

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№3 (32)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№3 (32)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№3 (32)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2022

Сармухаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармухаррир:

Сафаров Б.Г. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидмуродов Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, муовини вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодӣ ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисии иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Факеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарипов Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ҷ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шодиев К.Қ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ғафуров П.Ҷ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёти рақамӣ ва логистикаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҳомидов А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Урунбоев А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ашуров М.Н. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи система ва технологияҳои иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шукуров С.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аламшоева М.М.- номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҚ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм ҷой мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Саидмуродов Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, заместитель министра образования и науки Республики Таджикистан

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарипов Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, доцент, директори НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. - кандидат экономических наук, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шодиев К.К.- кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Гафуров П.Дж. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой цифровой экономики и логистики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Хомидов А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Урунбоев А. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ашуров М.Н. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой системы и информационных технологий Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шукуров С.М. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой налога и налогообложения Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аламшоева М.М. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Saidmurodov L. H. –Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharipov B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy and International Trading of the Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A.– Doctor of Economic Sciences, Professor of the department of customs activities of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A.A. – Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B. – Candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A. – candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S.– candidate of Economic sciences, associate professor of Department of statistics of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. - candidate of Economic sciences, associate professor, director of research institute “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Head of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. - candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Shodiev K.Q. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Gafurov P.J. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of digital economy and logistics of Tajik State University of Finance and Economics

Homidov A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of audit and revision of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaidov F.S. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydullov F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

Urunboev A. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Ashurov M.N. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of system and information technology of Tajik State University of Finance and Economics

Shukurov S.M. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of tax and taxation of Tajik State University of Finance and Economics

Alamshoeva M.M. - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of applied informatics in economics of Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 338.2 (575.3)

ОИД БА ЧАНБАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАЪМИНИ НИЗОМИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 93-400-75-57. E-mail: Nakimbek.Sandalov@bk.ru

Махкамов Исмоил Шарипович - унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Айни 44. Телефон: (+992) 918-70-28-80. E-mail: Hofiz1966@mail.ru

Дар шароити зич гардидани робитаҳои байниҳамдигарии давлатҳо, ки ба марҳилаи муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳон хос мебошад, таъмини амнияти миллӣ ва иқтисодии мамлакат муаммои бисёр муҳим мебошад. Ҳалли ин муаммо муносибати низоми ва фаъолияти яққояи ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, соҳибкорон, намоёндогони илм, маориф ва табақаҳои васеи ҷамъиятро талаб менамояд.

Бинобар ин, дар мақола муаммои таъмини амнияти иқтисодӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои институтсионалии он зери таҳқиқи омӯзиш қарор гирифтааст. Пеш аз ҳама, фикру ақидаи олимони ватаниву хориҷӣ доир ба мафҳуми «амнияти иқтисодӣ» омӯхта шуда, дар асоси он мафҳуми мазкур шарҳ дода шудааст. Таҳлили ҷанбаҳои институтсионалии таъмини низоми амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуда, таҳия ва дар намуди расм нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: амният, амнияти миллӣ, амнияти иқтисодӣ, институт, ҷанбаҳои институтсионалӣ, низоми таъмини амнияти иқтисодӣ, рушди иқтисодиёт.

ОБ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОМ АСПЕКТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 93-400-75-57. E-mail: Nakimbek.Sandalov@bk.ru

Махкамов Исмоил Шарипович – соискатель Института экономики и демографии НАНТ. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Айни, 44. Телефон: (+992) 918-70-28-80. E-mail: Hofiz1966@mail.ru

В условиях усиливающейся взаимозависимости государств, которые характерны для современного этапа развития мировой экономики, одной из наиболее важных проблем становится обеспечение экономической и национальной безопасности страны. Решение этой проблемы требует системного подхода и совместное функционирование всех ветвей государственной власти, предпринимателей, представителей науки, образования и широкого слоя общества.

Поэтому в статье изучена проблема обеспечения экономической безопасности государства, в том числе её институциональные аспекты. Прежде всего, анализирован взгляд отечественных и зарубежных ученых по данной проблематике и на ее основе дано определение «экономической безопасности».

Проведен анализ институциональных аспектов, обеспечивающие системы экономической безопасности Республики Таджикистан и показан в виде рисунка.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, экономическая безопасность, институт, институциональные аспекты, система обеспечения экономической безопасности, развитие экономики.

ON THE INSTITUTIONAL ASPECT OF ENSURING THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdualimzoda Hakimbek Abdualim – candidate of economic sciences, docent, rector of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 64/14 Nakhimov str. Телефон: (+992) 93-400-75-57. E-mail: Nakimbek.Sandalov@bk.ru

Makhkamov Ismoil Sharipovich – aspirant of Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Avenue 44. Phone: (+992) 918-70-28-80. E-mail: Hofiz1966@mail.ru

In the conditions of increasing interdependence of states (typical for the current stage of development of the world economy), one of the most important problems is to ensure the economic and national security of the country. The solution to this problem requires a systematic approach and the joint functioning of all branches of government, entrepreneurs, representatives of science, education and the general public.

Therefore, the article studies the problem of ensuring the economic security of the state, including its institutional aspects. First, the view of domestic and foreign scientists on this issue is analyzed and, on its basis, a definition of "economic security" is given.

The analysis of the institutional aspects of ensuring the system of economic security of the Republic of Tajikistan was carried out and shown in the form of a figure.

Key words: security, national security, economic security, institution, institutional aspects, economic security system, economic development.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, бухронҳои гуногуни иқтисодиву иҷтимоӣ, тағйирёбии босуръати вазъи геосиёсии минтақа ва ҷаҳон, инчунин, бархӯрдҳои давлатҳои абарқудрат барои ба даст овардани манфиатҳо муаммои таъмини низоми амнияти иқтисодӣ ва таҳкими ҷанбаҳои институтсионалии он бисёр муҳим мебошад. Ҳалли ин муаммо муносибати низомӣ ва фаъолияти яқҷояи ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, соҳибкорон ва табақаҳои васеи ҷамъиятро талаб менамояд. Бинобар ин, муаммои таъмини амнияти иқтисодӣ зери таҳқиқу омӯзиши доимӣ қарор дорад.

Мафҳуми «амнияти иқтисодӣ» бори аввал соли 1934 аз тарафи собиқ Президенти ИМА Ф. Рузвелт бо мақсади таҳияи низоми ҷораҳои ягона ҷиҳати баромадан аз бухрони тӯлонии иқтисодӣ истифода бурда шудааст [2, с.7]. Гуфтан мумкин аст, ки «амнияти иқтисодӣ» - мафҳуми маҷмӯӣ мебошад. Ба мисли иқтисодиёти давлат амнияти иқтисодӣ низ бо ҳолатҳои намудҳои зиёди фаъолияти иқтисодӣ ва бахшҳои ҷамъиятии давлат арзёбӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, оид ба шарҳи ин мафҳум нуктаи назари олимону муҳаққиқон гуногун мебошад. Аз ҷумла, ба ақидаи Л.И. Абалкин «амнияти иқтисодӣ - ин маҷмуи шароитҳо ва омилҳои мебошад, ки истиклолияти иқтисодиёти миллӣ, устуворӣ ва босуботии онро таъмин намуда, қобилияти таҷдидкунӣ ва худмукамалгардониро дорад» [1, с.5]. Аз ҷониби В.К. Сенчаков «амнияти иқтисодӣ» ба таври зерин таъриф дода шудааст: «Амнияти иқтисодӣ» - ин чунин ҳолати иқтисодиёт ва институтҳои давлатӣ мебошад, ки ҳифзи кафолатноки манфиатҳои миллӣ, дар маҷмӯъ, рушди самтгирӣ-иҷтимоии давлат, иқтидори кофии мудофиавиро ҳатто дар шароитҳои номусоиди рушди равандҳои дохилӣ ва берунӣ таъмин менамояд» [10, с.58]. Е.А. Олейников «амнияти иқтисодӣ»-ро чунин шарҳ додааст: «Амнияти иқтисодӣ чунин ҳолати иқтисодиёт ва институтҳои ҳокимият мебошад, ки манфиатҳои миллӣ, инкишофи иҷтимоии мамлакат, дар маҷмӯъ, иқтидори иқтисодӣ ва мудофиавии давлатро таъмин менамояд ...» [8].

Академик Р.К. Раҳимов чунин қайд менамояд: «Амнияти иқтисодии Тоҷикистон маънои то ба дараҷаи пасттарин расонидани таъсири омилҳои номусоид (неблагоприятных) ба иқтисодиёти он дар шароити ҳамгирӣ ба хоҷагии ҷаҳон ва ба низоми ҳамгироии минтақавӣ, нигоҳ доштани босуботии иҷтимоию иқтисодӣ, фаъолияти самаранокӣ ҳамаи бахшҳои хоҷагии халқ, ҷуғрафии фазои дохилии иқтисодӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳолии ҷумҳуриро дорад». Ў пешниҳод менамояд, ки амнияти иқтисодии гурӯҳи меъёрҳои иқтидори иқтисодиёти миллӣ ва қобилияти он оид ба таъмин намудани сатҳи зарурии зиндагонии аҳолии ҷумҳурӣ, сатҳи рушди иқтидори истеҳсолӣ ва илмию техникаӣ дар кишвар арзёбӣ карда шавад [9, с. 275-310].

Мафҳуми амнияти иқтисодӣ дар Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» ба таври зерин дарҷ гардидааст: «Амнияти иқтисодӣ – вазъи муҳофизатии иқтисодиёти миллӣ аз шароит, раванд ва омилҳои дохиливу берунӣ, ки рушди устувор ва истиклолияти иқтисодиро зери ҳатар мегузоранд» [6].

Ба фикри мо, шарҳҳои В.К. Сенчаков, Е.А. Олейникова ва Р.К. Раҳимов оид ба мафҳуми «амнияти иқтисодӣ» дақиқтар мебошанд. Зеро асоси таъмини амнияти иқтисодиро институтҳо, яъне ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, соҳибкорон ва табақаҳои васеи ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки низоми амнияти иқтисодӣ аз унсурҳои байни ҳам алоқаманди зерин иборат мебошад (расми 1):

1. **Истиқлолияти иқтисодӣ.** Ин онро мефаҳмонад, ки давлат дар соҳаи иқтисодиёт мустақил буда, сиёсати иқтисодии худро озодона пеш мебарад.

2. **Босуботи иқтисодиёти ватанӣ.** Зери ин мафҳум мавҷуд будани шароити мусоид барои фаъолияти босубот, ҳатто ҳангоми мавҷудияти омилҳои манфӣ (неблагоприятных) фаҳмида мешавад.

3. **Рушди мунтазами иқтисодиёт** бо роҳи таҳкими истехсолот ва ҷорӣ намудани технологияҳои нави истехсолӣ ба даст меояд.

Расми 1. Низомии амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Аз тарафи муаллифони тартиб дода шудааст

Низоми таъмини амнияти иқтисодиро қувваҳои бо ҳам ҳамкорикунандаи таъмини амният ташкил медиҳанд. Ба қувваҳои таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ Қувваҳои Мусаллаҳ, мақомоти амнияти миллӣ, қорҳои дохилӣ, мубориза бар зидди коррупсия, ҳолатҳои ғавқулода ва муҳофизати граждони, гумрук, институтҳои молиявӣ назоратӣ, инчунин, дигар мақомотҳои ҳокимияти давлатии таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ тааллуқ доранд. Қувваҳои таъминкунандаи амният ба ҳамдигар оид ба таъмини амнияти иқтисодӣ иттилоъ медиҳанд [6].

Олимони ватанӣ хориҷӣ ҷанбаҳои институтсионалии низоми амнияти иқтисодиро бо тарзҳои худ қор қарда баромадаанд. Аз ҷумла, аз ҷониби Ф.А. Ҷабборов ва М.С. Файзизода ин гуна низом таҳия гардидааст [7]. Аммо дар он робитаи институтҳои таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ яктарафаи амудӣ нишон дода шудааст. Ба ғайр аз ин, институтҳои қонунбарор ва судӣ дар як зина қарор доранд. Ба андешаи мо, дар таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодӣ бояд институтҳо робитаи мутақобила дошта бошанд. Зеро қувваҳои таъминкунандаи амният оид ба таъмини амнияти иқтисодӣ ба ҳамдигар иттилоъ медиҳанд.

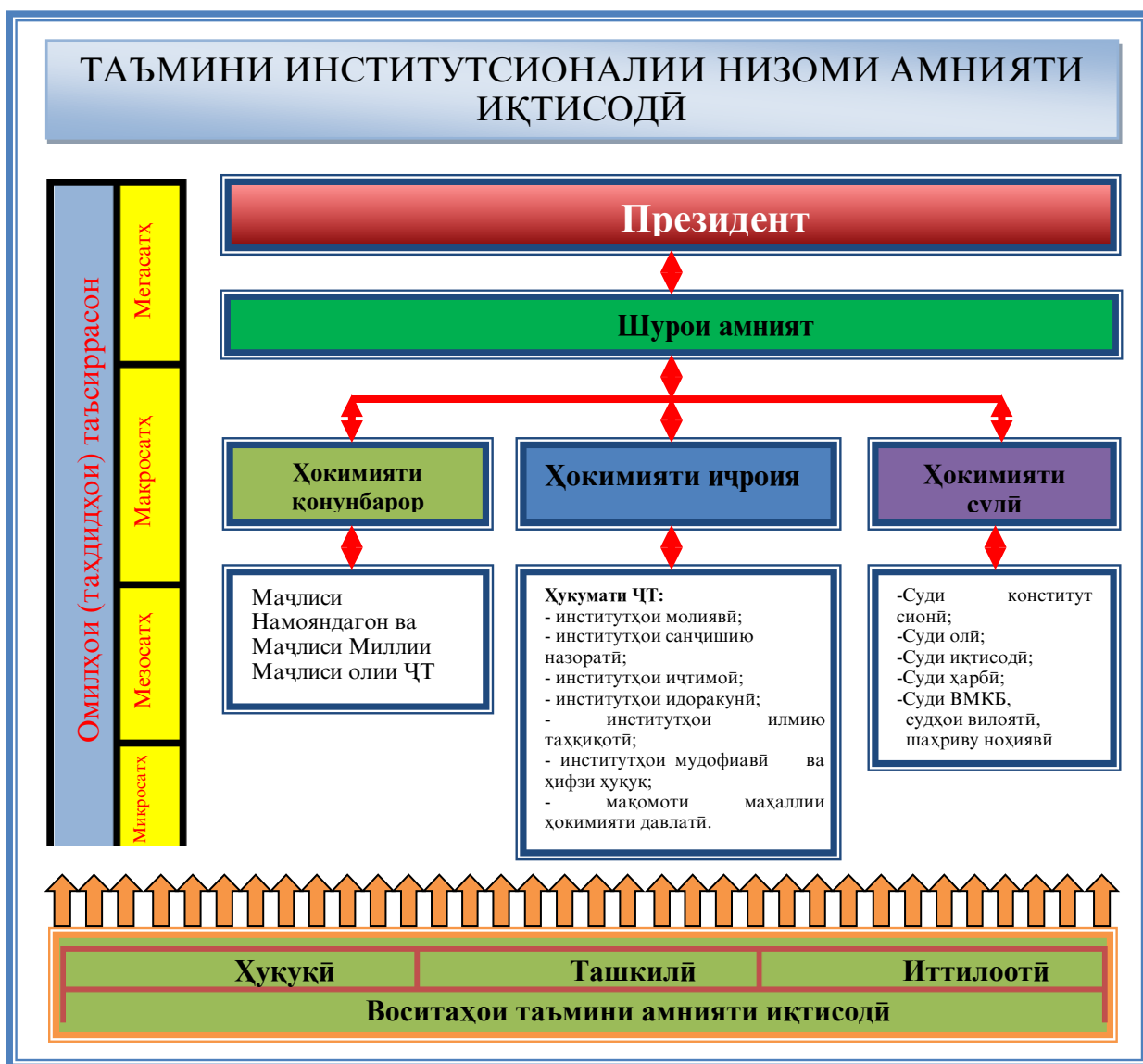
Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимият ба се шохаи алоҳида ҷудо қарда шудааст: қонунбарор, иҷроия ва судӣ, ки ҳар яки он дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ вазифаҳои мушаххаси худро иҷро мекунад. Яъне, асоси таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодиро асосан се шохаи дар боло номбаркардашудаи ҳокимият ташкил қарда, институтҳои боқимонда қисмҳои таркибии онҳо мебошанд. Дар таъмини амнияти иқтисодӣ Президент ва Шурои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим доранд. Ҳамчунин, беҳтар мебуд, дар таъмини низоми амнияти иқтисодӣ воситаҳои таъмини он низ ҳамроҳ қарда шаванд. Ба

воситаҳои таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодӣ воситаҳои меъёрию ҳуқуқӣ (қонунҳо, концепсияҳо, барномаҳо ва ғ.), воситаҳои ташкилӣ (тарзу усулҳои ташкили фаъолият) ва иттилоотӣ (доду гирифти иттилоот дар байни институтҳо оид ба таъмини амнияти иқтисодӣ) дохил мешаванд.

Бо ақидаи мо, омилҳо, ё ин ки таҳдидҳоро низ ҳамчун унсuri низоми амнияти иқтисодӣ ҳисоб кардан мумкин аст. Зеро мавҷудияти онҳо сабаби ба миён омадани муаммои таъмини амнияти иқтисодӣ мебошад.

Инчунин, дар таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодӣ сатҳҳои иқтисодӣ (мегосатҳ, макросатҳ, мезосатҳ ва микросатҳ) низ аҳамияти муҳим доранд. Зеро сатҳҳои иқтисодӣ вобаста ба омилҳои ҷойдошта дар натиҷаи таъсири байниҳамдигарӣ рушд меёбанд. Мегасатҳ - сатҳи амнияти иқтисодии байналмилалӣ - рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ҳудуди ҷаҳон ва ҳамкориҳои байнидавлатиро бо дигар кишварҳо таъмин намуда, аз таъсиррасониҳои иқтисодии беруна ҳифз менамояд. Макросатҳ - сатҳи амнияти иқтисодии миллий - ин ҳифзи иқтисодиёт ва манфиатҳои миллий аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад. Мезосатҳ бо ҳифзи рушди минтақаҳо хусусият дода мешавад. Дар микросатҳ – субъектҳои хоҷагидорӣ манфиатҳо ва талаботи шахсӣ ҳимоя карда мешаванд.

Ҳамин тавр, беҳтар мебуд агар таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодии кишвар шакли зеринро мегирифт (расми 2).

Расми 2. Низоми институтсионалии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Аз тарафи муаллифон таҳия гардидааст.

Аз расми 2 дида мешавад, ки таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодӣ аз якҷанд институтҳо ва унсурҳо иборат мебошад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ роҳбарии умумии фаъолияти мақомоти таъминкунандаи амниятро ба ўҳда дорад, самтҳои асосии амнияти дохилӣ ва берунро муайян мекунад, фаъолияти мувофиқкардашудаи ҳамаи шохҳои ҳокимиятро дар соҳаи амнияти иқтисодӣ таъмин менамояд; кафили таъмини амнияти шахс, ҷамъият ва давлат буда, мақомоти давлатии таъминкунандаи амниятро таъсис ва барҳам медиҳад; оид ба ҳифзи манфиатҳои муҳими объектҳои амният афзалиятро муайян мекунад ва дигар вазифаҳои ба таъмини амният вобаста бударо иҷро менамояд. Ҳамчун Сарфармондеҳи олии Қувваҳои Мусаллаҳ ва Раиси Шурои амнияти ҚТ оид ба таъмини қобилияти мудофиавӣ ва омодагии доимии Қувваҳои Мусаллаҳ чораҳои зарурӣ меандешад.

Шурои амнияти ҚТ мақомоти коллегиявӣ ва машваратии назди Президент оид ба масъалаҳои мудофия ва амният мебошад. Таҳияи концепсияи сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатро оид ба амният, арзёбии таҳдидҳои дохилӣ ва берунро ба объектҳои ҳаётан муҳимми амнияти давлатӣ, муайян намудани сарчашмаҳои онҳо, қабули қарор оид ба бартараф кардани таҳдидҳоро роҳбарӣ мекунад; оид ба қабули санадҳои ҳуқуқӣ доир ба масъалаҳои сиёсати дохилию хориҷии мамлакат дар соҳаи таъмини амният ба Президент пешниҳоду тавсияҳо манзур менамояд; банақшагирии стратегӣ ва самтҳои афзалиятноки рушди миллиро муайян карда, фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатиро доир ба масъалаҳои таъмини амният ва иҷро кардани амру супоришҳои Президенти ҚТ ҳамоҳанг месозад. Натиҷаи фаъолияти Шурои амният таҳияи концепсияҳо, стратегияҳо, барномаҳо ва нақшаҳои гуногун оид ба таъмини амнияти миллий ва иқтисодӣ мебошад, ки дар асоси онҳо институтҳои давлатӣ фаъолияти худро дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ ба роҳ мемонанд.

Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ вобаста ба таъмини амният қонунҳоро қабул намуда, ба онҳо тағйиру иловаҳо ворид месозад. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро оид ба масъалаҳои таъмини амният тасдиқ ва бекор мекунад.

Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии ҚТ, қонунҳои қабулнамудаи Маҷлиси намояндагони МО ҚТ оид ба масъалаҳои таъмини амният ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба онҳоро таҳлил ва ҷонибдорӣ менамояд.

Институтҳои ҳокимияти иҷроия стратегияи беҳатарии иқтисодии миллий ва сиёсати иқтисодии мамлакатро дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ муайян ва амалӣ менамоянд [7].

Мақомоти судӣ дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ аз рӯйи ҷиноятҳое, ки ба амнияти шахс ва шаҳрванд, ҷамъият ва давлат таҳдид мекунанд, адолати судиро барқарор мекунад. Ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, давлат, корхона (ташкилот), иҷроиши конституция, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ, инчунин, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистонро таъмин менамояд.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки равандҳои иқтисодӣ бисёрсоха буда, ҳамкориҳои байниҳамдигарии субъектҳои хоҷагидорӣ аз доираи сохторҳои давлатии дар боло қайд гардида берун баромаданашон мумкин аст. Албатта, ҳокимияти қонунбарор – асоси мавҷудияти муҳити институтсионалии расмиро ташкил медиҳад. Аммо дар иқтисодиёт ҳалли муаммоҳои мушаххасро танҳо аз нуктаи назари фаъолияти ҳокимияти қонунбарор ва иҷроия дида баромадан кофӣ намебошад [12].

Механизми таъмини амнияти иқтисодӣ аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, ки масъалаҳои рушди устувори иқтисодиёт ва ба танзимдарории онҳоро ҳал мекунанд, вобастагии бевосита дорад [3].

Таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодиро ба бозии футбол айнаиат додан мумкин аст. Агар ҳимоятгар, ҳуҷумкунанда ва ё дарвозабон вазифаҳои худро дуруст иҷро накунад, он гоҳ он ба бозии даста таъсири манфӣ расонида, метавонад ба бохт оварда расонад. Дар ҳолати аз ҷониби мураббӣ дуруст ҷо ба ҷо гузошта нашудани бозингарон ва дар сатҳи зарурӣ роҳбарӣ карда нашудан, бозии даста хуб намегардад.

Дар таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодӣ нақши бозингаронро институтҳо бозӣ мекунад. Агар фаъолияти яке аз институтҳо ғайрисамаранок бошад, он гоҳ он дар маҷмуъ ба таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодӣ таъсири манфии худро мерасонад. Вазифаи мураббиро институти давлат бар зимма дорад. Дар ҳақиқат, агар ягон қонуни номукамал қабул карда шавад, он дар оянда ба фаъолияти институтҳо ва рушди иқтисодиёт таъсири манфии худро мерасонад. Ё ин ки дар ҳолати аз тарафи институтҳо хуб иҷро карда нашудани қонунҳои қабул гардида, роҳ додани онҳо ба фориғболӣ, дар оянда мувозинати институтҳои иқтисодӣ аз байн меравад, инчунин, ба норозигии аҳоли ва таназзули иқтисодиёту давлат оварда мерасонад.

Дар иқтисодиёти институтсионалӣ давлат ҳамчун низоми институтҳои ҳокимият ва идоракуни дида баромада мешавад, ки фаъолияти муназзам ва рушди иқтисодиётро таъмин менамояд. Давлат дар фаъолияти иқтисодӣ ҳамчун сарчашмаи муҳимми маҳдудиятҳои институтсионалӣ арзёбӣ мегардад. Маҳз давлат доираҳои асосии (расмӣ) таъсиррасонии байниҳамдигарии субъектҳои хоҷагидориро муқаррар мекунад ва таъмин менамояд [4]. Давлат нисбат ба дигар институтҳо масъалаҳои муҳимми иқтисодиро самараноктар ҳал мекунад. Давлат бояд ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба амнияти иқтисодӣ ва шаҳрвандон зарар меоранд, роҳ надиҳад. Бо ин мақсад, маҷмуи чорабиниҳои зарурӣ оид ба маҳдудкунии ғуноғун ва маҷбуркунии институтҳо роҳандозӣ менамояд. Давлат вазифаҳои худро дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ ба воситаи мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мекунад [6]. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 вазифаи асосии давлат дар истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ ва табиӣ, аз ҷумла, таҳкимбаҳшии иқтисодии институтсионалии рушд дар самти баланд бардоштани самаранокӣ, диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий, рушди индустриалии оянда ва гузариш аз иқтисоди аграрӣ индустриалӣ ба индустриалию аграрӣ ифода ёфтааст [11].

Давлат методҳои ғуноғуни батанзимдарории фаъолияти иқтисодиро истифода мебарад, ки дар расми 3 нишон дода шудааст:

Бояд ки низоми таъмини амнияти иқтисодӣ пурра бошад ва сиёсати давлат оид ба рушди иқтисодиёт ба шароитҳои бавуқӯямада мутобиқ карда шавад. Дар ҳолати баръакс, он давлатро ба ҳолати бухронӣ оварда мерасонад [2].

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф аз рӯи Государство и экономика [Манбаи электронӣ]. <https://center-yf.ru/data/economy/osnovy-ekonomiki-gosudarstva.php> (санаи мурочиат: 07.01.с.2022) тартиб дода шудааст.

Ҳамин тавр, фаъолияти ғайрисамараноки институтҳо метавонад ба бухрони ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҷамъият оварда расонад [5]. Вобаста ба ин, ҷиҳати дуруст ва самарнок ба роҳ мондани таъмини институтсионалии низоми амнияти иқтисодии ҚТ пешниҳод менамоем:

1. Рушди баробар ва мунтазами ҳамаи институтҳо таъмин карда шавад.
2. Муаммои амнияти иқтисодӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои институтсионалии он зери таваҷҷуҳи ҳокимияти қонунбарор, иҷроия ва судӣ қарор гирад. Ин шохаҳои ҳокимият фаъолияти худро дар самти таъмини амнияти иқтисодӣ дар алоқамандӣ ба ҳамдигар ба роҳ монанд.
3. Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи таъмини амнияти иқтисодӣ ва вобаста ба вазъияти ба амал омада ба таври доимӣ тағйироти институтсионалиро ташкилӣ гузаронида шавад. Сатҳи тағйироти институтсионалӣ бояд ки ба талаботи муносири таъмини амнияти иқтисодӣ ҷавобгӯӣ бошад. Дар он вазифаҳои институтҳои таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ ба таври мушаххас муайян карда шаванд.
4. Ҷиҳати аз рушди устувори иқтисодиёт қафо намондани рушди институтсионалии он чораҳои саривақтӣ андешида шаванд.

Адабиёт:

1. Абалкин, Л.И. Логика экономического роста / Л.И.Абалкин. - М.: Институт экономики РАН, 2002. - 228 с.
2. Блиничкина, Н.Ю. Теоретические аспекты обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 - Экономическая теория (общая экономическая теория) /Н.Ю. Блиничкина // Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. – Худжанд, 2010. - 27 с.
3. Бородина, Ю.И. Институциональные основы обеспечения экономической безопасности в Российской Федерации – бюджетно-налоговый аспект / Ю.И.Бородина, Н.В.Токмачева, С.В.Токмачев [Электронный ресурс] <https://eesa-journal.com/wp-content/uploads/61-67-Borodina-Yu.I.-Tokmacheva-N.V.-Tokmachev-S.V.-institutionalnye-osnovy-obespecheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-v-rossijskoj-federacii---byudzhetho-nalogovyy-aspekt.pdf>. (дата обращения: 01.01.2022 г.).
4. Винокуров, С.С. Институциональная экономика. Учебное пособие / С.С. Винокуров, В.А. Грошев, И.В.Зубарев, Е.С.Макеева, К.Е.Менько, Л.А.Миэринь, И.В.Термартirosян. – СПб ГЭУ, 2014. – 98 с. [Электронный ресурс]. https://unecon.ru/sites/default/files/instit_ekonomika_uchebnoe_posobie.pdf (дата обращения: 03.01.2022 г.).
5. Вольчик, В. В. Институциональная практика развития экономики. Институциональные изменения в периферийных регионах: роль социального капитала. /В.В. Вольчик, В. В. Кот, И.М.Ширяев // Журнал экономической теории. – 2013. - №4. - С. 148-157. [Электронный ресурс]. <https://www.academia.edu/25723888> (дата обращения: 04.01.2022 г.).
6. Дар бораи амният. Қонуни ҚТ аз 28 июни соли 2011 таҳти №721. //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, таҳти №6. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 12.01.с.2022).
7. Джабборов, Ф. А. Ҷанбаҳои институтсионалии таъмини амнияти иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон /Ф.А. Джабборов, М.С. Файзизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2020. - №6. - С. 190-195.
8. Олейников, Е.А. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность): учеб. - практ. пособие / Е.А. Олейникова. - М.: Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 29 с.
9. Рахимов, Р.К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан / Р.К.Рахимов. - Душанбе, 2012. - С.275-310.
10. Сенчагов, В.К. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие (книга четвертая) / В.К.Сенчагов//Институт экономики РАН. - М.: ЗАО «Финстатинформ», 2002. - 128 с.
11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [Манбаи электронӣ]. <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.с.2022).

12. Япаров, С.С. Институты обеспечения экономической безопасности в Российской Федерации и направления их совершенствования / С.С.Япаров // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. - 2016. - №4 (30). – С. 44-51.
-

УДК: 504.03

ВАЗӢИ РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ЭКОЛОГӢ

Шарифзода Муъмин Машиокир - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Сугд, ш. Хучанд, маҳ. 17, б. 1. Тел.: +992(3422)2-38-11. Email: Info@tsulbp.tj.

Махмадали Бахтиёр Набӣ - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишқадаи кӯҳиyo металлургии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Сугд, ш. Бӯстон, к. А. Баротов, б. Телефон: (+9923451) 5-02-89, 5-01-75. E-mail: gmit_tajikistan@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур вазъи кунунии бозори экологии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Муаллифон қайд кардаанд, ки маълумот барои таҳлили мукаммал ва муфассали вазъи бозори экологии ҷумҳурий нокифоя мебошад. Амалан дастрас намудани маълумоти оморӣ расмӣ дар бораи вазъ, динамика ва дурнамои соҳаи хадамоти экологӣ хеле душвор аст. Ин вазъият таҳлил ва таҳқиқоти мукаммалро дар ин масъала мушкил мекунад ва дурнамои рушди онро тасаввур кардан қариб ғайриимкон аст. Новобаста аз ин, муаллифон қӯиши кардаанд вазъи экологиро аз рӯи баъзе аломатҳои ғайримустақими он баҳо диҳанд. Инчунин, муаллифон дар мақола дар бораи мушкилоти соҳаи хидматрасонии экологӣ, партовҳо ва таъсири онҳо ба иқтисодиёт, роҳҳои ҳалли мушкилоти мавҷуда, инъикоси мавзӯи зикришуда дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ маълумот дода, пешниҳодҳои амалии худро ба мақомоти дахлдори давлатӣ кардаанд.

Калидвожаҳо: бозори экологӣ, молҳо, хидматҳо, бехатарии экологӣ, экспертиза, партов, қонунгузорӣ, рушд, иқтисодиёт.

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА В УСЛОВИЯХ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Шарифзода Муъмин Машиокир - доктор экономических наук, профессор, ректор Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, 17 мкр-р., дом 1. Тел.: +992(3422)2-38-11. Email: Info@tsulbp.tj.

Махмадали Бахтиёр Наби - кандидат экономических наук, доцент, ректор Горно-металлургического института Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Бустон, ул. Баротова А. 6. Тел.: (+9923451) 5-02-89, 5-01-75. E-mail: gmit_tajikistan@mail.ru.

В данной статье рассматривается состояние современного экологического рынка Таджикистана. Авторы подмечают, что информации недостаточно для полного и детального анализа состояния экологического рынка республики. На практике очень сложно получить официальную статистическую информацию о состоянии, динамике и перспективах сферы экологических услуг. Такое положение затрудняет анализ и полноценные исследования по данному вопросу, практически невозможно представить себе перспективы его развития. Несмотря на это, авторы попытались оценить экологическую ситуацию по некоторым ее косвенным признакам и дали свою оценку. Также в статье авторы представили информацию о проблемах сферы экологических услуг, отходов и их влиянии на экономику, пути решения существующих проблем, отражения указанной темы в нормативно-правовых документах, а также внесли свои практические предложения в соответствующие государственные органы.

Ключевые слова: экологический рынок, товары, услуги, экологическая безопасность, экспертиза, отходы, законодательство, развитие, экономика.

THE STATE OF DEVELOPMENT OF THE REGIONAL MARKET UNDER THE CONDITIONS OF THE ORGANIZATION OF THE ENVIRONMENTAL SYSTEM

Sharifzoda Mumin Mashokir - doctor of economic sciences, Professor, Rector of Tajik State University of Law, Business and Politics. Address: Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city ;17 micro-district, b. 1. Phone: +992(3422)2-38-11. Email: Info@tsulbp.tj.

Mahmadali Bakhtiyor Nabi - Candidate of Economic Sciences, docent, Rector of the Mining and Metallurgical Institute of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Sughd region, Buston city. A. Barotov street 6. Phone: (+9923451) 5-02-89, 5-01-75. E-mail: gmit_tajikistan@mail.ru.

This article discusses the state of the modern ecological market in Tajikistan. The authors note that the information is not enough for a complete and detailed analysis of the state of the ecological market of the republic. In practice, it is very difficult to obtain official statistical information on the state, dynamics and prospects of the environmental services sector. This situation makes it difficult to analyze and complete research on this issue, it is almost impossible to imagine the prospects for its development. Despite this, the authors tried to assess the environmental situation by some of its indirect signs and gave their assessment. Also in the article, the authors provided information about the problems of the sphere of environmental services, waste and their impact on the economy, ways to solve existing problems, reflect this topic in legal documents, and also made their practical proposals. to the relevant government agencies.

Key words: environmental market, goods, services, environmental safety, expertise, waste, legislation, development, economics.

Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли аксари кишварҳои дигар, аз ҷумла кишварҳои пешрафтаи саноатӣ, дар марҳилаи ҳозира аз бисёр омилҳои субъективӣ ва объективӣ вобаста аст, ки ба суръати рушд таъсир мерасонанд. Дар байни ин омилҳо аз ҷиҳати дараҷаи аҳамият дар солҳои охир, масъалаҳои амнияти экологӣ ва таъмини муҳити зисти солим дар мадди аввал меистанд. Ин мушкилот беихтиёр ба миён наомадааст. Барои касе пӯшида нест, ки рақобат дар байни иқтисодҳои ҷаҳон якбора афзуда, хоҳиши ишғоли мавқеи нисбатан судманд, забот ва тавсеаи бозорҳои фурӯш низ зиёд шудааст ва онҳо барои нигоҳ доштани мавқеи худ аз тамоми воситаҳои истифода мебаранд. Маҳз ҳамин шароит боиси безъитиноӣ ба қоидаҳои беҳатарии экологӣ гардидааст. Дар заминаи пайдоиши таҳдидҳо ва мушкилот, аз қабili газҳои гулхонаӣ, якбора кам шудани яхбандии қутбҳои Замин, дар маҷмӯъ, мушкилоти гармшавии иқлим ва ғайра рушди минбаъдаи саноатӣ ва иқтисодии кишварҳоро хатарнок месозад ва ба саломатии сайёра таҳдид мекунад. Тоҷикистон, ки як ҷузъи иқтисоди ҷаҳонӣ аст, бояд фаъолияти худро дар самти нигоҳ доштани муҳити солим тавассути баланд бардоштани талабот ба сифати муҳити зист бо мақсади коҳиш додани таъсири афзояндаи манфӣ ба инсон ба роҳ монанд. Яке аз роҳҳои ҳалли ин мушкилот иқтисоди сабз, рӯ овардан ба инсон, саломатии ҷисмонии ӯ буда метавонад. Инро метавон тавассути даҳолати ҳукумат ё тавассути эҷоди бозори экологии хидматҳо ва молҳо аз баҳши бозор ба даст овард.

Ҳадафи ин мақола таҳлили вазъи кунунии бозори экологии Тоҷикистон аст, аммо пеш аз идома додани он мо қайд мекунем, ки маълумот барои таҳлили мукамал ва муфассали вазъи бозори экологии ҷумҳурӣ ниҳоят камёб буда, амалан ягон маълумоти оморӣ расмӣ дар бораи вазъ ва динамикаи бозори ҳадамоти экологӣ вучуд надорад. Ин вазъият таҳлил ва таҳқиқоти мукамалро дар ин масъала мушкил мекунад ва дурнамои рушди онро тасаввур кардан қариб ғайриимкон аст. Бо вучуди ин, мо қўшиш мекунем, ки вазъи экологиро аз рӯи баъзе аломатҳои ғайримустақими он баҳо диҳем.

Бозори мол ва хидматҳои экологӣ дар ҷумҳурӣ амалан вучуд надорад, аммо бо қаноатмандӣ қайд кардан мумкин аст, ки вақтҳои охир тамоюли таваҷҷуҳи тиҷоратӣ ба онҳо мушоҳида мешавад. Ҷомеаи тиҷоратӣ ба "бедор шудан" оғоз кард, тадриҷан дарк кард, ки солимии экологии муҳити зист на танҳо мубориза барои тозагии он, балки вазифаи аввалиндараҷаи ҳама сохторҳои ҷомеа мебошад.

Фаъолияти эҷодӣ ва бошуурокаи инсон дар ҷаҳони муосир бе мавҷудияти бароҳати экологӣ дар муҳити табиӣ ғайриимкон аст. Имрӯз, мутаассифона, мо бояд иқрор шавем, ки хидматҳое бозори экологии ҷумҳурии метавонист ба ҳама ҷонибҳои манфиатдор расонад, ҳанӯз ба сатҳи кишварҳои пешрафта ва ба талаботи муосир ҷавобгӯ нест ва аз ин сабаб, саноат ва бахши иқтисодии истеҳсоли ватанӣ ҷолиб буда, таваҷҷуҳи истеҳсолкунандагони ватанӣ ва хориҷии маҳсулот ва расонидани ҳадамоти экологиро дорад.

Барои коҳиш додани вобастагӣ аз таъсири омилҳои хориҷӣ ҷумҳурии бояд бозори худро барои ҳадамоти экологӣ ба таври ҷиддӣ рушд диҳад, ки он қодир аст қисмҳои иқтисоди Тоҷикистонро пур кунад, онро ғанитар ва муҳимтар аз ҳама, солим гардонад ва ба як иштирокчии комилҳуқуқи дохилӣ табдил ёбад.

Иштирокчиёни комилҳуқуқи бозори экологӣ шуда, истеҳсолкунандагони маҳсулот метавонанд барои мақсадҳои худ технологияҳои бехатар, аз ҷиҳати экологӣ тоза барои истеҳсоли маҳсулоти худ ё молҳои тайёри дар асоси ин технология истеҳсолшударо харанд ва истифода баранд.

Бозори экологӣ, инчунин, метавонад хидматҳоеро пешниҳод кунад, ки амнияти экологиро таъмин менамояд (таҳия ва татбиқи технологияҳои сарфаи энергия ва ҳифзи муҳити зист), инчунин, "баланд бардоштани сатҳи маърифати экологӣ, доираи васеи таҳлилӣ, тарроҳӣ, коршиносон ва ҳадамоти машваратӣ».

Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузориҳои нави он дар марҳилаи ибтидоии рушд ҳуҷҷатҳои зарурии танзимкунанда ва ҳуқуқие набошанд, ки муносибатҳои навро дар шароити бозор танзим кунанд, аз ин рӯ, дар амалияи ҳуқуқи ҷумҳурии қонунгузориҳои ИДШ-ро ба роҳбарӣ гирифтанд.

Аммо, дар оянда ҳукумати ҷумҳурии бо истифода аз таҷрибаи мавҷудаи ҷаҳонӣ ба пур қардани ҳолигии қонунгузорӣ, таҳия ва қабули санадҳои нави меъёрии ҳуқуқӣ шурӯъ кард. Аз ҷумла, амалияи пардохт аз ҷониби заминистифодабарандагон барои хизматрасониҳои асосии экологӣ шурӯъ шуд, ки он дар қонунгузориҳои нави ҷумҳурии инъикос ёфтааст: дар Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон (№ 326 аз 13 декабри соли 1996), тағйироту иловаҳо аз 3 март соли 2004 №1079, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифзи муҳити зист" (аз 18 июли 17, №1449) бо тағйироту иловаҳо (2011, 2014), Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи об (аз соли 2020) ва ғайра.

Маҷмуи ҳуҷҷатҳои дар боло зикршуда имкон дод, ки муносибатҳои моликият дар қонунгузориҳои замин танзим ва бо ин роҳ истифодаи устувор ва оқилонаи замин ва захираҳои табиӣ ва ҳифзи онҳо таъмин карда шаванд.

Илова бар ин, давлат имконият пайдо кард, ки маблағҳоро барои сарфаи захираҳо ва нигоҳ доштани инфрасохтори зарурӣ ҳадафмандона истифода барад. Ҷорӣ намудани низоми пардохт барои истифодаи объектҳои олами набототу ҳайвонот, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи олами ҳайвонот» (аз 5 январи 2008, №354) ва сабт шудаанд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами наботот (№1093 аз 31 март 2004) ба мақомоти давлатии ҳифзи муҳити зист - Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фонди махсус таъсисёфтаи ҳифзи табиат маблағ гирифтанд ва истифода намудандро пешниҳод намуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фиристодани маблағ ба корҳои ҷангалсозӣ, эҷоди минтақаҳои нави табиӣ махсус муҳофизатшаванда (SPNA) ва ғайра лоиҳаҳои экологӣ истифода бурд.

Дар идома дар бораи ҳифзи олами ҳайвоноти ваҳшӣ дар Тоҷикистон ба чунин омилҳои антропогенӣ, ба мисли буридани дарахтон, чаронидани аз ҳад зиёд ва шикори ғайриқонунии ҳайвоноти ваҳшӣ ишора менамоем.

Имрӯз дар Тоҷикистон 15 мамнуъгоҳи олами ҳайвонот мавҷуд аст, ки дар қаламрави онҳо намудҳои набототу ҳайвоноти нодир ва нобудшаванда ҳифз карда

мешаванд, аммо вазъи онҳо ниҳоят ғайриқаноатбахш аст, зеро он ба талаботи муосир ҷавобгӯ нест.

Мувофиқи моддаи 29 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Худудҳо ва объектҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда" (SPNA), боғҳои давлатии зоологӣ, ки дар назди онҳо фаъолият мекунанд, метавонанд "ба аҳоли дар соҳаи тибби байторӣ хизматрасонии пулакӣ расонанд, корҳои селексиониرو анҷом диҳанд ва парвариши ҳайвоноти зотӣ", инчунин хоҷагиҳои ёрирасон, устохонаҳо, мағозаҳои ҳайвонот ва дигар иншоотҳои барои фаъолияти хоҷагӣ зарурро таъсис диҳанд.

Экспертизаи давлатии экологӣ (ЭДЭ), ки мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи экспертизаи экологӣ" [3, с.268] таъсис дода шудааст, барои истисно кардани далелҳои таъсири манфии фаъолияти корхонаҳо ба муҳити табиӣ пешбинӣ шудааст. Дар фаъолияти худ ЭДЭ ба талаботи Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи экспертизаи экологӣ", "Дар бораи ҳифзи табиат", фармонҳо ва дастурҳои идоравӣ ва роҳбарияти Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъя мекунад.

Дар Тоҷикистон ду навъи арзёбии таъсири муҳити зист вучуд дорад:

- экспертизаи давлатии экологӣ, ки аз ҷониби комиссияи экспертӣ, ки аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ таъсис дода шудааст;

- экспертизаи ҷамъиятии экологӣ, ки дар он ташаббуси ҷамъиятӣ ё созмонҳои ҷамъиятӣ, ки мувофиқи Оинномаи худ бо масъалаҳои ҳифзи табиат сарукор доранд, гузаронида мешавад.

Кумитаи ҳифзи муҳити зист ваколатҳои худро дар доираи сохтори дукабата бо назардошти тақсими маъмурӣ-ҳудудии ҷумҳурӣ амалӣ мекунад. Қабати аввал шуъбаҳои кумитаро дар шаҳри Душанбе ва 4 маркази вилоятӣ дар бар мегирад. Қабати дуюм 67 воҳиди ноҳиявӣ ва шаҳриро дар бар мегирад. Вертикали идоракунии воҳидҳои Кумитаи ҳифзи муҳити зист, ки соли 2015 бо дарназардошти тақсими вазифаҳо ва масъулият барои додани иҷозатнома таъсис ёфтааст, боиси вазъияте шуд, ки бори зиёди маъмурӣ ба дӯши дастгоҳи марказии Кумита афтод, ки дар он кормандони ботаҷриба ва соҳибхитос намерасанд.

Дар чор воҳиди Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба назорати давлатии қонунгузории экологӣ машғуланд (ҳаво, об, олами набототу ҳайвонот, инчунин хок ва партовҳо), 17 корманди доимӣ ва якчанд шахси бо шартномаҳои кӯтоҳмуддат фаъолияткунанда, кор мекунанд.

Дар дастгоҳи Экспертизаи давлатии экологӣ 20 нафар корманд кор мекунанд, ки ба арзёбии экологӣ, аудит ва тафтиши иҷозатномаҳо барои ҳукуки фаъолият дар сатҳи лоиҳаҳо ва иншоот машғуланд (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи экологӣ» (қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012, № 94, моддаи 268), ба истиснои лоиҳаҳои дорои хавфи кам, ки дар сатҳи вилоят баррасӣ мешаванд [1, с.23].

Сертификатсияи экологӣ ба таври ихтиёрӣ ба натиҷаҳои аудити экологӣ асос меёбад, ки «фаъолияти соҳибкории аудиторони экологӣ ё ташкилотҳои аудити экологӣ барои гузаронидани таҳлил ва арзёбии мустақили таҳассусии ғайридавлатӣ нигаронида шудааст, ки ба муҳити зист таъсир мерасонанд ва таҳияи тавсияҳо оид ба коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист ва саломатии аҳоли» мебошад.

Ҳангоми гузаронидани аудити экологӣ дараҷаи мувофиқати хусусияти фаъолият, маҳсулот, системаи идоракунӣ ва дигар талаботи экологӣ, нишондиҳандаҳои миқдорӣ ё сифатӣ, ки дар қаламрави Тоҷикистон амал мекунанд, тафтиш карда мешаванд.

Вазифаҳои асосии аудити экологӣ, ки дар корхонаҳои ҷумҳурӣ гузаронида мешаванд, инҳоянд:

1. Асосноксозии стратегия ва сиёсати экологии корхона;
2. Муайян кардани афзалиятҳо дар банақшагирии фаъолияти экологии корхона, муайян кардани имкониятҳои иловагии татбиқи он;

3. Санҷиши риояи қонунгузориҳои экологӣ аз ҷониби субъекти соҳибкорӣ;
4. Баланд бардоштани самаранокии танзими таъсири субъекти соҳибкорӣ ба муҳити зист;

5. Паст кардани хатари ҳолатҳои фавқулода, ки ба ифлосшавии муҳити зист вобастаанд.

Хидматҳо дар соҳаи фаъолияти экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, таҳлили ҳок, ҳаво ва обро дар бар мегиранд. Натиҷаҳои андозагирии концентратсияҳои ошкоршуда бо меъёрҳои ҳадди ниҳии иҷозатдодашуда муқоиса карда шуда, дар асоси натиҷаи таҳлилҳо ҳулосаҳо тартиб дода мешаванд, дар протоколҳои ҷенкунии захролудии ҳавои атмосфера бошад, маълумот дар бораи таркиби микробиологӣ ва ҳаво алоҳида сабт карда мешавад ва таркиби оксиген дар таҳлили экспрессии таркиби газҳои ҳавои атмосфера (O_2), газҳои карбон (CO_2) ва оксиди карбон (CO) нишон дода шудааст.

Ин маълумот давра ба давра тафтиш карда мешавад, зеро оксиген ва газҳои карбон он унсурҳои кимиёвӣ мебошанд, ки таркиби онҳо дар ҳаво доимӣ нест ва вобаста ба омилҳои муҳити табиӣ антропогенӣ фарқ мекунад ва таркиби оксиди карбон миқдори партовҳо дар ҳаво нишон медиҳад.

Сарчашмаи муҳимтарини партовҳои CO_2 ба атмосфера бахши энергетика (истихроҷ, интиқол ва истифодаи ангишт, газҳои табиӣ ва маҳсулоти нафтӣ) ва саноат (истехсоли семент ва алюминий) ҳисобида мешаванд. Ҳиссаи саноати нақлиёт дар ҳаҷми умумии партовҳои CO_2 дар ҷои сеюм аст ва дар солҳои охир аз 30%-и соли 1990 то 10% коҳиш ёфтааст.

Аммо, сарфи назар аз беҳбудии назарраси нишондиҳандаҳо, партовҳои CO_2 аз нақлиёти автомобилӣ ва афзоиши босуръати партовҳо аз истифодаи таҷҳизоти авиатсионӣ, корхонаҳо ва иншооти ҳоҷагии манзилию коммуналӣ ва кишоварзӣ идома доранд. Ба андешаи қоршиносон, сабабҳои ин ҳиссаи зиёди аҳолии деҳот (зиёда аз 70% шумораи умумии аҳолии ҷумҳурӣ) мебошанд, ки ба миқдори зиёди сӯзишвории истихроҷшаванда истеъмоли мекунанд. Илова ба CO_2 , атмосфера аз инҳо ифлос мешавад:

- метан (CH_4), ки манбаи асосии партовҳои он дар ҷумҳурӣ соҳаи кишоварзӣ (зиёда аз 76% аз ҳаҷми умумии партовҳо) ва партовҳо (тақрибан 18%) мебошанд. Дар муқоиса бо онҳо, ҳиссаи метан ҳангоми партофтани ангишт ба атмосфера нисбатан ҳисобида мешавад;

- оксиди нитроген (N_2O), ки дар натиҷаи фаъолияти субъектҳои кишоварзӣ бо истифода аз нуриҳои минералӣ ва поруи азотӣ (96% аз партовҳои умумӣ) ва партовҳои маишӣ (4%) ба атмосфера партофта мешавад;

- фторокарбон (CF_4 ва C_4F_6), ки партовҳои онҳо ҳангоми истеҳсоли алюминийи аввалия тавлид мешаванд.

Фонди экологии дар ҷумҳурӣ таъсисёфта аз ҳисоби маблағҳои аз ноҳияву шаҳрҳои тобеи вилоят ташаккулёфта ба таври зерин тақсим карда мешавад: «60% маблағҳо ба ихтиёри як ноҳия ё шаҳр равона карда мешаванд; 30% - ба фонди минтақавӣ худудӣ ва 10% - ба фонди давлатии экологӣ.

Аз даромадҳо ба фондҳои экологӣ, ки аз ҳисоби ноҳияҳо ва шаҳрҳои тобеи ҷумҳурӣ ва шаҳри Душанбе ташкил карда шудаанд, 60% дар ихтиёри ноҳия ё шаҳр мемонад ва 40% ба фонди давлатии экологӣ гузаронида мешавад, ки аз он 30% маблағи гирифташуда барои фаъолияти экологӣ дар минтақае, ки аз он маблағ омадааст, нигоҳ дошта мешавад». Аз маблағҳои гирифташуда бояд 10% андоз ба буҷети давлатӣ гузаронида шавад.

Хидматҳои экологии дар ҷумҳурӣ пешниҳодшаванда аттестатсияи ҷойҳои қориро дар бар мегиранд. Тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи меҳнат ҳамаи ҷойҳои қорӣ барои субъектҳои соҳибкорӣ мавҷудбуда бояд аз аттестатсия гузаронида шаванд.

Асоси меъёрии сертификатсияи ҷойҳои корӣ аз рӯи шароити кор инҳоянд: меъёрҳои гигиенини арзёбии шароити кор аз рӯи хатар ва хатари омилҳои муҳити корӣ, вазнинӣ ва шиддатнокии раванди меҳнат; стандартҳои системаи бехатарии меҳнат (OSBS); қоидаҳои санитарӣ, меъёрҳо ва стандартҳои гигиенинӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ.

Муҳлати сертификатсия аз ҷониби ташкилот дар асоси тағйирёбии шароит ва хусусияти кор муқаррар карда мешавад, аммо на дертар аз 5 сол аз рӯзи ченкунии охири. Андозагирии параметри омилҳои хатарнок ва зарарноки истеҳсолӣ, муайян кардани нишондиҳандаҳои вазнинӣ ва шиддатнокии раванди меҳнат аз ҷониби шӯъбаҳои лаборатории ташкилот сурат мегирад.

Партовҳои саҳти коммуналӣ. Ҳаҷми умумии партовҳои саҳти маишӣ, ки ба партовгоҳҳои Тоҷикистон интиқол дода мешаванд, тибқи ҳисобҳои гуногун, тақрибан 3 км³/сол аст, ки 0,8 км³ / солаш ба пойтахт, шаҳри Душанбе рост меояд. Ҷамъоварии МБД танҳо дар шаҳрҳои ҷумҳурӣ гузаронида мешавад, ки аҳолии онҳо тақрибан 26 фоизи шумораи умумии аҳолиро ташкил медиҳанд.

Дар деҳот ин гуна хидматҳо пешкаш карда намешаванд, зеро тахмин меравад, ки ҳаҷми ХБО ҳадди ақал аст. Дар ин ҷо мушкили дигари марбут ба барҳам додани MSWO-ро қайд мекунем: мошинҳои махсус ва дигар таҷҳизот, ки барои ҷамъоварӣ ва интиқоли партовҳо пешбинӣ шудаанд, дар ҳолати фарсуда ҳастанд (60%-и онҳо зиёда аз 15 сол кор мекунанд ва 40% боқимонда аз кор баромадаанд). Онҳо танҳо 5% ниёзи мошинҳоро барои ҷамъоварӣ ва интиқол қонё мекунанд, аз ин рӯ, ин вазифаҳоро мошинҳои (мошинҳои боркаш, тракторҳо ва дигар техникаи махсус) шахсӣ иҷро менамоянд.

Партовҳои саҳти коммуналӣ дар ҷойҳои махсуси таъйиншуда (партовгоҳҳо) оварда мешаванд ва дар он ҷо чораҳо оид ба пешгирии ихроҷи ифлоскунандаҳо аз партовҳо то ҳол андешида нашудаанд.

Дар Тоҷикистон 67 нуқтаи расмӣ партовгоҳ ба қайд гирифта шудааст, ки масоҳати умумии онҳо 263 гектарро ташкил медиҳад, аммо тибқи лоиҳаи Стратегияи миллии идоракунии партовҳо, ин маълумот саҳеҳ нест. Гумон меравад, ки ҳар як ширкати ҷамъоварии партовҳо бояд партовгоҳи худро дошта бошад, аммо дар амал аксари партовҳо дар партовгоҳҳои ҷамъиятӣ партофта мешаванд.

Ҳисоб кардани ҳаҷми партовҳои саҳти саноатӣ аз 42 ширкати саноати кимиё, кӯҳӣ, мошинсозӣ ва металлургия нишон дод, ки ҳаҷми онҳо нисбат ба партовҳои газӣ ва обҳои партофташуда хеле камтар аст. Агар дар ҳаҷми умумии партовҳои саноатӣ партовҳои саҳт 0,5 ҳазор тонна бошад, дар як сол партовҳои газӣ 1,0 ҳазор тонна ва оби партовҳои партофташуда 4,4 ҳазор тоннаро ташкил медиҳанд.

Барои муқоиса бигӯем, дар дигар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ ҳаҷми партовҳои саҳт дар сатҳи ҳаҷми обҳои партофташуда ҷойгир аст. Дар мо бошад, микдори партовҳои саҳти он назар ба ҳаҷми оби партовҳои партофташуда 9 баробар кам аст. Ин фарқият шубҳаро ба миён меорад, ки на ҳама намуди партовҳо ба қайд гирифта шудаанд ва тартиби мавҷудаи таснифоти партовҳо бояд аз нав дида шавад.

Илова бар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки назорати иҷроиши чораҳои пешбининамудаи қонунгузори амалкунандаро оид ба ҷамъоварӣ, nobудсозӣ, безаргардонӣ ва нигоҳдории партовҳо таъмин намояд. Тоза кардан ва nobуд кардан ба мадди аввал баромаданд ва аз ҳама серталабанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло ҳулосаҳои зерин баровардан мумкин аст. Баровардани партовҳо ҳама гуна партови доимии партовҳо бе мақсади хориҷ кардан аст, ки дар Тоҷикистон дар партовгоҳҳои махсус мучаҳҳазшуда анҷом дода мешавад. Нигоҳдории партовҳо дар ҷойҳои махсус мучаҳҳазшуда ба муҳлати барои ҳар як намуди партов муқарраршуда бо мақсади коркарди минбаъда, коркард ё nobудсозии ниҳой сурат мегирад. Барои нигоҳдории партовҳои дарозмуддат талаботи экологӣ, ки барои

партовгоҳҳо муқаррар карда шудаанд, татбиқ карда мешаванд, дар ҳоле ки қобилияти техникӣ барои истихроҷ, интиқол, нобудсозии баъдӣ ё нобудсозии онҳо пешбинӣ карда мешавад.

Ҳоло дар Тоҷикистон тақрибан 400 иншооти саноатӣ, кишоварзӣ ва дигар объектҳо мавҷуданд, ки партовҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла бениҳоят хатарнок ва зарароварро ба вучуд меоранд. Дар полигонҳои ҷумҳурӣ тақрибан 23,3 миллион тонна ҷамъ шудааст, ки аз он 3,3 миллион тонна партовҳои кимиёвӣ ва партовҳои бо моддаҳои радиоактив олуда шуда мебошанд.

Тадбирҳо оид ба ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва партофтани партовҳо бояд ба дараҷаи хатари онҳо ба одамон мувофиқ бошанд. Барои амалӣ намудани ин тадбирҳо Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо созмонҳои байналмилалӣ як қатор лоиҳаҳо оид ба барқарорсозӣ ва тозакунии анборҳо, партовгоҳҳо ва минтақаҳои олуда таҳия кардааст. Баъзе аз ин лоиҳаҳо аллакай ба анҷом расидаанд ва боқимондаҳо идома доранд. Ин лоиҳаҳо доираи васеи масъалаҳои экологии марбут ба партовҳои саҳт, партовҳои ҳаво ва обҳои партовро фаро мегиранд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ барои ҳалли мушкилоти мавҷудаи экологӣ бояд корҳои зиёдеро анҷом диҳад, ба мисли:

- тақмили минбаъдаи қонунгузории экологӣ дар соҳаи ҳифзи саломатии аҳоли;
- таҳияи барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди бозори хизматрасонии экологӣ;
- барои ҳавасмандгардонии рушди ин намуи фаъолият чораҳо андешанд.

Адабиёт:

1. Отчет Всемирного банка. Республика Таджикистан /Оценка экологических и социальных систем. <https://pubdocs.worldbank.org/en/787441555396136470/Tajikistan-Power-Utility-Financial-Recovery-ESSA-draft-rus.pdf> (дата обращения 05.05.2021г.) – С. 82.
2. Статистический ежегодник Республики Таджикистан/Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Правительстве Республики Таджикистан, 2019. - 415 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи экологӣ» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2012. - №4. - 268с.
4. Рутгайзер, В.М. Сфера услуг. Новая концепция развития, 2-е изд./В.М.Рутгайзер, Т.П.Корякина, Т.И.Арбузова. - М.: Экономика, 2000. - 200 с.
5. Коваленко, В. И. Исследование рынка экологических услуг: учебное пособие / В. И. Коваленко, Л.М. Кузнецов.— СПб.:СПбГ0ЭУ, 2007.—312 с.
6. Мухаббатова, Х.М. Проблемы устойчивого развития горных территорий Республики Таджикистан /Х. М. Мухаббатова. - Душанбе: Сурушап, 2002.-256 с.
7. Назиров, А. А. Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов Республики Таджикистан / А. А. Назиров. - Душанбе, 2001. -31 с.

УДК: 338. 22

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ И РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, Телефон: 934-43-04-05.

Джураева Хайринисо Хайдаровна - старший преподаватель кафедры финансов и налогообложения, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Борбад, 48/5. Тел.: 989184343. E-mail: juraeva78@bk.ru

В статье рассматриваются особенности развития пространственной и региональной экономики. Основной целью анализа является раскрыть сущность пространственной и региональной

экономики в Хатлонской области и определение перспектив ее развития в контексте использования пространственного подхода в процессах становления. Перспективы развития пространственной экономики связаны с применением новых форм территориальной организации производства и сбыта продукции, вовлечением в экономическую деятельность самых разнообразных ресурсов независимо от их местонахождения, а также возможностью снижения производственных затрат. Следовательно, пространственное развитие экономики региона зависит от факторов, влияющих на состояние регионального предпринимательства, которое требует государственного регулирования деятельности субъектов предпринимательства. Социально-экономическое развитие на сегодняшний день зависит от степени интегрированности территории во внешние рынки, от притока капиталов, знаний и технологий из других регионов. Таким образом, экономическое пространство территории уже не совпадает с ее административными рамками, предопределяя подвижность условных границ.

Ключевые слова: пространственное развитие, экономический субъект, регион, эмбарго, продукция, продвижение капитала, рынок сбыта, национальная экономика, приток капитала, промышленность.

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ RUШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ФАЗОЙ ВА МИНТАҚАВИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14., Телефон: 934-43-04-05

Ҷураева Хайринисо Хайдаровна, муаллими калони кафедраи молия ва андозбандии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. Тел. 989184343. E-mail: juraeva78@bk.ru

Дар мақола хусусиятҳои рушди иқтисоди фазоӣ ва минтақавӣ баррасӣ гардидаанд. Мақсади асосии таҳлил ошкор намудани моҳияти иқтисодиёти фазоӣ ва минтақавӣ дар вилояти Хатлон ва муайян намудани дурнамои рушди он дар шароити истифодаи равии фазоӣ дар раванди ташаққул мебошад. Дурнамои рушди хоҷагии фазоӣ бо истифодаи шаклҳои нави ташикли ҳудудии истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, ба фаъолияти хоҷагӣ ҷалб намудани захираҳои гуногун, сарфи назар аз ҷойгиршавии онҳо, инчунин, имконияти кам кардани арзиши аслии маҳсулот алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, рушди фазоии иқтисоди минтақа аз омилҳои, ки ба вазъи соҳибкории минтақавӣ таъсир мерасонанд, вобаста буда, танзими давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкороӣ тақозо менамояд. Рушди иқтисоди иқтисодии имрӯза аз сатҳи ҳамгироии ҳудудҳо бо бозорҳои хориҷӣ, ҷалби сармоя, дониш ва технологияҳо аз дигар минтақаҳо вобаста аст. Ҳамин тариқ, фазои иқтисодии ҳудудҳо дигар бо ҷаҳорҷӯбаи маъмурии он мувофиқат намекунад ва ҳаракати сарҳадҳои шартӣ пешаки муайян мекунад.

Калидвожаҳо: Инкишофи фазоӣ, субъекти иқтисодӣ, минтақа, эмбарго, маҳсулот, ҳаракати сармоя, бозори фурӯш, иқтисодиёти милли, воридшавии сармоя, саноат.

THE MAIN ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE SPATIAL AND REGIONAL ECONOMY OF THE KHATLON REGION

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor of the Department of World Economy and international trading of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14. Phone: 934-43-04-05

Juraeva Khairiniso Khaydarovna - Senior Lecturer, Department of Finance and Taxation International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan. 734055, Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5. Tel. 989184343. E-mail: juraeva78@bk.ru

The article discusses the features of the development of spatial and regional economy. The main purpose of the analysis is to reveal the essence of the spatial and regional economy in the Khatlon region and determine the prospects for its development in the context of the spatial approach in the process of the formation.

Prospects for the development of the spatial economy are associated with the use of new forms of territorial organization of production and marketing of products involving a wide variety, of resources in the economic activity, regardless of their location, as well as the possibility of reducing production costs. Consequently, the spatial development of the region is economy depends on factors affecting the state of

regional entrepreneurs, which requires state regulation of the activities of business entities. Socio-economic development today depends on the degree of integration of the territory into foreign markets, on the influx of capital, knowledge and technology from other regions. Thus, the economic space of the territory no longer coincides with its administrative framework, predetermining the mobility of conditional borders.

Key words: Spatial development, economic entry, region, embargo, products, movement capital, sales market, national economy, capital inflow, industry.

Суть пространственной и региональной экономики заключается в том, что в современных условиях экономические войны, торговое эмбарго и неравного доступа к природным ресурсам неизбежна. Следовательно, для пространственной экономики характерно свободное экономическое действие и их прозрачность, а так же свободное передвижение капитала, трудовых ресурсов, услуг и товаров. Самым эффективным примером пространственной экономики является Европейский Союз [8].

Как известно, для региональной модели экономики присущи протекционизм, то есть защита национальных интересов и закрытость страны, где свободное перемещение ресурсов, рабочей силы и капитала не существует. В условиях глобализации подобная модель является не конкурентоспособным. В современной экономике ни один отдельный регион не в состоянии полностью себя обеспечивать необходимым ресурсом и одновременно являться рынком сбыта [5].

Признаком формирования новой модели политики пространственно-экономического развития является реализация принципа регионального саморазвития, перенос ответственности за эффективность территориально-хозяйственных образований и воспроизводство человеческого капитала на местный уровень, что позволяет наиболее полно учитывать интересы локальных сообществ при координационной деятельности центра с региональными и местными органами власти [1].

Пространственное развитие предпринимательской деятельности в регионе, зависит от множества факторов, влияющих на состояние регионального предпринимательства, в связи с чем, необходимо государственное регулирование деятельности всех субъектов предпринимательства. В современных условиях, национальная экономика большинства стран и в частности Республики Таджикистан и ее регионов регулируется с разной степенью вмешательства государства в экономику.

Развитие пространственного размещения субъектов экономики регионов через поддержку бизнеса, а также развитие частного сектора и улучшение инвестиционного климата является одним из важных аспектов политики Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и Правительства Республики Таджикистан [7].

В связи с вышесказанным, рассмотрим одну из важнейших составляющих предпринимательства в Хатлонской области, это производственное предпринимательство, которое играет немаловажную роль в пространственном развитии предпринимательства региона, и связано с производством товаров, выполнением работ и предоставлением определенных видов услуг для удовлетворения потребностей населения областей. Именно от производственного предпринимательства зависит создание материальных ценностей, и производятся практически вся продукция для потребления.

В Хатлонской области, как и во всей республике, производственное предпринимательство хоть и не в таких масштабах, как сельское хозяйство, играет значительную роль в отраслевой структуре регионального предпринимательства, так как именно в процессе производства, промышленные предприятия создают необходимую для потребителя товары и оказывают населению определенные виды услуг.

Промышленность в Хатлонской области представляет собой комплекс предприятий, осуществляющих деятельность в различных направлениях, таких как добывающая промышленность, обрабатывающая промышленность, и производство и распределение электроэнергии, газа и воды [3].

В настоящее время в Хатлонской области, свою деятельность осуществляют 641 производственных предприятий, в том числе 98 добывающая отрасль 475 предприятий и 68 предприятий производства и распределение электроэнергии, газа и воды (табл.1).

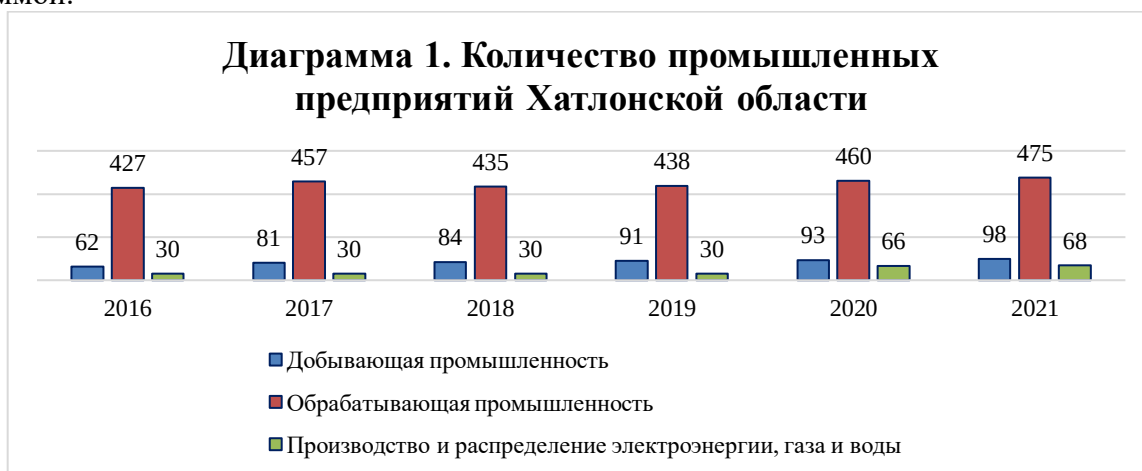
За последние годы количество промышленных предприятий в Хатлонской области заметно увеличилось. Особенно это касается производства и распределения электроэнергии, газа и воды, так как с 2016 по 2019 гг. их было всего 30, но начиная с 2019 года и по настоящее время их количество достигло, 68 предприятий, что по сравнению с 2016 годом этот показатель увеличился на 2,26 раза. Особое внимание следует уделить обрабатывающей промышленности. В 2017 и 2018 гг. количество предприятий в данной отрасли заметно снизилось по сравнению с 2016 и 2017 гг. Причиной этому стали последствия мирового финансового кризиса, а также отсутствие необходимых для развития предпринимательства региона условий, связанных с налоговым бременем, незапланированными проверками со стороны контролирующих органов, девальвация национальной валюты и т.д. [6].

**Таблица 1. - Количество промышленных предприятий
Хатлонской области**

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 по отн. 2016
Добывающая промышленность	62	81	84	91	93	98	1,58
Обрабатывающая промышленность	427	457	435	438	460	475	1,11
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	30	30	30	30	66	68	2,26
Всего по области	537	591	583	595	619	641	1,19

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2021 гг.

Для более наглядного видения, данные таблицы 1 можно выразить следующей диаграммой.

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2021 гг.

Что касается производимой продукции промышленными предприятиями в Хатлонской области, то можно сказать, что производство продукции с каждым годом увеличивается. Это положительная тенденция, потому что количество населения области за последние три года незначительно изменилось (3348,3 тысяч человек). (табл.2.)

Таблица 2. - Объем производства продукции промышленности Хатлонской области (тыс. сомони)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 по отн. 2016
Добывающая промышленность	328768,9	319004,6	331900,0	355544,4	379990,1	406247,5	1,23
Обрабатывающая промышленность	2645831,5	3371175,5	3893700,0	4347734,7	4231964,0	5272837,4	1,99
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	2110707,6	2871329,1	3408400,0	3957775,9	4186740,6	4524223,1	2,14
Всего по области	5085308	6561509	7634000	8661055	8798695	10203308	2,1

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2021 гг.

Данная таблица показывает, что среди всех отраслей промышленности, в основном преобладает обрабатывающая промышленность, так как в обрабатывающей промышленности производятся как средства производства, так и предметы потребления. Что касается добывающей промышленности то она в Хатлонской области находится на гораздо низком уровне, чем другие виды промышленности, что говорит о многих недостатках в данной отрасли. Низкий уровень добывающей промышленности выражается в том, что многие предприятия не имеют достаточной производственной мощности и новейшего оборудования для добычи полезных ископаемых. Поэтому данное направление предпринимательства заслуживает особого научного внимания и практической реализации специально разработанных для развития добывающей промышленности программ.

Одним из основных показателей пространственного развития предпринимательства Хатлонской области можно считать увеличение производства пищевой промышленности. Пищевое производство в регионе, является основным средством получения населением области продуктов питания. В отличии от городского населения, где продовольственные товары в большинстве случаев импортируются из-за рубежа, население сельской местности ввиду низкой по сравнению с городом заработной платы и низким уровнем дохода, предпочтение отдает отечественным товарам. Поэтому, будет целесообразным рассмотреть такое направление предпринимательства региона, как производство продовольственных товаров. (табл. 3.).

Таблица 3. - Производство пищевых продуктов обрабатывающей промышленности Хатлонской области

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 по отн. 2016
Мясо, в том числе мясо курицы, тысяч тонн	15,5	16,2	22,1	27,7	28,7	30,5	1,9
Колбасные изделия, тысяч тонн	2,3	3,3	3,0	3,2	4,0	4,5	1,9
Молоко цельное, тысяч тонн	1,1	1,3	1,2	1,2	2,1	2,3	2,0
Консервные изделия, млн. условных единиц	1,2	4,4	4,8	5,1	3,0	3,3	2,7
Кондитерские изделия, тысяч тонн	1,6	7,4	7,2	10,4	11,5	11,6	0,7
Растительное масло, тысяч тонн	5,9	6,6	11,4	12,2	12,7	12,	2,1
Водка и ликероводочная продукция, тысяч декалитр	4,0	4,0	2,1	2,5	2,3	2,1	0,5
Безалкогольные напитки, тысяч декалитр	53,5	48,1	33,9	38,7	30,0	47,4	0,8

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2021 гг.

Данные таблицы показывают, что в области в основном преобладает производство мяса и мясных продуктов, что говорит об ежегодном увеличении уровня мясного производства в Хатлонской области. Но по нашему мнению этого не достаточно, так как согласно современным исследованиям, минимальная норма одного человека в год составляет 75 кг. мяса в год. Но в Хатлонской области, которая среди других регионов Республики Таджикистан по плотности населения стоит на первом месте (3,4 млн. человек), употребление мяса на одного человека приходится порядка 47 кг, что для Хатлонской области, в масштабах одного региона страны, критически мало.

Также из таблицы видно, что производство безалкогольных напитков тоже находится на высоком уровне, хотя за последние годы, производство данной продукции снижается. Это говорит нам о том, что предпринимательство на уровне региона все еще претерпевает тяжелые для себя времена, и для ее пространственного развития необходимо прилагать много усилий. Примером этому может служить и производство консервных изделий. Если в 2019 году этот показатель достигал максимального уровня, то в последующие 2020 и 2021 гг. показатель снизился больше, чем в 1,5 раза.

Одним из важных направлений предпринимательской деятельности в Хатлонской области, можно считать легкую промышленность, которая в регионе функционирует, но не на должном уровне. Хлопок, являющийся стратегическим товаром, является основой для деятельности предприятий легкой промышленности и именуется как «Белое золото».

В 2021 году в Хатлонской области, за исключением города Бохтар (является административным центром Хатлонской области), Яванского и Дангаринского районов хлопком было засеяно 121236 гектаров, сбор хлопка осуществлялся при правильной организации работы и проведении хашаров. В области 32263 дехканских хозяйства занимаются выращиванием хлопка, земледельцы использовали семена местных и китайских сортов [3]. Урожай хлопка составил 54,3 тысяч тонн, что по сравнению с 2020 годом на 2,7 тысяч тонн меньше. Нужно отметить, что в 2021 году 1 тонна хлопка сырца реализовывалась хлопкоочистительным предприятием Хатлонской области за 8000-10000 сомони, и поэтому выращивание хлопка до сих пор остается приоритетным направлением для развития предпринимательства в области. (таблица 4.).

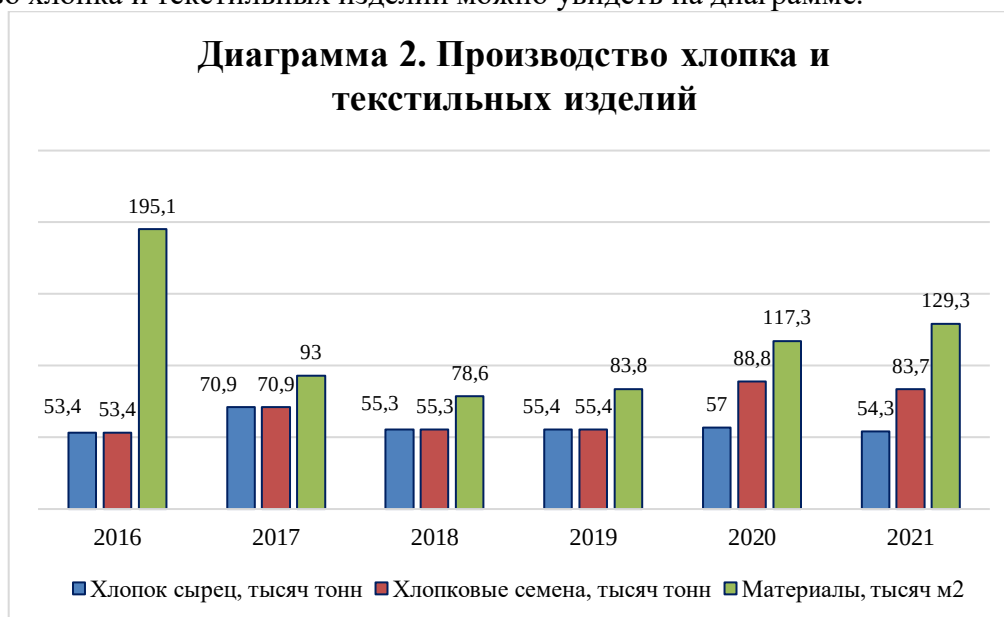
Таблица 4. - Производство хлопка и текстильных изделий перерабатывающей отрасли в Хатлонской области

		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 по отн. 2016
Хлопок сырец, тысяч тонн		53,4	70,9	55,3	55,4	57,0	54,3	1,0
Хлопковые семена, тысяч тонн		53,4	70,9	55,3	55,4	88,8	83,7	1,5
Материалы, тысяч м ²		195,1	93,0	78,6	83,8	117,3	129,3	0,6

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2021 гг.

Данные таблицы показывают, что наиболее высокая урожайность хлопка была в 2017 году и естественно производство хлопковых семян и материалов также было на высоком уровне, именно в 2017 году, хотя в 2016 году материалов было произведено намного больше, чем в последующие годы. В 2021 году только показатели производства хлопковых семян были чуть выше, чем за период с 2016 по 2019 гг. Как упоминалось выше, роль хлопка в развитии предпринимательской деятельности региона очень велика, так как это способствует созданию, во-первых, дехканских хозяйств и деятельности частных хлопкоробов, а во-вторых, увеличивает количество хлопкообрабатывающих предприятий, и в-третьих, увеличивает экспортный потенциал страны.

Однако по нашему мнению, высокий урожай хлопка не означает высокий показатель экономики страны потому, что 80% хлопка экспортируется в другие страны, (где он перепродается в несколько раз дороже), отечественная легкая промышленность производит в основном ткани и чулочные изделия, вследствие чего практически вся одежда импортируется, а национальная экономика имеет сырьевую направленность. Наглядно производство хлопка и текстильных изделий можно увидеть на диаграмме.

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2022 гг.

Для пространственного развития предпринимательства Хатлонской области, как более густонаселенного региона Республики Таджикистан, все отрасли промышленности имеют первостепенное значение, и развитие основных промышленных предприятий, основная задача, стоящая перед областью. В связи с этим в работе рассмотрим производство нефти и нефтяной продукции, а также производство сырья для отрасли капитального строительства (табл.5.).

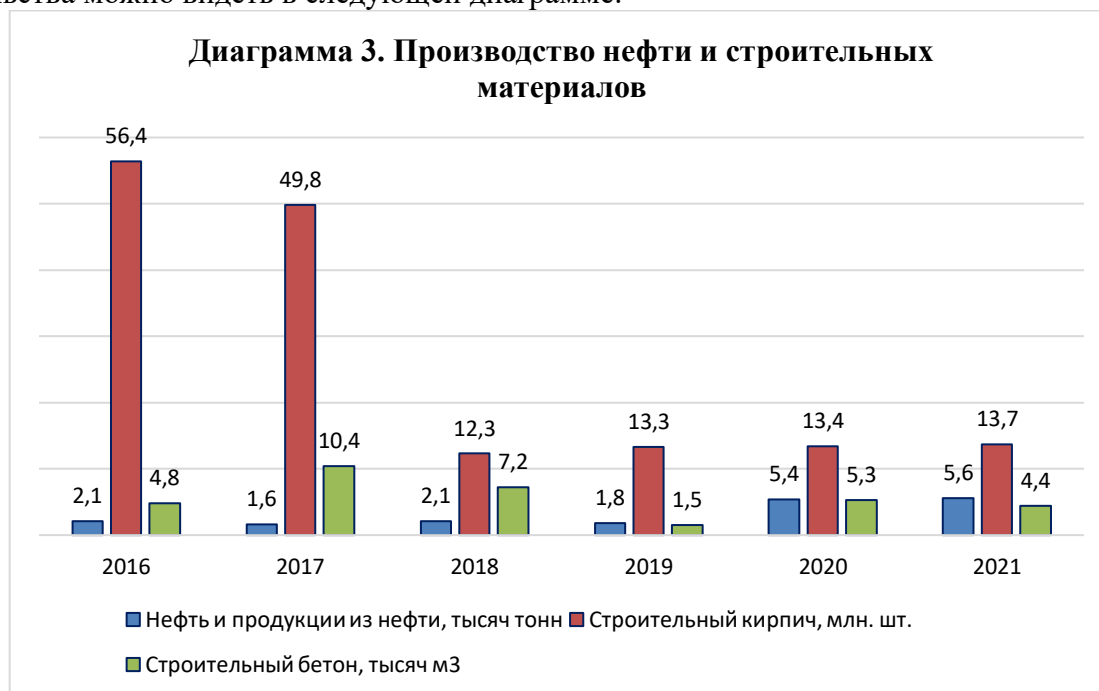
Таблица 5. - Производство нефти и строительных материалов в Хатлонской области

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 по отн. 2016
Нефть и продукция из нефти, тысяч тонн	2,1	1,6	2,1	1,8	5,4	5,6	2,6
Строительный кирпич, млн. шт.	56,4	49,8	12,3	13,3	13,4	13,7	0,24
Строительный бетон, тысяч м³	4,8	10,4	7,2	1,5	5,3	4,4	0,9

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2022 гг.

Из таблицы видно, что производство нефти и продукции из нее за последние 5 лет заметно увеличилось, что говорит о наличии действующих нефтеперерабатывающих предприятиях в Хатлонской области. Нужно сказать, что в Дангаринском районе Хатлонской

области, на территории свободной экономической зоны «Дангара» готов к эксплуатации нефтеперерабатывающий завод, перерабатывающая мощность которого составит 500 тыс. тонн нефти в год. Общая проектная мощность предприятия составляет 1,2 млн. тонн. Состояние производительности нефти и продуктов из нефти, а также сырья для отрасли строительства можно видеть в следующей диаграмме.

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2022 гг.

Говоря о промышленности Хатлонской области, как приоритетного направления предпринимательства региона, можно сделать некоторые выводы. Состояние и уровень промышленности в регионе с каждым годом улучшается. Об этом свидетельствуют статистические данные, а также периодические издания.

В Хатлонской области в 2021 г. было построено и реконструировано более 60 промышленных предприятий. Это позволило создать порядка 1687 новых рабочих мест и трудоустроить жителей региона. В 2021-м г. было сдано в эксплуатацию 21 промышленное предприятие. Объем горнодобывающей промышленности составил 106,9%. В обрабатывающей промышленности выработка составила 124,6% от запланированного объема. В энергетике план выполнен на 108%, в том числе в сфере производства и распределения электроэнергии. Производство электроэнергии увеличилось на 654,5 млн. кВтч по сравнению с предыдущим годом [2].

Исходя из вышеизложенного, нужно отметить, что хотя в состоянии промышленности Хатлонской области есть некоторые улучшения, но не следует забывать, что в регионе, как по всей республике в основном преобладает отрасль сельского хозяйства, что также немаловажно для пространственного развития регионального предпринимательства.

Сельское хозяйство по своей сущности имеет более разнообразную структуру, чем промышленность. Если в промышленности предпринимателю необходимо обязательно быть юридическим лицом, а созданное предприятие чаще всего относится к среднему или крупному бизнесу, то в сельском хозяйстве в большинстве случаев осуществляют свою деятельность не только крупные предприятия, но и дехканские хозяйства, а также личное подсобное хозяйство. То есть преимущество сельского хозяйства в том, что каждый человек может при наличии собственной или арендованной земли, заниматься растениеводством или животноводческой деятельностью. Хотя в отличие от промышленности, объем продукции сельского хозяйства зачастую зависит от климатических условий региона страны.

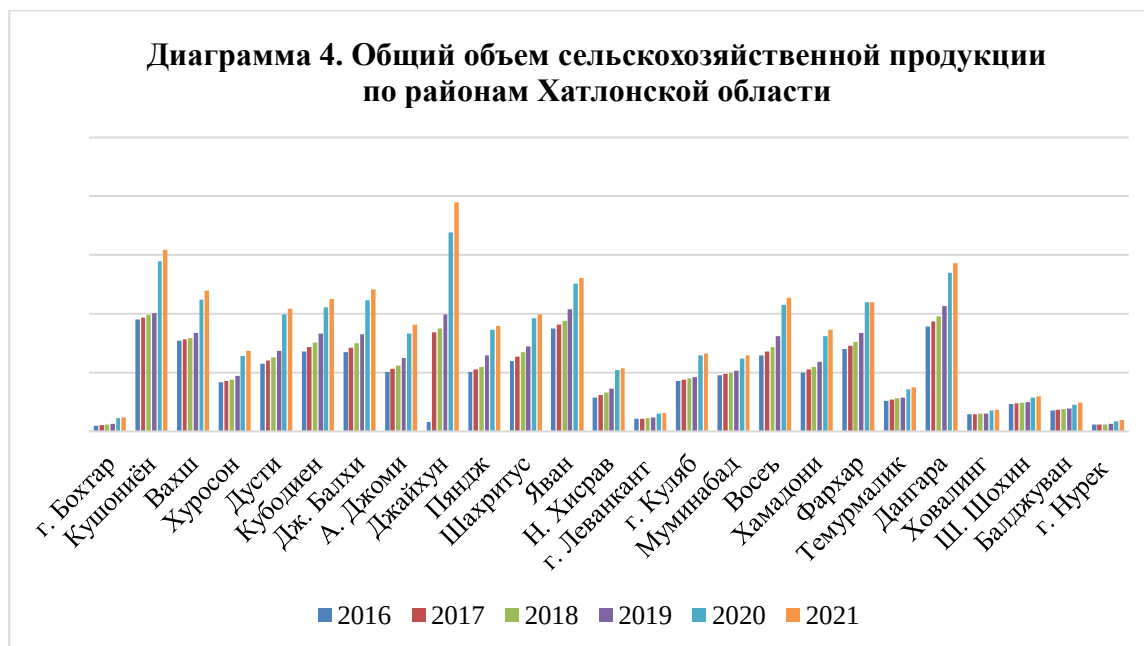
В Хатлонской области за 2021 год общий объем сельскохозяйственной продукции во всех категориях хозяйства составил 20694523,1 тысяч сомони, что на 6,1% больше, чем в 2020 году, в том числе в отрасли растениеводства 15385027,7 тысяч сомони – на 5,4% и животноводство 5309495,4 тысяч сомони – на 8,2% больше 2020 года. (табл.6).

**Таблица 6. - Общий объем сельскохозяйственной продукции Хатлонской области
(тысяч сомони)**

	Города и районы	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 по отн. 2016
1.	Хатлонская область	11597440	12819224	13338564	14467871	19499881	20694526	1,7
2.	г. Бохтар	46573	51576	57130	63970	111422	118913	2,5
3.	Кушониён	952840	969821	987433	1005140	1445063	1547622	1,6
4.	Вахш	772383	782154	792392	835246	1120341	1195561	1,5
5.	Хуросон	417108	428746	440772	474792	641045	682471	1,6
6.	Дусти	574591	602890	632584	685689	992999	1043065	1,8
7.	Кубодиён	678601	715495	754413	831407	1056830	1127400	1,6
8.	Дж. Балхи	671699	710211	750964	825260	1114162	1205985	1,7
9.	А. Джоми	506932	532956	560320	622913	829483	908117	1,7
10.	Джайхун	80834	840892	875308	996353	1689671	1946039	24,1
11.	Пяндж	505973	526113	547069	645852	864255	895111	1,7
12.	Шахритус	595076	633655	674794	724679	961769	995766	1,6
13.	Яван	874508	907902	942603	1039665	1257179	1306102	1,4
14.	Н. Хисрав	288529	309239	331544	364743	522242	537660	1,8
15.	г. Левакент	106541	109291	112141	118522	151080	158626	1,4
16.	г. Куляб	429535	440551	451943	462434	647059	663545	1,5
17.	Муминабад	479458	490340	501720	516194	616725	644690	1,3
18.	Восеъ	645677	680379	716959	810714	1078706	1135293	1,7
19.	Хамадони	500960	524980	550153	592359	809976	861954	1,7
20.	Фархар	702824	730568	759425	838703	1098426	1098462	1,5
21.	Темурмалик	262201	270453	279011	289738	360118	371877	1,4
22.	Дангара	893176	933950	976587	1064141	1349991	1428665	1,5
23.	Ховалинг	143562	147534	151637	153448	179038	184218	12,8
24.	Ш. Шохин	230494	235813	241327	247899	288900	300614	1,3
25.	Балджуван	180648	185534	190625	195300	225593	242040	1,3
26.	г. Нурек	56717	58181	59710	62710	87808	94730	1,6

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2022 гг.

Из данной таблицы, можно сразу сказать, что сельское хозяйство в регионе занимает ведущую позицию по уровню производительности, так как основная масса населения проживает на селе и заняты сельскохозяйственной деятельностью. Это наглядно показывает диаграмма.

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области за 2016-2022 гг.

Согласно диаграмме 4, среди всех районов Хатлонской области наиболее производительными являются районы Кушониён, Джайхун и Дангара. Примечательно, что в во всех городах и районах области за исключением г. Бохтара, являющимся административным центром Хатлонской области и г. Нурека, где в основном производится электроэнергия, производство сельскохозяйственной продукции заметно увеличилось за последние два года, то есть в 2020 и в 2021 гг. Это прежде всего связано с тем, что Правительство Республики Таджикистан, особое внимание уделяет данной области, так как в основном продукция сельского хозяйства является сырьем для перерабатывающей промышленности, что тоже имеет немаловажное значение для развития предпринимательства в регионе.

Рассмотрим также сельскохозяйственные культуры, которые по своей значимости находятся практически на первом месте, и очень важны для обеспечения продовольственной безопасности не только Хатлонской области, но также для всей страны в целом – это зерновые культуры отрасли растениеводства региона.

В производстве зерновых культур в Хатлонской области, как видно из таблицы 7, также доминируют районы, в первую очередь Дангаринский район, Фархарский район и район Восеъ.

Вывод: Исходя из вышесказанного, можно сказать, что для пространственного развития предпринимательского сектора Республики Таджикистан необходимо совершенствование законодательства в сфере регулирования хозяйствующих субъектов, создание благоприятной нормативной базы и принятие ряда комплексных законов.

Для этого в Республике Таджикистан политика в области предпринимательства, которая направлена в основном на укрепление законодательной базы Республики

Таджикистан, путем принятия различных законов и нормативно-правовых актов, регулирующих предпринимательскую деятельность в стране и предназначенные для стабильного развития предпринимательской деятельности, формирования инвестиционного климата и устойчивости национальной экономики.

Таблица 7. - Производство зерновых культур в Хатлонской области (тонн)

	Города и районы	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 по отн. 2016
1.	Хатлонская область	870351	903125	822560	870256	985322	1032680	1,1
2.	г. Бохтар	1671	1688	2176	2051	2196	1915	1,1
3.	Кушониён	36192	38000	33390	37182	43709	41911	1,1
4.	Вахш	49705	50064	42415	45122	52593	58732	1,1
5.	Хуросон	37176	41812	35355	45000	47681	48213	1,3
6.	Дусти	28840	30042	28766	29451	44637	47718	1,6
7.	Кубодиен	38035	38084	36121	37748	35674	42766	1,1
8.	Дж. Балхи	39534	35595	31726	34748	38299	51222	1,3
9.	А. Джоми	37084	41970	35934	44952	51721	56529	1,5
10.	Джайхун	31693	43671	33508	37267	46142	50798	1,6
11.	Пяндж	46334	47759	29657	42832	56544	59466	1,2
12.	Шахритус	35363	36354	37820	38859	45653	47042	1,3
13.	Яван	45849	42853	43129	41963	47761	50160	1,0
14.	Н. Хисрав	19703	20181	21219	23495	28726	30547	1,5
15.	г. Левакант	4477	4608	4066	4105	5426	5500	1,2
16.	г. Куляб	17329	18150	16663	15641	20411	20894	1,2
17.	Муминабад	27638	28617	23972	24816	28734	29691	1,0
18.	Восеъ	62514	61536	59037	63332	67778	73643	1,1
19.	Хамадони	43802	46654	46773	42411	48920	51017	1,1
20.	Фархар	69824	74074	61504	62469	74177	74596	1,0
21.	Темурмалик	34740	33489	34672	34672	34972	35113	1,0
22.	Дангара	112372	117093	113658	111499	111500	101647	0,9
23.	Ховалинг	14470	14473	14589	14195	13556	14512	1,0
24.	Ш. Шохин	27515	27554	27584	27679	28534	28866	1,0
25.	Балджуван	6880	6966	6986	7037	7486	7606	1,1
26.	г. Нурек	1615	1840	1841	1786	2492	2578	1,1

Источник: составлено автором по данным Главного управления Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Хатлонской области

Как можно заключить из данного анализа, в каждом регионе Республики Таджикистан предпринимательство развивается по-разному. Это зависит от географического места расположения каждого региона, от их аграрно-промышленного потенциала и демографической ситуации.

Литература:

1. Государственная программа поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан на 2012-2020 годы, принятая Правительством Республики Таджикистан 30 апреля 2012 года.
2. Джураева Х.Х. Предпринимательство как фактор экономического развития региона / Х.Х. Джураева // Таджикистан и современный мир. – Душанбе, 2021. - №1/(73). - С.76-84

3. Нефтеперерабатывающий завод в Дангаре готов к эксплуатации [электронный ресурс] URL <https://avesta.tj/2020/01/30/neftepererabatyvayushhij-zavod-v-dangare> (дата обращения: 12.03. 2020)
4. Сафаров Б.Г. Ташаккули фазои мезоикисодӣ намчун омили рушди минтақаҳои кишвар дар шароити ӯлағонишавӣ / Б.Г. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2021. - №2(26). – С. 35-43.
5. Серебренникова Анна Валерьевна. Пространственная экономика: перспективы развития// Региональная экономика и управление: электронный научный журнал. ISSN 1999-2645. — №4 (64). Номер статьи: 6409. Дата публикации: 27.10.2020. Режим доступа: <https://eee-region.ru/article/6409/>
6. Таджикистан – объем промышленности 1 млрд. сомони [электронный ресурс] URL <https://tj.sputniknews.ru/20220112/tajikistan-obem-promyshlennost-1-mlrd-somoni-1044735262.html> (дата обращения: 22.11. 2021)
7. Хатлонская область собрала 88,26% хлопка от намеченного плана [электронный ресурс] URL <https://khovar.tj/rus/2021/11/hatlonskaya-oblast> (дата обращения: 22.11. 2021)
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 401с.

УДК: 336.02

МЕТОДЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Кошонова Манзура Рахматджановна - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. Телефон: +922 93 3600016. E-mail: manzura@yandex.ru

Сафарзода Мирзомурод Саидмузафар - Ph Doctor кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. Телефон: (+ 992)98 8959633. E-mail: it.mirzo@gmail.com

Настоящая статья посвящена проблеме финансовой устойчивости предприятий в Республике Таджикистан. Авторами приводится методика анализа финансовой устойчивости предприятий, раскрывается определение финансовой устойчивости, а также рассматривается методика оценки финансовой устойчивости по четырем показателям. Анализ деятельности Акционерного Общества «Авиа Воздушные Сообщения» (АО «АВС») показал, что были использованы вытекающие показатели - подсчеты следующих финансовых коэффициентов: коэффициент абсолютной ликвидности; коэффициент промежуточной ликвидности; общий коэффициент покрытия (текущая ликвидность); коэффициент независимости для выявления финансовой устойчивости предприятия. Авторы считают, что в условиях нестабильности экономики в глобальном мире необходимо акцентировать внимание на внутренние и внешние факторы, влияющие на финансовую устойчивость предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, платежеспособность, кредитоспособность, коэффициент абсолютной ликвидности, коэффициент промежуточной ликвидности, общий коэффициент покрытия (текущая ликвидность), коэффициент независимости, нестабильность экономики.

УСУЛҲОИ ТАҲЛИЛИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲОИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Кошонова Манзура Рахматҷоновна - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, телефон: (+ 992) 93 360 00 16. E-mail: manzura@yandex.ru

Сафарзода Мирзомурод Саидмузафар – Доктор PhD кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, телефон: (+ 992)98 8959633. E-mail: it.mirzo@gmail.com

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои устувориш молиявии корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллифон мафҳуми устувориш молиявии корхонаҳоро равшан карда, баҳсалаб будани онро дақиқ менамоянд. Бо вучуди баҳсалаб будани мафҳуми устувориш молиявӣ, муаллифон қӯиши ба харҷ додаанд, ки дар баробари мафҳумҳои зикришуда ба мазмуни нишондиҳандаҳои омӯрӣ бояд тақя намуд, ки он низ метавонад асоси устувориш молиявиро ифода намояд. Муаллифон ба хулосае омадаанд, ки ба омилҳои устувориш молиявӣ диққати худро ҷоннок намуда, ба нишондиҳандаҳои зайл: коэффитсиенти пардохтназирӣ, коэффитсиенти адономаиш умумӣ, коэффитсиенти новобастагӣ сарфи назар намоянд. Муаллифон ҷиҳати таҳлили ҷиддиш устувориш молиявиш ширкат аз олимон ва мутахассисони дахлдор талаби онро доранд, ки диққати худро ба омилҳои бесуботиш ҳолатҳои берунаи иқтисодӣ беиштар равона намоянд.

Калидвожаҳо: устувориш молиявӣ, пардохтназирӣ, қобилияти карзпардохтнамӣ, коэффитсиенти пардохтназирӣ, коэффитсиенти адономаиш умумӣ, коэффитсиенти новобастагӣ, бесуботиш ҳолати иқтисодӣ.

SMALL ENTERPRISES FINANCIAL SUSTAINABILITY ANALYZING METHODS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Koshonova Manzura Rakhmatjanovna - doctor of economic sciences, professor of department of Finance of Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan 734067, TSFEU, Nakhimova St. 64/4 Tel.: (+922)93 3600016. E-mail: manzura@yandex.ru

Safarzoda Mirzomurod Saidmuzafar - Ph Doctot of department of Finance of Tajik State University of Finance and Economics Address: Republic of Tajikistan 734067, Nakhimova St. 64/4 Tel.: (+ 992)98 8959633. E-mail: it.mirzo@gmail.com

This article is devoted to the problem of financial stability of enterprises in the Republic of Tajikistan. Authors providing a methodology for enterprises financial stability analyzing, revealing the definition of financial stability and considering the methodology for assessment of financial stability by four indicators. Financial activity of the "ABC" Joint Stock Company (JSC "ABC") analyzing showed that it was used following indicators and the following financial coefficients were calculated: absolute liquidity ratio; intermediate liquidity ratio; total coverage ratio (current liquidity); independence coefficient. Article authors believe that in the conditions of economic instability in the global world, it is necessary to make focus on internal and external factors that affecting financial stability.

Keywords: Financial stability, solvency, creditworthiness, absolute liquidity ratio, intermediate liquidity ratio, total coverage ratio (current liquidity) independence coefficient, economic instability..

С переходом нашей страны к рыночной экономике финансовые отношения между субъектами хозяйственной деятельности претерпели глубокие изменения. В современных условиях существенно уменьшилось влияние государства на деятельность предприятий, но одновременно с этим сократилась и финансовая помощь с его стороны. Предприятия начали осуществлять свою деятельность на принципах самофинансирования и самоокупаемости. Однако не все предприятия сумели воспользоваться полученной свободой. Экономический кризис привел к деградации структуры экономики, падению объемов производства, прекращению инвестиционной деятельности предприятий, ослаблению научно-технического потенциала промышленности, расстройству финансовой системы общественного воспроизводства, но наиболее сильно он проявился во всеобщем платежном кризисе, который охватил буквально всю экономику страны. В этих условиях проблема обеспечения финансовой устойчивости стала одной из центральных для всех хозяйствующих субъектов экономики страны.

Финансовая устойчивость организаций означает способность хозяйствующего субъекта функционировать в условиях постоянных внешних и внутренних изменений, а также это финансово-экономическое состояние, при котором хозяйствующий субъект не только является ликвидным, платежеспособным, но и имеет достаточно средств для осуществления хозяйственной деятельности в запланированных границах. Таким образом, **финансовая устойчивость** - это такое состояние финансовых ресурсов, их распределение и

использование, которое обеспечивает развитие хозяйствующего субъекта на основе роста прибыли и капитала при сохранении платежеспособности и кредитоспособности в условиях допустимого уровня риска.

Отечественные ученые, такие как: С.Дж. Комилов, М.К. Файзулаев рассматривают деятельность предприятий с учетом усиления инновационной среды [3,4]; Е.Ш. Мирзоева финансовую устойчивость в целях дальнейшего развития конкурентоспособности видит во введении инновации в промышленных предприятиях [4]; О. Бобоев обращает внимание развитию организационной и управленческой деятельности предприятий [1]; И.Р. Ибрагимов с точки зрения налогово-бюджетной поддержки [3] и Ф.С. Наджмидинов финансовую устойчивость предприятий в основном рассматривают с учетом особенностей функционирования и развития форм предпринимательской деятельности в сфере услуг [8], институциональной обеспеченности (нормативно правовая база); Т.Низомова, П.Н. Муллоев утверждают, что с учетом усиления государственной поддержки на современном этапе можно повысить устойчивость деятельности предприятия [9].

Ряд российских авторов, Н.П. Любушин, Н.Э. Бабичева, А.И. Гулушкина, Л.В. Козлова под финансовой устойчивостью подразумевают свойство социально-экономической системы, которая функционирует во времени, взаимодействуя с внешней средой и одновременно может находиться в различных жизненных циклах. Они указывают, что при входе в систему поступают ресурсы, а на выходе образуются результаты (продукция, работы, услуги). Они также считают, что внутри системы на основе используемых технологий происходит преобразование ресурсов [7]. Под воздействием внешней среды внутри системы возникают отклонения заданных показателей развития, которые являются фактором, предопределяющим переход системы из одного состояния в другое и этим они адаптируются в новых условиях и приобретают устойчивость. «Устойчивостью можно считать развитие социально-экономической системы, при котором достигается минимальный разрыв между заданными и фактическими характеристиками при условии минимальных затрат на обеспечение такого устойчивого состояния» [3].

Финансовая устойчивость является одной из важнейших характеристик финансового состояния организаций. В работе как в отечественных, так и зарубежных авторов показано, что понятие «финансовая устойчивость» базируются на оптимальном соотношении между видами активов организации (оборотными и вне оборотными с учетом их внутренней структуры) и источниками их финансирования (собственными и привлеченными средствами.) Л.Я. Гиляровская отмечает, что «финансовая устойчивость» организации многогранна, она более многогранна в отличие от платежеспособности и кредитоспособности, так как включает в себя оценку различных сторон деятельности организации [2]. На финансовую устойчивость влияют следующие факторы: обеспеченность финансовыми ресурсами, кредитоспособность; платежеспособность; сбалансированность активов и пассивов; сбалансированность доходов и расходов; сбалансированность денежных потоков.

Анализ финансовой устойчивости позволяет ответить на вопросы: насколько организация является независимой с финансовой точки зрения; является ли финансовое положение организации устойчивым.

Анализ деятельности Акционерного Общества «Авиа Воздушные Сообщения» (АО «АВС») показал, что были использованы следующие показатели для выявления финансовой устойчивости предприятия. Ниже приведены подсчеты следующих финансовых коэффициентов:

1. коэффициент абсолютной ликвидности;
2. коэффициент промежуточной ликвидности;
3. общий коэффициент покрытия (текущая ликвидность);
4. коэффициент независимости.

1. Коэффициент абсолютной ликвидности.

Под ликвидностью понимается способность клиента своевременно погашать свои обязательства. Коэффициент ликвидности и покрытия характеризуют ликвидность баланса заёмщика как возможность превращения его активов в денежные средства для погашения обязательств по пассиву. С этой целью активы по балансу по срокам поступлений (степени ликвидности) делятся на:

- а) краткосрочные активы; б) долгосрочные активы;
- в) постоянные (немобильные) активы (недвижимое имущество).

Все обязательства по балансу по срокам платежей (аналогично активам) подразделяются на:

- а) краткосрочные обязательства; б) долгосрочные обязательства;
- в) постоянные немобильные пассивы (уставный капитал, спец. фонды и т.д.).

Сравнение краткосрочных активов с краткосрочными обязательствами характеризуют абсолютную ликвидность, т. е. показывает, в какой доле краткосрочные обязательства могут быть погашены за счет высоколиквидных активов.

Кал. = ДС + КФВ / Око (Общие краткосрочные обязательства) где,

Кал. – коэффициент абсолютной ликвидности;

ДС - денежные средства;

Око – краткосрочные обязательства¹;

КФВ - краткосрочные финансовые вложения.

Нормативное значение показателя: 0,2 – 0,25.

2. Промежуточный коэффициент ликвидности.

Данный коэффициент показывает, сможет ли предприятие в установленные сроки рассчитываться по своим краткосрочным долговым обязательствам.

Он рассчитывается по формуле:

Кпл. = ДС + КФВ + ДЗ / Око ,

где Кпл. – коэффициент промежуточной ликвидности; ДЗ – дебиторская задолженность.

Достаточный критерий – в диапазоне 0,7 – 0,8.

3. Коэффициент покрытия (общая текущая ликвидность).

Если в числитель вышеуказанной формулы ввести дополнительные данные о величине запасов и затрат предприятия, то это позволит определить общую ликвидность, которая характеризуется коэффициентом покрытия.

Ктл. = ДС + КФВ + ДЗ + ЗЗ / Око ,

где Ктл. – текущая ликвидность; ЗЗ - запасы и затраты.

В зависимости от форм расчетов, оборачиваемость оборотных средств и производственных особенностей предприятия платежеспособность его считается обеспеченной при уровне Kn = 1 – 2,5.

4. Коэффициент финансовой независимости.

Данный коэффициент характеризует обеспеченность предприятия собственными средствами для осуществления своей деятельности. Он определяется отношением собственного капитала к валюте баланса и исчисляется в процентах.

Кн. = Собственные средства / Итог баланса x 100%.

Оптимальное значение, обеспечивающее достаточно стабильное финансовое положение в глазах инвесторов и кредиторов - на уровне 50 – 60%.

В зависимости от величины коэффициентов ликвидности и независимости

¹ <http://www.abt.tj/docs/stkoeff1.pdf>

предприятия, как правило, распределяются на 3 класса кредитоспособности.

Условная разбивка заёмщиков по классности может быть осуществлена на основании следующих значений коэффициентов, используемых для определения их платежеспособности (см. табл.1). В зависимости от величины коэффициентов ликвидности и независимости предприятия, как правило, распределяются на 3 класса кредитоспособности.

Условная разбивка заёмщиков по классности может быть осуществлена на основании следующих значений коэффициентов, используемых для определения их платежеспособности (см. табл.1).

Таблица 1. - Условная разбивка заёмщиков по классности

Коэффициенты	1-й класс	2-й класс	3-й класс
Кал.	0,2 и выше	0,15 – 0,2	менее 0,15
Кпл.	0,8 и выше	0,5 - 0,8	менее 0,5
Ктл.	2,0 и выше	1,0 – 2,0	менее 1,0
Кн.	более 60%	50 – 60%	менее 50%

Оценка кредитоспособности заёмщика может быть сведена к единому показателю – **рейтинг заёмщика**. Рейтинг определяется в баллах. Сумма баллов рассчитывается путем умножения классности (1,2,3) любого показателя (например, Кал., Кпл., Ктл., Кн.) и его доли (соответственно 30%, 20%, 30%, 20%) в совокупности 100%. Так, к 1-му классу могут быть отнесены заёмщики с суммой баллов: от 100 до 150 баллов, ко 2-му классу от 151 до 250 баллов, к 3-му классу от 251 до 300 баллов.

Таблица 2. - Ликвидные средства 1-го класса

(высоколиквидные активы)

Показатели	№ строка баланса	Сумма
Касса	X	
Расчетный счет	1	120
Валютный счет	X	
Прочие денежные средства	X	
Краткосрочные финансовые вложения	2	40
ИТОГО:	X	160

Как показывает таблица 2, ликвидные средства 1 класса обозначают высоколиквидные активы (денежные средства + краткосрочные финансовые вложения) - активы, которые легко мобилизуются в денежные средства без ощутимых потерь своей текущей рыночной стоимости с целью своевременного обеспечения платежей по текущим финансовым обязательствам. К высоколиквидным активам предприятия относятся: краткосрочные финансовые вложения; краткосрочная дебиторская задолженность. Как показывает таблица сумма баллов равна к 160, что говорит о устойчивости уровня первого класса.

Таблица 3. - Ликвидные средства 2-го класса

(быстрореализуемые активы)

Показатели	№ строка баланса	Сумма
Дебиторская задолженность	3	1100
Авансы, выданные поставщикам	6	35
Прочая дебиторская задолженность	4	45
	X	
	X	
ИТОГО:	X	1180

Быстрореализуемые активы - активы, для обращения которых в наличные средства требуется определенное время. В эту группу можно включить дебиторскую задолженность, платежи по которой ожидаются в течение 12 месяцев после отчетной даты, и прочие оборотные активы. В данной таблице сумма быстрореализуемых активов составляет 1180 таджикских сомон, что свидетельствует о положительной кредитоспособности данного предприятия.

Таблица 4. - Ликвидные средства 3-го класса

(имущества средней реализации)

Показатели	№ строка баланса	Сумма
Товарно-материальные запасы (ТМЗ)	5	1575
Прочие оборотные средства	7	20
	X	
	X	
	X	
ИТОГО:	X	1595

Показатели таблицы 4. Относительно 3-го класса ликвидных средств, которая отражает имущество средней реализации свидетельствует о том, что данное предприятие имеет в своем распоряжении товарно-материальные запасы в сумме – 1595 сомони, и в случае непредвиденных форсмажорных или непредвиденных ситуаций вполне могут быть покрыть дополнительные расходы.

Опираясь на выше приведенные цифры, можно использовать нижеприведенные формулы и рассчитать ликвидность ОАО «АВС» РТ. Расчетные данные заимствованы из ежегодного финансового отчета ОАО «АВС» РТ.

- $K_{ал.} = 0,05$ ($160:2990$); Коэффициент абсолютной ликвидности;
- $K_{пл.} = 0,45$ ($160 + 1180$) : 2990; Коэффициент промежуточной ликвидности;
- $K_{тл.} = 0,98$ ($160+1180+ 1595$): 2990; Общий коэффициент покрытия (текущая ликвидность)
- $K_{н.} = 39,5\%$ ($2630 \times 100 : 6660$) Коэффициент независимости

Таблица 5. - Рейтинг заёмщика

Показатель	Класс	Доля, %	Расчет суммы баллов
К ал.	3	30	$3 \times 30=90$
К пл.	3	20	$3 \times 20=60$
К тл.	3	30	$3 \times 30=90$
К н.	3	20	$3 \times 20=60$
ИТОГО:	X	10	300

По сумме баллов АО «АВС» относится к 3-му классу кредитоспособности. В случаях заключения договора и выдачи ссуды заёмщику (АО «АВС») с пониженной кредитоспособностью применяются меры снижения кредитного риска:

- сокращение суммы испрашиваемого заемщиком кредита;
- получение достаточного обеспечения по выданным ссудам путем заключения договора на движимое и недвижимое имущество заемщика;
- представление заемщиком поручительства, гарантий других организаций, страхование кредитов;

- переуступка заемщиком банку требований и счетов;
 - сокращение сроков ссуды и сумм задолженности путем составления оптимальных планов погашения кредита;
 - осуществление контроля за выполнением условий заключенного кредитного договора и договора залога.

Таким образом, оценка кредитоспособности представляет собой творческий процесс и требует от работников банка экономических знаний, аналитического мышления, умения определять и оценивать тенденции в хозяйственной деятельности и финансовом положении заемщиков, их возможности по соблюдению принципов кредитования, прогнозировать как будущее состояние дел заемщика, так и обстоятельства, которые могут на них повлиять.

Исследование показывает, что оценка финансовой устойчивости основывается на коэффициентном методе (относительных показателей).

Существует много подходов выявления финансовой устойчивости: традиционный; ресурсный; основанный на использовании стохастического анализа; основанный на теории использования теории нечетких множеств; ресурсно-управленческий; основанный на использовании других специальных методов и моделей расчета. Однако все существующие методы не дают нам полную картину абсолютной финансовой устойчивости. Существуют четыре типа финансовой устойчивости:

1. Абсолютная устойчивость финансового состояния, когда сумма собственных оборотных средств (E^3) и краткосрочных кредитов и заемных средств (C^{3k}) превышает потребность в запасах (E^3):

$$E^3 < E^c + C^{3k}$$

При этом для коэффициента обеспеченности запасов источниками средств (K^a) должно выполняться следующее условие:

$$K^a = \frac{E^c + C^{3k}}{E^3} > 1$$

2. Нормальная устойчивость, при которой гарантируется платежеспособность, если:

$$E^3 = E^c + C^{3k} \text{ при } K^n = \frac{E^c + C^{3k}}{E^3} = 1$$

Объем запасов позволяет покрыть краткосрочные кредиты и займы и иметь собственные оборотные средства.

3. Неустойчивое финансовое состояние, при котором нарушается платежный баланс, но сохраняется возможность восстановления равновесия платежных средств и платежных обязательств путем привлечения временно-свободных источников средств ($C^{и.в}$) в оборот организации (резервного капитала, и заемных средств на временных пополнение оборотного капитала и т.д. – источники, ослабляющие финансовую напряженность).

$$E^3 = E^c + C^{3k} + C^{и.в} \text{ при } K^{неуст.} = \frac{E^c + C^{3k} + C^{и.в}}{E^3} = 1$$

4. Кризисное финансовое состояние, при котором степень текущей платежеспособности больше трех, что предполагает денежные средства, краткосрочные финансовые вложения и дебиторская задолженность организации не покрывают кредиторской задолженности и просроченных заемных средств, т. е.

$$E^3 > E^c + C^{3k} + C^{и.в} \text{ при } K^{кр} = \frac{E^c + C^{3k} + C^{и.в}}{E^3} < 1$$

Равновесие платежного баланса в данной ситуации может обеспечиваться за счет просроченных платежей по оплате труда, кредитам банка и заемным средствам, поставщикам, по налогам и сборам и т.д.

Существуют и другие показатели финансовой устойчивости, такие как базовые и рекомендуемые наборы.

Таблица 6. - Показатели финансовой устойчивости

Базовый набор		
1	Депозитные учреждения Достаточность капитала	Отношение нормативного капитала к активам, взвешенным по риску Отношение нормативного капитала первого уровня к активам, взвешенным по риску. Отношение необслуживаемых кредитов и займов за вычетом созданных резервов к капиталу
2	Качество активов	Отношение необслуживаемых кредитов и займов к совокупным валовым кредитам и займам. Отношение распределения кредитов и займов по секторам к совокупным кредитам и займам.
3	Прибыль и рентабельность	Нома прибыли на активы. Норма прибыли на собственный капитал Отношение прибыли по процентам к валовому доходу. Отношение непроцентных расходов к валовому доходу.
4	Ликвидность	Отношение ликвидных активов к совокупным активам (коэффициент ликвидных активов). Отношение ликвидных активов к краткосрочным обязательствам
5	Чувствительность к рыночному риску	Отношение чистой открытой валютной позиции к капиталу.
Рекомендуемый набор		
1	Депозитные учреждения	Отношение капитала к активам совокупным кредитам и займам. Отношение валовой позиции по производным финансовым инструментам на стороне активов к капиталу. Отношение валовой позиции по производствам финансовым инструментам на стороне пассивов к капиталу Отношение дохода от трейдинговых операций к совокупному доходу Отношение расходов на персонал к непроцентным расходам. Спред между справочными ставками по кредитам и депозитам. Спред между максимальной и минимальной межбанковским ставками Отношение депозитов клиентов к современным кредитам и займам (без межбанковских) Отношение валютных кредитов и займов к совокупным кредитам и займам. Отношение валютных обязательств к совокупным обязательствам. Отношение чистой открытой позиции по инструментам участия
2	Другие финансовые корпорации	Отношение активов к совокупным активам финансовой системы. Отношение активов к валовому внутреннему продукту (ВВП)
3	Не финансовые корпорации	Отношение совокупного долга к собственному капиталу. Норма прибыли на собственный капитал. Отношение прибыли к расходам на проценты и погашение основной суммы долга. Отношение чистой открытой валютной позиции к собственному капиталу. Отношение активов к

		совокупным активам финансовой системы.
4	Домашнее хозяйство	Отношение долга домашних хозяйств к ВВП. Отношение выплат домашних хозяйств в счет обслуживания долга и погашения его основной суммы к доходу.
5	Рыночная ликвидность	Средний спред между курсами предложения и спроса на рынке ценных бумаг Коэффициент среднесуточной оборачиваемости на рынке ценных бумаг.
6	Рынки недвижимости	Цены на недвижимость Отношение кредитов и займов на жилую недвижимость к совокупным кредитам и займам. Отношение кредитов и займов на коммерческую недвижимость к совокупным кредитам и займам.

Финансовая устойчивость хозяйствующего субъекта оценивается на основании абсолютных и относительных показателей. Рассмотрим систему абсолютных показателей финансовой устойчивости. Абсолютными показателями финансовой устойчивости являются показатели, характеризующие состояние запасов и обеспеченность их источниками формирования. Для оценки состояния запасов и затрат используют данные группы статей "Оборотные активы" I раздела актива баланса.

Для характеристики источников формирования запасов используют три основных показателя.

1. Наличие собственных оборотных средств (СОС). Этот показатель характеризует чистый оборотный капитал. Его увеличение по сравнению с предыдущим периодом свидетельствует о дальнейшем развитии деятельности предприятия. В формализованном виде наличие оборотных средств можно выразить как $СОС = СИ - ВА$, где СИ — собственные источники (IV раздел пассива баланса); ВА — вне оборотные активы (I раздел актива баланса).

2. Наличие собственных и долгосрочных заемных источников формирования запасов и затрат (СД), определяемое по следующей формуле: $СД = СОС + ДО$, где ДО — долгосрочные обязательства (III раздел пассива баланса).

3. Общая величина основных источников формирования запасов и затрат:

$ОИ = СД + КЗС$, где КЗС — краткосрочные заемные средства (V раздел пассива баланса).

Соответственно можно выделить и три показателя обеспеченности запасов источниками их формирования.

1. Излишек (+) или недостаток (–) собственных оборотных средств:

$ДСОС = СОС - З$, где З — запасы (II раздел актива баланса).

2. Излишек (+) или недостаток (–) собственных и долгосрочных источников формирования запасов: $ДСД = СД - З$.

3. Излишек (+) или недостаток (–) общей величины основных источников формирования запасов:

$ДОИ = ОИ - З$.

Отмеченные выше показатели обеспеченности запасов источниками их формирования интегрируются в трехкомпонентный показатель

$S = (ДСОС; ДСД; ДОИ)$, характеризующий тип финансовой устойчивости:

1) $S = (1; 1; 1)$, т.е. $ДСОС \geq 0$; $ДСД \geq 0$; $ДОИ \geq 0$, абсолютная устойчивость;

2) $S = (0; 1; 1)$, т.е. $ДСОС < 0$; $ДСД \geq 0$; $ДОИ \geq 0$, нормальная устойчивость, гарантирующая платежеспособность предприятия;

3) $S = (0; 0; 1)$, т.е. $ДСОС < 0$; $ДСД < 0$; $ДОИ \geq 0$, неустойчивое финансовое состояние, характеризующееся нарушением платежеспособности, предприятия, когда восстановление

равновесия возможно за счет пополнения источников собственных средств и ускорения оборачиваемости запасов;

4) $S = (0; 0; 0)$, т.е. $DCOC < 0$; $ДСД < 0$; $ДОИ < 0$, кризисное финансовое состояние, при котором предприятие является неплатежеспособным и находится на грани банкротства, так как основной элемент оборотного капитала - запасы - не обеспечены источниками их покрытия.

Все относительные показания финансовой устойчивости можно разделить на две группы. Первая группа - показатели, определяющие состояние оборотных средств (коэффициент обеспеченности собственными средствами, коэффициент обеспеченности материальных запасов собственными оборотными средствами, коэффициент маневренности собственных средств). Вторая группа - показатели, определяющие состояние основных средств (индекс постоянного актива, коэффициент долгосрочно привлеченных заемных средств, коэффициент износа, коэффициент реальной стоимости имущества и др.) и степень финансовой независимости (коэффициент автономии, коэффициент соотношения заемных и собственных средств и др.).

На финансовую устойчивость может влиять много факторов, например:

- положение хозяйствующего субъекта на товарном рынке;
- производство и выпуск дешевой, пользующейся спросом продукции;
- потенциал в деловом сотрудничестве;
- степень зависимости от внешних кредиторов и инвесторов;
- наличие неплатежеспособных дебиторов;
- эффективность хозяйственных и финансовых операций и т.п.

Выводы

Рассмотренные в статье методики финансового анализа не делают различий в оценке финансового состояния организаций разных типов (малые, средние, крупные организации), видов экономической деятельности, в том числе предлагая единые нормативы финансовых коэффициентов. Кроме того, большинство методик не уделяют внимания влиянию конкретных факторов на финансовое состояние.

В работе даны предложения и пример по использованию строк в форме «Бухгалтерского баланса» для субъектов малого предпринимательства, что улучшит качество финансового анализа. На основании проведенного финансового анализа были выявлены особенности оценки финансового состояния малых предприятий, что позволило разработать предложения по совершенствованию методологии оценки финансового состояния малого предприятия.

В работе предложены пороговые значения основных финансовых коэффициентов для АО «АВС» таких видов экономической деятельности, как пассажирская перевозка, грузоперевозка, розничная торговля авиационным топливом и ГСМ, ремонт авиатранспортных средств, аренда и предоставление других услуг в рамках деятельности АО «АВС»

Литература:

- 1.Бобоев О. Масъалаҳои таъкил ва идораи корхона / О.Бобоев. – Душанбе, 2012. - С.261-276.
- 2.Гиляровская Л.Т. Анализ и оценка финансовой устойчивости коммерческого предприятия / Л.Т.Гиляровская, А.А.Вехорева. – СПб.: Питер, 2007. - 288с.
- 3.Ибрагимов И.Р. Налогово-бюджетное регулирование экономики Таджикистана [Текст]: дисс. на соиск учен. степ. канд. экон. наук / И.Р. Ибрагимов. - Душанбе, 2006. -152с.
4. Комилов С.Дж. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан / С.Дж. Комилов // Проблемы современной экономики Евразийский международный научно-аналитический журнал. - 2009. - №1.(29). - С.313-316.
- 5.Комилов С.Дж. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий: монография / С.Дж. Комилов, Е.Ш. Мирзоева. - Душанбе: ТГФЭУ, 2020. -144с.
- 6.Комилов С.Дж. Основы развития инновационной деятельности предприятий / С.Дж. Комилов, М.К. Файзуллоев. - Душанбе - 223с.

- 7.Любушин Н.П. Анализ методов и моделей оценки финансовой устойчивости организации/Н.П.Любушин, Н.Э.Бабичева// Экономический анализ: теория и практика. - 2010. - №.1. (166), - С. 3-11.
- 8.Нажмиддинов Ф.Н. Особенности функционирования и развитие форм предпринимательской деятельности в сфере услуг: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / Ф.Н. Нажмиддинов. – Худжанд, 2016. - 23с.
- 9.Низамова Т.Д. Основные барьеры развития малого и среднего предпринимательства и пути их преодоления в Республике Таджикистан на современном этапе / Т.Д. Низамова, П.Н. Муллаев// Экономика Таджикистана. - 2020.№4 (1) – С. 87-95.
- 10.Чураев Б.М. Асосҳои таҳлили иқтисодӣ / Б.М. Чураев. - Душанбе, 2010. - 176с.
11. Шеремет А.Д., и др. Методика финансового анализа предприятия/ А.Д. Шеремет, Р.С.Сайфулин, Е.В. Негашев - М.: 1992.-73с.

УДК: 336.71

РАВИШҶОИ НАЗАРИЯӢ ОИД БА МУАЙЯН НАМУДАНИ МОҲИЯТИ ФАӢОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢ ДАР БОНКИ ТИҶОРАТӢ

Шарипов Баҳром Маҳмудович - д.и.и., профессори кафедраи фаӢолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 907-78-65-68, почтаи электронӣ: b_sharipov@mail.ru

Комилова Комила Наврузовна - унвонҷӯи Институти иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Айни 44. Тел.: (+992 37) 236-64-72; моб.: (+992) 98-503-33-33, почтаи электронӣ: kamila-k-1995@mail.ru

Ҷузъи таркибӣ ва ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллии ҳар як давлат дар баробари дигар ниҳодҳои иқтисодӣ аз низоми бонкӣ низ вобастагӣ дошта, ба рушди макроиқтисодӣ ва пурра қонеъ гардонидани талаботи афзояндаи хизматрасонӣ пешбинӣ шудааст. Бинобар ин, дар шароити муосир яке аз самтҳои афзалиятноки фаӢолияти бонкҳои тиҷоратӣ оид ба пешниҳоди маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ аз истифодабарии усулҳо, принципҳои маркетингӣ, ки ба доираи ниёзҳои муштарӣ нигаронида шудаанд, вобастагӣ дорад. Дар мақола масъалаҳои раванди инкишофи маркетинг ҳамчун самти илмӣ мутаносибан ба рушди муносибатҳои бозорӣ дар баҳши бонки тиҷоратӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтаанд. Муаллифон дар натиҷаи омӯзиши назарияҳои илми маркетинг, маркетинги бонкиро аз рӯи вилҷаҳои худ як баҳши махсуси маркетинг, ки ба идеология, стратегия, тактика ва сиёсати бонки тиҷоратӣ ба вазъияти мушаххаси иҷтимоӣ иқтисодӣ равона шуда арзёбӣ намудаанд. Инчунин, дар мақола ба муҳимтарин унсурҳои модели муосири фаӢолияти бонкҳои тиҷоратӣ диққати махсус зоҳир намуда, зарурати модели ба муштарӣ нигаронидашударо самти муваффақи бонки тиҷоратӣ доништаанд.

Дар ҷамъбаст муаллифон ба хулосае омадаанд, ки дар бонкҳои тиҷоратӣ хадамоти маркетингӣ таъсис ёбанд, то ки таҳия ва татбиқи стратегияҳои бозориро таъмин намуда, ҳамкориҳои воҳидҳои бонкиро бо мақсади ба талаботи бозорӣ нигаронидашуда равона созанд.

Калидвожаҳо: маркетинг, консепсия, бонки тиҷоратӣ, стратегия, тадқиқоти маркетинг, маҳсулоти бонкӣ, хизматрасонӣ, муштарӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КОММЕРЧЕСКОМ БАНКЕ

Шарипов Баҳром Маҳмудович - д.э.н., профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. Тел.: (+992) 907-78-65-68. E-mail: b_sharipov@mail.ru

Комилова Комила Наврузовна – соискатель Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Айни, 44. Тел.: (+992 37) 236-64-72; моб. (+992) 98-503-33-33. E-mail: kamila-k-1995@mail.ru

Неотъемлемая часть национальной экономики любой страны, наряду с другими экономическими институтами, зависит от банковской системы, обеспечивающей макроэкономическое развитие и полное удовлетворение растущего спроса на услуги. Поэтому в современных условиях одним из приоритетов коммерческих банков в предоставлении банковских продуктов и услуг является использование методов, принципов маркетинга, учитывающих потребности клиентов.

В статье рассматривается процесс развития маркетинга как научного направления в связи с развитием рыночных отношений в коммерческом банковском секторе. В результате изучения научных теорий маркетинга авторы оценили банковский маркетинг по его специфике как особую отрасль маркетинга, ориентирующую идеологию, стратегию, тактику и политику коммерческого банка на конкретную социально-экономическую ситуацию. Также в статье особое внимание уделяется важнейшим элементам современной модели коммерческих банков, и в этой основе считают необходимым клиентоориентированную модель как успешное направление деятельности коммерческого банка. В заключении авторы пришли к выводу, что маркетинговые службы должны быть созданы в коммерческих банках для обеспечения разработки и реализации рыночных стратегий, а также для направления сотрудничества банковских подразделений в целях ориентации на требования рынка.

Ключевые слова: маркетинг, концепция, коммерческий банк, стратегия, маркетинговые исследования, банковский продукт, услуг, клиент.

THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINING THE ESSENCE OF MARKETING ACTIVITIES IN COMMERCIAL BANK

Sharipov Bakhrom Makhmudovich, Doctor of Economic sciences, Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics, 734067, Dushanbe, st. Nakhimova 64/1, mob. (+992) 907-78-65-68, e-mail: b_sharipov@mail.ru

Komilova Komila Navruzovna – competitor of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, 734025, Dushanbe. Aini 44, t. (+ 992 37) 236-64-72; mob. (+992) 98-503-33-33, kamila-k-1995@mail.ru

An integral part of the national economy of any country, along with other economic institutions, depends on the banking system, which ensures macroeconomic development and full satisfaction of the growing demand for services. Therefore, in modern conditions, one of the priorities of commercial banks in providing banking products and services is the use of marketing methods and principles that take into account the needs of customers.

The article discusses the development of marketing as a scientific direction in connection with the development of market relations in the commercial banking sector. As a result of studying the scientific theories of marketing, the author assessed banking marketing in its specifics as a special branch of marketing, orienting the ideology, strategy, tactics and policy of a commercial bank to a specific socio-economic situation. Also in the article, special attention is paid to the most important elements of the modern model of commercial banks, and on this basis, it considers it necessary to have a client-oriented model as a successful line of business for a commercial bank. In conclusion, the author came to the conclusion that marketing services should be created in commercial banks to ensure the development and implementation of market strategies, as well as to guide the cooperation of banking units in order to focus on market requirements.

Key words: marketing, concept, commercial bank, strategy, marketing research, banking product, services, client.

Дар бисёре аз кишварҳои мутараққӣ бинобар ташаккули оммавии ҳислати истеъмолӣ, тезутунд шудани рақобати ҷаҳонӣ ҳам байни субъектҳои соҳибкорӣ ва ҳам дар дохили ҳар як кишвари алоҳида, афзоиши нақши хизматрасонӣ, аз ҷумла хизматрасониҳои бонкӣ боиси дигаргуниҳои сифатии нақш ва аҳаммияти истеъмолкунанда гардид. Ин шароити сифатан нав зарурати зинда мондани тамоми субъектҳои сектори бонкии иқтисодиётро дар шароити рақобати шадид ба миён овард. Дар ин асно на танҳо манфиатҳои корпоративии субъектҳои хоҷагидор, инчунин омӯзиши доираи васеи талаботи харидорон ва истеъмолкунандагон, баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти таносуби сифат ва нарх, дастгирии иттилоотӣ консалтингии амалисозии хизматрасониҳо ва дигар омилҳое, ки

ба сатҳи талабот ба хизматрасониҳои бонкӣ таъсир мерасонанд, ба инобат гирифта шаванд.

Аз ин лиҳоз, маркетингро ҳамчун унсури фаъолияти идоракунии барои муайян кардани талаботи субъектҳои бозори хизматрасонии бонкӣ бо мақсади ба таври муассир қонеъ гардонидани онҳо бо назардошти фаъолияти рақибон ва таъмини муштариён бо молу хизматрасонӣ аз рӯйи миқдор ва сифат, ки ба эҳтиёҷот ва имкониятҳои молиявии онҳо мувофиқат мекунад, баррасӣ намудан лозим аст. Дар баробари ин, ин равиш ба бонкҳои тиҷоратӣ имкон медиҳад, ки ҳамчун субъекти бозори хизматрасонӣ аз ҳисоби татбиқи «самараи микёс», истифодаи стратегияҳои гуногуни рушд ва ғайра ғоидаи муайян ба даст оранд.

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ раванди инкишофи маркетинг ҳамчун самти илмӣ мутаносибан ба рушди муносибатҳои бозорӣ дар бахши бонкии иқтисодиёти ҷумҳурий шакл гирифтааст. Ин раванд тавассути истифодаи амалии маркетинг ҳамчун унсури муҳими тақмили менеҷмент, ки аз солҳои 2000-ум таҳия шудааст, амалӣ мешавад. Ҳамин тариқ, пас аз тағйироти бозории иқтисодиёт, аз ҷумла сектори бонкӣ дар кишвар ташаккули тафаккури бозорӣ ба амал омад, ки он дар унсурҳои ҳуқуқӣ, институтсионалӣ ва дигар унсурҳои идоракунии инъикос ёфт. Пас, агар пеш аз ислоҳоти соҳаи бонкӣ (то солҳои 90-уми асри гузашта) ва дар марҳилаҳои аввали солҳои 90-ум маркетинг то андозае ҳамчун воситаи омӯзиши талабот, ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби мизоҷон ба ҳисоб мерафт, айни замон концепсияи муосири маркетинги бонкӣ, ки дорои хусусияти стратегӣ ба шумор меравад, санъати менеҷмент ва усулҳои анъанавии идоракунии бонкиро ба худ касб кардааст.

Концепсияи маркетинг бо «системаи бунёдии ақидаҳо, мавқеъҳо ва воситаҳои асосии фаъолияти маркетингӣ ғанӣ гаштааст, ки на танҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои манфиатдор ва қонеъ кардани талаботи истифодабарандагон хизмат мекунад, балки барои таҳия ва татбиқи дарозмуддати ҳадафҳои рушди бонкҳои тиҷоратӣ равона шудааст. Маркетинги бонкӣ характери стратегӣ пайдо карда, ҷузъи ҷудонашавандаи идоракунии бонки тиҷоратӣ, яъне бо стратегияи рушди он алоқаманд аст.

Маркетинги бонкиро муаллифони алоҳида ҳамчун ҷустуҷӯи бозорҳои ғоидаовар (мавҷуда ва оянда) барои маҳсулоти бонкӣ бо назардошти талаботи воқеии муштариён муайян намуданд, ки ғоидаи дақиқи ҳадафҳои бонк, ташаккули роҳу воситаҳоро дар назар дорад. Яъне, қор карда баромадани тадбирҳои амиқи иҷроии нақшаҳои маркетинг, ки дар фаъолияти бонкӣ ҳосияти дарозмуддат доранд, мебошад [5, с. 44]. Маркетинги бонкӣ аз рӯйи вижагиҳои худ як бахши махсуси маркетинг аст, ки идеология, стратегия, тактика ва сиёсати бонки тиҷоратиро дар бар гирифта, ба вазъияти мушаххаси иҷтимоию иқтисодӣ равона шудааст. Мафҳумҳои муосири маркетинги бонкӣ муайян кардани бозорҳои мавҷуда, эҳтимоли ва ояндаи хизматрасониҳои бонкиро барои пешниҳоди хизматрасонӣ дар бар мегиранд; интиҳоби минтақаҳое, ки дорои мавқеи бештари хизматрасонии бонкӣ ва муайян кардани ниёзҳои муштариён дар ин самтҳо; муайян намудани мақсадҳои дарозмуддати инкишофи хизматрасониҳои мавҷуда ва таҳияи шаклҳои нави хизматрасонӣ; хизматрасонӣ барои ҷалби таваҷҷуҳи муштариён ба шарте, ки бонки тиҷоратӣ ба нишондодҳои сифат ва ғоида аз ғуруҳи он мунтазам назорат кунад. Хусусиятҳои асосие, ки моҳияти онро равшан мекунад, иборатанд [1, с. 39]:

- самт ба талаботи имрӯза ва ояндаи муштариён (фалсафаи маркетинг);
- истифодаи воситаҳои гуногуни сиёсати бозорӣ (маркетинг-микс);
- ҳамоҳангсозии ба мақсад нигаронидашудаи тамоми намудҳои фаъолияти

ғуруҳ (менеҷмент-маркетинг).

Доираи маркетинги бонкӣ васеъ буда, аз вазифаҳои бонк оид ба рушди бозор то барномаи комплекси тамоми бонки тиҷоратиро дар бар мегирад. Ба андешаи мо,

сиёсати маркетингии бонкро метавон ҳамчун истифодаи консепсияи маркетинг дар фаъолияти бонк, ки ба омӯзиш ва қонеъ гардонидани талаботи муштарӣён нигаронида шудааст, шакли фаъолияти мақсаднок оид ба тадқиқи бозор ва пешбурди хизматрасониҳои бонкӣ донист.

Боиси қайд аст, ки омилҳои объективие мавҷуданд, ки бевосита ба зарурати истифодаи усул ва принципҳои маркетингӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ боис гаштаанд:

- шиддат гирифтани рақобат дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва афзоиши параметрҳои ҷаҳонишавии рақобати бонкӣ, рушди рақобат дар дохили низоми бонкӣ, инчунин байни бонкҳо ва ташкилотҳои ғайрибонкӣ, чи дар соҳаи ҷалби маблағ ва дар соҳаи хизматрасонии қарзӣ;

- пайдоиш ва рушди шумораи зиёди ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ки бо бонкҳо рақобат мекунанд;

- васеъ намудани доираи хизматрасониҳои бонкӣ ва рушди усулҳои ғайрибонкии гирифтани қарз (барориши вомбаргҳо ва ғ.);

- баланд бардоштани аҳамияти сифати хизматрасонӣ ба мизоҷон;

- рушди технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои алоқа дар асоси технологияи муосир ва дар натиҷа васеъ намудани доираи минтақавӣ ва ҷумҳуриявии фаъолияти ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ.

Дар ин шароит маркетинг ба як воситаи муҳимми рақобат дар бозори хизматрасонии бонкӣ ва яке аз омилҳои калидии амалкарди бонкҳои тиҷоратӣ табдил меёбад. Зарурати истифодаи воситаҳои маркетингӣ меафзояд, зеро дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ тағйироти ҷиддиеро ба вуқӯ мепаёванд, ки бо таҳия ва татбиқи инноватсияҳои ояндадор алоқаманданд. Ин таҳияи стратегияҳои мувофиқи рушди фаъолияти бонкиро дар асоси маркетинги стратегӣ, таҳқиқоти амиқи сохтори бозор ва пешгӯии талабот ба маҳсулоти нави бонкиро талаб мекунад [2, с. 104].

Маркетинг дар бонкҳои тиҷоратӣ имкон дод, ки омилҳои асосии рушди устувори бонкҳои тиҷоратӣ муайян ва ба низом дароварда шаванд, аз ҷумла: симои бонк, устуворӣ, мавҷудияти қарз бидуни кафолати махсус, муҳлати кафолат, эътимод, таҷрибаи муносибатҳои қаблӣ, пардохти ҳаққи хизмат, суръат ва сифати хизматрасонӣ, мавҷудияти бонк барои баҳисобгирии филиалҳои он.

Дар шароити қариб якхелаи маҷмуи маҳсулоти бонкӣ дар сандуки бонкӣ таносуби пешбинишавандаи меъёрҳои фоидаӣ ва эътимод вобаста ба мавқеи ташкилоти қарзӣ дар рейтингҳо, масъалаҳои сифати хизматрасонӣ ба мизоҷон, самаранокӣ, бароҳатӣ ва муносибати инфиродӣ муҳимтар мешаванд. Дар ин шароит омӯзиши рафтори истеъмолкунанда - мизоҷи бонки тиҷоратӣ вусъат меёбад. Муштарӣ бояд маркази тавачҷуҳ ва хизматрасонии бонкӣ гардад, роҳбарони бонкҳо бояд бо муштарӣён пайваста кор кунанд ва хизматрасонии худро ба шароите, ки муштарӣ мегузорад, мувофиқ созанд. Аз ин рӯ, объекти тадқиқоти маркетинг бояд муштарӣ бошад. Мушкилоти асосӣ дар ин ҳолат муайян кардани афзалиятҳои муштарӣ, инчунин ташкили назорат аз болои амалҳои кормандон дар робита ба эҳтиром ба мавқеи муштарӣ мебошад. Барои ҳалли ин мушкилот дар навбати аввал стандартҳои рафтор ва усулҳои гуногуни санҷиш истифода гардида, дуҷумин бошад, гузаронидани пурсишҳои муштарӣён ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳамин тариқ, қаноатмандии муштарӣ ҳамчун чорае, ки тавассути он бонки тиҷоратӣ метавонад интизориҳои муштарӣёноро қонеъ кунад, дар маркази тавачҷуҳи муштарӣ муттаҳид карда мешавад. Дар асоси афзалиятҳои байни бонкҳои тиҷоратӣ, ки ба муштарӣ нигаронида шудааст, аз як тараф, параметрҳои амалиётӣ, аз тарафи дигар, мо мушкилоти муҳимтаринро дар татбиқи стратегияи бонкии ба муштарӣ нигаронидашуда муайян намоем.

Бонкҳо дар ташаккули маҳсулот одатан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои дохилӣ нигаронида шудаанд: кам кардани хароҷот, ноил шудан ба ҳосилнокии муқарраршуда

ва ҳосилнокии меҳнат, ҷорӣ кардани навовариҳои технологӣ, ноил шудан ба сатҳи муайяни фурӯш ё нигоҳ доштани фарҳанги корпоративӣ. Роҳбарияти бонк ба он таваҷҷуҳ намекунад, ки муштарӣ маҳсулот ва хизматҳои бонкии пешниҳодшударо чӣ гуна арзёбӣ мекунад, низоми муносибатҳо бо бонк ба қаноатмандӣ ва зуд-зуд будани харид чӣ гуна таъсир мерасонад. Яъне, фаъолияти бонк ба маҳсулот нигаронида шудааст.

Аз ин рӯ, яке аз муҳимтарин унсурҳои модели муосири фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ба фаълсозӣ дар самти муштарӣ нигаронида шудааст. Моҳияти ин модел аз он иборат аст, ки ташкили як гурӯҳи махсус омӯзонидашудаи дорои донишҳои мувофиқи рафтор ва дигар хусусиятҳои сегменти муштарии кормандони онҳо кор мекунанд. Дар асл, онҳо дастгирии пурраи як гурӯҳи мушаххаси муштарӣро ба уҳда гирифта, портфели муштарӣро ташкил мекунанд. Аз ин рӯ, бонкҳои тиҷоратӣ тавассути ташаккули системаи бозгашти муштарӣ имкон пайдо мекунанд, ки усулҳои CRM-ро амалӣ созанд, ки онҳо имконияти дараҷаи содиқии муштарӣро таҳлил кунанд ва дархостҳои ногуфтаашонро муайян кунанд [4, с. 118].

Илова бар ин, тамоми кормандон бояд масъулият дар назди истеъмолкунанда, таваҷҷуҳи доимӣ ба ошкор ва ҳалли мушкилоти ӯ, қобилияти пешгуӣи ниёзҳо, инчунин мутобиқ кардани хизматҳои пешниҳодшударо мувофиқи хоҳишҳои воқеии муштарӣ дарк кунанд [5, с. 56]. Ин модели рушд тағйир додани принципҳои асосии системаи идоракуниро дар бар мегирад: аз ҳадди аксар гирифтани фоида то ҳадди аксар расонидани қаноатмандии ба муштарӣ ва нигоҳ доштани он.

Системаи нишондиҳандаҳои мувозинат барои ташкили фаъолияти маркетингӣ қисми ҷудонашавандаи системаи идоракунӣ ба мизочон нигаронидашуда мебошад. Дар байни нишондиҳандаҳое, ки самти муштарӣро дар системаи идоракунӣ таъмин мекунанд, муҳимтаринаш мониторинги нишондиҳандаи қаноатмандии муштарӣ мебошад, ки зангҳои такрорӣ ва содиқ будани муштарӣро кафолат медиҳад.

Ҳамин тариқ, модели рушди ба муштарӣ нигаронидашуда таҳияи алгоритми гузаронидани тадқиқоти бозор дар бозори истеъмолиро дар бар мегирад, ки барои муайян кардани истеъмолкунандагони асосӣ ва дар натиҷа таҳияи стратегияи идоракунӣ мусоидат мекунад. Пас аз татбиқи стратегияи асосии истеъмолкунандагон, бонк ба гузариш ба модели рушди муштарӣ нигаронидашуда оғоз мекунад. Самти асосии фаъолияти бонк на танҳо пешбарӣ ва пешниҳоди хизматрасонӣ, балки ашхоси масъуле мебошад, ки ҳамкориҳои бонкро бо мизочон таъмин менамояд. Ва танҳо дар ин ҳолат фаҳмиши махсуси ниёзҳои муштарӣ пайдо гашта, муносибати байни муштарӣ ва корманд ба сатҳи комилан дигар - эътимоди бештарро ба худ касб мекунад.

Барои фаъолияти бомуваффақияти бонки тиҷоратӣ маҷмуи идоракунии маркетингро амалӣ кардан лозим аст, ки аз чунин қисматҳо иборатанд: таҳлили муҳити макро ва микро, ки бонк дар он фаъолият мекунад; таҳлили бозорҳо ва дархостҳои истеъмолкунандагони эҳтимолӣ; банақшагири ва ташкили каналҳои ҳаракати хизматрасонӣ ва нигоҳдорӣ; таҳия ва татбиқи мақсадноки сиёсати нархгузориҳои бонк; банақшагири ва татбиқи стратегияҳои таҳияшудаи маркетинг ва ғайраҳо.

Тавре ки қайд гардид, бомуваффақият татбиқи маҷмуи тадбирҳои дорои хусусияти стратегӣ, ба назари мо, таҳия ва татбиқи сохторҳои ташкилии идоракунии бонки тиҷоратӣ дар асоси принципҳои маркетинги стратегиро тақозо мекунад.

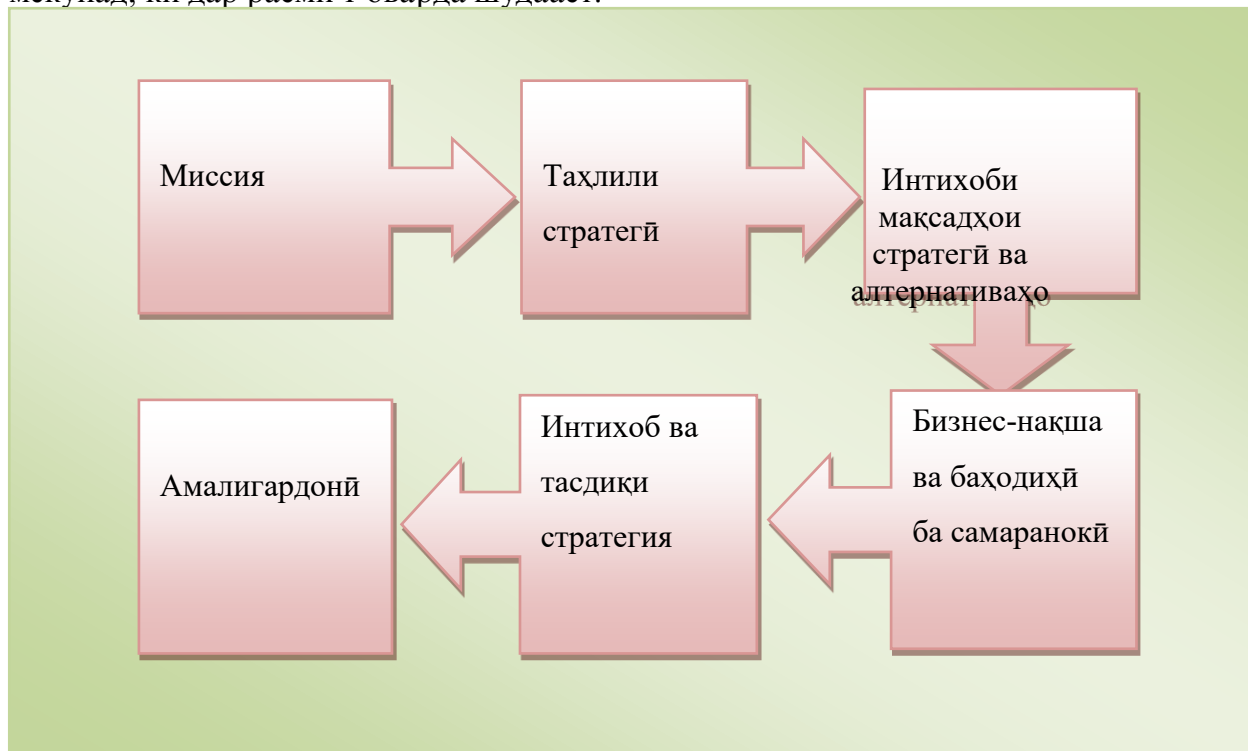
Ҳангоми ташкили тадқиқоти маркетингӣ дар сохтори бозори хизматрасониҳои бонкӣ бояд ба он соҳаҳои рушд, ки ба пайдоиши бозорҳои нав мусоидат мекунанд, афзалият дода шавад. Дараҷаи консентратсияи бозор бояд ҳаҷми фурӯши маҳсулоти навро кафолат диҳад, ки ин кори самарабахши шабакаи савдори таъмин мекунад. Сохтори навҳои маҳсулоти бонк дар он сурат самаранок дониста мешавад, ки дар баробари ташкили бозорҳои асосии анъанавии хуб фаъолияткунанда барои ташкили бозорҳои маҳсулоти нав шароит фароҳам оварад. Тадқиқоти маркетингӣ бо мақсади

ташкили шубаи зарурӣ барои навовариҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ метавонад бо истифода аз доираи васеи моделҳои иқтисодӣ ва омӯрӣ анҷом дода шавад.

Имконияти моделсозии вобастагии ҳаҷми иқтисодии бозор аз параметрҳои макроиқтисодӣ бо истифода аз моделҳои пешгуи омилҳо таъмин карда мешавад, ки ба бонкҳо - провайдерҳои хизматрасонии мушаххас имкон медиҳад, ки дараҷаи таъсири омилҳои мустақилро ба андозаи бозор, пешгуи фурӯш, пешгуи тағйирот дар ҳаҷм ва давомнокии давраи ҳаёти инноватсия ва дар натиҷа стратегияи инноватсионии мувофиқ барои бозор таҳия карда мешавад. Омилҳои муҳимтарини ҳаҷми бозори маҳсулоти нави чаканаи бонкӣ инҳоянд: аҳоли, даромади воқеӣ, хароҷоти реклама, шумораи агентҳои ҳисоббаробаркуниҳои молиявӣ, шумораи бонкҳои рақобаткунанда, сатҳи фоизҳо ва тарифҳои хизматрасонии чакана.

Навовариҳои муосири ташкилӣ ва иқтисодиро дар соҳаи маркетинг бе технологияи иттилоотӣ (ТИ) тасаввур кардан ғайриимкон аст. Маркетинги “ТИ” - маркетинги электронӣ ба ташаккули пойгоҳи додаҳои таҳияшаванда нигаронида шудааст, ки дорои маълумот дар бораи муштариёни мавҷуда ва эҳтимолӣ, дар бораи таҷрибаи ҳамкорӣ бо онҳо мебошад. Ин пойгоҳи додаҳо бо хизматрасонии инфиродӣ ба мизоҷон имкон медиҳад, ки инноватсияро пеш баранд. Дар навбати худ, маҳзани маълумотҳои дар доираи системаи иттилоотии бонкӣ (BIS) сохташуда ҳамчун системаҳои истинод барои муштариён тавачҷуҳи бештар доранд. Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки маълумотро дар бораи ҳар як ҳолати ҳамкорӣ бо муштарӣ бо хароҷоти нисбатан кам ҳифз, коркард ва истифода барад.

Арзёбии механизми ташаккули сохтори самараноки идоракунии бонки тиҷоратӣ аз нигоҳи ҳамкориҳо таҳияи марҳилавии стратегияи маркетингро талаб мекунад, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Марҳилаҳои гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ дар бонки тиҷоратӣ
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Таҳлили расми 1 нишон медиҳад, ки маркетинги бонкӣ, новобаста аз марҳилаҳои гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ, ду равиши асосӣ дорад. Якум - ба муштарӣ нигаронида шуда, сатҳи ниёзҳои конёнашуда муайян карда мешавад, вобаста ба он, нақшаи маркетинг таҳия гардида, хизматрасониҳои куллан нав пешниҳод ва

амалӣ карда мешаванд. Равиши дувум - ба таъмини фаъолияти дарозмуддат, ба даст овардани даромади дилхоҳ аз фурӯши хизматрасониҳои бонкӣ мебошанд. Бояд фаҳмид, ки хизматрасоние, ки муштарӣ ниёз дорад, вале сатҳи зарурии ғоидаро таъмин карда наметавонад, боиси рушди минбаъдаи амалиёти манфиатовар ва даромадноқ гардад.

Ҳамин тавр, чунин ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки бонкҳои тиҷоратии Тоҷикистон аз ҷиҳати стратегӣ ба равиши муштарӣ нигаронидашуда ниёз доранд, ки дар маркази фаъолияти маркетингӣ қарор дорад. Маҳз ин равиш ба технологияи пурра қонё гардонидани талаботи муштарӣ асос ёфта, ба таври қобили мулоҳиза баланд бардоштани самаранокии қор, ба бартариҳои рақобати бонкҳои тиҷоратӣ нигаронида шудааст. Бо мутобиқ кардани ин усули инноватсионии ба мизочон нигаронидашуда бонки тиҷоратӣ метавонад шумораи мизочони худро зиёд кунад.

Инчунин, бо мақсади ба даст овардани бартариҳои рақобат бонкҳои тиҷоратиро зарур аст, ки маҷмуи ҷорабиниҳои маркетингиро истифода баранд. Барои бомуваффақият истифодаи воситаҳои маркетингӣ зарурати ташкили ҳадамоти маркетингӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ ба миён меояд. Ҳадамоти маркетингӣ таҳия ва татбиқи стратегияҳои бозориро таъмин намуда, ҳамкориҳои воҳидҳои бонкиро бо мақсади ба талаботи бозорӣ мувофиқ рағона месозад.

Адабиёт:

1. Гаврилов, Д.А. Оценка эффективности банковской рекламы [Текст] / Д.А. Гаврилов // Банковское дело. – 2009. – № 4. – С. 38-45.
2. Зверев, О.А. Маркетинг, клиентская база, организация продаж банковских услуг – основа обеспечения устойчивости коммерческого банка [Текст] / О.А. Зверев. Под ред. В.И. Видяпина, К. Р. Тагирбекова // Все о коммерческом банке. Библиотека банкира. – М.: Кучково поле, 2007. – Т. 2.
3. Камалова, А.К. Возможность применения опыта банковского маркетинга западноевропейских стран в Таджикистане [Текст] / А.К. Камалова. – Бишкек, 2008. – 140 с.
4. Карасева, В. Комплекс маркетинга в Интернет-бизнесе [Текст] / В. Карасева // Маркетинг. – 2008. – № 2. – С. 117-124.
5. Сысолятин, А.В. Модели маркетинга услуг [Текст] / А.В. Сысолятин // Проблемы современной науки и образования. – 2014. – № 11(29). – С. 43-45.

УДК: 339.92

ХИТОЙ ВА СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ: РУШДИ ҲАМКОРИҲО

Набиев Таҳир Толибович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: info@ara.tj. Телефон: (+992) 937-59-00-00

Дар мақола масъалаҳои ҳамкориҳои иқтисодии Чин ва кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дар доираи иттиҳодияи ҳамгироии минтақавӣ баррасӣ гардидаанд. Қайд мегардад, ки дар шароити рушди рағандҳои ҳамгироии иқтисодӣ яке аз шартҳои муҳими таҳкими муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратӣ ва сармоягузори ҳамкориҳои судманди иштирокчиёни фаъолияти хоҷагии умумиҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Дар асоси таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишварҳои аъзои СҲШ, самаранокии фаъолияти он, инчунин, хусусияти ҳамкориҳои Чин бо кишварҳои аъзои созмони мазкур дар доираи барномаҳои СҲШ, ҳамкориҳои минбаъдаи мутақобилан судманд ва рушди минтақа муайян карда шудаанд.

Таваҷҷуҳи махсус ба ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ ва сармоягузориҳои Чин бо кишварҳои СҲШ рағона гардидааст. Ҳамкориҳои Хитой дар доираи барномаҳои СҲШ барои

таъмини руида босуботи иқтисодӣ ва воридоти бомуваффақият ба иқтисодиёти ҷаҳон ба кишварҳои узви СҲШ тақонӣ ҷиддӣ мебахшад.

Қалидвожаҳо: Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Осиёи Марказӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ, ҷаҳонишавӣ, иқтисодии молиявӣ, сармоягузорӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, иттиҳодияҳои ҳамгироӣ, руидаи ҳамкориҳо, гардиши мол, иқтисодиёти минтақа ва ташилотҳои иқтисодии байналмилалӣ.

КИТАЙ И ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА: РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА

Набиев Тахир Толибович - доктор экономических наук, профессор кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Насира, 33. Телефон: (+992) 937-59-00-00. E-mail: info@apa.tj.

В статье рассматриваются вопросы экономического сотрудничества Китая со странами-членами Шанхайской организации сотрудничества в рамках регионального интеграционного объединения. Автор отмечает, что в условиях развития экономических интеграционных процессов одним из важных условий укрепления торгово-экономических и инвестиционных связей является взаимовыгодное сотрудничество участников мировой экономики.

На основе анализа динамики макроэкономических показателей стран-членов ШОС, эффективности ее деятельности, а также особенностей сотрудничества Китая со странами-членами этой организации в рамках программ ШОС определены взаимовыгодное сотрудничество и развитие региона.

Особое внимание уделяется торгово-экономическому и инвестиционному сотрудничеству между Китаем и странами ШОС. Отмечается, что сотрудничество Китая в рамках программ ШОС даст серьезный импульс странам-членам ШОС для обеспечения стабильного экономического развития и успешной интегрированности в мировую экономику.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, Китайская Народная Республика, Центральная Азия, экономическое сотрудничество, глобализация, финансовый потенциал, инвестиция, экономическая интеграция, региональное сотрудничество, международные экономические отношения, интеграционные объединения, развитие сотрудничества, торговые потоки, региональная экономика, международные экономические организации.

CHINA AND THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION: DEVELOPING COOPERATION

Nabiev Takhir Tolibovich - Doctor of Economic sciences, Professor of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir Street, 33. E-mail: info@apa.tj. Phone: (+992) 937-59-00-00

The article deals with the issues of China's economic cooperation with the member countries of the Shanghai Cooperation Organization within the framework of a regional integration association. It is noted that in the context of the development of economic integration processes, one of the important conditions for strengthening trade, economic and investment ties is the mutually beneficial cooperation of participants in the world economy.

Based on the analysis of the dynamics of macroeconomic indicators of the SCO member countries, the effectiveness of its activities, as well as the features of China's cooperation with the member countries of this organization within the framework of the SCO programs, mutually beneficial cooperation and development of the region are determined.

Particular attention is paid to trade, economic and investment cooperation between China and the SCO countries. It is noted that China's cooperation within the framework of the SCO programs will give a serious impetus to the SCO member countries to ensure stable economic development and successful integration into the world economy.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, People's Republic of China, Central Asia, economic cooperation, globalization, financial potential, investment, economic integration, regional cooperation, international economic relations, integration associations, development of cooperation, trade flows, regional economy and international economic organizations.

Дар шароити рушди равандҳои ҳамгироии иқтисодӣ яке аз шартҳои муҳими таҳкими муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ ҳамкориҳои судманди иштирокчиёни фаъолияти хоҷагии умумиҷаҳонӣ ба шумор меравад. Яке аз ташкилотҳои бонуфузи байналмилалӣ, ки имрӯз дар низоми муносибатҳои иқтисодиёти байналмилалӣ мавқеи хосро ишғол менамояд, Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) мебошад. СХШ дар базаи Панҷгонаи Шанхай дар соли 2021 аз тарафи панҷ кишвар таъсис дода шуда, имрӯз ба яке аз механизми муҳими танзимкунандаи ҷаҳони муосир табдил ёфтааст.

Пас аз таъсиси Панҷгонаи Шанхай Чин ва кишварҳои дигари ин созмон аҳамияти ҳамкориҳои минтақавиро бештар дарк карданд. Масалан, дар охири солҳои 90-ум дар байни мамлакатҳо, ки бо амнияти ҳарбии ҳар кадоми онҳо алоқаманданд, созишномаҳои гуногун имзо карда шуданд. Ин ҳама аз таҳкими эътимоди сиёсӣ ва ҳамкориҳо дар заминаи амнияти низомии Чину Русия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ шаҳодат медиҳад ва нуктаи оғози ҷаҳорчӯбаи ҳамкориҳои бисёрҷониба мебошад. Ҳамин тавр, таъсиси СХШ натиҷаи муҳими шарикии стратегии Чину Русия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ гардид.

Аз нуктаи назари таҳқиқот қайд кардан зарур аст, ки Хитой яке аз ташкилкунандагони ин созмони муосири бонуфуз дар рушди фаъолияти минбаъдаи созмон саҳми калонро доро мебошад [5, с.87]. Бояд қайд кард, ки самти асосии ҳамкориҳои Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ба соҳаи истехсол, коркард ва интиқоли нафту газ ба Чин равона гардидааст. Дурнамои рушди ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии ҚМЧ ва кишварҳои Осиёи Марказӣ бо татбиқи лоиҳаҳо дар ҷаҳорчӯбаи ташаббуси Чин «Як камарбанд – як роҳ» алоқаманд аст [7].

Созмони Ҳамкории Шанхай як созмони минтақавӣ буда, аз соли 2001 дар арсаи сиёсии байналмилалӣ фаъолият дорад. Яке аз далелҳои таваҷҷуҳи СХШ ин аст, ки он як созмони байналмилалӣ бори аввал бо ташаббуси ҚМЧ оғоз шудааст. Чин ҳамчун таҳиягари тарҳи назариявӣ ва идеологии СХШ дар ибтидо дар созмон нақши созанда бозида, ҳамеша ҷонибдори таҳкими ҳамкориҳои бисёрҷонибаи иқтисодӣ дар ҷаҳорчӯбаи он буд.

Қайд кардан муҳим аст, ки сатҳи таъсири рушди баланди иқтисоди Чин ба иқтисоди кишварҳои ҳамсоя сол то сол меафзояд. Чин ба фаъолияти тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ фаъолона машғул буда, инчунин, дар лоиҳаҳои энергетикӣ ва нақлиётӣ дар ҷаҳорчӯбаи СХШ фаъолона ширкат варзида, ба иншооти сармоягузорӣ дар доираи СХШ ба маблағи 900 миллион доллар қарзҳои имтиёзнок сармоягузорӣ кардааст.

Мувофиқи маълумотҳо савдои мустақим дар доираи СХШ гардиши савдои берунии Хитой ва Русия бештар аст, вале дар солҳои аввали ҳамин аср муомилоти умумии савдои байни ин ду кишвар ҳамагӣ 3-4 фоизи тамоми муомилоти савдои берунии Хитойро ташкил медиҳад. Муомилоти савдои берунии Хитой ва мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ҳамагӣ 1 фоизи ҳаҷми умумии савдои берунии Хитойро ташкил медиҳанд, вале он 8-9 фоизи тамоми муомилоти савдои берунии Қазоқистон ва 12-13 фоизи тамоми савдои берунаи муомилоти Қирғизистонро ташкил медиҳад.

Муомилоти савдои берунии Русия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ 30%-и ҳаҷми умумии савдои хориҷии Қазоқистон, 15%-и ҳаҷми умумии савдои хориҷии Қирғизистон ва 14%-и ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷии Тоҷикистонро ишғол мекунад. Тиҷорати байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Чин ё Русия ба иқтисоди Чин ё Русия таъсири кам дорад, аммо таъсири он ба иқтисоди кишварҳои Осиёи Марказӣ бузург аст [11, с.87].

Инчунин, таваҷҷуҳ ва татбиқи лоиҳаҳои муҳим дар Осиёи Марказӣ боиси афзоиши босуръати ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ҚМЧ гардид. Масалан, дар даҳаи аввали солҳои 2000-ум дороиҳои молиявии Чин дар Осиёи Марказӣ бо шумули қарзҳо, сармоягузорӣ ва хариди дороиҳо 16,2 миллиард доллари амрикоиро ташкил додааст. Гардиши мол низ босуръат афзоиш ёфта, дар ҳамин давра 13,6 баробар афзуда, 20,2 миллиард доллари ИМА-ро ташкил додааст [1, с.118].

Бояд қайд кард, ки Осиёи Марказӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодии минтақавӣ бо мавҷудияти захираҳои калони табиӣ барои иштирокчиёни фаъолияти хоҷагии умумиҷаҳонӣ ва махсусан, барои Хитой ва дигар кишварҳои абарқудрати узви созмон басо ҷолиб мебошад.

Бояд қайд кард, ки самти асосии ҳамкориҳои Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ба соҳаи истехсол, коркард ва интиқоли нафту газ ба Чин табдил ёфтааст. Дурнамои рушди ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ бо татбиқи лоиҳаҳо дар ҷаҳорҷӯбаи ташаббуси Чин «Як камарбанд – як роҳ» алоқаманд мебошад [7, с.56].

Лоиҳаи бузурги «Як камарбанд – як роҳ», ки бо ташаббуси Хитой эҷод шудааст, барои тамоми кишварҳои узви созмон кафолати таъмини бехатарии иқтисодиву нақлиётӣ, энергетикиву молиявӣ ва инчунин, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ дар заминаи ҷалби сармояи хориҷӣ арзёбӣ мегардад.

Қайд кардан муҳим аст, ки тавачҷуҳи хоса ва татбиқи лоиҳаҳои муҳим дар Осиёи Марказӣ боиси афзоиши босуръати ҳаҷми умумии сармоягузориҳои Чин гардид [1, с.116].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ширкати Чин дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Осиёи Марказӣ сол то сол афзоиш ёфта, ба яке аз шарикони асосии рушд дар минтақа табдил меёбад. Дар 20 соли пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ гардиши мол миёни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва Чин беш аз 30 маротиба - аз 1 миллиарду 508 миллион доллари соли 2001 ба 46,5 миллиард доллари ИМА афзоиш ёфтааст.

Чунин афзоиш ба Чин имкон дод, ки дар нишасти сарони СХШ дар Екатеринбург дар моҳи июни соли 2009 расман эълон кунад, ки раиси ҷумҳури Чин метавонад ба кишварҳои Осиёи Марказӣ беш аз 10 миллиард доллар қарз диҳад. Моҳи ноябри соли 2014 раиси ҷумҳури Чин Си Чинпин эълон кард, ки Пекин барои тавсеаи инфрасохтори нақлиётӣ, ки Чинро ба Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ мепайвандад, 40 миллиард доллар ҷудо мекунад [7, с.170].

Қайд кардан зарур аст, ки сармоягузориҳои Чин барои кишварҳои узви созмон пояи устувори молиявӣ гузошта, дар таҳкими муносибатҳои судманди иқтисодӣ ва тавсеаи фаъолияти СХШ саҳми аз ҳама бузургро доро мебошад.

Ҷадвали 1. - Сармоягузориҳои мустақими хориҷии Чин ба кишварҳои СХШ дар солҳои 2005-2019 млн долл. ИМА

Кишвар	2005-2009	2010-2014	2015-2019	Ҳамагӣ
Русия	6 190	15 720	11 950	33 860
Қазоқистон	9 900	7 690	1 480	19 070
Покистон	960	3 370	10 570	14 900
Ҳиндустон	1 800	500	12 450	14 750
Дигар кишварҳо	0	1 300	790	2 090
Ҷамъ	18 850	28 580	37 240	84 670

Сарчашма: Шкваря Л.В. ШОС 20 лет: основные достижения и роль Китая / Л.В.Шкваря, С.Ван //Восток. Афро-Азиатские общества: история и современность. - 2021. - №5. - С. 153-167.

Чин дорои захираҳои бузурги молиявӣ буда, қодир аст дар рушди муносибатҳои молиявии минтақа саҳми бузург гузорад. Қобили зикр аст, ки Бонки Осиёи Сармоягузориҳои Инфрасохторӣ бо ибтиқори ҳукумати Чин таъсис ёфтааст. Сармояи оинномавии он 50 миллиард доллари ИМА арзёбӣ мешавад.

Чин ният дорад 100 миллиард доллари дигар барои афзоиши сармояи оинномавии ин бонк ҷалб кунад. Ба ҷуз Чин, боз 20 кишвари дигар, аз ҷумла Қазоқистон ва Ўзбекистон узви ин бонк мебошанд. Интизор меравад, ки ин бонк ба як рақиб хеле ҷиддӣ дар баробари Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Осиёи Рушд, ки таҳти нуфузи Амрико ва Ҷопон қарор доранд, табдил ёбад. Бешубҳа, афзоиши сармояи оинномавии

ин ниҳоди молиявӣ барои ҷалби сармоя ба кишварҳои Осиёи Марказӣ заминаи устувори молиявӣ хоҳад гузошт [6, с.233].

Албатта, чунин маблағгузорӣ барои ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ ва сармоягузориҳои кишварҳои СҶШ заминаи калони инфрасохторӣ гузошта, барои таъмини рушди босуботи иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Яке аз вазифаҳои асосии иқтисодии СҶШ баланд бардоштани сатҳу сифати ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои аъзо ба шумор меравад. Чин ба таҳкими ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии байни СҶШ фаъолона мусоидат намуда, ба рушди иқтисодии кишварҳои узви СҶШ саҳми аз ҳама зиёд мегузорад.

Ташаббуси "Як камарбанд - як роҳ" аз ҷониби раиси ҷумҳури Чин Си Чинпин дар соли 2013 роҳандозӣ гардида, ба таври муассир ба ҳамкориҳои иқтисодии Чин бо кишварҳои СҶШ мусоидат мекунад. Раиси ҷумҳури Чин Си Чинпин таъкид кард, ки 6 кишвари узви СҶШ ва 5 кишвари нозир дар қанори роҳи қадими абрешим ҷойгирбуда барои барқарор намудани Роҳи абрешим ва рушди он дар оянда масъуланд.

Ҷониби Чин кишварҳои СҶШ-ро як самти афзалиятноки ҳамкорӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ташаббуси "Як камарбанд - як роҳ" медонад ва дар ҳамгироии амиқи ин ташаббус бо стратегияҳои рушди кишварҳои узви СҶШ ба муваффақиятҳои бузург ноил шудааст. Тибқи омили Чин, дар соли 2019 додугирифтӣ Чин бо кишварҳои узви СҶШ ба 258 миллиарду 794 миллион доллар расидааст.

Сарфи назар аз таъсири эпидемияи COVID - 19, гардиши Чин бо кишварҳои узви СҶШ аз моҳи январ то сентябри соли 2020 то ҳол 170 миллиарду 658 миллион доллари амрикоиро ташкил дод ва дар оғози таъсиси СҶШ гардиши Чин бо дигар кишварҳои узви СҶШ ҳамагӣ 12,1 миллиард долларро ташкил дод. Ҷониби Чин лоиҳаҳои чиниро барои мусоидат ба ҳамкориҳои амалии СҶШ дар соҳаҳои кишоварзӣ, нақлиёт, сармоягузорӣ ва ғайра фаъолона пеш мебарад [3, с.74].

Бо ташаббуси Чин дар соли 2018 дар Пекин Консорсиуми марказҳои таҳлили иқтисодии СҶШ таъсис дода шуд, ки ба ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ дастгирии зехнӣ мерасонад. Хитой ба гуфтушунид дар бораи ба имзо расондани созишнома дар бораи ба вучуд овардани шароити мусоид барои нақлиёти автомобилҳои байналхалқӣ, барои ташкил намудани долони нақлиётӣ аз баҳри Балтика то Укёнуси Ором, аз Осиёи Марказӣ то Укёнуси Ҳинд ва халиҷи Форс фаъолона мусоидат мекунад.

Чин ташаббускори Форуми саноати иқтисодии рақамии Чин ва СҶШ дар соли ҷорӣ дар Чунсин буд, ки ба эҷоди як платформа барои ҳамкориҳои инноватсионӣ мусоидат мекунад. Чин аз таъсиси Гурӯҳи муштараки қорӣи СҶШ оид ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ҷонибдорӣ намуда, табодули таҷриба дар самти паст кардани сатҳи камбизоатиро бо тамоми ҷонибҳо фаъолона пеш мебарад. Чин дар доираи Ассотсиатсияи байнибонкии СҶШ барномаи қарзии мақсаднокро ба маблағи 30 миллиард юан таъсис додааст ва барои таъсиси Бонки рушди СҶШ ҷиҳати дастгирии маблағгузориҳои лоиҳаҳои муҳими кишварҳои узви СҶШ фаъолона қор мекунад [3, с.78].

Ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии кишварҳои узви созмон, пеш аз ҳама, бо ҷонибдорӣ кишварҳои абарқудрат, бахусус Хитой ташаккул ва рушд гирифта истодааст. Маҳз бо мавҷудияти иқтидори калони молиявӣ зехнӣ, инфрасохториву коммуникатсионӣ ва технологӣ кишварҳои абарқудрати узви СҶШ барои афзоиши гардиши мол ва инчунин, дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макро ва мезоиқтисодӣ саҳми бузургро доро мебошанд.

Аз ин рӯ, савдои берунии СҶШ фаъолона инкишоф меёбад. Саҳми кишварҳои узви СҶШ дар соли 2019 17,6 дарсади содироти ҷаҳонӣ ва 15,2 дарсади воридоти ҷаҳониро ташкил дод, аммо ин аз ҳиссаи ММД-и онҳо дар ММД-и ҷаҳонӣ камтар аст. Ҳаҷми умумии содироти СҶШ аз соли 2001 то соли 2019 8,8 маротиба ва воридот 9,5 баробар афзуд. Ин афзоиш асосан натиҷаи саъю кӯшишҳои давлатҳои алоҳидаи СҶШ буд [10, с.157].

Бояд кайд кард, ки манфиатҳои Хитой дар доираи лоиҳаи бузурги «Як камарбанд - як роҳ» ба афзалиятҳои кишварҳои узви созмон, бахусус ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамоҳанг буда, дар татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, ва пеш аз ҳама, барои таҳкими муносибатҳои тичоративу иқтисодӣ пояи устувор мегузоранд.

Таҳлили ҳамкориҳои Чин дар СХШ оид ба масъалаҳои ҳамкориҳо дар соҳаи тичоративу иқтисодӣ ба кишварҳои аъзои созмон имкон медиҳад, ки муносибатҳои шарикии стратегии байниҳамдигарро дар шароити таҳдидҳои нави ҷаҳонӣ рушд диҳанд [4, с.246]. Аз тарафи дигар, Чин ҳамчун кишвари абарқудрат барои устувор нигоҳ доштани ҳамкориҳои иқтисодӣ дар ҳавзаи СХШ имкониятҳои васеъро доро мебошад.

Кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай бо тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодӣ муносибатҳои неки ҳамсоияи байни ҳамдигарро таҳким бахшида, аҳамияти минтақаро дар иқтисоди ҷаҳонӣ афзун намуда, ба рушди ҳамаҷониба ва шукуфоии умумии минтақа сарм гузоштанд ва инчунин, барои баланд бардоштани некуаҳволии аҳолии хеш ва ҳамкориҳои иқтисодии минтақа аз замони таъсиси созмон тавачҷуҳи бештар зоҳир карданд.

Ҳамкориҳои иқтисодӣ ва ҳамкориҳо дар соҳаи амният, ки ба манфиати мутақобила асос ёфтаанд, ду вектори муҳими рушди созмон интиҳоб шудаанд [8].

Ҳамин тариқ, дар ҷамъбасти масъалаи баррасишаванда метавон гуфт, ки ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Чин ва кишварҳои узви СХШ дурнамои васеъ доранд. Дар кишварҳои СХШ фазои мусоиди рушди иқтисодӣ, тичоратӣ ва сармоягузорӣ пайваста беҳтар шуда, бо таъкиди ба иқтисодии васеи кишварҳои абарқудрати созмон қаламрав ба як қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисодии ҷаҳон табдил мегардад. Ин омилҳо барои таҳкими ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ миёни кишварҳои СХШ мусоидат мекунанд. Кишварҳои аъзои СХШ метавонанд дар оянда бо ибтикор ва дастгирии Хитой рушди созмонро дар заминаи таҳкими ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ боз ҳам беҳтар намоянд.

Адабиёт:

1. Анохов И.В. Проект «Один пояс – один путь»: гармонизация долгосрочных интересов России и Китая / И.В. Анохов, А.П. Суходолов // Вестник МГИМО-Университета. – 2019. -№2. - С.116-123.
2. Асрорзода У.С. Рушди ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ байни Ҷумҳурии мардумии Чин ва кишварҳои Осиёи Марказӣ: диссер. д.и.и. 08.00.14/ У.С. Асрорзода. – Душанбе, 2021. – 170с.
3. Дэвэнь Д. Китай активно участвует и продвигает развитие ШОС / Д. Дэвэнь // Вестник дипломатической Академии Министерства иностранных дел Кыргызской Республики им. Казы Дикамбаева. - 2021. - №15. - С. 74-78.
4. Плахтеев Д.Ю. Влияние ШОС на развитие сотрудничества России и Китая в торгово-экономической сфере / Д.Ю. Плахтеев // Экономика: вчера, сегодня, завтра. -2020. - Т.10. - №1-1. - С. 246-251.
5. Содиков М.С. Особенности торгово-экономических и инвестиционных взаимодействий Китая со странами Центральной Азии /М.С. Содиков // Финансово-экономический вестник. - 2021. - №4(28). - С. 84-91.
6. Содиков М.С. Татбиқи манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ташаккулёбии модели нави ҳамгироии иқтисодӣ (дар мисоли СХШ): дисс... д.и.и. аз рӯи ихтисоси 08.00.14. /М.С. Содиков. – Душанбе, 2022. – 233с.
7. Суходолов Я.А. Торгово-экономическое сотрудничество Китая со странами Центральной Азии / Я.А. Суходолов // Известия Байкальского государственного университета. - 2020. - Т.30. - №1. - С. 50-58.
8. Хуэй Л. ШОС: Взаимная выгода и совместное стремление к развитию -- посол Китая в России. [электронный ресурс] URL: <http://russian.people.com.cn/31519/7834433.html>. (дата обращения: 29.10.2022).
9. Шарипов С.Б. ШОС и ее место в развитии экономического сотрудничества стран Центральной Азии / С. Б. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 3-2. – С. 151-156.

10.Шкваря Л.В. ШОС 20 лет: основные достижения и роль Китая /Л.В.Шкваря, С. Ван// Восток. Афро-Азиатские общества: история и современность. - 2021. - №5. - С. 153-167.

11.Юйцзе Ши. Китай активно продвигает торгово-экономическую интеграцию ШОС /Ши Юйцзе, Ся Гуанъюань // Журнал экономической теории. -2008. - №3. - С. 84-94.

УДК: 338.3

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ МУАЙЯНКУНӢ ВА БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ИННОВАТСИЯ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Хочаев Парвиз Давронович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Сафаров Фазлиддин Хасанович - аспиранти кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Дар мақола баъзе ҷанбаҳои муайянкунӣ ва баҳодиҳии самаранокӣ инноватсия дар корхонаҳои саноатӣ дида баромада шудаанд. Исбот шудааст, ки таҳияи меъёрҳои баҳодиҳии самаранокӣ менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ имкон медиҳад, ки самаранокӣ татбиқи стратегияҳои инноватсионӣ дар асоси пешгӯии асосӣ дар системаи баррасишаванда, баҳодиҳӣ карда шавад. Ҳамин тариқ, системаи нишондиҳандаҳои мутавозин ҳамчун як қисми нишондиҳандаҳои асосии иҷроӣ чор пешгӯӣ, ҳамчун воситаи мониторинги идоракунӣ ҷорӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар як корхонаи саноатӣ мебошанд.

Ҳамзамон, баҳодиҳии самаранокӣ навоариҳо дар як корхонаи саноатӣ, инчунин метавонад бо истифода аз нишондиҳандаи самаранокӣ сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои инноватсионӣ гузаронида шавад, ки ҳар яки онҳо бояд таваккалӣ ҳисобида шаванд. Дар баъзе ҳолатҳо, самаранокӣ сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ дар муддати тӯлонӣ чен карда мешавад.

Калидвожаҳо: баҳодиҳӣ, стратегияи инноватсионӣ, корхонаҳои саноатӣ, фаъолияти инноватсионӣ, низом, рақобатпазирӣ, кластер, лоиҳаҳои инноватсионӣ, самаранокӣ.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Ходжаев Парвиз Давронович - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Сафаров Фазлиддин Хасанович - аспирант кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

В статье рассматриваются некоторые аспекты выявления и оценки эффективности инноваций на промышленных предприятиях. Доказано, что разработка критериев оценки эффективности инновационного менеджмента на промышленном предприятии позволяет оценить эффективность реализации инновационных стратегий на основе основного прогноза в рассматриваемой системе. Таким образом, система сбалансированных показателей в составе основных показателей выполнения четырех прогнозов, как инструмент и средство контроля текущей управленческой и инновационной деятельности на промышленном предприятии.

При этом оценку эффективности инноваций на промышленном предприятии можно проводить и с помощью показателя эффективности инвестиций в инновационные проекты, каждый из которых следует рассматривать как риск. В некоторых случаях эффективность инвестирования в инновационные проекты измеряется в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: оценка, инновационная стратегия, промышленные предприятия, инновационная деятельность, система, конкурентоспособность, кластер, инновационные проекты, эффективность.

SOME ASPECTS OF DETERMINING AND EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF INNOVATION IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Khojaev Parviz Davronovich - doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics, 734064, Dushanbe. Dushanbe, k. Nakhimova 64, Republic of Tajikistan; tel.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Safarov Fazliddin Hasanovich - postgraduate student of the Department of Economic Theory, Tajik State University of Finance and Economics, 734064, Dushanbe. Dushanbe, k. Nakhimova 64, Republic of Tajikistan.

The article discusses some aspects of identifying and evaluating the effectiveness of innovations in industrial enterprises. It has been proven that the development of criteria for evaluating the effectiveness of innovative management in an industrial enterprise allows to evaluate the effectiveness of the implementation of innovative strategies based on the main forecast in the considered system. Thus, the balanced scorecard as part of the main indicators of the implementation of four forecasts, as a tool and means of monitoring the current management and innovation activities at an industrial enterprise.

At the same time, the evaluation of the effectiveness of innovations at an industrial enterprise can also be carried out using the indicator of the effectiveness of investments in innovative projects, each of which should be considered as a risk. In some cases, the effectiveness of investing in innovative projects is measured in the long term.

Key words: evaluation, innovation strategy, industrial enterprises, innovative activity, system, competitiveness, cluster, innovative projects, efficiency.

Дар айни замон, усулҳои машхуртарини баҳодихии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ «ин усули коршиносон, усули сенарӣ, модели қарорҳои инноватсионӣ, усулҳои таҳияи қарорҳо бо меъёри интихоби вариантҳои инноватсионӣ, коэффитсиенти локализатсия, тавозуни байнисоҳавӣ, графоаналитикӣ, назарияи графика» ва ғайраҳо мебошанд [4, с.172,7].

Биёед, баъзе усулҳои номбаршударо муфассалтар баррасӣ кунем. Яке аз усулҳои маъмултарини муайян кардани самаранокии кори инноватсионӣ усули баҳодихии коршиносии иттилооти иқтисодӣ дар бораи инноватсия мебошад. Ин раванд, пеш аз ҳама, бо арзиши нисбатан пасти худ алоқаманд аст, аммо бояд гуфт, ки набудани заминаи систематикӣ барои ин усул имкон намедихад, ки хулосаҳои умумӣ бароварда шаванд. Дар робита ба ин, баҳодихии коршиносонро татбиқ кардан мумкин аст, ки аксар вақт дар баҳодихии микро ва таҳлили кластерҳои саноатии минтақавӣ истифода мешаванд.

Яке аз усулҳои маъмули муайян кардани самаранокии инноватсия истифодаи коэффисиентҳои маҳаллисозӣ (локализатсия) мебошад. Коэффитсиенти локализатсияро дар робита бо як корхонаи саноатӣ метавон бо истифода аз ҳар як нишондиҳандаи иқтисодӣ муайян кард, аммо он ҳамеша ҳамчун ҳиссаи хос баён мегардад. Масалан, нишондиҳандаи шугъл барои ҳисоб кардани коэффитсиенти маҳаллисозӣ маънои таносуби ҳиссаи шугъли аҳолиро дорад: яъне, ҳиссаи кормандони як корхонаи саноатии инноватсионӣ дар шумораи умумии кормандони бахши минтақавӣ нисбати ҳамин нишондиҳанда дар сатҳи кишвар зиёдтар аст. Ба 1,0 баробар будани коэффитсиенти маҳаллисозӣ (Кл) чунин мазмун дорад, ки ин корхонаи саноатӣ аз рӯи нишондиҳандаи интихобшуда дар минтақа аҳамияти якхела дорад. Коэффитсиенти маҳаллисозии зиёда аз 1,0 маънои онро дорад, ки аҳамияти як корхонаи инноватсионии индустриалӣ дар ин минтақа (вилоят, қаламрав, ҷумҳури) афзоиш ёфта, боиси боло рафтани нақши саноат дар кишвар гаштааст.

Усули нисбатан нави баҳодихии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ таҳлили графикии робитаҳои байни корхона ва саноат мебошад. Гарчанде, тадқиқоти коршиносон ва дигар робитаҳои босифати байнисоҳавиро истифода мебаранд, ҳуҷҷатҳо ва маводи ин таҳлил тавозуни соҳавӣ ва байнисоҳавии навоварино ифода мекунанд.

Ин таҳлилро метавон дар шакли таҳлили графоаналитикӣ истифода бурд. Вазифаи он тавсифи муносибатҳои мураккабе мебошад, ки корхонаҳои инноватсионии саноатӣ муайян кардаанд. Ҳалли ин мушкилот дар тарҳрезӣ ва рушди технологияи беҳтари таҳлили графикӣ ва таъминоти барномавӣ марбут аст [8, с.12].

Таҳлили графикӣ нишон медиҳад, ки усули баҳодиҳии самаранокии фаъолияти инноватсионии корхонаи саноатӣ дар асоси хароҷоти марбут ба татбиқи модели шабакавӣ мебошад. Ин модел иттилооти марбут ба кори инфиродӣ ё, дар маҷмӯъ, ҷадвали нигаронидашудаи шабака ва хусусиятҳои онро ба монанди вақт, суръат, захираҳо ва ғайра инъикос мекунад. Унсурҳои асосии модели шабака ва мутаносибан ҷадвали шабака имкон медиҳад, ки фарорасии рӯйдодҳои муайяни марбут ба иҷрои баъзе корҳо каму беш дақиқ ҳисоб карда шаванд, инчунин, хароҷот ва натиҷаҳо баҳодиҳӣ карда шаванд.

Намудҳои дигари баҳодиҳии фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ имконпазиранд, масалан, рақамӣ, ҷадвалӣ, бо истифода аз василаҳои гуногуни техникӣ ва ҳам дигар намудҳои баҳодиҳӣ ба графоаналитикӣ шабеҳанд, аммо таҳлили компютерӣ барои онҳо бештар мувофиқ аст.

Баҳодиҳии самаранокии навовариҳо дар як корхонаи саноатӣ, инчунин, метавонад бо истифода аз нишондиҳандаи самаранокии сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои инноватсионӣ гузаронида шавад, ки ҳар яки онҳо бояд таваккалӣ ҳисобида шаванд. Дар баъзе ҳолатҳо, самаранокии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ дар муддати тӯлонӣ чен карда мешавад.

Дар робита ба чунин усул, ба монанди таҳияи қарорҳо бо меъёри интиҳоби вариантҳои инноватсионӣ, метавонанд ҳама гуна нишондиҳандаҳои корхонаи саноатӣ бошанд, масалан, ҳосилнокии меҳнат, хароҷоти идоракунӣ, инчунин таносуби молиявӣ, аз қабيلي:

1. Коэффитсиенти автономӣ (K_a), ки бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_a = \frac{CK}{A}, \quad (1)$$

Дар ин ҷо CK – капитали шахсии ширкати саноатӣ;

A – дороиҳо (тавозун)-и ширкати саноатӣ.

2. Коэффитсиенти маблағгузорӣ (K_ϕ), яъне таносуби маблағҳои қарзӣ ва маблағҳои худии корхонаи саноатӣ. Формула барои ҳисоб кардани он чунин аст:

$$K_\phi = \frac{3K}{CK}, \quad (2)$$

Дар ин ҷо: $3K$ - сармояи қарзии ширкати саноатӣ.

3. Коэффитсиенти мустақилияти молиявии дарозмуддат ($K_{дн}$). Он бо формула ҳисоб карда мешавад:

$$K_{дн} = \frac{CK + 3_{кд}}{A} \quad (3)$$

Дар ин ҷо $3_{кд}$ - маблағҳои қарзи дарозмуддати як корхонаи саноатӣ.

4. Коэффитсиенти маневрнокии капитали шахсӣ (K_m), ки бо ду роҳ ҳисоб карда мешавад:

а) дар сурати мавҷуд будани уҳдадорихои дарозмуддат ҳамчун як қисми манбаъҳои маблағгузори корхонаи саноатӣ бо формулаи:

$$K_m = \frac{CK + ДО - ВА}{CK} \quad (4)$$

Дар ин ҷо $ВА$ - дороиҳои ғайригардиши корхонаи саноатӣ;

$ДО$ – уҳдадорихои дарозмуддати як корхонаи саноатӣ.

б) дар сурати мавҷуд набудани уҳдадорихои дарозмуддат дар таркиби манбаъҳои маблағгузори корхонаи саноатӣ бо формулаи:

$$K_m = \frac{CK - BA}{CK} \quad (5)$$

5. Коэффициент таъминоти активҳои гардишӣ тавассути маблағҳои худӣ (КООС), ки аз рӯи формула ҳисоб карда мешавад:

$$КООС = \frac{CK - BA}{OA} \quad (6)$$

Дар ин ҷо ОА – активҳои гардишӣ.

Дар доираи рушди самараноки фаъолияти инноватсионӣ, масалан, бо муайян кардани лоиҳаҳои муассири инноватсионӣ ва татбиқи минбаъдаи онҳо, меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои баҳодихии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ метавонанд:

1) меъёрҳои оптимизатсияи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти истеҳсолӣ - иқтисодӣ (ҳаҷми фуруш, даромаднокӣ, ҳосилнокии сармоя ва ғайра)-и корхонаҳои саноатӣ;

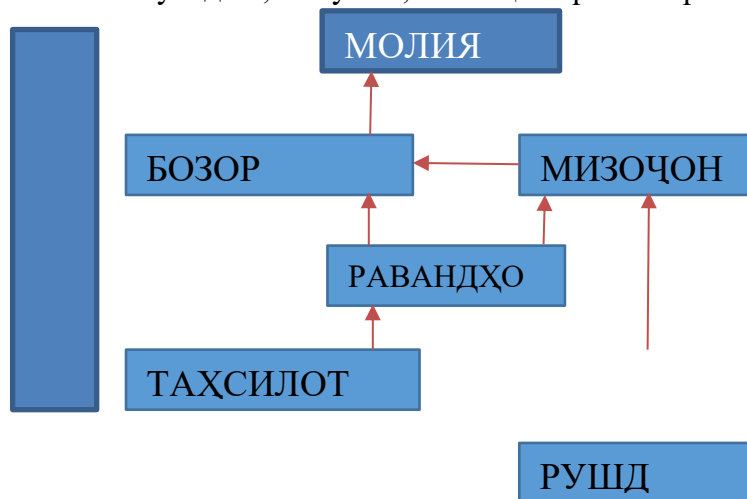
2) нишондиҳандаҳои афзоиши сармоягузориҳои ҷалбшуда, аз ҷумла хориҷӣ ва хусусӣ;

3) зиёд кардани шумораи кадрҳои баландихтисос, аз ҷумла бо ҷалби мутахассисони соҳаи технологияҳои илмталаб.

Дар муқоиса бо усулҳои баррасишавандаи самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ қорғҳои баҳодихии мутавозин самараноктар мебошанд. Усули таносуби молиявӣ ҳамчун як қисми нишондиҳандаҳои даромаднокӣ, фаъолияти соҳибқорӣ, устувории молиявӣ, нишондиҳандаҳои меъёрӣ дар якҷоягӣ бо таҳлили SWOT (чиҳатҳои қавӣ ва заифи рушди фаъолияти инноватсионӣ, масалан, ҳангоми татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ).

Системаи нишондиҳандаҳои мутавозин (СНМ) имкон медиҳад, ки ҳадафҳои стратегиро ба нақшаи возеҳи фаъолияти амалиётӣ шубҳо ва қормандони асосӣ табдил дода, натиҷаҳои фаъолияти онҳоро дар самти татбиқи стратегияи инноватсионӣ бо истифода аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолият (КРІ) баҳо диҳед [8, с.12].

Ҳамин тавр, СНМ усули муносиби мутобиқсозии қорғҳои саноатӣ ба шароити муҳити берунаи ноустувор мебошад, барои таъмини рақобатпазирии он қор меқонад, инчунин, як воситаи идорақунӣ, ки ба шумо имкон медиҳад ҳадафҳои стратегияи қорғонаро бо равандҳои бизнес ва амалҳои ҳаррӯзаи қормандон дар ҳар як сатҳи идорақунӣ "пайваст" қонед ва, инчунин, татбиқи стратегияро назорат қонед (расми 1).

Расми 1. Системаи нишондиҳандаҳои мутавозин

Барои ҳар як блок (пешгӯиҳо), ки дар расми 1 оварда шудаанд, қорғона ҳадафҳои қалидиро (дар асоси стратегияи умумӣ) таҳия нақуда, дар байни онҳо ҳадафҳои молиявӣ, ҳадафҳои қорғонаи саноатӣ, омилҳои самаранокӣ ва нишондиҳандаҳои онҳоро баҳодихӣ меқонанд.

Дар асоси нишондиҳандаҳои меъёрҳои баҳодихии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар қорғонаи саноатӣ, ки барои як қорғонаи мушаххаси саноатӣ таҳия

шудааст, таҳлили ин нишондиҳандаҳо ва таҳлили муқоисавии минбаъдаи нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва воқеӣ, менеҷерон маълумот мегиранд, имкон медиҳад, ки самаранокии татбиқи стратегияҳои инноватсионӣ дар чор пешгӯии асосӣ дар системаи баррасишаванда баҳодиҳӣ карда шавад. Ҳамин тариқ, СНМ ҳамчун як қисми нишондиҳандаҳои асосии иҷроӣ чор пешгӯӣ, ҳамчун восита ва василаи мониторинги идоракунии ҷорӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар як корхонаи саноатӣ мебошанд.

Тавре ки қаблан қайд карда шуд, СНМ дар як корхонаи саноатӣ афзалияти дурнамои молиявиро дар назар дорад, аммо, дар айни замон, байни пешгӯиҳои номутавозунӣ вучуд нашофта, баръакс, ҳамоҳангии байни молия, муштариён, бозор, раванди омӯзиш ва рушд вучуд дорад. Системаи нишондиҳандаҳои мутавозин ба як корхонаи саноатӣ имкон медиҳад:

- татбиқи стратегияҳои дохилии сохторӣ ва умумии инноватсионӣ;
- ба ҳар як корманди одӣ ва менеҷери сатҳҳои гуногун расонидани мундариҷа ва ҳадафи ниҳии стратегияҳои инноватсионии амалишаванда;
- баҳодиҳии имконпазирӣ ва самаранокии стратегияҳои инноватсионӣ;
- татбиқи стратегияҳои инноватсионӣ дар муҳити мавҷудаи берунӣ ва дохилӣ, инчунин, тағйирот дар шароити беруна ва даромаднокии онҳоро назорат мекунад;
- муқоисаи ҳадафҳо дар шакли татбиқи стратегияҳои инноватсионӣ бо вазифаҳои ҷорӣ барои истифода бурдани захираҳои барои ҳар як корманд ва воҳидҳои сохторӣ мавҷудбуда.

Нишондиҳандаи нисбатан муҳимтарин (коэффитсиенти молиявӣ), ба фикри мо, коэффитсиенти автономӣ (K_a), ифодаи мустақилияти корхонаи саноатӣ дар шакли ҳиссаи сармояи саҳомӣ дар ҳаҷми умумии манбаъҳои маблағгузори корхона ва ҳамчун таносуби арзиши нақшавӣ ё воқеии сармояи саҳомӣ ба дороиҳои нақшавӣ ё воқеии корхонаҳои саноатӣ ҳисоб карда мешавад. Бояд қайд кард, ки корхонаи саноатӣ мустақил аст, агар зиёда аз нисфи амволи корхона бо сарчашмаҳои маблағгузори худӣ таъмин карда шавад.

Таносуби навбатии молиявӣ барои баҳодиҳии идоракунии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ коэффитсиенти молиявӣ мебошад (K_f), ки ҳамчун таносуби манбаъҳои маблағгузори қарзӣ ба сармояи саҳомӣ ҳисоб карда мешавад. Дар айни замон, агар манбаъҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддати маблағгузорӣ ҳамчун як қисми маблағҳои қарзӣ ҷудо карда шаванд, таносубҳои баррасишаванда танҳо сурати воқеии ҳолати корхонаро инъикос карда метавонанд.

Коэффитсиенти истиқлолияти молиявии дарозмуддат ($K_{дн}$) нишон медиҳад, ки манбаи бозътимоди маблағгузорӣ дар ташаккули дороиҳои як корхонаи саноатӣ чӣ нақше мебозад, яъне, то чӣ андозае дороиҳо аз маблағҳои қарзи кӯтоҳмуддат вобаста нестанд, дар ҳоле ки дар сурат - маблағи сармояи худӣ ва уҳдадориҳои дарозмуддат, дар маҳраҷ – дороиҳои саноатӣ ҷойгир шудаанд.

Коэффитсиенти маневрнокӣ барои баҳодиҳии самаранокии навовариҳо дар корхонаи саноатӣ ҷанбаи дигарро инъикос мекунад - худтаъминкунии корхона, яъне, чӣ қадар сармояи кории он аз сармояи саҳомӣ ҳамчун як қисми мобилии сармояи саҳомӣ маблағгузорӣ мешавад.

Коэффитсиенти маневрнокии сармояи хусусӣ (K_m) ҳамчун таносуби маблағи сармояи саҳомӣ ва уҳдадориҳои дарозмуддат бо назардошти дороиҳои дарозмуддат ба сармояи худ ҳисоб карда мешавад. Дар сурати мавҷуд набудани уҳдадориҳои дарозмуддат дар манбаъҳои маблағгузорӣ, коэффитсиент ташаккул меёбад, ки фарқият - сармояи саҳомиро бо назардошти дороиҳои ғайрирасмӣ дар бар мегирад.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ – коэффитсиенти таъминоти дороиҳои ҷорӣ бо маблағҳои худӣ мебошад, ки таносуби фарқиятро инъикос мекунад – яъне, капитали хусусӣ тарҳи дороиҳои ғайригардишӣ ба дороиҳои гардишӣ, тавсифкунандаи дараҷаи мустақилияти корхона бо дороиҳои гардиши худ, барои самаранокии молиявӣ ва устуворӣ заруранд. Қимати меъёрии коэффитсиенти мазкур $\geq 0,1$.

Сарфи назар аз содагии ҳисоб кардани ин коэффитсиентҳо, ҳангоми истифодаи онҳо барои баҳодихии идоракунии фаъолияти инноватсионии корхонаи саноатӣ, бояд ба назар гирифт, ки яке аз меъёрҳо-нишондиҳандаҳои асосӣ ҳангоми баҳодихии лоиҳаи инноватсионӣ сохтори маблағгузорӣ, яъне, таносуби маблағҳои худӣ ва қарзӣ мебошад. Ба ақидаи иқтисоддонҳои рус ба монанди А.Д. Шеремет [9, с.12], Л.Т. Гиляровская [2, с.15], Г.В. Савитская [3, с.22], Е.С. Стоянова [5, с.32] ва дигарон ин таносуб ҳангоми 50 ба 50%, таносуб оптималӣ ҳисобида мешавад.

Аммо риояи ин таносуб маънои онро надорад, ки корхонаи саноатӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок бошад. Бояд қайд кард, ки нишондиҳандаи манёври сармоя аксар вақт нишон медиҳад, ки манбаи асосӣ на танҳо сарчашмаи сармояи кории ширкат, балки маблағҳои қарзии ширкат мебошанд. Аз ин бармеояд, ки ҳангоми ҳисоб кардани таносуби анъанавии молиявӣ ба самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ, ки лоиҳаи инноватсиониро амалӣ мекунад, ҷавоби аниқ ва мувофиқ додан ғайриимкон аст.

Дар робита ба ин, ба ғайр аз баҳодихии самаранокии идоракунии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ, мувофиқи ақидаи муаллифи таҳқиқот, ҷудо кардани нишондиҳандаҳои иловагии мутлақ зерин тавсия дода мешавад: гардиши пули нақд; арзиши корхона; сохтори сармоя; сохтори уҳдадорихии молиявии ширкат аз рӯйи пардохтпазирӣ; сохтори дороихии корхона; сохтори хароҷоти ҷории корхона; сатҳи тамаркузи амалиёти молиявӣ дар минтақаҳои дорои хавфи баланд ва ғайра. Ин нишондиҳандаҳо барои ҳисоб кардани таносуби молиявӣ ва таҳияи критерия асосӣ мебошанд.

Системаи индикатор-нишондиҳандаҳо барои баҳодихии идоракунии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар ҷадвали 1 оварда шудаанд [1, с.117].

Ҷадвали 1. - Системаи нишондиҳандаҳо барои баҳодихии идоракунии фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ

Индекс	Индикатор - нишондиҳандаи мутлақ	Коэффитсиенти молиявӣ
1. Гардиши пули нақди корхонаи саноатӣ	1. Гардиши пули нақди корхонаи саноатӣ дар маҷмуъ 2. Ҷараёни пули нақд аз фаъолияти амалиёти корхонаи саноатӣ	1. Таносуби мутобикати гардиши пули нақд 2. Таносуби пардохтпазирӣ гардиши пули нақд 3. Таносуби самаранокии гардиши пули нақд 4. Таносуби дубора сармоягузорӣ гардиши пули нақд
2. Арзиши корхонаҳои саноатӣ	1. Ҳаҷми дороихии софи як корхонаи саноатӣ бо арзиши бозорӣ	1. Арзиши як корхонаи саноатӣ аз рӯйи коэффитсиенти сармоягузорӣ фоида
3. Сармояи корхонаи саноатӣ	1. Сармояи сахомии корхонаи саноатӣ 2. Сармояи қарзи корхонаи саноатӣ	1. Коэффитсиенти автономӣ 2. Коэффитсиенти молиявӣ (таносуби фишанги молиявӣ) 3. Коэффитсиенти истиклолияти молиявии дарозмуддат
4. Уҳдадорихии молиявии корхонаи саноатӣ аз рӯйи пардохтпазирӣ	1. Уҳдадорихии молиявии дарозмуддати як корхонаи саноатӣ 2. Уҳдадорихии молиявии кӯтоҳмуддати як корхонаи саноатӣ 3. Қарзи молиявии корхонаи саноатӣ 4. Қарзи тиҷоратии корхонаи саноатӣ	1. Таносуби уҳдадорихии молиявии дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат 2. Таносуби қарзи молиявӣ ва молии ҷалбшуда 3. Мухлати гардиши қарзҳои кредиторӣ
5. Дороихии саноатӣ	1. Дороихии ғайрирасмии корхонаи саноатӣ 2. Дороихии ҷории корхонаи саноатӣ 3. Қарзҳои дебитории ҷорӣ - ҳамагӣ, аз ҷумла, корхонаи саноатии ба таъхирафта 4. Дороихии пулии корхонаи саноатӣ	1. Таносуби манёврнокӣ дороихо 2. Таносуби дороихии ҳеле пардохтпазир 3. Коэффитсиенти таъмин бо воситаҳои пардохт 4. Таносуби пардохтпазирӣ ҷорӣ 5. Таносуби қобилияти пардохтпазирӣ
6. Хароҷоти амалиёти корхонаи саноатӣ	1. Хароҷоти амалиёти корхонаи саноатӣ 2. Хароҷоти доимии ҷорӣ дар корхонаи саноатӣ	1. Таносуби хароҷоти ҷорӣ ба ҳаҷми фуруши маҳсулот 2. Ҳиссаи хароҷоти амалиёти тағйирёбанда 3. Таносуби фишанги амалиётӣ
7. Амалиёти молиявии корхонаҳои саноатии дорои хавфи баланд		1. Таносуби хавфҳои муҳим 2. Таносуби хавфи фалокатовар

Нишондиҳандаҳои индикатории дар ҷадвали 1 овардашуда дар методикаҳои аз ҷониби А.Д. Шеремет [9, с.12], Л.Т. Гиляровская [2, с.15], Г.В. Савитская [3, с.22], Е.С. Стоянова [5, с.32] ва дигарон истифода шудаанд. Ҳамзамон, ҷараёни пули нақд, арзиши бозорӣ, сохтори сармоя, уҳдадориҳои молиявӣ ва нишондиҳандаҳои мувофиқи онҳо дар фасли "Нақшаи молиявии лоиҳа" таҳлил карда мешаванд.

Дар хотима, бояд қайд кард, ки усулҳои муассири баҳодиҳии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ ин нишондиҳандаҳо ва меъёрҳо дар якҷоягӣ бо нишондиҳандаҳои мутавозин, усули таносуби молиявӣ ҳамчун як қисми даромаднокӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, суботи молиявӣ, нишондиҳандаҳо ва меъёрҳо, таҳлили SWOT (чиҳатҳои қавӣ ва заифи рушди фаъолияти инноватсионӣ, масалан, Ҳангоми татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ) мебошанд.

Адабиёт:

1. Бланк, И.А. Антикризисное финансовое управление предприятием / И.А. Бланк. - Киев: Эльга, 2006. – 117 с.
2. Гиляровская, Л.Т. Анализ и оценка финансовой устойчивости коммерческого предприятия / Л.Т. Гиляровская, А.А. Вехорева. – СПб: Питер, 2003. – 112 с.
3. Савицкая, Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г.В.Савицкая. – М.: ИНФРА-М», 2003. – 318 с.
4. Сухарев, О.С. Экономическая оценка инвестиций / О.С. Сухарев, С.В. Шманев, А.М. Курьянов. - М.: Альфа-Пресс, 2008. – 368 с.
5. Финансовый менеджмент: Теория и практика: Учебник для вузов / Под ред. Е.С. Стояновой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: «Перспектива», 2000. – 234с.
6. Ходжаев, П.Д. Теоретические аспекты развития инновации в сфере транспортных услуг [Текст] / П.Д.Ходжаев, Ф.Т.Шодиев//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душане: Сино, 2019. - №5. Часть II. - С. 171-179.
7. Хуснутдинов, А.З. Инновационная составляющая экономического роста: автореф. дисс. к.э.н. / А.З. Хуснутдинов. – Москва, 2005. – 28 с.
8. Шалмуев, А.А. Региональные факторы динамики инвестиционного процесса: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук: 08.00.01. /А.А. Шалмуев – Спб, 1999. – 28 с.
9. Шеремет, А.Д. Комплексный экономический анализ деятельности предприятия / А.Д.Шеремет // Бухгалтерский учет. - 2003. - №13. – С. 22-23.

УДК: 336.77

ДУРНАМОИ РУШДИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳикматов Умедҷон Сафаралиевич, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: +992 93 931-70-70 E-mail: UShikmatov@gmail.com

Гафуров Парвиз Ҷурахонович, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: +992 93 990-03-30 E-mail: p.gafurov@tgfeu.tj

Раҳимов Ромиз Рамазонович, унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992 93) 517-01-18 E-mail: maverick0180@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои марбут ба рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ аз нуқтаи назари дурнамои рушди он баррасӣ мешаванд. Зарурати таъсиси бонки махсуси давлатии ипотекии манзилӣ барои рушди баландсуръати қарздиҳии манзили ипотекаӣ асоснок карда шудааст. Иббот шудааст, ки гузаштан аз шитироки саҳмиявии аҳоли дар сохтмони манзил ба маблағгузории

лоиҳавӣ хавфи аҳолиро ҳангоми иҷро накардани уҳдадориҳои ташилотҳои сохтмонӣ аз байн мебарад. Омилҳое, ки барои пурра гузаштан ба маблағгузориҳои лоиҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеа мебошанд, таҳлил карда шудаанд. Нақши бозори коғазҳои қиматнок ва зарурати ҷорӣ намудани механизми секюритизатсия ҳамчун самтҳои афзалиятноки рушд махсусан қайд шудааст. Сабабҳои объективӣ ва субъективӣ мавҷуд набудани ин восита дар бозори коғазҳои қиматноки Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Дар асоси таҳлили маълумоти омӯрӣ бо истифода аз моделсозии иқтисодии математикӣ дурнамои рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ барои давраи то соли 2030 тартиб дода шудааст.

Калидвожаҳо: қарздиҳии манзили ипотекӣ, маблағгузориҳои лоиҳа, бонки манзили ипотекӣ, коғазҳои қиматноки бо гарав таъминшуда, сугурта, дурнамои рушд, пешгӯии рушди қарздиҳии ипотекӣ.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Хикматов Умеджон Сафаралиевич - доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: +992-93-931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Гафуров Парвиз Джурахонович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой математического и информационного моделирования Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992 93 990-03-30. E-mail: p.gafurov@tgfeu.tj

Рахимов Ромиз Рамазонович - соискатель кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992 93) 517-01-18. E-mail: maverick0180@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием ипотечно-жилищного кредитования с точки зрения перспектив его развития. С целью активизации и роста ипотечно-жилищного кредитования обоснована необходимость создания специализированного государственного ипотечного жилищного банка. Доказано, что переход от долевого участия к проектному финансированию существенно снизит риски населения в части невыполнения обязательств со стороны строительных компаний. Авторами проанализированы сдерживающие факторы, препятствующие к полному переходу на проектное финансирование в Республике Таджикистан. В качестве приоритетных направлений развития особо подчеркнута роль рынка ценных бумаг и необходимость внедрения инструмента секьюритизации. Определены объективные и субъективные причины отсутствия данного инструмента на рынке ценных бумаг Республики Таджикистан. На основе анализа статистических данных, с применением экономико-математического моделирования сделан прогноз развития основных показателей банковского сектора на период до 2030 года.

Ключевые слова: ипотечное жилищное кредитование, проектное финансирование, ипотечный жилищный банк, ипотечные ценные бумаги, страхование, перспективы развития, прогноз развития ипотечного жилищного кредитования.

DEVELOPMENT PROSPECTS OF MORTGAGE HOUSING LENDING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Hikmatov Umedjon Safaralievich - Doctor of Economics, Professor of Banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 93 931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Ghafurov Parviz Jurakhonovich - Candidate of Economics. Head of Mathematical and information modeling department. Tajik State Finance and Economics University. 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov Str. 64/1. Phone: +992 93 990-03-30 E-mail: p.gafurov@tgfeu.tj

Rakhimov Romiz Ramazonovich – Applicant to the Department of Banking. Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992 93) 517-01-18 E-mail: maverick0180@mail.ru

The article deals with issues related to the development of mortgage lending from the perspective of its development. In order to activate and grow mortgage housing lending, the necessity of creating a specialized state mortgage housing bank is substantiated. It has been proven that the transition from equity participation to project financing will significantly reduce the risks of the population in terms of non-fulfillment of obligations by construction companies. The constraining factors hindering the full transition to project financing in the Republic of Tajikistan are analyzed. The role of the securities market and the need to introduce a securitization tool were especially emphasized as priority areas for

development. The objective and subjective reasons for the absence of this instrument in the securities market of the Republic of Tajikistan are determined. Based on the analysis of statistical data, using economic and mathematical modeling, a forecast was made for the development of the main indicators of the banking sector for the period up to 2030.

Key words: mortgage housing lending, project financing; mortgage housing bank; mortgage-backed securities; insurance; development prospects; forecast for the development of mortgage lending.

Вазъи имрӯзаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва баҳусус низоми бонкӣ аз имконоти калони рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ шаҳодат медиҳад. Ба тасдиқи ин гуфтаҳо омилҳои объективӣ мусоидат мекунанд: сохтмони босуръати биноҳои истиқоматӣ дар шаҳрҳо, инчунин, сохтмони манзили инфиродӣ дар деҳот; суръати баланди афзоиши аҳоли; таҷдиди фонди манзилӣ ва васеъ намудани ҳудуди шаҳрҳо, инчунин, омилҳои субъективӣ: сатҳи баланди нобоварии аҳоли ба низоми бонкӣ дар масъалаи гузоштани пасандозҳо. Ин дар навбати худ, ба он оварда расонид, ки аҳоли амонату пасандозҳои худро дар ташкилоти қарзӣ (аксаран) нигоҳ надошта, хариди манзили истиқоматиро ҳамчун воситаи бехатарии нигоҳ доштани пасандозҳо интихоб менамоянд.

Яке аз омилҳои маҳдудкунандаи рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ ин нокифоя будани иттилоот дар атрофи ин навъи қарздиҳӣ мебошад. Қарзи ипотекии манзилӣ барои аҳоли маҳсулоти нисбатан нави қарзӣ мебошад, чунки он дар замони шуравӣ ва инчунин, дар 15 соли аввали истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон вуҷуд надошт. Аз ин рӯ, ташкилотҳои қарзӣ, ширкатҳои сохтмонӣ, инчунин, мақомоти маҳаллии ҳокимиятро зарур аст, ки барои баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳоли оид ба манфиатҳои қарздиҳии ипотекии манзилӣ саъю кӯшиш намоянд.

«Қобили зикр аст, ки беш аз 98% сокинони ИМА ва тақрибан 70% сокинони ИА манзилро тавассути истифодаи моделҳои гуногуни қарздиҳии ипотекии манзилӣ харидорӣ мекунанд. Илова бар ин, дар миқёси миллӣ рушди механизми қарздиҳии ипотекии манзилӣ имкон медиҳад мувозинати байни манфиатҳои ҷомеа - аз бехбуди шароити манзил, низоми бонкӣ ба самаранокӣ ва даромаднокии фаъолият ва инчунин, манфиатҳои давлат, ки дар кори динамикии соҳаи сохтмон ва баланд бардоштани дараҷаи маблағгузорӣ ба иқтисодиёт ифода ёфтаанд, ба даст оварда ва нигоҳ дошта шавад» [2, с.23].

Барои зиёд кардани ҳиссаи қарздиҳии ипотекии манзилӣ, баланд бардоштани нақш ва аҳаммияти ин восита дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоию иқтисодии ҷамъият бояд маҳсулоти қарзӣ ва механизми пешниҳоди он тақмил дода шавад.

Қарзҳои ипотекии манзилӣ бояд механизми асосии харидории манзили истиқоматӣ гардад. Ин, дар навбати худ, таҳияи институтҳои нави қарздиҳии ипотекиро тақозо мекунад, ки ба дигаргуниҳои институтсионалӣ дар бозори ипотекаи аввалия ва дуумдараҷа дар самти муттаҳидсозӣ ва стандартизатсияи бозор, ташаққули инфрасохтори бозори қарзи ипотекаӣ, дастгирии давлатии бозори ипотека дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ мусоидат хоҳад кард.

Яке аз ин институтҳои махсусгардонидашуда, ба андешаи мо, метавонад **бонки ипотекии манзилӣ** бошад, ки кори он танҳо аз додани қарзҳои ипотекии манзилӣ иборат буда, вазифаи асосии он зиёд намудани ҳаҷми фуруши манзили истиқоматӣ бо ёрии қарзҳои ипотекии дарозмуддат бошад. Ба фикри мо, дар марҳилаи имрӯзаи рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон бонки ипотекии манзилӣ бояд давлатӣ бошад. Маҳз бонки ипотекии манзилии давлатӣ дар баробари ҷамъ овардани пасандозҳои дарозмуддат бо кафолати давлат метавонад маблағгузори давлатиро бо шартҳои махсус ҷалб намояд, ки бе он татбиқи барномаҳои имтиёзноки давлатӣ оид ба таъмини гурӯҳҳои махсус (муаллимон, табибон, хизматчиёни ҳарбӣ, мутахассисони ҷавон, оилаҳои серфарзанд ва ғайра) ғайриимкон аст.

Имрӯз дар ҷумҳурии мо, бинобар набудани қонунгузории зарурӣ, бонки ипотекии манзилӣ вучуд надорад. Дар амал қарзҳои ипотекии манзилиро бонкҳои тижоратӣ медиҳанд.

Роҳи ҳалли ин масъала, ба фикри мо, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкҳои ипотекии манзилӣ» мебошад, ки мақоми бонк, меъёрҳои махсуси пруденсиалӣ, инчунин, механизмҳои дастгирӣ ва назорати давлатиро муайян менамояд.

Самти дигари ояндадоре, ки бояд омили рушди қарздиҳии ипотекии манзилӣ гардад, барномаҳои давлатии қарздиҳии ипотекии манзилӣ мебошад. Чунин барномаҳо бояд табақаҳои васеи аҳолиро фаро гиранд ва инчунин, барои мусоидат ба рушди қарздиҳӣ на танҳо дар бозори аввалияи манзил, балки дар бозори дуюмдараҷа низ пешбинӣ шудаанд.

Дар солҳои наздик *қарздиҳӣ барои сохтмони манзил* афзалиятнок хоҳад монд. «Мушкилоти асосии бонки тижоратӣ, ки қарзи сохтмонӣ медиҳад, дуруст арзёбӣ кардани эҳтимолияти татбиқи лоиҳа, бахусус сатҳи хавфи сари вақт анҷом наёфтани сохтмон ва хавфи марбут ба пардохтпазирии бинои нави истиқоматӣ мебошад. Бонк дар ширкати сохмонӣ бояд маҷмуи омилҳоро таҳлил намояд, аз ҷумла талабот ба ин намуди манзил, иқтисори бозор, қобилияти ширкати сохмонӣ оид ба назорат кардани муҳлат ва сметаи хароҷот дар ҷараёни сохтмон, то ки дар интиҳои сохтмон ба нархҳои пешбинишуда ноил шавад ва ба ин васила, ба шартҳои ибтидоии пешниҳодшудаи фурӯши манзил тоб оварад. Ин механизм бо қарздиҳии ипотекаӣ ба шахсони воқеӣ - харидорони манзил дар хонаҳое, ки бо ин роҳ сохта шудаанд, самаранок пайваست мебошад. Яъне, қарзҳои ипотекии манзилии гирифташуда ва маблағҳои худии шахрвандон барои пардохти манзил истифода мешаванд ва соҳибони манзили фурӯхташуда (сохтмончиён) метавонанд қарзи қаблан гирифташудаи сохтмонро баргардонанд» [9].

Ба андешаи мо, дар дурнамои миёнамуддат бояд дасткашӣ аз иштироки саҳмиявии аҳоли дар сохтмони манзил (бо роҳи гирифтани қарзи ипотекии манзилӣ), ки он аз ҷиҳати маблағгузорӣ хавфнок аст, рух диҳад ва гузариш ба маблағгузории лоиҳавӣ ба амал ояд. *Маблағгузории лоиҳавӣ* барои кам кардани хатарҳои аҳоли ҳангоми харидани хона дар лоиҳаҳои сохтмонӣ мусоидат мекунад. Коршиносон (А.Р. Кирсанов [10, с.64-75], И.А. Никонова [12, с.74-78], И.А. Езангина [6, с.18-32], Д.С. Денисов [3, с.51-56], М. Дестресс [4, с.48-51], И.С. Коршунов [11, с.82-85], М.А. Дроздова, Л.А. Кравченко, Л.Д. Девятова [5, с.81-86], У.С. Ҳикматов [13, с.41]) чунин ақида доранд, ки ин восита боиси афзудани арзиши ҳар як метри мураббаи манзил мегардад, зеро барои пурра сохтани объекти истиқоматӣ маблағи зарурӣ мавҷуд нест. Илова бар ин, ҷалби сармоягузорӣ барои чунин лоиҳаҳо мушкул мегардад, зеро он ҳаҷми калонро талаб мекунад. Ин дар навбати худ, боиси кам шудани ҳаҷми сохтмон ва дар натиҷа баланд шудани нархи он мегардад.

Дар асоси ин гуфтаҳо, ташкилотҳои қарзӣ, инчунин, ширкатҳои сохтмонӣ бояд ба дигаргуниҳои имконпазир тайёр шаванд.

Аз нуқтаи назари афзалиятнокӣ, ба андешаи мо, масъалае, ки бояд таъҷилан ҳалли худро ёбад, ин ғаёб шудани бозори қоғазҳои қиматнок мебошад. Сухан дар бораи *бозори қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ* меравад. «Барориши қоғазҳои қиматнок дар асоси қарзҳои ипотекии додашуда бо гузоштани онҳо дар тавозуни бонкҳои эмитентӣ (ба истилоҳ «секюритизунонии баланс»). Ин усул барои баланд бардоштани суръати гардиши маблағҳои қарзӣ пешбинӣ шудааст, ки ба афзоиши сандуқи қарзӣ мусоидат мекунад, агар захираҳои молиявие, ки аз секюритизунонӣ ба даст омада, бо мақсади идома додани тавсеаи ташкилоти қарзӣ дар бозори қарзӣ дубора сармоягузорӣ карда шаванд» [7, с.19]. Дар баробари ин, механизми мазкур қомилан таҳти назорати бонк қарор дорад, аммо аз сабаби гарон будан, он танҳо ба бонкҳои пешсаф дастрас аст. Вомбаргҳои бо ипотека таъминшуда, ки барориши онҳо аз тавозуни бонк амалӣ

мегардад, ба вомбаргҳои аврупоии Covered Bonds монанданд. Дар дурнамои миёнамуҳлат истифодаи чунин механизм дар муқоиса бо секюритизунонии анъанавӣ бартарии зерин дорад: «барориши қоғазҳои қиматнок бо муҳлати дилхоҳ (аз 1 то 10 сол); қадвали пардохт ва пардохти ғоизҳои ин қоғазҳои қиматнок аз қадвали вомбаргҳои корпоративӣ фарқ надорад; ин қоғазҳои қиматнок бештар ба имкониятҳои ҳозираи бозори миллии сармоя мувофиқанд; бозори қоғазҳои Pfandbriefes ва Covered Bonds дар кишварҳои ИА устувории баланди худро дар давраи буҳрон исбот кард. Ягона ва муҳимтарин нуқсон ин муомилот дар имконнопазирӣ аз тавозуни бонк хориҷ кардани таъминоти ипотекаӣ мебошад. Илова бар ин, ин усул танҳо барои бонкҳои имконпазир аст, ки рейтинги кредитии баланд доранд (тибқи қадвали Moody's)» [8, с.71].

Нақшаи классикии секюритизунонӣ ин ба ташкилоти махсусгардонидашуда гузаронидани миқдори муайяни дороиҳои ипотекиро пешбинӣ мекунад, бинобар ин, ин дороиҳо мустақилияти ҳуқуқӣ пайдо мекунанд ва ба таври худкор аз ҳама намуди хавфҳо, аз ҷумла аз хавфҳои кредиторони аввалия озод мешаванд. Аз ин лиҳоз, хавфи асосии қоғазҳои қиматноки эмиссиякардашуда – хавфи қарзии дороиҳои секюритизунонидашуда мебошад, ки ин боиси баланд шудани рейтинги кредитии қоғазҳои қиматноки бо ипотека таъминшуда ва баландтар будани онро аз рейтинги ташкилкунандаи секюритизунонӣ пешбинӣ менамояд. Дар баробари нақшаи классикӣ, нақшаи секюритизунонии синтетикӣ низ амал мекунад. Ба андешаи мо, ин нақшаро метавон инвестиционӣ ва тавозунӣ номид, зеро он ба нақшаи ҷалби захираҳои пулӣ аз тарафи бонкҳои тиҷоратӣ монанд аст. Тибқи ин нақша, як миқдори муайяни дороиҳои ипотекаӣ дар тавозуни бонк алоҳида ҷудо шуда, ҳуқуқи истифодабарии он ба ташкилоти махсусгардонидашуда намегузарад. Ҳуқуқҳои афзалиятноки сармоягузoron тавассути истифодаи механизмҳои гуногуни назорат аз болои дороиҳои бо ипотека таъминшуда амалӣ карда мешаванд. Бо вуҷуди ин, истифодаи ин нақшаи секюритизунонӣ хавфҳои муайянеро дорост, ки бо мавҷудияти муқаррарот дар қонунгузории Русия дар бораи дар навбати аввал ситонидан аз маблағҳои ғуруши предмети гарав тибқи ҳуҷҷатҳои иҷроияи мақомоти андоз ва баъзе кредиторони дигар дар доираи ҷаҳорҷӯбаи қонунгузории ҷорӣ алоқаманд аст. Ҳамин тариқ, ин нақшаи секюритизунонӣ ҳуқуқҳои сармоягузoronро пурра таъмин намекунад.

Дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ чунин бармеояд, ки барориши қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ (секюритизунонӣ) аз ҷониби муассисаҳои махсуси ваколатдор, ки ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вуҷуд надоранд ва фаъолияти онҳо дар ҷумҳурӣ аз рӯи қонун муайян карда нашудааст, ба амал бароварда мешавад, ки ин ба андешаи мо, рушди қарздиҳии ипотекии манзилиро ба таври назаррас маҳдуд мекунад.

Ба ҳалли масъалаи бозтамвили қарзҳои ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти муассисаҳои махсусгардонидашуда, ки аз ташкилотҳои қарзӣ қарзҳои ипотекиро меҳаранд, мусоидат хоҳад кард. Таъсиси муассисаҳои давлатии (ё бо иштироки давлат) дорои доираи васеи вазифаҳо (таҳияи стандартҳои ипотекаӣ, назорат ва танзими бозори ипотека ва ғ.) дар ташаккули низоми қарздиҳии ипотекии манзилӣ талаботи замон буда, дараҷаи зарурияти онҳо баланд мебошад. Мавҷудияти қарзҳои давлатӣ сифати қоғазҳои қиматноки ипотекиро дар сатҳи баландтар таъмин намуда, ба зиёд шудани ҷолибияти сармоягузории онҳо мусоидат мекунад. Камбудии ин механизми бозтамвил – зарурати ҷудо намудани маблағҳои зиёди давлатӣ дар марҳилаи аввал мебошад.

Суғурта дар ташаккули муассисаҳои суғуртаи ипотекаӣ нақши муҳим мебозад. Барномаҳои суғуртаи ипотекаӣ дар хориҷи кишвар аз ҷониби мақомоти давлатӣ амалӣ карда мешаванд ва ҳадафи онҳо баланд бардоштани дастрасии кишрҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳоли (оилаҳои камбизоат, оилаҳои ҷавон, собиқадорони ҷанг) ба ипотека мебошад. Аммо бо гузашти вақт дар кишварҳои пешрафта суғуртаи ипотекаӣ ба

дигар категорияҳои аҳоли паҳн шуд. «Масалан, дар Канада суғуртаи ипотекаӣ тибки конун барои ҳамаи қарзхое, ки коэффитсиенти фоизи баланди таносуби маблағи қарзро ба маблағи арзишӣ доранд, ҳатмӣ аст. Умуман, дар давлатҳои хориҷӣ суғуртаи ипотекаӣ (англисӣ mortgage insurance - суғуртаи ипотекаӣ) одатан ба "суғуртаи классикии ипотекаӣ" тааллуқ дорад» [1, с.10].

Нуктаи муҳим он аст, ки нақши суғуртаи давлатӣ, ба фикри мо, бояд нақши калидиро бозад. Ин масъала хусусан дар давраи бӯхронҳои иқтисодӣ, яъне дар мавриде, ки аҳоли ба коҳиш ёфтани вазъи иқтисодӣ осебпазир мегардад, аҳаммияти хосса пайдо мекунад. Ба сифати мисол метавон таҷрибаи кишварҳои овард, ки дар онҳо фондҳои калон ва миёнаи суғуртавӣ ба ин раванд ҷалб шудаанд ва ҷузъи инфрасохтори бозори қарздиҳии ипотекии манзилӣ мебошанд.

Тадбирҳои пешниҳодшуда оид ба фаъолгардони бозори қарздиҳии ипотекии манзилӣ бояд ба васеъ истифода бурдани дурнамои рушди он мусоидат кунанд.

Таҳлил ва ҳисобҳои анҷомдодаи муаллифон имкон доданд, ки рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ ва ҳаҷми қарздиҳии ипотекии манзилӣ (ҚИМ) дар давраи то соли 2030 пешгӯӣ карда шавад. Дар ин раванд таҳлили регрессионӣ истифода шуд, ки натиҷаҳои зеринро дод:

1. Ҳамагӣ дороиҳо (муассисаҳои қарзӣ).

Дороиҳо, ҳамагӣ = $f(\text{сармояи худӣ, сандуқи қарзӣ, ҳаҷми ҚИМ})$

$$\text{ACTIV} = 1.6046427 * \text{CAPITAL} + 0.979675 * \text{PORTFELIO} + 15.827423 * \text{IPOTEC}$$

ки дар инҷо, ACTIV – дороиҳо, CAPITAL – сармояи худӣ, PORTFELIO – сандуқи қарзӣ ва IPOTEC – қарздиҳии ипотекии манзилӣ мебошанд.

Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Dependent Variable: ACTIV				
Method: Least Squares				
Included observations: 16 after adjustments				
Coefficient covariance computed using outer product of gradients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
CAPITAL	1.604643	0.227876	7.041730	0.0000
PORTFELIO	0.979675	0.083115	11.78704	0.0000
IPOTEC	15.82742	6.852872	2.309605	0.0380
R-squared	0.989589	Mean dependent var		12838192
Adjusted R-squared	0.987987	S.D. dependent var		7957844
S.E. of regression	872209.7	Akaike info criterion		30.36281
Sum squared resid	9.89E+12	Schwarz criterion		30.50767
Log likelihood	-239.9025	Hannan-Quinn criter.		30.37023
Durbin-Watson stat	2.165370			

2. Сармояи худӣ.

$$\text{capital} = f(\text{Trend}, \text{AR}(1))$$

$$\text{CAPITAL} = 345834.971218 * @TREND(1) + [\text{AR}(1) = 0.843789425219] \text{ ки дар ин ҷо,}$$

CAPITAL – сармояи худӣ, @TREND(1) – қатори вақтӣ (1,2,...,n) ва AR(1) – авторегрессия мебошанд.

Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷадвали 2 оварда шудааст

Ҷадвали 2.

Dependent Variable: CAPITAL				
Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Included observations: 15 after adjustments				
Convergence achieved after 10 iterations				
Coefficient covariance computed using outer product of gradients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
@TREND(1)	345835.0	101443.1	3.409152	0.0047
AR(1)	0.843789	0.201502	4.187494	0.0011
R-squared	0.895502	Mean dependent var		3124232.
Adjusted R-squared	0.887463	S.D. dependent var		2299042.
S.E. of regression	771248.4	Akaike info criterion		30.07297
Sum squared resid	7.73E+12	Schwarz criterion		30.16738
Log likelihood	-223.5473	Hannan-Quinn criter.		30.07197
Durbin-Watson stat	2.020338			
Inverted AR Roots	.84			

3. *Ҳаҷми пасандозҳо.*

$$DEPOSIT = f(Trend, AR(1))$$

$$DEPOSIT = 590632.072645 * @TREND(1) + [AR(1) = 0.860532222426] \text{ ки дар инҷо,}$$

$DEPOSIT$ – пойгоҳи пасандозӣ, $@TREND(1)$ – қатори вақтӣ $(1, 2, \dots, n)$ ва $AR(1)$ – авторегрессия мебошанд.

Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3

Dependent Variable: DEPOSIT				
Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Included observations: 13 after adjustments				
Convergence achieved after 8 iterations				
Coefficient covariance computed using outer product of gradients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
@TREND(1)	590632.1	92749.38	6.368043	0.0001
AR(1)	0.860532	0.185763	4.632415	0.0007
R-squared	0.958038	Mean dependent var		6723712.
Adjusted R-squared	0.954223	S.D. dependent var		3139521.
S.E. of regression	671719.9	Akaike info criterion		29.81371
Sum squared resid	4.96E+12	Schwarz criterion		29.90062
Log likelihood	-191.7891	Hannan-Quinn criter.		29.79584
Durbin-Watson stat	1.433653			
Inverted AR Roots	.86			

4. *Ҳаҷми пасандозҳои муҳлатнок*

$$DEPOSIT\_SROCH = f(Deposit, AR(1))$$

$$DEPOSIT\_SROCH = 0.339738125286 * DEPOSIT + [AR(1) = 0.855278166513] \text{ ки дар инҷо,}$$

$DEPOSIT\_SROCH$ – пасандозҳои муҳлатнок, $Deposit$ – ҳамагӣ, пойгоҳи пасандозӣ ва $AR(1)$ – авторегрессия мебошанд.

Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4.

Dependent Variable: DEPOSIT_SROCH				
Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Included observations: 23 after adjustments				
Convergence achieved after 8 iterations				
Coefficient covariance computed using outer product of gradients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DEPOSIT	0.339738	0.047157	7.204372	0.0000
AR(1)	0.855278	0.123937	6.900907	0.0000
R-squared	0.892991	Mean dependent var		3756221.
Adjusted R-squared	0.887895	S.D. dependent var		1352347.
S.E. of regression	452793.8	Akaike info criterion		28.96720
Sum squared resid	4.31E+12	Schwarz criterion		29.06594
Log likelihood	-331.1228	Hannan-Quinn criter.		28.99203
Durbin-Watson stat	1.627762			
Inverted AR Roots	.86			

5. Ҳаҷми умумии сандуқи қарзии муассисаҳои қарзӣ

$$PORTFELIO = f(Trend, AR(1))$$

$$PORTFELIO = 781354.20264 * @TREND + [AR(1) = 0.732864138024] \text{ ки дар ин ҷо,}$$

PORTFELIO – сандуқи қарзӣ, *@TREND(1)* – қатори замонӣ (1,2,...,n) ва *AR(1)* – авторегрессия мебошанд.

Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷадвали 5 оварда шудааст.

Ҷадвали 5.

Dependent Variable: PORTFELIO				
Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Included observations: 15 after adjustments				
Convergence achieved after 5 iterations				
Coefficient covariance computed using outer product of gradients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
@TREND	781354.2	112118.1	6.969028	0.0000
AR(1)	0.732864	0.200392	3.657146	0.0029
R-squared	0.847440	Mean dependent var		7067924.
Adjusted R-squared	0.835705	S.D. dependent var		3061089.
S.E. of regression	1240761.	Akaike info criterion		31.02391
Sum squared resid	2.00E+13	Schwarz criterion		31.11832
Log likelihood	-230.6794	Hannan-Quinn criter.		31.02291
Durbin-Watson stat	1.340178			
Inverted AR Roots	.73			

6. Ҳаҷми сандуқи қарзии қарздиҳии ипотекии манзилӣ

$$IPOTEC = f(Trend, AR(1))$$

$$IPOTEC = -81435.1343322 + 21194.6923848 * @TREND + [AR(1) = 0.670922628034], \text{ ки дар ин ҷо}$$

IPOTEC – сандуқи қарзии қарздиҳии ипотекии манзилӣ, *@TREND(1)* – қатори вақтӣ (1,2,...,n) ва *AR(1)* – авторегрессия мебошанд.

Натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷадвали 6 оварда шудааст.

Ҷадвали 6.

Dependent Variable: IPOTEC				
Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)				
Included observations: 15 after adjustments				
Convergence achieved after 2 iterations				
Coefficient covariance computed using outer product of gradients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-81435.13	36438.66	-2.234856	0.0452
@TREND	21194.69	2929.097	7.235914	0.0000
AR(1)	0.670923	0.158463	4.233942	0.0012
R-squared	0.977379	Mean dependent var		101361.5
Adjusted R-squared	0.973609	S.D. dependent var		89407.82
S.E. of regression	14524.47	Akaike info criterion		22.18191
Sum squared resid	2.53E+09	Schwarz criterion		22.32352
Log likelihood	-163.3644	Hannan-Quinn criter.		22.18041
F-statistic	259.2457	Durbin-Watson stat		1.218981
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.67			

Дар асоси ҳисобҳои, ки бо истифода аз таҳлили регрессионӣ анҷом дода шудаанд, мо маълумоти пешгӯии рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ, аз ҷумла қарзҳои ипотекии манзилро барои давраи то соли 2030 ба даст овардем (ниг. ҷадвали 7).

Ҷадвали 7. - Дурнамон рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ ва қарзҳои ипотекии манзилӣ (ҚИМ) барои давраи то соли 2030, ҳазор сомонӣ

	2020 (факт)	2022	2024	2026	2028	2030
Дороиҳо, ҳамагӣ	26 307 380	28 989 064	32 325 805	35 656 025	38 981 269	42 302 803
Сармояи худӣ	7 175 740	7 200 920	7 910 336	8 614 641	9 315 307	10 013 381
Сандуқи қарзӣ (СҚ), ҳамагӣ	10 965 357	13 288 928	14 848 902	16 410 142	17 972 062	19 534 346
Ҳаҷми пасандозҳо	11 414 199	12 282 833	13 495 349	14 699 756	15 898 158	17 092 113
Ҳаҷми пасандозҳои муҳлатнок	3 375 334	4 153 082	4 570 354	4 983 438	5 393 435	5 801 155
Ҳаҷми ҚИМ	220 517	278 967	321 305	363 672	406 051	448 436

Маълумоти пешгӯӣ нишон медиҳад, ки сандуқи қарзии қарзҳои ипотекии манзилӣ то соли 2030 нисбат ба соли 2020 қариб 74% афзоиш меёбад. Бешубҳа, афзоиши сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ омили мусоид барои рушди низоми бонкӣ ва сохтмонӣ мебошад. Аммо ин афзоиш имкон намедиҳад, ки ба ҳадафҳои тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайяншуда, яъне «на камтар аз 30 фоизи манзил дар бозори аввалия бо истифода аз воситаҳои қарзи ипотекаӣ харидорӣ карда шавад», ноил гардем. Ҳалли ин масъала метавонад воситаҳои дастгирии давлатии бозори қарзҳои ипотекии манзилӣ бошанд.

Масъалаҳои дурнамон рушди қарзҳои ипотекии манзилро ҷамъбаст намуда, меҳодҳои нуктаҳои асосии зеринро қайд кунем:

1. Бешубха, қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодӣ калон барои рушд дорад.
2. Истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда бештар аз сиёсати давлат, вазъи иқтисодии ҷумҳурӣ ва омилҳои беруна ва дохилӣ (муҳоҷирати меҳнатӣ, таҳримҳои иқтисодӣ алайҳи Федератсияи Русия, эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ, болоравии некуаҳволии аҳоли ва ғ.) вобаста мебошанд.
3. Дараҷаи амалии ибтидоии рушди бозори қарздиҳии ипотекии манзилӣ аз ҳисоби истифодаи захираҳои, ки имрӯз истифода намешаванд (рушди бозори коғазҳои қиматнок бо роҳи ҷорӣ намудани механизмҳои барориши коғазҳои қиматноки ипотека ва муомилоти онҳо; секюритизунонии қарзҳои ипотекии манзилӣ, ташкили бонки махсуси ипотека ва ғайра) имкони рушди босуръатро фароҳам меорад.
4. Таҳия ва татбиқи барномаҳои махсуси давлатии рушди қарзҳои ипотекии манзилӣ (қарзҳои имтиёзнок барои категорияҳои махсуси аҳоли, субсидия барои шартҳои фоизӣ ва ғайра) имкониятҳои иловагиро барои рушди ин намуди қарздиҳӣ фароҳам меоварад.

Адабиёт:

1. Глинкина, Е.В. Развитие ипотечного страхования в Российской Федерации: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Глинкина Елена Валентиновна. – М., 2012. – 25 с.
2. Горяева, Е. Определение оптимальной модели ипотечного кредитования в Республике Беларусь в контексте опыта зарубежных стран / Е. Горяева, И. Юзефальчик // Банкаўскі веснік. – 2016. – №8. – С. 23-30.
3. Денисов, Д.С. Перспективы развития проектного финансирования в Российской Федерации / Д.С. Денисов // Предпринимательское право. – 2016. – № 4. – С. 51 – 56.
4. Дестресс, М. Ипотека и ипотечный кредит / М. Дестресс // Деньги и кредит. – 1995. – №8. – С. 48-51.
5. Дроздова, М.А. Сравнительно-правовой анализ некоторых аспектов правового положения должника - юридического и должника – физического лица / М.А. Дроздова, Л.А. Кравченко, Л.Д. Девятова // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. – 2016. – Том 1. – № 4. – С. 81-86.
6. Езангина, И.А. Перспективные инструменты проектного финансирования: современный взгляд / И.А.Езангина// Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2016. – № 20. – С. 18-32.
7. Иванищев, П. Создание и секюритизация портфеля кредитов малому и среднему бизнесу в РФ: автореф. дисс. ... канд. экон. наук / Иванищев Петр Алексеевич. – М., 2010. – 25 с.
8. Иванов О. Секюритизация в России: шаг от ипотеки / О. Иванов // Энциклопедия российской секюритизации. – М.: Русипотека, – 2013. – С. 64-76.
9. Концепция развития системы ипотечного жилищного кредитования в Российской Федерации. № 28, от 11 января 2000 г.
10. Кирсанов, А.Р. Перспективы развития законодательства о долевом строительстве/А.Р.Кирсанов// Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2018. – №2 (197). – С.64-75.
11. Коршунов, И.С. Несостоятельность (банкротство) физических лиц по праву России: необходимость проведения сравнительно-правового исследования / И.С. Коршунов // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: юридические науки. – 2014. – № 3. – С.82-85.
12. Никонова, И.А. Развитие законодательной базы проектного финансирования / И.А. Никонова // Банковское дело. – 2014. – № 3. – С.74-78.
13. Хикматов У.С. Основные источники финансирования кредитного портфеля ипотечных жилищных кредитов в Республике Таджикистан / У.С. Хикматов, Р.Р. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2021. – Т. 89. № 4. – С. 37-46.
14. Хусиханов Р.У. Развитие национальных рынков ипотечного кредитования в условиях глобального финансово-экономического кризиса. дисс. ... канд. экон. наук. / Р.У. Хусиханов. - М.: 2016. – 168 с.

УДК: 338.43+338.436.33

ФАЪОЛ ГАРДОНИДАНИ МУНОСИБАТҲОИ СТРАТЕГӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ КАС-И ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Мирсаидов Саидакмал Аврорович - д.и.и., профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Акимов Саидҷон Муродмадович – ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 98 560 0955. E-mail: saidjon_933208824@bk.ru.

Дар мақола самтҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои комплекси агросаноатии вилояти Хатлон, ҳадафҳои муҳимми стратегии баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси агросаноатии минтақа мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки муаллифон дар мақолаи илмӣ худ доир ба масъалаи самтҳо ва роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси агросаноатии минтақа тавонистаанд, ки як қатор ҳадафҳои стратегиро дар шакли чадвалу расмҳо таҳия ва пешниҳод намоянд, дуруст ба роҳ мондан ва амалигардонии чунин стратегияҳои таҳияшуда заминаи асосӣ барои рушд ва баланд бардоштани корхонаҳои КАС-и вилояти Хатлон мегардад.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, комплекси агросаноатӣ, саноат, кишоварзӣ, минтақа, корхона, стратегия, инноватсия, технология, сифати маҳсулот.

АКТИВИЗАЦИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АПК ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Мирсаидов Саидакмал Аврорович – д.э.н., профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Акимов Саидҷон Муродмадович - ассистент кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 98 560 0955. E-mail: saidjon_933208824@bk.ru.

В статье исследованы и рассмотрены основные направления повышения конкурентоспособности предприятий агропромышленного комплекса Хатлонской области, важные стратегические цели повышения конкурентоспособности агропромышленного комплекса региона.

Следует отметить, что авторы в своей научной статье по вопросу направлений и путей повышения конкурентоспособности агропромышленного комплекса региона смог разработать и представить в виде таблиц и рисунков ряд стратегических целей. Правильная реализация и внедрение таких разработанных стратегий является основой развития и совершенствования АПК предприятий Хатлонской области.

Ключевые слова: конкурентоспособность, агропромышленный комплекс, промышленность, сельское хозяйство, регион, предприятие, стратегия, инновации, технологии, качество продукции.

ACTIVATION OF STRATEGIC RELATIONS IN INCREASING COMPETITIVENESS OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN KHATLON REGION

Mirsaidov Saidakmal Avrorovich – Doctor of economic sciences, professor of the department of Management Tajik State University of Finance and Economics. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nahimova 64\14. Tel: 927802994. E-mail: surush-sa@mail.ru

Akimov Saidjon Murodmadovich - assistant of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nahimova 64\14. Tel: (+992) 98 560 0955. E-mail: saidjon_933208824@bk.ru.

In the article, the main directions of increasing the competitiveness of the enterprises of the agro-industrial complex of Khatlon region, the important strategic goals of increasing the competitiveness of the agro-industrial complex of the region have been investigated and discussed.

It should be noted that the authors in his scientific article on the issue of directions and ways to increase the competitiveness of the agro-industrial complex of the region was able to develop and present a number of strategic goals in the form of tables and figures, the correct implementation and implementation of such developed strategies is the basis for development and improvement of agro-industrial complex of Khatlon region.

Keywords: competitiveness, agro-industrial complex, industry, agriculture, region, enterprise, strategy, innovation, technology, product quality.

Самти қабулнамудаи мамлакати мо гузариш ба навъи саноатӣ-аграрии иқтисодӣ ва саноатикунони босуръати мамлакат ба рушди соҳаҳои КАС, пеш аз ҳама, дар самти баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ва афзунгардии маҳсулоти кишоварзӣ нигаронида шудааст.

Дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), хоҷагиҳои аҳоли фаъолият мекунад. Дар маҷмӯъ, молистеҳсолкунандагони номбаршуда шакли бисёрсохтории истеҳсолотро дар кишоварзӣ ташкил медиҳанд. Дар истеҳсолоти кишоварзӣ вилоят беш аз 308,4 ҳазор нафар машғул аст, ки ин беш аз 65% тамоми шӯғли иқтисодиёти вилояти Хатлонро ташкил медиҳад [1, с.78-79]. Дар натиҷаи истифодаи замин ва захираҳои меҳнатӣ сатҳи нисбатан муътадили истеҳсолоти кишоварзиро таъмин намуд, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2021 20697,5 миллион сомонино ташкил дода, нисбат ба соли 2016 67,9% афзудааст. Зиеда аз 70% маҳсулоти умумиро маҳсулоти растанӣ ташкил медиҳад, ки афзоиши он нисбат ба соли 2016 79,2% ташкил медиҳад, маҳсулоти чорво дар ин давра бештар аз 41,9% афзуд [8, с.16].

Ҷадвали 1. - Динамикаи истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти Хатлон (ҳаз. сомонӣ).

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 бо% нисбати 2016
Ҳамагӣ	12324439	12819225	13338563	14467871	19432157	20694523	167,9
Аз он ҷумла:							
Растанӣ	8585075	8903660	9238495	10189840	14554236	15385028	179,2
Чорводорӣ	3739365	3915565	4100068	4278031	4874117	5309495	141,9

Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯйи омили солонаи вилояти Хатлон 2020. - С 78- 79.

Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон моҳҳои январ-декабри соли 2021. – 16 с.

Дар маҷмӯъ, дар давраи таҳлилӣ маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти Хатлон зиёд гардидааст. Аммо нишондиҳандаҳои истеҳсоли навъҳои алоҳидаи маҳсулоти кишоварзӣ ба монанди картошка ва ғалладона дар сатҳи баланд қарор надоранд. Дар робита ба ин, таҳия ва татбиқи равишҳои нави стратегӣ оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои кишоварзӣ бояд аз нав коркард шаванд.

Аҳамияти ин масъала боз аз он сабаб меафзояд, ки дар айни замон, вақто ки вектори сиёсати аграрии давлат ба минтақаҳо гузариш кардааст, баланд бардоштани иқтисоди кишоварзӣ ва ҳосилнокии маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳо мушкилоти асосӣ мебошад.

Саҳми махсусро дар омӯзиши асосҳои назариявӣ - методологии муборизаи рақобатиро олимони ватанӣ, аз қабили А.Рауфӣ, М.Т.Каримова, А.Мадаминов,

А.Б.Мирсаидов, Л.И.Саидмуродов ва дигарон гузоштаанд [6-10]. Онҳо дар тадқиқоти худ моҳият ва хусусиятҳои инкишофи муборизаи рақобатӣ ва мазмуни иқтисодии онро ошкор намудаанд. Аммо масъалаҳои рушди рақобатпазирӣ дар КАС ханӯз кам омӯхта шудааст ва омӯзиши ҳамаҷонибаро тақозо мекунад.

Рақобатпазирӣ КАС-и минтақавӣ, аз нуктаи назари мо, чунин сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии кишоварзӣ ва соҳаҳои иқтисодиёти ҳамгироишудаи минтақа мебошад, ки нисбат ба дигар ҳудудҳо бартариятҳои муҳимро таъмин менамояд, дар ҳосилнокии баланди истеҳсолоти кишоварзӣ, худтаъминкунии аҳолии минтақа бо маҳсулоти асосии озуқаворӣ истеҳсолоти худӣ ва қобилияти бомуваффақият рақобат кардани соҳаи кишоварзӣ минтақа дар бозори байниминтақавӣ озуқаворӣ кишоварзӣ ифода ёфтааст. Сатҳи татбиқи афзалиятҳои рақобатӣ бештар аз иқтисодии саноатӣ минтақа ва сиёсати аграрӣ идоракунии он вобастагӣ дорад. Минтақаҳои аз ҷиҳати кишоварзӣ самараноктар бояд ё бо муваффақиятҳои худ ё тавассути кордонӣ ва муносибати шахсии роҳбарон ба минтақа имконият диҳанд, ки КАС-ро аз ҳисоби молиявӣ самаранок таъмин намоянд.

Қабл аз он, ки баррасии хусусиятҳои ташаккули стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирӣ минтақавӣ КАС-ро дида бароем, масъалаҳои асосиро қайд кардан лозим аст, ки дар айни замон рушди иқтисодиёти кишоварзӣ ҷумхуриро маҳдуд мекунанд.

Расми 1. Самтҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ комплекси агросаноатии вилояти Хатлон.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Масъалаи муҳим, ин вайрон кардани муносибатҳо ба замин, имконияти истифодаи замин маҳдуд аст - аз тарафи шахрвандони дигар кишварҳо харидани он манъ аст, аз як категория ба категорияи дигар гузаштан амалан номумкин мебошад. Ҳокимияти минтақавӣ дар бобати истифода бурдани замини қорам қоидаҳои ғайримоддии худро муқаррар мекунад, масалан, кишоварзонро аз интиҳоби зироати кишташаванда маҳрум мекунад. Номуайянии ҳуқуқи моликият на танҳо имкониятҳои истифодаи заминро маҳдуд мекунад, балки ба тараққиёти саноат ҳалал мерасонад. Мушкилоти асосии дуум, ин монеаи қарзӣ мебошад, ки бо он истехсолкунандагони кишоварзӣ дучор мегарданд. Ин монеа дар он зоҳир мегардад, ки дар ҳоли ҳозир қарзҳо бо ғоизҳои баланд дода мешаванд, ки аксаран дар рақобатпазирии иқтисодӣ аз дастрасии деҳқонон ва корхонаҳои миёнаи кишоварзӣ берун мондаанд.

Вазиёти асосӣ дар раванди баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии КАС-и минтақа аз он иборат аст, ки худтаъминкунии минтақа бо маҳсулоти асосии озуқаворӣ мебошад. Набудани ин омил ба таври автоматӣ вазъи рақобатпазирии комплекси агросаноатии минтақаро муайян мекунад. Аз ин рӯ, яке аз ҳадафҳои концептуалии баланд бардоштани рақобатпазирии КАС-и минтақавӣ бояд ноил шудан ба худтаъминкунии минтақаҳо бо маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар ҳудуди худ истехсолшаванда ва дорои маълумоти назарраси баландсифат бошад. Барои баланд бардоштани рақобатпазирии минтақавии КАС стратегияи ҳамаҷонибаро ташаккул додан зарур аст.

Сиёсати баланд бардоштани рақобатпазирии минтақавии КАС якҷанд роҳҳои концептуалии аз ҳамдигар вобастаро дар бар мегирад, ки мақсади асосии онҳо эҷоди афзалиятҳои устувор дар ташаккули иҷтимоӣ-иқтисодии комплекси агросаноатии минтақа нисбат ба дигар ҳудудҳо мебошад. Стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси агросаноатии минтақа, ба андешаи мо, бояд, пеш аз ҳама, ба рушди ҳудуди кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми деҳоти минтақа нигаронида шавад. Танҳо бо ҳамин роҳ бартариятҳои рақобатпазирии бахши кишоварзии иқтисодиёти минтақаро дар бозори байниминтақавии аграрӣ озуқаворӣ метавон равиши маҷмуиро таъмин кард.

Хуб мешуд, агар самтҳои баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси агросаноатии дар расми 1 овардашуда дар стратегияи рушди минтақавии КАС инъикос ёбанд. Пеш аз он, ки ба таҳияи стратегияи мазкур шуруъ намоянд, ояндаи минтақавии КАС, ҳадафи стратегӣ ва нақши онро дар иқтисодиёти минтақа муайян кардан лозим аст. Дар ин алоқамандӣ муҳим аст, ки роҳбарияти вилоят зарурати баланд бардоштани рақобатпазирии КАС-и худро то чӣ андоза хуб дарк кунанд, зеро зарур аст, ки барои рушди босамари иқтисодиёти кишоварзӣ дар минтақа ва баланд бардоштани мақоми рақобатпазирии он шароити ниҳоят мусоиди иқтисодӣ, институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ фароҳам оварда шавад.

Асоси концептуалии стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар се самт ифода ёфтаанд:

- ба таври максималӣ кам кардани тафовути рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳру деҳоти вилоят;

- ташкили системаи амнияти озуқаворӣ минтақавӣ, ки ба таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ устувор бошад;

- ба вучуд овардани системаи устувори такрористехсолкунии васеи молҳои хушсифати кишоварзӣ.

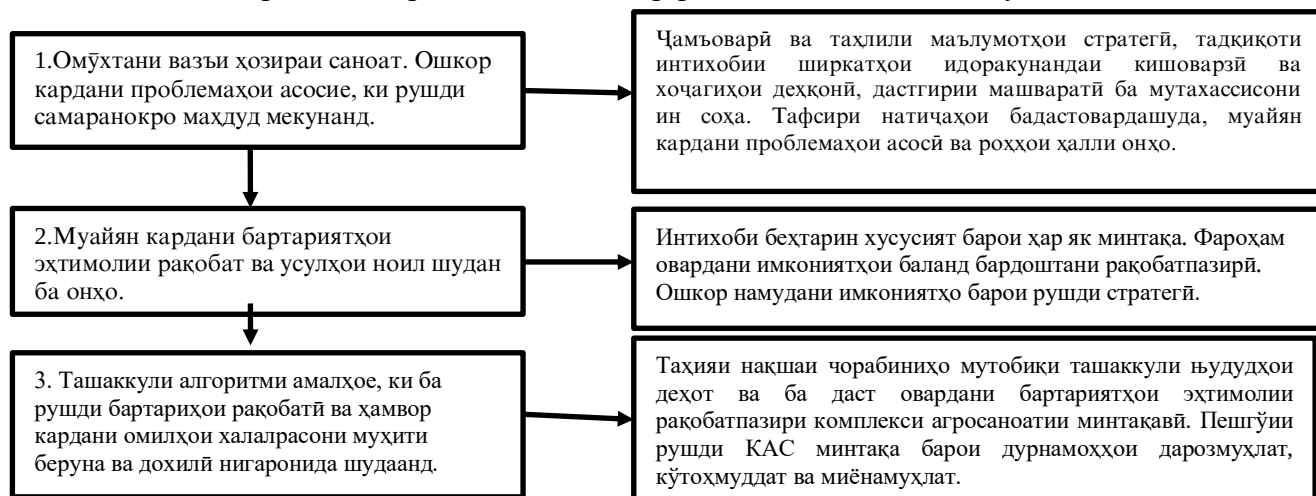
Аз байни омилҳои асосии тавсифкунандаи рақобатпазирии корхонаҳои КАС инҳоро ҷудо намудан мумкин аст:

- таъминоти баланди буҷаи ҳудудӣ ва хароҷоти калони давлатӣ ба кишоварзӣ;
- рушди инфрасохтори иҷтимоӣ - истехсолӣ дар деҳоти минтақа;
- сиёсати самараноки кишоварзии минтақавӣ;
- шароитҳои мусоиди табию иқлимӣ;
- истехсоли маҳсулоти хушсифат ва бехатар, ки дар бозори кишоварзии минтақа талаботдоранд.

Ҳадафҳои муҳими стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирии КАС-и минтақаро ба таври зайл ҷамъбаст кардан мумкин аст:

- ноил шудан ба амнияти озуқавории минтақавӣ;
 - паст кардани сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии деҳоту шаҳр ва ташаккули неруи инсонии аҳоли;
 - баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ва гуногуншаклии истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин, рушди бартариятҳои рақобатии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии минтақа дар бозорҳои озуқавории дохилӣ ва хориҷӣ.
- Барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда, аз тарафи мо, пешниҳод карда мешавад:
- мусоидат ба истифодаи маркетинг ва технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи кишоварзӣ;
 - тақмили инфрасохтори иҷтимоии деҳот, ба сатҳи тараққиёти инфрасохтори шаҳр диққат додан;
 - ташаккул ва пешбурди брендҳои минтақавӣ дар бозорҳои озуқавории дохилӣ ва хориҷӣ;
 - ба ташаккули инноватсионии хоҷагии кишоварзӣ, зехнигардонӣ ва механиконидани меҳнат мусоидат намуда, гузаштан ба равандҳои каммасрафи технологиро таъмин намудан;
 - ба таври назаррас кам намудани сарбории андоз аз болои ҷамаи категорияҳои истеҳсолкунандагони хоҷагии қишлоқ бо усули комилан озод кардан аз андоз дар давоми панҷ соли аввали фаъолияти субъектҳои нави хоҷагии қишлоқ;
 - беҳтар намудани шароити зисту зиндагонии деҳот бо роҳи сохтмони манзилҳои замонавии дастрас;
 - муҳайё намудани шароитҳои зарурӣ, бо мақсади кам кардани аз деҳот рафтани аҳолии ҷавони соҳибмаълумот ва баланд бардоштани дараҷаи маълумотнокии деҳот;
 - танзими муносибатҳои замин ва васеъ намудани дастрасии омилҳои истеҳсолот;
 - ислоҳоти корхонаҳои зиёновари хоҷагии қишлоқ, тақмил додани шаклҳои хурди хоҷагидорӣ ва кооператсия;
 - баланд бардоштани сифат ва сатҳи хизматрасонии тиббӣ ва тиҷоратӣ ба сокинони деҳот тавассути бунёди шабакаҳои муосири савдо ва марказҳои тиббӣ;
 - рушди сайёҳӣ дар деҳот;
 - пайваست намудани деҳот бо шабакаи роҳҳои сангфарш ва кафолат додан барои озод ба шаҳр ворид шудани воситаҳои нақлиётӣ;
 - баландбардории даромади хоҷагиҳои хонаводаҳо ва дараҷаи худтаъминкунии сокинони деҳот.

Таҳияи стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирии КАС бояд аз якчанд марҳила иборат бошад, ки дар расми 2 нишон дода шудааст.

Расми 2. Марҳилаҳои таҳияи стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирии минтақавии КАС

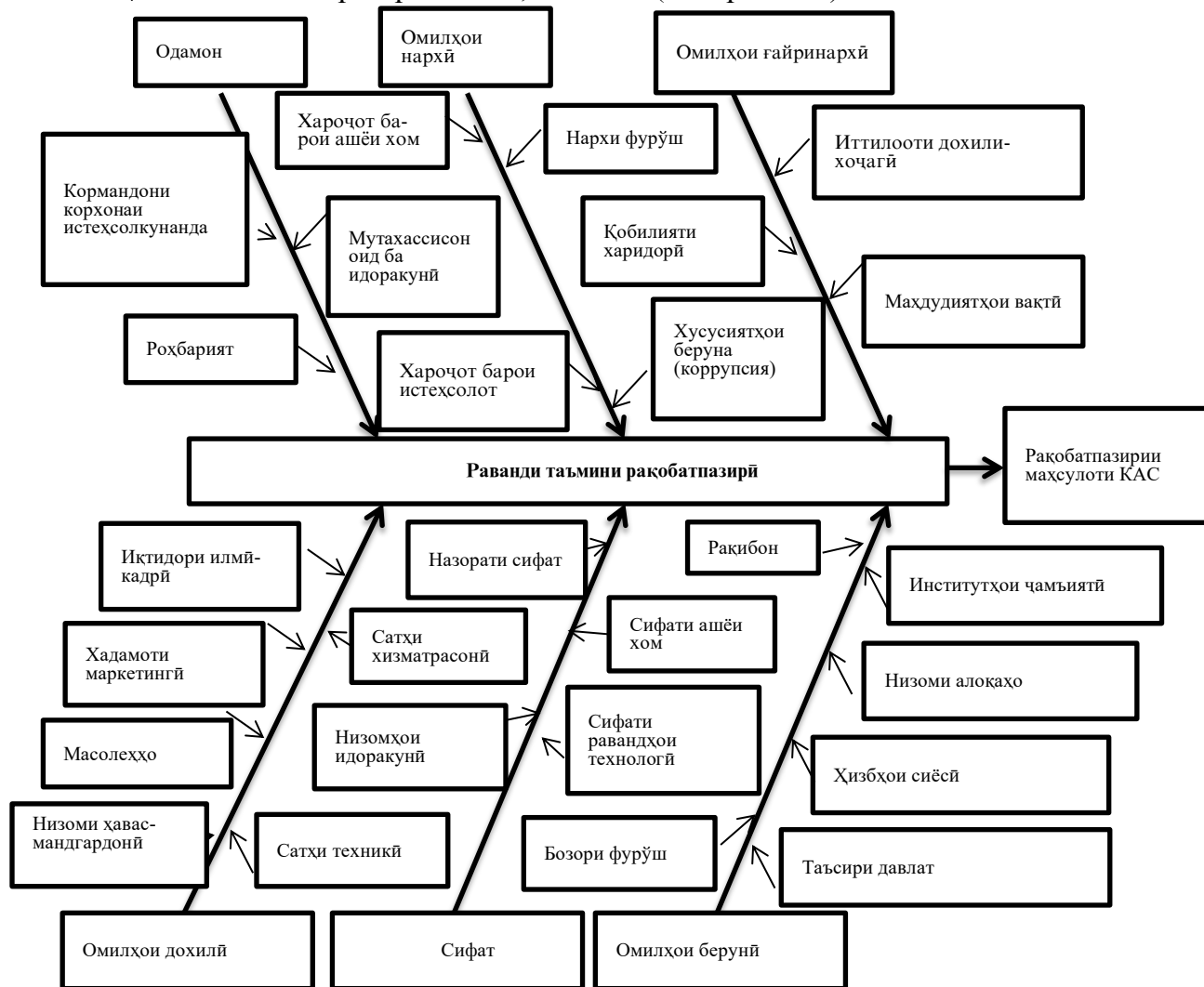
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Ҳамин тарик, таҳияи стратегияи баланд бардоштани рақобатпазирии минтакавии КАС бояд се марҳило ро дар бар гирад. Дар марҳилаи якум, таҳқиқи вазъи ҳозираи соҳа гузаронида шуда, масъалаҳои асосие, ки рушди самаранокро маҳдуд мекунад, ошкор карда шаванд.

Дар марҳилаи дуюм, бояд бартариҳои потенциали рақобатпазирии комплекси агросаноатии минтақа қайд карда шуда, усулҳои имконпазирӣ ноил шудан ба онҳо ҳаматарафа омӯхта шаванд. Марҳилаи ниҳой, ташаккули алгоритми амалхоро дар бар мегирад, ки ба рушди бартариятҳои рақобатпазирии комплекси агросаноатии минтақавӣ ва аз байн бурдани шароитҳои халалрасони муҳити беруна ва дохилии соҳа нигаронида шудаанд. Ҳамаи марҳилаҳои татбиқи рақобатпазирии КАС аз натиҷаи корҳои таҳлилий ва иттилоотӣ вобаста ба омӯзиш ва муайян намудани омилҳое, ки ба сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои КАС ва маҳсулоти он таъсир мерасонанд, асос ёфтаанд.

Рақобатпазирии корхонаҳои КАС ва маҳсулоти онҳо аз омилҳои сершумор, ки байни онҳо робитаҳои сабабӣ-натиҷавӣ вуҷуд доранд, вобастагӣ дорад. Чунин робитаҳоро бидуни дониستани табиат ва сохтори муносибатҳои тарафайни онҳо таҳқиқ кардан душвор аст.

Сохтор пайдарпайии сабабҳо ва натиҷахост. Барои муайян кардани сабабҳо-натиҷаҳо омилҳое, ки ба рақобатпазирӣ таъсир мерасонанд, мо сохтори алоқамандии сабабҳои рақобатпазирии маҳсулоти КАС-ро тартиб додем. Сохтори сабабу натиҷа имконият медиҳад, ки робитаи омилҳои ба рақобатпазирии маҳсулоти КАС таъсиркунанда дар шакли равшан, сода ва дастрас ифода карда шавад. Сохтори сабаб ва натиҷа олотест, ки ба шумо имконияти муайян кардани омилҳои муҳимтаринро, ки ба натиҷаи ниҳой таъсир мерасонанд, медиҳад (ниг. расми 3).

Расми 3. Сохтори робитаи сабаб-натиҷаи рақобатпазирии маҳсулоти КАС
 Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Барои гузаронидани тадқиқоти пайдарпайи сабабҳо ва натиҷаҳо бояд тамоми омилҳои рақобатпазирро аз рӯйи меъёрҳои зерин ба гурӯҳҳо тақсим кард:

1. Омили инсонӣ. Самаранокии фаъолияти корхонаро кормандони корхона ва шахсони мансабдоре муайян мекунад, ки барои фаъолияти онҳо шароит фароҳам меоранд. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ кадрҳои баландихтисоси роҳбарикунанда аҳамияти махсус доранд;

2. Нарх - таъсири бевосита ба нархи маҳсулот. Ба омилҳои нарх инҳо шомиланд:

- хароҷоти истеҳсолӣ;
- нархи фурӯш;
- хароҷот барои ашёи хом;
- хароҷоти амалиётӣ.

Нарх на танҳо хароҷоти истеҳсолот ва муносибатҳои байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро ифода мекунад, балки сатҳи даромади аҳоли, системаҳои идоракунӣ маркетингиро ифода мекунад, ки барои истифодаи самараноки стратегияҳои гуногуни нархгузорӣ имкон медиҳанд;

3. Ғайринархӣ - таъсири бавосита ба нархи маҳсулот. Омилҳои ғайринархӣ рақобатпазирӣ на танҳо иттилооти дохилихоҷагӣ, қобилияти харидорӣ, балки муҳлатҳои қабули қарорҳои идоракунӣ низ мебошанд. Вақт ҳамчун омили ғайринархӣ тамоми унсурҳои дигар ва имконияти корхонаро барои зуд вокуниш ба омилҳои тағйирёбанда, сафарбар кардани захираҳо барои нигоҳ доштан ё ба таври назаррас беҳтар кардани мавқеи ширкат дар бозор муайян мекунад. Омили вақт чун рақобатпазирӣ, махсусан, дар менечменти Чопон барҷаста аст;

4. Дохилӣ - таъсири фаъолияти дохилихоҷагӣ. Ин омилҳо имконияти корхонаро барои таъмини рақобатпазирӣ худ муайян мекунад. Ба омилҳои дохилӣ иқтидори ҳадамоти маркетингӣ, сатҳи техникӣ, иқтидори молиявӣ-иқтисодӣ ва илмию-инсонӣ, системаи ҳавасмандкунӣ, воситаҳои пешбурди фурӯш, сатҳи хизматрасонӣ ва кафолат, шароити нигоҳдорӣ, интиқол, бастабандии маҳсулот, таъмини истеҳсолотро бо маводи зарурӣ дар бар мегиранд;

5. Берунӣ - таъсири муҳити зист. Омилҳои беруна бояд чунин фаҳмида шаванд:

➤ тадбирҳои таъсири давлатии хусусияти иқтисодӣ (сармоягузорӣ, фарсудашавӣ, сиёсати андозӣ) ва маъмурӣ дошта, такмил ва татбиқи санадҳои қонунгузорӣ, низоми давлатии стандартизатсия ва сертификатсия, низоми хариди давлатӣ дар асоси интихоби озмунӣ;

➤ хусусиятҳои асосии ҳуди бозор, ки дар он корхона фаъолият мекунад (навъи он, иқтидор, мавҷудият ва имконияти рақибон);

➤ фаъолияти институтҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ;

➤ фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳо, блокҳое, ки вазъияти иҷтимоию иқтисодии мамлакатро ташаккул медиҳанд;

➤ низоми робитаҳо, ки сатҳи инкишофи он барои арзёбии вазъи тамоми ташкилот истифода мешавад.

6. Сифат - таъсири бевосита ба хусусиятҳои сифат. Ин гурӯҳ ба натиҷаи ниҳой таъсири назаррас расонд ва сазовори омӯзиши муфассал шуд. Ба ин чунин омилҳо, монанди системаи идоракунӣ, назорати сифат, сифати равандҳои технологӣ дохил мешаванд.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки раванди таҳия ва интихоби стратегияи рақобат алгоритми хеле мураккаб ва муҳиммест, ки на танҳо омӯзиши имкониятҳо ва хусусиятҳои дохилии корхонаро, балки омӯзиши муфассали бозорро, ки дар он корхона ба фаъолият бояд оғоз кунад, дар бар мегирад. Бинобар он, ба ин раванд бояд хеле ҷиддӣ муносибат кард, зеро интихоби дурусти стратегияи рақобатпазирӣ ширкат ба фаъолияти муваффақ ё ноқомии он дар оянда таъсири калон мерасонад.

Адабиёт:

1. Вазъи иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон моҳҳои январ-декабри соли 2021. – 155 с.
 2. Денисова, А.Л. Теория и практика экспертной оценки товаров и услуг: Учебное пособие / А.Л.Денисова, Е.В.Зайцев. — Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. — 72 с.
 3. Казаковцева, М. В. Конкурентоспособность АПК как механизм обеспечения экономической безопасности // Научное обозрение. Экономические науки. – 2015. – № 1. – С. 183-184; [электронный ресурс] URL: <https://science-economy.ru/ru/article/view?id=731> (дата обращения: 30.06.2022).
 4. Каримова, М. Региональная политика как часть стратегии национального развития / М.Каримова // Таджикистан и современный мир. - 2014. -№2. – С. 51-60.
 5. Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, №144.
 6. Мирсаидов, А.Б. Кластер как институт развития пространственной экономики / А.Б.Мирсаидов // Экономика Таджикистана. – 2016. - №1. - С. 120-129.
 7. Мирсаидов, А.Б. Государственное регулирование цены продовольственной продукции / А.Б.Мирсаидов. – Душанбе: Ирфон, 2013. - 198 с.
 8. Омори солонаи вилояти Хатлон 2020. – 180 с.
 9. Рауфи, А. Конкурентная экономика: монография /А. Рауфи. - Душанбе: Дониш, 2014. – 608 с.
 10. Саидмуродов, Л.Х. Возможности и направления превентивных мер экономической политики в условиях трансформации и нестабильности / Л.Х.Саидмуродов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2015. - №4 (54). – С. 245-250.
 11. Чередниченко, Ю.А. Эффективное продвижение товара [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://narfu.ru/agu/www.agtu.ru> (дата обращение: 15.10.2021).
-

УДК: 330.322.1 (575.3)

ҶАЛБИ САРМОЯ БА РУШДИ ИНФРАСОҲТОРИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафаров Баҳром Гулматович – н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +(992)985000515

Раҳимов Рустам Сухробович – докторант PhD аз рӯйи ихтисоси иқтисодӣ, курси 3-юми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +992987888859

Дар мақола аз ҷониби муаллифон омилҳои таъсиррасон ба рушди инфрасохтори истеҳсоли таҳлил карда шудааст. Ҳамчунин, дар мақола зарурати рушди инфрасохтори истеҳсоли ва ҷиҳатҳои мусбии он оварда шудааст. Муаллифон рушди инфрасохтори истеҳсолиро ҳамчун яке аз омилҳои асосии рушди маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар муаррифӣ менамоянд. Бинобар ин, сатҳи вобастагии рушди ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сатҳи сармоягузорӣ таҳлил карда шудааст. Бар замми ин, аз ҷониби муаллифон таҳлили ҳаҷми сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтори истеҳсоли гузаронида шуда, натиҷаи омилҳои таъсиррасонандаи он ба рушди сармоягузорӣ ба инфрасохтори истеҳсоли муайян карда шудааст.

Дар асоси таҳлили мазкур аз ҷониби муаллифон яқинанд пешниҳодҳои мушаххас доир ба ҷалби сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтори истеҳсоли пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, инфрасохтори истеҳсоли, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, рушд, тамоюл, хориҷӣ, мустақим, омилҳои таъсиррасонанда.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сафаров Баҳром Гулматович –к.э.н., доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992985000515

Рахимов Рустам Сухробович – доктор PhD по специальности экономика 3-го курса Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992987888859

В статье авторы проанализировали факторы, влияющие на развитие производственной инфраструктуры. Также в данной статье представлена необходимость развития производственной инфраструктуры и ее положительные стороны. Также авторы представляют развитие производственной инфраструктуры как один из основных факторов развития внутреннего продукта страны. По этой причине был проанализирован уровень зависимости развития ВВП Республики Таджикистан от уровня инвестиций. Также авторы проанализировали объем инвестиций, направленных на развитие производственной инфраструктуры. В результате авторского анализа определены факторы, влияющие на развитие инвестиций в производственную инфраструктуру.

На основе этого исследования автор сделал несколько конкретных предложений по инвестициям в развитие производственной инфраструктуры.

Ключевые слова: инвестиции, производственная инфраструктура, валовой внутренний продукт, развитие, тенденция, иностранные инвестиции, прямые инвестиции, факторы производства.

ATTRACTION OF INVESTMENTS FOR THE DEVELOPMENT OF PRODUCTION INFRASTRUCTURE IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Safarov Bahrom Gulmatovich – candidate of economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: +992985000515

Rakhimov Rustam Sukhrovovich - Doctor of PhD in economics of the 3rd year of the Tajik State University of Finance and Economics, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: +992987888859

In the article, the authors analyzed the factors influencing the development of industrial infrastructure. This article also presents the need for the development of industrial infrastructure and its positive aspects. The authors also presents the development of industrial infrastructure as one of the main factors in the development of the country's domestic product. For this reason, the level of dependence of the development of the GDP of the Republic of Tajikistan on the level of investment was analyzed. The author also analyzed the volume of investments aimed at the development of industrial infrastructure. As a result of the author's analysis, the factors influencing the development of investments in the production infrastructure are identified. Based on this study, the author made several specific proposals for investment in the development of industrial infrastructure.

Key words: investment, industrial infrastructure, gross domestic product, development, trend, foreign investment, direct investment, factors of production.

Рушди равандҳои сармоягузорӣ муҳимтарин самти рушди иқтисодӣ миносири ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Сармоягузориҳои хориҷӣ ба тараққиёти иқтисодӣ ҳар як мамлакат таъсири калон мерасонад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истисно нест. Ҷараёни сармоягузорӣ ба кишвар ба рушди иқтисодӣ мамлакат, афзоиши лоиҳаҳои мақсаднок, зиёд гардидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, афзоиши даромад ва андозҳо дар даромади буҷети давлатӣ оварда мерасонад [3, с. 70].

Як қатор олимони дар қори худ қайд менамоянд, ки пас аз эълон гардидани ҳадафҳои афзалиятнок оид ба фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ислоҳот бо мақсади сода кардани барасмиятдориҳои бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ тавассути сода кардани бақайдгирии гумрукӣ, низомии иҷозатномадҳӣ ба роҳ монда шуд [4, с. 65].

Алалхусус, сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтори истеҳсоли барои ноил шудан ба ҳадафҳои дар боло зикргардида, аз ҷумла ба рушди иқтисодӣ мамлакат кумак мерасонад.

Рушди инфрасохтори истеҳсоли ба афзоиши босуръати соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва иҷтимоии кишвар вобастагии зич дорад. Инчунин, рушди соҳаи мазкур барои

ҷоннокгардии фаъолияти истехсолӣ ва сатҳи зиндагии мамлакат шароити мусоид ба вучуд меорад [8, с. 117]. Боиси қайд аст, ки рушди инфрасохтори истехсолӣ ба фаъолияти ҳамаи соҳаҳо зарур аст.

Инфрасохтори истехсолӣ одатан зерсистемаҳои асосии зеринро дар бар мегирад:

- ҳамаи намуди нақлиёте, ки бо соҳаи муомилот амалкунанда ҳаст, аз ҷумла хатҳои барқ, ки бо интиқол ва тақсими неруи барқ алоқаманданд;
- низомҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, алоқа;
- таъминоти моддию техники, анбор, таъминоти об;
- инфрасохторҳои муҳандисӣ, аз ҷумла ҳамаи намудҳои таъминоти муҳандисӣ ва нақлиёти шахрӣ.

Инфрасохтори истехсолӣ дар ташаккул ва рушди иқтисодиёт нақши муҳимро иҷро мекунад. Боиси қайд аст, ки яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи рушди инфрасохтори истехсолӣ ин таъмини мубодилаи молу хизматрасонӣ ба шумор меравад. Инчунин, рушди соҳаи мазкур сабабгори нигоҳ ва тараққӣ додани иқтисодиёти истехсолии кишвар мегардад. Алаҳусус, инфрасохтори истехсолӣ яке аз омилҳои асосии пайваستкунандаи равандҳои иқтисодӣ, мавзӯҳои истехсолӣ ба ҳисоб меравад.

Инфрасохтори истехсолӣ ҳамчун омилҳои ташкили фазои иқтисодӣ, таъмини татбиқи минбаъдаи тақсими ҷуғрофии меҳнатро ба роҳ мемонад. Бе сатҳи муайяни рушди инфрасохтори истехсолӣ рушди иқтисодиёт ғайриимкон ва мушкил аст. Ин омил ба ҷалби корхонаҳои нав (муштарақ, хориҷӣ), васеъ намудани ҳудуди истифодаи захираҳои табиӣ ва рушди саноати истехсолӣ оварда мерасонад.

Сарфи назар аз он, ки солҳои охир ба рушди инфрасохтори истехсолӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад, ҳанӯз ҳам ба пуррагӣ дар соҳаи мазкур мушкilot мавҷуданд. Аз ин лиҳоз, таҳлил ва аниқ намудани омилҳои таъсиррасонанда ба рушди инфрасохтори истехсолӣ, яке аз самтҳои асосии тадқиқоти замони муосир ба ҳисоб меравад.

Тағйироти бозорӣ дар иқтисоди кишвар боиси зарурати ташаккули инфрасохтори мувофиқ, аз ҷумла мутобиксозии инфрасохтори истехсолӣ ба шароити муосири иқтисодӣ гардид. Вобаста аз унсурҳои муҳталифе, ки ба рушди инфрасохтори истехсолии минтақа таъсир мерасонанд, гурӯҳҳои зерини омилҳоро ҷудо намудан мумкин аст:

- табиӣ ҷуғрофӣ;
- техника-технологӣ;
- иқтисодӣ,
- сиёсӣ-ҳуқуқӣ
- иҷтимоӣ-фарҳангӣ.

Омилҳои табиӣ ҷуғрофӣ, ки аз зергурӯҳҳои табиӣ иқлимӣ, захиравӣ, ҷуғрофӣ ва экологӣ ташкил шудаанд, ба рушди инфрасохтори истехсолӣ бевосита ё бавосита таъсири ҳудро мерасонанд. Таъсири ин омилҳо ба соҳа ҳамчун таъсири омилҳои беруна баҳогузори мегардад. Яъне, омилҳои табиӣ иқлимӣ ва ҳаҷми мавҷудияти захираҳои табиӣ нишондиҳандаи асосии муайянкунандаи сохтори истехсолии маҳсулоти саноатӣ, соҳаи кишоварзӣ ва нархгузори ҷараёни сохтмон ба ҳисоб меравад. Масалан, дар минтақаҳои кӯҳсор нақлиёти боркашонӣ афзалият доранд, бинобар сабабе, ки дар ин минтақаҳо рушди инфрасохтори истехсолии саноати маъдани кӯҳӣ ва фермаҳои чорводорӣ бештар ҷой гирифтаанд. Дар минтақаҳои даштӣ бошад, рушди нақлиёти ҳавой, автомобилӣ ва роҳи оҳан бартарият дорад, аз ҷиҳати инфрасохтори истехсолӣ бошад, дар минтақаҳои шабех бештар бартарияти рушди зироаткорӣ, саноати сабук, саноати хӯрокворӣ, саноати химия, саноати коркарди ҷӯбу тахта, саноати коркарди коғаз, саноати мошинсозӣ ва ғайра дорад. Омилҳои экологӣ ба сохтмони иншоотҳои тозакуандаи об ва инфрасохторҳои истехсолие, ки ба онҳо эҳтиёҷ доранд, таъсир мерасонанд.

Гуруҳи омилҳои техникию технологӣ ҳолати базаи техникӣ ва технологии корхонаҳои инфрасохтори истеҳсолиро инъикос мекунанд. Масалан, базаи моддию техникии алоқа дар бисёр минтақаҳо аз таҷҳизоти фарсудаи коммуникатсионӣ иборат аст. Ин таҷҳизот айни замон бо рушди технология ва талаботи ҷаҳони муосир бояд ба таҷҳизоти электронии замонавӣ иваз карда шаванд.

Омилҳои иқтисодӣ, ки ба инфрасохтори истеҳсолӣ таъсир мерасонанд, омилҳои муҳимтарин ба шумор мераванд, ки аз омилҳои берунӣ ва дохилӣ иборатанд.

Омилҳои иқтисодии беруна аз чунин зергурӯҳҳо иборатанд:

- 1) шаклҳои гуногуни моликият;
- 2) устувории низоми иқтисодӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ;
- 3) гуногуннавиҳои бозор;
- 4) сиёсати сармоягузорӣ;
- 5) сиёсати андоз;
- 7) дастгирии давлатӣ;
- 8) ҳолати инфрасохтори институтсионалӣ;
- 9) вазъияти корхонаҳои истеҳсолоти моддӣ;
- 10) сиёсати молиявии давлат.

Гуруҳи омилҳои дохилииқтисодӣ бошад, чунин омилҳои зеринро дар бар мегирад:

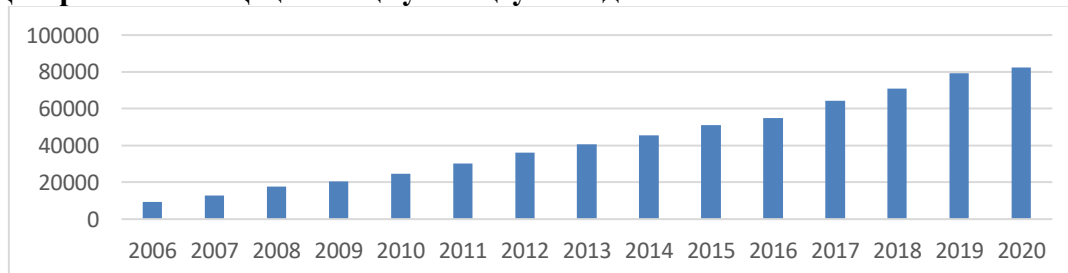
- 1) арзиши хароҷоти умумӣ;
- 2) тағйирёбии вазъияти бозор;
- 3) самаранокии истифодаи ҳамаи омилҳои истеҳсолот;
- 4) мавҷудияти маблағҳои сармоягузорию шахсӣ.

Бо дарназардошти он, ки инфрасохтори истеҳсолӣ ба системаҳои дахл дорад, ки ҳолати дохилии онҳо асосан бо таъсири муҳити беруна муайян карда мешавад, минбаъд таҳлили омилҳои беруна низ самаранок мебошад. Дар байни омилҳои берунае, ки ба инфрасохтори истеҳсолӣ бевосита таъсир мерасонанд, пеш аз ҳама, шаклҳои гуногуни моликиятро ҷудо кардан лозим аст. Корхонаҳои, ки моликияти коллективӣ, давлатӣ ва хусусӣ доранд, бояд дар шароити иқтисоди бозаргонӣ дар шароити баробар вучуд дошта бошанд. Мутобиқ будани шакли моликият ба сатҳи ҷамъиятиқунонии меҳнат ва манфиатҳои иқтисодии субъектҳо ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат, афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, афзоиши даромаднокии корхонаҳо ва ҷолибияти сармоягузорию онҳо мусоидат мекунад, ки бешубҳа омилҳои ҳавасмандгардонии тараққиёти инфрасохтори истеҳсолӣ ҳоҳад шуд.

Чӣ тавре ки аз таҳлили омилҳои дар боло зикргардида бармеояд, яке аз омилҳои асосӣ барои рушди инфрасохтори истеҳсолӣ ин сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Яъне, рушди инфрасохтори истеҳсолӣ ин раванди сармояталаб ба шумор меравад. Бинобар ин, омилҳои асосии ба рушди соҳаи мазкур таъсиррасонанда ин ҷалби сармоя ва сармоягузорӣ ба шумор меравад.

Боиси қайд аст, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодӣ мамлакат ин ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, барои муайян намудани сатҳи рушди ҷумҳурӣ таҳлили ҳаҷми ММД-ро мегузаронем (ниг. ба диаграммаи 1).

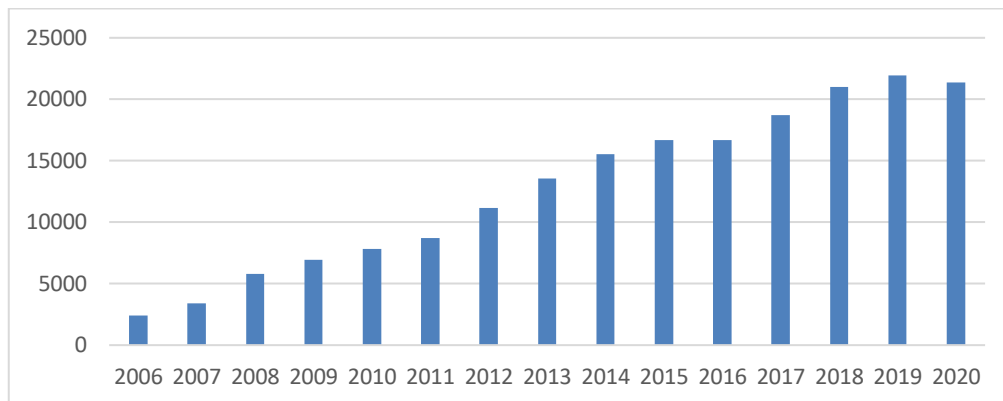
Диаграммаи 1. - Ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо млн сомонӣ.

Манбаъ: таҳлили муаллифон дар асоси: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.

Чӣ тавре ки аз таҳлилҳо бармеояд, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли рушд дорад. Барои ба пуррагӣ муайян намудани вобастагии рушди ММД ва сармоягузори хориҷӣ, ба мо зарур аст, ки тамоюли рушди ҳамаи намуди сармоягузори хориҷиро бояд таҳлил намоем (ниг. ба диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. - Сармоягузори хориҷӣ (ҳамаи намуди сармоягузорӣ) ба аввали соли ҳисоботӣ андухтшуда, млн сомонӣ.

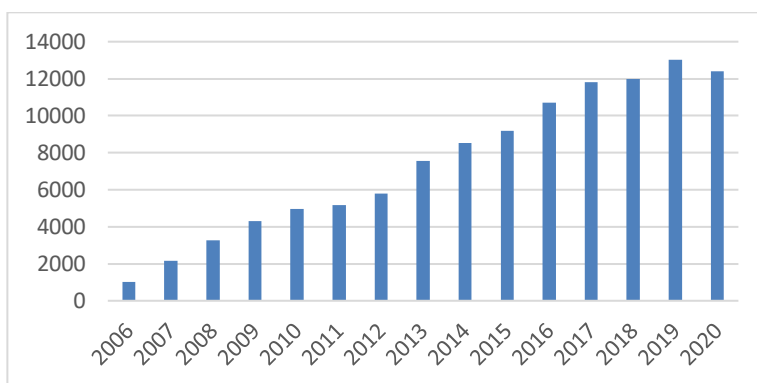

Манбаъ: таҳлили муаллифон дар асоси: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлоли давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.

Дар натиҷаи таҳлил ба хулосае омадан мумкин аст, ки сармоягузориҳои хориҷӣ (ҳамаи намуди сармоягузориҳои хориҷӣ) ба рушди ММД-и кишвар начандон таъсири худро расонида истодааст. Яъне, чӣ тавре ки аз таҳлил бармеояд, сармоягузори хориҷӣ ба монанди ММД тамоюли рушди якнавъ надошта, солҳои 2016 ва 2020 нисбат ба соли пешина кам шудааст. Боиси қайд аст, ки таҳлилҳо доир ба вобастагии ММД аз сармоягузори хориҷӣ нишон дод, ки дар ҳолати кам шудани сармоягузорӣ дар солҳои 2016 ва 2020 ба паст шудани ҳаҷми ММД оварда нарасонид.

Барои пурратар аниқ намудани вобастагии ММД аз сармоягузори хориҷӣ, мо таваҷҷуҳи худро ба сармоягузори мустақими хориҷӣ равона сохтем (ниг. ба диаграммаи 3).

Диаграммаи 3. - Сармоягузори мустақими хориҷӣ ба аввали соли ҳисоботӣ андухтшуда, млн сомонӣ.

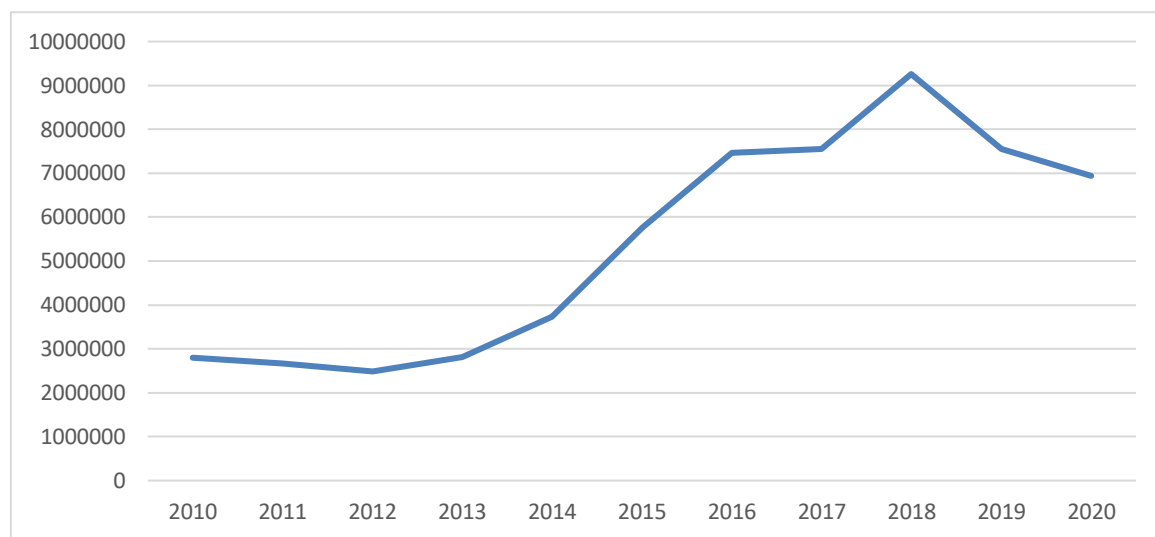

Манбаъ: таҳлили муаллифон дар асоси: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлоли давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.

Чӣ тавре ки мушоҳида намудан мумкин аст, соли 2010 ва соли 2018 ҳаҷми сармоягузори мустақими хориҷӣ кам шудааст. Камшавии ин навъи сармоягузорӣ ба коҳиш ёфтани ҳаҷми ММД-и мамлакат таъсир нарасонидааст. Аз ин лиҳоз, боиси қайд аст, ки сармоягузориҳои хориҷӣ бештар ба дигар самт равона карда шудаанд, нисбат ба

рушди инфрасохтори истеҳсолӣ. Ҳамин тариқ, ба мо зарур аст, ки ҳамон навъи сармоягузори бояд таҳлил намоем, ки бевосита ба рушди инфрасохтори истеҳсолӣ равона карда шудааст (ниг. ба диаграммаи 4).

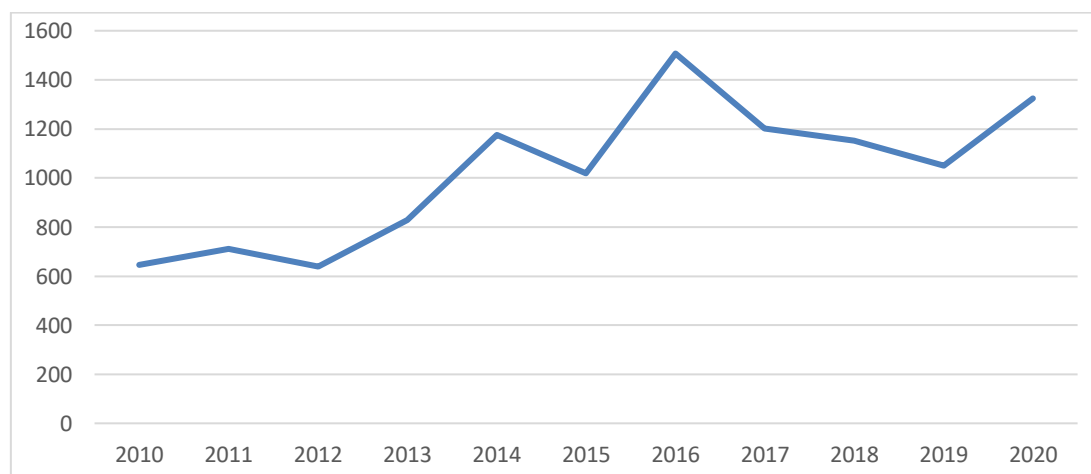
Диаграммаи 4. - Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, сармоягузорӣ ба иншоотҳои таъиноти истеҳсолӣ, ҳазор сомонӣ.

Манбаъ: таҳлили муаллифон дар асоси: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлоли давлатӣ. Маълумоти оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.

Дар диаграммаи мазкур сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар ҳардидаст, ки аслан ин навъи сармоягузорӣ бевосита ба самти рушди иншоотҳои таъиноти истеҳсолӣ равона гардидааст. Дар натиҷаи таҳлил муайян гардид, ки хати тамоюли рушди сармоягузорӣ ба иншоотҳои таъиноти истеҳсолӣ ба хати тамоюли рушди ММД якнавъ нест. Аз ин лиҳоз, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ин навъи сармоягузорӣ мустақиман ба рушди ММД-и кишвар таъсири худро намерасонад. Бо сабаби пурратар таҳлил намудан ва дарёфти вобастагии ММД аз рушди инфрасохтори истеҳсолӣ, мо сармоягузориёро, ки ба рушди соҳаҳои нақлиёт ва алоқа равона шудаанд, таҳлил менамоем (ниг. ба диаграммаи 5).

Диаграммаи 5. - Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, сармоягузорӣ ба нақлиёт ва алоқа, млн сомонӣ.

Манбаъ: таҳлили муаллифон дар асоси: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлоли давлатӣ. Маълумоти оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.

Чӣ тавре ки аз таҳлили навбатӣ бармеояд вобастагии байни сармоягузорӣ ба нақлиёт ва алоқа ва рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба назар намерасад. Яъне, дар ҳолати рушди ёфтани ММД-и кишвар сармоягузорӣ дар бисёри соҳаҳои хоҳиш ёфтааст.

Аз ин таҳлилҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳамаи намуди сармоягузорӣ мустақиман ба рушди маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар таъсири худро намерасонад. Боиси қайд аст, ки сармоягузориҳои ҳамаи соли таҳлилий ба рушди ҳамаи соҳа яқбора таъсири худро расонида наметавонад, баръакс, баъд аз сипарӣ шудани 2-3 сол таъсири худро мерасонад. Бинобар ин, сармоягузорӣ ба инфрасохтори истеҳсолий яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки барои сармоягузорӣ ба инфрасохтори истеҳсолий истифодабарии механизмҳои зарур аст, ки ин механизмҳо ба Ҳукумати мамлакат барои интиҳоби лоиҳаи бартарӣ доштан дар ин самт кумақрасон бошад.

Ба ақидаи мо, барои рушди соҳаи маъмур дар асоси сармоягузорӣ, хуб мешуд, таъкили критерияҳо ва инструментҳо барои муайян намудани лоиҳаҳои бартаридошта, равона сохтани маблағҳои ҷудошуда ба ин лоиҳаҳо ва таъкили намудани ҷазои мусоид барои сармоягузориҳои дуруст ба роҳ монда шавад.

Адабиёт:

1. Косов, Н.С. Повышение действенности государственного регулирования инвестиционной сферы. Монография / Н.С. Косов, С.А. Лютиков. - Тамбов, 2007. - 124 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи сармоягузорӣ". Санаи қабул: 15.03.16 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016; №1299.
3. Сафаров, Б.Г. Формирование механизма привлечения прямых иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Б.Г. Сафаров, Д.К. Ходжаев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 2(27). – С. 70-78.
4. Сафаров, Б.Г. Динамика и структура привлечения иностранных инвестиций в открытую экономику Республики Таджикистан / Б.Г. Сафаров, Д.К. Ходжаев // Экономика Таджикистана. - 2019. - №2. - С. 65-70.
5. Тихонов, Н.Б. Теоретические аспекты совершенствования управления производственной инфраструктурой в регионе [электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty> (дата обращения: 18.11.2020).
6. Шарипов, У.А. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Таджикистана / У.А. Шарипов, С. Маъдиев, А.У. Хомидов // Успехи современной науки. - Белгород. - 2016. - №3. Том 2. - С. 6-11.
7. Шохқурбонӣён, Б.С. Ҷабҳаҳои назариявии рушди инфрасохтори истеҳсолии иқтисодиёти минтақа / Б.С.Шохқурбонӣён [манбаи электронӣ]. URL: <https://cyberleninka.ru> (санаи муроҷиат: 28.11.2020).
8. Юнусзода, Х.К. Диагностика и оценка регионов Республики Таджикистан на основе прогнозирования индекса развития человеческого потенциала / Х. К. Юнусзода // Финансово-экономический вестник. – 2021. – №1(25). – С. 117-124.

УДК: 336.02

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ СБОИ СОВРЕМЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Тухтаев Тухтабой Мукимович – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, мкр. 17, дом 1. Тел.: +992927755704. E-mail: ttukhtaev@mail.ru

В статье рассматриваются основные дефиниции, опосредующие процесс понимания роли и места финансовой инфраструктуры в современной финансовой системе. Основной упор сделан на интерпретацию значения современной финансовой инфраструктуры в реализации потенциала антикризисного управления и обеспечения финансовой безопасности в мировой, национальной и региональной масштабах. Проведён обзор понятий финансовой инфраструктуры в укреплении и развитии инвестиционного потенциала страны и региона. Рассмотрены популярные подходы к системному определению состава элементов финансовой инфраструктуры. На этой базе разработано схематическое представление группировки элементов современной финансовой

инфраструктуры, благодаря чему выявлены взаимосвязь и взаимозависимость важнейших групп этих элементов, исходя из соображений формирования и развития инвестиционного потенциала, обеспечения основ антикризисного управления и финансово-экономической безопасности. Выявлены основные недостатки и блокирующие элементы в функционировании финансовой инфраструктуры Таджикистана. Предложены ряд превентивных мер и мероприятий для дальнейшего формирования и укрепления финансовой инфраструктуры для более полной реализации её антикризисного потенциала.

Ключевые слова: финансовая инфраструктура, финансовая система, инвестиционный потенциал, антикризисное управление, финансовая среда, финансовый рынок, финансовое регулирование, институты финансового сектора.

ИЛЛАТҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИНФРАСОҲТОРИ МОЛИЯВИИ МУОСИР

Тӯхтаев Тӯхтабой Муқимович - н.и.у., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, маҳаллаи 17, хонаи 1. Тел.: +992927755704. E-mail: ttukhtaev@mail.ru

Дар мақола истилоҳоти асосие баррасӣ шудааст, ки раванди дарки нақш ва мавқеи инфрасохтори молиявиро дар низоми молиявии муосир васотат менамояд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба тавсифи аҳамияти инфрасохтори молиявии муосир дар татбиқи неруи зиддибухронӣ идоракунии ва таъмини амнияти молиявӣ дар миқёси ҷаҳонӣ, миллӣ ва минтақавӣ равона гардидааст. Мақоми инфрасохтори молиявӣ дар таҳким ва тараққиёти неруи инвестисионии кишвар ва минтақа шарҳ дода шудааст. Тарзҳои маъмули муайян кардани таркиби унсурҳои инфрасохтори молиявӣ дида баромада шудаанд. Дар ин асос тасвири схематикӣ таснифоти унсурҳои инфрасохтори молиявии муосир таҳия карда шудааст, ки ба тӯфайли он робитаву вобастагии мутақобилаи гурӯҳҳои муҳимтарини ин унсурҳо аз нуқтаи назари ташаққул ва тараққиёти неруи инвестисионӣ, таъмини асосҳои идоракунии зиддибухронӣ ва амнияти молиявиро иқтисодӣ муайян карда шудаанд. Номҳои асосӣ ва унсурҳои фалаҷкунандаи инфрасохтори молиявии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Силсилаи чораҳо тадбирҳои пешгирикунанда барои ташаққул ва таҳкими минбаъдаи инфрасохтори молиявӣ барои амаликунии пурраи неруи зиддибухронӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: инфрасохтори молиявӣ, низоми молиявӣ, неруи инвестисионӣ, идоракунии зиддибухронӣ, муҳити молиявӣ, бозори молиявӣ, танзими молиявӣ, институтҳои бахши молиявӣ.

THE INSTITUTIONAL FAILURES OF THE MODERN FINANCIAL INFRASTRUCTURE

Tukhtaev Tukhtaboy Mukimovich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and credit in Tajik state university of Law, Business and Politics. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, mkr. 17 micro district, 1 Block. Phone: +992927755704. E-mail: ttukhtaev@mail.ru

The article focuses on the main definitions that mediate the process of understanding the role and place of financial infrastructure in the modern financial system. The main emphasis is placed on the interpretation of the importance of modern financial infrastructure in the implementation of crisis management potential and financial security on a global, national and regional scale. The concepts of financial infrastructure in strengthening and developing the investment potential of a country and region are reviewed. Popular approaches to the systemic definition of the composition of financial infrastructure elements were considered. On this basis, a schematic representation of the grouping of elements of modern financial infrastructure was developed, due to which the interconnection and interdependence of the most important groups of these elements based on the considerations of formation and development of investment potential, ensuring the basis for crisis management and financial and economic security were revealed. The main drawbacks and blocking elements in the functioning of the financial infrastructure of Tajikistan were identified. A number of preventive measures and activities for the further formation and strengthening of financial infrastructure to more fully realize its anti-crisis potential have been proposed.

Keywords: financial infrastructure, financial system, investment potential, crisis management, financial environment, financial market, financial regulation, financial sector institutions.

Невозможно представить современный экономический рост без обеспечения надлежащего притока иностранных и отечественных инвестиций в отрасли национальной экономики, которые являются решающими началами в создании новой стоимости. Структура стоимости ВВП, несомненно, определяет удельный вес тех или иных отраслей экономики в создании последнего. Однако необходимо учесть, что такая структура не может быть постоянной и может быть задана закономерностями рынка, политическими сдвигами, а также другими определяющими факторами современных мирохозяйственных связей. За определенный период развития экономики любой страны, какая-то из отраслей (или группа, подгруппа отраслей) национальной экономики будет занимать позицию локомотива всей экономики, создавая львиную долю стоимости ВВП ежегодно. Несомненно, основной приток инвестиций будет принадлежать именно этим отраслям. Абстрагируясь от отраслевого господства в создании национального богатства, перейдём к основным причинам и факторам, обеспечивающим относительно бесперебойный приток иностранных и отечественных инвестиций на развитие тех самых отраслей национальной экономики, которые определяют социально-экономическое развитие страны в целом.

Многочисленными специалистами, учеными-теоретиками и практиками общепризнано, что основным механизмом, обеспечивающим приток инвестиций в развитие отраслей национальной экономики, является финансовая инфраструктура, созданная или имеющее место в той или иной национальной экономике. Иные ученые называют такую инфраструктуру финансовой средой [19, с.27-29], что приводит к смещению понятий и определенному противоречию в понятийном аппарате данной проблемы. До недавнего времени в научных кругах словосочетание «финансовая инфраструктура» использовалось как носитель содержания финансовой системы в её техническом (материальном) восприятии. Есть мнения, согласно которым финансовая инфраструктура является составным элементом (главным) финансовой системы государства. Так, по мнению Д.К. Смагуловой «финансовая инфраструктура является центральной частью финансовой системы государства. Уровень развития финансовой инфраструктуры во многом определяет эффективность финансового сектора экономики, ее инвестиционную привлекательность. Именно финансовая инфраструктура делает возможным осуществление любых финансовых операций, например, оплата коммунальных услуг, приобретение товаров, денежные переводы, получение кредита и др.» [10]. Здесь автор делает упор на место финансовой инфраструктуры в финансовой системе как ее составного элемента (хоть и центрального), который призван, обеспечить бесперебойный денежный оборот, своевременность и полноту финансовых операций и иных транзакций.

По мнению других авторов, ключевые элементы финансовой инфраструктуры состоят из клиринговых организаций, центральных контрагентов, центральных депозитариев, репозитариев, систем денежных платежей и переводов, а также поручительских и залоговых кредитований [20, с.31]. А при освещении, анализе и оценке преимуществ, ключевых показателей и других параметров финансовой инфраструктуры стран ЕАЭС, например, многие аналитики, учёные и практики принимают во внимание такие элементы финансовой инфраструктуры, как трансфер-агенты, депозитарии, центральный депозитарий, регистраторы (или реестродержатели), клиринговые организации, организаторы торговли с ценными бумагами (фондовые биржи) [14]. В последних обоих случаях финансовая инфраструктура представлена больше в контексте финансового рынка с его институтами, лишь с отличием в составе и структуре элементов.

На наш взгляд, значение финансовой инфраструктуры, прежде всего, проявляется в развитии инвестиционного потенциала хозяйствующего субъекта, региона и страны в целом. Исключительную роль финансовой инфраструктуры в мобилизации инвестиционных ресурсов в инвестиционные процессы подтверждают ряд учёных, исследовавших данную проблему [11, с.95]. Так, по мнению И.В. Ворошиловой и Д.Я. Родина, исключительная роль в формировании, использовании и мобилизации инвестиционного потенциала как совокупности имеющихся источников инвестиционной деятельности принадлежит

финансовому рынку [4, с.53]. Особое значение имеет деятельность финансовых посредников, к которым можно отнести кредитные организации (банки и небанковские кредитные организации) и небанковские финансовые институты (страховые организации, управляющие компании инвестиционных фондов, негосударственные пенсионные фонды), поскольку они выполняют следующие функции:

- 1) активная мобилизация временно свободного капитала из различных источников;
- 2) эффективное распределение аккумулированного свободного капитала между многочисленными конечными потребителями;
- 3) определение наиболее эффективных направлений использования располагаемых ресурсов в инвестиционной сфере;
- 4) развитие условий для минимизации коммерческого и финансового риска;
- 5) ускорение оборачиваемости капитала, способствующее активизации экономических процессов.

И.В. Ворошилова и Д.Я. Родин называют наличие развитой финансовой инфраструктуры необходимым условием экономического роста [4, с.53].

На взаимосвязь финансовой инфраструктуры и инвестиционного потенциала указывает Ф.С. Тумусов. По мнению ученого, недостаточная эффективность функционирования кредитно-финансовых институтов препятствует их участию в финансировании инвестиционного процесса. Таким образом, повышение эффективности их деятельности является необходимым условием укрепления инвестиционного потенциала [11, с.95].

Слабость национальной финансовой инфраструктуры, во-первых, является источником повышенного риска, а, во-вторых, мощным ограничением инвестиционного потенциала национальной экономики со стороны инвестиционного спроса. Становится очевидным ограничение инвестиционного потенциала страны, связанное с низким качеством ее финансовой инфраструктуры.

Существуют различные подходы к исследованию понятия финансовой инфраструктуры. В рамках понятийного подхода, понятие «финансовая инфраструктура» рассматривается с позиции анализа значения отдельного самостоятельного образующего понятия «инфраструктура».

Предпосылки к возникновению понятия «инфраструктура» впервые нашли свое отражение в трактате «Исследование о природе и причинах богатства народов» А. Смита. Рассматривая вопрос о разделении труда, А. Смит писал: «...в крупных мануфактурах... каждая отдельная часть работы занимает столь значительное число рабочих, что уже представляется невозможным соединить их всех в одной и той же мастерской. Здесь нам приходится видеть вместе только рабочих, занятых одною частью работы» [1, с.21]. Приводя в пример производство булавок, А. Смит сделал следующий вывод: «...при организации, которую имеет теперь это производство, не только оно само в целом представляет особую профессию, но и подразделяется на ряд специальностей, из которых каждая в свою очередь является отдельным специальным занятием» [1, с.21].

Позднее, К. Маркс в трактате «Капитал», рассматривая вопрос о разделении труда внутри мануфактуры и внутри общества, писал: «разделение общественного производства на его крупные роды, каковы земледелие, промышленность и т.д., можно назвать общим разделением труда, разделение этих родов на производства на виды и подвиды - частным разделением труда, а разделение труда внутри мастерской - единичным разделением труда» [6].

Таким образом, основы для формирования понятия инфраструктуры как социально-экономического комплекса (системы), взаимосвязанных и взаимозависимых элементов, являющегося основой и создающего необходимые условия для общественного производства, фундаментом экономической системы, были заложены задолго до введения данного понятия в научный оборот.

Современный экономический словарь определяет «инфраструктуру» как совокупность отраслей, предприятий и организаций, входящих в эти отрасли, видов их деятельности, призванных обеспечивать, создавать условия для нормального функционирования производства и обращения товаров, а также жизнедеятельности людей [9, с.170-171]. При этом различается производственная и социальная инфраструктура. Примечательным для нас является тот факт, что финансовый сектор в этом определении не затронут.

Г.Б. Поляк определяет инфраструктуру как комплекс отраслей хозяйства, обслуживающих промышленное (или какое-либо другое) производство, а также население и включает в нее транспорт, связь, торговлю, материально-техническое обеспечение, науку, образование, здравоохранение [17]. Здесь также не отмечено место финансовой составляющей отдельной строкой.

Наряду с общим понятием «инфраструктура» современный экономический словарь также выделяет такие частные понятия, как «рыночная инфраструктура» - система учреждений и организаций (банков, бирж, ярмарок, страховых компаний, консультационных и информационно-маркетинговых фирм и т.д.), обеспечивающих свободное движение товаров и услуг на рынке; «инфраструктура рынка» - оптовые торговые предприятия, биржи, брокерские фирмы, финансовые институты, налоговая система, другие организации, обеспечивающие, сопровождающие рыночные процессы [9, с.380].

Финансово-кредитный энциклопедический словарь включает такие понятия, как «инфраструктура аудиторского рынка», «инфраструктура рынка ценных бумаг» как совокупность организаций, поддерживающих и обеспечивающих функционирование данных рынков, а также понятие «инфраструктура экономики» как совокупность отраслей и видов деятельности обслуживающих и являющихся фундаментом для производства и хозяйства в целом [13].

Согласно Л.А. Молчановой, А.И. Черных и И.Н. Гюнтеру, классическая интерпретация инфраструктуры наделена признаками, среди которых обязательным компонентом является совокупность систем, служб, организаций, обслуживающих рынок и выполняющих функции по обеспечению нормального режима его функционирования [8, с.10].

Анализ вышеуказанных определений позволяет сделать вывод, что вне зависимости от вида инфраструктуры:

- 1) является относительно стабильно функционирующей системой взаимозависимых подсистем (институтов), выполняющих различные функции в рамках экономических процессов, выступая в качестве фундаментальной базы;
- 2) является компонентом инфраструктуры более высокого уровня.

Таким образом, понятие финансовой инфраструктуры имеет особое содержание, которое может быть проанализировано в рамках научного, системного подхода. Сущность данного подхода выражается в том, что все элементы системы и все операции в ней должны рассматриваться как одно целое, только в совокупности, во взаимосвязи друг с другом. Системный подход позволяет расширить и углубить представления о взаимодействии объектов в системе, изучить и, возможно, открыть ее новые свойства посредством изучения структуры внутрисистемных и внешних связей [15, с.121].

Системное содержание финансовой инфраструктуры раскрывается через ее составляющие, при этом выделяется два подхода к определению ее состава. В рамках первого (узкого) подхода содержание финансовой инфраструктуры раскрывается через совокупность финансовых институтов коммерческого сектора экономики (банки, страховые компании, институты фондового рынка и пр.). Второй подход (широкий) помимо указанных институтов включает органы государственного регулирования, распределяющие финансовые потоки между субъектами хозяйственной деятельности.

К примеру, Л.Ф. Курченко определяет финансовую инфраструктуру как совокупность финансовых учреждений, управляющих финансами, регулирующих финансовые потоки и осуществляющих контроль над ними [5, с.14].

О.В. Малиновская, И.П. Скобелева и А.В. Бровкина включают в финансовую инфраструктуру торговые системы; расчетно-клиринговые и депозитарные организации, содействующие торговле финансовыми инструментами; регулирующие органы, контролирующие взаимоотношения участников финансовой системы; рейтинговые агентства, определяющие инвестиционную привлекательность того или иного эмитента [16, с.213].

По мнению З. Боди и Р. Мертон финансовая инфраструктура включает в себя процедуры бухгалтерского учета и судопроизводства; расчетно-клиринговые организации, содействующие торговле финансовыми инструментами; регулирующие органы, надзирающие за взаимоотношениями участников финансовой системы [3, с.51].

Изучая распространенные понятия финансовой инфраструктуры, приводим здесь и другое соображение по поводу признания важности и значимости финансовой инфраструктуры как объекта тщательного и системного исследования. В условиях углубления процессов глобализации и разветвления финансовых отношений до уровня сложнейших сетей расчётно-депозитно-клиринговых операций, а также обострения конкуренции во всех «фронтах» международной торгово-экономической и даже геополитической борьбы, самой важной задачей, несомненно, становится обеспечение финансово-экономической безопасности страны. Мировой опыт знает популярный арсенал такой борьбы, в составе которого известны протекционизм, демпинговое ценообразование и другие меры, направленные на защиту национальных интересов. Последнее десятилетие привело на арену мировой конкуренции других, более жестких инструментов в виде экономических санкций и различных финансовых ограничений по отношению к России, что косвенно, а иногда даже прямо воздействовал на социально-экономическое развитие Таджикистана (в большей части из-за зависимости экономики от денежных переводов трудовых мигрантов). Эти и ряд других факторов заставляют признать актуальность исследования финансовой инфраструктуры в контексте одного из её основных функций – финансовой безопасности и антикризисной составляющей. Серьёзные угрозы, исходящие от несовершенства финансовой инфраструктуры Республики Таджикистан были нами подчеркнуты ещё в ранних работах по данному предмету [7, с.143]. К сожалению, среди работ отечественных ученых не встречаются исследования, посвященные определению понятия финансовой инфраструктуры, с каких бы то не было позиций. Ощутимый вклад в исследовании понятия, место и роли финансовой инфраструктуры с позиций обеспечения финансовой безопасности и антикризисного управления внесён российскими учёными. Более широкую известность обрели работы российского учёного В.Н. Алексеева, в которых освещены многие аспекты финансовой инфраструктуры. Так, его первое комплексное исследование понятия финансовой инфраструктуры, в начале 2013 г. определило ее как «...квазистабильную систему, включающую в себя совокупность функциональных подсистем, с участием которых опосредуются экономические отношения субъектов хозяйствования по управлению финансовыми ресурсами, их формированию, регулированию и инвестированию, а также контролю, нацеленные на удовлетворение потребностей расширенного производства» [2, с.25-32]. Дальнейшие исследования понятия финансовой инфраструктуры закономерно привели этого учёного к пониманию, что «удовлетворение потребностей расширенного производства» является только одной из трех главных целей ее функционирования, и определили триединство целей: «...удовлетворение потребностей рыночного хозяйства, обеспечение финансовой безопасности страны и глобальной конкурентоспособности» [2, с.28]. Ретроспективный экскурс через эволюцию понятия финансовой инфраструктуры еще раз подтверждает значимость и необходимость исследования эндогенных и экзогенных факторов финансовой безопасности и реализацию антикризисной функции.

Также примечательно определение финансовой инфраструктуры, опирающееся на группу целей функционирования последнего. Такое видение классификационного признака принадлежит российскому учёному Е.Г. Хмара [18, с. 27-29]. По его мнению, можно выделить следующие цели функционирования финансовой инфраструктуры (глобальной, национальной или региональной): стабильное развитие глобальной, национальной или региональной экономики; обеспечение стабильности, безопасности и соблюдение правил на финансовых рынках (в том числе на рынке ценных бумаг); поддержка инвестиционной активности; внедрение и использование инновационных технологий; поддержка и развитие малого предпринимательства.

Согласно Е.Г. Хмара, конструкция финансовой инфраструктуры формируется исходя из задач достижения перечисленных целей [18, с.27-29].

Изучение работ, посвященных понятию, содержанию и классификационным признакам финансовой инфраструктуры позволило констатировать их по следующим критериям: финансовая инфраструктура представляется как ключевой элемент современной финансовой системы; элементам финансовой инфраструктуры присущи классификационные признаки; конструкция финансовой инфраструктуры может быть представлена в соответствии с понятийным, функциональным или целевым подходом.

Для формулирования итоговой идеи в нашей работе, здесь уместно представить элементы финансовой инфраструктуры во взаимосвязи и взаимозависимости с тем, чтобы дать общую картину взаимодействия элементов такой инфраструктуры (рисунок 1). Только в таком случае можем охарактеризовать основные элементы этой инфраструктуры в отдельности и всю систему в целом. Таким образом, в данной статье мы предпринимаем попытку воссоединения существующих подходов в интерпретации понятия финансовой инфраструктуры, в большей мере обогащая эти концепции авторскими соображениями и собственной позицией.

Так, по принципу построения финансовой инфраструктуры страны, какового придерживаемся мы, она должна состоят из четырёх основополагающих элементов: инфраструктура финансового рынка (сфера движения капитала), система институтов финансового сектора (формальные и неформальные институты, регламентирующие функционирование финансового сектора), органы финансового регулирования (субъекты финансового регулирования), объекты финансового регулирования (экономические агенты, располагающие финансовыми ресурсами и создающие добавочную стоимость). Такое представление финансовой инфраструктуры не случайно и связано с попыткой интерпретации финансовой инфраструктуры как базового элемента финансовой системы в глобальном, национальном или региональном масштабе. Отличительная черта представленной здесь схемы финансовой инфраструктуры заключается в том, что в ней заметную роль играет институциональная составляющая. Так, невозможно представить взаимодействие важнейшего блока – инфраструктуры финансового рынка с органами финансового регулирования без непосредственного участия системы институтов финансового сектора. Именно приведенные формальные и неформальные институты, регулирующие функционирование финансового сектора, определяют векторы развития реального сектора экономики, выдвигаемые экономическими агентами (см. рисунок 1).

Рисунок 1. Финансовая инфраструктура. (разработка автора)

Данное видение финансовой инфраструктуры национальной экономики представляет заметный интерес с точки зрения обеспечения базовых основ создания и развития антикризисной составляющей в управлении социально-экономической системой в национальном и региональном масштабах. Для дальнейшего совершенствования приёмов и методов реализации потенциала финансовой инфраструктуры в представленном выше виде, для укрепления антикризисной составляющей в управлении региональной экономикой, необходимо принятие и реализация ряда превентивных и текущих мер и мероприятий.

Для дальнейшего формирования и развития финансового рынка необходимо полный пересмотр существующей системы планирования, управления, регулирования и контроля движения капитала в национальной экономике. Существующая система показала свою несостоятельность и неконкурентоспособность в национальной и международной среде, где глобализационные процессы усиливаются ускоренными темпами. Важнейшими пробелами в данном участке финансового рынка являются излишняя банковская ориентированность и несовершенство вторичного рынка, динамика которых определяется обратной пропорциональностью. Последствием такого процесса являются дороговизна и трудная доступность капитала. Так, несовершенство такого важного участка кругооборота капитала в национальной экономике как вторичный рынок воспрепятствует эффективному переливу капитала между объектами финансового регулирования, опосредуемое институтами и органами финансового регулирования.

Система институтов финансового сектора также показывает несоответствие формальных и неформальных составляющих в части формирования и функционирования. Формальные элементы, такие как законы и нормативные акты, кодексы и уставы, реально регламентирующие функционирования финансового сектора экономики, а также инструменты государственного регулирования финансового рынка созданы без должного принятия во внимание элементов неформальных институтов. А ведь в нашем обществе вес и роль неформальных институтов, таких как традиции и обычаи, религиозные взгляды и доктрины весьма велики и определяют поведение агентов в большинстве случаев, связанных с принятием финансовых решений. Следует пересмотреть и постепенно формировать такую нормативную базу отрасли, которая соответствует требованиям гармоничного развития формальных и неформальных инструментов регулирования финансового рынка в национальной экономике.

Следует отметить дискоординацию в постановке и реализации целей и задач официальных органов финансового регулирования и субъектов (агентов) частного сектора, представленных производственным сектором, сферами торговли и услуг, а также домашними хозяйствами. Следствием такого несоответствия обычно выступают блокирующие механизмы в переливе сбережений перечисленных агентов (в основном домохозяйства) в финансовый сектор, а также уход ощутимой доли капитала в теневой сектор или просто «бегство капитала» за границу из-за неблагоприятной правовой, налоговой и финансовой среды.

Перечисленные недостатки финансовой инфраструктуры в экономике Таджикистана в основном исходят из несовершенства отношений между институтами рынка. Этому способствуют низкий уровень финансовой грамотности основной массы населения (в части эффективного размещения временно свободных денежных ресурсов), а также высокий уровень коррумпированности экономики. Всё это может усилить угрозы усугубления последствий финансово-экономических кризисов глобального, национального и регионального масштаба. Данная проблема была нами затронута ещё при исследовании вопросов реализации регионального налогового потенциала [12, с.126-136].

С учетом вышеприведённых доводов, необходимо тщательным образом изучить концептуальные и методологические основы функционирования финансовой инфраструктуры для выявления её потенциала по предотвращению кризисных явлений и смягчения последствий кризисов в национальной и региональной социально-экономических системах. На этой основе необходимо разработать систему мер и мероприятий,

способствующих дальнейшему совершенствованию финансовой инфраструктуры для достижения стратегических целей и задач экономического роста.

Литература:

1. Адам, Смит. Исследование о причинах и природе богатства народов (Вступит. статья и коммент. канд. экон. наук Афанасьева В.С.) / Смит Адам. - М.: Соцэкгиз, 1962. – 684с.
2. Алексеев, В.Н. Финансовая инфраструктура и ее элементы: концептуальный подход // Научно-исследовательский финансовый институт / В.Н. Алексеев // Финансовый журнал. - 2013.- № 1.- С. 25–32.
3. Боди, З. Финансы: Пер. с англ. / З.Боди, Р. Мертон. - М.: ИД «Вильямс», 2007. – 592с.
4. Ворошилова, И.В. Финансовый рынок как источник развития инвестиционного потенциала региональной экономики / И.В.Ворошилова, Д.Я. Родин // Финансы и кредит. - 2008. - №19(307). - С. 53- 60.
5. Курченко, Л.Ф. Финансы и финансовая система Российской Федерации: учебное пособие /Л.Ф. Курченко. — М.: Моск. гор. ун-т управления Правительства Москвы, 2010. - 45с.
6. Маркс, К. Капитал: критика политической экономии. Т. 1: [пер. с нем., фр., англ.] / Карл Маркс ; [введ. О.И. Ананьина; предисл. Л.Л. Васиной, В.С. Афанасьева]. М.: Эксмо, 2012. - 1200 с.
7. Маъмуров, А. М. Сочетание фискальных и стимулирующих функций налоговой системы в обеспечении финансово-экономической безопасности / А. М. Маъмуров, Т.М. Тухтаев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – 2012. – № 3(51). – С. 136-147.
8. Молчанова, Л.А. Функции и модели регулятивной инфраструктуры финансовых посредников: международный опыт и российская действительность/ Л.А. Молчанова, А.И.Черных, И.Н. Гюнтер // Финансы и кредит. - 2014. - №8 (584). - С. 10-16.
9. Райзберг, Б.А. Современный экономический словарь. - 6-е изд., перераб. и доп. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. - М.: ИНФРА-М, 2015. - С. 170-171.
10. Смагулова Д.К. Финансовая инфраструктура и ее основные характеристики // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». - 2016. - Том 8, №3 [электронный ресурс] URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/53EVN316.pdf> (доступ свободный).
11. Тумусов Ф.С. Инвестиционный потенциал региона: Теория. Проблемы. Практика /Ф.С. Тумусов. - М.: Экономика, 1999.- 267с.
12. Тӯхтаев, Т. М. Ҷанбаҳои назариявӣи методҳои иқтисодӣи андозӣи минтақа: муаммо ва дурнамои татбиқ / Т. М. Тӯхтаев, Х. Х. Исмаилов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No 4(28). – С. 126-136.
13. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. [электронный ресурс] URL: http://finance_loan.academic.ru/
14. Финансовые рынки Евразии: устройство, динамика, будущее / под ред. проф. Я. М. Миркина. — М.: Магистр, 2017. — 384 с.
15. Финансовый менеджмент: учебник: учеб. пособие по направлению «Менеджмент» / [В.В. Ильин, В.В. Алексеев и др.] ; под ред. В.В. Ильина. - 2-е изд., стер. - М.: Издательство «Омега-Л», 2011. - 559с.
16. Финансы: Учеб. пособие / О.В. Малиновская, И.П. Скобелева, А.В. Бровкина. В 2 т. — М.: ИНФРА-М, 2012. - 319с.
17. Финансы: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям, специальности «Финансы и кредит» (080105) / Под ред. Г.Б. Поляка. - 3-е изд., перераб. и доп. -М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2010. - 682с.
18. Хмара Е.Г. Финансовая инфраструктура: понятие, классификация и элементы / Е.Г. Хмара // Вестник Таганрогского института управления и экономики. - 2015.- №2.- С. 27-29.
19. J.C.Van Horn, J.M. Wachowicz, Jr. Fundamentals of financial management. – 13th edition. - Prentice Hall, 2008. P. 27-29
20. Financial infrastructure. Building access through transparent and stable financial systems. The International bank for reconstruction and development. 2009. P. 31.

УДК: 336.717.06

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛДИҲИИ НИЗОМИ МОЛИЯВИЮ БОНКӢ БА ИҚТИСОДИЁТ

Муслихова Тахмина Тагоевна - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Чулиев Музаффар Ҳалимович - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 919107078. E-mail: muzaffar2694@mail.ru

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ рабандҳо ва муносибатҳои низоми молиявию бонкӣ, новобаста аз вазъи иқтисодӣ ва сиёсӣ бо иқтисодиёти давлат алоқамандии зич доранд, ки яке аз ин омилҳо муносибатҳои пулию қарзӣ мебошад. Вобаста ба зарурти ин масъала муаллифон дар мақола қайд менамоянд, ки рушди иқтисодиёти давлат дар шароити гузариш қарор дошта, аз сатҳи бавҷуддоии муносибатҳои пулӣ вобастагии амиқ дорад. Ҳамчунин, қайд гардидааст, ки низоми бонкӣ дар доираи фарогирии фаъолияти худ таъсири институтсионалӣ дошта, ба тамоми самтҳои иҷтимоию иқтисодии давлат таъсиррасонанда мебошад.

Ғайр аз ин, дар мақолаи мазкур муммоҳои асосии такмилдиҳии низоми молиявию бонкӣ дар рушди иқтисодиёт ва механизмҳои имконпазири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мушаххас баён карда шудааст.

Дар мақола нақши таъсиррасонии низоми бонкии кишвар дар ояндаи ММД мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, механизми асосии фаъолгардонии баҳши бонкӣ, иқтисодиёти миллӣ, низоми молиявӣ, қарзҳои бонкӣ, қарзҳои имтиёзнок, давлат, саноат, муносибатҳои пулӣ, нишондиҳандаҳо, иқтисодиёт.

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВО-БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИКИ

Муслихова Тахмина Тагоевна – к.э.н., доцент, заведующая кафедрой банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Джулиев Музаффар Халимович - ассистент кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово - экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 919107078. E-mail: muzaffar2694@mail.ru

Необходимо отметить, что в современных условиях финансово-банковские процессы и отношения, независимо от экономической и политической конъюнктуры, тесно связаны с экономикой государства, и одним из таких факторов являются валютно-кредитные отношения. Относительно необходимости данного вопроса авторы отмечают в статье, что развитие экономики государства в условиях переходного периода находится в глубокой зависимости от уровня денежных отношений, о которых идет речь в данной статье. Также отмечается, что банковская система в рамках своей деятельности оказывает институциональное влияние на все социальные и экономические сферы государства.

Кроме того, в данной статье конкретно изложены основные вопросы совершенствования финансово-банковской системы в развитии экономики и возможные механизмы банковской системы Республики Таджикистан.

Также в статье конкретно изучается и исследуется роль факторов влияния банковской системы страны на показатель ВВП в будущем.

Ключевые слова: банковская система, основной механизм совершенствования банковский сектор, народное хозяйство, финансовая система, банковские кредиты, льготные кредиты, государство, промышленность, денежные отношения, показатели, экономика.

THE MAIN ISSUE OF IMPROVING THE FINANCIAL AND BANKING SYSTEM OF THE ECONOMY

Muslikhova Takhmina Tagoevna - candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14.

Juliev Muzaffar Halimovich - Assistant of the Department of Economic Analysis, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 919107078

It should be noted that in modern conditions, military-financial and banking processes and relations, regardless of the economic and political situation, are closely related to the economy of the state, and one of these factors is monetary and credit relations. Regarding the need for this issue, the authors note in the article that the development of the state economy in the transition period is deeply dependent on the level of monetary relations, which are discussed in this article.

It is also noted that the banking system, as part of its activities, has an institutional impact on all social and economic spheres of the state.

In addition, this article specifically outlines the main issues of activating the financial and banking system in the development of the economy and the possible mechanisms of the banking system of the Republic of Tajikistan.

The article also examines and investigates the role of factors influencing the country's banking system on future GDP.

Key words: banking system, the main mechanism for activating the banking sector, the national economy, the financial system, bank loans, soft loans, the state, industry, monetary relations, indicators, economy.

Дар шароити муосир яке аз механизмҳои самаранок ривоч ёфтани тамоми самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ ин ҷаҳол будани бахши бонкӣ мебошад. Талабот ва таҳаввулотҳои замони муосир собит намуд, ки бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ механизмҳои асосии таъминкунандаи рушди иқтисоди миллӣ мебошанд. Маълум аст, ки ҳар як давлати мустақил дорои як қатор иқтидорҳои истифоданаҳавандаи рушди иқтисодиёти миллии худ мебошад, ки чунин иқтидорҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ зиёд мебошад.

Ба ҳамин асос, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи кунунӣ дар ҳоли афзоиш қарор дорад, аммо таъсири иқтисодии он дар самти рушди иқтисодиёти кишвар қаноатмандкунанда нест. Зеро бонкҳои тиҷоратӣ дар айни замон танҳо ҳамон вазифаҳоро иҷро менамоянд, ки ба даромади ҳуди онҳо нигаронида шудааст, на ба рушди комили иқтисодӣ.

Дар сатҳи иқтисодиёте, ки зиёд аз 50 дар сади он ба молҳои воридорӣ нигаронида шудааст, дар чунин ҳолат ҷаҳолнокии бахши институтсоналии низоми бонкӣ яке аз механизмҳои воқеан имконпазири рушди иқтисодиёти миллӣ махсуб меёбад. Беҳуда нест, ки дар давлатҳои ғарб қисми зиёди намоёндагонии элитаи иқтисодиро бонкҳо ташкил медиҳанд ва ҳукумат ҳамеша бо онҳо дар ҳамкорӣ мебошад. Зеро пешрафти иқтисодиёти ин давлатҳо аз рушди низоми бонкӣ вобастагии зиёд дорад [8, с.45]. Воқеияти рушди ҳаматарафаи низоми бонкӣ ин қобилияти таъсиррасонии онҳо ба рушди самтҳои афзалиятноки иқтисодию иҷтимоӣ буда, бо таъсири ниҳодҳои имкони таъсиррасонидошта амалӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давраи соҳибистиклолӣ низоми бонкӣ дар ташаккули дурусти сохторҳои алоҳидаи иқтисодӣ мавқеи муҳим дошта, то имрӯз вазифаҳои ҳудро қисман иҷро менамояд. Дар шароити иқтисодиёти давраи гузариш дар ҳар як давлат низоми бонкӣ нақши асосиро мебозад [8, с. 45]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бонкӣ баъд аз истиқлолияти комил ба даст овардан вазифаҳои ҳудро ба таври мустақилона дар пешбурди сиёсати иқтисодии давлат тавассути амалиёти ҳадафманд нақши назаррас гузошт. Ҳол он ки дар давраи аввали соҳибистиклолӣ як қатор мушкилот низоми бонкӣ ва иқтисодиёти давлатро домангир буд ва бо андешидани як

катор чораҳои зарурӣ ин масъалаҳо ҳал гардида, нақши низоми бонкӣ дар пешбурди фаъолияти иқтисодии давлат инъикос гардид.

Вобаста ба ин бонкҳои тиҷоратӣ қисми таркибӣ ва ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллӣ ва ташкилкунандаи механизмҳои ҳозиразамони муносибатҳои ҳозираи пулӣ буда, фаъолияти онҳо бо қонсгардонии эҳтиёҷоти такрористеҳсолкунӣ дар зинаҳои гуногуни истеҳсолот алоқамандии зич дорад. Низоми бонкӣ дар айни замон механизми асосии бахши иқтисодӣ буда, ба манфиатҳои истеҳсолкунандагон дар самтҳои зерин: саноат, кишоварзӣ, тиҷорат ва савдо, хоҷагии қишлоқ, соҳибқорӣ хурду миёна, ташкили дурусти муомилоти пулӣ ва алоқаманд ба инҳо хизмат мекунад. Дар сатҳи ҷаҳон, минтақа ва маҳал, бонкҳо дар доираи қудрат ва нуфузи назарраси худ бо анҷом додани амалҳои зерин, ки сармояи бузурги пулиро аз қорхонаю ширкатҳо, аз савдогарон, деҳқонон, давлат ва шахсони алоҳида, ки дар ихтиёри онҳо мебошанд, истифода менамоянд. Ҳамин тариқ, зарурат ва аҳамияти сохторҳои бонкӣ ҳам барои соҳибқорӣ ва ҳам барои рушди ҳаматарафаи иқтисодиёти кишвар зарурӣ мебошад.

Дар айни замон бонкҳои тиҷоратӣ бояд аз нуктаи назари нишондиҳандаҳои макроиқтисод ҳамчун агентҳои бозор баррасӣ гардида, пеш аз ҳама, аз нуктаи назари манфиати худ ва манфиатҳои ояндасози давлатӣ низ чораандешӣ намоянд. Вобаста ба мансубияти нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, бонкҳои тиҷоратӣ ҳамчун механизми асосӣ ва ҷамъиятии тақсимои маблағҳо дар тамоми самтҳо мебошанд, ки бояд дар ҳамқорӣи возеҳ бо дигар бонкҳо бо риояи қоидаҳо ва талаботи ягонаи дохилӣ амал намоянд.

Дар айни замон, нақши бонкҳои тиҷоратиро дар низомҳои молиявии муосир нодида гирифтани ғайриимкон аст. Гуфтан мумкин аст, ки дар марҳалаҳои аввали инкишофи соҳаи бонкӣ, аслан, бонкҳо ба соҳаҳои савдо, аз қабилӣ тиҷорат хизмат расонида, амалиёти мубодилаи мол, пардохтҳои гуногун ва қарзқоро анҷом меоданд.

Гуфтан мумкин аст, ки вобаста ба ташаббусҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ амалиёти қарздиҳии кӯтоҳмуддати сиклҳои истеҳсолиро ба вуҷуд овард. Ин заруратро ба инобат гирифта, Пешвои миллат дар Паёми худ қайд намуданд: “Дар ин раванд, бояд яққо бо ташкилотҳои қарзӣ оид ба беҳтар намудани сифати дорониҳои низоми бонкӣ, афзоиш додани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат ба соҳибқорони истеҳсолӣ ва фаъл намудани низоми рейтингӣ миллӣ барои ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои суғурта тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд” [3, с. 5].

Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзӣ барои ба низоми бонкӣ ҳарчи бештар ҷалб қардани сармояи дохиливу хориҷӣ бо роҳандозии технологияҳои молиявӣ инноватсионӣ васеъ намудани хизматрасониҳои бонкӣ ва, дар ин замина, яққо бо вазорату идораҳои дахлдор пурра ҷорӣ қардани амалиёти ғайринақдӣ, аз ҷумла ҷиҳати аз байн бурдани омилҳои инсонӣ ҳангоми ҳисоббаробаркуниҳои пулӣ бо аҳоли ҳамаи чораҳои заруриро амалӣ намоянд [3, с. 4]. Дар ҳошияи суханҳои Пешвои Миллат қайд қардан зарур аст, ки пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат ва имтиёзноро маҳаки рушди иқтисодиёт номидан мумкин аст. Дар сатҳи иқтисодиёти давлат, ҷӣ қадаре ки қарзҳои имтиёзноро зиёд пешниҳод қарданд, то ҳамоно андоза таъсири мусбати он ба иқтисодиёт зиёд меқардад. Механизми асосии фаълқардонии бахши бонкӣ ба иқтисодиёти давлат аз ташаккули инфрасохтори мутамақкази имтиёзҳои давлатӣ ва ташаббусҳои бевоситаи низоми бонкӣ иборат мебошад.

Дар сатҳи иқтисодиёти Тоҷикистон, новобаста аз мушқилои ҷойдошта, низоми бонкӣ яке аз низомҳои фаъл аст, ки вазифаҳои худро дар назди мизоҷон ба таври қомил иҷро менамояд. Вобаста ба ин, имрӯз низоми бонкӣ яке аз сохторҳои муҳимтарини иқтисоди давлат буда, ба тезонидани ҷараёни истеҳсолот ва манбаҳои қорқардашуда мусоидат менамояд. Иловатан, тараққиёти сектори бонк ва соҳаи истеҳсолоти молӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт бо ҳам зич алоқаманданд.

Дар баробари ин, бонкҳо бо роҳи ба роҳ мондани ҳисобу китоби пулӣ, додани қарз ба самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт, ҳамчун миёнарав дар самаранокии тақсироти сармоя, баланд бардоштани истеҳсолот ва ба афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд. Вобаста ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи иқтисодиёти имрӯза метавон ҳиссаи низоми бонкӣ ва фаъолнокии онро аз рӯи якҷанд нишондиҳанда дар сатҳи иқтисодиёти давлат ва рушди он баҳо дод (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Ҳиссаи муқоисавии нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ дар ММД барои солҳои 2012-2020.

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									Тағйирёбӣ
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
ММД(млрд сомонӣ)	36,1	40,5	45,6	48,4	54,4	61,0	68,8	77,4	82,5	46,4 млрд сомонӣ
Дороиҳои низоми бонкӣ(млрд сомонӣ)	10,5	12,3	14,8	18,6	21,1	20,9	21,2	21,9	26,3	15,8 млрд сомонӣ
Ҳиссаи дороиҳои низоми бонкӣ дар ММД	29,5	30,3	32,4	38,4	38,7	34,2	30,8	28,2	31,8	2,3%
Бақияи қарзҳо(млрд сомонӣ)	5,29	7,40	9,66	11,22	9,82	8,51	8,68	9,70	10,88	5,59
Ҳиссаи қарзҳо дар ММД (млрд сомонӣ)	14,6	18,3	21,2	23,2	18,0	13,9	12,6	12,5	13,2	1,4 б.ф.
Пасандозҳои аҳоли (млрд сомонӣ)	2,86	3,53	4,06	5,11	5,28	4,34	4,11	4,24	5,34	2,48 млрд сомонӣ
Ҳиссаи пасандозҳои аҳоли дар ММД (бо фоиз)	7,9	8,7	8,9	10,6	9,7	6,7	5,8	5,5	6,5	-1,4 б.ф.

Сарчашма. Ҳисоби муаллифони дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ. – 2014. - №12 (233); - 2016. - №12 (257); - 2018. - № 12 (281); - 2020. - №12 (305).

Аз таҳлили маълумоти мазкур маълум аст, ки ҳиссаи нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ хусусияти иҷтимоӣ дорад, дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дошта, таносуби муқоисавии зиёдшавии онҳо дар ММД-и кишвар назаррас ва қаноатмандкунанда нест. Аз ин таҳлилҳо маълум мегардад, ки механизмҳои фаъолгардонии бахши бонкӣ ба иқтисодиёти кишвар кам ба назар мерасад. Аз таҳлили ҷадвали мазкур аён аст, ки афзоиши дороиҳои низоми бонкӣ дар муқоиса ба соли 2012 15,8 миллиард сомонӣ, бақияи сандуқи қарзии низоми бонкӣ 5,59 миллиард сомонӣ, пасандозҳои аҳоли 2,4 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтаанд. Аммо ҳиссаи муқоисавии ин нишондиҳандаҳо дар ММД-и кишвар тамоили манфӣ дорад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дороиҳои низоми бонкӣ дар ММД-и кишвар дар муқоиса ба соли 2012 2,3% афзоиш ёфта, ҳиссаи қарзҳо ба андозаи 1,4 банди фоизӣ ва ҳиссаи пасандозҳои аҳоли ба 1,4 банди фоизӣ коҳиш ёфтаанд, ки ин камфаъолии ҳиссаи низоми бонкиро дар сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар нишон медиҳад. Ҳол он

ки чунин нишондиҳанда дар як қатор кишварҳои ҷаҳон ба монанди ИМА, Хитой, Иттиҳоди Аврупо, Германия, Бразилия, Ҳиндустон, Россия, Қазоқистон ва монанди инҳо тамоили мусбат дошта, ҳиссаи нишондиҳандаҳои мазкур қисмати бештари ММД-и ин давлатҳоро нишон медиҳад. Аз таҳлили маълумотҳои мазкур, гуфтан мумкин аст, ки афзоиши ин ҳисса дар муқоиса бо ММД қаноатмандкунанда нест, зеро тамоили рушди нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ, аз он ҷумла, ҳаҷми қарзҳои додашуда ва ҳаҷми пасандозҳои дар низоми бонкӣ гузошташуда - ин нишондиҳандаи ҳиссаи ғайринокии низоми бонкиро дар иқтисодиёти мамлакат нишон медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ғайринокии механизмҳои мавҷуда ва имконпазирии ғайригардонии низоми молиявӣ бонкӣ ба иқтисодиёт ғайриноки нест. Аз ин лиҳоз, барои ғайригардонидани механизмҳои низоми молиявӣ бонкӣ ба иқтисодиёт ташкили муҳити зерин дар шароити имрӯза ҳатмӣ ва зарур аст:

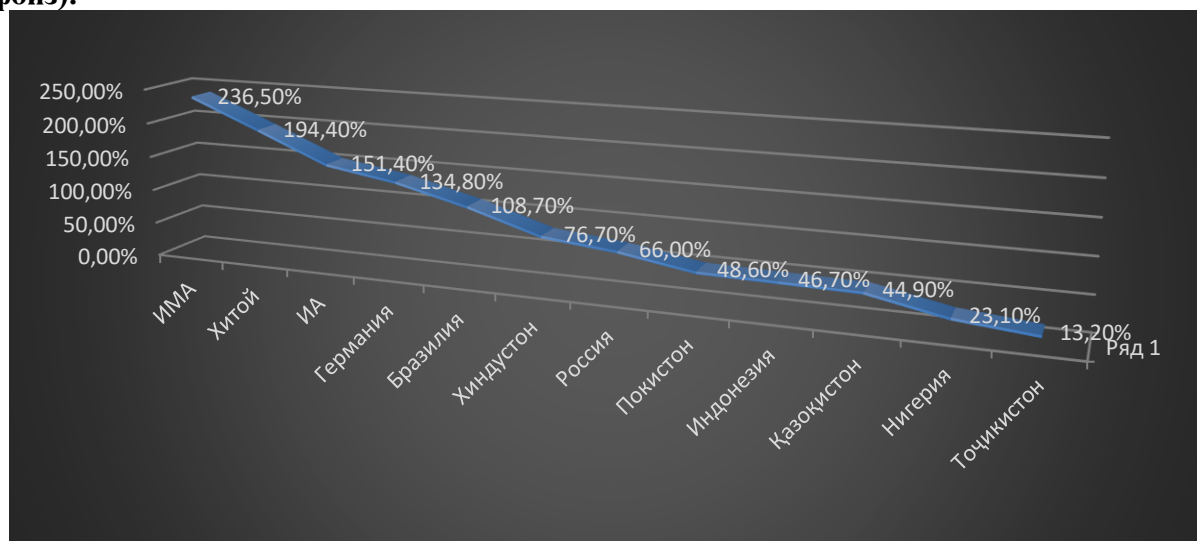
1. Ташкили муҳити рақобати солим дар сатҳи низоми бонкӣ бо истифода аз техникаву технологияи муосир. Дар шароити муосир ташкил намудани муҳити рақобат имконпазирии иҷрои амалиёти самаранок ва имтиёзноро дар сатҳи бозори бонкӣ афзоиш дода, дастрасии мизоҷонро ба тамоми амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ бештар мегардонад. Инчунин, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои дар ин муҳити рақобат ғайринокикунандаро маҷбур месозад, ки барои мавқеъгирии худ дар ин бозор ба нархи амалиёт ва хизматрасониҳои худ аҳаммияти аввалиндараҷа диҳанд;

2. Тақвияти низоми бонкдорӣ исломӣ бо риояи меъёрҳо ва муқаррароти қонунҳои ислом. Таҷрибаи кӯтоҳи бонкдорӣ исломӣ дар мисоли ҶСК "Тавҳидбонк" нишон дод, ки ҳаққи хизматрасонии ин бонк ба талабот ва имкониятҳои иқтисодии шахсони ҳуқуқию воқеӣ мувофиқи мақсад мебошад. Санаи 26-уми июни соли 2019 номи ҶСК "Соҳибкорбонк" ба ҶСК "Тавҳидбонк" тағйир ва ба бонки исломӣ табдил дода шуд. Дар айни замон ҶСК "Тавҳидбонк" дорои 5 филиал ва 56 маркази хизматрасонии бонкӣ дар аксарияти манотиқи кишвар мебошад. Ҳаҷми дороиҳои он дар соли 2020 88 927 247 сомони ро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли 2019 4,3% зиёд мебошад. Ҳаҷми қарзҳои додашудаи он ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт 11 852 950 сомони ро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса ба соли 2019 1,5 маротиба зиёд мебошад. Албатта, дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз механизмҳои дигари ғайригардонии бахши бонкӣ ба рушди иқтисодиёти миллӣ ин тақвияти низоми бонкдорӣ исломӣ мебошад [1, с. 28-29].

Таҷриба нишон медиҳад, ки яке аз механизмҳои таъсиррасоне, ки ғайригардонӣ ва ғайринокии низоми бонкиро дар сатҳи иқтисодиёти давлат инъикос менамояд, ин нархи хизматрасониҳои бонкӣ мебошад, ки ба ҳавасмандгардонии ҷараёни тақрирестехсол ва имкониятҳои истеҳсоли мусоидат менамояд. Аз рӯи таҳлил ва нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ гуфтан мумкин аст, ки ғайринокии низоми бонкӣ ба таври назаррас дида мешавад, аммо масъалаи таъсир ва имконияти имтиёзҳо ба рушди иқтисодиёт тамоюли қомилан манфӣ дорад.

Дар шароити имрӯза яке аз механизмҳои имконпазирӣ рушди иқтисодиёти миллӣ ва ғайригардонии самтҳои афзалиятноки он зиёд намудани ҳаҷми қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ мебошад. Дар давоми 30 соли соҳибистиклолӣ ҳаҷми қарздиҳӣ ба иқтисодиёти миллӣ ва имтиёзҳои пешниҳодгардидаи бонкҳо қаноатмандкунанда нест. Ба ин хотир, ба маротиба афзоиш додани истеҳсолоти дохилӣ ин аз қарздиҳии низоми бонкӣ саҳт вобаста мебошад. Аз таҷриба маълум аст, ки як қатор давлатҳои пешрафта ва муваффақ дар сатҳи рушди иқтимоӣ иқтисодӣ аз қарздиҳии васеи низоми бонкӣ бархӯрдор мебошад ва ҳиссаи қарзҳои додашуда дар ММД-и ин кишварҳо назаррас мебошад. Чунин тамоюл дар кишвари мо дар сатҳи паст қарор дошта, афзоиши он назаррас нест (Диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. - Ҳиссаи қарзҳои додашуда дар ММД-и кишварҳои ҷаҳон (бо фоиз).

Сарчашма: таҳияи муаллифон дар <https://nationalbank.tj> (санаи муроҷиат: 23.03.2020)

Аз маълумоти диаграммаи мазкур маълум аст, ки ҳиссаи қарзҳои додашуда дар ММД-и давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон зиёда аз 100%-ро ташкил медиҳад, ки ин ба рушди ҳама тарафаи иқтисодиёт мусоидат менамояд. Чӣ тавре ки қайд карда шуд, ҳиссаи қарзҳои ба бахши воқеии иқтисодиёт дар муқоиса ба ММД-и дар давоми 30 соли соҳибистиклолӣ қаноатмандкунанда нест. Ин нишондиҳанда дар муқоиса ба ММД ҳамагӣ 13,20%-ро ташкил медиҳад, ки ин қаноатмандкунанда нест. Аз ин лиҳоз, пеша намудани чораҳои зерин ба манфиати рушди иқтисодиёту иҷтимоӣ мебошад:

1. Афзоиш додани ҳиссаи қарзҳои ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт ба андозаи рушди ҳама солаи иқтисодиёти кишвар ва ММД;
2. Ба таври қатъӣ коҳиш додани қарзҳои бо асъори хориҷӣ ва афзоиш додани ҳаҷми қарзҳои бо пули милӣ;
3. Фаъол гардонидани бахши дастгирии давлатӣ дар самти афзоиш додани ҳаҷми қарзҳои ба бахши воқеии иқтисодиёт;
4. Баробарӣ ба коҳиши меъёри фоизи пасандозҳо, коҳиш додани меъёри фоизи қарз ва ҷорӣ намудани имтиёзҳои ба қарз алоқаманд.

Барои дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлат тамоми ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки ба татбиқи масъалаҳои зерин дар низоми фаъолияти худ чораҳои зарурӣ андешанд:

1. Коҳиш додан ва пешгирӣ намудани афзоиши ҳаҷми пасандозҳо ва қарзҳо бо асъори хориҷӣ ва ҳаҷми қарзҳои таснифшуда;
2. Маҳдуд кардани роҳҳои мустақим ва ғайримустақими дучоршавии ҳолатҳои таҷаммуъ;
3. Вусъат додани шаффофият ва эътимодноқӣ дар низоми бонкӣ.

Масъалаи фаъолгардонии низоми молиявӣ бонкӣ ба иқтисодиёт дар шароити имрӯза яке аз механизмҳои имконпазир ва умедворкунанда дар сатҳи иқтисодиёти давлат мебошад. Чунин фаъолгардонӣ дар шароити имрӯза хусусияти дутарафа дорад, ки ин, аз як тараф, ба бонкҳои тиҷоратӣ ва, аз дигар тараф, аз бахши воқеии иқтисодиёт ва, дар умум, аз қарзгирандагон вобастагии зиёд дорад.

Бо дарназардошти нақши муҳими низоми бонкӣ дастгирии минбаъдаи он бо истифодаи фишангҳои иқтисодӣ бояд идома ёбад. Барои амалӣ сохтани сиёсати пурсамари пуливу қарзӣ ва таъмини рушди низоми бонкӣ, тақмил додани санадҳои меъёрии ҳукукии вобаста ба пурзӯр намудани назорат аз болои фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар самти идоракунии дороиҳо ва уҳдадорӣҳо, таъмини пардохтпазирӣ, паст

кардани сатҳи хавфҳои бонкӣ, ки ҳамаи ин тадбирҳо ба устувории низоми бонкии кишвар равона шудаанд, зарур шуморида мешавад.

Вобаста ба ин гуфтаҳо, қайд кардан бамаврид аст, ки таъсири самаранокии фаъолияти бонкҳо дар сатҳи иқтисодиёт ва дастгирии ҳаматарафаи онҳо ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ аз риояи меъёрҳои пешниҳодгардидаи гуфтаҳои болозикр мувофиқи мақсад мебошад. Ҳамчунин, ҳалли чунин масъалаҳо бо афзоиши рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани дараҷаи некуахлоқии мардум, таъмини суботи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва амнияти иқтисодӣ алоқаманд аст.

Низоми бонкӣ бояд дар таъмини рушди иқтисодиёти мамлакат саҳми назаррас дошта бошад, барои ин зарур аст, ки ба тамоми меъёроҳе, ки устувории низоми молиявӣ бонкиро таъмин менамоянд, аҳамияти аввалиндараҷа дошта бошанд. Меъёрҳои таъминкунандаи устувории низоми бонкӣ бояд асосӣ ва заминаи густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва рушди он мебошанд.

Адабиёт:

1. Бонкдорӣ. Тараққиёт. Ҷаҳонишавӣ. Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон. Январ-Март 2021. – С. 249
2. Махшулов, С.Ҷ. Қарзҳои бонкӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими молиявӣ захираҳо барои истеҳсоли маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ / С.Ҷ. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. - №11-326. – С. 124-131.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018. - [манбаи электронӣ]. Ҳолати дастрасӣ: <http://prezident.tj/taxonomy/term/5/79>. (санаи дастрасӣ: 22.12.2019).
4. Раҳимов, З. Совершенствование управления банковской системой Таджикистана в условиях рынка: монография / З.Раҳимов. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 166 с.
5. Раҳимзода, Ш.. Муомилоти пулӣ ва қарз: китоби дарсӣ / Ш.Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 270 с.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 103с.
7. Хайрзода, Ш.Қ. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ: диссертатсияи д.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.10 / Ш.Қ. Хайрзода. – Душанбе, 2021. – 324 с.
8. Ҷураев, Б.М. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар пешрафти иқтисодиёт / Б.М. Ҷураев // Ҷавонон ва илми муосир. – Душанбе, 2011. – С. 145-151.

УДК: 338:22

ҶАМЪАҲОИ НАЗАРИЯВИИ НИЗОМИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Шералиев Эмомалӣ Нуралиевич – н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 93-519-81-11. E-mail: Emomali68@mail.ru.

Бахтиёр Султон - унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 985-03-03-27.

Дар мақола ҷамъаҳои назариявии ташаккули низоми маъмурикунонии андоз дар рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна баррасӣ гардидааст. Нуктаи назари олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба низоми андоз ва маъмурикунонии он, ташаккули механизмҳои назорату санҷишҳои андозӣ ва ҷорӣ намудани низоми нави андозбандӣ дар фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар шароити муосир пешниҳод шудааст. Самтҳои асосии тақмили низоми маъмурикунонии андоз дар рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна бо назардошти хусусиятҳои хоси низоми андозбандӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ки ба истеҳсоли молу маҳсулоти ватанӣ ва рақобатпазирӣ пешниҳод мегардад. Ҳамчунин, масъалаи самаранокии низоми маъмурикунонии андоз дар рушди фаъолияти

соҳибкориҳои хурду миёна мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор гирифта, пешниҳодҳои мушаххас ҷиҳати такмили механизми ҳавасмандии молиявии рушди соҳибкориҳои хурду миёна ва имтиёзҳои андозӣ дар шароити бӯҳрони молиявӣ-иқтисодӣ пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: низомии андозӣ, маъмурикунонии андоз, ҷаъолияти соҳибкорӣ, рушди соҳибкориҳои хурду миёна, механизми андозбандӣ, танзими андоз, мақомоти андоз.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Шералиев Эмомали Нуралиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 93-519-81-11. E-mail: Emomali68@mail.ru.

Бахтиёр Султон - соискатель Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 985 -03-03-27.

В статье рассматриваются теоретические аспекты формирования налогового администрирования в развитии малого и среднего предпринимательства в нынешних условиях. Предложены идеи отечественных и зарубежных ученых о налоговой системе и их администрировании, регулирования налогового администрирования в развитии малого и среднего предпринимательства с учётом региональных особенностей и специфических условий их развития с целью производства конкурентноспособных и импортозамещающих товаров в условиях рыночной экономики. Рассмотрены проблемы налогового администрирования в развитии малого и среднего предпринимательства с позиции государственного регулирования эффективности деятельности работников налогового органа, даны рекомендации по совершенствованию финансового стимулирования развития малого и среднего предпринимательства в условиях финансово-экономического кризиса.

Ключевые слова: налоговое администрирование, налоговая система, предпринимательская деятельность, развитие малого и среднего предпринимательства, налоговый механизм, налоговое регулирование, налоговые органы, налоговые проверки.

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF TAX ADMINISTRATION IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

Sheraliev Emomali Nuralievich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: (+992) 93-519-81-11. E-mail: Emomali68@mail.ru.

Bakhtiyor Sulton - applicant of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: (+992) 985 -03-03-27.

The article discusses the theoretical aspects of the formation of tax administration in the development of small and medium-sized businesses in the current conditions. The ideas of domestic and foreign scientists about the tax system and their administration, regulation of tax administration in the development of small and medium-sized businesses, taking into account regional characteristics and specific conditions for the development of this business, with the aim of producing competitive and import-substituting goods in a market economy, are proposed. The problems of tax administration in the development of small and medium-sized businesses are considered from the position of state regulation of the efficiency of the activities of employees of the tax authority, recommendations are given for improving the mechanism of taxation in the development of small and medium-sized businesses in the conditions of the financial and economic crisis.

Key words: tax administration, tax system, development of small and medium-sized businesses, tax mechanism, tax regulation, tax authorities, tax audits.

Дар шароити муосир низомии андозӣ ва маъмурикунонии он ба яке аз механизмҳои муҳими рушди ҷаъолияти соҳибкорӣ ва танзими иқтисодиёти миллии кишвар табдил меёбад. Давлат сиёсати андозиро ба василаи фишанги таъсиррасонӣ ба рушди

субъектҳои соҳибкорӣ ва муносибатҳои бозорӣ истифода мебарад. Пардохт ва ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ тавассути механизми мазкур яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи низоми маъмурикунонии андоз мебошад.

Ҳамзамон, рушди соҳибкории хурду миёна унсури асосии модели рушди иқтисодиёти бозорӣ арзёбӣ гардида, таъсири худро ба рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли мерасонад. Фаъолияти соҳибкорӣ, ҳамчун фаъолияти навоарӣ ва эҷодкорӣ, тавассути низоми маъмурикунонии андоз, бахусус, назорату санҷишҳои андозӣ роҳандозӣ гардида, дар ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ ҳиссаи худро мегузорад. Қобилияти зуд ивазшавандагии муҳити соҳибкорӣ ва фазои сармоягузорӣ, рақобатпазирии субъектҳои соҳибкории хурду миёна яке аз омилҳои муҳимми рушди иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад. Ба ибораи дигар, тавассути рушди соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории хурду миёна муҳити рақобатноки молистеҳсолкунандагони ватанӣ ва қисмати даромади буҷети давлатӣ таъмин карда мешавад.

Амалӣ намудани сиёсати андозӣ ва дастгирии давлатии рушди соҳибкории хурду миёна, тавассути низоми маъмурикунонии андоз, ки он ба содагардонии низоми андозбандӣ ва мувофиқати гаронии андоз, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва ҳавасмандии молиявии субъектҳои соҳибкорӣ равона мегардад. Махсусан, дар шароити бӯҳрони молиявӣ-иқтисодӣ нақши низоми маъмурикунонии андоз, аз ҷумла назорату санҷишҳои андозӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ соҳибкории хурду миёна хеле назаррас буда, таҳқиқ ва омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ-методологӣ низоми андозӣ ва маъмурикунонии он яке аз вазифаҳои асосии илми иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Низоми андозӣ ва маъмурикунонии он дар ташаккул ва рушди низоми молиявии дилхоҳ кишвар нақши калидӣ бозида, ба сифати манбаи асосии даромади буҷети сатҳҳои гуногун хизмат менамояд. Дар кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ ба воситаи андозҳо қариб 40%-и маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) таъмин гардида, он тавассути низоми маъмурикунонии андоз, бахусус, назорату санҷишҳои андозӣ татбиқ мешавад. Ин раванд рушди субъектҳои соҳибкориро таъмин намуда, ба таҳкими имкониятҳои буҷети давлатӣ мусоидат менамояд.

Мафҳуми «маъмурикунонӣ» дар назарияи илми низоми идоракунӣ нав пайдо шудааст. Моҳияти ин мафҳум аввалин маротиба аз ҷониби олими рус З.В. Заполский пешниҳод гардидааст, «маъмурикунонии даромадҳои давлатӣ» ҳамчун шакли махсуси фаъолият дар таъмини уҳдадорӣҳои молиявӣ ва қисмати даромади буҷети давлатӣ, ки ба ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ равона карда шудааст, арзёбӣ мегардад...» [4, с.148], баъдан, «...ҳамчун шакли фаъолияти махсус оид ба таъмин ва иҷрои қисмати даромади буҷети давлатӣ, ки қонунгузории бахши андоз муайян намудааст, истифода бурда шудааст...» [4, с.155]. Ба ибораи дигар, низоми маъмурикунонии андоз ҳамчун низоми идоракунӣ мақомоти андоз ва органҳои маҳаллии он ҷиҳати баҳисобгирӣ ва назорати андозӣ, меъёри андозбандӣ ва пардохти маблағҳои андозӣ, танзими иҷрои қонунгузории бахши андозӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ муаррифӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар кишварҳои собиқ шуравӣ мафҳуми «маъмурикунонии андоз» дар назарияи низоми андозӣ ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозорӣ пайдо шудааст. Истилоҳи «маъмурикунонӣ» (administration - руководство, управление) ҳаммаънои мафҳуми «идоракунӣ» буда, инъикоси фаъолияти идоракунӣ мақомоти андозро инъикос менамояд. Бо назардошти ин гуфтаҳо, низоми маъмурикунонии андоз ҳамчун низоми махсус, ба идоракунӣ муносибатҳои андозӣ ва фаъолияти кормандони мақомоти андози кишвар ва ҳамчун фишанги муҳимми рушди субъектҳои соҳибкорӣ хизмат менамояд.

Ба андешаи М.Т. Оспанов, маъмурикунонии андоз ин, «...фаъолияти дастҷамъонаи кормандони мақомоти андоз, ки дар доираи салоҳият, функсия ва ваколати мақомоти андоз, тавассути қонунгузории бахши мазкур роҳандозӣ гардида...» [7, с.289], аз ҷораҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, ки ба мутобикатсозии сохторӣ, баҳисобгирӣ,

банақшагирӣ ва назорати сари вақт воридшавии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ равона карда шудааст. Ба андешаи Х.Қ. Чумабоев ва А.М. Маъмуров «...маъмурикунонии андоз ҳамчун ниҳоди махсуси таъмини ҷамъоварии маблағҳои андоз, ҷузъи расмиёти идоракунии низоми андозӣ дар доираи сиёсати андозӣ муносибати ташкилию ҳуқуқии давлат ва шахсони уҳдадорро ифода менамояд...» [11, с.92]. Аз ин лиҳоз, низоми маъмурикунонии андозро дар рушди субъектҳои соҳибкорӣ ва ҷамъовари саривактии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ дуруст истифода мебаранд.

Дар маънои бештар васеъ низоми маъмурикунонии андоз «...ин низоми идоракунии мақомоти андоз дар маҷмӯъ ва дар маънои хеле одӣ бошад, идоракунии фаъолияти кормандони мақомоти андоз барои амалӣ намудани назорату санҷишҳои андозӣ хизмат менамояд...» [9, с.385], ки онро аз нигоҳи концептуалӣ чунин шарҳ медиҳад:

- ташкил ва банақшагирии низоми андозӣ ва иҷрои нақшаи воридшавии маблағҳои андози буҷети давлатӣ;
- муттаҳидсозии фаъолияти дастҷамъонаи кормандони мақомоти андози кишвар;
- таъмини ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъектҳои соҳибкорӣ дар назди мақомоти андози кишвар, ки назорати воридшавии маблағҳои андозиро ба уҳда доранд;
- ташкили назорату санҷишҳои андозӣ ва назорат аз болои иҷрои уҳдадорихои андозии субъектҳои соҳибкорӣ;
- истифодаи чораҳо оид ба масъулияти андозсупорандагон барои қонунвайронкунии бахши мазкур ва ғайра.

Яке аз вазифаҳои муҳими маъмурикунонии андоз ин таъмини фаъолияти самараноки субъектҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Он ҳамчун фишанги молиявӣ-иқтисодӣ ва маъмурӣ-ҳуқуқии таъсири давлатро ба субъектҳои соҳибкорӣ инъикос менамояд. Дар ин раванд «...омӯзиши низоми андозбандӣ ҳамчун механизми танзими фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурду миёна зарурати таҳлили унсурҳои низоми андозиро барои манфиатҳои давлат ва субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ зарур мебошад...» [5, с.174], ки он тавассути танзими давлатии рушди соҳибкории хурду миёна амалӣ карда мешавад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки низоми маъмурикунонии андоз - ин маҷмуи қоидаҳо, тадбирҳо ва фишангҳои таъсиррасони давлат ба субъектҳои соҳибкорист, ки ба баланд бардоштани имкониятҳои молиявӣ-иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ, беҳтаршавии воридоти андозу пардохтҳо ба буҷети давлатӣ, ҳавасмандии молиявӣ-иқтисодии рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна равона карда шудааст.

Механизми маъмурикунонии субъектҳои соҳибкории хурду миёна аз баҳисобгирии объектҳои андозбандӣ ва ба андозбандӣ, махсусан, назорату санҷишҳои андозӣ, тавассути азнавтасимкунии даромадҳои миллӣ, имтиёзҳои андозӣ ва иқтидори андозӣ, ҳавасмандии субъектҳои соҳибкорӣ оғоз гардида, то ҷамъоварии маблағҳои андозӣ ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун идома меёбад. Истифодаи ин фишангҳо аз танзими давлатии рушди фаъолияти соҳибкорӣ, таъмини манфиатҳои давлатӣ ва субъектҳои соҳибкорӣ, ки иштирокчиёни ин муносибатҳо мебошанд, вобастагии калон дорад. Низоми маъмурикунонии андоз дар ин маврид ба як механизми қавии баланд бардоштани фаъолияти кормандони мақомоти андоз ва суботи молиявии кишвар табдил меёбад.

Дар замони муосир омӯзиши масъалаҳои низоми маъмурикунонии андоз дар рушди субъектҳои соҳибкории хурду миёна на он қадар таҳқиқ гардида, баъзе аз муқаррароти Кодекси андоз оид ба ин масъала ба такмил ниёз дорад. Қайд кардан зарур аст, ки сохтору мақомотҳои дахлдори давлатӣ, бояд ҷиҳати таҳқиқи омӯзиши низоми андозӣ ва маъмурикунонии он чораҳои зарурӣ андешанд. Алҳол давлат дар таъмини буҷети давлатӣ бо захираҳои молиявӣ танқиси кашида, дараҷа ва тамоюли воридшавии маблағҳои андозӣ низ ғайриқаноатбахш мебошанд. Аз ин рӯ, омӯзиши масъалаи мазкур яке аз муаммоҳои муҳими низоми андозӣ ба ҳисоб рафта, дар назди мақомоти давлатӣ, бахусус, мақомоти андози кишвар иҷрои функцияҳои асосии онро

тақозо менамояд, ки он тавассути ченак (маҳак)-и нишондиҳандаҳои асосии баҳодихии низоми андозӣ ва маъмурикунонии он дар рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна роҳандозӣ мегардад.

Масъалаи низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии он ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, бахусус, соҳибкории хурду миёна ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи олимони мутахассисони соҳаи маъмур қарор дорад. Муддати тӯлонӣ низоми маъмурикунонии андоз ҳамчун соҳаи илмӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифта, ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар таҳқиқоти илмӣ оид ба низоми маъмурикунонии андоз, махсусан, назорату санҷишҳои андозӣ, робитаи мутақобила оид ба рушди истехсолот, муомилот, тақсимот ва истеъмоли молу маҳсулот камтар ба назар мерасид.

Мо дар асоси таҳлили адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ, ҷанбаҳои назариявӣ-методологӣ ташаккули низоми маъмурикунонии андозро дар рушди соҳибкории хурду миёна дар ҷадвали 1 пешниҳод намудаем.

Ҷадвали 1. - Тафсири таърифи мафҳуми “маъмурикунонии андоз” дар рушди соҳибкории хурду миёна

Муаллиф	Таъриф
Чухнина Г.Я.	Маъмурикунонии андоз - ин ташкил ва амалӣ намудани фаъолияти самараноки назорат ва ҷаридоти саривактии маблағҳои андозии субъектҳои соҳибкорӣ мебошад.
Маъдиев С., Воҳидов У.М.	Маъмурикунонии андоз - ин ташкили оқилонаи қори бозрасиҳои андоз ба ихтисори хароҷоти андозсупорандагон барои ҳисобдорӣ андоз, таҳия ва супоридани ҳисоботи андоз мусоидат мекунад, ки он ба фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна низ дахл дорад [6, с.61].
Гончаренко Л.И.	Маъмурикунонии андоз ҳамчун қисмати муҳими идоракунии муносибатҳои андозӣ ва ташкилӣ-ҳочагидорӣ субъектҳои соҳибкорӣ арзёбӣ мегардад [3, с.10].
Ханафеев А.Ф.	Маъмурикунонии андоз барои дуруст амалӣ намудани сиёсати андозӣ дар баҳши муносибатҳои соҳибкорӣ дар шароити бӯҳрони молиявӣ вобаста ба маъмурикунонии андоз миёни давлат ва минтақаҳои он муҳим мебошад [10, с.62].
Бобошко В.И., Мамедов Д. А.	Маъмурикунонии андоз на фақат дар ҷамъоварии маблағҳои андозӣ ба бӯҷети давлатӣ, балки барои рушди соҳибкорӣ хурду миёна дар самти баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии мардум ва таъмини ҷойҳои қорӣ хизмат мебаронад [2, с.50].
Пайзулаев И. Р.	Маъмурикунонии андоз - ин яке аз усулҳои асосии дастгирии давлатӣ рушди соҳибкорӣ хурду миёна дар баҳши ҳавасмандии андозбандӣ бӯду дар оянда мемонад [8, с.16].
Ҷумабӯев Х. Қ., Маъмуров А. М.	Маъмурикунонии андоз - ҳамчун ниҳоди таъмини ҷамъоварии андоз, ҷӯзӣ расмиёти идоракунии низоми андоз дар доираи сиёсати андозӣ, ки муносибатҳои ташкилию ҳуқуқӣ давлат ва субъектҳои соҳибқориро таъмин менамояд [11, с.91].

Манбаъ: таҳияи муаллифон.

Ҳамин тариқ, низоми маъмурикунонии андоз дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна - ин фаъолияти мақомоти давлатӣ дар баҳши андозбандӣ мебошад, ки барои ҷамъоварии саривактии маблағҳои андозӣ ба бӯҷети давлатӣ равона қарда шӯда, тавассути он ҷамъоварии маблағҳои андозӣ ва идоракунии самараноки қормандони мақомоти андоз роҳандозӣ мегардад. Аз ин рӯ, маъмурикунонии андоз як низоми зӯдамал ва ташаккулёфтаи муносибатҳои андозӣ мебошад, ки фаъолияти қормандони мақомоти андоз ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ, бахусус, соҳибкорӣ хурду миёнаро ҳамоҳанг месозад.

Танзими давлатии маъмурикунонии андоз бо истифода аз усулҳо ва фишангҳои махсус амалӣ карда шуда, «...ҳамчун як унсури низоми маъмурикунонии андоз барои идоракунии низоми андозӣ ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар баҳши идоракунии фаъолияти кормандони мақомоти андоз истифода бурда мешавад...» [1, с.12].

Ба истилоҳи дигар, «...самаранокии танзими давлатии маъмурикунонии андоз ба сатҳи ҷамъоварии андоз равона гардида, ба воридоти маблағҳои андозӣ ва таъмини саривақтии ҷамъоварии онҳо ҳамчун нишондиҳандаи инъикосгари сатҳу сифати низоми андозбандӣ баҳогузорӣ карда мешавад...» [11, с.92].

Дар ин раванд, дигаргунсозии низоми андозӣ ва тағйироти институтсионалӣ хеле муҳим буда, дар заминаи тақмили қонунгузории баҳши андозӣ, баҳусус, Кодекси андоз пӣёда сохта мешавад. Бо ин мақсад Ҳукумати ҷумҳурий барномаи миёнамуҳлати рушд ва мутобиқсозии меъёрҳои андозиро бо шароитҳои нави рушди соҳибкорӣ, баҳусус, соҳибкории хурду миёна таҳия ва пешниҳод намудааст. Мақсади асосии барномаи маъмурикунонии андоз дар мусоидат ба рушди инвеститсионии фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмини ҷойҳои нави корӣ мебошад. Дар ояндаи наздик, дар баробари таъмини қисми даромади буҷети давлатӣ, инчунин, барои дигаргунсозии баҳши андозӣ, ҷалби бештари сармояҳо, воридоти технологияҳои нав, ташкили соҳибкории инноватсионӣ ва дар заминаи он ҷойҳои нави корӣ, афзоиши иқтисодии кишвар аҳаммияти махсус дода мешавад.

Аз ин хотир, дар Кодекси андоз дар фаъолияти самараноки соҳибкорӣ, истеҳсоли молу хизматрасониҳо, ташкили корхонаҳои нави саноатӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба соҳибкории хурду миёна пешбинӣ карда шудаанд. Мақсади ислоҳоти низоми андозӣ ва маъмурикунонии он дар ҷумҳурий аз содагардонии низоми андозбандӣ, таъмини баробарӣ ва мувофиқати гаронии андоз, ташкили шароитҳо барои рушди соҳибкории хурду миёнаи истеҳсоли ва идоракунии самараноки кормандони мақомоти андозӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин раванд тайи солҳои охир дар заминаи татбиқи стратегияи рушди иқтисоди миллӣ ба рушди низоми андозбандӣ диққати махсус дода шуда, низоми маъмурикунониро ба сифати механизми муҳимми ғанӣ гардонидани сиёсати давлатӣ дар баҳши андозбандӣ роҳандозӣ менамоянд. Аз ин хотир, ташаккули низоми маъмурикунонии андоз дар рушди соҳибкории хурду миёна ба баланд бардоштани сатҳу сифати ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ, кам кардани хароҷоти мақомоти андози кишвар ва беҳтар намудани хизматрасониҳо ба субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории хурду миёна равона карда мешавад.

Мақсади ислоҳоти низоми андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин содагардонӣ ва маъмурикунонии низоми андозбандӣ ва мувофиқгардонии он бо рушди фаъолияти соҳибкорӣ, баҳусус, соҳибкории хурду миёна барои ташкили ҷойҳои нави корӣ ва шугли пурсамари аҳоли, идоракунии самараноки рақобатпазирӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо молу маҳсулоти ватанӣ мебошад. Дар ин раванд, рушди соҳибкории хурду миёна омили муҳимми рушди иқтисодии кишвар ба ҳисоб рафта, ба таъмини иқтисодӣ-иҷтимоии аҳоли мусоидат менамояд. Соҳибкории хурду миёна дар ҷумҳурий дар шароити кунунӣ ҳам аз нигоҳи соҳавӣ ва ҳам аз нигоҳи минтақавӣ-ҳудудӣ гуногунранг буда, он ба тақмили низоми андозӣ ва маъмурикунонии он ниёз дорад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлил ва омӯзиши низоми маъмурикунонии андоз дар рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна ба ҳулосае омадан мумкин аст, вай ҳамчун механизми махсуси низоми андозбандӣ барои риояи қонунгузории баҳши андозӣ ва алоқаи судманди байни давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ, баҳусус, соҳибкории хурду миёна хизмат намуда, барои татбиқи амалии назорату санҷишҳои андозӣ дар шароити муосир роҳандозӣ гардида, як ҷузъи муҳимми идоракунии низоми андозӣ-молиявии кишвар ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Барулин, С.В. Налоговый менеджмент: учебное пособие / С.В. Барулин. - М.: Омега - Л, 2008. – 269 с.

2. Бобошко, В.И. Налоговое администрирование малого и среднего предпринимательства в Рязанской области / В.И. Бобошко // Управление. - 2011. - №1/5. - С. 49-53.
3. Гончаренко, Л.И. Методология налогообложения и налогового администрирования Коммерческих банков России / Л.И. Гончаренко. - М., 2011. – 192 с.
4. Запольский, С.В. О системе органов, администрирующих государственные доходы / С.В. Запольский // Субъекты советского административного права: сб. науч. трудов СЮИ. - Свердловск, 1985. – 148 с.
5. Косов, М.Е. Налогообложение предпринимательской деятельности. Теория и практика: учебник / М.Е. Косов. - М.: ЮНИТИ, 2012. – 174 с.
6. Маъдиев, С. Усулҳои иқтисодию оморӣ баъмин таҳлил ва идоракунии гаронии андоз дар сатҳи корхона: монография / С. Маъдиев, УМ. Воҳидов. - Душанбе, 2019. – 119 с.
7. Оспанов, М.Т. Налоговая реформа и гармонизация налоговых отношений / М.Т. Оспанов. - СПб: УЭФ, 1997. – 289 с.
8. Пайзулаев, И.Р. Налоговое администрирование субъектов малого предпринимательства / И.Р. Пайзулаев // Экономические науки. Финансы, денежное обращение и кредит. - 2012. - № 4. - С. 15-21.
9. Паскачев, А.Б. Большой толковый словарь налоговых терминов и норм / А.Б.Паскачев. - М.: Гелиос АРВ, 2002. – 385 с.
10. Ханафеев, А.Ф. Налоговое администрирование малого бизнеса в регионе / А.Ф. Ханафеев //Бюджетно-налоговая политика. -2009. -№42 (135). - С. 60-65.
11. Чумабоев, Х.Қ. Чамъоварии андоз ҳамчун нишондиҳандаи назорати андозӣ дар сатҳи минтақа / Х.Қ. Чумабоев, А.М. Маъмуров //Паёми молия ва иқтисод. -2021. - № 4 (28). - С. 91-101.

УДК: 338.49;001.895

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ДЛЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

***Мирзоева Евгения Шуджоатбековна** – к.э.н., доцент, начальник управления по науке и инновациям Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 985022224. E-mail: evgeniya-2385@mail.ru*

Статья посвящена анализу проблем формирования инновационной инфраструктуры инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан. Автор рассмотрел основные компоненты инновационной инфраструктуры и отметил задачи, которые призваны решить. На основе анализа расходов на НИОКР были выявлены страны с самой высокой и низкой долей в ВВП. Для формирования и развития инновационной инфраструктуры инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан автор указывает на необходимость организации институциональных условий, которые способствуют повышению деловой активности. Результатом данного исследования являются рекомендации по созданию и развитию компонентов инновационной инфраструктуры в Республике Таджикистан.

***Ключевые слова:** инновационная инфраструктура, инновационное предпринимательство, инновационные процессы, инновационные технологии, венчурные фонды, консалтинговые фирмы.*

МУАММОҲОИ ТАШАККУЛИ ИНФРАСОҲТОРИ ИННОВАТСИОНӢ БАРОИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

***Мирзоева Евгения Шуджоатбековна** - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 985022224. E-mail: evgeniya-2385@mail.ru*

Мақола ба таҳлили мушкilotи ташаққули инфрасохтори инноватсионии соҳибкории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф ҷузъҳои асосии инфрасохтори инноватсиониро баррасӣ намуда, вазифаҳоро, ки барои ҳалли онҳо пешбинӣ шудаанд, қайд кардааст. Дар асоси таҳлили хароҷоти таҳқиқоти илмӣ, кишварҳое муайян карда шуданд, ки дар ММД-и давлатҳои ҷаҳон ҳиссаи баландтарин ва пасттарин доранд. Муаллиф бо мақсади ташаққул ва рушди инфрасохтори инноватсионии соҳибкории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ташикили шароити институтсионалиро, ки ба афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат мекунад, қайд кардааст. Натиҷаи таҳқиқот тавсияҳо оид ба ташикил ва рушди ҷузъҳои инфрасохтори инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: инфрасохтори инноватсионӣ, соҳибкории инноватсионӣ, равандҳои инноватсионӣ, технологияҳои инноватсионӣ, фондҳои венчурӣ, ширкатҳои консалтингӣ.

PROBLEMS OF FORMING INNOVATIVE INFRASTRUCTURE FOR INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Mirzoeva Evgenia Shudzhoatbekovna – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Science and Innovation Department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Phone: 985022224. E-mail: evgeniya-2385@mail.ru

The article is devoted to the analysis of the problems of formation of the innovative infrastructure of innovative entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. The author examined the main components of the innovation infrastructure and noted the tasks that they are designed to solve. Based on the analysis of R&D spending, countries with the highest and lowest share in the GDP of the countries of the world were identified. In order to form and develop an innovative infrastructure for innovative entrepreneurship in the Republic of Tajikistan, the author points out the need to organize institutional conditions that contribute to increasing business activity. The result of this study are recommendations for the creation and development of components of the innovation infrastructure in the Republic of Tajikistan.

Key words: innovative infrastructure, innovative entrepreneurship, innovative processes, innovative technologies, venture funds, consulting firms.

В современных условиях развития отечественной экономики ключевую роль в организации инновационного предпринимательства занимает инновационная инфраструктура. Во многих странах локомотивом экономического развития является именно инновационная инфраструктура инновационного предпринимательства, которая создает условия для инвесторов, снижает их риски, предоставляет консалтинговые услуги и содействует притоку инвестиций. Чем быстрее будет налажена инновационная инфраструктура в стране, тем лучше будут внедряться инновации в ее экономику.

Для Республики Таджикистан потребность в инновационной экономике усиливается, с одной стороны, в связи с конкуренцией с компаниями развитых стран с их высоким техническим уровнем и качеством продукции, а с другой стороны – ценовой конкуренцией стран с переходной экономикой и других развивающихся стран. Поэтому проблема создания экономического механизма, позволяющего генерировать, воспроизводить и использовать инновации для повышения темпов экономического развития и качества жизни в стране, приобретает чрезвычайно актуальное значение [5, с.37].

Инновационная составляющая является важнейшим аспектом экономической политики государства, поэтому усиливается необходимость ведения работы по активизации инновационных и инвестиционных процессов на предприятиях и в организациях, развитию взаимодействия промышленных предприятий, научных учреждений и вузов, повышению престижа работников, занятых научно-технической и инновационной деятельностью [3, с.315]. Данные процессы ускорят переход на инновационный путь развития национальной экономики, а также формирование инновационных предприятий, способных производить конкурентоспособную продукцию на мировом рынке, а также способствуют развитию наукоёмких отраслей.

В век нового технологического уклада экономика будет считаться конкурентоспособной в случае широкого развития инновационной инфраструктуры. Поэтому правительству нашей страны необходимо и дальше ускоренными темпами

способствовать организации и развитию инновационной инфраструктуры для инновационного предпринимательства. Республика Таджикистан имеет свою специфическую структуру, свою систему приоритетов и должна рассчитывать на собственные ресурсы при реализации стратегии формирования инновационной экономики.

В свою очередь требуется развитие инновационной инфраструктуры (наукоградов, инновационно-технологических центров, центров трансфера технологий, инновационных выставок-ярмарок, бизнес-инкубаторов, инновационных и венчурных фондов и т.д.) [4, с.16].

В тоже время, совокупность разнообразных фирм и организаций, предоставляющих свои услуги в области финансовой, информационной, технической, консалтинговой и иной деятельности формируют современную инновационную инфраструктуру для инновационного предпринимательства.

Инновационную инфраструктуру предпринимательской деятельности можно представить в следующем виде (рис.1).

Рис.1. Инновационная инфраструктура предпринимательской деятельности

В целом указанная инновационная инфраструктура может решить ряд задач, таких как:

- формирование стартовых условий для развития инновационного предпринимательства;
- государственное регулирование и сертифицирование наукоёмких отраслей;
- государственная поддержка по созданию венчурных фондов в Республике Таджикистан;
- создание консалтинговых и инжиниринговых фирм по оказанию экспертных услуг для инновационных предпринимателей;
- подготовка специалистов, участвующих в инновационной деятельности;
- информационное обеспечение инновационных проектов и т.д.

Таким образом, для объединения научных разработок и предпринимательского сообщества необходимо связующее звено, которым выступает инновационная инфраструктура. При этом необходимо учитывать, что для каждого отдельного предприятия инновационная инфраструктура имеет свои особенности.

Так, например, промышленное предприятие, использующее в своей деятельности инновационные технологии может выбирать из такой альтернативы, либо в структуре предприятия создать подразделение, которое будет разрабатывать и внедрять собственные инновации, но это потребует больше затрат времени и денег. Либо предприятие может приобрести готовые инновационные технологии со стороны. Таким образом, руководство предприятия, оценив имеющийся инновационный потенциал, делает свой выбор.

Безусловно, развитие своей инновационной инфраструктуры позволяет промышленным предприятиям избежать проблемы крупных единовременных затрат на приобретение инновационных продуктов. Поэтому ряд крупнейших российских промышленных предприятий (прежде всего, нефтяного и газового комплексов) использовали опыт зарубежных компаний, создав в своей структуре специальные инновационные подразделения (подобные отделам R&D- Research & Development) [1].

Однако, в современных условиях глобальных вызовов даже крупные промышленные предприятия не могут позволить себе огромные траты на разработку инновационных идей и их внедрение в производство. В решении данных проблем необходима государственная поддержка в целях формирования и развития инновационной инфраструктуры. Государство должно помочь в скорейшей кооперации научного и бизнес сообщества.

До сих пор имеются факторы, препятствующие в ближайшее время достижению значимых результатов в развитии инновационной сферы предприятий. Во-первых, затраты на внедрение инноваций могут превышать эффект от внедрения. Во-вторых, инновационная деятельность связана с высокими рисками, и обычные коммерческие кредиты предприятиям, как правило, недоступны, а собственных средств не хватает. Кроме того, коммерческие банки до сих пор не кредитуют инновационные проекты из-за их рискованности [6, с.58].

Для Республики Таджикистан в современных условиях очень важно развивать научно-технический, организационный, производственный и интеллектуальный потенциал, который необходимо адаптировать к мировым тенденциям инновационного предпринимательства. Только комплексный подход к реструктуризации национальной системы и выработка стратегии инновационного развития с учетом требований новых реалий переходного периода позволит преодолеть трудности на пути инновационного развития экономики страны.

Необходимо отметить, что проблемы инновационного развития в Республике Таджикистан состоят в отсутствии необходимой инновационной инфраструктуры и в неправильных подходах к её построению. Опыт развитых стран показывает, что именно инновационная инфраструктура является основой развития инновационной деятельности промышленного предпринимательства, отдельных отраслей, регионов и страны в целом [2, с.55].

По мнению отечественного ученого Ф.А. Кодирова, на сегодняшний день ключевыми проблемами развития инновационной инфраструктуры в нашей стране являются [2, с.56]:

- неэффективная государственная политика в области инновационного развития;
- нехватка квалифицированных кадров;
- слабая государственная поддержка инновационных инициатив и новых исследований, а также системы стимулирования инновационной деятельности и взаимодействия науки и производства.

По мнению профессора С.Д. Комилова: «даже если будет создан инновационный климат в стране, предприятия не всегда смогут воспользоваться открывающимися возможностями, так как у большинства руководителей предприятий чувствуется нехватка новых навыков, знаний, умений, чтобы ориентироваться на производство новой продукции,

на новых рынках и по-новому организовать взаимоотношения. Поэтому возникает проблема осуществления реальных инвестиций в человеческий капитал» [4, с.21].

Так как инновационные процессы в Республике Таджикистан только начинают развиваться, особое значение приобретает подготовка научно-технических кадров. Для этого необходимо организовать подготовку менеджеров инновационной деятельности для реализации инновационных проектов и развития инновационного предпринимательства.

Так, по мнению отечественного ученого М.К. Файзулаева: «Слабая техническая база предприятий республики также препятствует инновационному развитию, существуют и другие препятствия: отсутствие у руководителей и специалистов опыта ведения инновационной деятельности; недостаточное участие государства в инновационных процессах; низкое качество информированности предприятий и др.» [6, с.56].

Как известно, экономическую базу инновационного развития любого государства составляют расходы на научные разработки из государственного бюджета. В мировой практике каждые 7-10 лет происходит удвоение расходов на научные исследования, разработки и доведение их до промышленного применения. В таблице 1. приведены затраты на научные исследования и разработки в процентах к ВВП в различных странах мира за 10 лет. Как видно из таблицы высокая доля расходов (3,5-4,8%) на НИОКР в ВВП в таких странах, как: Израиль, Швейцария, Швеция, Австрия, Германия, Дания, США, Финляндия, Франция, а самая низкая доля (0,1-0,2%) в таких странах, как: Армения, Азербайджан, Узбекистан, Таджикистан, Казахстан, Кыргызстан.

Таблица 1. - Затраты на исследования и разработки в процентах от ВВП, % в странах мира (2010-2019 гг.)

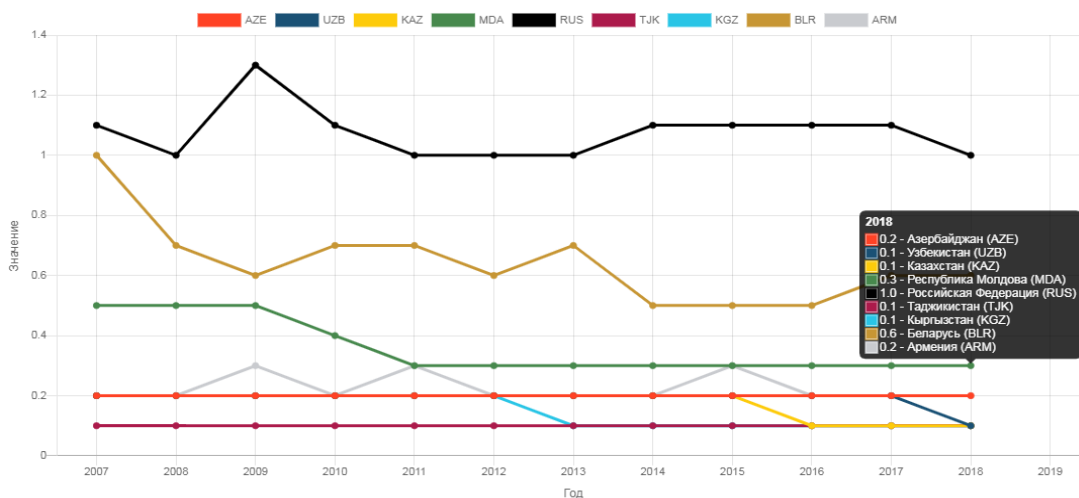
Страна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австрия	2,7	2,7	2,9	3,0	3,1	3,0	3,1	3,0	3,2	3,2
Азербайджан	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Армения	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Беларусь	0,7	0,7	0,6	0,7	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6
Бельгия	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4	2,5	2,7	2,8	2,8
Болгария	0,6	0,5	0,6	0,6	0,8	1,0	0,8	0,7	0,8	0,8
Великобритания	1,61,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7
Венгрия	1,1	1,2	1,3	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3	1,5	1,4
Германия	2,7	2,8	2,9	2,8	2,9	2,9	2,9	3,1	3,1	3,1
Греция	0,6	0,7	0,7	0,8	0,8	1,0	1,0	1,1	1,2	1,1
Грузия	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Дания	2,9	2,9	3,0	3,0	2,9	3,1	3,1	3,1	3,1	3,0
Израиль	3,9	4,0	4,2	4,1	4,2	4,3	4,5	4,8	4,9	4,9
Ирландия	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1
Исландия	2,4	2,4	1,7	1,7	1,9	2,2	2,1	2,1	2,0	2,0
Испания	1,4	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Италия	1,2	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4
Казахстан	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Канада	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,5

Кыргызстан	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Латвия	0,6	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6	0,4	0,5	0,6	0,6
Литва	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	0,8	0,9	0,9	0,9
Нидерланды	1,7	1,9	1,9	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0	2,2	2,1
Норвегия	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,9	2,0	2,1	2,1	2,1
Польша	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2	1,2
Португалия	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3
Молдова	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Российская Федерация	1,1	1,0	1,0	1,01	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0	1,1
США	2,7	2,8	2,7	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8	2,8	2,8
Таджикистан	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Турция	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0
Узбекистан	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Украина	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5
Финляндия	3,7	3,6	3,4	3,3	3,1	2,9	2,7	2,7	2,8	2,8
Франция	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,3	2,3	2,2	2,2	2,2
Швейцария	3,1	3,1	3,2	3,2	3,2	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4
Швеция	3,2	3,2	3,2	3,3	3,1	3,1	3,2	3,2	3,4	3,3
Эстония	1,6	2,3	2,1	1,7	1,4	1,5	1,2	1,3	1,4	1,4

Источник: Электронный ресурс: <https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator>. Дата обращения (1.10.2022)

Необходимо отметить, что в странах с переходной экономикой расходы на научные разработки сравнительно небольшие (Диаграмма 1.).

Диаграмма 1. - Затраты на исследования и разработки в процентах от ВВП, % в странах СНГ (2007-2019 гг.)

Источник: Электронный ресурс: <https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator>. Дата обращения (1.10.2022)

Как видно из таблицы, среди стран СНГ самая высокая доля расходов на НИОКР в ВВП страны в Российской Федерации, которая составляет 1,1-1,3%, а самая низкая доля расходов (0,1%) - в Республике Таджикистан, однако в Кыргызстане с 2013 года расходы стали снижаться до 0,1%, также и в Казахстане с 2016 года расходы снизились и составляют 0,1%.

По мнению отечественного ученого Т.Д. Низомовой: «Опыт развития инновационного предпринимательства в таких странах, как Российская Федерация, Казахстан, Молдавия и др., показывает, что в этих республиках большое внимание уделяется инновационному развитию (технопарки, бизнес-инкубаторы и др.). А в нашей республике на основании статистических данных по этой теме ничего нельзя выявить, хотя у нас работают отдельные технопарки. Правительству страны следует принять меры для устранения этих недостатков, а также для еще большего упрощения и увеличения общей доступности системы налогообложения, улучшения условий для развития инновационного предпринимательства. Один из путей достижения конкурентоспособности и ускоренного развития национальной экономики лежит через развитие инновационной предпринимательской деятельности, ориентированной на рынок и потребителя. Внедряя, прежде всего достижения научно-технического прогресса и передовой практики, новой техники и новых технологий, рыночной организации и управления производством, можно добиться высоких темпов роста производительности труда и объема валового производства»[5, с.42].

Известно, важными предпосылками активизации инновационного предпринимательства является формирование инновационной инфраструктуры. Таким образом, по нашему мнению из-за ряда проблем в Республике Таджикистан пока не удалось создать все необходимые инфраструктурные предпосылки для развития инновационного предпринимательства таких, как:

- слабая и неэффективная система мотивации со стороны государства;
- неразвитость рынка научно-технической продукции;
- недостаточно развитая сеть консалтинговых, маркетинговых, банковских услуг

в сфере поддержки инновационных проектов.

Частный бизнес также не спешит тратить средства на финансирование инновационных разработок, в их практическое внедрение он вкладывает средства в инновации лишь постольку, поскольку это необходимо для выживания в жесткой конкурентной среде. Причем ограниченность объема инновационно-ориентированных инвестиций со стороны частного сектора определяется, прежде всего, институциональной структурой национальной экономики и инвестиционной активностью бизнес-структур [7, с.265].

Развитию инновационной деятельности в Республике Таджикистан необходима целенаправленная государственная поддержка участников инновационного предпринимательства. Применительно к нашей стране, где наблюдается недостаток крупных финансовых ресурсов и существует острая необходимость в закупке зарубежных технологий, финансовые механизмы целесообразно построить на базе специализированных инновационных фондов, развитии отечественного страхового рынка и различных государственных программ инновационной деятельности.

В таких условиях государство должно стимулировать формирование и развитие венчурных фондов, ориентированных не только на развитие инновационных технологий в стране, но и на закупку за рубежом оригинальных, относительно недорогих и быстро окупаемых организационно-экономических, управленческих решений, методов организации производства, ноу-хау. Благодаря венчурным фондам, эти нововведения и ноу-хау могут быть внедрены либо в форме создания новых производств, технологических линий, либо будут передаваться уже существующим предприятиям. Здесь государственная поддержка развития венчурных фондов должна проявляться, прежде всего, в разработке соответствующей законодательно-нормативной базы венчурного финансирования [4, с.27].

Так, с точки зрения отечественного ученого М.К. Файзулаева: «Общие меры стимулирования инновационного развития при разработке государственных программ

должны быть структурированы по разделам (подпрограммам), число которых зависит от того, какие направления стимулирования инновационного бизнеса, особенно малого инновационного предпринимательства, были выбраны в качестве приоритетных. Кроме того, инновационное развитие должно быть ориентировано на повышение управляемости процессом развития инновационного предпринимательства и включать: нормативно-правовую базу, определяющую специфические условия деятельности субъектов малого инновационного бизнеса, регулирующие формы и методы его стимулирования; кадровое обеспечение и имущественную поддержку малого инновационного предпринимательства» [6, с.58].

Таким образом, формирование и развитие инновационной инфраструктуры для инновационного предпринимательства предполагает создание институциональных условий для повышения деловой активности. В Республике Таджикистан к локомотивам функционирования инновационной инфраструктуры относятся следующие её составляющие:

- ❖ органы государственного управления, устанавливающие правовые режимы инновационной деятельности;
- ❖ научно-исследовательские институты, участвующие в инновационных разработках;
- ❖ венчурные фонды, вкладывающие свои средства в инновационные проекты;
- ❖ консалтинговые фирмы и бизнес-инкубаторы.

По нашему мнению, обобщая перечисленные проблемы и препятствия формирования и развития инновационной инфраструктуры инновационного предпринимательства можно сделать вывод о том, что для их решения необходимо, чтобы государство обеспечило развитие отраслей фундаментальной и прикладной науки, от которых зависит переход на инновационный путь развития национальной экономики. Вместе с тем, государственная политика должна исходить из организации в вузах подготовки научно-технических специалистов в области инноваций, инновационного менеджмента и коммерциализации нововведений.

Литература:

1. Веселовский М.Я. Формирование инновационной инфраструктуры промышленной сферы// МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). - 2017, №2(30) [электронный ресурс] Режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-innovatsionnoy-infrastruktury-promyshlennoy-sfery> (дата обращения 15.08.2022)
2. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура – основа развития промышленного предпринимательства/Ф.А. Кодиров//Финансово-экономический вестник. - Душанбе, 2020. - №4(24). - С.-49-57.
3. Комилов С.Д. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан / С.Д. Комилов// Проблемы современной экономики. Евразийский международный научно-аналитический журнал.-2009.-№1.- С.313-316.
4. Комилов С.Д. Инновационное развитие и совершенствование антикризисного управления предприятиями / С.Д. Комилов, М.Б. Махмадаминов. – Душанбе, 2010. - С.148-150.
5. Низамова Т.Д. Отраслевые и региональные аспекты развития инновационно-промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан / Т.Д. Низамова, А.Ф. Каджуклоев // Вестник ТГУПБП. - Худжанд, 2017. - №2(71). - С.35-45.
6. Файзуллоев М. К. Предпосылки инновационного развития экономики Таджикистана// Стратегии бизнеса: анализ, прогноз, управление. Электронный научно-экономический журнал, 2016. - №3 (23) [электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.strategybusiness.ru> › article › (дата обращения: 10.08.2022)
7. Файзуллоев М.К. Инновационное развитие как ключевой фактор экономического роста /М.К. Файзуллоев // Вестник ТНУ. - Душанбе, 2012. - №2/9. - С.263-270.
8. Электронный ресурс: <https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator>. Дата обращения: (1.10.2022)

УДК: 330.101.542.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲДИДИ ИҚТИСОДИЁТИ НИҲОНӢ БА ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Убайдов Фахриддин Сайфиддинович, н.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14 Тел.: (+992) 907-62-25-62, e-mail: F.Ubaidov@mail.ru

Мақола ба таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва амалии иқтисодиёти ниҳонӣ ва хатари он ба рушди иқтисодиёти миллӣ ва низоми молиявӣ бахшида шудааст. Муайян гардидааст, ки олимони давлатҳои гуногун ақидаҳои худро нисбат ба иқтисодиёти ниҳонӣ дар низомҳои гуногуни иқтисодӣ шарҳ дода, иқтисодиёти ниҳониро дар муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳамчун як омил номатлуби ҷомеа дониста, бештар хусусияти вайронкунии фарҳанги иқтисодиро инъикос ва, яке аз масъалаҳои мушкили замони муосирро пешгӯӣ намудаанд. Дар мақола таъкид шудааст, ки мубориза бо иқтисодиёти ниҳонӣ дар Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои стратегии давлат ба ҳисоб рафта, барои бехатарӣ ва манфиатҳои миллӣ ва рушди иқтисодиёти солим хело муҳим аст.

Дар натиҷаи таҳқиқот ҷиҳати коҳиши додани ҳаҷми иқтисодиёти ниҳонӣ тавсия шудааст, ки институтҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ бо ҷалби олимони ватанӣ маҷмуи муносибатҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодиро роҳандозӣ ва истифодаи технологияҳои нав ва ҷоннок намудани ҳукумати электрониро, ки ба низоми хизматрасонӣ шаффофият мебахшад, дар тамоми қаламрави мамлакат амалӣ намоянд.

Калидвожаҳо: иқтисоди ниҳонӣ, бехатарии иқтисодӣ, муносибат бо коррупсия, рушди иқтисодӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, низоми иқтисоди бозорӣ, муносибати институтсионалӣ, иқтисоди соягӣ, пинҳонӣ, хусусияти гайрирасмӣ, ҳуқуқи иқтисодӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ УГРОЗЫ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ НА РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Убайдов Фахриддин Сайфиддинович, к.э.н., доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе ул. Нахимова 64/14, моб. (+992) 907-62-25-62, e-mail: F.Ubaidov@mail.ru

Статья посвящена исследованию теоретических и практических основ теневой экономики и ее угрозы для развития национальной экономики и финансовой системы. Установлено, что ученые разных стран объясняли свои взгляды на теневую экономику в различных экономических системах, объясняли скрытую экономику в социально-экономических отношениях как нежелательный фактор в обществе. В большей степени отражали природу нарушения хозяйственной культуры и предсказали одну из самых острых проблем современной эпохи. Также в статье подчеркивается, что борьба со скрытой экономикой в Таджикистане считается одной из стратегических целей государства и имеет важное значение для национальной безопасности, интересов и развития здоровой экономики.

В результате исследования рекомендуется для уменьшения размеров скрытой теневой экономики, государственным и общественным учреждениям и институтам с привлечением отечественных ученых реализовать комплекс правовых и экономических отношений по ее сокращению, используя новые технологии, активизировать электронное правительство, которое обеспечивает прозрачность системы обслуживания, внедряется на всей территории страны.

Ключевые слова: скрытая экономика, экономическая безопасность, связь с коррупцией, экономическое развитие, экономические отношения, правовые отношения, система рыночного хозяйства, институциональные отношения, теневая экономика, скрытность, неформальный характер, экономическое право.

THEORETICAL ISSUES OF THE SHADOW ECONOMY THREATS ON THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Ubaidov Fakhriddin Saifiddinovich – candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Theory of Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067.

The article is devoted to the study of the theoretical and practical foundations of the shadow hidden economy and its threat to the development of the national economy and financial system. It was established that scientists from different countries explained their views on the shadow economy in various economic systems, explained the hidden economy in socio-economic relations as an undesirable factor in society. To a greater extent, they reflected the nature of the violation of economic culture and predicted one of the most problems of the modern era. The article also emphasizes that the fight against the hidden shadow economy in Tajikistan is considered one of the strategic goals of the state and is important for national security and interests and the development of a healthy economy.

As a result of the study, it is recommended that in order to reduce the size of the hidden shadow economy, state and public institutions and institutions, with the involvement of domestic scientists, implement a set of legal and economic relations to reduce it, using new technologies, activate e-government, which ensures the transparency of the service system, is being implemented throughout the country.

Key words: hidden economy, economic security, connection with corruption, economic development, economic relations, legal relations, market economy system, institutional relations, shadow economy, secrecy, informality, economic law.

Дар баробари рушди босуръати иқтисодиёти миллӣ омилҳое вучуд доранд, ки ба иқтисодиёти миллӣ ва низоми молиявии кишвар хатарҳо эҷод менамоянд. Яке аз чунин омилҳо ин иқтисодиёти нӣҳонӣ (пинҳонӣ) мебошад. Иқтисодиёти нӣҳонӣ дар муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳамчун як омил номатлуби ҷомеа буда, бештар хусусияти вайронкунии фарҳанги иқтисодиро инъикос менамояд. Он садди рушди инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии давлатҳо гардида, дар бисёр кишварҳо дар ҷараёни ислоҳоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ дар ҳолатҳои ноустувории ташкилӣ, низоми номунашакил ва номукамал заминаи мусоид пайдо мекунад.

Сарфи назар аз ҷиддиат ва аҳамияти бениҳоят калони ин мушкилот дар Тоҷикистони муосир ҳанӯз ҳам адабиёти махсус хеле кам мавҷуданд, ки фаъолияти иқтисодиёти нӣҳониро ҳамчун таҳдид ба амнияти иқтисодии кишвар дар давраи иқтисоди гузариш баррасӣ намоянд. Ин аз он сабаб ба амал омадааст, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи иқтисодиёти нӣҳонӣ дар кишварҳои пасошӯравӣ, алалхусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан ба наздикӣ оғоз ёфт. Назарияи иқтисодии асрҳои XVIII-XIX паҳлӯҳои ҳаёти иқтисодиёти нӣҳониро нодида гирифта, омӯзиши он танҳо дар асри XX таҳти таъсири институтсионализм (тамоюли афкори иқтисодӣ, ки намоёндагони онҳо ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ иқтисодии воқеӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекарданд), таҳия карда шудааст.

Иқтисодчиёни машҳур В.И. Авдийский и В.А. Дадалко сабабҳои асосии рушди иқтисодиёти нӣҳониро дар давлатҳое, ки ба низоми иқтисоди бозорӣ гузаштаанд, дар барҳамхӯрии хоҷагии ҷамъиятӣ ва нақшай, пошхӯрии истехсолоти ҷамъиятӣ, паст шудани рушди иқтисодӣ, болоравии ҷинойтҳои хусусияти иқтисодидошта ва ба монанди инҳо мебинанд [1].

Маҳфуми иқтисодиёти нӣҳонӣ дар шароити муосир метавонад якчанд маъно дошта бошад. Таҳлили иқтисодиёти нӣҳонӣ барои гузаронидани тадқиқот душвор мебошад. Аз натиҷаҳои илмӣ-тадқиқотии мо муайян гардидааст, ки иқтисодиёти нӣҳонӣ дар маҷмӯъ ба муносибатҳои хоҷагидорӣ ва молиявӣ, ки мақсадашон гирифтани ғоидаи ғайриқонунӣ мебошад, вобастагӣ дорад.

Гардиши пул дар бозори сиёҳ ҳамасола 8 трлн долл. ИМА-ро ташкил дода, дар аксари давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дар муҳосибот қайд нагардида, дар оморӣ расмӣ низ нишон дода намешавад [5, с.3].

Таҳлили иқтисодиёти нӣҳонӣ барои институтҳои давлатӣ зарурати ҷиддӣ дошта, моҳият ва маҳфуми иқтисодиёти нӣҳонӣ чи аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва чи аз нигоҳи иқтисодӣ ба маврид аст. Ҳар яке аз унсурҳои он муттаҳид буда, хусусияти пинҳонӣ дорад ва аз нишон додани баҳисобгирии расмӣ саркашӣ менамоянд ва аз супоридани андозҳо мелағжанд.

Яке аз аввалин корҳо дар ин соҳа асари П. Гутман (ИМА) «Иқтисодиёти ниҳонӣ, махфӣ ва пинҳонӣ» дар солҳои 1997 мебошад. Вай қайд мекунад, ки безътиборӣ ба миқёс ва нақши иқтисодиёти ниҳонӣ роҳ дода нашавад. Қадами ҷиддӣ ва намунаи мубориза бо ин зухурот аввалин бор дар конфронси байналмилалӣ оид ба иқтисоди ниҳонӣ гузошта шуд, ки соли 1983 дар шаҳри Белфелди Олмон баргузор гардида, дар он тақрибан 40 маъруза пешниҳод карда шуд [2, с.5]. Яъне, дар онҳо ба мушкилоти иқтисодиёти ниҳонӣ дар низомҳои гуногуни иқтисодӣ дахл кардаанд.

Иқтисодиёти ниҳонӣ ба рушди иқтисодиёти миллии мамлакат таъсири манфӣ расонида, тавозуни хоҷагии миллиро тағйир медиҳад.

Қайд намудан лозим аст, ки дар солҳои охир якҷанд таҳлилҳо оид ба иқтисодиёти ниҳонӣ аз тарафи олимони давлатҳои гуногун пешниҳод гардидааст. Вобаста ба ин, дар адабиёти иқтисодӣ якҷанд маҳфуми иқтисоди ниҳонӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, омӯрӣ ва ғайра ташреҳ дода шудааст.

Аз нигоҳи ҳуқуқӣ иқтисодиёти ниҳонӣ фаъолияти иқтисодие мебошад, ки берун аз доираи қонун амалӣ гардида, бо ин шарҳ бештар асоснок шудааст.

Барои ба таври аёнӣ дидани муҳтавои назарияҳо ва шарҳи иқтисодиёти ниҳонӣ ақидаи олимони давлатҳои гуногунро дар шакли ҷадвали алоҳида манзур менамоем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Назарияи олимони аз нигоҳи мухталиф оид ба шарҳи иқтисодиёти ниҳонӣ

Назарияҳо	Ақидаҳо ва шарҳи иқтисодиёти ниҳонӣ
- аз нигоҳи ҳуқуқӣ- Т.И. Корягина, А.М. Яковлева, А.А.Сергеев, А.Н.Шохин	зери маҳфуми иқтисодиёти ниҳонӣ фаъолияти иқтисодие дар назар дошта мешавад, ки берун аз доираи қонун амалӣ гардида, бо ин шарҳ, пеш аз ҳама, асоснок шудааст[3];
- аз нигоҳи иқтисодӣ - П.А. Герасимов, Г. Песчанских, А.А. Смирнов, К.А. Улибин	иқтисодиёти ниҳонӣ ҳамчун зухуроти таъсири манфидошта фаҳмида шуда, ба ҷомеа ва давлат зарар мерасонад ва меъёрҳои ҳуқуқиро поймол менамояд [6, с.23];
- аз нигоҳи иқтисодӣ-сотсиологӣ - Ю.В. Латов, С.Ю. Барсукова, В.В. Радаев ва дигарон	иқтисодиёти ниҳонӣ ҳамчун маҳфуми васеъ доништа шуда, дар доираи он якҷанд омилҳое, ки ба хусусиятҳои хоҷагидорӣ тааллуқ доранд ва қисман тибқи қонунгузорӣ иҷозат дода шудаанд, фаҳмида мешаванд;
- аз нигоҳи институтсионалӣ - Д. Норт, Э. Файг, А. Олейник, А.Тамбовцев ва диг	маҳфуми иқтисодиёти ниҳонӣ ҳамчун ҳаракати агентҳои иқтисодӣ бо мақсади азхудкунии моликият ва ҳуқуқ ба он, ташкили мубодилаи ғайрирасмӣ, яъне бе иштироки давлатро дар назар доранд [7, с.8-9];
- аз нигоҳи омӯрӣ - Т.И. Корягина, Б.Т. Степанов, Б.Т. Рябушкин, Э.Ю. Чурилов ва дигарон	ҳамчун фаъолияти махфӣ ва пинҳоние, ки дар оморӣ расмӣ ба қайд гирифта нашудааст ва дар низоми баҳисобгирӣ сабт намешавад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар заминаи адабиёти мавриди таҳқиқ

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло зикри изҳороти Ш.Б. Ҷонмамадов ба маврид аст, ки гуфтааст, «падидаи иқтисоди ниҳонӣ дар шароити муосир вобаста ба истифода шудани он метавонад тафсириҳои гуногун дошта бошад, иқтисоди ниҳонӣ мавзӯи хеле душвори омӯзиш аст - як навъ зухуроти «виртуалӣ» аст, ки муайян кардан нисбатан осон, вале дақиқ чен карда намешавад [4, с.81-85].

Таҳияи ин шарҳи иқтисодиёти ниҳонӣ аз тарафи олимони соҳа коркард шуда, дар доираи низоми ҳисобҳои миллӣ (СНС) бо мақсади баҳисобгирии дурусти нишондиҳандаҳои макроиқтисодии хоҷагидорӣ миллӣ коркард шудааст.

Истифодаи ҳар яке аз ин маҳфумҳо барои муайян намудани моҳият ва маҳфуми иқтисодиёти ниҳонӣ чи аз нигоҳи ҳукуқӣ ё чи аз нигоҳи иқтисодӣ бамаврид буда, хусусияти пинҳонӣ доштан ва аз нишон додани баҳисобгирии расмӣ ва супоридани андозҳо саркашӣ намудани онро муайян мекунад.

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ фарогирии иқтисодиёти ниҳонӣ ва муносибатҳои ғайриқонунӣ зиёд шуда, дар чараёни таҳлилҳои илмӣ омода намудани концепсияҳо ва стратегияҳои нави муқовимат бар зидди он мавриди баррасӣ бояд қарор гирад.

Истеҳсолоти ғайрирасмӣ молу хизматҳо, пинҳон намудани даромадҳо, гардиши нақдӣ ҳисобнашуда, азониҳудкунии маблағҳои пулӣ, ришваситонӣ, истифода аз мансаби давлатӣ ва ба монанди инҳо анъана гардида, ташаккулёбии иқтисодиёти ниҳонӣ дар низоми иқтисодиёти бозорӣ муносибатҳои субъектҳои иқтисодиро фаро гирифтаанд. Субъектҳои, ки бештар ба муносибатҳои ниҳонӣ таваҷҷуҳ доранд, аксаран ба соҳаҳои калидӣ таваҷҷуҳ дошта, ба фаъолияти иқтисодии молия ва қарз, азониҳудкунии моликияти давлатӣ ва маблағҳои бучетӣ, напардохтани андозҳо, бочҳои гумрукӣ равона гардида, дар натиҷа танзими низоми молия, андоз, гумрук ва иқтисодиёти мамлакат коста мегардад.

Иқтисодиёти ниҳонӣ ҳамчун як омилӣ маҷбуркунанда фаъол гардида, ба соҳаи иҷтимоӣ таъсири худро мерасонад ва дастовардҳои фарҳанги диниро низ поймол менамояд.

Мубориза бо иқтисодиёти ниҳонӣ дар Тоҷикистон яке аз ҳадафҳои стратегии давлат ба ҳисоб рафта, барои беҳатариӣ манфиатҳои миллӣ ва рушди иқтисоди солим равона гардидааст. Тибқи таҳлилҳои олимони соҳа, ба унсурҳои иқтисодиёти ниҳонӣ бештар инҳоро дохил менамоянд: коррупсия, хариду фурӯши молу маҳсулот бе муносибат бо давлат, хариду фурӯши маводи мухаддир, пешниҳоди ҳуҷҷатҳои қалбакӣ, ғайримаксаднок истифода намудани маблағҳои бучетӣ ва ғайра.

Бисёре аз олимони ва коршиносони соҳаи иқтисодиёт омилҳои иқтисодиёти ниҳониро таҳлил ва баррасӣ намуда, яке аз унсурҳои асосии онро дар муносибатҳои бозорӣ ба коррупсия медонанд. Коррупсияро ҳамчун омилӣ нави экстремизм шуморида, ҳаракати онро ба муносибатҳои идорӣ шарҳ медиҳанд [3]. Инчунин, коррупсия унсури вайрон гардидани фарҳанги иқтисодӣ низ мегардад. Тадқиқоти илмӣ муайян намуд, ки муносибат бо коррупсия дар гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ имрӯзҳо бештар ба муносибатҳои тичоратӣ соҳибкорӣ хатар эҷод намуда, садди роҳи рушди соҳибкорӣ дар мамлакат мегардад.

Пешгирӣ ва мубориза бо ин омилӣ номатлуб дар ҳама давраи низомҳои иқтисодӣ муҳим буда, ҳар як шахрванд бояд ҷиҳати нест намудани ин зуҳуроти номатлуб дар ҷомеа саҳми худро гузорад. Барои пешгирӣ аз ҳама ҷинояти ҷинояткорӣ ва мубориза бо коррупсия санаи 31 октябри соли 2003 Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба мубориза бар зидди коррупсия қабул шуда, санаи 9 декабри соли 2003 дар конфронси сиёсӣ зиёда аз 100 давлати дунё ба Конвенсияи мазкур имзо гузоштанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар қатори дигар давлатҳо санаи 25 сентябри соли 2006 ба Конвенсияи мазкур имзо гузошта, он ба низоми ҳуқуқи кишвар ворид карда шуд. Инчунин, бо мақсади ташкили мубориза бар зидди коррупсия ва андешидани чораҳои зарурӣ дар сатҳи миллӣ маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардида, доктринаи миллии ҳуқуқӣ дар ин соҳа ташаккул дода шуд. Ба тасвиб расидани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 июли соли 1999 №1262 «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисод ва коррупсия (ришвахӯрӣ)», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 10 декабри соли 1999 қабул гардид ва баъдан 25

июли соли 2005 Қонуни мазкур бо дар назардошти ухдадориҳои байналмилалӣ дар таҳрири нав қабул карда шуд [9, с. 1-2].

Тадбирҳои андешидаи ҳукумати мамлакат нишонаи равшани мақсаду мароми қатъии он дар самти муқовимат ба коррупсия мебошад. Дар ин масир ҳамасола Президенти мамлакат дар паёмҳои худ чунин таъкид менамоянд, “Палатаи ҳисоб, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия якҷо бо Вазорати молия бояд назорати истифодаи шаффофу мақсадноки маблағҳои буҷетӣ ва ғайолияти корхонаҳои давлативу ҷамъиятҳои соҳомииро, ки давлат дар онҳо саҳм дорад, инчунин пешгирӣ кардани кирдорҳои коррупсиониро пурзӯр намоянд” [8, с.18].

Инчунин бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 августи соли 2021 таҳти № 222 Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Нақшаи чорабиниҳои амалисозии Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 барои марҳилаи якум (солҳои 2021- 2025) тасдиқ карда шуд [10].

Чӣ тавре ки дар ин санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ оварда шудааст, «Муқовимат бо коррупсия - ин ҷараён асосан аз унсурҳои мубориза бар зидди коррупсия ва пешгирии коррупсия иборат буда, қисми таркибии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон махсус ёфта, таҳия ва амалишавии он аз иродаи олии сиёсии Роҳбарияти давлат оғоз гардида, самаранокии муқовимат ба он аз иштироки ғайоли тамоми шохҳои ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди амалигардии он вобастагии зич дорад» [10]. Хушбахтона, имрӯз дар ҷумҳурии соҳибистиклоли мо мардум куллан ба паст шудани ин омил номатлуби ҷомеа боварии комил дошта, барои ояндаи дурахшони мамлакат талошҳо намуда истодаанд.

Иқтисодӣ негони нигонӣ ба рушди иқтисодӣ негони миллӣ хатар дошта, ба низоми молиявии кишвар низ таъсири манфӣ мерасонад ва барои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ садди роҳ мегардад. Аз ин лиҳоз, институтҳои молиявӣ ва ҷамъиятиро зарур аст, ки якҷоя бо дигар мақомоти давлатии дахлдор бо мақсади мустақкам намудани устувории молиявии кишвар ва кам кардани хавфи иқтисодӣ негони нигонӣ дар мамлакат, таъмини пешрафти ғайолони фазои сармоягузорӣ, дар доираи ҳадафҳои стратегӣ баланд бардоштани самаранокии рушди иқтисодӣ ва сатҳу сифати хизматрасониҳои давлатӣ, татбиқи ҳукумати электронӣ бо истифода аз таҷҳизоту технологияҳои муосир, ки ба низоми хизматрасонӣ шаффофият бахшида, муносибатҳои нигониро коҳиш медиҳад, амал намояд.

Барои коҳиш додани ҳаҷми иқтисодӣ негони нигонӣ мақомоти давлатиро мебошад бо институтҳои ҷамъиятӣ ва ҷалби олимони соҳа маҷмуи муносибатҳои ҳуқуқиро бар зидди иқтисодӣ негони нигонӣ амалӣ намуда, ташаккулёбии унсурҳои дигари иқтисодӣ негони нигониро пешгирӣ ва фишангҳои коҳиш додани онро таҳия ва таҳлил намояд:

1. Барои баланд бардоштани самаранокии рушди иқтисодӣ, сатҳу сифати хизматрасониҳои давлатӣ дар доираи амалӣ намудани ҳукумати электронӣ бо истифода аз таҷҳизоту технологияҳои муосир, ки ба низоми хизматрасонӣ шаффофият бахшида, муносибатҳои нигониро коҳиш медиҳанд, ба мақсад мувофиқ аст;

2. Васеъ намудани бозори хизматрасониҳо дар соҳаи маориф ва тандурустӣ аз ҳисоби бахши хусусӣ бо имтиёзҳои андозӣ, ба монанди ташкили мактаб ва литсейҳои хусусӣ, марказҳои тандурустӣ, боғчаҳои бачагона;

3. Шаффоф гузаронидани озмунҳо дар вақти ба қор қабул намудани хизматчиҳои давлатӣ дар кулли мақомоти давлатӣ;

4. Таҳлили муносибатҳои иқтисодӣ негони нигонӣ барои то солҳои 2030 бо ҷалби олимони дохилӣ ва берунӣ;

5. Барои самаранок иҷро намудани қарорҳои ҳукумати мамлакат на камтар дар як сол як маротиба гузаронидани назарпурсӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагидорӣ мамлакат бо ҷалби олимони соҳа;

6. Самаранок намудани муносибатҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ махсусан дар минтақаҳо, шаҳраку ноҳияҳои мамлакат;

7. Чалб намудани сармоягузори дохилӣ, аз ҷумла сармоядорони дар муҳоҷират қарордошта ба иқтисодиёти маҳал;
8. Таҳлил намудани вазъи ҳамазолаи иқтисодиёти ниҳонӣ барои муайян кардани ҳаҷми он аз тарафи вазоратҳои дахлдор;
9. Аз тарафи мақомоти қудратӣ кам намудани тафтишҳои сармоягузори ва соҳибкорони ватанӣ;
10. Ташкили марказҳои иттилоотӣ дар тамоми ноҳияҳои мамлакат ва тақмили донишҳои молиявӣ иқтисодии соҳибкорони дохилию хориҷӣ барои ҷалби сармоягузорӣ.

Адабиёт:

1. Авдийский В.И. Теневая экономика и экономическая безопасность государства: учебное пособие / В.И. Авдийский, В.А. Дадалко, Н.Г. Синявский. – Москва: Инфра-М, 2018. – 538с.
2. Бокун Н. Теневая экономика: понятие классификации, информационное обеспечение / Н. Бокун, И.Кулибаба // Вопросы статистики. – 1997. - №7. - С. 5 - 12.
3. Дейнека О.С. Отношений к коррупции в обществе России / О.С. Дейнека. - Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2015.
4. Джонмамадов Ш.Б. Проблемы определения и оценки масштабов неформальной экономики /Ш.Б. Джонмамадов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). – 2007. - №6. - С. 81-85.
5. Заводиленко К.А. Ликвидация теневой экономики как направление обеспечения экономической безопасности России: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / К.А. Заводиленко. – М., 2009. – 22с.
6. Корягин Т.И. Теневая экономика СССР / Т.И. Корягин // Вопросы экономики. - 1990. - №3. – С. 23-29.
7. Мамадалиев Ф.С. Теоретические вопросы и особенности функционирования теневой экономики в переходной экономики Республики Таджикистан: автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01-экономическая теория / Ф.С. Мамадалиев.- Душанбе. - 2011. – 24с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 20 январи соли 2016.- Душанбе, 2017. – 18с.
9. Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2020 [манбаи электронӣ] URL: https://sud.tj/upload/documents/korupsiya_tj.pdf (санаи муроҷиат: 11.10.2022).
10. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [манбаи электронӣ] URL: <https://www.sai.tj/images/banners/Strategia/strategiyai2030.pdf> (санаи муроҷиат 11.10.2022).

УДК: 631.145(575.3)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ ИСТОЧНИКОВ В РАЗВИТИИ АПК ТАДЖИКИСТАНА

Ходжахонов Аброрхон Ахмадхонович - к.э.н., доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 91-522-10-60; Email: abrorkhon@mail.ru

В данной статье рассматривается эффективность использования финансовых источников в развитии АПК Республики Таджикистан. Она связана, прежде всего, с повышением качества жизни сельского населения, обеспечением нормальных условий жизни. При этом кредиты представляют собой важную экономическую категорию, характеризующую процессы эффективного использования временно свободных денежных средств, которые в условиях функционирования товарно-денежных отношений выступают как важнейший фактор развития экономики страны, где сельское хозяйство не исключение.

Ключевые слова: *финансовые источники, товарно-денежные отношения, господдержка АПК, финансово-кредитная система, улучшение кредитования сельхозпроизводителей, межбанковская конкуренция.*

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ МАНБАЪҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР РУШДИ КАС-И ТОҶИКИСТОН

Хоҷахонов Аброрхон Аҳмадхонович - н.и.и., дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 91-522-10-60; Email: abrorkhon@mail.ru

Дар мақолаи мазкур истифодаи самараноки манбаъҳои молиявӣ дар комплекси агросаноатии (КАС) Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии деҳот ва таъмини шароити зиндагии муътадил алоқаманд аст, баррасӣ шудааст. Дар баробари ин, қарзҳо ҳамчун категорияи муҳими иқтисодие баромад мекунанд, ки равандҳои истифодаи самарабахши маблағҳои пулии муваққатан озодро дар доираи фаъолияти муносибатҳои молию пулӣ ифода намуда, дар рушди иқтисодиёти кишвар, аз ҷумла кишоварзӣ нақши муҳим мебозад.

Калидвожаҳо: *манбаъҳои молиявӣ, қарз, кишоварзӣ, муносибатҳои молию пулӣ, дастгирии давлатии КАС, низоми молиявӣ-қарзӣ, қарздиҳӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ, рақобати байни бонкҳо.*

EFFICIENCY OF USING FINANCIAL SOURCES IN THE DEVELOPMENT OF AGRO- INDUSTRIAL COMPLEX IN TAJIKISTAN

Khodzhaonov Abrorhon Ahmadkhonovich - Ph.D., associate professor of finance department of the Tajik State Financial and Economic University of Tajikistan; Dushanbe, st. Nakhimov 64/14; tel.: 91-522-10-60; Email: abrorkhon@mail.ru

In this article are discusses the efficiency of using financial sources in the development of agro-industrial complex of the Republic of Tajikistan is associated primarily with improving the quality of life of the rural population and ensuring normal living conditions. At the same time, loans represent an important economic category characterizing the processes of efficient use of freely collected monetary and other funds, which, in the context of the functioning of national commodity-money relations, should play the role of a factor in the development of the country's economy, where agriculture is not an exception.

Keywords: *financial sources, commodity-money relations, state support of the agro-industrial complex, financial and credit system, improvement of crediting farmers, interbank competition*

В условиях рыночной экономики значительная роль отводится эффективному использованию финансовых источников субъектов АПК и в особенности сельскохозяйственных товаропроизводителей. В этой связи встает важная задача формирования эффективной системы сельскохозяйственного кредитования.

Поэтому исследование вопросов зарождения и перспектив развития финансово-кредитной системы государства в условиях «малоземельного» и «трудоизбыточного» Таджикистана относится к числу наиважнейших проблем теории и практики развития аграрных отношений, требующих функционирования различных форм собственности и типов хозяйств, включая частно-семейные формы отношений, сельскохозяйственный бизнес, различные формы сельхозкооперации и предпринимательской деятельности. В совокупности это те проблемы, которые без использования кредитной системы государства не могут развиваться эффективно и стать факторами социально-экономического благополучия регионов республики. Известно, что система кредитования имеет длительную историю и огромную заслугу в развитии социально-экономических проблем различных стран мира, где Таджикистан не исключение. Поэтому нахождение новых путей и методов разумного использования различных форм кредитования, как для развития национальной экономики, так и её составной части - сельского хозяйства - сегодня, как никогда, имеют особую научно-практическую ценность.

С приобретением государственной независимости перед Республикой Таджикистан, наравне с другими проблемами государственного строительства, во весь рост стала проблема

создания собственной кредитной системы и определение ее роли в развитии национальной экономики, решение вопросов полезной занятости населения, развития сельской инфраструктуры и, несомненно, эффективного развития сельской экономики.

Стратегия формирования и совершенствования кредитной системы в аграрном секторе должна охватывать всю сферу аграрной экономики, в том числе хозяйствующих субъектов, предприятия перерабатывающей промышленности, сферу услуг, а также население. Она весьма важна для развития реального сектора экономики, инфраструктуры рынка и повышения уровня жизни населения.

Эффективное использование кредитных ресурсов в аграрном секторе во многом зависит от того, насколько совершенен механизм их выдачи и возврата. Следовательно, существует большая потребность в разработке методологических основ и совершенствовании механизмов выдачи и возврата кредитных средств в аграрном секторе.

В этой связи необходима разработка конкретных мер по организации в системе кредитования аграрного сектора новых финансовых инструментов, включая сельские банки и систему микрокредитования.

Проблемы кредитования сельского хозяйства, то есть аграрного сектора экономики, связана, прежде всего, с повышением качества жизни сельского населения, обеспечением нормальных условий жизни. При этом кредиты представляют собой важную экономическую категорию, характеризующую процессы эффективного использования временно свободных денежных средств, которые в условиях функционирования товарно-денежных отношений выступают как важнейшего фактора развития экономики страны, где сельское хозяйство не исключение. Именно поэтому исследование путей совершенствования кредитной системы в аграрном секторе в переходный период приобретает не только теоретическое, но и практическое значение, что определяет актуальность избранной темы исследования вызванной объективными процессами развития многообразных форм собственности и типов хозяйства.

Для более полного представления проблемы рассмотрим суть кредита вообще и особенности его проявления в аграрной экономике.

Кредит – слово латинского происхождения (credit) означает «верить, доверять». Поэтому в научном смысле под кредитными сделками и отношениями понимаются такие, в основе которых в той или иной степени лежит доверие.

Кредит – (от лат. credit – буквально: он верит) – ссуда в денежной или товарной форме, предоставляемая кредитором заемщику на условиях возвратности, чаще всего с выплатой заемщиком процента за пользование ссудой [5, 195].

Кредит представляет собой, как известно, метод перераспределения денежных средств предприятий, который позволяет восполнять временный недостаток средств у одних за счет временно свободных средств других.

Кредит банка - не только один из важнейших рычагов стимулирования процессов распределения и перераспределения совокупного общественного продукта и национального дохода, но и одновременно рычаг их удешевления, то есть экономии издержек этих процессов. «Роль банковского кредита выражается в результатах выполнения присущих ему функций и характеризуется конкретными показателями»[3, 31].

Некоторые экономисты XIX века (Рау, Бруно-Гильдебранд, Кон, Вагнер и др.) придавали доверию решающее или преобладающее значение при определении самого понятия кредита. Другие же, такие как Рошер, Милль, Дитцель, отводили доверию второстепенную роль, перенося центр тяжести на другие, более объективные условия обеспечения соответствующей сделки. Действительно, в одних сделках большую роль играет доверие к определенному лицу или группе лиц, и тогда кредит называли личным. В других преобладает значение материального обеспечения, и тогда кредит называли реальным, т.е. вещным, или залоговым. Поскольку оба эти вида кредита существуют в реальности, то и спор об абсолютной роли доверия был признан излишним.

Известно, что кредитная система может рассматриваться с двух позиций:

1) как совокупность кредитных отношений, форм и методов кредитования (функциональная форма);

2) как совокупность «кредитно-финансовых учреждений», аккумулирующих свободные денежные средства и предоставляющих их в ссуду (институциональная форма). В более общей форме кредитная система представляет собой совокупность кредитных отношений и кредитных институтов, организующих эти отношения [1, 8].

Важное значение имеет использование финансов и кредита в качестве рычагов воздействия на развитие производства. Это обуславливается сущностью финансов и кредита как экономических категорий со свойственными им распределительной и контрольной функциями, которые успешно сочетаются в финансово-кредитном механизме, являющемся составной частью механизма в условиях рыночной экономики.

Кредитование в сельском хозяйстве осуществляется по определенным принципам, которые изображены на схеме 1.

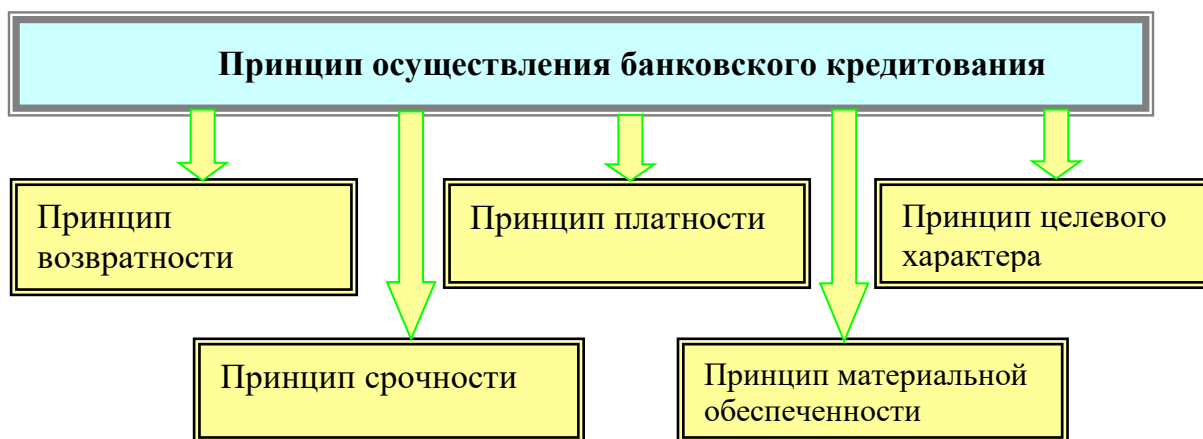

Схема 1. Основные принципы банковского кредитования в сельском хозяйстве

Кредитование в сельском хозяйстве остается сложным и недостаточным. К причинам, сдерживающим формирование и совершенствование этой системы, относятся:

- несовершенство методологических подходов системы кредитования;
- затяжной процесс разгосударствления и приватизации в сельском хозяйстве;
- несовершенный механизм выдачи и возврата кредитных ресурсов;
- наличие чрезмерных бюрократических подходов в процессе осуществления кредитования;
- запоздалое внедрение ипотечного кредитования;
- несовершенство нормативно-правовых актов.

Для дальнейшего совершенствования кредитования сельского хозяйства страны представляет определенный научно-практический интерес сравнительный анализ кредитования сельского хозяйства в республике и в странах с развитой рыночной экономикой.

Изучение системы зарубежного кредитования сельского хозяйства позволяет обобщить мировой опыт в целях его использования в переходной экономике Таджикистана. На наш взгляд, мы можем, заимствуя международный опыт, создавать следующие кредитные институты для кредитования сельского хозяйства:

- сельскохозяйственный банк;
- система дехканского фермерского кредита;
- ипотечное кредитование;
- Республиканская национальная касса сельскохозяйственного кредита.

При этом следует учитывать сложившуюся экономическую ситуацию, а также местные условия в республике.

Одной из таких возможностей для жителей нашей страны стало формирование кредитной системы - новой формы хозяйствования, основанной на рыночных принципах и взаимной ответственности участников.

Кредитование в аграрном секторе Республики Таджикистан

- ✓ преобразования в области кредитования аграрного сектора осуществляются в условиях трансформационной экономики, при незначительной роли государственного регулирования, отсутствия эффективной правовой базы, скоординированной, четко продуманной, научно-обоснованной политики в сфере кредитования АПК;
- ✓ аграрный сектор РТ – зона повышения риска. Его кредитование осуществляется в условиях неудовлетворительного финансового состояния большинства сельскохозяйственных предприятий. Имеет место негативный инвестиционный климат;
- ✓ отсутствует множество субъектов кредитного рынка. Нет альтернативных банкам финансово-кредитных институтов, которые занимаются кредитованием сельского хозяйства. Имеет место разрыв между неудовлетворенным спросом и предложением на кредитные ресурсы;
- ✓ нет развитой, хорошо отлаженной банковской системы. Последняя находится в стадии становления и не сформировалась

Кредитование в аграрном секторе в странах с развитой рыночной

- ✓ большая и действенная роль государственного регулирования, путем поддержки системы кредитования материальными ресурсами. Имеется эффективная правовая база;
- ✓ устойчивость и надежность, минимизация рисков, что обеспечивается государственной финансовой помощью, опорой сельскохозяйственных товаропроизводителей на собственные силы, развитием самофинансирования, самоконтроля, системы акционирования кредитов;
- ✓ большое разнообразие источников по предоставлению кредитов: финансово-кредитных институтов, работающих на рынке кредитования АПК. Имеет место равновесие при некотором превышении предложения над спросом, обеспечивающее устойчивую тенденцию к снижению процентных ставок;
- ✓ развитая банковская система, продуманная политика в области кредитования АПК.

Рисунок 1. Сравнительная характеристика кредитования сельского хозяйства развитых стран и Республики Таджикистан

Проблема долгов стала преградой для дальнейшего развития дехканских (фермерских) хозяйств. Исходя из этих соображений, Правительством республики было принято решение о внедрении нового механизма кредитования сельского хозяйства взамен фьючерной формы организации производства и о постепенном переходе на прямое банковское кредитование сельскохозяйственных предприятий, начиная с 2008г. В 2008 году на поддержку сельскохозяйственной отрасли из средств государственного бюджета был образован фонд льготного кредитования сельскохозяйственных предприятий на сумму 140 млн. сомони, которые через отечественные банки были выданы в виде кредитов дехканским (фермерским) хозяйствам, особенно хлопкосеющим. Уже в 2008г. 548 дехканских хозяйств в Согдийской и Хатлонской областях работали на условиях прямого банковского кредитования. В 2009 году с целью предоставления земледельцам льготных кредитов сроком до полутора лет из государственного бюджета было выделено еще 180 миллионов сомони. В 2010 году из государственного бюджета также выделено еще 130 млн. сомони для увеличения Фонда льготного кредитования сельского хозяйства.

Таким образом, размер Фонда льготного кредитования сельского хозяйства республики к концу 2010 году достиг до 450 млн. сомони.

Параллельно с переводом дехканских хозяйств на прямое банковское кредитование, также решалась проблема долгов в сельском хозяйстве. Были приняты Постановления Правительства Республики Таджикистан №111 «План мероприятий по разрешению долгов фермерских хозяйств в Республики Таджикистан на период 2007-2009годов» (март, 2008г.) и № 312 «О регулировании долгов хлопкосеющих хозяйств и улучшении финансовых условий

сельскохозяйственных товаропроизводителей в Республике Таджикистан» (июль, 2008г.). Оба постановления дают дехканам свободу выбора: что сеять, кому и как продавать, а также гарантируют полное отсутствие государственного вмешательства в деятельность хозяйств. В ходе практической реализации вышеотмеченных постановлений Правительств были списаны все долги сельхозпредприятий по состоянию на 01.01.2008г. на общую сумму 2,4 миллиарда сомони [4, 9]. Списание огромных долгов, образовавшихся в годы фьючерской организации производства в сельском хозяйстве республики – это действительно является самой мощной единовременной господдержкой жизненно важной отрасли нашей национальной экономики.

С переводом дехканских хозяйств, начиная с 2008 года, на прямое банковское кредитование, объем кредитных вложений в сельское хозяйство существенно увеличился (табл. 1).

В этом наряду с коммерческими банками большую роль сыграли микро-финансовые кредитные учреждения.

Предоставляя кредиты банки должны соблюдать, а не нарушать все принципы кредитования, такие как срочность, возвратность, материальная обеспеченность, плано-целевой характер и платность.

В процессе кредитования банки должны контролировать соблюдение других принципов кредитования.

Например, периодически проверять обеспеченность выданных кредитов путем сопоставления задолженности, по ссудам с имеющимся обеспечением.

Таблица 1. - Кредитные вложения банков в национальной валюте (тыс. сомони)

	Годы				
	2016	2017	2018	2019	2020
Всего	3810252,4	3337524,9	3913337,8	5021086,4	6370539,5
краткосрочный	2284052,5	2091608,1	2479908,1	2720118,1	2543260,7
долгосрочный	1526199,9	1445916,8	1433429,7	2300968,3	3827278,8
Коммерческие предприятия	901562,0	579426,4	567354,3	927631,7	1700892,1
краткосрочный	317447,3	154676,8	236633,8	189931,0	160979,8
долгосрочный	584114,7	424749,6	330720,5	737700,7	1539912,3
Государственные предприятия	172207,9	294087,9	258682,3	261535,3	281142,7
краткосрочный	56390,0	109315,0	64064,4	56456,6	4503,1
долгосрочный	115817,9	184772,9	194617,9	205078,7	276639,6
Сельскохозяйственные предприятия	192104,0	185709,7	235951,4	265341,5	290294,3
краткосрочный	161625,9	163887,0	215041,7	255287,3	279226,1
долгосрочный	30478,1	21822,22	20909,7	10054,2	11068,2
Частным лицам	1183848,6	1255723,2	1541915,0	2027630,3	2393436,6
краткосрочный	869789,6	923959,6	1135877,8	1322057,4	1198848,4
долгосрочный	314059,0	331763,6	406037,2	705572,9	1194588,5
Лизинг	3218,7	2067,6	2811,7	1149,1	6088,5
краткосрочный	3218,7	2067,6	2099,3	1149,1	6088,5
долгосрочный	-	0,0	0,0	0,0	0,0
Прочие	1357311,3	1220510,0	1306623,2	1537798,5	1698685,2
краткосрочный	875581,0	737702,1	826191,1	895236,7	893614,9
долгосрочный	481730,3	482807,9	480432,1	642561,8	805070,3
Удельный вес сельского хозяйства в %	5,0	5,6	6,0	5,3	4,6
краткосрочный	7,08	7,84	8,67	9,39	10,98
долгосрочный	2,00	1,51	1,46	0,44	0,29

Источник: Расчеты автора по данным *Финансы Таджикистана: 30 – лет государственной независимости Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе. – 2021, с. 437, с. 438.*

При недостаточности такового соответствующая часть задолженности предъявляется к взысканию. Иными словами, банки должны доверять предприятиям при выдаче кредитов, а потом проверять их использование. Банковский контроль, не вмешиваясь в хозяйственно-финансовую деятельность, должен содействовать повышению эффективности авансируемых средств, снижению стоимости кредитуемых мероприятий.

Исследование показало, что кредитные средства, полученные сельскохозяйственными товаропроизводителями, своевременно не возвращаются, о чем свидетельствуют данные (табл.2).

Для решения данных проблем нами предлагаются следующие мероприятия:

- внедрять системы ипотеки и земельного залога, способствующие привлечению в аграрный сектор коммерческого капитала;

Таблица 2. - Суммарная задолженность по обязательствам предприятий и организаций (на конец года, тыс. сомони)

	Годы				
	2016	2017	2018	2019	2020
Всего	30017288,3	44205244,6	72973317,5	9274749,3	136743681,5
Сельское хозяйство	360481,0	414488,5	1158987,1	1144414,2	2796859,6
Промышленность	22723942,1	36180465,2	58375665,2	74723674,2	90831440,5
Строительство	2177887,5	2152836,8	785838,8	6574467,5	12856988,5
Торговля	1369659,9	1688707,7	1978753,5	2008546,1	4347457,2
Транспорт и связь	2755601,1	3093153,0	3365780,0	4494715,8	9499297,9
прочие отрасли	629716,7	675593,4	7308292,9	3801676,5	16411637,8
Удельный вес сельского хозяйства в %	1,20	0,94	1,59	12,34	2,05

Источник: Расчеты автора по данным Финансы Таджикистана: 30 – лет государственной независимости Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2021. - С. 405-406.

- формировать системы сельскохозяйственных кооперативных банков, в том числе с государственной поддержкой, включая создание учреждений мелкого кредита;
- внедрение залогового механизма закупок продовольственной продукции.

Для улучшения кредитования сельхозпроизводителей необходимо принять конкретные меры, прежде всего:

- создание альтернативных банковских и небанковских организаций;
- увеличение доступа сельских кредиторов к льготным кредитным линиям, особенно при среднесрочном и долгосрочном кредитовании;
- расширение базы для сельского кредитования посредством поддержки кредитования поставщиков, кредитных кооперативов и лизинговых компаний;
- оказание государственной поддержки фермеров путем выдачи субсидий, льготных кредитов.

Литература:

1. Банковское дело: учебник. 4 изд., перераб. и доп./Под ред. проф. Колесникова В.И., проф. Кроливецкой Л.П. – М.: Финансы и статистика, 1999. - 459 с.
2. Галимон Л.С. Финансы сельского хозяйства / Л.С. Галимон, А.И. Сергиенко, З.М. Смирнова. – М.: Финансы и статистика, 1984. - 255 с.
3. Денежное обращение и кредит СССР / Под. ред. проф. Тотлейдера А.Л.-М.: Финансы и статистика, 1985.- 328 с.
4. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 24 апреля 2010 года.- Душанбе, 2010.- С.9.
5. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. IV-издания. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 2005. - 478с.
6. Рахмон Э. Задействовать весь потенциал предпринимательства // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. - 2003. - №3. - С 6 - 12.

7. Ходжахонов А.А. Развития финансово-кредитное обслуживание субъектов АПК Республики Таджикистан //А.А. Ходжахонов //Вестник Таджикского государственного финансово-экономического университета.- Душанбе, 2018. - №3. - С. 84-90.

УДК: 338.4.46

МАРКЕТИНГОВЫЙ АНАЛИЗ РЫНКА ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ: ВИДЫ, МЕТОДЫ, ИНСТРУМЕНТЫ

Сохатская Н.П. – кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга и РДГБ, Алматы Менеджмент Университет. Адрес: Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Розыбакиева, 227. Телефон: +77017280379. E-mail: s.natali54@mail.ru,

Муратова А.Э. - Магистрант МВА Алматы Менеджмент Университет, Адрес: Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Розыбакиева, 227. Телефон: (+992) 900099925. E-mail: aishem@mail.ru

В статье дается обоснование актуальности проведения маркетингового анализа рынка услуг общественного питания в Республике Таджикистан, детальное разъяснение практической значимости маркетингового анализа, а также существующих видов, методов и инструментов его проведения в условиях высокой рыночной конкуренции, связанной, в том числе, с инновационными разработками и высокотехнологичностью процессов в сфере общепита. Кроме того, дается понимание важности своевременного проведения анализа маркетинговой деятельности предприятий общественного питания для понимания занимаемых ими позиций на конкурентном рынке, осознания и устранения «узких мест» ведения бизнеса, а также успешного использования конкурентных преимуществ и потенциальных возможностей для устойчивого и долгосрочного развития на рынке общественного питания. Авторами сделан акцент на проведении анализа рынка общепита Республики Таджикистан во взаимосвязи данной сферы с культурным наследием и традициями этой гостеприимной страны, а также в соответствии с приоритетными направлениями социально-экономических аспектов развития государства. По мнению авторов, научное обоснование решения проблем, связанных с проведением качественного анализа маркетинга на предприятиях общепита обеспечивает формирование и развитие эффективно функционирующего рынка общественного питания страны, что, в свою очередь, оказывает позитивное влияние на рост экономики государства в целом.

Ключевые слова: маркетинговый анализ, методы маркетингового анализа, сфера общественного питания, конкурентный рынок, стратегии ведения бизнеса, сфера услуг, качество обслуживания, целевой сегмент, продукция, товары, услуги.

ТАҲЛИЛИ МАРКЕТИНГИИ БОЗОРИ ХҶРОКИ УМУМӢ: НАМУДҶО, УСУЛҶО, ВОСИТАҶО

Сохатская Н.П. – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи маркетинги Донишгоҳи менеҷменти Алмаато. Сурога: Ҷумҳурии Қазоқистон. ш. Алмаато, кӯчаи Розыбакиева, 227, e-mail: s.natali54@mail.ru, Телефон: +77017280379

Муратова А.Э. - Магистранти МВА Донишгоҳи менеҷменти Алмаато. Сурога: Ҷумҳурии Қазоқистон. ш. Алмаато, кӯчаи Розыбакиева, 227 e-mail: aishem@mail.ru, Телефон: (+992) 900099925

Дар мақола асосноккунии аҳамияти гузаронидани таҳлили маркетингии бозори хизматрасониҳои хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, шарҳи муфасссали аҳамияти амалии таҳлили маркетингӣ, инчунин, намудҷо, усулҷо ва воситаҳои мавҷудаи татбиқи он дар шароити рақобати баланди бозор, ки аз ҷумла бо пешрафтҳои инноватсионӣ ва технологияҳои нав, равандҳои саноати хӯрокворӣ алоқаманд аст, оварда шудааст. Илова бар ин, муҳим будани таҳлили саривақтии фаъолияти маркетингии корхонаҳои хӯроки умумӣ бо мақсади фаҳмидани мавқеи онҳо дар бозори рақобатнок, фаҳмидан ва бартараф намудани монетаҳои пешбурди тижорат, инчунин, истифодаи муваффақонаи афзалиятҳои рақобатӣ ва имкониятҳои эҳтимоли барои рушди устувор ва дарозмуддат дар ҳаёти ҷамъият зарур аст. Таваҷҷуҳи махсус ба

гузаронидани таҳлили бозори хӯроки умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иртибот бо мероси фарҳангӣ ва анъанаҳои ин кишвари меҳмоннавоз, инчунин мувофиқи самтҳои афзалиятноки ҷанбаҳои иқтисодии инкишофи давлат дода шудааст. Ба андешаи муаллифон, асосноккунии илмӣ ҳалли мушкилоти марбут ба гузаронидани таҳлили сифатии маркетинг дар корхонаҳои хӯрокворӣ таъваккул ва рушди бозори самараноки хӯроки умумиро дар кишвар таъмин менамояд, ки ин дар навбати худ, ба афзоиши маҳсулоти хӯрокворӣ ва умуман, иқтисодиёти давлат таъсири мусбат мерасонад.

Калидвожаҳо: таҳлили маркетингӣ, усулҳои таҳлили маркетинг, хӯроки умумӣ, бозори рақобат, стратегияҳои тиҷорат, баҳиши хизматрасонӣ, сифати хизматрасонӣ, сегменти мақсаднок, маҳсулот, мол, хизматрасонӣ.

MARKETING ANALYSIS OF THE CATERING MARKET: TYPES, METHODS, TOOLS

Sokhatskaya N.P. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Marketing, Almaty Management University, Republic of Kazakhstan, Almaty, st. Rozybakieva, 227, e-mail: s.natali54@mail.ru. Phone: +77017280379

Muratova A.E. - Master student MBA Almaty Management University, Republic of Kazakhstan, Almaty, st. Rozybakieva, 227, e-mail: aishem@mail.ru. Phone: (+992) 900099925

The article provides justification of relevance of conducting marketing analysis of the catering services market in the Republic of Tajikistan, detailed explanation of the practical significance of the marketing analysis, as well as existing types, methods of and tools for its implementation in high competition market conditions, associated, inter alia, with innovative developments and high technology processes in the catering industry. In addition, understanding of the importance of timely analysis of the marketing activities of public catering enterprises is provided in order to understand their positions in a competitive market, to realize and eliminate “bottlenecks” of doing business, as well as to successfully use competitive advantages and potential opportunities for sustainable and long-term development in the catering services market. Emphasis is made on conducting the public catering market analysis of the Republic of Tajikistan in association of this area with this hospitable country’s cultural heritage and traditions, as well as in accordance with the priority areas of socio-economic aspects of the country’s development. According to the authors, scientific justification of solving the problems associated with conducting qualitative marketing analysis by the catering companies ensures formation and development of an efficiently functioning catering market in the country, which, in its turn, has a positive impact on the growth of the state economy as a whole.

Key words: marketing analysis, marketing analysis methods, public catering, competitive market, business strategies, service sector, service quality, target segment, products, goods, services.

Маркетинг является одним из четырех главных центров ответственности за коммерческий успех предприятия, наряду с производством, дистрибуцией и финансами [10]. Основное же значение маркетингового анализа в целом и сферы общественного питания в частности заключается в своевременном предоставлении лицам, принимающим управленческие решения различного характера и масштаба, соответствующей информации о существующем рынке, производителях, потребителях, конкурентах, спросе и предложении, а также о товарах и услугах. Маркетинговый анализ представляет собой анализ данных на основании информации, полученной по результатам разных видов маркетинговых исследований с целью проведения задач комплексного маркетинга (4Р для товаров и 7Р – для услуг) [3].

Маркетинговый анализ необходим для полномасштабной оценки деятельности предприятия общественного питания за текущий и прошедший период. Для его проведения необходимо понимание природы поведения потребителей, рыночных процессов, навыки и умение применять маркетинговые методы и приемы исследований. Данный вид анализа применяют при решении целого ряда задач. Например, для совершенствования системы сервиса, повышения рыночной эффективности, обоснования инновационных разработок, выявления резервов использования ресурсов компании, поиска конкурентных преимуществ и др.

В общем виде понятие «маркетинговый анализ» подразумевает всестороннее комплексное рассмотрение ситуаций, процессов и субъектов на товарных рынках и

рыночной деятельности компании. Это многосторонний и постоянный процесс получения результатов из собранной в ходе проведения маркетинговых исследований информации. Маркетинговый анализ рынка общественного питания позволяет снизить риск ведения коммерческой деятельности предприятия общественного питания и способствует повышению эффективности при принятии решений. Значимость маркетинговых исследований заключается в своевременном предоставлении ответственным лицам необходимой информации о потребителях, конкурентах, рынке, товарах и услугах [2].

На сегодняшний день сфера услуг общественного питания в Таджикистане развивается быстрыми темпами и является высокодоходным и перспективным сегментом рынка, однако, управление предприятиями общественного питания является достаточно сложным процессом, включающим в себя целый комплекс аспектов, существующих как независимо, так и во взаимодействии друг с другом. Следует отметить, что успешное решение проблем развития рынка общественного питания в условиях развивающейся экономики страны зависит от эффективности использования существующих форм, методов и стратегий, применяемых предпринимателями в системе управления бизнесом [9].

Таджикистан – это восточная страна, славящаяся своим гостеприимством и щедростью. Ресторанный и гостиничный бизнес сегодня пользуется большим вниманием со стороны государственных структур, поскольку он неразрывно связан со сферой международного и внутреннего туризма, которая на сегодняшний день находится в числе приоритетных отраслей для развития государства.

Сфера общественного питания является одной из базовых и основополагающих областей жизни, поскольку она служит для удовлетворения жизненно важных потребностей человека, отражает культуру государства и нации, существует во взаимодействии с различными секторами экономики, является важным элементом в общей оценке развития общества. В настоящих реалиях данная сфера охватывает почти все население любой страны, и предприятия общепита становятся все более популярными, востребованными и разносторонними [5]. Поэтому общественное питание рассматривается как одна из совершенных форм организации здорового и рационального питания населения на научной основе.

В современных условиях для рынка общественного питания республики характерен высокий уровень дифференциации предлагаемых продуктов и услуг и высокий уровень конкуренции. Однако, имеется также ряд негативных аспектов в развитии сферы общественного питания, в том числе достаточно слабая нормативно-правовая база, медленное развитие рыночной инфраструктуры, высокий уровень издержек производства, недостаточно высокий уровень культуры рыночных взаимоотношений, что диктует необходимость в постоянном улучшении и совершенствовании деятельности субъектов рынка, а также в разработке эффективной стратегии, отвечающей существующим рыночным условиям.

Таким образом, научное обеспечение решения указанных выше проблем будет способствовать формированию и развитию эффективно функционирующего рынка общественного питания, устойчивости его роста, что, в свою очередь, окажет положительное влияние на развитие экономики в целом. Определение четко очерченных функций и роли маркетинга в важнейших задачах стратегического развития предприятия общественного питания представляет собой сложную проблему, характеризующуюся наличием довольно разного спектра суждений относительно возможностей и методов ее решения [6].

Среди прочего, стоит отметить, что в менталитете населения страны на сегодняшний день, к сожалению, наблюдается достаточно слабое присутствие таких общепринятых в Европе и других странах с высоким уровнем развития сферы услуг понятий, как «клиент всегда прав» или «желание клиента – закон». Отсутствие правильного понимания важности данной сферы, недостаток образованных и квалифицированных кадров и игнорирование факта неизбежности воздействия данной проблемы на многие другие сферы бизнеса и жизни, пагубно влияют на уровень спроса и удовлетворенности клиентов, а также в целом на уровень востребованности точек общественного питания в соотношении к домашнему

приготовлению пищевых продуктов. Существует острая необходимость в качественном усовершенствовании рыночной политики, в том числе, в методологии оценки маркетинговой эффективности и актуальности бизнеса, механизме создания ассортиментной линейки кулинарного продукта, основанной на исследовании товарного портфеля, а также ценностной модели развития потребительской лояльности.

По мере окончания пандемии COVID-19 и связанного с ней всеобщего локдауна, некоторым предприятиям после вынужденного длительного периода бездействия их заведений удалось относительно быстро вернуться к прежним показателям доходности и прибыльности бизнеса, в то время как другим пришлось гораздо сложнее. Из-за всеобщего локдауна нарушились привычные производственно-логистические цепочки, связи с поставщиками сырья и материалов, был значительно понижен потребительский спрос на услуги общепита и, соответственно, поток клиентов, чьи предпочтения до того склонялись в сторону приема пищи в местах общественного питания.

На данный момент рынок услуг общественного питания относительно стабилизировался, а потребность в проведении времени в общественных местах с хорошей здоровой кухней и приятной атмосферой в кругу друзей и семей вновь повысилась. Открылось достаточно много новых кафе, чайхан, кофеен и ресторанов. Расширился диапазон концепций ресторанов и кафе. Появилось широкое разнообразие в методах обслуживания и концепциях приготовления блюд. Появилось много высококлассных специалистов этой сферы, в том числе, приглашаемых из разных стран Европы и Азии, что, с одной стороны, позволяет расширить возможности развития ресторанного бизнеса, а с другой - также расширяет возможности конкурентов. Данная ситуация заставляет предпринимателей всегда быть «на гребне волны», чтобы вовремя угадывать предпочтения потребителя и, таким образом, удерживать позиции на рынке, а также развивать и продвигать свой бизнес в условиях растущей конкуренции.

Чтобы выявить причины и предпосылки вышеуказанных проблем ведения бизнеса сферы общепита, возникла необходимость в системном и тщательном подходе к решению данных проблем, а также в своевременном и эффективном использовании имеющихся рыночных возможностей и конкурентных преимуществ. Наиболее эффективным инструментом для этого на сегодняшний день является маркетинговый анализ рынка общественного питания, который должен проводиться тщательно, спланированно и всеобъемлюще. Это необходимо для того, чтобы выявлять и устранять все потенциальные «подводные камни», риски, а также максимально точно рассчитывать прибыльность и рентабельность бизнеса. Существующая ситуация привела к необходимости компаниям сферы общепита мгновенно реагировать и адаптироваться к стремительно изменяющимся внешним условиям и потребностям потребителей, постоянно меняться и расширять ассортимент блюд и услуг. В этих условиях стало недостаточно лишь предоставлять продукт или услугу высокого качества клиенту для того, чтобы удовлетворить его потребности. Необходимо проводить анализ и маркетинговые исследования, чтобы понимать неординарность вкусов и предпочтений своих потребителей, развивать и удерживать лояльность к бренду, привлекать новых клиентов.

Выделяют два вида маркетингового анализа: текущий и стратегический. Текущий анализ оценивает состояние рынка на данный момент времени, т.е. его динамику, тенденции развития, емкость, сбалансированность, границы и др. Стратегический же анализ нацелен на более устойчивые тенденции - учитывает развитие компании в перспективе. Здесь имеется два основных направления: микро- и макроанализ внешней среды, а также анализ маркетинга на предприятии.

Стратегический анализ позволяет выявить взаимосвязи предприятия с внешней средой, угрозы и возможности. Такой анализ необходим для выявления и оценки слабых и сильных сторон конкурентов с целью формирования преимуществ предприятия [5]. К стратегическому анализу на макроуровне относятся процессы в политике, экономике, культуре, демографии и т.д., а на микроуровне - исследования конкурентов, покупателей, партнеров. Анализ маркетинга на предприятии включает рассмотрение организационных

аспектов маркетинга, а также товарной, ценовой, сбытовой и коммуникационной деятельности.

Результаты маркетингового анализа могут быть представлены в виде качественных оценок или количественных показателей. К результатам проведенного анализа придется возвращаться вновь и вновь, с тем чтобы обеспечить полноценное осуществление запланированных действий и не совершать ошибок, а кроме того, такой анализ должен проводиться с определенной периодичностью, либо по мере необходимости [8]. При существующих условиях насыщенности рынка товарами и услугами перед тем, как начать производство либо продажу услуг и товаров, необходимо быть достаточно информированным о том, какой продукт, в каком количестве, какой ценовой категории и где следует продавать [7]. Чем более конкретным будет анализ, тем более объективными будут выводы, которые руководство предприятия общественного питания сможет использовать в корректировке, либо усилении и улучшении своей деятельности.

В маркетинге существует широкий комплекс методов проведения маркетингового анализа, позволяющих оценивать эффективность системы управления. Среди них такие, как: наблюдение, опрос, анкетирование, интервью, эксперимент, фокус-группы, индексный метод, метод графического, статистического, финансового анализа и др. [7]. Основываясь на полученных в результате их применения данных, производится разработка стратегии ведения бизнеса, рекламных кампаний, а также выявляются конкурентные преимущества предприятия.

Чтобы обосновать роль маркетингового анализа в системе управления предприятием общественного питания в целях повышения эффективности его деятельности, необходимо направить внимание предпринимателя на решение нескольких задач. Такими задачами являются: раскрытие сущности и обоснование необходимости проведения маркетингового анализа; проведение маркетингового анализа как такового, обобщение его результатов и определение степени их влияния на финансовые показатели деятельности предприятия; основываясь на полученных результатах, выявление основных аспектов существующего потребительского спроса и предложения на рынке; разработка рекомендаций по повышению эффективности деятельности ресторана, кафе, кофейни, чайханы, столовой общественного питания.

Чтобы планируемый маркетинговый анализ предприятия общепита был последовательным и всеобъемлющим, следует начинать с детализации основных составляющих рынка:

- Структура рынка, представляющая собой анализ конъюнктуры и маркетинговой емкости рынка, оценка тенденций рынка.
- Продукция компании, т.е. анализ доли рынка продукта компании в сегменте.
- Целевой сегмент или анализ перспективности сегментов рынка, необходимый для определения поля деятельности.
- Потребитель, т.е. анализ спроса на рынке, основных потребностей, изучение предпочтений, ожиданий и поведения клиентов.
- Конкуренты - анализ деятельности конкурентов с тем, чтобы выявить конкурентные преимущества и недостатки товара или услуги, а также «узкие места» в методике его работы.
- Ценообразование - анализ позиций конкурентов по рыночной цене их продукта и услуг.

Для начала необходимо выявить причины возникновения проблем предприятия. Для этого целесообразно применение диаграммы Ишикава, которая позволяет путем анализа цепочки событий, либо мероприятий и существующих препятствий, предшествующих возникновению проблемы, выявить, с чего началась проблемная ситуация предприятия и к чему это привело.

Затем следует принять тот факт, что важным аспектом при формировании стратегии развития предприятия являются условия рынка и конкуренции на нем. В этой связи, анализ

конкурентоспособности предприятия следует начать с маркетингового анализа внешней среды. Для этого часто используемым инструментом является модель пяти сил конкуренции М. Портера (рисунок 1).

Рисунок 1. - Модель пяти сил конкуренции М. Портера

Источник: составлено авторами

Данный анализ показывает, имеется ли угроза со стороны товарозаменителей, является ли ваш товар на рынке общественного питания уникальным, имеются ли продукты конкурентов с похожими характеристиками. Кроме того, анализ информирует предпринимателя о том, есть ли угроза смены или потери поставщика, насколько она (не)значительна, до какой степени имеющийся ассортимент позволяет снабжать ваше заведение необходимыми товарами для приготовления пищи, имеется ли риск входа на рынок новых игроков и насколько этот риск велик.

Помимо этого, необходимо иметь инструменты обоснования направлений развития предприятия. Одним из таких инструментов является матрица БКГ (BCG Matrix), пример которой представлен на рисунке 2.

Рисунок 2. – Матрица БКГ

Источник: составлено авторами

Матрица БКГ позволяет выявлять приоритеты в разработке и развитии ассортиментных единиц товаров компании, а также определять основные направления для потенциальных инвестиций. Данный метод позволяет определить, какие товары и/или услуги будут самыми прибыльными для развития в перспективе. Он также дает понимание, какие стратегии развития наиболее целесообразны для предприятия в долгосрочной перспективе для каждой единицы ассортимента.

Методом опроса/анкетирования проводится анализ сегмента по возрастному признаку и по причине посещения заведения общественного питания потребителями. Данный метод позволяет выявить, какие категории посетителей являются наиболее многочисленными клиентами, какие являются постоянными клиентами и с какой целью посещают заведение эти категории потребителей. Кроме того, данный метод анализа позволяет вычислить средний чек посетителей и, соответственно, прибыльность или убыточность предприятия, узнать уровень удовлетворенности клиентов продуктом и уровнем обслуживания заведения. Целесообразно применять графический способ демонстрации результатов подобных опросов, как, к примеру, показано на рисунках 2 и 3.

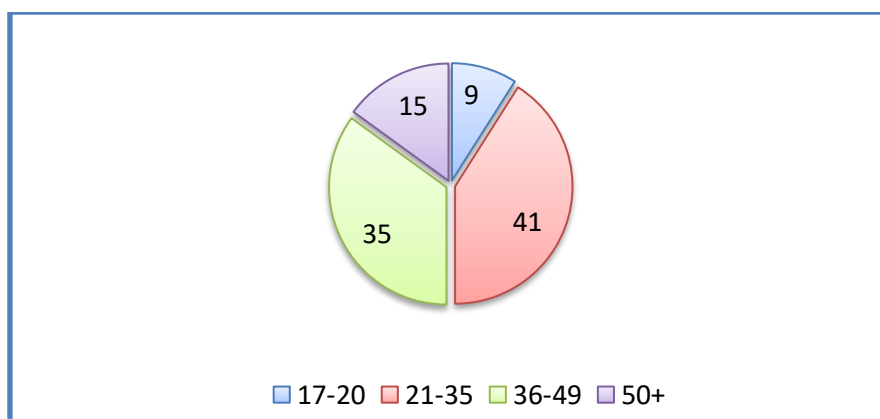

Рисунок 3. - Сегменты потребителей по возрастному признаку, %
Источник: составлено авторами

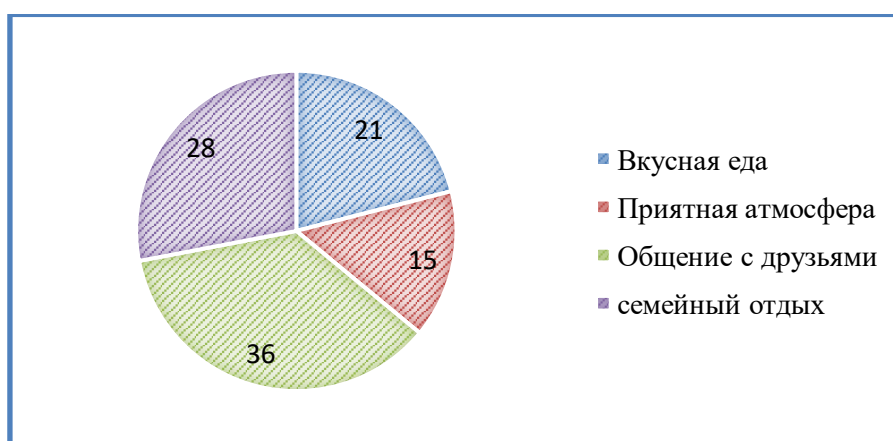

Рисунок 4. - Сегменты потребителей по причине посещения, %
Источник: составлено авторами

В целях информированности предпринимателя о предпочтениях потребителей рекомендуется проведение подобного анкетирования/опроса среди гостей во время посещения заведения с периодичностью примерно раз в полгода.

Также существует анализ маркетинга предприятия общепита по системе 7Р, который позволяет выявить «узкие места» в маркетинге и сосредоточиться на их устранении. Пример такого анализа продемонстрирован таблицей 1.

Таблица 1. - Маркетинг предприятия по системе 7Р

№ пп	Составляющая 7Р	Подробное описание	Выявленные проблемы и меры по их устранению
1	Продукт	Чтобы продукт был востребованным, он должен иметь необходимые для клиента свойства и обладать преимуществами, не имеющимися у конкурентов.	
2	Цена	Цена продукта должна быть несколько ниже, чем воспринимаемая потребителем ценность.	
3	Место продажи	Продукт должен продаваться в месте нахождения клиентов. Клиенты - потребители, имеющие на это средства и готовые покупать продукт.	
4	Продвижение	Продукт нужно продвигать в тех сетях и каналах, где рекламу увидит как можно большее количество потенциальных клиентов.	
5	Люди	Продукт будет иметь большой успех, если он произведен и представлен тем, кто вызывает доверие у большинства.	
6	Процесс	Каким образом взаимодействуют потребитель и компания.	
7	Окружение	Среда, в рамках которой приобретается товар или услуга.	

Источник: составлено авторами

Кроме того, в целях оценки конкурентной среды предприятия применяются следующие методы: PEST-анализ – как метод анализа факторов внешней среды и SWOT-анализ – как метод анализа внутренней среды предприятия. Анализ продаж и методов продвижения товара также является неотъемлемой частью любого маркетингового анализа.

Перечисленный комплекс мер, методов и инструментов является далеко не полным спектром имеющихся возможностей для изучения рынка, товаров и услуг, позволяющих улучшить показатели прибыльности и рентабельности любого бизнеса сферы общепита. Однако, самое важное - это осознание того, что маркетинг любой компании должен быть организованным и тщательно спланированным. Он должен быть также инновационным и направленным на перспективу, а владельцу бизнеса необходимо всегда быть на шаг впереди от своих конкурентов, если только он хочет, чтобы его бизнес держался «на плаву» и притом стабильно развивался и рос в показателях на рынке с таким диверсифицированным спросом, разнообразным предложением товаров и таким многогранным спектром предлагаемых услуг. Маркетинг такого заведения должен применять самые прогрессивные и современные инструменты привлечения клиентов и методы продвижения товаров и услуг. В каждом ресторане, кофейне или кафе должен быть маркетолог, либо маркетинговый отдел (в

зависимости от масштабов бизнеса), который системно и ежедневно изучает ситуацию на конкурентном рынке и мгновенно, т.е. раньше своих конкурентов, реагирует на малейшие изменения, происходящие на нем. И в то же время, маркетологам необходимо смотреть на происходящее на рынке трезвым взглядом и не впадать в иллюзии, полагая, что традиционные методы анализа способны дать полную и исчерпывающую информацию и решить абсолютно все проблемы компании. Дело в том, что более 80% своих решений человек все же принимает интуитивно, т.е. на подсознательном уровне, а это может грозить серьезными проблемами в случае принятия ошибочных решений [1].

В заключение, следует отметить, что сегодня, во времена так называемого VUCA - мира, высоких промышленных и нано-технологий, когда происходят постоянные грандиозные изменения во всех сферах и методах ведения бизнеса, когда огромное количество рабочих мест сокращается, и работа переводится на дистанционный формат, а в некоторых профессиях роботы способны полностью заменить человека, общественное питание остается такой же актуальной и востребованной сферой жизни, как и в прежние времена. Кроме того, в условиях усиливающейся конкуренции на рынке общественного питания необходимость вести четко структурированный, прозрачный и грамотно управляемый маркетинг любого предприятия общепита возрастает как никогда ранее.

Литература:

1. Голубков, Е. П. Маркетинг для профессионалов: практический курс: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Е. П. Голубков. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 474 с.
2. Евкова А. Маркетинговое исследование в сфере общественного питания на примере кафе [электронный ресурс] URL: <https://www.evкова.org/kursovye-raboty/marketingovye-issledovanie-v-sfere-obschestvennogo-pitaniya-na-primere-kafe/> (дата обращения: 20.09.2021)
3. Жестков Н. Маркетинговый анализ: руководство для бизнеса [электронный ресурс] URL: <https://in-scale.ru/blog/marketingovyy-analiz/> (дата обращения: 21.05.2020)
4. Зюзина Н.Н. Маркетинговый анализ инновационной привлекательности и экономической прочности ООО «ЭНЕРКОМ» / Т.В. Корякина, Н.Н. Зюзина, О.И. Юдин // ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия. – 2016. - Т.1. - №1. - С. 39-43.
5. Как провести маркетинговый анализ рынка [электронный ресурс] URL: <https://www.business.ru/article/687-kak-provestimarketingovyy-analiz-rynka> (дата обращения: 21.10.2020)
6. Маркетинговый анализ и контроль на предприятиях общественного питания [электронный ресурс] URL: https://studme.org/116175/marketing/marketingovyy_analiz_kontrol_predpriyatiyah/ (дата обращения: 12.09.2021)
7. Маркетинговый анализ рынка: как проводится анализ рынка и как это поможет компании? [электронный ресурс] URL: <https://dostavista.ru/articles/marketingovyy-analiz-rynka>
8. Носова Н.С. Конкурентная стратегия компании, или Маркетинговые методы конкурентной борьбы / Н.С. Носова. – М.: Дашков и Ко, 2009. – 256с.
9. Садыкова Г.И. Формирование и развитие рынка общественного питания в условиях трансформирующейся экономики (на примере Согдийской области Республики Таджикистан) [электронный ресурс] URL: <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-i-razvitie-rynka-obshchestvennogo-pitaniya-v-usloviyakh-transformiruyushcheysya>
10. Суханов С. Стратегический анализ — практическая методология [электронный ресурс] URL: https://gaap.ru/articles/strategicheskiy_analiz_prakticheskaya_metodologiya (дата обращения: 12.03.2021)

УДК: 332.122

ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ДАСТГИРИИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР МИНТАҚА

Ашуров Муҳаммадӣ Нусратович - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди

Тоҷикистон, Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 985-42-30-30. E-mail: [m a 84-84@mail.ru](mailto:ma_84-84@mail.ru).

Исвалиев Бахтиёр Ҷураҳонович - муаллими калони кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 553-55-43-44. E-mail: Isvalievb_92@mail.ru.

Солҳои охир дар таҳқиқоти иқтисодӣ ба ташаққули инфрасохтори инноватсионӣ ва соҳибкории минтақаҳо таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Инфрасохтори инкишофёфтаи инноватсионӣ асоси ташаққули ҷолибияти сармоягузорӣ ва муҳити мусоиди инноватсионии ҳудудҳо ба шумор меравад. Муҳиммияти таҳқиқот оид ба масъалаҳои ташаққули инфрасохтори инноватсионӣ ва инфрасохтори соҳибкории минтақаҳо, инчунин, бо таҳияи нақшаҳо ва барномаҳои стратегияи давлатӣ алоқаманд аст. Инфрасохтори инкишофёфта ва мутавозини инноватсионӣ барои минтақа заминаи мустаҳкам ба вуҷуд меорад, ки ба зӯҳуроти бухронӣ тобовар аст. Дар мақола самтҳои ҳукумати давлатӣ ва маҳаллӣ дар соҳаи ташаққул ва тақмили инфрасохтори инноватсионӣ ва сохтори соҳибкории минтақа мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз ҷониби муаллифон вазифаҳо ва идоракунии асосии ташаққул ва рушди инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо, принципҳои механизми идоракунии инфрасохтори инноватсионии минтақавӣ ва тамоюлҳои асосии самтҳои инноватсионии сиёсати давлатӣ пешниҳод гардида, як қатор пешниҳодҳо қарда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, иқтисодиёти минтақавӣ, механизм, сиёсат, рушд, инфрасохтор, инноватсия, соҳибкории инноватсионӣ, сармоягузорӣ, лоиҳа, ҳавасмандгардонӣ, пешниҳод.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПОДДЕРЖКИ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНЕ

Ашуров Мухаммади Нусратович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 985-42-30-30. E-mail: [m a 84-84@mail.ru](mailto:ma_84-84@mail.ru).

Исвалиев Бахтиёр Джураҳонович – старший преподаватель кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 553-55-43-44. E-mail: Isvalievb_92@mail.ru.

В последние годы в экономических исследованиях большое внимание уделяется формированию инновационной инфраструктуры и предпринимательства в регионах. Развитая инновационная инфраструктура является основой формирования инвестиционной привлекательности и благоприятной инновационной среды регионов. Важность исследований по вопросам формирования инновационной инфраструктуры и бизнес-инфраструктуры регионов также связана с разработкой стратегических планов и программ государства. Развитая и сбалансированная инновационная инфраструктура создает прочную основу региона, устойчивую к кризисным явлениям. В статье рассматриваются направления деятельности государства и местного самоуправления в сфере формирования и совершенствования инновационной инфраструктуры и бизнес-структуры региона. Авторы изучили основные задачи и управление формированием и развитием инновационной инфраструктуры регионов, принципы механизма управления региональной инновационной инфраструктурой и основные направления инновационных направлений государственной политики, а также внесли ряд предложений.

Ключевые слова: экономика, региональная экономика, механизм, политика, развитие, инфраструктура, инновации, инновационное предпринимательство, инвестиции, проект, мотивация, предложение.

CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE SUPPORT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE REGION

Ashurov Muhammadi Nusratovich – Candidate of economic sciences, associate professor. Associate department information systems and technologies in the economy of the Tajik state university of finance and

economics. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 985-42-30-30. tgfeu@tgfeu.tj. E-mail: [m a 84-84@mail.ru](mailto:ma84-84@mail.ru).

Isvaliyev Bakhtiyor Dzhurakhonovich - Senior Lecturer, Department of Information Systems and Technology in Economics, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone: (+992) 553-55-43-44. tgfeu@tgfeu.tj. E-mail: Isvaliyevb_92@mail.ru.

In recent years, in economic research, much attention has been paid to the formation of innovative infrastructure and entrepreneurship in the regions. A developed innovation infrastructure is the basis for the formation of investment attractiveness and a favorable innovation environment for the regions. The importance of research on the formation of innovative infrastructure and business infrastructure of the regions is also associated with the development of strategic plans and programs of the state. A developed and balanced innovation infrastructure creates a solid foundation for the region, resistant to crisis phenomena. The article discusses the activities of the state and local government in the field of formation and improvement of the innovative infrastructure and business structure of the region. The authors studied the main tasks and management of the formation and development of the innovation infrastructure of the regions, the principles of the mechanism for managing the regional innovation infrastructure and the main directions of innovative areas of state policy, and also made a number of proposals.

Key words: economics, regional economy, mechanism, policy, development, infrastructure, innovations, innovative entrepreneurship, investments, project, motivation, proposal.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати равандҳои ҳамгирӣ, чи дар сатҳи минтақаҳои алоҳида ва чи дар сатҳи кишварҳои алоҳида, ки дар як манзараи ҷуғрофӣ ҷойгиранд, масъалаҳои таъмини инфрасохтори татбиқсозии самараноки иқтисодии тичорати минтақавӣ ва рушди тичорати байниминтақавӣ дар заминаи бехтарсозии инфрасохтори бозорӣ аҳамияти муҳим пайдо менамоянд. Инфрасохтори бозорӣ равандҳои мубодилавии байни субъектҳои хоҷагидорро таъмин намуда, дар механизми ташаккулёбӣ ва рушди бозор ҳамчун институти муҳим баромад мекунад, ки дар набудани он фаъолият ғайриимкон аст.

Айни замон иқтисодидеи самаранок танҳо дар сурати мавҷуд будани инфрасохтори инноватсионӣ, ки рушди инноватсионии минтақаро таъмин мекунад, имконпазир аст. Инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо барои таъмини рушди иқтисодӣ дар асоси омезиши манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор ва гардиши доимии захираҳои зарурӣ пешбинӣ шудааст. Рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар қаламрави кишвар, хусусан дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дастгирии Ҳукумати мамлакат вобаста мебошад.

Навовариҳо дар соҳаи инфрасохтори минтақавӣ дар марҳилаи кунунии таҳқиқот як равиши ба низом дароварда мебошад, ки мувофиқи он инфрасохтори инноватсионӣ қисми ҷудонашавандаи инфрасохтори бозорӣ ҳисобида мешавад. Инфрасохтори бозории минтақаҳо ба маънои васеъ инҳоро дар бар мегирад: инфрасохтори институтсионалӣ ва идоракунӣ, инфрасохтори истеҳсолӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ, инфрасохтори инноватсионӣ, инфрасохтори молиявӣ, инфрасохтори соҳибкорӣ, инфрасохтори экологӣ ва ғ. [7, с.27].

Доир ба рушди инфрасохтор ва моҳияти он як қатор олимон чунин ақидаҳоро пешниҳод намуданд. Гурӯҳи якум категорияи «инфрасохтор»-ро ҳамчун системаи бисёрҷанбаи хизматрасониҳо ба истеҳсолот ва аҳоли маънидод менамоянд. Олимони Р. Иохимсен ва Р. Форд ҷонибдори чунин маънидодкунии васеъ мебошанд. Гурӯҳи дигари олимони К. Конкард, Х. Сейтс ва Х. Требинг категорияи «инфрасохтор»-ро ҳамчун системаи маънидод менамоянд, ки барои хизматрасониҳои раванди истеҳсолот равона гардидаанд. Гурӯҳи сеюми олимони аз ҷумла М. Частмэн ба инфрасохтор он соҳаҳои хизматрасониҳоеро мансуб медонад, ки дар онҳо гузариши истеҳсолот ва системаи гардиш идома дорад. Гурӯҳи чоруми олимони А.В. Бузгалин, А.И. Колганов, Е.В. Илйин, А.И. Романов, М.Д. Миронов, Е.А. Добросердов зерини мафҳуми инфрасохтор соҳаи ба системаи электронӣ пайваستшудаи ҳаракати воситаҳои молиявиро маънидод менамоянд [4, с.47].

Инфрасохтори бозор дар худ маҷмуи ҷузъҳо, институтҳо ва намудҳои фаъолиятро инъикос менамояд, ки барои фаъолияти самараноки механизми бозор шароити мусоид фароҳам меорад.

Инфрасохтори инноватсионии бозори минтақавӣ аз ду унсур иборат аст. Унсуре

аввал дохилӣ аст, ки дар он гардиши мустақими захираҳои иқтисодӣ, аз ҷумла инфрасохтори истеҳсолӣ, инноватсия, соҳибкорӣ ва молиявӣ амалӣ карда мешавад. Унсурҳои дуюм берунӣ буда, захираҳоро дар бозор таъмин менамояд, инфрасохтори институтсионалӣ ва идоравӣ, инфрасохтори бозори меҳнат ва инфрасохтори экологиро дар бар мегирад.

Ба ақидаи А.А. Солеҳзода, принципҳои асосии рушди инфрасохтори бозорӣ иборат аз робитаи ҳатмии байни рушди инфрасохтори бозор ва рушди иқтисоди минтақа, таъмини модернизатсияи рушди босуръати инфрасохтори бозор ва системаи хидматрасонӣ дар асоси ҷорӣ намудани шаклҳои гуногуни навоариҳо, таҳлили низоми маркетингии талабот ба хидматҳои гуногуни инфрасохтор, омӯзиши тағйироти ҷорӣ ва баррасии пурраи онҳо дар банақшагирӣ ва тақмили фаъолияти амалӣ иборат мебошад [9, с.232].

Як гурӯҳи олимони қайд менамоянд, ки инфрасохтор худ як ҷузъи бозор аст, ки барои ташаккул, рушди устувор ва фаъолияти механизмҳои бозорӣ, таъмини раванди муомилоти мол, қонунҳои гардонидани талаботи ҷомеа, додугирифтӣ шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ хизмат мекунад [12, с.32].

Ба ақидаи А.К. Аламшоев, инфрасохтор дар айни замон ҳамчун маҷмуи системаҳои (объектҳои) моддию техникаӣ, ки иҷрои вазифаҳои асосии соҳаҳои гуногунро ба анҷом мерасонанд, фаҳмида мешавад [1, с.558].

Қобили зикр аст, ки марҳилаи кунунии рушди иқтисодӣ кишвар - баланд бардоштани нақши инфрасохтор ва инкишофи он бо истифода аз технологияи муосир омили асосӣ мебошад.

Идоракунии инфрасохтори инноватсионии минтақа маънои таъсири мақомоти роҳбарикунанда ба объекти идоракунии барои ноил шудан ба мақсадҳои, ки мақомоти минтақавӣ ҳангоми истифодаи усули барномавию мақсаднок ба миён гузоштаанд. Вазифаи асосии идоракунии инфрасохтори инноватсионӣ аз он иборат аст, ки тавозуни инфрасохтори инноватсионӣ, ки ҷолибияти сармоягузорӣ ва рушди инноватсионӣ, рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақаҳоро таъмин менамояд.

Ба ақидаи мо, инфрасохтори инноватсионӣ маҷмуи субъектҳои инфрасохтори инноватсиониро, ки таъмини моддию техникаӣ, молиявӣ, ташкилию методӣ, иттилоотӣ, машваратӣ ва дигар намудҳои фаъолияти инноватсиониро амалӣ мегардонанд, дар бар мегирад.

Вазифаҳо ва идоракунии асосии ташаккул ва рушди инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо дар ҷадвали навбатӣ ба таври васеъ нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. - Вазифаҳо ва идоракунии асосии ташаккул ва рушди инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо

Вазифаҳои асосии ташаккули инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо:	Идоракунии рушди инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо:
Муайян намудани механизмҳои иқтисодӣ ва воситаҳои дахлдор, ки фаъолияти самаранок ва тақмили инфрасохтори инноватсионии минтақаҳоро таъмин мекунад.	Таҳлили инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо, омӯзиши инфрасохтори инноватсионӣ, таҳлили муҳити рақобат ва самаранокии институтҳои бозорӣ
Ташаккули институтҳои идоракунӣ ва ҳамроҳсозии муносибатҳои бозорӣ (ширкати машваратӣ, минтақаҳои инноватсионӣ, марказҳои тадқиқотӣ, марказҳои намоишӣ, марказҳои маркетингӣ ва ғайра)	Ташкили идоракунии инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо, ба низом даровардани қараёни иттилоот, ки фаъолияти инфрасохтори инноватсиониро таъмин менамояд.
Ҷалби маблағҳои молиявӣ аз буҷети давлатӣ, омӯзиши имкони ҷалби маблағҳои ғайрибуҷетӣ барои татбиқи лоиҳаҳои инвестиционӣ ва инноватсионии барои минтақаҳо муҳим	Дар рушди устувори равандҳои иқтисодӣ инноватсионии минтақа, муассисаҳои бонкӣ ва фаъолияти онҳо ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи рушди устувор ва нигоҳ доштани тавозуни динамикии муҳити иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ асос ёфтааст [8, с.54].
Мониторинги татбиқи стратегияи тақмили инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо	Таҳияи санадҳои ҳуқуқие, ки ба рушди фаъолияти маблағгузорӣ ва инноватсионӣ дар минтақа нигаронида шудаанд.
Ислоҳи стратегияи тақмили инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо	Ташаккули механизми ҳавасмандгардонии рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар минтақаҳо

Сарчашма: дар асоси ақидаҳои олимони ватаниву хориҷӣ аз ҷониби муаллифони таҳия карда шудааст.

Дар таҳқиқоти худ муаллифон қайд менамоянд, ки истифодаи амалии навоариҳо дар вақти азхуднамоии технологияҳои истеҳсолот ва паҳннамоии васеъ ба ҳайси маҳсулот ва хизматрасониҳои нав инноватсия мебошад [2, с.36].

Инноватсия натиҷаи моддишудаи навоариҳои бобарори тичоратикунониро, ки аз вориднамоии сармоя ба техника ё технологияҳои нав ба даст оварда шудаанд, инчунин, шаклҳои нави ташкили истеҳсолот ва идоракуниро инъикос менамояд. Инноватсияҳо бояд навгониҳоро дар бар гирифта, эҳтиёҷоти бозорро қонеъ гардонда, ба инноваторҳо даромад биёранд.

Асоси механизми идоракунии инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо ҳамчун омили ҷолибияти сармоягузорӣ ва рушди инноватсиониро системаи принципҳои муайян ташкил медиҳад. Дар расми 1 принципҳои механизми идоракунии инфрасохтори инноватсионии минтақавӣ ба таври муфассал нишон дода шудааст.

Расми 1. - Принципҳои механизми идоракунии инфрасохтори инноватсионии минтақавӣ (таҳияи муаллифон).

Ҳавасмандгардонии рушди инфрасохтори инноватсионии минтақа наметавонад берун аз таъсири давлат ва татбиқи сиёсати давлатии инноватсионӣ амалӣ карда шавад.

Тартиб додани сиёсати аниқу самарабахши инноватсионии давлат вазифаи мураккабест, ки ҳалли муваффақиятнокӣ он характери принципаӣ дорад [11, с.46]. Дар ҷаҳони муосир фароҳам овардани шароит барои татбиқи иқтисодии мавҷуда ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ гавари рушди бомуваффақияти кишвар, минтақаҳои алоҳида, корхонаҳо ба шумор меравад.

Давлат дар рушди иқтисодии минтақаҳо вазифаҳои танзимкунанда, назоратӣ ва ёрирасонро иҷро менамояд.

Ташаккули самтҳои инноватсионии сиёсати давлатӣ тамоюлҳои умумии зеринро дар бар мегирад, ки дар расми навбатӣ оварда шудааст.

Расми 2. Тамоюлҳои асосии самтҳои инноватсионии сиёсати давлатӣ (таҳияи муаллифон)

Дар бораи инфрасохтор мо гуфта будем, ки онҳо чун рағҳои хунгард кишвару миллати моро ба организми ягона табдил медиҳанд ва сулҳу ваҳдати моро саросарӣ ва устувор месозанд [13, с.21].

Барои таъмини рушди инфрасохтори минтақавӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлол афзоиши сармоягузорӣ ба инфрасохтори иҷтимоӣ, коммуналӣ, нақлиётӣ ва энергетикӣ мунтазам рушд карда истодааст [10, с.153].

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар даврони Истиқлоли давлатӣ инфрасохтори минтақавӣ вобаста ба самтҳои гуногун куллан дигаргун шудааст. Дар ин давра дарстовардҳо дар самтҳои қайдкардашуда хело назаррасанд. Ҳукумати мамлакат ба рушди инфрасохтори минтақаҳо аҳамияти хосса зоҳир карда истодааст.

Чӣ тавре аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» бар меояд, барои таъмин намудани рафту омади беамониати мусофирон ва ҳамлу нақли молу маҳсулот дар тамоми фаслҳои сол байни минтақаҳои кишвар, инчунин, раҳой бахшидани мамлакат аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани он 59 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 24 миллиард сомонӣ амалӣ гардида, 2400 километр роҳ, 326 пул, 6 нақбӣ мошингузар ва 219 километр роҳи оҳан сохта, ба истифода дода шуд [6]. Истифодаи пурраи иқтисоди бахши хусусӣ дар рушди инфрасохтори инноватсионӣ ва инфрасохтори соҳибкорӣ дар қаламрави кишвар сабабҳои гуногун дорад. Бо шарофати талошҳои мақомот, ниҳодҳои молӣ ва доираҳои соҳибкорӣ дар панҷ-шаш соли охир вазъ ба кулӣ тағйир ёфт, пеш аз ҳама, тавачҷуҳ ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва ҷорӣ намудани инноватсия дар инфрасохтори минтақавӣ ба назар мерасад.

Дар ҳолати соли 2019 қайд кардан ба маврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 624 корхонаи муштарак ба истифода дода шудааст, ки 26 адад ба Вилояти Суғд, 29 адад ба Вилояти Хатлон, 68 адад ба НТҚ ва 499 адад ба шаҳри Душанбе тааллуқ дорад [5, с.98]. Омор исбот менамояд, ки сол то сол шумораи корхонаҳо зиёд шуда истодаанд. Агар соли 1991-ро мушоҳида намоем, дар соли 2019 болоравии он ба 578 адад расид.

Таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ аз фаъолияти босамари соҳибкорони ватанӣ вобаста аст. Махсусан, рушди соҳибкории истеҳсоливу инноватсионӣ яке аз омилҳои фаровонии бозорҳои кишвар бо маҳсулоти баландсифати ватанӣ ба шумор меравад. Бо дастгириҳои ҳамаҷонибаи давлат фазои соҳибкории истеҳсолӣ ва

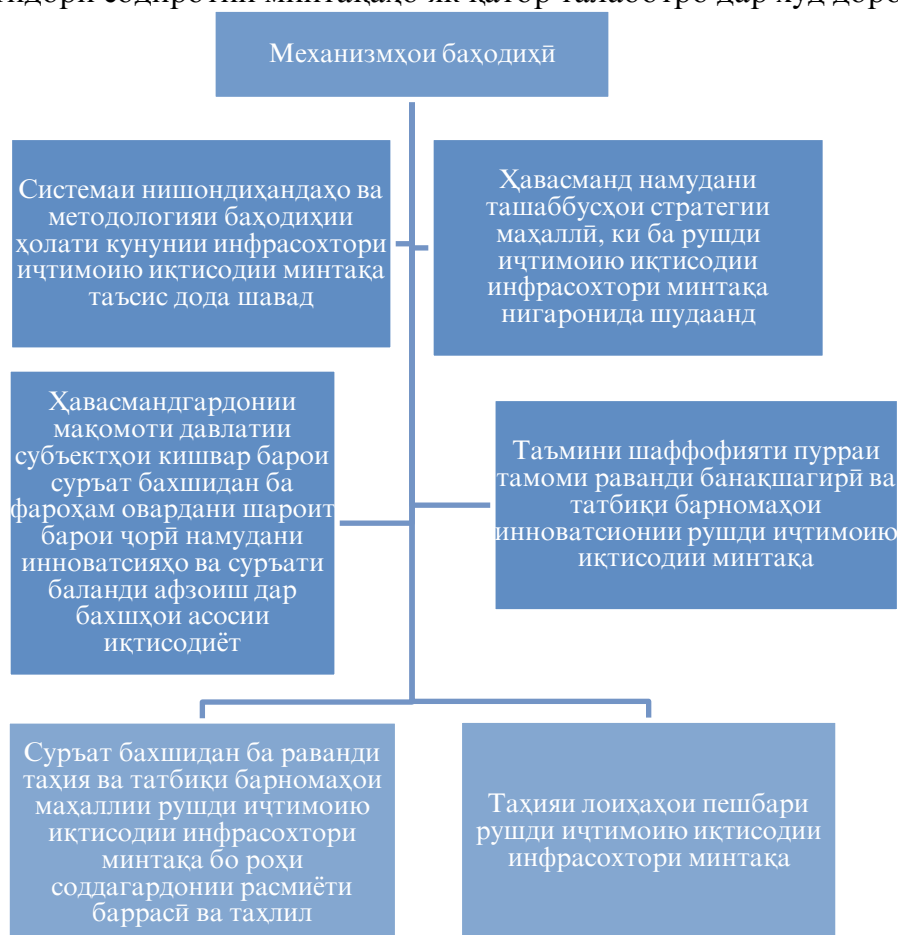
инноватсионӣ тайи солҳои охир дар мамлакат шумораи корхонаҳои хурду миёнаву бузурги саноатӣ афзуда, ба зиёд гардидани маҳсулоти ватанӣ мусоидат намуда истодааст [2, с.118].

Албатта, ташкил намудани корхонаҳои муштарак ва дигар корхонаҳо сатҳи зиндагонии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро хуб мегардонад. Доир ба рушди корхонаҳои хурду миёна Ҳукумати мамлакат кӯшишҳои зиёд намуда истодааст. Доир ба масъалаи мазкур соли 2012 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 қарор қабул карда шудааст. Мақсади асосии барномаи мазкур фароҳам овардани шароити мусоид барои ба роҳ мондани фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, ҳамчун яке аз омилҳои асосии ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар бо роҳи таъмини шуғл ва баланд бардоштани сатҳи воқеии некуаҳволии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Бояд қайд намуд, ки мақсади барномаи мазкур таъмини шароити мусоид барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Айни ҳол дар соли 2020 шумораи корхонаҳои саноатии мамлакат 2283 ададро ташкил медиҳад.

Барои омӯзиши механизмҳои баҳодихӣ вазъи минтақа самтҳои ояндадори фаъолият, имкониятҳои кунунии тавсеаи истеҳсолот ва ташкили истеҳсолоти нав, арзёбии иқтидори содиротии минтақаҳо як қатор талаботро дар худ дорост:

Расми 3. Механизмҳои баҳодихӣи вазъи инфрасохтори инноватсионии минтақа (таҳияи муаллифон)

Дар замони истиқлол аз ҷониби давлату Ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва

шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии ғаёлияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3–5 рӯз кам гардида, ба таври ройгон ба роҳ монда шуд. Инчунин, барои рушди соҳибкорӣ дар қаламрави кишвар аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, қарзҳои бонкӣ дода мешавад. Ҳаҷми умумии қарзҳои додасуда дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ 117 миллиард сомониро ташкил карда, аз ҷумла дар соли 2021-ум 13 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст, ки 37 фоизи он ба соҳибкории истеҳсолӣ рағона гардидааст [6].

Албатта, агар аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ қарзҳои дарозмуддати имтиёзнок дода мешуд, ин ба рушди соҳа таъсири мусбии худро мерасонид.

Самаранокии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ омили муҳимтарини рушди мутаносиби инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодии минтақа ба шумор меравад.

Аз ин лиҳоз, татбиқи маҷмуи тадбирҳои дар боло зикршуда самаранокии идоракунии соҳаи инфрасохторро баланд мебардорад, мушкилоти ҷамъшударо тавассути таҳияи механизмҳои шарикӣ давлат ва соҳибкорон, инчунин, ҷорӣ намудани инфрасохтори инноватсионӣ ҳал менамояд.

Адабиёт

1. Аламшоев, А.К. Роль производственной инфраструктуры в развитии регионов / А.К. Аламшоев // Актуальные вопросы современной экономики. - 2020. - №6. - С. 557-560.

2. Бобоҷонов, Д.Д. Ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д.Д. Бобоҷонов, Г. Назирӣ, К. Шодиев // Кишоварз. - 2020. - №1. - С. 118-121.

3. Бозоров, Ш.Ш. Соҳибкории инноватсионӣ: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ / Ш.Ш.Бозоров, Б.Сафаров, Б.Юнусов. – Душанбе, 2020. – 376 с.

4. Дворякина, Е.Б. Кредитные организации как элемент региональной рыночной инфраструктуры / Е.Б.Дворякина, Е.Э.Сапожникова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – №29. – С. 45-52.

5. Чурахонзода, Б.Ҷ. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муносири иқтисодӣ: арзёбии ҳолат ва дурнамои рушд / Б.Чурахонзода // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - №1(30). - С. 97-104.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 21.12.2021.[манбаи электронӣ] URL: <http://prezident.tj/node/27417> (санаи муроҷиат: 23.04.2022)

7. Руденко, Л. Г. Проблемные аспекты и прогноз инновационной активности России / Л. Г. Руденко // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление. - 2013. - №4 (6). - С. 26-32.

8. Сандалов, Х.А. Основные пути формирования потоков финансовых ресурсов в коммерческих банках Таджикистана / Х.А. Сандалов, Ф.А. Курбанова, А.Д. Зокиров, Н. Бобоев // Современная экономика: актуальные вопросы, достижения и инновации. Сборник статей XXIX Международной научно-практической конференции. - 2019. - С. 52-59.

9. Солеҳзода, А.А. Нақши инфрасохтори бозор дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ / А.А. Солеҳзода, М.Ашуров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - №1. - С. 231-236.

10. Соҳибов, Ф.Х. Вклад гидроэнергетики в развитие экономики Республики Таджикистан / Ф.Х. Соҳибов, З. Хушмуҳаммадзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2018. - №6. - С. 152-155.

11. Усманова, Т.Д. Участие в интеграционных процессах как фактор обеспечения внешнеэкономической безопасности Республики Таджикистан / Т.Д. Усманова, Х.А. Сандалов // Финансово-экономический вестник. - 2019. - №3(19). - С. 45-54.

12. Раҳимзода, Ш. Ташаккули инфрасохтори бозор ва мушкилиҳои рушди он / Ш. Раҳимзода, М.Н. Ашуров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - №4-2. - С. 30-35.

13. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол /Э.Раҳмон. – Душанбе: «Ганҷ-нашриёт», 2018. - 436 с.

УДК: 336.201

ВАЗИФАИ АНДОЗ ВА ШАКЛҲОИ АМАЛӢ ГАРДОНИДАНИ ОН ДАР МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ

Ҳаитов Саидали Поргиевич - номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 901-03-01-64, E-mail: saidali.66@list.ru

Дар мақолаи илмӣ вазифаҳои андоз ва шаклҳои амалисозии он дар муносибатҳои иқтисоди бозоргонӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф асосан ба афкори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ таъямуда, шаклу тарзҳои гуногуни ҷамъовариҳои андозҳо, назорати пардохти онҳо ва риояи қонунгузориҳои андозро баррасӣ намудааст.

Дар асоси он шаклҳои ташиклии ситонидани андозҳоро вобаста ба давраи замон ва ҳолати худ таснифот намуда, бо назардошти ҷанбаҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ онҳоро шарҳ додааст. Муаллиф вазифаи ҳуқуқии андозро яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлат оид ба ҷорисозӣ ва ситонидани бочу хироч, андозу дигар пардохтҳои ҳатмии давлатӣ ва, инчунин, пешбурди назорати иҷроии пурра ва саривақтии пардохти андозҳо ҳисобида, барои иҷрои онҳо роҳу усулҳои самаранокро пешниҳод кардааст ва мақсади асосии муносибатҳои ҳуқуқии андозро ба низом даровардани раванди он ва таъшиқу додани буҷетҳои ҳамаи сатҳҳо медонад.

Калидвожаҳо: андоз, муносибатҳои ҳуқуқии андоз, вазифаи ҳуқуқии андоз, уҳдадорихои андоз, пардохти андоз, буҷет, ҷамъ овардан, андозсупоранда, мақомоти андоз, талабот, назорат.

НАЛОГОВАЯ ЗАДАЧА И ФОРМЫ ЕЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ В РЫНОЧНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Ҳаитов Саидали Поргиевич - кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 901-030-164. E-mail: saidali.66@list.ru

В научной статье анализируются налоговые задачи и формы их реализации в рыночных экономических отношениях. Автор опирался в основном на мнение отечественных и зарубежных исследователей и рассмотрел различные формы и способы сбора налогов, контроля их уплаты и соблюдения налогового законодательства.

На его основе он классифицирует организационные формы взимания налогов в зависимости от времени и обстоятельств и излагает их с учетом аспектов правовых отношений.

Автор рассматривает задачи налогового права, как одно из основных направлений деятельности государства по осуществлению и взысканию пошлин, налогов и других обязательных государственных платежей, а также по осуществлению полного и своевременного контроля за исполнением налогов и предлагает эффективные способы их выполнения, а также рассматривает основную цель взаимоотношений с налоговым правом - систематизировать его процесс и формировать бюджеты всех уровней.

Ключевые слова: налог, налоговые правовые отношения, задачи налогового права, налоговые обязательства, уплата налогов, бюджет, сбор, налогоплательщик, налоговый орган, требования, контроль.

THE TAX TASK AND FORMS OF ITS IMPLEMENTATION IN MARKET ECONOMIC RELATIONS

Haïtov Saidali Porgievich - candidate of juridical sciences, Associate Professor of the Department of Financial, Economic and Anticorruption Law of the Tajik State University of Finance and Economics Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Str., 64/14, Tell: (+992) 901-03-01-64, E-mail: saidali.66@list.ru

The scientific article analyzes tax tasks and forms of their implementation in market economic relations. The author relied mainly on the opinion of domestic and foreign researchers and considered various forms and methods of tax collection, control of their payment and compliance with tax laws.

On its basis, he classifies the organizational forms of tax collection depending on time and circumstances and sets them out taking into account aspects of legal relations.

The author considers the tasks of tax law as one of the main activities of the state in the implementation and collection of duties, taxes and other obligatory state payments, as well as in the

implementation of full and timely control over the execution of taxes and offers effective ways to implement them, and also considers the main goal of the relationship with tax law, to systematize its process and form budgets at all levels.

Key words: tax, tax legal relations, tasks of tax law, tax obligations, payment of taxes, budget, collection, taxpayer, tax authority, requirements, control.

Аз давраҳои қадим то ба имрӯз вазифаи андоз, новобаста ба шакли давлатдорӣ ва тарзҳои ҷамъовариаш, ки нақдию ғайринақдӣ ё электронию рақамӣ аст, бояд буҷаи давлат сари вақт пурра ғардонидани шавад, то ин ки давлат вазифа, мақсад ва ухдадорихояшро иҷро намояд.

Сарчашмаҳои таърихи ҳуқуқ ва асарҳои илмӣ олимону мутафаккирон гувоҳи онанд, ки дар асрҳои гузашта ва то ба имрӯз шаклу тарзҳои гуногуни ҷамъовариҳои андозҳо, назорати пардохти онҳо ва риояи қонунгузории андоз қор қарда баромада шуда, дар амалия равандаҳои он санҷида шудаанд.

Агар ба асарҳои баъзе аз олимони рус аҳамият диҳем, онҳо дар асарҳои илмӣ худ чунин қайд менамоянд: “Шаклҳои ташкили ситонидани андозҳо вобаста ба давру замон ва ҳолати худ фарқ мекунанд [16, с. 394-395]:

- аз рӯйи мансубият ба системаи мақомоти давлатӣ: ҷамъовариҳои андозҳо дар замонҳои гуногун ва дар мамлакатҳои гуногун ба мақомоту мансабдорони давлатӣ, институтҳои ғайридавлатӣ ва ҳатто шахсони алоҳида супорида шудааст;

- аз рӯйи дараҷаи марказонидан: ба ин ҳам муассисаҳои дар сатҳи тамоми давлат мутамарказонидашуда ва ҳам дар маҳалҳо ваколатдорқардашуда машғул буданд;

- аз рӯйи ихтисосгардонӣ: андозҳо ҳам аз ҷониби ташкилотҳои махсусгардонидашуда ва ҳам аз ҷониби мақомоти дорони салоҳияти васеъ ситонидани мешуданд.

Аз ин рӯ, вазифаҳои андоз нисбат ба ҷорабиниҳое, ки мутобиқ ба муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ташкил ва аз ҷониби мақомоти андоз ҷиҳати назорат ва риояи қонунгузории он гузаронидани мешаванд.

Дигаргунсозиҳои иқтисодӣ, давлатӣ ва сиёсии кишвар, равнақи моликияти хусусӣ [2], ки боиси ба майдон омадани вазифаҳои нави андоз дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз рӯйи қор омадааст, аз ҷумлаи вазифаи алоҳида набуда, балки бо вазифаю ухдадорихои он масъалаҳои ҳуқуқию технологияи бештару умумӣ ва хоҷагию ташкилӣ илова ғардидааст.

Дар шароити нави рушди иқтисоди бозоргонӣ, хусусан васеъ ғардидани муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳамияти андоз ва муносибатҳои ҳуқуқии он боз ҳам афзуданд, ки роҳҳои дар амал татбиқ ғардонидани сиёсати давлат ва иҷрои вазифаҳои он ва ухдадорихои андозбандӣ аҳамияти тамоман дигарро молиқ мешаванд, ки ба назар мерасанд. Чунки ташаккули буҷетҳои ҳамаи сатҳҳо ва иҷрои вазифаҳои дигарро (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, муҳофизатӣ, экологӣ, фарҳангӣ ва ғайра) ба ҷо овардани давлат аз самарабахшу амалӣ ғардонидани муносибатҳои ҳуқуқи андоз вобаста аст.

Бинобар ин, вазифаи ҳуқуқи андоз дар марҳалаи ҳозира самти дуҷумдараҷа (иловагӣ) набуда, балки яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлат махсус меёбад. Андоз ҳамчун як категорияи иқтисодӣ асоси пурра қардани буҷети ҳамаи сатҳҳо мебошад. Чунки, агар буҷети кишвар ташаккул дода нашавад, давлат аз ухдаи иҷрои дигар вазифаҳояш баромада наметавонад.

Вазифаи ҳуқуқи андоз яке аз самтҳои асосии фаъолияти давлат оид ба ҷорӣ намудан ва ситонидани бочу хироч, андозу дигар пардохтҳои ҳатмии давлатӣ ва, инчунин, пешбурди назорати иҷроии пурра ва саривақтии пардохти андозҳо мебошад. Муносибатҳои ҳуқуқи андозро аз дигар вазифаҳо бо хусусиятҳои объективӣ, таъсири давлатӣ, мақсадҳои таъсиррасонӣ ва мазмуни мустақим маҳдуд қарда метавонанд.

Мақсади асосии муносибатҳои ҳуқуқи андоз ин ба низом даровардани раванди он, муқаррар сохтан ва ситонидани бочу хироч, андоз ва, инчунин, ташаккул додани буҷетҳои ҳамаи сатҳҳо ба ҳисоб меравад. Бухронҳои имрӯзаи ҷаҳонии соҳаи иқтисодиёт: солҳои 2008, 2014, 2018-2020 ва 2022, ҳолатҳои ғайриҷашмдошти экологӣю

эпидемиологӣ, ба монанди COVID-2019 дар назди мақомоти дахлдори давлатӣ вазифаю уҳдадорихоро дучанд гардониди, баҳри ҳарчи бештар ба хазинаи давлат ситонидани андозро ҷиддан ба миён гузошт.

Дар баробари ин, ба хоҳири муназзам гардонидани равандҳои иқтисодӣ, таъсири мусбат расонидан ба низому вазифаи андозситонии кишвар, хусусан иқтисодиёт, ки бояд ҳарчи бештар пурзӯр ва пайгириона бошад, 4-умин Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [5] дар таҳрири нав, ки аз 1 январи соли 2022 бо тағйироти кулӣ мавриди амал қарор дода шуд, баромад мекунад. Бо мақсади беҳдошти вазъи иқтисодии мамлакат Стратегияи идоракунии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [8], Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар ҚТ [10], Консепсияи сиёсати андозии давлат барои давраи миёнамуҳлат [11], Консепсия оид ба инкишофи мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон [13], Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2019 [14], Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [12] ба хоҳири тезонидани суръати рушди иқтисодиёти молиявии кишвар ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, инчунин, фароҳам овардани шароити мусоид барои гузариш ба модели нави рушди иқтисоди рақамии оянда ба роҳ монда шуд. Чунки мақсади асосии вазифаи мазкур на фақат андозситонӣ ва пурра кардани буҷет, балки муҳайё намудани шароитест, ки ба пешрафти истехсолот ва ҳавасмандии моддии он, аз байн бурдани омилҳои коррупсионӣ ва ба роҳ мондани шаффофияти молиявӣ мусоидат менамояд.

Вазифаи ҳуқуқи андоз ба муносибатҳои ҳуқуқи молиявии кишвар ва раванди фаъолияти молиявии давлат таъсири бевоситаи ҳудро ҳамчун шоҳи асосии молиявӣ мегузорад. Моҳияти бевоситаи он аз муқаррар ва амалӣ намудани сиёсати соҳаи андоз; ташаққул додан ва пурра кардани буҷет, пеш аз ҳама, ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мебошад, ки аз ҳисоби ҳамаи намудҳои андоз: бочҳои давлатӣ ва, ҳамчунин, аз бочи гумрукӣ иборат аст.

Вазифаҳои андоз бо вазифаи иқтисодӣ зич алоқаманд буда, давлат бо ёрии ин ду вазифа муомилоти хоҷагиро ба танзим мебарорад ва дар муносибатҳои иқтисоди бозаргонӣ иштирок менамояд.

Зарурати ба ҷо овардани вазифаи андозбандии давлат боиси ривҷу раванги қонунгузории соҳаи иқтисодиёти кишвар, хусусан молиявӣ, буҷет, андоз, гумрук, бонк ва суғуртаи соҳибдорӣ мебошад. Аз ҷумла, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тавре зикр кардем, бисёр санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда бо мақсади ба танзим даровардани фаъолияти молиявии давлат ва мақомоти идоракунондаю танзимкунондаи соҳа мебошад.

Бар замми ин, мақомоти қудратии кишвар, ба монанди Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон [3], ки мақоми ягонаи марказонидашуда мебошад, дар доираи ваколатҳои худ риояи дақиқ ва иҷроии яхелаи қонунҳоро дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат мекунад. Вазифаҳои он аз таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифзи мустақилият ва соҳибхотии Ҷумҳурии Тоҷикистон; ҳуқуқи иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; асосҳои сохтори демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайридавлатӣ иборат мебошад. Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия [6], Палатаи ҳисоб [7] ва Раёсати аудити дохилии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ошкор ва пешгирӣ намудани қонуншиканиҳои андоз, инчунин, ба ҷо овардани санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи андоз вазифадор карда шудаанд.

Вазифаи муносибатҳои ҳуқуқи андоз аз ҷумлаи вазифаҳои дохилии кишвар буда, дар шакли қонунгузорӣ, иҷроия ва баъзан судӣ амалӣ карда мешаванд. Муқаррар ва ҷорӣ намудани андоз (Фасли I. КА ҚТ) аз рӯи қонунгузорӣ иҷро кардани вазифаи ҳуқуқи андоз аст, вале ситонидан ва назорат кардани он шакли иҷроия мебошад. Агар уҳдадорихоро андоз маҷбуран ситонида шаванд, дар ин маврид муносибатҳои ҳуқуқи андоз ва вазифаҳои он баъзан дар шакли судӣ амалӣ мегардад (Фасли IV. КА ҚТ).

Истифодаи шаклҳои гуногуни амалӣ гардонидани вазифаҳои андоз ба ҳосил шудани мақсади ягона, яъне ба муқаррар намудани андоз, тартиби пардохти [4] он ва, ҳамчунин, тахти назорат гирифтани пардохти пурра ва саривақтии он равона шудааст.

Иҷрои вазифаи андоз аз давраи амалӣ гардидани қонунгузорӣ, яъне аз рӯзи эътибори ҳуқуқӣ пайдо намудани он, ба муносибатҳои дахлдори ҷамъиятӣ ҳатман татбиқ мешавад, инчунин, бо ҳам тобеъ буданро нисбат ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян мекунад [3], ки оид ба муқаррар ва ҷорӣ намудани андоз оғоз меёбад ва нисбати он дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи қатъӣ муқаррар карда шудааст. Азбаски андоз набояд хусусияти табиӣ дошта бошад, ба муқаррар намудани ҳадҳои гуногуни андоз, вобаста ба шакли молиякӣ, шахрвандӣ ё маҳаллӣ, пайдоиши сармоя ба имтиёзоти андоз роҳ дода намешавад; андоз бояд аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок бошад ва худсарона муқаррар шуда наметавонад; андозҳое ҷоизанд, ки аз тарафи шахрвандон барои ба амал баровардани ҳуқуқҳои конституционии худ монеа мешаванд; ба муқаррар намудани бочу андозҳое роҳ дода намешаванд, ки фазои ягонаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳалалдор месозанд, бевосита ё бавосита дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон озодона интиқол додани мол, қору хизматрасонӣ ё маблағро маҳдуд менамоянд. Фаъолияти мақомоти қонунгузор оид ба муқаррар намудани андоз дар доираи ҳуқуқи қатъие қарор дорад, ки мақсади он таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва истисноӣ имконияти беасос бойшавии давлат мебошад. Ба ибораи дигар, аз рӯи ин талабот андоз бояд оқилона ва боинсофона буда, манфиати на танҳо давлат, балки тамоми ҷомеа ро қонеъ гардонад. Чунин таъкид аз ҷониби мутафаккири форсу тоҷик Насриддини Тӯсӣ ҳанӯз дар ибтидои асри XIII вобаста ба вазифа, хусусиятҳои андозу андозситонон ибрози назар гардида буд.

Ситонидани андозҳо ва, ҳамчунин, назорати пурра ва сари вақт пардохт намудани андоз фаъолияти иҷроияи давлат буда, вазифаи андозбандӣ ба зиммаи мақомоти андоз аст. Мутобиқи муқаррароти банди 1 моддаи 41 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти андоз низоми ягонаи мутамакази назорат ба риояи қонунгузорӣ дар бораи андоз, назорати дуруст ҳисоб кардан, пурра ва сари вақт ба бучет гузаронидани маблағи андоз мебошад. Ҳангоми аз сарҳад гузаронидани мол вазифаи мақомоти андозро мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷо меорад.

Мақомоти андоз барои уҳдадорӣ андозсупорӣ худро ба ҷо овардани андозсупорандагон тадбирҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ меандешанд. Дар рафти андозситонӣ усули амрдиҳӣ қор фармуда мешавад ва андозсупоранда вазифадор аст дар доираи муқаррароти қатъӣ амал намояд, агарчи қисми муайяни андозсупорандагон метавонанд на иҷборан, балки аз рӯи эътиқод (огоҳ будан ва фарҳанги андоз) ба ҷо оваранд. Агар андозсупоранда уҳдадорӣ худро ихтиёран сари вақт ба ҷо наорад, бо тартиби пешбининамудаи моддаҳои 145-149 ва 151-152 Кодекси андоз маҷбуран ситонида мешавад, ё ин ки нисбати онҳо муҷозоти молиявӣ, маъмурий бо муқаррароти моддаҳои 599-623-и Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [9] ва дар мавриди зиёд будани ҳаҷми қарзи андоз бо муқаррароти моддаҳои 291 ё 292 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [8] маҷбур месозанд, ки бо назардошти ҷаримаҳо пардохт намоянд.

Мувофиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиботи ҳатмии андозбандӣ нисбати шахсони ҳуқуқӣ низ пешбинӣ шудааст, аммо аз шахсони воқеӣ андоз дар ҳолати сари вақт иҷро накардани уҳдадориҳои андоз дар муҳлати дароз бо тартиби судӣ ситонида мешавад. Бинобар ин, вазифаи андозбандӣ дар баъзе мавридҳо шакли иҷроӣ судӣ низ дорад.

Бо мақсади пешгирӣ ва барҳам додани қонуншиканӣ дар соҳаи андозситонӣ, риояи речаи қонунӣ мақомоти андоз назорати пардохти андозро қор мефармоянд, ки он аз гузаронидани тафтишот; аз андозсупорандагон, агентҳои андоз ва бочсупорандагон талаб кардани шартнома; тафтиши маълумоти ҳисобрасӣ ва ҳисоботдиҳӣ, аз назар гузаронидани биноҳо ва майдонҳое, ки барои гирифтани даромад истифода мегарданд, иборат мебошад.

Назорати пардохти андоз барои амалисозии вазифаи андозбандӣ аҳамияти қалон дорад, чунки дар мавриди гузаронидани санҷиш имкон медиҳад қонуншиканин пардохти андоз сари вақт ошқор ва андозсупоранда барои иҷрои уҳдадориаш маҷбуран

водор карда шавад. Ба ҳамин мазмун, вазифаи андозбандӣ метавонад дар шакли фаъолияти назоратии ҳифзи ҳуқуқ анҷом пазирад.

Мақомоти андоз дар ҷараёни амалӣ гардидани назорати пардохти андоз бо мақомоти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, Раёсати аудити дохилии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти гумрук, прокуратура ва ҳатто милитсия барои сари вақт ҷамъ овардани уҳдадорихои андоз бо мақсади пурра гардонидани буҷет зич ҳамкорӣ меkunанд.

Хулоса, таъкид ба ёдоварист, ки андозҳо аз қадим сарчашмаи асосии пуркунандаи ҳазинаи давлат ба ҳисоб мераванд ва то кунун ин хусусиятро гум накардааст, чунки давлатҳо бештар ба иҷрои саривақтии он то ҳол эҳтиёҷманданд, ки ин шуҳрати онро боз ҳам маъмул гардониди, ҳамчун хоси тамоми шакл ва намуни давлатдорӣ боқӣ мондааст.

Дар баробари ин, андозҳо ва муносибатҳои ҳуқуқии он яке аз мавзӯҳои актуалӣ буда, ҳамчун объекти тадқиқот дар гузаронидани корҳои илмӣ тадқиқотии унвонҷӯён, докторантону кормандони мақомоти андоз ва дигар табақаҳои қишри ҷомеаи шаҳрвандӣ маъмул аст.

Баъдан, табиати инсон ҳамин тавр аст, ки меҳода баъзе инфрасохтори хизматрасонӣ, ба монанди роҳҳо, муассисаҳои таълимӣ ва тандурустӣ фаъолияти хуб дошта бошанд, аммо андоз кам пардозанд.

Дар ҷамъбасти мақола як нуктаро бояд зикр намуд, ки вазифаи андоз аз он иборат буд, ки ҳамчун ҳиссаи муайян бо мақсади таъмини идоракунии давлатӣ ситонида мешуд. Аз ин ҷост, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ муаллифони шартан чор давраи инкишофи андозбандиро ҷудо намудаанд:

1. Давраи қадим;
2. Давраи асрҳои миёна;
3. Давраи аввали асри XIX ва аввали асри XX;
4. Давраи муосир [1, с. 17].

Масалан - (Дар марҳалаҳои қадимтарини истиқрори давлатдорӣ даромади давлат асосан аз ҳисоби амволи давлатӣ, ғанимати ҷангӣ ва дигар даромадҳо ташаккул меёфтанд);

- (дар асрҳои миёна) бошад, бо мақсади ҷамъоварии ҷоҳу ҷалол, сарват, зебу зинат ва ороиши иморату қасрҳои шоҳону амлоқдорон ва дигарон ба роҳ монда шуда буд;

- дар даврони сотсиализм низ чунин буд, ки андозҳо «яке аз воситаҳои тақсимкунии ва азнавтасимкунии даромадҳои миллӣ бо мақсади сохтмони коммунизм» [1, с.308] ҷамъоварӣ мегардид;

- дар замони муосир андозҳо ҳамчун унсури иқтисодӣ бо мақсади иҷрои вазифаҳои дохилӣ ва берунии давлат, таъмини инфрасохтори дастгоҳи давлатӣ ситонида мешаванд.

Бинобар ин, новобаста ба амал кардани накардани иқтисодиёти бозоргонӣ ҳамчун унсури иқтисодӣ андозҳо бояд пардохта шаванд, то ин ки талаботи ҷомеаи шаҳрвандӣ қонеъ ва вазифаҳои давлат оид ба сиёсати дохилию берунӣ иҷро гарданд. Дар ҳамин ҳолат метавон вазифаҳои андозро иҷрошуда ҳисобид.

Адабиёт:

1. Большая Советская энциклопедия. 3-е изд. Т. 4. - М., 1974. - 342с.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тартиби раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. - Душанбе, 2016 (б.2 м. 12).
3. Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2005, №7, мод. 398; соли 2006, №3, мод. 141; соли 2007, №5, мод. 350, №7, мод. 652; соли 2008, №12, қ.1, мод. 981; соли 2009, №5, мод. 314; соли 2011, №3, мод.150, №6, мод.428; соли 2012, №8, мод. 810; соли 2013, №7, мод. 497, мод. 498; №12, мод. 876; соли 2014, №3, мод. 139).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (дар қироати дуюм қабул гаштааст) соли 2009, №3, мод. 99; соли 2010, №3, мод. 152; соли 2011, № 6, мод. 442).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Кодекси андоз» аз 23 декабри соли 2021, таҳти №1844.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008, №3, мод.193; соли 2009, №5, мод.323; соли 2010, №3, мод.154; соли 2011, №6, мод. 459; соли 2013, №7, мод. 517).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июли соли 2011, №889.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, № 9, мод. 68, мод. 69, №22, мод. 306; соли 1999, №12, мод. 316; соли 2001, № 4, мод. 149, мод.167; соли 2002, №11, мод. 675, мод.750; соли 2014, №3, мод.141; ҚҶТ аз 26.07.14с.№1088; ҚҶТ аз 26.07.14с.№1089).
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мавриди амал қарор додани Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2008 сол, №12, қ.1, мод. 989, мод. 990; 2009 сол, №5, мод. 321, №9-10, мод.543; 2014 год, №3, мод. 143, мод. 144; ҚҶТ 26.07.14, №1093).
10. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 2020, таҳти №1446 дар бораи Консепсияи иқтисодии рақамӣ дар ҚТ.
11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Консепсияи сиёсати андозии давлат барои давраи миёнамуҳлат аз 30 декабри соли 2019, таҳти №642 тасдиқ шудааст.
12. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 аз 2 ноябри соли 2011 таҳти №541.
13. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Консепсия оид ба инкишофи мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, №460.
14. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2019 аз 31 октябри 2008 сол таҳти №525.
15. Пушкарева, В.М. История финансовой мысли и политики налогов: учебное пособие/ В.М. Пушкарева. - М.: ИНФРА-М, 2015. – 256с.
16. Налоговое право: учебник для вузов. под ред. С.Г.Пепеляева. - М.: Альпина Паблишер, 2015. - 800с.

УДК: 33.2964

ҶАНБАҲОИ МЕТОДӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ МАҲАЛЛИИ АРЗӢБИИ САТҲИ ТАЪМИНИ АҲОЛӢ БО МАВОДИ ХӢРОКВОРӢ

Ҳамидов Абдусалим Худойбердиевич – н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: (+992)98-512-92-22. E-mail: homid85@mail.ru.

Халилзода Умед Шараф – ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: (+992)98-756-52-52. E-mail: Umed_Khalilzoda@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои методӣ, хусусиятҳои маҳаллӣ ва баҳодиҳии дараҷаи таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст. Инчунин, модели устуворгардонии таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ ва давраҳои ҳаётии инсон ва ҳолати пардохтпазирии талаботи он мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар раванди таҳқиқот асосҳои инноватсионӣ, модели иқтисодии Тоҷикистон, мавқеи СМР то давраи 2030 дар таъмини

маводи хӯрокворӣ, захираи озуқаворӣи мамлакат, таҳлили таъминоти маводи хӯрокворӣ дар давраи COVID-19, содирот ва воридоти маводи хӯрокворӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Яке аз тарҳҳои методӣ, ки дар таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ васеъ истифода бурда мешавад, таҷрибаи хориҷӣ мебошад, ки таҳқиқ шудааст. Муаллифон, хусусан, ба мавқеи созмонҳои байналмилалӣ ва таъсири мусбӣ ва манфии таҳримҳои қабулишуда бар зидди Россия дар таъмини маводи хӯрокворӣ дар шароити муосир таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудаанд.

Калидвожаҳо: озуқаворӣ, маводи хӯрокворӣ, кишоварзӣ, аҳоли, захираи озуқаворӣ, COVID-19, СМР то давраи 2030.

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ЛОКАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ПРОДУКТАМИ ПИТАНИЯ

Хамидов Абдусалим Худойбердиевич – к.э.н., доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)98-512-92-22. E-mail: homid85@mail.ru.

Халилзода Умед Шараф – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)98-756-52-52. E-mail: Umed.Khalilzoda@mail.ru.

В данной статье рассмотрены методические аспекты и местная специфика, проведена оценка уровней обеспечения населения продуктами питания в Республике Таджикистан. Также анализирована модель стабилизации обеспечения населения продуктами питания и жизненные циклы человека в ситуации платежеспособности потребностей в нынешних условиях. В процессе исследования учтены основы инновации, экономической модели Таджикистана, роль НСР до 2030 года в обеспечении продуктами питания продовольственного запаса страны. Проведен анализ обеспечения продуктов питания в период COVID-19, экспорт и импорт продуктов питания и т.д. Авторами особое внимание уделено роли международных организаций, влиянию акции США и ЕС по отношению к России в обеспечении продовольственной безопасности страны в нынешних условиях.

Ключевые слова: продовольствие, продукты питания, агрохозяйство, население, продовольственные запасы, COVID-19, СНР до периода 2030 г.

METHODOLOGICAL ASPECTS AND LOCAL FEATURES OF ASSESSING THE LEVEL OF PROVISION OF THE POPULATION WITH FOOD

Khamidov Abdusalim Khudoiberdievich – candidate of Economic sciences, docent of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, city Dushanbe, Nakhimov street 64/14.

Tel.: (+992)98-512-92-22. E-mail: homid85@mail.ru.

Khalilzoda Umed Sharaf – assistant of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, city Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Tel.: (+992) 98-756-52-52.

E-mail: Umed.Khalilzoda@mail.ru.

The article considers methodological aspects, local specifics and a righteous assessment of the levels of providing violence with food in the Republic of Tajikistan. Also, the stabilization model was analyzed by providing the population with food, the life cycles of a person and the situation of solvency needs in the present conditions. The study takes into account the fundamentals of innovation, the economic model of Tajikistan, the role of the NDS until 2030 in food security, the country's food reserves, analysis of food security during COVID-19, exports and imports of food, etc. The author paid special attention to the role of international organizations, the positive and negative aspects of the US and EU sanctions against Russia in ensuring the country's food security in the current conditions.

Keywords. Food, food, agriculture, population, food stocks, COVID-19, SNR until 2030.

Чанбаҳои методологии таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ мушкили зиёдест, ки на фақат таъмини озуқаворӣ ва молиявӣ, балки боз моҳияти инсонро дар маводи хӯрокворӣ дар бар мегирад.

Расми 1. Модели устуворгардонии таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Тавре аз расми 1 маълум гардид, дар ҳалли таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ асосан чор падидаи ҳалталаби аз ҳамдигар новобаста, ки дар навбати худ ба ҳам зич алоқаманданд, иштирок мекунанд. Ин талаботи аҳоли ба маводи хӯрокворӣ; сатҳи таъмини маводи хӯрокворӣ; таъмини молиявӣ ва сифат ва бехатарӣ мебошад.

Мавҷудияти тақозои аҳоли ба ғизо ҳамчун асоси фаъолияти ҳаёти табиист. Ба қавли дигар, истилоҳи мазкур, яъне тақозо новобаста аз имкониятҳои пардохтпазирии одамон ва мавҷудияти маводи хӯрокворӣ дар ҷомеа ба вучуд меояд [1, с.346]. Тақозо асоси объективӣ дошта, дар он ифода меёбад, ки он дар вақти муайян ба вучуд омада ва қонеъгардонии ғавриро талаб менамояд. Дар навбати худ, талабот бо динамика ва дар вақт андозагирӣ карда шуда, дар зери таъсири омилҳои гуногун ба вучуд меояд. Ба таври назариявӣ сарҳади талаботро бо номгӯӣ ва ҳаҷми маводи хӯрокворӣ муайян кардан мушкил аст, ҳол он ки чунин сарҳад нисбат ба озуқаворӣ метавонад вобаста ба меъёрҳои физиологии истеъмоли инсон ба воситаи санҷиш дар озмоишгоҳҳои тиббӣ, инчунин, сатҳи маданияти истеъмолии шахс муқаррар гардад. Боз яке аз далелҳои муайянкунии фарқияти истеъмоли маводи хӯрокворӣ ин таркиб ва таносубияти витаминҳо, карбогидратҳо, сафедаҳо, рағаннокӣ ва дигар микроэлементҳо дар организми инсон, инчунин арзишҳои энергетикӣ маводи хӯрокворӣ дар килокалория мебошад, ки рушди муътадили инсонро вобаста ба гурӯҳи синнусолӣ таъмин менамояд [2, с.310].

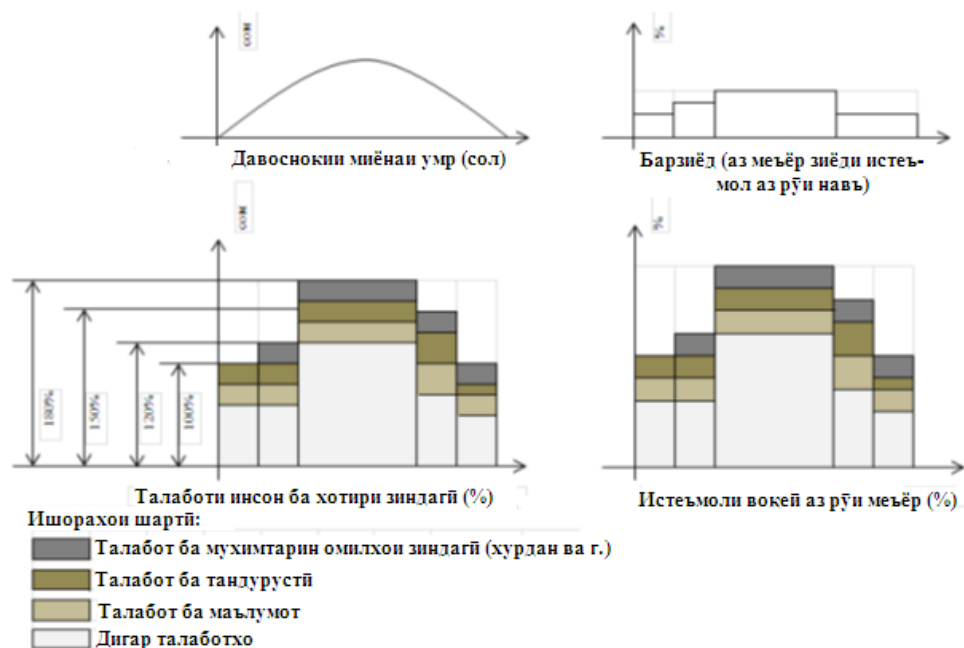
Таъмин бо маводи хӯрокворӣ қисмати мустақили бехатарии озуқаворӣ буда, ҳолати он, беш аз ҳама, аз фаъолияти истеҳсолии молистеҳсолкунандагони ватанӣ, воридоти озуқаворӣ, инчунин, ҳолати бозори молҳои озуқаворӣ дар назар дошта мешавад на фақат нарх ба озуқаворӣ, балки боз захираи он дар объектҳои бозор ва зерсохторҳо вобаста мебошад. Таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ бо нишондиҳандаҳои зиёд тавсиф ёфта, муҳимтаринашон номгӯи маҳсулот, тавсифи сифатии он, мӯҳлати истеъмол, шакли таҳвил (истеҳсоли худӣ, воридот, нусхабардорӣ) ва ғ. мебошанд. Таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ хусусияти таърихӣ худро дорад, зеро анъана ва одати истеъмоли маҳсулот решаҳои таърихӣ дорад. Ба ҳар ҳол, дар қарни тағйироти глобалӣ ва муттаҳидгардии байналмилалӣ характери таъмини маводи хӯрокворӣ метавонад куллан дар доираи васеъ тағйир ёбад.

Аҳаммияти муҳим ва ҳоси таъмини молиявии бехатарии озуқавориро қайд кардан зарур аст. Вай асосан аз сатҳи даромади аҳоли вобаста буда, қисмати зиёд ба харидории молҳои озуқаворӣ ҳарч мегардад, яъне ҳар қадаре ки сатҳи даромад зиёд бошад, ҳамон қадар бештар барои харидории маводи хӯрокворӣ ҳарч мегардад. Яъне, ҳар қадаре ки

вазни қиёсии даромад ба молҳои озуқаворӣ бештар бошад, ба ҳӯрокворӣ воситаи зиёди пулӣ равона гардад, имконият ба рушди инсонӣ барои баландбардории сатҳи маълумотнокӣ, инвеститсия барои оянда ва ғ. коста мегардад. Масалан, аини ҳол қариб нисфи зиёди бучети оилаи тоҷикистониён барои озуқаворӣ харҷ мегардад, ки аз рӯйи вазни қиёсӣ беш аз 2-2,5 маротиба нисбат ба кишварҳои рушдёфта мебошад.

Дар масъалаҳои методӣ аҳамияти махсусро муқарраркунии тақозо ба маводи ҳӯрокворӣ ба ҳар як фард, оила, гурӯҳи одамон, аҳолии ҳудуди маъмурӣ ва мамлакат ба пуррагӣ доро мебошад. Хусусан, бо чунин тартибот ҳисоботи омӯрӣ ба роҳ монда мешавад, ки алоқамандии назария ва амалияро тасдиқ мекунад.

Дар маҷмуъ, таъмини аҳоли ба маводи ҳӯрокворӣ аз таъсири мутақобилаи се нишондиҳандаи дар боло қайдгардида (тақозо, таъмини озуқаворӣ ва таъмини молиявӣ) бармеояд, ки ҳамчун ҳолати пардохтпазирии талабот аз рӯйи давраҳои ҳаётии шахси алоҳида метавон муаррифӣ намуд (рас. 2).

Расми 2. Давраҳои ҳаётии инсон ва ҳолати пардохтпазирии талаботи он

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Дар расми 2 сатҳи зиндагии шахси алоҳида (ё гурӯҳи одамон) аз нуқтаи назари гуногун: талабот, истеъмоли воқеӣ, барзиёдагии истеъмоли мол ё хизматрасонӣ вобаста аз давомнокии миёнаи умр нишон дода шудааст. Вай барои истифодабарӣ ва дастрасии ҳар як фард аён ва қулай мебошад. Дар умум, масъала аз дуруст муайян намудани сатҳи зиндагӣ, инчунин, аз рӯйи зарурат системаи нишондиҳандаҳои объективона, бо таҳия намудани меёрҳои афзалиятнок баҳогузори намудан мебошад. Омилҳои дар боло дарҷгардида манфиат ва мушкилоти ташкили озуқавориро дар оила, ҳудуди маъмурӣ ва мамлакат ба пуррагӣ муаррифӣ менамояд [3, с.345].

Зарурати бештар бодикқат будан нисбат ба ин масъала, на фақат аз муҳимияти озуқаворӣ барои фаъолияти ҳаётии одамон, балки боз соҳае, ки назорати ҳамаҷуз ва мунтазамро талаб мекунад. Бетаваҷҷуҳӣ зоҳир намудан ба ин ба ҷомеа гарон афтида, оқибатҳои манфиро пеш меорад. Масалан, дар давраи соҳибистиклолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ғавти бештари модару кӯдак ба назар мерасид. Сабаби асосии зуҳуроти мазкур ин истеъмоли маводи пастсифати модар дар давраи ҳомиладорӣ ва баъд аз таваллуд мебошад. Ин, дар навбати худ, ба ҳолати кӯдак таъсир расонида, ғавти кӯдакро зиёд мекунад, ё ин ки сатҳи баланди бемории онҳоро пеш меорад.

Давомнокии умр ба ҳисоби миёна дар мамлакат агар барои мардҳо 73,5 ва занҳо 76,8 шуда бошад ҳам, аммо то ҳол дар муқоиса ба чунин давлатҳо, ба монанди Ҷопон, Финляндия, Сингапур занҳо тақрибан 10 сол ва мардҳо 12 сол паст мебошад [4, с.57-58].

Дар таъмини бехатарии маводи хӯрокворӣ тарҳи методологӣ низ аҳаммият дошта, мушкилоти ташкили истеъмоли ғизо вучуд дорад. Сухан дар сари он, ки дар Тоҷикистони пасошӯравӣ системаи истеъмол ба таври бояду шояд ба роҳ монда нашудааст, хусусан дар деҳот. Одитарин қоидаҳои истеъмоли маводи хӯрокворӣ, ташкил, таъмин ва бехатарии он риоя намегарданд. Ҳол он ки, дар давраи Шӯравӣ ташкили истеъмоли маводи хушсифат вобаста ба синну сол аз давраи ҳомиладории зан оғоз гардида, баъдан боғча, мактаб, муассисаи миёнаи махсус ва олии таълимӣ, истеҳсолот ва ғ. дар бар мегирифт. Зеро дар назди ҳукумати шӯравӣ ду масъалаи калидӣ меистод: таъмини аҳоли бо озуқавории хушсифат, ё ин ки хароҷоти бузург барои табобат, аввалин афзалият дошт. Маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ бартарият дошта, қатъан дар доираи стандарти давлатӣ истеҳсол мегардид. Воридоти маҳсулоти ғайристандартӣ зараррасон ба саломатии шахс қатъиян манъ буд.

Дар тарҳи методологӣ, ба ақидаи мо, яке аз муаммоҳои калидии ташкили истеъмол ин мониторинг аз болои истеъмоли гурӯҳи молҳо, дар тӯли ҳаёти инсон аст. Аммо амалигардонии чунин ақида вобаста ба шароити воқеии мавҷудаи мамлакат бениҳоят мушкил мебошад. Дарвоқеъ, чунин нест, ҳол он ки рушди илмӣ-техникӣ, аз ҷумла бо суръати баланд паҳнгардии технологияи рақамӣ ба имконпазирии чунин мониторинг мусоидат менамояд. Ҳол он ки сухан доир ба чораҳои пешакӣ огоҳнамоии бемориҳо ва таъмини навъи ҳаёти солим бо кумаки технологияи иттиоотии муосир меравад. Ба таври назариявӣ инро метавон ҳамчун чараёни ҳатмии мониторинги саломатии одамон дар ҳамаи марҳилаҳои давраи ҳаёти муаррифӣ намуд [5, с.5-10].

Дар тарҳи ташкилии таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ воситаҳои ба даст овардани бехатарии озуқаворӣ низ аҳаммият дорад. Бехатарии озуқаворӣ ба мисли дигар падидаҳои иқтисодӣ аз як қатор қисматҳо иборат мебошад, ки бояд доимо барои беҳтар кардан ва баланд бардоштани сифати корҳо дар ҳар як қисмат ҳаракат намуд. Аз ин рӯ, дар раванди иҷроиши чунин корҳо ҷоринамоии навгонҳои зарур буда, ҳаракати оқилона метавонад кафолати рушд ва натиҷаи мусбиро таъмин намояд. Ба навҷорисозӣ метавон истифодаи техника ва технологияи сифатан нав ва истеҳсолоти инноватсиониро рабт дод [6, с.346].

Дар зери мафҳуми навкунӣ дар илм маҷмуи мукамалсозии механизм, гузариш ба шакл ва ҳолати муосир дар асоси васеъ истифода намудани дастовардҳои илмӣ-техникӣ ва рушди технологӣ фаҳмида мешавад. Навгонии иқтисодӣ ҳамчун раванди ташаккулёбии модели муосири иқтисодӣ дар асоси рушди инноватсия, равонагардида ба тағйироти сифатӣ дар ҷомеа, мувофиқ ба системаҳои нави манфиатҳо, арзишҳо ва бартариятҳо тавсиф дода мешавад. Дар зери ин таъриф метавон як қатор аломатҳои фарқунандаи навкуниро аз ҳам ҷудо намуд:

- ❖ Ин чараёни ташаккулёбии модели муосири иқтисодӣ;
- ❖ Такмил ва таҳияи мукаммали муосир;
- ❖ Моҳияти навкунии иқтисодӣ ин тағйироти сифатӣ дар ҷомеа, мувофиқ ба системаи манфиатҳо, арзишҳо ва бартариятҳо.

Мақсади асосии навкунӣ - ин ташаккулдиҳии модели муосири иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад, ки дар СМР то давраи соли 2030 дарҷ гардидааст.

Навкунии иқтисодӣ се самти асосиро дар бар мегирад:

- ❖ Азнавкунии техникаи базаи моддии истеҳсолот;
- ❖ Азнавсозии сохтори иқтисодиёт;
- ❖ Баландбардории вазни қиёсии иқтисодиёти илму дониш ва дар ин росто гузариш ба модели инноватсионӣ [8, с.295-303].

Самтҳои дар боло дарҷгардида бо ҳам алоқамандии зич дошта, инвеститсияи зиёдро талаб менамояд ва алоқа ба ин барои беҳтаргардонии иқтисодиёти мамлакат ба мо муносибати гуногуншоҳои системавӣ зарур мебошад.

Ҳолати муосири иқтисодии пасазшӯравӣ, аз сар гузаронидани ҷанги шадиди шаҳрвандӣ ва, дар ин замина, талафоти бениҳоят зиёди иқтисодии мамлакат имкони

зуд тағйир додани сиёсати иқтисодиро ба самти инноватсия надода, мавҷуд набудани базаи илмӣ-техникӣ ва то ҳол ҳалли худро наёфтани мушкилоти сохтории навкунии иқтисодӣ ба мушкилот дучор мегардад.

Бинобар ин, аҳаммияти навкунӣ ва рушди инноватсионӣ барои ҳамаи кишварҳои иқтисодиёташон ва сатҳи технологияшон гуногун яхела нест. Дар умум, ин фарқиятҳо барои ҳалли масъалаҳои зерин дахл доранд:

❖ Таъмини қобилияти рақобатпазирии бозорӣ. Инноватсия ҳамчун маҳсулот ва хизматрасонии нав, ки ба бозор пешниҳод гардидааст, аллакай имконияти рақобатпазирӣ дар назди дигар маҳсулот пеш меорад. Навгонӣ ҳамчун азнавкунии истеҳсолот, маънои ивазкунии воситаҳои маънавӣ куҳнашуда, воситаҳои истеҳсолии бештар нав ва муосирро дорад.

❖ Таваккалҳои иқтисодиро асоснок намудан. Инноватсия на ҳама вақт ба зудӣ аз нуктаи назари иқтисодӣ худро тасдиқ карда метавонад, зеро ба даст овардани ҳатто ғоидаи зиёд низ бо таваккали муайян алоқаманд мебошад. Сифатан навкунӣ ҳамчун чараҳои назоратшаванда бевосита ҳама вақт барои гирифтани самараи иқтисодӣ нигаронида шудааст.

❖ Ташаккул додани механизми идоракунӣ. Инноватсия ҳамчун маҳсулоти бозорӣ ҳама вақт натиҷаи муборизаи рақобатӣ дар ин ё он бозор буда, дарвоқеъ, унсурҳои танзими бозорӣ ба шумор меравад. Манфиатҳои бозорӣ афзалияти усулҳои танзими давлатиро дорад. Чараҳои навкунӣ бевосита аз тарафи давлат осон ва пешгӯишаванда танзим карда мешавад.

Самтҳои асосии навкунии иқтисодӣ дар ҷаҳорҷӯбаи концепсия, ба ақидаи мо, инҳо мебошанд:

- навкунии сохтории истеҳсолот;
- навкунии иқтисодии илмӣ;
- ташкили истеҳсолот ва бахшҳои нав ҳамчун заминаи ташаккули фазаи инноватсионӣ дар фазаи иқтисодӣ.

Ҳамин тавр, тарҳҳои дар боло қайдгардида хусусияти методологӣ дошта, дар контексти таъмини маводи ҳӯрокворӣ мушкилоти ташкилиро низ дар бар мегирад. Ташкилӣ, ба маънои васеъ, ба худ пайвастунии омилҳои истеҳсолӣ дар вақт ва фазоро инъикос менамояд. Дар навбати худ, ташкили таъмини маводи ҳӯроквориро метавон ба якҷанд қисматҳои алоҳида ҷудо намуд.

Ин истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ; ҳаракати маҳсулоти озуқаворӣ аз истеҳсолкунанда то истеъмолкунанда. Вобаста ба маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ин метавонад бурда расонидани маҳсулоти хоҷагии қишлоқ аз як минтақа ба дигар тараф, ё бурда расонидани он то муассисаи коркардкунанда ва баъди коркард то истеъмолкунанда мебошад. Ба қисмати таъмини бехатарии маводи ҳӯрокворӣ бошад, хариду фурӯши маводи ҳӯрокворӣ, ҷойи нигоҳдорӣ, бор кардан ва фаровардани маводи ҳӯрокворӣ, ташкили баровардани маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ба бозорҳои дохилӣ ва берунӣ ва ғ.

Инчунин, ба ҷанбаҳои методологӣ боз дахл доранд ташкили кор дар ҳар як қисмати таъмини маводи ҳӯрокворӣ, то ки қори иҷрошаванда нафақат босифат, балки манфиати иқтисодиро таъмин намояд. Ба ҷорабиниҳои ташкилӣ боз сари вақт ва босифат танзими давлатӣ, Ҳимояи манфиати истеъмолкунанда аз ҳисоби бартарафкунии зухуроти нисбӣ дар истеҳсоли маҳсулоти ҳӯрокворӣ, инчунин, пешгирии коррупсия, хусусан дар мақомоти идораи давлатӣ, пеш аз ҳама, дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, камкунии даҳолати беасоси хизматчиёни давлатӣ ба фаъолияти хоҷагидорӣ истеҳсолкунандагонӣ маҳсулоти озуқаворӣ ва маводи ҳӯрокворӣ тааллуқ доранд.

Ба таъмини бехатарии маводи ҳӯрокворӣ метавон фонди захираи озуқавориро рабт дод, ки бо мақсади таъмини аҳоли дар ҳолатҳои фавқулода ташкил карда мешаванд. Фонди захираҳои маводи ҳӯрокворӣ аз стратегӣ ва фаврӣ иборат ёфтааст.

Фонди стратегӣ дар системаи таъмини бехатарии маводи хӯрокворӣ унсури мустақил буда, барои ояндаи дур ташаккул дода шуда, давлат истифода мебарад. Фонди ғаврии захираи маводи хӯрокворӣ – ин фонди маҳсулоти хӯрокае, ки дар тичорат, хӯроки умум, фондҳои махсуси ҷамъиятӣ истифода гардида, вазифаи асосии он таъмини маводи хӯрокворӣ (новобаста аз фасли истеҳсолоти маҳсулоти хоҷагии қишлоқ) бо мақсади аз ғайриқонуният боз намондани ташкили савдо ва хӯроки умум мебошад.

Таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ, беш аз ҳама, аз воридот вобаста буда, воридоти молҳои ба роҳ монда мешаванд, ки ё дар дохил истеҳсол намегарданд, ё ин ки бо истеҳсолоти дохилӣ талаботи аҳолиро ба маҳсулоти мушаххас қонеъ гардонида намешавад. Мутаносибан, вобаста ба таъсири бӯҳрони иҷтимоию иқтисодии ҷаҳонӣ, ки дар натиҷаи зуҳур кардани ин беморӣ- COVID-19 ба миён омадааст, дар баробари дигар молҳои воридоти маводи хӯрокворӣ низ аз хориҷи кишвар коҳиш ёфтааст. Дар сохтори воридот байни маводи хӯрокворӣ вазни қиёсии бештарро дар соли 2020 гандум 7,9 %, ё ин ки 243,2 млн доллар; шакар 1,9%, ё ин ки 57,1 млн доллар; ғишти мурғ 1,0%, ё ин ки 31,8 млн доллар; меваҳои сабзавот 0,8%, ё ин ки 26,1 млн доллар ташкил медиҳанд [9, с.3-5].

Низомии содирот, гарчанде дар таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ бевосита таъсир нарасонад ҳам, дар ташаккул додани даромад аз ҳисоби содирот аҳаммияти бузургро касб менамояд. Зеро қисмати ин даромад барои харидории маводи хӯроквории камчин, инчунин қоркарди таносуби байни содирот ва воридот истифода мегардад. Соли 2020 дар содироти молҳои ватанӣ байни маводи хӯрокворӣ вазни қиёсии асосиро маҳсулоти меваҳои сабзавот 1,5%, ё ин ки 19,5 млн доллар, шарбатҳои ва шираи растаниҳои 0,5%, ё ин ки 6,0 млн долларро ташкил медиҳанд. Тавре аз таҳлилҳои бармеояд, содироти маҳсулоти меваҳои сабзавот нисбат ба соли 2019 ба миқдори 10 518 тонна ва ба маблағи 1,4 млн доллари ИМА афзоиш ёфтааст, ки ин нишондиҳанда натиҷаи вуҷуд ёфтани бӯғи тоқпарварӣ дар кишвар ва зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Яке аз ҷанбаҳои методии таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ ин мушкилоти рушди устувори истеҳсоли ва истеҳсоли молҳои озуқаворӣ ба шумор меравад.

Дигар тарҳи методӣ дар таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ ин истифодаи бурдани таҷрибаи хориҷӣ мебошад. Аммо ҳар як таҷриба вобаста ба шароити истеҳсоли, ғуруҳи маҳсулот, рақобатпазирӣ дар бозор ва ҷое, ки он натиҷа медиҳад, бояд истифода гардад. Ин маънои онро дорад, ки бе омӯзиши ҳамаҷонибаи шароити табиӣ-иқлимӣ Тоҷикистон ва ҳудудҳои маъмурии он, дида баромадани тарафҳои суст ва қавии истеҳсоли, истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва саноати хӯрокворӣ ворид кардани таҷрибаи хориҷӣ самараи дилхоҳро дода наметавонад. Таҷрибаи хориҷӣ ба шарте истифода гардад, ки имконияти рақобатпазирӣ дар ин ё он қисмати таъмини маводи хӯрокворӣ таъмин карда тавонад. Масалан, истифодаи қувваи қорӣ арзон ҳангоми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ё қорводорӣ, вобаста ба шароити минтақавӣ Тоҷикистон. Яке аз таҷрибаҳои хориҷии васеъ истифодашаванда дар бахши кишоварзӣ ин қишти зироатҳои серҳосил ва парвариши қорвои хушзот. Масалан, дар Тоҷикистони давраи шӯравӣ ҳатто истифодаи бурдани зироатҳои серҳосили таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ дар соҳаҳои растанипарвариву боғдорӣ аз аҳаммият ҳолӣ набуд. Дар шароити муосир бошад, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар тухмиҳои ғалладона, пахта, картошка, сабзавот ва ниҳолҳои мевадиҳанда васеъ ба назар мерасад. Таҷрибаи монанди хориҷӣ дар соҳаи қорводорӣ низ ба мисли қорво ва парандаҳои хушзот васеъ истифода гардида истодааст, хусусан дар минтақаи Хатлон.

Барои таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ баъзан муносибати методологии маҳдудкунии содирот ва воридот, инчунин сиёсати протекционистӣ барои ҳимояи молистеҳсолкунандагонӣ ватанӣ истифода мегардад. Дарвоқеъ, қабули ҷунин қарорҳои бояд дар мувофиқат бо қоидаҳои байналмилалӣ бошад, агар мамлакат аъзои иттиҳодияҳои байналмилалӣ бошад. Масалан, Тоҷикистон аз соли 1992 аъзои ИДМ ва

аз соли 2013 аззои СУС буда, бевосита уҳдадор аст, ки қоида ва стандарти ин иттиҳодияҳои байналмилалиро риоя намояд. Дар ҳолати тамоюли манфии зиёди иқтисодӣ-иқтисодии мамлакат, иттиҳодияҳои байналмилалӣ барои дур шудан аз ҳолатҳои бухронӣ, кассодӣ ва садамот қарорҳои дахлдорро ба манфиати мамлакат қабул менамоянд [10, с. 289].

Инчунин, дар баробари маҳдудиятҳои воридотӣ, кишварҳои алоҳида боз маҳдудиятҳои содиротиро пеш мегиранд. Маҳдудияти содиротӣ бо мақсади устуворнамоии бозори дохилӣ пеш гирифта шуда, нигоҳдории сатҳи муътадили нарх ба маводи хурукворӣ ба роҳ монда мешавад. Маҳдудиятҳои муваққатӣ ба содироти ғалла дар шароити камҳосилӣ, вазъи сиёсӣ ва бо мақсади дастгирии таъмини озуқаворӣ пеш гирифта мешавад. Барои мисол, чунин сиёсат дар Россия, Қазоқистон ва Украина амалӣ гардонида мешавад.

Дар бештари кишварҳо барномаи либераликунонии тиҷорат, тиҷорати байналмилалӣ, қисман унсuri таркибии ислоҳоти бахшӣ ва макроиқтисодӣ гардидааст. Бинобар ин, таъсири тиҷоратро ба таъмини маводи хурукворӣ нисбат ба дигар унсuriҳои ислоҳот баҳогузорӣ намудан мушкил аст. Оқибатҳои баъзе усулҳои протекционистӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири манфии худро расонида истодаанд. Масалан, монополизмунонии таҳвили орд аз Қазоқистон ба Тоҷикистон ҳавасмандии хоҷагикҳоро ба истехсоли ғалла коста гардонида, ба ғайрияти истехсолии корхонаҳои орди мамлакат таъсири манфӣ расонида истодааст.

Вобаста ба мушкilotи таъмини аҳоли бо маводи хурукворӣ дар Тоҷикистон оқибатҳои манфии қабули мучозоти озуқавории ИМА, Канада ва ИА нисбат ба Россия бетаъсир нагузошт. Зеро Россия шарикӣ устувори стратегии Тоҷикистон дар муносибатҳои байналмилалӣ буда, таҳримҳо нисбат ба Россия натиҷаи манфии худро, хусусан аз ҳисоби муҳочирати меҳнатӣ, қурби асъори русӣ, боло рафтани нархи молӣ-маводӣ ва ғ. ба иқтисодиёти Тоҷикистон инъикос намуда истодааст.

Хулоса, ҷанбаҳои зиёди методӣ ва хусусиятҳои хоси маҳаллии таъмини аҳоли бо маводи хурукворӣ мавҷуд буда, вобаста ба вақту фазо, мушкilotу имконият ва шарту шароит дар Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он истифода намудан аҳамияти калидӣ дорад. Дар Тоҷикистони муосир ва минтақаҳои алоҳидаи он бошад, ҳамаи имкониятҳо барои амалигардонии ҷанбаҳои методии дар боло қайдгардида мавҷуд мебошанд.

Адабиёт:

1. Доклад отдела права на питание, департамента экономики и социального развития: продовольственная и сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций (ФАО). - 2008. - 346 с.
2. Крылатых, Э.Н. Продовольственная безопасность в условиях интеграции: тенденции, достижения, угрозы / Э.Н. Крылатых // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2013. - С 12-19.
3. Сулайманова, Д.К. Проблемы продуктового обеспечения продовольственной безопасности и некоторые аспекты его оптимизации: монография / Д.К. Сулайманова. - Жалал-Абад, 2018. - 345 с.
4. Саидмуродов, Л.Х. К вопросу о теории и методологии превентивной социально-экономической политики в период трансформации / Л.Х.Саидмуродов // Таджикистан и современный мир. - 2016. - №6. - С.57-58.
5. Ушачев, И.Г. Обеспечение продовольственной безопасности – первоочередная задача Российской экономики / И.Г.Ушачев // Вестник ОрелГАУ. - 2008. - Т. 14. - №5 (08). - С. 5-10.
6. Фасихов, И.С. Формирование стратегии экономической безопасности в условиях трансформации национальной экономики (на примере продовольственной безопасности Республики Таджикистан) [Текст]: монография / И.С. Фасихов. - Душанбе: Ирфон, 2016. - 346 с.
7. Хурамова, З.М. Факторы влияния макроэкономики на продовольственную безопасность / З.М. Хурамова // Известия НАУ Армении. Международный научный журнал. - Ереван, 2014. - №2 (46). - 421 с.
8. Халилзода, У.Ш. Принципиҳои ташаккулёбӣ ва хусусиятҳои рушди идоракунии хоҷагикҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар мисоли вилояти Суғд / У.Ш. Халилзода // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - №1. - С.295-303.

9. Ҳисоботи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 3-5.

10. Хамидов, А.Х. Неформальный сектор в системе современных экономических отношений / А.Х. Хамидов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2019. - №3. Част 1. - 289 с.

УДК: 657

ЗАМИНАҲОИ ҶУДОШАВИИ НИЗОМИ ЯҶОНаИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ

Қодинова Гулмо Толибовна - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33. Тел.: (+992) 918-22-29-01. E-mail: kodirovagulmo68@gmail.com.

Мақолаи мазкур ба омӯзиши заминаҳои таърихӣ ва мантиқии ҷудошавии низоми яғонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии, баҳисобгирии андоз ва дигар намудҳои мустақили баҳисобгирӣ нигаронида шуда, дар он ҷудошавии баҳисобгирии муҳосибӣ ба таҷриба ба методологияи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ, инчунин, ба муҳтавои барномаҳои омодакунии муҳосибон дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф қӯиши кардааст, ки ҷудошавии низоми баҳисобгирии муҳосибиро дар вобастагӣ бо таҳқиқи адабиёти соҳа нишон диҳад. Ҳамзамон, нуктаҳои назари муҳаққиқони гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ақидаи муаллиф вобаста ба масъалаи мазкур асоснок муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирии фаврӣ, баҳисобгирии оморӣ, баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии, баҳисобгирии андоз, баҳисобгирии истеҳсолӣ, ҳисобкунии арзиши асли.

ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗДЕЛЕНИЯ ЕДИНОЙ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Кодинова Гулмо Толибовна – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носир 33. Тел.: (+992) 918-22-29-01. E-mail: kodirovagulmo68@gmail.com.

Данная статья посвящена изучению историко-логических предпосылок разделения единой системы бухгалтерского учета на бухгалтерский, управленческий, налоговый и другие самостоятельные виды учета.

Подчеркивается, что выделение бухгалтерского учета влияет не только на методiku ведения бухгалтерского учета хозяйствующих субъектов, но и на содержание программ подготовки бухгалтеров в высших учебных заведениях, в учебный процесс включаются соответствующие учебные дисциплины.

Предпосылки и последствия разделения системы бухгалтерского учета критически анализируются и оцениваются на основе изучения литературы в данной области и точек зрения разных исследователей. Сформулировано мнение автора по данной проблематике. При этом особое внимание уделяется дублированию задач разных видов учета.

Ключевые слова: реформа бухгалтерского учета, оперативный учет, статистический учет, финансовый учет, управленческий учет, налоговый учет, производственный учет, калькулирование себестоимости.

PREREQUISITES FOR SEPARATING A UNIFIED ACCOUNTING SYSTEM

Qodirova Gulmo Tolibovna - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Management of Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir street 33. Tel.: (+992) 918-22-29-01. E-mail: kodirovagulmo68@gmail.com.

This article is devoted to the study of the historical and logical prerequisites for the division of the unified accounting system into accounting, management, tax and other independent types of accounting.

It is emphasized that the allocation of accounting affects not only the accounting methodology of business entities, but also the content of the training programs for accountants in higher educational institutions, the educational process includes the relevant academic disciplines.

The prerequisites and consequences of the separation of the accounting system are critically analyzed and evaluated on the basis of a study of the literature in this field and the points of view of various researchers. The author's opinion on this issue is formulated. At the same time, special attention is paid to the duplication of tasks of different types of accounting.

Key words: *accounting reform, operational accounting, statistical accounting, financial accounting, management accounting, tax accounting, production accounting, costing.*

Имрӯз дар мамлакат ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ идома ёфта, дигаргуниҳои муҳимро аз сар гузаронида истодааст. Баҳисобгирии муҳосибии ягона ба намудҳои баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунии тақсим мешавад. Баҳисобгирии андоз ва баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои соҳибкорӣ хурд ҳамчун самтҳои алоҳидаи баҳисобгирии алоҳида истифода шуда истодаанд. Бояд зикр кард, ки бо мурури замон ақида ва ғояҳои нави муҳосибӣ ташаккул ёфтанд, ки баҳисобгирии эҷодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, баҳисобгирии сарватҳои инсонӣ ва намудҳои дигари баҳисобгирӣ ба миён оварданд. Дар ин замина, аҳамият ва нуфузи аудит чун шакли назорати молиявӣ баланд шуд. Асосҳои қонунгузори баҳисобгирии муҳосибӣ муқаммал мегарданд, санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи тартиби баҳисобгирӣ ва баҳодихии намудҳои алоҳидаи дороиҳо ва уҳдадориҳо, даромад ва хароҷот, далелҳои ғаёлияти хоҷагидорӣ мавриди таҷдиди назар қарор гирифтаанд.

Чудодар шудани баҳисобгирии муҳосибӣ ба намудҳои гуногун дар низомии таҳсилоти олии касбии молиявӣ-иқтисодӣ, баҳусус, дар равиҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит низ инъикоси хурд ёфтааст: ғанаҳои таълимии дахлдори баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии, баҳисобгирии андоз, баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои соҳибкорӣ хурд ва миёна ба раванди таълим дохил карда шуданд, дар ин самтҳо таҳқиқоти илмӣ бурда мешаванд. Аммо таҳқиқоти нисбатан амиқ ва пурмуҳтавои мушкilotи ягонагӣ ва тақсимшавии баҳисобгирии муҳосибӣ тазодҳои зиёдеро ошкор кардааст, ки дурустӣ ва дар доираҳои илмӣ ва амалӣ мақбул будани масъалаи ба намудҳои гуногун чудодар шудани баҳисобгирии муҳосибии ягонаро зерӣ шубҳа менамояд. Ин «беихтиёр чунин саволро ба миён меорад: оё чунин тамоюли чудошавии баҳисобгирии муҳосибӣ оқибати таҳаввулоти аслии муносибатҳои бозорӣ мебошад?» [14, с. 174].

Омилҳо ва дигаргуниҳои зикргардида дар низомии баҳисобгирии муҳосибӣ ба зарурати гузаронидани таҳлили амиқ ва асосноккунии илмӣ пешомадҳои рушди соҳа мебошад. Дар ҳошияи омӯзиши масъала ва аз ҷиҳати таърихӣ ва мантиқӣ баррасӣ намудани тамоюли ҷанд сола пеш пойдоршуда ва имрӯз идомаёбандаи аз раванди ягонаи баҳисобгирӣ чудодар шудани баҳисобгирии муҳосибӣ муқтақилона амал намудани намудҳои асосии он – баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андоз муҳимияти махсус пайдо мекунад.

Қорбурди равиши таърихӣ дар илм ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ имқон медиҳад, ки шароити пайдошавӣ ва рушди он муайян карда шавад. Муқаррар бояд кард, ки он бо таъсири қадом омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, шароити умуминазариявӣ ва методӣ пайдо шудааст. Ҳамзамон, пайдошавӣ, таҳаввули рушд ва эҳтиёҷи ғаёлияти соҳибкориро ошкор намоем. Яъне, зарурате дар пеш меояд, ки маводи таърихиро барои дарки илмӣ ва банизомдарории мушкilotи методологии чудошавии баҳисобгирии муҳосибии ягона ба намудҳои алоҳида мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Талабот ба иттилооти дар низомии баҳисобгирии муҳосибӣ ташаккулёбанда, ки истифодабарандагони гуногуни он пеш мегузоранд, бо тағйирёбии шаклҳо ва низомҳои

идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ муосир, густариши рақобат дар бозор, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва афзоиши номуайяни дар муҳити ғайриқонунии онҳо мубрам гардонидааст. Бинобар ҳамин, барои қонеъ намудани талаботи мазкур иқтидор ва имконияти низомии маъмули баҳисобгирӣ муҳосибиро тақвият лозим меояд.

Аз аввалҳои асри нав дар байни олимони муҳаққиқон, кормандони хадмоти муҳосибӣ ва низомҳои идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ, бахусус, дар фазои илмӣ ва касбии давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мунозираҳои зиёд ҷой дошт. Алаҳусус, оид ба дурустии методологии тақсимишавии низомии ягонаи баҳисобгирӣ муҳосибӣ ба унсурҳои таркибии баҳисобгирӣ молиявӣ, баҳисобгирӣ идоракунӣ ва баҳисобгирӣ андоз. Яке аз ташаббускорони чунин мунозираҳо профессори рус Я.В. Соколов ба ҳисоб меравад, ки дар мақолаи худ – «Баҳисобгирӣ идоракунӣ: афсона ё ҳақиқат?» чунин таъкид кардааст: «Низомии ягонаи баҳисобгирӣ муҳосибӣ коста мешавад, бахши марказӣ – баҳисобгирӣ хароҷот ва ҳисобкунии арзиши асли аз он мебарояд. Ҷонибдорони устувори илми нав минбаъд мехоҳанд аз низомии баҳисобгирӣ муҳосибӣ ҳама ҳисобҳои таҳлилиро берун кунанд, раванди ҷудо шудани баҳисобгирӣ таркибӣ ва таҳлилий аллакай роҳандозӣ шудааст» [18, с. 52].

Ба ақидаи Я.В. Соколов, вобаста ба воридшавии мафҳуми баҳисобгирӣ идоракунӣ ба адабиёти илмӣ ва амалияи баҳисобгирӣ муҳосибӣ мушкilot пайдо шудааст. Ў ба аҳли илм ва амалияи баҳисобгирӣ муҳосибӣ муроҷиат намуда, савол мегузорад: барои чӣ дар хориҷа ва ҳам дар мо ҷонибдорони баҳисобгирӣ идоракунӣ ҳастанд? Ин ҷо худ посух медиҳад: дар хориҷа ин бо анъана алоқаманд аст. Баҳисобгирӣ муҳосибӣ ягона вучуд дошт, ки дар оғози солҳои 1930 онро қисман ба танзим дароварданд. Дар натиҷа, баҳисобгирӣ молиявӣ – бахши баҳисобгирӣ муҳосибӣ, ки бояд ҳатман танзим карда шавад, пайдо шуд. Дар нимаи дууми солҳои 1940 бахши дигари он, ки ба танзимкунӣ фаро гирифта намешавад, «management accounting» (баҳисобгирӣ идоракунӣ) ном гирифт. Ҳамин тавр, моҳиятан ду бахши баҳисобгирӣ муҳосибӣ ягона чанде ҳосияти мустақили ба худ гирифтанд [18].

Мувофиқи нигоштаи профессор О.Д. Каверина, дар адабиёти илми иқтисодии рус анъанаи солҳо инҷониб пойдоршудаи дарки мафҳуми баҳисобгирӣ муҳосибӣ ягона барои ҳама гуна ҳадафҳо мавҷуд аст ва дар робита бо ин, дар асарҳои муаллифони рус баҳисобгирӣ идоракунӣ ба таври маҳдуд, чун «ҳисобкунии арзиши асли ва ғайра, баҳисобгирӣ фаврий, дар маҷмӯъ, бо банақшагирии фаврий-техникӣ, ҳуҷҷатгардиш ва ҳисобот оид ба иҷрои буҷетҳо» маънидод карда мешавад [12, с. 48]. Чунин гузориши масъала имкон намедиҳад, ки баҳисобгирӣ идоракунӣ ҳамчун самти илмӣ мукамал таҳқиқ карда шавад, зеро дар ин маврид он ба унсурҳои методи баҳисобгирӣ муҳосибӣ мансуб доништа мешавад.

Ба ақидаи О.Д. Каверина, агар ба амалияи ҷаҳонии баҳисобгирӣ муҳосибӣ назар кунем, дар он баҳисобгирӣ идоракунӣ аллакай дар нимаи асри гузашта чун низом ташаккул ёфта, мувофиқи равиши классикӣ дарки худ амалҳои буҷетикунӣ, пешбурди ҳисобҳо ва таҳлилиро дар худ ҳамгиро намуда, дар шароити муносибатҳои бозории иқтисодӣ талаботи менеҷерҳо бо ахбор барои қабули қарорҳои стратегӣ ва фаврии бо идоракунии тиҷорати субъектҳои хоҷагидорӣ ва воҳидҳои сохторӣ онҳо алоқаманд таъмин менамояд. Дар асарҳои намоёндогони равиши мазкур К. Друри, Ч. Хорнгрен ва дигарон, ки дар Федератсияи Россия ба забони русӣ тарҷума шуда буданд, олоҳи муосири баҳисобгирӣ муҳосибӣ ба ҳонанда пешкаш карда шудаанд. Муаллифон аз мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ки ба равиши классикӣ дарки баҳисобгирӣ идоракунӣ ҷонибдорӣ мекунанд, М.Н. Вахрушина [6], О.Н. Волкова [7], Т.П. Карпова [13], О.Е. Николаева [15] ва дигарон мебошанд.

Ба ақидаи профессори украин Б.И. Валуев, масъалаи ҷудо шудани низомии баҳисобгирӣ муҳосибӣ ба намудҳои алоҳида аллакай дар солҳои бистуми асри гузашта, ҳангоми пайдо шудани баҳисобгирӣ фаврий дар амалияи баҳисобгирӣ ва

кӯшишҳои ҷудо кардани он аз баҳисобгирии муҳосибӣ мавзӯи мувоҳисаи ҷиддӣ гардида буд. Омили асосии ба пайдошавии масъалаи мазкур «асоснок кардани зарурати ҷудо шудани намуди ба кулӣ нави баҳисобгирии хоҷагидорӣ – баҳисобгирии фаврӣ мебошад, ки бояд мушкилоти баҳисобгирии муҳосибиро дар самти идоракунии фаврии фаъолияти корхона ҳал менамуд. Ҳанӯз дар он солҳо кормандоне, ки бевосита ба пешбурди фаъолияти фаврӣ ва ҷорӣ дар корхона машғул буданд, нарасидани ахборро вобаста ба равандҳои истифода ва вазъи сарватҳо, хароҷот, даромадҳо, натиҷаҳои молиявии фаъолият эҳсос мекарданд» [5, с.18].

Ҳамин тавр, профессор Б.И. Валуев таъкид мекунад, ки ба амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ қабул кардани унсурҳои баҳисобгирии муҳосибии америкой ва контроллингӣ немисӣ сабаби асосии ҳамзамон ва ба таври мувозӣ баррасӣ намудани онҳо чун бахшҳои таркибии баҳисобгирии хоҷагӣ бо тамоми паёмадҳои худ барои низоми идоракунӣ ва, аз ҷумла, барои баҳисобгирии хоҷагӣ мебошад. Ба андешаи муҳаққиқ, дар муҳити илмӣ тадриҷан тасаввуроти нодурусте ташаккул меёбад, ки ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ табaddули ҳамешагӣ – маҳв шудани баъзе намудҳо ва пайдо шудани намудҳои нави он хос мебошад. Ин ба ҳеҷ ваҷҳ бо дигаргуниҳои воқеъбинонаи объектҳои иқтисодии корхонаҳои саноатӣ алоқаманд шуда наметавонад. Зидда аз ин, акнун предмети баҳисобгирии муҳосибӣ на танҳо равандҳои мебошанд, ки онҳоро метавон бо ифодаи пулӣ баҳо дод, ҳамчунин, равандҳои ғайримолиявии дар низоми баҳисобгирии фаврӣ-техникӣ ҷоришаванда низ предмети баҳисобгирии муҳосибӣ ҳисобида мешаванд. Акнун, ба ақидаи Б.И. Валуев, ба рушди баҳисобгирии хоҷагӣ «мутахассисони муҳосиб»-е машғуланд, ки на ҳамеша ба ташкил, усулҳо, ахбори он муносибати бевосита доранд, илова бар ин, аз мактаби амалии мудирияти муҳосибот ҳам нагузаштаанд, хавф дар он аст, ки ташкили «технология» ва натиҷаҳои ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар Украина дар дасти онҳо қарор дорад ва имрӯз онҳо, сарфи назар аз ҳама, дар ҷомеаи илмӣ мавқеъҳои фаъол ва на ҳамеша асоснокро ишғол менамоянд [5, с.18].

К.Н. Лебедев таъкид мекунад, ки дар ҳалли масъалаҳои раванди баҳисобгирии анъанавӣ кормандони қисматҳои сохтории корхона нисбат ба кормандони муҳосибот бартарӣ доранд. Ӯ унсурҳои самари иқтисодиёти миллиро аз ғайримарказонии раванди баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин, масъалаҳои дар адабиёти таълимӣ баҳисобгирии муҳосибӣ аз мадди назар дур шудани баъзе ахборро баррасӣ менамояд. Ба ин васила меҳодад фаъолияти низоми баҳисобгирии муҳосибиро «беҳтар» ва «муносиб» кунад. Муҳаққиқ пешниҳод менамояд, ки тамоми раванди баҳисобгирии арзишӣ дар корхона ба зиммаи қисматҳои сохторӣ вогузор карда шавад, дар муҳосибот танҳо лаҳзаи раванди ҷамъбасти баҳисобгирӣ – тартиб додани ҳисобот дар асоси маълумоти аз қисматҳои сохторӣ гирифташаванда боқӣ монад. Муҳосибот бояд аз баҳисобгирии тақрорӣ фаъолияти қисматҳои сохторӣ, ки онро бо зарурати санҷиши натиҷаҳои баҳисобгирии фаврӣ, аз ҷумла баҳисобгирии арзишӣ асоснок мекунад, даст кашад, чунки ин гуна баҳисобгирӣ минбаъд худ объекти санҷиш мегардад. Танҳо ҷамъбасткунии арзишии ниҳойии маълумот оид ба фаъолияти корхона дар ҳисоботи молиявӣ ба зиммаи муҳосибот менамояд.

Дарвоқеъ, тамоми баҳисобгирӣ, ки бо ифодаи асли-меҳнатӣ (ҳам баҳисобгирии ибтидоӣ ва ҳам ҷамъбастӣ) дар муҳосибот бурда мешавад, чанде пештар, аллакай дар баҳисобгирии фаврӣ инъикос шудааст. Зидда аз ин, дар баҳисобгирии фаврӣ ҳиссаи назарраси баҳисобгирии арзишӣ (бо ифодаи пулӣ), аз ҷумла баҳисобгирии ҷамъбастӣ мавҷуд аст, ки сипас дар баҳисобгирии муҳосибӣ низ бурда мешавад. Ҳамин тавр, дар шӯъбаҳои фурӯш ва таъминот раванди пурраи баҳисобгирии арзишии ҳисобикуниҳо бо харидорон ва таъминкунандагон бурда мешавад (ба истиснои, аз ҷумла, баҳисобгирии захираҳо барои қарзҳои шубҳанок), ки дар муҳосибот тақрор мешавад.

Дар қисматҳои сохтории корхонаҳои муосир бо ин ё он дараҷаи пуррагӣ баҳисобгирии арзишии дигар ҷанбаҳои фаъолияти корхона низ бурда мешавад, ки минбаъд дар муҳосибот такрор мешавад. Қайд мекунем, ки баҳисобгирии арзишӣ хоси пешбурди баҳисобгирӣ дар муҳосибот аст, вале аз навиштаҳои пешин бармеояд, ки ин ҳел нест ва дар қисматҳои сохторӣ низ ҳангоми пешбурди баҳисобгирии фаврӣ воҳиди ченаки арзишӣ ба таври васеъ истифода мешавад. Ҳамин тавр, омӯзиши минбаъдаи хусусиятҳои баҳисобгирии фаврӣ дар корхонаҳои муосир ба ҳулосаҳои боз ҳам ҷолиб меорад. Возеҳ мегардад, ки ҳар қадаре баҳисобгирии фаврӣ бештар бо ченаки арзишӣ бурда шавад, вай боз ҳам самаранок аст. Идоракунии фаврии корхона, ки ба баҳисобгирии фаврӣ таъя мекунад, боз ҳам самаранок мегардад.

Кормандони қисматҳои сохтории корхона дар ҳалли масъалаҳои бо баҳисобгирии фаъолияти қисмати сохтории мазкур алоқаманд, бартарӣ доранд, онҳо хусусиятҳои кори қисмати сохториро хубтар медонанд, чунки худ онро иҷро мекунанд. Ҳамин тавр, дар шуъбаи фуруш кормандони худӣ нисбат ба кормандони муҳосибот ҷиҳати муайян кардани сифати қарздорӣ харидорон, масалан, муҳлати пайдошавии он бартарӣ доранд. Кормандони шуъбаи таъминот нисбат ба кормандони муҳосибот дар муайян кардани арзиши аслии омодакунии воситаҳои истеҳсолот, ҳангоме ки ин бо ҳароҷоти иловагӣ (пардохти хизматрасонии ширкати нақлиётӣ ва ғ.) алоқаманд аст, бартарӣ доранд. Маҳз қисмати сохтории мазкур шартномаҳои дахлдорро бо таъминкунандагон мебандад. Кормандони қисматҳои сохторӣ, ки мошинҳо, дастгоҳҳо ва таҷҳизотро истифода мебаранд, дар муайян кардани усулҳои ҳисобкунии истеҳлоки воситаҳои асосии дахлдор, арзиши барқароркунии онҳо барои азнавбаҳоидиҳӣ, арзиши бозории онҳо нисбат ба кормандони муҳосибот бартарӣ доранд.

Ҳамин тавр, муҳосибот бояд аз баҳисобгирии такрории дар қисматҳои сохтории корхона бурдашаванда даст кашад. Дар баробари ин, вазифаҳои назоратии баҳисобгирии муҳосибӣ метавонанд бо натиҷанокӣ ва самаранокӣ бештар дар шакли аудити дохилӣ ва ревизияи баҳисобгирии фаврӣ ба ҷо оварда шаванд.

Дар хусуси он ки такроршавии баҳисобгирии фаврӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ (бо муқоиса кардани натиҷаҳои он бо натиҷаҳои баҳисобгирии фаврӣ) метавонад бо гузаронидани санҷиш аз ҷониби ҳадамоти аудити дохилӣ иваз карда шавад, таҷрибаи беҳгардонии баҳисобгирии фаврии нимтайёраҳо ва маснуот бо корбурди усули амалиётӣ муфассал гувоҳӣ медиҳад. Баҳисобгирии муфассали амалиётӣ дар истеҳсолоти силсилавӣ бо истифодаи варақаҳои хатсайр, ки дар онҳо баҳисобгирии истеҳсол ва ҳам ҳаракати байниамалиётӣ нимтайёраҳо ва маснуот бурда мешавад, ба ҷо оварда мешавад. Ба хотири сода кардани баҳисобгирии ҳаракати нимтайёраҳо ва маснуот ва кам кардани ҳуҷҷатгардиш инъикос намудани раванди супоридани нимтайёраҳо ва маснуот аз як коргоҳ ба коргоҳи дигар дар асоси картаҳои моҳона мақбул аст. Дар истеҳсолоти оммавӣ-ҷараёнӣ тарзи беҳуҷҷати супоридани маснуот барои ҷамъоварӣ ё бо як маротиба тартиб додани ҳуҷҷатҳои дахлдор ба кор бурда мешавад. Татбиқи ин гуна тартиб метавонад пас аз роҳандозӣ намудани тадбирҳои зарурӣ оид ба таъмини ҳифзи сарватҳои моддии мазкур амалӣ шавад.

Ҳамин гуна тартиб дар баҳисобгирии мавод бо корбурди усули бақиявӣ низ ҷоиз аст. Дар ин маврид, дар баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлиلى такроршавии баҳисобгирии анборӣ бо ифодаи аслий дар картоҷаҳои баҳисобгирии мавод ихтисор гардида, бо санҷиши навиштаҷоти дахлдори анборчиён иваз карда мешавад. Тавре Н.Н. Палаксова ва З.З. Сафина ибраз медоранд, «ҳамарӯза ё дар дигар муҳлатҳои муқарраргардида (чун қоида, на кам аз як маротиба дар як ҳафта) корманди муҳосибот дурустӣ навиштаҷоти аз ҷониби анборчи дар картоҷаҳои баҳисобгирии мавод баҷоовардашударо санҷида, онро бо гузоштани имзои худ дар картоҷаҳо тасдиқ мекунад» [16]. Муҳосибони барои пешбурди баҳисобгирии мавод масъул, ҳамчунин, метавонанд баҳисобгирии арзиширо ҳангоми пешбурди он дар картоҷаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин,

баҳисобгирии ҷамъбастии маводро, ки дар дигар феҳристҳои баҳисобгирии ғаврӣ бурда мешавад, аз санҷиш гузаронанд.

Дар шароити дар корхона роҳандозӣ шудани баҳисобгирии арзишии муносиб муҳосибот имкон дорад, ки вазифаи таҳлилиро низ ба уҳдаи худ гирад, яъне ғаволияти муҳосибиро бо таҳлили молиявӣ якҷоя кунад. Таҳлили таърихии тарҳҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо дурустии ҳулосаҳои баровардашударо тасдиқ мекунад. Таҷрибаи байналмилалӣ низ вобаста ба чунин тарзи ташкили баҳисобгирӣ мавҷуд аст.

Дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ баъзе муҳаққиқон оид ба муттаҳид намудани баҳисобгирии ғаврӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ ақидаҳои худро ибраз медоранд. Масалан, профессори Донишгоҳи молияи назди Ҳукумати Федератсияи Россия Ю.И. Будович зарурати бунёд намудани илми ягонаро чун шартӣ асосии ташаккули баҳисобгирии хоҷагидорӣ ҳамгиро асоснок мекунад. Ӯ дар мақолаи худ «Оид ба зарурати дар як илм муттаҳид кардани баҳисобгирии ғаврӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ» ҷой доштани ғайримарказонии баҳисобгирии ғаврӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии оморино нишон дода, далели гузариши баҳисобгирии ғаврӣ ва баҳисобгирии идоракуно дар шароити рақобати шадид тасдиқ мекунад [3, с.2]. Ӯ, инчунин, исбот мекунад, ки сабаби ғайримарказонии се намуди баҳисобгирии хоҷагӣ набудани илми ягонаи баҳисобгирӣ мебошад ва талафоти ҷамъиятиро аз ғайримарказонии баҳисобгирии хоҷагӣ нишон медиҳад. Муҳаққиқ, ҳамзамон, таъкид мекунад, ки ташаккули илми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ шартӣ мутлақо зарурӣ барои бартараф намудани ғайримарказонии баҳисобгирии хоҷагӣ, ки ба ҷомеа талафоти зиёд расонидааст, мебошад. Дар ин маврид, ӯ қайд менамояд, ки яке аз манбаъҳои муҳими талафот аз ғайримарказонии баҳисобгирии хоҷагӣ – ташаккули ахбори зиёдатӣ дар он мебошад.

Ю.И. Будович илми баҳисобгирӣ ва намуди мувофиқи ғаволияти амалии баҳисобгирӣ – баҳисобгирии муҳосибиро на танҳо чун як ҳуди ҳисобдорӣ, инчунин «идомаи» он, пеш аз ҳама, таҳлили ғаволияти хоҷагидорӣ ва таҳлили молиявӣ, ғаволияти таълимии дахлдор ва ғаволият оид ба танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ маънидод мекунад. Яъне, ба ақидаи ӯ, баҳисобгирии муҳосибӣ «чун намуди ғаволияти амалӣ на танҳо ғаволияти ҳадамоти муҳосибӣ, аз ҷумла ҳисобузамкунии андозҳо, балки ғаволияти машваратии мувофиқ ва ҳам ғаволият оид ба танзимкунии баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат низ мебошад» [4, с.33].

Мушкилоти мавҷуд будани ахбори зиёдании идоракунӣ, тавре муҳаққиқ Н.Б. Зиновева қайд мекунад, «ханӯз 30 сол пеш эътироф шудааст ва пас аз ду даҳсола, яъне дар оғози асри 21 якбора тезутунд гардидааст» [10, с.3]. Сабаби асосии якбора афзоиш ёфтани истехсоли ахбори зиёдатӣ имкониятҳои истехсоли ахбор, ки пешрафти ИТ-технология ба миён овардааст, мебошад. Маҳз афзоиши талафоти макроиқтисодиёт аз ғайримарказонии баҳисобгирии хоҷагӣ, ки пеш аз ҳама, истехсоли ахбори зиёдатӣ дар баҳисобгирӣ ба миён овардааст. Сабаби воқеъбинонаи афзоиши таваҷҷуҳи олимони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба намудҳои бо ҳам алоқаманди баҳисобгирӣ мебошад, на ягон ҳел тамоюли умумӣ ба ҳамгирошавӣ, ки ба асри 21 хос аст, тавре ки масалан, аз мақолаи Ю.В. Жилтсова «Баҳисобгирии омори ва муҳосибӣ: таҳлили қиёсӣ» [9, с.2] бармеояд.

Адабиёти дар солҳои охир нашршудаи соҳаи баҳисобгирии муҳосибиро таҳқиқ намуда, мо ба ҳулосае омадем, ки ақидаи яхелаи К.Н. Лебедев ва Ю.И. Будович аз ҷониби олимони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ дастгирӣ наёфтааст. Онҳо маҳз аз зумраи ҳамон «олимони муҳосибӣ»-е мебошанд, ки тавре пештар зикр карда будем, тибқи арзёбии профессор Б.И. Валуев, «аз мактаби амалии мудирияти муҳосибот нагузаштаанд» ва мушкилоти ҷудошавии низомии ягонаи баҳисобгирии муҳосибиро хуб дарк карда наметавонанд. Хуб аст, ки мушкилоти ба намудҳои алоҳида ҷудо шудани

баҳисобгирии муҳосибиро бо фарогирӣ аз мазмуни асарҳои илмӣ олимони ва муҳаққиқони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ таҳқиқ намуд.

Ақидаи мо ин аст, ки набояд намудҳои баҳисобгирии хоҷагӣ (баҳисобгирии ғаввӣ ва баҳисобгирии оморӣ), ки дар тамоми асарҳои илмӣ ва таълимии олимони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба таври возеҳ ва мукамал шарҳ дода шудаанд, бо намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии, баҳисобгирии андоз) чун як раванди умумӣ ва якҷоя баррасӣ намуд, тавре аз мақолаҳои муҳтавои умумӣ доштаи профессорон К.Н. Лебедев ва Ю.И. Будович бармеояд.

Ҳамин тавр, профессор, олимони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ А.В. Зоннова чунин қайд мекунад: «Баҳисобгирии муҳосибӣ то миёнаҳои асри гузашта дар тамоми мамлакатҳо дар намуди низомии ягона вучуд дошт. Ахбори барои қабули қарорҳои идоракунии зарурӣ чен, коркард ва ба истифодабарандагон пешкаш мекард. Вале солҳои 1930 дар ИМА ин низомии ягоноро ба намудҳои баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунии ҷудо карданд» [11, с.11]. Раванди ҷудокунӣ то солҳои 1970 идома ёфт. Ҳудудҳои ниҳойии байни баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунии соли 1972 аз ҷониби Иттиҳоди миллии муҳосибони ИМА (US National Association of Accountants) ҳангоми таҳияи намудани барномаи таълимӣ барои муҳосибони касбии идоракунии муайян карда шудаанд.

Сабаби ба ду намуд (зернизом) ҷудо шудани низомии ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар чӣ буд? Аксаран омили пайдошавии зуҳуроти мазкур, вобаста ба ислоҳоти низомии баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат ва гузариши субъектҳои хоҷагидорӣ ба СБҲМ бо талаботи иқтисоди бозорӣ алоқаманд дониста мешавад, ки, ба андешаи мо, воқеият надорад. Бозор дар ҷаҳони сармоядорӣ муддатҳои тӯлонӣ вучуд дорад, вале ин гуна ҷудошавии баҳисобгирии муҳосибӣ дар солҳои охир ба амал омадааст.

Як қатор олимони, аз ҷумла Н.Г. Чумаченко пайдошавӣ ва паҳн шудани баҳисобгирии идоракунии дар ИМА боиси афзоиши шумораи ширкатҳои инхисорӣ, пайдо шудани дороиҳои ғайримоддӣ, хароҷоти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ чун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ, хароҷоти фурӯш, таваррум шарҳ медиҳанд [20, с.10].

Профессори рус Я.В. Соколов пайдошавии баҳисобгирии идоракунии бо афзоиши ширкатҳои саҳомӣ (корпоратсияҳо), бамеъёрдарории истеҳсолӣ ва дигаршавии муносибатҳои ҳуқуқию иқтисодӣ алоқаманд медонад [17, с.401]. Ў ба ду зернизом ҷудо шудани баҳисобгирии муҳосибиро асосан бо ҷиҳати равоии мактаби англо-америкии баҳисобгирии муҳосибӣ, ки як ҳадаф – таъдил додани баҳисобгирӣ ба олооти идоракунии пайгирӣ мекард, шарҳ медиҳад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф якҷанд ғояҳои нав пешниҳод шуда буданд, чун: ченакҳои асли, масрафҳои стандартӣ, марказҳои масъулият, баҳисобгирии идоракунии, бихевиоризм (яке аз самтҳои равоишносии америкой, ки ба сифати предмети равоишносии рафтори ифодакунандаи аксуламалҳои сирф физиологӣ ба ангеаҳоро меҳисобад). Дар мавриди бихевиоризм муҳосибон ба чунин тарҳ таъя мекунад: ангеа – аксуламал; ҳуҷҷат – ин ангеа аст, аксуламали муҳосиб бояд бо ҳамин ангеа (ҳуҷҷат) пешакӣ муайян карда шавад. Бо шарофати тафсири равоишносонаи стандартикунони қори муҳосибӣ, ки ба маҷмуи тариқаҳои пешакӣ муқарраршуда - қарорҳо таъдил меёфт, таъмин гардид.

Ҳамин тавр, дар низомии баҳисобгирии англо-америкой баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунии чун низомҳои ахбории мустиқил барои идоракунии аз солҳои 1970 амал мекунад. Вале дар адабиёт то ҳанӯз таърифи аниқ ва тавсифи пурраи намудҳои мазкури баҳисобгирии муҳосибӣ оварда нашудааст.

Ч.Т. Хорнгрен ва Ч. Фостер зикр мекунад, ки баҳисобгирии истеҳсолии муосир аксаран чун баҳисобгирии идоракунии номбар мешавад. Низомии баҳисобгирии муҳосибӣ – ин низомии ахбории асосии корхона мебошад. Он барои ташаккули чунин ҳисоботи дохилӣ таъин гардидааст [19, с.7]:

- барои ҳадафҳои банақшагирӣ, назорат ва баҳодиҳии давравӣ;
- хангоми қабули қарорҳо дар ҳолатҳои ғайримуқаррарӣ ва интиҳоби сиёсати корхона;

- барои ҳисоботи берунӣ ба саҳомон, мақомоти давлатӣ ва дигар ҷонибҳои бо корхона алоқаманд хангоми қабули қарорҳои сармоягузорӣ, назорати дурустии ҳисобкунии андозҳо ва ғ.

Тартиб додани ҳисоботи берунӣ ба соҳаи баҳисобгирии молиявӣ, ки қатъиян ба принципҳои стандартӣ тобеъ аст ва аксаран аз ҷониби давлат танзим карда мешавад, тааллуқ дорад. Тартиб додани ҳисоботи дохилӣ – ба низоми баҳисобгирии идоракунӣ, ки аз ҷониби давлат танзим карда намешавад, мансуб аст. Баҳисобгирии идоракунӣ ва баҳисобгирии истеҳсолӣ (баҳисобгирии хароҷот) қариб ки аз ҳамдигар фарқ намекунанд. Баҳисобгирии идоракунӣ - ҳамтосозӣ, ченкунӣ, ҷамъоварӣ, банизомдарорӣ, таҳлил, тафсир ва додугирифтӣ ахбори барои идоракунии ягон ҳел объект зарурӣ мебошад.

Ҳадафи асосии баҳисобгирии истеҳсолӣ – ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот ва хизматрасониҳо мебошад. Ахбори онро менечерҳои корхона барои муқаррар кардани нархҳои фурӯш, баҳодиҳии захираҳо, ҳисобкунии фоида истифода мебаранд. Ин гуна ахбор ҳам ба истифодабарандагони дохилӣ ва ҳам ба истифодабарандагони берунӣ пешниҳод карда мешавад ва агар аз диди онҳо назар кунем, метавон тасдиқ кард, ки баҳисобгирии истеҳсолӣ – ин баҳисобгирии идоракунӣ бо замми ҳиссаи начандон калони баҳисобгирии молиявӣ мебошад.

Дар адабиёти илмӣ марҳилаҳои рушд ва таҳаввули баҳисобгирии идоракунӣ баррасӣ шуда, вале ба ҷиҳатҳои таърихӣ баҳисобгирии истеҳсолӣ аҳаммияти кам дода шудааст. Ҳолати мазкур, тавре О.И. Аверина қайд мекунад, «аз сабаби дар лаҳзаҳои муайяне иваз кардани мафҳуми «баҳисобгирии истеҳсолӣ» бо истилоҳи «баҳисобгирии идоракунӣ» ба миён омадааст. Дар баробари ин, олимони ин ду мафҳумро бо ҳам якхела намедонанд ва баҳисобгирии истеҳсолӣ бояд ҳамчун як намуди мустақили баҳисобгирии муҳосибӣ шумурда шавад. Ошкор кардани моҳият ва муҳтаво, асосҳои ғоявии таърихан ба вучуд омадани баҳисобгирии истеҳсолӣ калиди дарки мушкилоти муосири он мебошанд» [2, с.38].

Рушди баҳисобгирии истеҳсолӣ асосан бо инкишофи истеҳсолоти саноатӣ дар асри 18 вобаста аст. Маҳз дар ин давра истифодаи якчанд истилоҳҳои ҳаммаъноӣ мафҳуми «баҳисобгирии истеҳсолӣ» мушоҳида мешавад, ки минбаъд ба пайдо шудани масъалаи таносуби мафҳумҳои «баҳисобгирии саноатӣ», «баҳисобгирии истеҳсолӣ», «баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслий», ки аз ибтидо якхелаанд, боис шуд. Дар марҳилаи рушди саноатӣ баҳисобгирии хароҷот ҳамчун мушкилоти асосии методологии баҳисобгирии муҳосибӣ баррасӣ мешавад. Дар ин давра назарияи баҳисобгирии истеҳсолоти саноатӣ инкишоф ёфт, таълимот дар бораи баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслий арзи ҳастӣ намуда, назарияи ҳисобкунии арзиши аслий ташаккул меёбад.

Бояд қайд кард, ки ҳиссаи асосии истилоҳоти баҳисобгирии истеҳсолӣ дар марҳилаи рушди саноатии иқтисодиёт ба вучуд омада бошад ҳам, вале заминаҳои воқеии он пештар пайдо шудаанд. Дар оғози асри 20, хангоме ки «аллақай баҳисобгирии истеҳсолӣ ва баҳисобгирии молиявӣ чун тарзи ҳамгирои баҳисобгирии муҳосибӣ рушд ёфта буданд, намуди дигари баҳисобгирӣ – баҳисобгирии идоракунӣ ба миён омад, ки сабаби он баланд шудани нақши баҳисобгирии истеҳсолӣ ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот буд» [1, с.2].

Таҳқиқи марҳилаҳои таърихӣ рушди намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тасдиқ мекунад, ки баҳисобгирии муҳосибӣ дар оғози ташаккули худ баҳисобгирӣ барои ҳадафҳои ҳисобкунии арзиши аслий буд. Баъдтар ба намуди истеҳсолӣ ва тадриҷан қоида ва усулҳои он то ба баҳисобгирии идоракунӣ рушд ёфтани онро тасдиқ мекунанд.

Ҳамин тавр, метавон бо боварии комил тасдиқ кард, ки баҳисобгирии истехсолӣ дар асоси истифодаи қоидаҳо ва усулҳои ҳисобкунии арзиши аслии рушд ёфта, дар навбати худ асоси пайдо шудани баҳисобгирии идорақунӣ ва баҳисобгирии молиявӣ мебошад. Баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идорақунӣ маҳз дар алоқамандӣ бо баҳисобгирии истехсолӣ ҳамгиро шудаанд.

Адабиёт :

1. Аверина О.И. Управленческий учет: этапы становления, современное состояние и направления развития / О.И. Аверина, Н.В. Безруков // Международный бухгалтерский учет. - 2012. - № 39. - С. 2-13
2. Аверина О.И. Предпосылки возникновения и эволюция производственного учета / О.И. Аверина, Л.В. Пермитина // Международный бухгалтерский учет. - 2015. - № 45. - С. 38-46.
3. Будович Ю.И. О необходимости объединения оперативного учета и бухгалтерского учета в одну науку / Ю.И. Будович // Международный бухгалтерский учет. - 2016. - № 17 (407). - С. 2-16.
4. Будович Ю.И. Экономическая теория о необходимости создания единой учетной науки / Ю.И. Будович // Все для бухгалтера. - 2017. - № 1. - С. 33-46.
5. Валуев Б.И. Еще раз о делении хозяйственного учета на виды – некоторые спорные тенденции и связанные с этим концепции / Б.И. Валуев // Вестник Житомирского государственного технологического университета. Серия: Экономические науки. - 2012. - № 3 (61). - С. 18-23.
6. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учебное пособие / М.А. Вахрушина / 8-е изд., испр. – М.: Издательство «Омега-Л», 2010. – 570 с.
7. Волкова О.Н. Управленческий учет: учебник и практикум для академического бакалавриата / О.Н. Волкова. – М.: Издательство Юрайт, 2018. - 461 с.
8. Друри К. Управленческий и производственный учет. Учебник / К. Друри / Пер. с англ. – М.: ЮНИТИ, 2005. – 1071 с.; Хорнгрен Ч., Фостер Дж., Датар Ш. Управленческий учет / Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер, Ш. Датар / 10-е изд. Пер с англ. – СПб: Питер, 2005 – 1008 с.
9. Жильцова Ю.В. Статистический и бухгалтерский учет: сравнительный анализ / Ю.В. Жильцова // Международный бухгалтерский учет. - 2015. - № 24. - С. 2-9.
10. Зиновьева Н.Б. Избыточность в управленческих документах: новые разновидности / Н.Б. Зиновьева // Делопроизводство. - 2015. - № 3. - С. 3-7.
11. Зонина А.В. Сущность бухгалтерских категорий и терминов / А.В. Зонина // Международный бухгалтерский учет. - 2010. - № 17 (149). - С. 11-15.
12. Каверина О.Д. Организация управленческого учета: проблемы и суждения / О.Д. Каверина // Аудиторские ведомости. - 2015. - № 8. - С. 48-61.
13. Карпова Т.П. Управленческий учет: учебник для вузов / Т.П. Карпова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 351 с.
14. Козлов В.В. Бухгалтерский учет: необходимость сохранения и целесообразность поддержания единства отечественной системы / В.В. Козлов // Вестник Новосибирского государственного аграрного университета. - 2014. - № 2 (31). - С. 173-183.
15. Николаева О.Е. Классический управленческий учет / О.Е. Николаева, Т.В. Шишкова / Изд. 2-е. - М.: КРАСАНД, 2014. – 400 с.
16. Палаксова Н.Н. Учет материалов в бухгалтерии [электронный ресурс] / Режим доступа: URL:<http://novainfo.ru/archive/29/uchet-materialov-v-buhgalterii>
17. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: учеб. пособие для вузов / Я.В. Соколов. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
18. Соколов Я.В. Управленческий учет: миф или реальность? / Я. В. Соколов // Бухгалтерский учет. - 2000. - № 18. - С. 50-52.
19. Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект / Ч.Т. Хорнгрен, Дж. Фостер / Пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 416 с.
20. Чумаченко Н.Г. Учет и анализ в промышленном производстве США / Н.Г. Чумаченко. - М.: Финансы, 1971. – 236 с.

УДК: 311.332.1.

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аҳмадов Фараҳманд Муфазалович - номзоди илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи омори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: (+992) 901-61-66-33. E-mail: Farahmand@mail.ru.

Шоасалов Наимҷон Қудратович – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 902528686.

Дар мақолаи мазкур нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки ҳангоми арзёбии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст, мавриди таҳлили омории қарор гирифтааст.

Ҳамзамон, нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагии аҳолии гурӯҳбандӣ гардида, аз рафти ҳисоби индекси рушди нуруи инсонӣ маълум гардидааст, ки Тоҷикистон ба гурӯҳи давлатҳои, ки сатҳи миёнаи рушдро доро мебошанд, дохил мегардад.

Дар заминаи таҳлилҳои гузаронидашуда қайд карда мешавад, ки сол то сол нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи сатҳи зиндагӣ дар Тоҷикистон ба эътидол омада, аз рӯйи бештари нишондиҳандаҳо ҳолати беҳдошти он мушоҳида мегардад.

Калидвожаҳо: нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳолии, таҳлили омории, даромад ва хароҷоти аҳолии, давомнокии миёнаи ҳаёт, сатҳи фарогирӣ ба таҳсилот, бозори меҳнат, қувваи корӣ, шугли аҳолии, қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданишаванда.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ахмадов Фараҳманд Муфазалович – к.э.н., старший преподаватель кафедры статистики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 17. Телефон: (+992) 901-61-66-33. E-mail: Farahmand@mail.ru.

Шоасалов Наимҷон Қудратович – к.э.н., доцент, заведующий кафедрой финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 902528686.

В данной статье авторы отмечают, что статическим анализом подвергнуты основные экономические и социальные показатели, которые могут быть использованы для оценки уровня жизни населения Республики Таджикистан.

При этом основные показатели уровня жизни населения сгруппированы, и из расчета индекса развития человеческих ресурсов стало ясно, что Таджикистан входит в группу стран со средним уровнем развития.

На основе проведенного анализа отмечается, что из года в год показатели, характеризующие уровень жизни населения Таджикистана стабилизировались, а по большинству показателей можно судить о состоянии его здоровья.

Ключевые слова: показатели уровня жизни населения, статистический анализ, доходы и расходы населения, средняя продолжительность жизни, уровень образования, рынок труда, рабочая сила, занятость населения, рабочая сила.

STATISTICAL ANALYSIS OF BASIC LEVEL INDICATORS LIFE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Ahmadov Farahmand Mufazalovich - candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of statistics of Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street. E-mail: Farahmand@mail.ru. Phone: (+992) 901-61-66-33.

Shoasalov Naimjon Qudratovich – candidate of economic sciences, docent, head of the department of financial management Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 902528686.

In this article, the main economic and social indicators that can be used to assess the standard of living of the population of the Republic of Tajikistan are subjected to statistical analysis.

At the same time, the main indicators of the standard of living of the population have been grouped, and it has become clear from the calculation of the human resource development index that Tajikistan is included in the group of countries with an average level of development.

On the basis of the conducted analysis, it is noted that year by year the indicators describing the standard of living in Tajikistan have stabilized, and its health condition can be observed from most of the indicators.

Keywords: *indicators of the level of life of the population, statistical analysis, income and expenses of the population, average life expectancy, level of education, labor market, labor force, employment of the population, labor force not used in the economy.*

Сатҳи зиндагиро категорияи мураккаб, серпахлу ва бисёрҷабҳа меҳисобанд, ки таҳқиқи комплекси он танҳо ба воситаи низоми нишондиҳандаҳои омӯрӣ амалӣ мегардад. Чунин низоми пурра, ки ҷавобгӯи талаботи замони муосир мебошад, «Нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагии аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ» ба шумор меравад. Низоми мазкур ба 5 қисм тақсим мегардад, ки ба он нишондиҳандаҳои зерин дохил мешаванд [8, с.6-7]:

Чадвали 1. - Нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагии аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ

Даромади аҳоли	➤ даромадҳои пулии аҳоли ➤ даромадҳои пулии дар ихтиёрбуда ➤ музди меҳнати миёнамоҳонаи номиналии тақсимшуда барои шахсони дар иқтисодиёт машғул ➤ даромади миёнаи пулии сарикасӣ ➤ андозаи миёнаи нафақаи таъиншуда
Истеъмол ва хароҷоти аҳоли	➤ ҳаҷми умумии истеъмоли молу неъмат ва хизматрасониҳо ➤ хароҷоти пулии аҳоли ➤ хароҷоти истеъмолии аҳоли ➤ истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ ➤ қобилияти харидории музди миёнаи меҳнат, нафақаи миёна
Пасандози пулии аҳоли	
Тафрикаи (дифференсиатсия)-и иҷтимоии аҳоли	➤ тақсими аҳоли аз рӯи андозаи миёнаи сарикасии маҷмуи даромадҳо. Баҳодиҳии хусусиятҳои даромадҳо аз рӯи гурӯҳҳои аҳоли. ➤ истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ, маҳсулоти ғайриозуқа ва хизматрасонии аҳоли аз рӯи маҷмуи даромадҳои миёнаи сарикасӣ. ➤ сохтори хароҷоти истеъмолии аҳоли аз рӯи сатҳи гуногуни маҷмуи даромадҳои миёнаи сарикасӣ.
Табақаи камдаромади аҳоли	➤ ҳадди ақали зиндагӣ ➤ буҷети камтарини (минималӣ) истеъмоли ➤ ҳаҷми камтарини музди меҳнат, нафақа ➤ сатҳи камбизоатӣ (камбағалӣ)

Сарчашма: *коркарди муаллифон.*

Нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда муҳим доништа шуда, дар навбати худ, зергурӯҳи нишондиҳандаҳоро дар бар мегиранд. Низоми тавсифдиҳандаи омори сатҳи зиндагии аҳоли дахҳо нишондиҳандаҳоро дар бар мегирад, ки истифодабарии онҳоро дар таҳлили амалӣ барои натиҷаи саҳеҳ бисёр мушкул аст. Мушкилии чунин низоми нишондиҳандаҳо ҳангоми таҳлили сатҳи зиндагӣ ва муқоисаи байни минтақавии он пайдо мешавад. Мисол, ба саволи он ки то чӣ андоза сатҳи зиндагии аҳолии ягон

минтақаи Тоҷикистон ё, умуман, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин ё он давра тағйир ёфтааст, ҷавоб диҳем, мушкил аст. Дар сурати ҳаматарафа нигоҳдории фарогирии пурраи ҷабҳаҳои категорияи сатҳи зиндагӣ, зарурати омехтакунии низоми нишондиҳандаҳо ба миён меояд [2, с.58].

Коркарди ҷамъбастии нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли яке аз вазифаҳои умдаи омор мебошад. Бо ақидаи мутахассисони СММ, омор чунин нишондиҳандаи ҳамаро фарогиранда надорад, бо вучуди ин, кӯшиши коркарди он давом дорад. Яке аз нишондиҳандаи нисбатан муваффақ ин индекси рушди неруи инсонӣ доништа мешавад, ки аз ҷониби мутахассисони Барномаи рушди СММ (БРСММ) пешниҳод шудааст. Индекси рушди инсонӣ баҳои маҷмуии пешравиҳои инсонро медиҳад. Индекс соли 1990 аз тарафи иқтисодчиҳои покистонӣ Махбуб-ул-Ҳақ (Mahbub ul-Haq) таҳия гардида, аз соли 1993 шуруъ карда, аз ҷониби СММ дар ҳисоботи солона оид ба рушди иқтисодии инсонӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Ғайр аз индекси рушди неруи инсонӣ (ИРНИ)-и умумӣ, ИРИ барои мардон ва занон, гурӯҳҳои мухталифи синнусолӣ ва иҷтимоӣ, инчунин, минтақаҳо ҳисоб карда мешавад. ИРНИ - сатҳи комёбиҳоро дар чорҷӯбаи се имконоти асосии рушди инсон: дарозумрӣ, гирифтани маълумот ва доштани сатҳи зиндагии арзандаро ифода мекунад. Барои тасвири ин нуқтаи назар се нишондиҳанда интихоб шудааст: давомнокии миёнаи ҳаёт, фарогирӣ ба сатҳи таҳсилот (гирифтани маълумот) ва ҳаҷми сарикасии ММД. Индекси рушди неруи инсонӣ ҳамчун бузургии миёнаи арифметикӣ аз индекси се нишондиҳандаи номбаршуда ҳисоб карда мешавад (Нигаред ба ҷадвали 2).

Индекси ҳар як нишондиҳанда бо тартиби зерин ҳисоб карда мешавад. Индекс = $(X_{\text{ҳақ}} - X_{\text{min}}) / (X_{\text{max}} - X_{\text{min}}) (1)$

Дар ин ҷо; $X_{\text{ҳақ}}$, X_{min} , X_{max} маънои нишондиҳандаи ҳақиқӣ, калонтарин ва хурдтаринро ифода мекунад.

Ҷадвали 2. - Худудҳои нишондиҳандаҳо барои ҳисоби ИРНИ [6, с.123].

Нишондиҳанда	Қимати калонтарин X_{max}	Қимати хурдтарин X_{min}
Давомнокии миёнаи ҳаёт, сол	85	25
Расидан ба сатҳи таҳсилот, %	100	0
ММД ба сари аҳоли (қобилияти ҳампоягии асёр) долл. ИМА	40 000	100
Ҳиссаи умумии хонандагон, %	100	0

Сарҷаиша: Ҷадвал дар асоси маълумоти ҳудудҳои нишондиҳандаҳо барои ҳисоби ИРНИ, ки СММ дар ҳисоботи солона оид ба рушди иқтисодии инсонӣ мавриди истифода қарор медиҳад, сохта шудааст.

Ҳамин тариқ, барои ҳисоби индекси давомнокии дарозумрӣ (I_1) нишондиҳандаи минималӣ баробар ба 25 сол ва максималӣ ба 85 сол қабул шудааст.

$$I_1 = (X_{\text{ҳақ}} - 25) / (85 - 25) \quad (2)$$

Индекси расидан ба сатҳи таҳсилот (маълумотнокӣ) (I_2) ҳамчун бузургии миёнаи арифметикӣ аз ду зериндекси (i_1) маълумотнокӣ аҳолии синну соли калон (дар синну соли 15 ва калон) дар вазни $2/3$ ва индекси (i_2) вазни қиёсии аҳолие, ки маълумоти ибтидоӣ, миёна ва олии таҳсилотро гирифтаанд, дар вазни $1/3$.

$$I_2 = i_1 2/3 + i_2 1/3. \quad (3)$$

Индекси воқеии ҳаҷми ММД ба сари аҳоли аз рӯи қобилияти ҳампоягии асёри милли ҚҶАМ (бо долл. ИМА) ҳисоб карда мешавад.

Нишондиҳандаи минималӣ $X_{(\text{min})} = 100$ долл. ИМА ҚҶАМ ва $X_{(\text{max})} = 40\,000$ долл. ИМА ҚҶАМ қабул шудааст.

$$\text{Аз ин ҷо: ИРНИ} = (I_1 + I_2 + I_3) / 3 \quad (4)$$

**Ҷадвали 3. - Ҳисоби ИРНИ аз рӯи маълумоти оморӣ барои
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Нишондиҳандаҳо	2014	2020
Давомнокии миёнаи ҳаёт, сол	73,4	75,1
Сатҳи фарогирӣ ба таҳсилот %	96	96
ММД ба сари аҳоли аз рӯи қобилияти ҳампоиягии асъори миллӣ ҚҶАМ (бо долл. ИМА)	1119,3	851,5

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маълумотҳои Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: АОПҚТ, 2021. - С.10-14 сохта шудааст.

Ҳисоби нишондиҳандаҳо барои соли 2014

индекси давомнокии миёнаи ҳаёт:

$$I_1 = (73,5 - 25) / (85 - 25) = 0,808$$

индекси сатҳи маълумотнокӣ:

$$I_2 = (96,0 - 0) / (100 - 0) = 0,960$$

индекси ММД ба сари аҳоли аз рӯи қобилияти ҳампоиягии асъори миллӣ (бо долл. ИМА):

$$I_3 = (1119,1 - 100) / (40\,000 - 100) = 0,025$$

$$\text{Пас, ИРНИ} = (0,808 + 0,960 + 0,025) / 3 = 0,597$$

Ҳисоби нишондиҳандаҳо барои соли 2020

индекси давомнокии миёнаи ҳаёт:

$$I_1 = (75,1 - 25) / (85 - 25) = 0,835$$

индекси сатҳи маълумотнокӣ:

$$I_2 = (96,0 - 0) / (100 - 0) = 0,960$$

индекси ММД ба сари аҳоли аз рӯи қобилияти харидории асъори миллӣ (бо долл. ИМА):

$$I_3 = (851,5 - 100) / (40\,000 - 100) = 0,019$$

$$\text{Пас, ИРНИ} = (0,835 + 0,960 + 0,019) / 3 = 0,605$$

Ҳангоми раёдабандии давлатҳо аз рӯи ин индекс тамоми давлатҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо менамоем [6, с.124]:

1. Гурӯҳи давлатҳое, ки ИРНИ аз 1 то 0,8 мебошад, давлатҳои пешрафтаи дунё.
2. Гурӯҳи давлатҳое, ки ИРНИ аз 0,8 то 0,5 мебошад, давлатҳое, ки сатҳи миёнаи рушд доранд.
3. Гурӯҳи давлатҳое, ки ИРНИ аз 0,5 хурд аст, давлатҳои шароити хуби иқтисодӣ надоранд.

Чунин, аз рафти таҳлил бармеояд, новобаста аз он ки соли 2020 ҚҶАМ нисбати соли 2014-ум 23,9% коҳиш ёфта бошад ҳам, нишондиҳандаи дарозумрии эҳтимоли 1,02 маротиба ё 1,7 сол боло рафтааст. Аз рӯи ҳисоби мо бузургии ИРНИ дар соли 2020 ба 0,605 баробар шуд ва Тоҷикистон ба гурӯҳи давлатҳое, ки сатҳи миёнаи рушд доро мебошанд, дохил гардид. Аз ин ҷо бармеояд, ки нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, ки ба дарозумрии аҳоли мусоидат мекунанд, бештар инкишоф ёфта истодаанд.

Дигар нишондиҳандаҳои оморӣ, ки дар рафти арзёбии сатҳи зиндагӣ васеъ истифода мегарданд, ин ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, ҳиссаи музди меҳнат дар ҳаҷми даромадҳои аҳоли, ҳиссаи даромадҳои аз ғайриқобилияти тижоратӣ ба даст овардашуда дар ҳаҷми умумии даромадҳои аҳоли, ҳиссаи хароҷот барои харидории маҳсулоти хӯрокворӣ нисбат ба даромадҳои умумӣ ва индекси нархҳои истеъмолӣ ба шумор мераванд. Соли 2020 музди меҳнати ҳармоҳаи як корманди кирои 1393,78 сомониро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2011-ум 951,65 сомонӣ ё 3,1 маротиба зиёд аст. Аммо даромадҳои меҳнатӣ 41,2%, даромад аз ғайриқобилияти тижоратӣ ва ғайриқобилияти мустақилонаи касбӣ бошад, 39,3%-и даромадҳои умумии хонаводаҳоро ташкил мекунад. Ин маънои онро дорад, ки ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ то кунун барои таъминоти шахсӣ кофӣ нест [3, с.199]. Музди меҳнати камтарин соли 2020 дар баҳши воқеии намудҳои ғайриқобилияти иқтисодӣ барои кормандони соҳаи кишоварзӣ, шикор,

чангалпарварӣ 572,79 сомони ро ташкил додааст ва музди меҳнати зиёдтарин дар соҳаи фаъолияти молиявӣ, саноати истихроҷи маъдан ва коркарди конҳо мушоҳида мешавад, ки мувофиқан ба 3580,17 сомонӣ ва 2546,63 сомонӣ баробар аст.

Ҷадвали 4. - Динамикаи нишондиҳандаҳои иқтисодии тавсифкунандаи сатҳи зиндагии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020

Нишондиҳандаҳо	солҳо							таносуби соли 2020 нисбат ба соли 2011
	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд (сомонӣ)	442,1	878,9	962,2	1144,2	1233,8	1335,5	1393,8	3,1
Ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ, %	42,6	51,9	46,7	47,5	48,1	45,8	41,2	-1,4 б.ф
Ҳиссаи даромад аз фаъолияти тиҷоратӣ ва фаъолияти мустақилонаи касбӣ, %	20,9	26,6	26,8	34,4	39,7	42,6	39,3	18,4 б.ф.
Ҳиссаи хароҷот барои харидории маҳсулоти хӯрокворӣ, %	60,3	58,1	49,4	49,2	46,5	45,9	60,7	0,4 б.ф.
Индекси нархҳои истеъмоли ба % нисбати соли гузашта.	112,5	105,8	105,9	107,3	103,8	107,9	108,1	-4,4 б.ф

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: АОПҚТ, 2021. – С.189, 191, 192, 210.

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 4 маълум гардид, ки соли 2020 нишондиҳандаи миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд 1393,8 сомони ро ташкил мекард, ки нисбат ба соли 2011-ум 215,7%-ро ё 3,1 маротиба зиёд шудааст. Баробари афзоиши ин нишондиҳанда дар соли 2020 ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ ба 1,4 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвал аз тағйирёбии хароҷоти истеъмоли дарак медиҳад. Гарчанде ки дар соли 2019 ҳиссаи хароҷоти истеъмоли 49,5%-и хароҷоти умумиро ташкил карда бошад, дар соли 2020 ба 60,7% расидааст, ки хуб арзёбӣ намегардад.

Дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдкарда хароҷоти аҳоли ба маҳсулоти хӯрокворӣ 20-25%-ро ташкил мекунад, аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020 ин нишондиҳанда 60,7%-ро ташкил намуд, ки нисбатан бештар аст [6, с.10-73].

Барои бартараф намудани ин нобаробарӣ, пеш аз ҳама, зарурати бунёди ҷойҳои корӣ дар деҳот ба миён меояд, зеро 73,7%-и аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар деҳот истиқомат мекунанд ва таъминкунандаи асосии маҳсулоти кишоварзӣ онҳо ба шумор мераванд. Ҳамчунин, барои таҳлили сатҳи зисти аҳолии деҳот ва шаҳр баъзе нишондиҳандаҳои фарқкунанда вучуд дорад. Аз ин рӯ, барои арзёбии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот нишондиҳандаҳои истифода бурдан зарур аст, ки ба сатҳи даромаднокӣ

ё хароҷоти аҳоли таъсир мерасонанд (масалан, ҳиссаи даромаднокӣ аз хоҷагии назди хавлӣ, аз фурӯши маҳсулоти гуногуни зироатӣ ва ғайра, ки дар рафти баҳодихии сатҳи зиндагии аҳолии шаҳр онҳо ба сифати харидорони ин намуди маҳсулот доништа мешаванд, сарфа кардани баъзе хароҷоти коммуналӣ, нақлиёт то ҷойи кор ва ғ.).

Нишондиҳандаҳое, ки ҳолати воқеии сатҳи зиндагиро васеътар таҷассум мекунанд, ба ақидаи муаллифон ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва экологӣ тақсим гардида, аз инҳо иборат мебошанд: афзоиши табиӣ аҳоли, қувваи кории дар иқтисодиёт истифоданашаванда, шумораи бекорон, камбизоатӣ, музди миёнаи меҳнат, ҳиссаи даромадҳои меҳнатӣ, тижоратӣ ва дигар манбаҳои даромаднокӣ, ҳиссаи хароҷот, индекси нархҳои истеъмоли, манзил, партофти моддаҳои зараррасон, дастрасӣ ба об ва шумораи ҷинойтҳо.

Нишондиҳандаҳои номбаргардида дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

- бештар хусусияти объективӣ доранд;
- ба омор ва истифодабаранда дастрас мебошанд;
- барои ҳамаи минтақаҳо тартиб дода мешаванд;
- нишондиҳандаҳои ахборотӣ буда, барои дуруст хулосабарорӣ имконият фароҳам меоранд.

Дар ҷадвали 5 нишондиҳандаҳои ҷамъбасти баҳодихии сатҳи зиндагии аҳоли ва аҳаммиятнокии онҳо нишон дода шудааст.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳлили маҷмуи маълумоти оморӣ, нисбатан дараҷаи тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуд.

Ҷадвали 5. - Нишондиҳандаҳои ҷамъбасти баҳодихии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Нишондиҳандаҳо	Аҳаммият				Баҳогузорӣ
		Муносибат	2011	2020	Фарқият	
1.	Афзоиши табиӣ аҳоли, ҳаз. нафар	Майл ба афзоиш дорад.	190,3	200,4	10,3	Афзоиши табиӣ зиёд аст, ки боиси афзудани сарбории демографӣ мегардад.
2.	Ҳиссаи қувваи кории истифоданашуда дар иқтисодиёт бо %	Майл ба афзоиш дорад.	50,6	54,5	3,9	Ин ҳолат боиси зиёд гардидани шуғли ғайрирасмӣ дар иқтисодиёт ва кам гардидани ММД мегардад.
3.	Шумораи бекорон, ҳазор нафар	Майл ба камшавӣ дорад.	54,0	51,0	– 3	Ба афзоиши шумораи аҳоли нигоҳ накарда, шумораи бекорони расмӣ кам шудааст, ки ба сатҳи зиндагӣ таъсири мусбат мерасонад.
4.	Сатҳи камбизоатӣ (%)	Қоҳиш меёбад.	41	26,3	–14,7	Аз бехдошти сатҳи зиндагӣ дарак медиҳад.
5.	Афзоиши мутлақи интиқоли маблағи муҳоҷирони меҳнатӣ (ИМММ) млн. доллар [3]	Афзоиш дорад.	2,300	1,700	-0,600	Ҳангоми 1 млрд доллар зиёд гардидани (ИМММ) сатҳи камбизоатӣ то 4,5% қоҳиш меёбад.
6.	Ҳисоби миёнаи музди меҳнати хармоҳаи як корманд, (сомонӣ)	Бояд аз ҳадди ақали зиндагӣ кам набошад.	442,1	1393,8	951,7	Бояд барои истеъмоли нишондиҳандаҳои сабади истеъмоли басанда бошад.

7.	Ҳиссаи миёнаи даромадҳои меҳнати як нафар дар ҳаҷми даромадҳои умумӣ, %	Рӯ ба афзоиш аст.	42,6	41,2	-1,4	Музди меҳнат вазифаи манбаи асосии даромадро бояд иҷро кунад. Коҳишёбии он аз афзоиши дигар манбаи даромад хабар медиҳад.
8.	Ҳиссаи музди меҳнати кормандони кироӣ дар маҷмуи даромадҳои пулии хонаводаҳо, (%)	53,2*	18,8	21,7	2,9	Нисбати соли қаблӣ зиёд шудааст, аммо дар муқоиса бо мамлакатҳои ИДМ кам аст.
9.	Ҳиссаи даромадҳои аз ғайрифаъолияти тижоратӣ ба даст овардашуда дар ҳаҷми умумии даромадҳои аҳоли, %	Зуд афзоиш дорад.	20,9	39,3	18,4	Ҳиссаи ин шакли даромад аз рушди соҳаи тижоратӣ дарак медиҳад.
10.	Ҳиссаи хароҷот барои харидории маҳсулоти озуқа нисбати даромадҳои умумӣ, %	46,5**	60,3	60,7	0,4	Бештари даромадҳои аҳоли барои истеъмоли маҳсулоти озуқа равона мешавад. Афзоиши ин нишондиҳанда, сатҳи пасти зиндагиро ифода мекунад.
11.	Индекси нархҳои истеъмоли бо % нисбати соли гузашта.	= $\bar{e} < 100$	112,5	108,3	–	Ҳолати аз 100 хурд будан ба сатҳи зиндагӣ таъсири мусбат ва ҳолати баръакс таъсири манфӣ мерасонад.
12.	Масоҳати манзил, ки ба як сокин рост меояд м².	Майл ба афзоиш дорад.	8,8	11,1	2,1	Ба беҳдошти сатҳи зиндагӣ мусоидат мекунад.
13.	Партофти моддаҳои зараррасон ба ҳисоби миёна ба як нафар аҳолии мамлакат, кг	Аз ҳисоби зиёдшавии корхонаҳо меафзояд.	5,3	6,46	1,16	Коҳишёбии партофти моддаҳои зараррасон, боиси беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли мегардад.
14.	Дастрасӣ ба об: аҳолии шаҳр % аҳолии деҳот %	Рӯ ба афзоиш дорад.	– –	87,3 43,4	– –	Дастрасӣ ба об омили беҳдошти саломатӣ, ҳосилнокӣ ва сатҳи зиндагист.
15.	Шумораи ҷиноятҳои бақайдгирифташуда, ҳаз. адад	Мавҷуд набошад ё нисбатан кам гардад	16,8	23,4	6,6	Афзоиши ҷиноятҳо боиси ҳалалдоркунии ҳаёт, саломатӣ, озодӣ ва моликият мегардад.

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: АОПҶТ, 2021. – С.11, 133, 189, 211, 228, 296, 309 ва нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои ҶТ. – Душанбе: АОПҶТ, 2021. - С. 61–65.

* Ҳиссаи музди меҳнати миёнаи кормандони кироӣ дар маҷмуи даромадҳои пулии хонаводаҳои Озарбойҷон, Арманистон, Белорус, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Россия ва Украина ҳисоб карда шудааст.

** Ҳиссаи миёнаи хароҷот барои харидории маҳсулоти озуқа нисбати даромадҳои умумии хонаводаҳои Озарбойҷон, Арманистон, Белорус, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Россия ва Украина ҳисоб карда шудааст.

Дар давоми солҳои 2011-2020 суръати барзиёдшавии миёнаи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2,5%-ро ташкил намуда, аз 7807,2 ҳазор ба 9506,3 ҳазор нафар дар соли 2020 расид ва афзоиши табиӣи он дар соли 2020-ум 200,4 ҳазор нафарро ташкил кард, ки нисбати соли 2011-ум 10100 нафар бештар мебошад. Чунин афзоиши муттасили аҳоли талаб менамояд, ки нишондиҳандаҳои даромаднокӣ, хароҷоти моддию маънавӣ, кумакҳои иҷтимоӣ, ҷойҳои корӣ, ҷойгиршавии аҳоли дар минтақаҳо ва дигарҳо низ мавриди таҳқиқ қарор гиранд. Дар сурати мавҷуд будани номувозинатӣ байни ин нишондиҳандаҳо арзёбии сатҳи зиндагӣ мушкил мегардад.

Яке аз масъалаҳои асосӣ нишондиҳандаи ҳиссаи қувваи кори истифоданашуда дар иқтисодиёт мебошад, ки соли 2011-ум 50,6% ва соли 2020-ум 54,5%-ро ташкил намуд. Ин ҳолат боиси зиёд гардидани шугли ғайрирасмӣ дар иқтисодиёт ва кам гардидани ҳаҷми ММД мегардад. Гарчанде ки 22% қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашударо шумораи хонандагон ташкил кунанд ҳам, ҳиссаи бештари онҳо дар иқтисоди нӣхонӣ машғуланд ё дар муҳоҷирати меҳнатӣ қарор доранд, ки ин ҳолат ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсири мусбат мерасонад. Аз сабаби он ки ҳиссаи маблағҳо аз интиқоли муҳоҷирони меҳнатӣ дар ҳаҷми умумии даромадҳо нишон дода намешаванд, ин ҳолат арзёбии сатҳи зиндагиро мушкил мегардонад.

Диаграммаи 1. - Афзоиши мутлақи нишондиҳандаҳои бозори меҳнат дар солҳои 2011–2020 (ҳазор нафар)

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: АОПҶТ, 2021. – С.133.

Аз маълумоти диаграммаи 1 бармеояд, ки нишондиҳандаҳои аҳолии машғул ва қувваи корӣ дар сарҳади муайян ҳаракат мекунанд, аммо қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашуда барои солҳои 2011-2020 нобаробар рушд меёбад. Дар солҳои 2011-2020 суръати барзиёдшавии миёнаи захираҳои меҳнатӣ 2%, қувваи корӣ 1,08%, аҳолии машғул 1,13% ва қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашаванда 3,32%-ро ташкил намуд, ки он аз ҳама бештар мебошад. Ба ақидаи муаллиф, яке аз омилҳои афзоиш ёфтани қувваи кори дар иқтисодиёт истифоданашаванда ин қаноатбахш набудани дараҷаи музди меҳнати миёна мебошад.

Ҳиссаи асосии даромадҳои аҳолии қобили меҳнато новобаста аз соҳаи фаъолиятшон бояд музди меҳнат ташкил диҳад. Ин ҳолат боиси он мегардад, ки дар асоси истифодабарии техникаи мукамал, ташкили технология ва танзими меҳнат,

тақмили ихтисоси кормандон ва ғайра ҳосилнокии меҳнатро баланд бардорем. Ҳамзамон, нақши давлат бояд танҳо бо муайян ва муқаррар кардани намудҳои ҳадди ақали пардохт, ки дар заминаи даромади номиналӣ ва воқеии аҳоли ҳисоб карда мешавад, равона гардад [1, с.498].

Яке аз нишондиҳандаҳои ҷамъбасти сатҳи зиндагии аҳоли шароити манзил доништа мешавад, ки солҳои охир беҳтар шуда истодааст.

Ҷадвали 6. - Динамикаи шароити манзили аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 (млн м²)

Нишондиҳандаҳо	Соли 2011	Соли 2020	Соли 2020 нисбати соли 2011
Ҷамъи фонди манзил	67,9	104,8	36,9
аз он ҷумла: дар ихтиёри шахсии шаҳрвандон буда	63,9	103,7	39,8
ба ҳисоби миёна ба ҳар сокин, м ²	8,8	11,1	2,3
Фонди манзили шаҳрӣ	28,0	36,2	8,2
аз он ҷумла: дар ихтиёри шахсии шаҳрвандон буда	24,3	35,2	10,9
ба ҳисоби миёна ба ҳар сокин, м ²	13,7	14,7	10,0
Фонди манзили деҳот	39,8	68,6	28,8
аз он ҷумла: дар ихтиёри шахсии шаҳрвандон буда	39,5	68,5	29,0
ба ҳисоби миёна ба ҳар сокин, м ²	7,0	9,9	2,9

Сарчашма: Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: АОПҶТ, 2021. – С.199.

Аз маълумотҳои ҷадвали 6 маълум аст, ки соли 2020 ба ҳисоби миёна ба ҳар як сокин 11,1 м², аз он ҷумла; ба ҳар сокини шаҳр 14,7 м² ва ба ҳар сокини деҳот 9,9 м² рост меояд. Дар соли 2020 манзили дар ихтиёри шахсии шаҳрвандон буда 103,7 млн м²-ро ташкил намуд, ки нисбати соли 2011 ин нишондиҳанда 39,8 млн м² зиёд мебошад.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқоти интихобии хоҷагиҳои хонавода, маълум гардид, ки 49,8%-и хоҷагиҳои хонавода аз ҳаҷми умумии манзили дарихтиёрдошта қаноатманданд [5].

Диаграммаи 2. - Ҳаҷми умумии манзил

Сарчашма: Маълумоти таҳқиқоти интихобии гузаронидашудаи муаллифони оид ба арзёбии сатҳи зиндагии аҳоли. – Душанбе, 2019.

Қисми бештари хоҷагиҳои таҳқиқшаванда 49,8% аз ҳаҷми умумии манзили дарихтиёрбудаашон қаноатманданд ва танҳо 25,5% изҳори қаноатмандӣ надоранд.

Ҳамин тавр, аз рафти баҳодиҳии сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ёрии нишондиҳандаҳои оморӣ маълум гашт, ки сол то сол нишондиҳандаҳои тавсифкунандаи сатҳи зиндагӣ ба эътидол омада, аз рӯйи бештари нишондиҳандаҳо ҳолати беҳдошти он мушоҳида мегардад. Бо мақсади пурра дарк намудани беҳдошти

сатҳи зиндагӣ, тағйирёбии даромадҳои аҳолиро мавриди омӯзиши омӯри қарор додан лозим меояд.

Адабиёт:

1. Амонова, Д.С. Уровень жизни и особенности потребления населения Республики Таджикистан / Д.С.Амонова // Материалы третьей междунауч.- прак. конф. 19-20 июня 2015 года. Таджикский государственный университет коммерции. – Душанбе: «Ирфон», 2015. – С. 498-505.
2. Ахмадов, Ф.М. Арзёбии омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография / Ф.М.Ахмадов, Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Ашуров. – Душанбе, 2021. – 158 с.
3. Ахмадов Ф.М. Статистическая оценка показателей уровня жизни населения и особенности расчёта индекса развития человеческого потенциала в современных условиях Республики Таджикистан / Ф.М. Ахмадов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2019. - №6. - С. 123-131.
4. Интернет портал СНГ. Пространство интеграции [Электронный ресурс]. URL: <https://e-cis.info/news/566/91291/> (дата обращения: 04.10.2022).
5. Маълумоти таҳқиқоти интихобии гузаронидашудаи муаллифони оид ба арзёбии сатҳи зиндагии аҳоли. – Душанбе, 2019.
6. Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи омӯри. – Душанбе: АОПҚТ, 2020. - С. 10-73.
7. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ // Маҷмуаи омӯри. – Душанбе: АОПҚТ, 2021. – С.199.
8. Федоренко, Н.П. Система экономико – математических моделей для анализа и прогноза уровня жизни / Н.П.Федоренко, Н.М.Римашевской. – М.: Наука, 1986. - 262с.

УДК: 338.46

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ БАЌЗЕ САМТҲОИ ФАЌОЛИЯТИ ТИҶОРАТИЮ ХИЗМАТРАСОНИИ СОҲИБКОРОН: МУАММОҲО ВА РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУРАККАБИ ИҚТИСОДИ

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Тел.: +992 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Муаллиф дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ дар мақола фаёлияти тиҷоратию хизматрасонии соҳибкорон, муаммоҳо ва рушди он дар шароити таҳримҳои ҷаҳониро таҳқиқ намуда, афзалиятҳо ва муаммоҳои муносири рушди онро муайян намудаанд. Ба замири ин, дар мақола таснифот ва самтҳои афзалиятноки фаёлияти тиҷоратию хизматрасонии соҳибкорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудааст. Дар мақолаи мазкур, ҳамчунин, ҷанбаҳои назариявии фаёлияти тиҷоратию хизматрасонии соҳибкорон аз нуктаи назари олимони барҷастаи ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, саҳми самти мазкурро дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ муайян намудаанд. Қобили қайд аст, ки муаллиф дар натиҷаи таҳлилҳои омӯри ва назариявӣ пешниҳодҳои мушаххасро тавсия намудааст. Дар хотимаи мақола аз ҷониби муаллиф таҳлили вазъи мавзӯи мазкур таҳия гашта, барои беҳтар намудани сатҳ ва сифати фаёлияти тиҷоратию хизматрасонии соҳибкорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои муфидро таҳия кардааст.

Калидвожаҳо: фаёлият, тиҷорат, хизматрасонӣ, соҳибкорон, афзалият, рушд, муаммо, таҳрим, таҳлил, сатҳ, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ТОРГОВО- СЕРВИСНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ: ПРОБЛЕМЫ И ЕЕ РАЗВИТИЕ В СЛОЖНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: + 992 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

В результате научных исследований автор статьи исследует торгово-обслуживающую деятельность предпринимателей, проблемы и их развитие в условиях глобальных санкций, а также определяет актуальные приоритеты и задачи ее развития. Кроме того, в статье описаны классификация и приоритеты торгово-обслуживающей деятельности предпринимателей в Республике Таджикистан. В данной статье также анализируются теоретические аспекты предпринимательской и сервисной деятельности предпринимателей с точки зрения ведущих ученых мира и Республики Таджикистан, а также определяется вклад этой сферы в ВВП. Следует отметить, что автор в результате статистического и теоретического анализа дал конкретные рекомендации. В конце статьи автор анализирует ситуацию по данной теме и вносит полезные предложения по повышению уровня и качества предпринимательской и сервисной деятельности предпринимателей в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: деятельность, торговля, услуга, предпринимательство, приоритет, развитие, проблема, санкции, анализ, уровень, Республика Таджикистан.

THEORETICAL ANALYSIS OF SOME DIRECTIONS OF TRADING AND SERVICE ACTIVITIES OF ENTREPRENEURS: PROBLEMS AND ITS DEVELOPMENT IN DIFFICULT ECONOMIC CONDITIONS

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Analysis, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. Tel.: + 992 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

As a result of scientific research, the author of the article explores the trade and service activities of entrepreneurs, problems and their development in the context of global sanctions, and also determines the current priorities and tasks of its development. In addition, the article describes the classification and priorities of the trade and service activities of entrepreneurs in the Republic of Tajikistan. This article also analyzes the theoretical aspects of entrepreneurial and service activities of entrepreneurs from the point of view of the leading scientists of the world and the Republic of Tajikistan, and also determines the contribution of this area to GDP. It should be noted that the author, as a result of statistical and theoretical analysis, gave specific recommendations. At the end of the article, the author analyzes the situation on this topic and makes useful suggestions to improve the level and quality of entrepreneurial and service activities of entrepreneurs in the Republic of Tajikistan.

Key words: activity, trade, services, entrepreneurship, priority, development, problem, sanctions, analysis, level, Republic of Tajikistan.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба масъалаи рушди фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон борҳо дар суҳанронҳои худ ёдовар шудаанд. Алалхусус, Роҳбари давлат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016 қайд намуда буданд: «Рушди баҳши хусусӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ буда, то имрӯз доир ба тақвияти шароити давлат бо баҳши хусусӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, содагардонии расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ ва танзими фаъолияти иҷозатдиҳӣ қорҳои назаррас ба анҷом расонида шудаанд» [5].

Аз нуктаи назари олимони соҳаи иқтисодиёт, фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкориро классики назарияи иқтисодӣ ва бунёдгузори назарияи соҳибкорӣ А.Смит нисбатан муфассалтар кушодааст. Мутафаккири мазкур дар кори илмии худ бо номи «Таҳқиқот оиди табиат ва сабабҳои сарватмандии халқҳо», ки соли 1776 нашр шуда аст, модели классикии иқтисоди бозориро ба таври назариявӣ бунёд кардааст. А.Смит хусусияти ҳоси иқтисоди бозориро дар моликияти хусусӣ ва онро ба озодии иқтисодӣ вобаста медонад. Дар шароити мазкур механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ҳамчун механизми татбиқи озодии иқтисодӣ баромад менамояд ва, аз нигоҳи А.Смит, дар худ озодии интиҳоби фаъолияти тичоратию хизматрасонии

соҳибкориро ифода менамояд [8, с.51]. Фаҳмиши соҳибкорро А.Смит бо истифодабарии оптималии захираҳо «одами иқтисодӣ», яъне сифатҳои муайяни шахсӣ вобаста медонад. Ин сифатҳо инфиродӣ буда, манфиати шахсиро ифода менамоянд. Дар асоси чунин ақида А.Смит иқтисоди бозории таҳқиққардари инфиродӣ медонад ва ба сифати қувваи асосии пешбарандаи он ҳавасмандии манфиатҳои шахсиро дар назар дорад. Аз нигоҳи А.Смит, манфиати шахсӣ асоси бозорӣ ва ё «тартиботи табиӣ»-ро ташкил медиҳад. А.Смит чунин меҳисобад, ки рақобати иқтисодӣ дар иқтисоди бозории классикӣ байни моликони хусусӣ озод ва комил мебошад. Ин озодӣ аз ҳисоби шумораи зиёди харидорон ва фурӯшандагони озод ва ё дар сатҳи мустакил амалкунанда, ки ба хариду фурӯши дилхоҳ захираву маҳсулот машғуланд, вобаста мебошад. Дар чунин шароит воридшавӣ ба бозор ва тарки он бе назардошти монеаҳои қонунгузорӣ, технологӣ ва молиявӣ озодона амалӣ карда мешавад.

Яке аз самтҳои муҳимми иқтисодиёт ин фаъолияти тижоратию хизматрасонӣ ба ҳисоб рафта, пешравию он асоси пешрафти иқтисодиёти давлат маҳсуб меёбад. Маҳз рушди самти мазкур ба ташкили корхонаҳои хурду миёна, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, истехсоли молу маҳсулоти нав ва хизматрасонӣ, дар маҷмӯъ, ба пешравию иқтисодиёти мамлакат саҳми беандоза мегузорад.

Самти фаъолияти тижоратию хизматрасонӣ дар давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба инкишоф ҳудудан 60%-и [10, с.76] маҷмуи маҳсулоти дохилии онҳоро ташкил медиҳад. Ташкил ва ба роҳ мондани маҷмуи фаъолияти тижоратию хизматрасонӣ бошад, дар рушди иқтисодиёти миллӣ як заминаи хуби кафолати рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Пеш аз он ки дар бораи маҷмуи фаъолияти тижоратию хизматрасонии соҳибкорон сухан гӯем, мо бояд сохтори соҳаи фаъолияти тижоратию хизматрасониро таҳлил намуда, бо назардошти талаботи минтақавии онҳо, ташкил ва рушди онҳоро ба роҳ монем.

Дар соҳаи мазкур самтҳои гуногуни фаъолияти тижоратию хизматрасонии соҳибкорон мавҷуд мебошад, ки ҳар яки онҳо вазифаҳои мақсадноки худро доро мебошанд.

Аз он ҷумла:

- ✓ Хизматрасонии молиявӣ
- ✓ Хизматрасонии суғуртавӣ
- ✓ Хизматрасонии муҳосибӣ
- ✓ Хизматрасонии аудитӣ
- ✓ Хизматрасонии ҳуқуқӣ
- ✓ Хизматрасонии машваратӣ
- ✓ (консалтинг)
- ✓ Хизматрасонии кадрӣ
- ✓ Хизматрасонии маркетингӣ
- ✓ Муносибатҳои ҷамъиятӣ
- ✓ Хизматрасонии таблиғотӣ
- ✓ (реклама)
- ✓ Хизматрасонии логистикӣ ва ғайраҳо.
- ✓ Хизматрасонии ғимоявӣ дар назди давлат
- ✓ Хизматрасонии Адвокатӣ
- ✓ Омӯзишӣ-бизнес ва бизнес-тренинг
- ✓ Хизматрасонии бизнес-муррабӣ
- ✓ Идоракунии боваринок
- ✓ Баҳогузорӣ ба фаъолият
- ✓ Истифодаи IT-технологияҳо
- ✓ Хизматрасонии гумрукӣ

Таҳлилҳои назариявӣ нишон медиҳанд, ки ҳар як самти тижоратию хизматрасонии соҳибкорон бо мақсади муайяне равона гардида, соҳибкорон барои огози фаъолияти худ дар дилхоҳ самт метавонанд кори худро ба роҳ монанд.

Вазъи муосири иқтисодиёти ҷаҳон соҳибкоронро водор месозад, ки дар интиҳоби шакли фаъолияти худ хеле эҳтиёткор бошанд, тамоми таҳдидҳо ва муаммоҳои фаъолияти тижорати худро омӯхта онро шуруъ намоянд.

Ҳалли мушкилоти рушди тижорати хизматрасонии соҳибкорон яке аз масъалаҳои калидии давлатҳои иқтисодиёташон тараққиқарда ва рӯ ба тараққӣ ба ҳисоб рафта, рушди он барои пешравии ҳама гуна иқтисодиёт хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Шароити имрӯзаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки дар он бештар давлатҳои абарқудрат дар доираи бархӯрди манфиатҳо дар сиёсати иқтисодиёти ҷаҳонии худ бар зидди ҳамдигар таҳримҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоиро роҳандозӣ менамоянд, ки ин сиёсат ба рушди давлатҳои иқтисодиёташон рӯ ба тараққӣ таъсири манфии худро мерасонанд. Таҳрим, аслан, як қисми волеияти қонуние мебошад, ки хусусиятҳои ҳуқуқии манфӣ ё мусбиро ба бор меоварад. Дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва маъмурий таҳрими манфӣ ҳамчун намуд ё чораи ҷазо ба ҳисоб меравад. Дар баъзе санадҳои ҳуқуқии меҳнатӣ ва соҳаҳои дигари хоҷагии халқ таҳримро ҳамчун тадбирҳои ҳавасмандгардонии ҷазои мусбӣ пешбинӣ менамоянд.

Дар робита ба ҷорӣ намудани таҳримҳои кишварҳои ғарбӣ алайҳи Федератсияи Россия ва воқуниши ҷавобии Федератсияи Россия бар зидди таҳримҳо, сатҳи рушди иқтисодиёт дар мамлакатҳои ҷаҳон бениҳоят шадидтар гардида истодааст. Ин боиси як фазои саҳти фаъолияти тижорати хизматрасониҳои соҳибкорон ва суғанди рушди иқтисодиёти ҷаҳон гардидааст.

Аз он ҷумла, яке аз давлатҳои осебпазире, ки бевосита таҳримҳои гуногуни ҷаҳонӣ ба иқтисодиёташ таъсири ҷиддӣ мерасонад, ин Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Нобоваста аз таъсири таҳримҳои ҷаҳонӣ ба иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлол ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3–5 рӯз кам карда, ба таври ройгон ба роҳ монда шуда, аз ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда дар давоми солҳои соҳибистиқлолӣ (117 миллиард сомонӣ), аз ҷумла дар соли 2021-ум 13 миллиард сомонӣ қарз дода шудааст, ки 37 фоизи он ба соҳибкории истеҳсолӣ пешниҳод гардидааст [5].

Маврид ба зикр аст, ки аз се як ҳиссаи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти тижорати хизматрасонии соҳибкории хурд машғул мебошанд. Бо дастгириҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти тижорати хизматрасонии соҳибкорон дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ назаррас буда, рӯз то рӯз шумораи ин намуди фаъолият меафзояд. Тибқи таҳлили маълумотҳои омории нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳо, ки соҳибкорон ба фаъолияти тижорати хизматрасонӣ машғуланд, дар давоми 10 соли охир дорои чунин натиҷаҳо мебошанд.

Тибқи маълумоти омории расмӣ шумораи шахрвандоне, ки ба фаъолияти тижорати хизматрасонӣ машғуланд, сол то сол афзоиш ёфта, ин нишондиҳанда дар соли 2020 нисбат ба соли 2011 188 ҳазору 80 нафар зиёд гардидааст. Агар ба дигар нишондиҳандаҳои ҳамин самт аҳамият диҳем, баъзе аз онҳо дар соли 2020 рӯ ба поён рафта истодааст, ки албатта, ин аз пайдо шудани ҳамин гуна хизматрасониҳо дар шакли дигар ва бо сатҳ, сифат ва шароити замони муосир пешниҳоди истеъмолкунандагон гардида истодаанд. Тасдиқи гуфтаҳои метавонад аз натиҷаҳои рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дид, ки бевосита бо талоши пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бист соли охир рушди миёнасолони иқтисодиёт дар сатҳи 7,5 фоиз таъмин гардида, маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат аз 1,8 миллиард сомонии соли 2000-ум то 95 миллиард сомонӣ дар соли 2021 ва даромади буҷети давлатӣ аз 252 миллион сомонӣ ба 28 миллиард сомонӣ расонида шуд. Яъне, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ қариб 53 баробар ва буҷети давлатӣ 111 баробар зиёд гардида, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли беш аз 30 баробар афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 1. - Баъзе нишондиҳандаҳои фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорӣ дар солҳои 2011-2020

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Фарқи соли 2020 ба 2011
Шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти тичоратию хизматрасонӣ машғуланд (ҳазор нафар)	115,2	197,0	174,8	211,3	243,8	257,1	270,1	284,7	295,7	304,0	188,8
Дар хизматрасонии маишӣ	5,8	8,7	2,8	3,0	2,9	2,0	2,5	2,2	3,2	2,0	-3,8
Дар савдо ва хӯроки умумӣ	46,7	45,2	42,8	68,0	35,2	32,7	39,8	31,5	32,0	25,2	-21,5
Дигар намудҳои фаъолият	62,7	46,1	54,4	29,0	61,9	65,3	57,7	66,3	64,8	72,8	10,1
Шумораи корхонаҳои саноатӣ	1473	1586	1804	2164	2310	2043	1999	2161	2164	2283	810
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	75,4	79,6	76,3	81,7	81,2	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	8,9

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – .С.364/С.394

Маврид ба зикр аст, ки солҳои охир ба кишвар беш аз 150 миллиард сомони сармояи хориҷӣ, аз ҷумла 59 миллиард сомони сармояи мустақим ҷалб гардида, танҳо барои рушди соҳаи саноати кишвар беш аз 35 миллиард сомони сармояи мустақими хориҷӣ ҷалб гардидааст [5].

Қобили қайд аст, ки айни замон, ба ақидаи олимони ватании соҳаи иқтисод, аз он ҷумла Р.К. Рачабов, М.Х. Саидова, Р. Шариф, Ҳ.Н. Факиров, П.Д. Хоҷаев саҳми фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон дар маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 65-70% арзёбӣ мегардад [4; 5; 11].

Новобаста аз он, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на ҳама самтҳои фаъолияти тичоратию хизматрасонӣ тайи 10 соли охир рушд намуда истодаанд, вале ҳастанд самтҳои, ки бинобар сабаби омилҳои таъсиррасонии беруна, аз он ҷумла таҳримҳои ҷаҳонӣ алайҳи шарикони стратегияи Тоҷикистон, тибқи маълумоти оморӣ, бар акси ҳол чунин фаъолиятҳо кам гардида истодаанд. Масалан, ба фаъолияти тичоратию хизматрасонии маишӣ, савдо ва хӯроки умум. Соли 2011 ба фаъолияти тичоратию хизматрасонии маишӣ 5 ҳазору 800 нафар соҳибкорон мушғул буданд. Ин намуди фаъолият дар соли 2020 бошад, ба 2 ҳазор нафар соҳибкор расидааст, ки нисбат ба соли 2011 ҳудуди 3 ҳазору 800 нафар соҳибкор кам мебошад. Ба ҳамин монанд, нишондиҳандаи фаъолияти тичоратию хизматрасонии савдо ва хӯроки умум, ки дар соли 2011 46 ҳазору 700 нафарро ташкил медод, дар соли 2020 ба 25 ҳазору 200 нафар расидааст ва назар ба соли 2011 21 ҳазору 500 нафар соҳибкор кам мебошад.

Чӣ тавре ки аз таҳлилҳои ҷадвали №1 бармеояд, шумораи корхонаҳои саноатӣ дар кишвар сол то сол дар ҳолати зиёдшавӣ ва рушд қарор дошта, барои пешравиҳои иқтисодӣ кишвар саҳми беандоза мегузоранд. Дар баробари ин, корхонаҳои саноатӣ барои истехсоли молу маҳсулот ва фаъолияти тичоратию хизматрасонӣ мусоидат намудан, инчунин, ба аҳолии қобили меҳнат ҷойҳои корӣ низ фароҳам месозад. Шумораи корхонаҳои саноатии мамлакат дар соли 2011 ҳудуди 1473 ададро ташкил медод, ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 2283 адад расидааст, ки нисбат ба соли 2011 810 адад корхонаҳои нав ташкил гардида, дар онҳо барои 84 ҳазору 300 нафар ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шудааст.

Бо мақсади баланд бардоштани савияи донишҳои ҳуқуқӣ, молиявӣ ва иқтисодии соҳибкдороне, ки ба фаъолияти тичоратию хизматрасонӣ машғул мебошанд, расонидани кумак барои таҳияи лоиҳаҳои тичоратӣ ва дарёфти роҳҳои татбиқи онҳо, бахусус, ба субъектҳои соҳибкории навтаъсис ва ҷалби ҷавонон ба фаъолияти соҳибкорӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дар шахру ноҳияҳои кишвар ташкил намудани марказҳои хизматрасонӣ, ки дар як вақт вазифаи маркази таълимии соҳибкдоронро иҷро менамоянд, барои онҳо муълумоти зарурии соҳавиро пешниҳоду амалӣ намудааст. Бо ин мақсад, барои бартараф кардани монеаҳои маъмурӣ, таъмин намудани самаранокии хизматрасониҳои давлатӣ ба фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон ва аҳоли Ҳукумати мамлакат соли 2019 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ”-ро таҳия ва тасдиқ намуда, дар доираи ин қонун назорати давлатиро ба роҳ мондааст.

Таҷрибаи фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкдорони байналмилалӣ ва ватанӣ дар шароити таҳримҳои ҷаҳонӣ собит месозад, ки фаъолияти онҳо дар таъмини рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат нақши муассир гузошта, дорои як қатор афзалиятҳо мебошад. Аз он ҷумла:

- мутобиқшавии фаъолияти мустақилонаи шахсони ҳуқуқӣ ва инфиродӣ ва шароити хоҷагидорӣ маҳаллӣ;
- озодии том дар татбиқи амалии фаъолияти субъектҳои тичоратию хизматрасонӣ;
- сатҳи нисбатан пасти хароҷот барои фаъолият, хусусан сарфи воситаҳои молиявӣ ҷиҳати идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ;

- имконияти беҳад зиёд барои амалӣ гардонидани андешаи фардӣ, татбиқи қобилият ва нури қорӣ;

- эҳтиёҷоти ниҳоят қами сармояи ибтидоӣ ва қобилияти ба зудӣ ворид намудани тағйирот ба маҳсулот дар қараёни истеҳсолот;

- гардиши нисбатан суръатноки сармоя ва ғайра [6, с. 78].

Дар баробари ин, ҳастанд омилҳое, ки барои рушди фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон таъсири манфии худро мерасонанд. Омилҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаби босуръат рушд накардани фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон гардидаанд, ин гаронии андозбандӣ, ноустувории соҳибкорон дар фаъолият, муҳити носолим ё худ ҳислату одатҳои зараровари маъмурӣ, офатҳои зараровари табиӣ, нокифоя будани заминаҳои ҳуқуқӣ, қаллобӣ, ришваситонӣ ва ҳодисаҳои дигари анғезандаи бухрони иқтисодию иҷтимоидошта ба ҳисоб мераванд.

Дар баробари ин, муаммоҳое низ ҳама дорад, ки барои рушди фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон, махсусан, дар шароити таҳримҳои ҷаҳонӣ монеаҳоро эҷод менамоянд. Аз нуктаи назари олимони соҳавӣ, монеаҳои асосие, ки барои рушди фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон дар шароити таҳримҳои ҷаҳонӣ мушкилҳоро ба миён меоранд, инҳо арзёбӣ мегардад:

- ✓ норасоии воситаҳои молиявӣ;
- ✓ дастгирии нокифояи давлатӣ барои фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон;
- ✓ сатҳи пасти даромади аҳоли;
- ✓ норасоии зерсохторҳои хизматрасониҳо;
- ✓ монеаҳои маъмурӣ;
- ✓ иҷозат барои иҷроиши лоиҳаҳои давлатӣ;
- ✓ муаммоҳои ҷудо намудани биноҳои ғайриистикоматӣ барои фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон;
- ✓ мушкилоти мусоидат дар бозори мол ва хизматрасонӣ;
- ✓ зарурати иттилооти соҳибкорӣ;
- ✓ норасоии кадрҳои баландихтисос.

Аз натиҷаи таҳлилҳои назариявӣ ва омории фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон дар шароити мураккаби иқтисодӣ бармеояд, ки вазъи имрӯзаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ барои фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон ҳеле ҳассос, ҳавфнок ва ба фаъолияти онҳо таҳдидкунанда арзёбӣ гарида, бо дарназардошти дастгирии давлатӣ ва имтиёзҳои махсус низ бояд онҳо эҳтиёткорона фаъолият намоянд. Зеро то муътадил гардидани вазъи имрӯзаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, хотима ёфтани таҳдидҳо нисбат ба шарикони стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини субот (сулҳ) дар манотиқи ҷаҳон, пайдо шудани бозорҳои нав барои соҳибкорони ватанӣ, беҳтар гардидани вазъи молиявии аҳолии кишвар рушди фаъолияти тичоратию хизматрасонии соҳибкорон ҳеле мушкил мебошад. Лекин ба муаммоҳо ва мушкилот нигоҳ накарда, дар ин вазъ ҳастанд соҳибкорони муваффақе, ки фаъолияти тичоратию хизматрасонии хешро идома дода, саҳмгузор дар рушди иқтисодиёти кишвар мебошанд.

Адабиёт:

1. Гончарова, О.Ю. Развитие малого предпринимательства в условиях антироссийских санкций / О.Ю.Гончарова // Российское предпринимательство. — 2015. — Том 16. — №5. — с. 679–690. — [электронный ресурс] URL:

<http://www.creativeconomy.ru/journals/index.php/rp/article/view/127/>

2. Гончарова, О.Ю. Санкции как стимулирующий механизм предпринимательской деятельности / О.Ю.Гончарова // Интернетжурнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – 2015. - №2. – Том 7. [электронный ресурс] URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/25EVN215.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ. DOI: 10.15862/25EVN215

3. Низамова, Т.Д. Некоторые теоретические аспекты реструктуризации предприятий переходного периода / Т.Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: Сино, 2014. - Т. 2. - №2/10 (152). - С. 10-17.

4. Раджабов, Р.К. Региональные особенности развития сферы платных услуг / Р.К. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 234 с.
5. Раджабов, Р.К. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития/ Р.К.Раджабов, Х.Н.Факеров, М.Нурмахмадов. - Душанбе: Дониш, 2007. - 544 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. 22.12.2016. Ҳолати дастрасӣ: www.president.tj (санаи муроҷиат: 26.04.2022 с.).
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2021. Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ (маҷмуаи омӯрӣ). - 702 с. - С 364-394.
8. Смит, А. Исследования о природе и причинах богатства народов [Текст] : [в 2 т.] / Адам Смит ; отв. ред. Л. И. Абалкин ; [пер. с англ., введ. ст., коммент. Е. М. Майбурда] ; Российская акад. наук, Ин-т экономики – 1993. – 569с.
9. Сулаймонзода, Ш.Ф Таҳлили фаъолияти соҳибкории хурд дар комплекси агросаноатӣ / Ш.Ф.Сулаймонзода, А.Назаров // Паёми ДМТ. – 2019. - №3. – С. 114-119.
10. Сулаймонзода, Ш.Ф. Таҳлили назариявии дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи марказҳои таҷриба / Ш.Ф. Сулаймонзода, Н.Н. Нуралӣзода // Материалы IX Международной научно-практической конференции в рамках издания международного научного журнала «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2020: CENTRAL ASIA», СЕРИЯ «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ» 20-22 июня 2020 года в г. Нур-Султан (Астана), Казахстан, 2020. № 4(9). ТОМ 2. - 118 с. - С. 74-78.
11. Ҳабибов, С. Иқтисоди қорхона (ташқилот)-ҳои истеҳсоли / С.Ҳабибов, М.Ҷамшедов. - Душанбе: «Ирфон», 2014. – 352 с.
12. Эрман, М.А. Омӯзиши инфрасохтори рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.А. Эрман, А.А. Крицын, Р.С. Ступин // Бизнес-инкубатора ДИТ МОИ 16-20 октябри 2017. – С. 53.
13. Что такое Бизнес-навигатор МСП // Портал информационных ресурсов для предпринимателей АО «Корпорация МСП» [Электронный ресурс]. URL:<https://smbn.ru/msp/is/info.htm?isId=1@mspReestrIs&fld=10321520@SXFolder> (дата обращения: 3.12.2019).

УДК: 657 (075.8)
ТАСНИФОТ ВА ИСТИФОДАИ НАҚШАИ ҲИСОБҲОИ
БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ТИБҚИ СБҲМ ДАР ҚОРХОНАҲО

Олимов Дилшод Абдулхайрович, н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: 900826161. E-mail: dilshod.Olimov.2019@mail.ru

Иброҳимов Темурали Раҷабович, муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: 201945858.

Муаллифон дар мақолаи худ муҳим ва зарур будани ҳисобҳои муҳосибиро дар қорхонаҳо асоснок намудаанд. Ба ақидаи муаллифон, истифодаи нақшаи ҳисобҳои тибқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ субъектҳои хоҷагидори ахбори молиявӣ хоҷагидориро фаҳмои мушаххас гардониди, нисбати эътирофи онҳо, баҳодихи он ба талаботи иқтисодӣ бозорӣ андешаронӣ намудааст. Бинобар ин, дар мақола муаллифон оид ба дурусти истифода намудани нақшаи ҳисобҳои соҳаи рондаанд.

Муҳаққиқон дар мақолаи худ тартиби ба роҳ мондани ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро дар асоси стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ асоснок намуда, оид ба истифодаи нақшаи ҳисобҳои дар қорхонаҳо муассисаҳо тавсияҳои амалӣ додаанд. Аз маълумоти таҳлилкардашуда бармеояд, ки истифодаи нақшаи ҳисобҳои муосир нисбат ба ҳисобҳои пешина хубтар буда, муҳаққиқ истифодаи нақшаи нави ҳисобҳоро дар идоракунии онҳо дар субъектҳои хоҷагидорӣ тавсия медиҳад.

Аз нигоҳи муаллифон, хусусияти истифодаи нақшаи нави ҳисобҳо аз он иборат мебошад, ки мафҳуми бисёр амалиётҳои хоҷагӣ, ки дар шароити имрӯза дар фаъолияти корхонаҳои шакли молияташон гуногун бармеояд ба мафҳуми ҳисобҳо мувофиқ карда шудаанд. Муҳаққиқон истифодаи ҳисобҳои ба талаботи стандартҳо ҷавобгӯбударо ба ташиклоту муассисаҳо муҳим шуморидаанд.

Калидвожаҳо: нақшаи ҳисобҳо, стандартҳо, ҳисоботи молиявӣ, амалиётҳои воридотӣ, содирот, байналмилалӣ, дороиҳо, уҳдадориҳо, даромад, хароҷот.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАНА СЧЕТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА СОГЛАСНО МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ПРЕДПРИЯТИИ

Олимов Дилшод Абдухайрович - к.э.н., старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 900826161. E-mail: dilshod.Olimov. 2019@mail.ru

Иброхимов Темурали Раджабович - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 201945858.

Авторы в своей статье отмечают, насколько значима система счетов бухгалтерского учета на предприятиях. По мнению авторов, посредством применения плана счетов международных стандартов финансовой отчетности в хозяйственных субъектах можно получить и конкретную финансовую информацию.

Авторы считают, что применение плана счетов международных стандартов финансовой отчетности делает информацию хозяйственных субъектов более подробной и конкретной, ее оценка потребности возрастает на рынке. Поэтому в статье рассматривается вопрос о правильности использования плана счета бухгалтерского учета.

Исследователями в статье приведены правила применения счетов бухгалтерского учета на основе международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) и даны практические рекомендации по их использованию. По приведенным аналитическим данным, можно сделать вывод, что применение плана счетов лучше более современных по отношению старых. Исследователи дают рекомендации по использованию новых планов счетов в хозяйственных субъектах.

С точки зрения авторов особенностями применения новых планов счетов является то, что многие термины хозяйственных операций, которые происходят на предприятии разных форм собственности и сопоставлены с понятием счетов. Исследователь считает важным применение счетов, которые соответствуют требованиям стандартов.

Ключевые слова: план счетов, стандарт, финансовая отчетность, хозяйственный субъект, бухгалтерский учет, практический, активы, обязательство, доход, расход

CLASSIFICATION AND APPLICATION OF ACCOUNT PLAN ACCOUNT ACCOUNT ACCORDING TO INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS IN COMPANIES

Olimov Dilshod - candidate of economic sciences, senior lecturer of department of accounting of Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan Dushanbe, 64/14 Nahimov street. Phone: 900826161. E-mail: dilshod. Olimov. 2019@mail.ru

Ibrohimov Temurali Rajabovich - senior lecturer of department of accounting of Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan Dushanbe, 64/14 Nahimova street. Phone: 201945858.

The authors notes in his article how significant the accounting system in an organization is. According to the author, by applying the chart of accounts of international financial reporting standards in business entities, it is possible to obtain specific financial information.

According to the authors of the application of the plan of accounts of international financial reporting standards, information of business entities is made more detailed and its specific assessment of the demand in the market increases. According to this, the article discusses the issue of the correct use of the accounting plan.

The article provides the researcher with the rules for applying accounts based on international financial reporting standards (IFRS) and gives practical recommendations for their use. According to the

above analytical data, it can be concluded that the use of the chart of accounts in relation to older, more modern ones is better.

The researcher makes a recommendation on the use of new charts of accounts in economic entities. From the author's point of view, the peculiarity of the application of new plans of accounts is that many terms of business operations that occur in an enterprise of different forms of ownership are compared with the concept of accounts. The researcher considers important the use of accounts that meet the requirements of standards.

Keywords: chart of accounts, standards, financial statements, business entities, accounting, practical, assets, liability, dahod, expenses.

Гуруҳбандии ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибӣ аз рӯи сохтор ва таъинот нишон медиҳад, ки «Гардиш ва бақияи ҳисобҳо чиро мефаҳмонад?». Барои баҳисобгирӣ дар як объект баъзан ҳисобҳои сохташон гуногун истифода бурда мешаванд. Сохти ҳисобро гардиш (аз рӯи дебет ва кредит) ва бақия муайян мекунад. Ба сохти ҳисоб на танҳо мазмун иқтисодӣ, балки таъиноти ҳисоб низ таъсир мерасонад. Масалан, ҳангоми мавҷуд будани вазифаҳои гуногуни ҳисоб низ таъсир мегузорад. Ба ақидаи мо, ҳангоми мавҷуд будани вазифаҳои гуногуни ҳисобҳо (ҳисобгирии тағйироти амвол ё сарчашмаи он, ҳисобгирии масраф ё натиҷаҳо аз фурӯш, муайян кардани фоида ё зарар ва амсоли инҳо) сохт низ фарқ мекунад.

Дар мавриди гуруҳбандии ҳисобҳо аз рӯи сохтор ва таъинот онҳоро ба якҷанд гуруҳ ҷудо кардан мумкин:

1. Ҳисобҳои асосӣ;
2. Ҳисобҳои танзимкунанда;
3. Ҳисобҳои амалиёти тақсимкунӣ;
4. Ҳисобҳои бучавӣ;
5. Ҳисобҳои молиявӣ натиҷавӣ;
6. Ҳисобҳои ғайритавазунӣ.

1. Ҳисобҳои асосӣ барои назорат, мавҷудият ва ҳаракати амвол аз рӯи таркиб ва сарчашмаҳои ташкилҳои онҳо истифода бурда мешаванд. Онҳо барои он асосӣ ҳисоб меёбанд, ки объектҳои ба ҳисоб гирифташаванда ҳамчун асоси фаъолияти хоҷагии корхонаро ташкил мекунад.

Ҳисобҳои асосӣ се зергуруҳ тақсим мешаванд:

1. Ҳисобҳои асосии дорӣ;
2. Ҳисобҳои асосии уҳдадорӣ;
3. Ҳисобҳои асосии дороиҳо-уҳдадориҳо.

1.1. Ҳисобҳои асосии дороҳо - барои назорат ва ҳисобгирии воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, пулӣ, инчунин ҳисоббаробаркуниҳо бо дебиторҳо, истехсолоти асосӣ, маблағгузориҳои асосӣ, масоҳат, асбобҳои камарзишу тезфарсудашаванда, ҳисоби ҳисоббаробаркунӣ ва амсоли инҳо истифода бурда мешаванд.

Ин ҳисобҳо сохти ягона доранд ва танҳо бақияи дебетӣ дошта метавонанд. Дар дебити ин ҳисобҳо боқимондаи ибтидоӣ ва интиҳойӣ, инчунин воридшавии захираҳои моддӣ ва нақдӣ пулӣ нишон дода

мешавад. Дар кредити ин ҳисобҳо бошад, харочот, содирот нишон дода мешавад.

Дебет Сохтори ҳисоби дорой Кредит

Бақияи аввала (ибтидоӣ) мавҷудияти воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ, воситаҳои моддӣ ва пулӣ ё қарзӣ ба муассисаи мазкур. Гардиш - ворид шудани амвол ё зиёд шудани қарзи дебиторӣ дар корхонаи мазкур. Бақияи ниҳой - мавҷудияти воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ, воситаҳои моддӣ, воситаҳои пулӣ ва нақдӣ ё қарзҳои муассисаи мазкур дар охири давраи ҳисоботӣ.	Гардиш - масориф (додан)-и амвол ё пардохтани қарзи дебиторӣ.

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

1.2. Ҳисобҳои асосии уҳдадорӣ - барои ҳисобгирӣ ва тағйири сармояҳо, захираҳо, маблағгузориҳо ва тўхфаҳои пазируфташуда, қарзҳо, уҳдадорҳои муассиса ва ҳисоббаробаркунӣ бо иштирокчиён (сармояи оинномавӣ, сармояи захиравӣ, сармояи иловагӣ, фондаи тақсимнашуда, зарари пӯшонидашуда, қарзҳои кутӯҳмуддати бонкҳо ва амсоли инҳо) истифода мешавад. Бақияи ин ҳисобҳо танҳо кредитӣ шуда метавонад ва мавҷудияти сарчашмаҳои худро ҷалбкардашуда ва қарзҳо, ба ташкилотҳо шахсон алоҳида додашударо нишон медиҳанд. Кредити ин ҳисобҳо мавҷудият, зиёдшавии сарчашмаҳо қарзҳо ва дебет - камшавии сарчашмаҳо ва қарзҳоро нишон медиҳанд.

Дебет Сохтори ҳисоби уҳдадорӣ Кредит

Гардиш - камшавии сарчашмаҳо ва пардохти қарзҳо.	Бақияи аввала - мавҷудияти сарчашма ва қарзи муассиса дар аввали давра. Гардиш - зиёдшавии сарчашмаҳо ва қарзи корхона. Бақияи охир - мавҷудияти сарчашмаҳо ва қарзи муассиса дар охири давраи ҳисоботӣ.

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

1.3. Ҳисобҳои асосии дорой уҳдадорӣ барои ҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳои корхонаи мазкур ба муассисаҳои гуногун ва ашхоси алоҳида таъин шудааст. Дар ин ҳисобҳо, ҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо бо дебиторҳо ва кредиторҳо ё худ муассисаҳое, ки дебитор шуда истода, баъд аз якчанд амалиёт ба кредитор табиқ меёбанд ё баръакс. («Ҳисоббаробаркуниҳо аз рӯи бунак гирифташуда», «Ҳисоббаробаркуниҳо аз рӯи суғуртаи амвол ва ашхос», «Ҳисоббаробаркуниҳои пардохти маблағҳои ғайрибуҷавӣ», «Ҳисоббаробаркуниҳо оид ба суғуртаи иҷтимоӣ ва таъинотӣ», «Ҳисоббаробаркуниҳо бо ҳайат оид ба музди меҳнат» ва монанди инҳо). Аз ин сабаб, ҳамон як ҳисоб ҳам дорой ва ҳам уҳдадорӣ шуда метавонад.

Ҳангоми дар ҳисоби таҳлилӣ мавҷуд будани қарзҳои дебиторӣ ва ҳам кредиторӣ ин ҳисоб дорой ва уҳдадорӣ мешавад. Бинобар ин, барои муайян кардани бақия аз рӯи ин ҳисобҳо бо муқоисаи маблағи гардиши дебетӣ ва кредитии ҳисобҳои ҳисобгирии таҳлилӣ маҳдуд шудан лозим нест. Барои он, ки маблағи дар ҳисоби дебиторҳо буда, ҳамчун пардохти қарзи дигар корхонаҳо ҳисобида намешавад. Бақия метавонад бо шакли ҷузъи дар миқёси ҳар як корхона, шахс ё пардохт бароварда шавад. Ин дар баланс ба таври васею муфассал нишон дода мешавад. Ҷамъи маблағи дебет дар дороии баланс (баҳши 2), аммо ҷамъи маблағи кредитӣ - дар уҳдадории тавозун (баҳши 4 ва 5) инъикос мегардад [2, с. 86-88].

Сохтори ҳисобҳои дорой - уҳдадорӣ дар мисоли ҳисоби 10550 «Ҳисоббаробаркунӣ бо дигар дебиторон ва кредиторон» дида мебароем.

Дебет Сохтори ҳисоби асосии уҳдадорӣ Кредит

Бақияи аввала - қарзи дебиторӣ дар аввали давраи ҳисоботӣ. Гардиш: 1 - зиёдшавии қарзи дебиторӣ. 2 - камшавии қарзи дебиторӣ дар давраи охири ҳисоботӣ. Бақияи охир - қарзи дебиторӣ дар охири давраи ҳисоботӣ. $B2д = B1д + Гкг.$	Бақияи аввала - қарзи кредиторӣ дар аввали давраи ҳисоботӣ. Гардиш: 1 - зиёдшавии қарзи кредиторӣ. 2 - камшавии қарзи кредиторӣ. Бақияи охир - қарзи кредиторӣ дар охири давраи ҳисоботӣ. $B2к = B1к + Гк1 - Гдг.$

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Барои аниқтар фаҳмидани мазмуни ин ҳисоб ба ду зерҳисоб ҷудо карда, ҳар якero алоҳида дида мебароем.

Дебет Қисми фаъоли ҳисоби дорони «Дебиторон» Кредит

Бақияи аввала - қарзи дебиторӣ Гардиш - зиёдшави қарзи дебиторӣ Бақияи ниҳой - қарзи дебиторӣ	Гардиш - камшавии қарзи дебиторӣ

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Дебет Қисми фаъоли ҳисоби уҳдадории «Кредиторон» Кредит

Гардиш - камшавии қарзи кредиторӣ	Бақияи аввала - қарзи кредиторӣ Гардиш - зиёдшави қарзи кредиторӣ Бақияи ниҳой - қарзи кредиторӣ

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Ҳамин тавр, дар охири давраи ҳисоботӣ дебиторҳо аз муассиса 90000 сомонӣ қарздоранд. Дар навбати худ корхона дар охири давраи ҳисоботӣ аз муассисаҳои гуногун кредиторҳо - 160000 сомонӣ қарздор аст. Дар ин ҳолат, муассиса бояд (90000-160000) маблағи 700000 сомониرو дар давраи ҳисоботӣ пардохт намояд, дар ҳолате, ки қарзҳои дебиторино рӯнда тавонад.

2. Ҳисобҳои танзимкунанда. Ҳисобҳои танзимкунанда мазмун мустақил надоранд ва онҳоро ҳамчун илова ба ҳисобҳои асосӣ мекушоянд [3]. Онҳо барои дақиқкунӣ (танзим)-и қимати объектҳои, ки дар ҳисоби ҳисобҳои асосӣ аст, таъин шудааст, бинобар ин, ҳисобҳои танзимкунанда бо бақияи худ бақияи амволи ҳисобҳои асосиро кам ё зиёд мекунад. Ҳисобҳои танзимкунанда ба се гурӯҳ тақсим мешаванд:

2.1. Ҳисобҳои контрарӣ.

2.2. Ҳисобҳои иловагӣ.

2.3. Ҳисобҳои контрарӣ-иловагӣ.

2.1. Ҳисобҳои контрарӣ. Ҳисобҳои контрарӣ камшавӣ ва зиёдшавии маблағи амволи ҳисобҳои асосиро нишон медиҳад. Аз ҳамин сабаб, онҳо ба ҳисобҳои контрдорӣ ва контруҳдадорӣ ҷудо мешаванд. Ҳисобҳои контрдорӣ барои муайян кардани бақияи ҳисобҳои дорӣ таъин шудааст. Ин ҷо ду ҳисоб иштирок мекунад: асосӣ ва танзимкунанда. Ҳисоби асосӣ ба сифати ҳисоби дорӣ, ҳисоби танзимкунанда ҳамчун уҳдадорӣ (муқобил ё контрдорӣ) иштирок мекунад.

Бояд гуфт, ки ҳисоби контрдорӣ ба миқдори маблағи бақияи худ ҳисоби дорӣ асосиро кам мекунад. Масалан, ҳисоби 11120 «Хӯрдашави воситаи асосӣ» ба ҳисоби 11010 «Воситаи асосӣ», ҳисоби 11310 «Хӯрдашавии дорӣҳои ғайримоддӣ» ба ҳисоби 11200 «Дорӣҳои ғайримоддӣ», ҳисоби 10860 «Хӯрдашавии дорӣҳои камнарку тезхӯрдашаванда» ба ҳисоби 11090 «Асбобҳои камнарку тезхӯрдашаванда» [5, с. 208].

Ҳамин тавр, дар ҳисобгирии муҳосибӣ воситаҳои асосӣ дар вақти барҳамхӯрӣ ё фурӯш аз рӯи арзиши аввалашон ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар айни замон онҳо дар давраи чараёни истифодашон фарсуда мешаванд, қимати худро ба маблағи барои

фарсудадавӣ ҷудошуда гум мекунад. Барои фаҳмидани қимати воситаҳои асосӣ дар лаҳзаи барҳамдихӣ ё фурӯш аз арзиши аввалаашон маблағи фарсудадавиро баровардан лозим аст.

Фарз мекунем, ки агар қимати васоити асосӣ 2500 сомони ро ташкил диҳаду маблағи фарсудадави он дар ҳамин лаҳза 5000 сомонӣ бошад, пас ин ҳолат дар ҳисобҳо ба тарзи зайл инъикос карда мешавад:

Дебет 11010 Воситаи асосӣ Кредит

Бақия 25000	

Дебет 11120 Фарсудадави воситаҳои асосӣ Кредит

	Бақияи 5000

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон.

Пас боқимондаи арзиши воситаҳои асосӣ 20000 сомони ро ташкил медиҳад (25000-5000). Дар ин ҳолат ҳисоби 11010 «Воситаҳои асосӣ» ба сифати ҳисоби асосии уҳдадорӣ, «Фарсудадави воситаҳои асосӣ» бошад, нисбати ҳисоби контрдорӣ ҳамчун танзимкунада хизмат мекунад [5, с. 208].

Ҳисоби контруҳдадорӣ барои аниқ кардани маблағи сарчашмаҳои амволе мебошад, ки дар ҳисоби уҳдадорӣ аст. Маблағи боқимондаи ҳисоби контруҳдадорӣ ҳаҷми сарчашмаи ҳисоби асосиро кам мекунад. Дар ин ҳо ҳисоби асосӣ ҳамчун ҳисоби уҳдадорӣ хизмат мекунад, ҳисоби танзимкунада (контруҳдадорӣ) ба сифати ҳисоби дорӣ. Масалан, ҳисоби 33200 «Истифодабарии фоида» нисбати ҳисоби 33200 «Фоида ва зарар»:

Дар давоми сол фоида босуръат дар кредити ҳисоби 33200 «Фоида» афзудан мегирад. Фоидае, ки дар давоми сол аз рӯи таъинот истифода мешавад, аз маблағи он кам карда намешавад, то ки динамикаи ғунавӣ вайрон нашавад. Бинобар ин, маълумот оид ба истифодаи фоида дар тӯли сол дар ҳисоби контруҳдадорӣ танзимшавандаи 33200 «Истифодабарии фоида» сабт мешавад. Дар дебити ин ҳисоб маблағи андозҳои дар давоми сол ба буҷет пардохташуда ҳисоб карда мешавад [6, с. 186]. Дар охори соли ҳисоботӣ ин ҳисоб бо навишти муҳосибии Дт ҳисоби 33200 «Фоида» ва Кт ҳисоби 33200 «Истифодабарии фоида» пӯшида мешавад, ба маблағи дар давоми сол аз фоида баровардашуда фоидаи ҳақиқӣ кам карда мешавад.

Фарз мекунем, ки агар дар аввали сол фоида 50000 сомони ро ташкил диҳаду истифодаи маблағ аз ҳисоби фоида дар давоми сол 30000 сомонӣ бошад, пас ин дар ҳисобҳо ба таври зайл ифода мешавад:

Дебет Ҳисоби 32200 «Фоида ва зарар» Кредит

	Бақияи 50000

Дебет Ҳисоби 33300 «Истифодаи фоида» Кредит

Бақия 30000	

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон.

Ҳамин тариқ, даромади тақсимнашудаи корхона 20000 сомони ро ташкил медиҳад (150000-30000).

2.2. Ҳисобҳои иловагӣ бар хилофи контрарӣ бақияи амволи ҳисобҳои асосиро кам накарда, баръакс ба маблағи боқимондаи худ онро зиёд мекунад. Вобаста ба он ки кадом ҳисобро пурра мекунанд, онҳо ба дорӣ ва уҳдадорӣ ҷудо мешаванд.

Ҳисобҳои иловагии дорӣ ба маблағи бақияи худ, бақияи ҳисобҳои асосиро пурра мекунанд. Масалан, зерҳисоби амвол барои баҳисобгирии масорифи нақлиётӣ-захиракунӣ (харочот барои захиракунӣ ва ҳамлу нақл) ҳисоби танзимкунадаи иловагии дорӣ дорад.

Дар айнаи ҳол арзиши аслии ҳақиқии гирифтани арзишҳои моддӣ аз нархи хариди он ва масорифи нақлиётӣ-захиравии он ташаккул меёбад.

Мисол: Нархи ашёи хом ва маводи дар корхона буда 15000 сомони ро ташкил доду харочоти нақлиёт барои интиқоли он 900 сомони ро. Ин дар ҳисобҳо ба таври зерин нишон дода мешавад:

Дебет Ҳисоби «Ашѐи хом ва масолех» Кредит

Бақия 15000	

Дебет Ҳисоби «Тамоюл дар арзиши ашѐи хом масолех» Кредит

	Бақия 900

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон.

Таъѐан арзиши аслии ашѐи хом ва масолех 15900 сомони ро (15000+900) ташкил медиҳад.

Ба ҳисобҳои иловагии дорой ҳисоби 10750 «Хароҷоти тиҷоратӣ» низ дар иртибот ба 10719 «Фурӯши маҳсулот» дохил мешавад. Дар ҳисоби 10740 «Хароҷоти тиҷоратӣ» хароҷот оид ба ба фурӯши маҳсулот ба ҳисоб гирифта мешавад. Он ҳисоби дорой буда, бақия аз рӯи он ба маблағи хароҷот, ки барои бор кардани он ба воситаи нақлиёт сарф шудааст; гардиш аз рӯи дебет - хароҷот барои бор кардани маҳсулот дар моҳи ҳисоботӣ; гардиш аз рӯи кредит - маблағи дар моҳи ҳисоботӣ барои фурӯши маҳсулот сарфшуда баробар мебошад. Хароҷоти ҳармоҳаи тиҷоратии марбут ба фурӯши маҳсулот ба ҳисоби «Фурӯши маҳсулот» бо навиштаи дебети ҳисоби 10719 «Фурӯши маҳсулот», ва кредити аз ҳисоби 10750 «Хароҷоти тиҷоратӣ» аз ҳисоб бароварда мешавад. Дар натиҷаи ин амалиёт дар дебети 10740 арзиши пурраи маҳсулоти фурӯхташуда, ки аз арзиши аслии ҳақиқӣ ва хароҷоти тиҷорат иборат аст, инъикос мегардад [2, с. 44].

Фарз кардем, арзиши аслии ҳақиқии маҳсулоти боркардашуда 25000 сомони ро ташкил доду хароҷоти тиҷоратии маҳсулот бошад, 5000 сомони ро. Аз ин рӯ, арзиши пурраи маҳсулоти фурӯхташуда 30000 сомонӣ (25000+5000)-ро ташкил медиҳад.

Ҳисоби иловагии уҳдадорӣ ба миқдори маблағи мавҷудаи боқимондаи худ бақияи ҳисоби асосии пасивии марбутро пурра мекунад. Ин ҷо ҳар ду ҳисоб ба сифати ҳисобҳои уҳдадорӣ хизмат мекунад. Фарз мекунем ҳисоби 10420 «Захираҳо аз рӯи қарзҳои шубҳанок» нисбати ҳисоби 33200 «Ҷоида ва зарар». Қарзи шубҳанок гуфта қарзи дебитории корхонаро меноманд, ки дар муҳлати муайяншуда пардохта нашудааст ва мутобиқан қафолат дода нашудааст. Захира барои қарзҳои шубҳанок аз ҳисоби даромади корхона дар натиҷаи гузаронидани барӯйхатгирии қарзи дебитории муассиса, ки дар охири соли ҳисоботӣ гузаронида шудааст, ташкил карда мешавад. Қисми истифоданашудаи он дар охири сол ба даромади давраи ҳисоботии марбута ҳамроҳ карда мешавад. Бинобар ин, зерҳисоб 10420 ҳамчун ҳисоби танзимкунондаи иловагӣ бо ҳисоби 33200 истифода карда мешавад [4, с. 106].

2.4. Ҳисобҳои контрарӣ-иловагӣ. Ин ҳисобҳо дар худ нишонаҳои ҳисобҳои иловагӣ ва контрариро муттаҳид менамоянд. Ба ин ҳисоби 10900 «Баровардани маҳсулот» (қор ва хизмат) мисол шуда метавонад. Агар дар амалиёт ҳисоб бо усули сабти иловагӣ сураат гирад, ҳисоб ба сифати ҳисоби иловагии танзимкунонда хизмат мекунад. Вақте ки сабт бо усули несткунӣ (сторно) сураат гирад, ҳамчун ҳисоби контрарӣ хизмат мекунад [6, с. 137].

3. Ҳисобҳои амалиётӣ. Ҳисобҳои амалиёти ба се гурӯҳ чудо мешаванд:

- 3.1. Ҳисобҳои ҷамъкунӣ-тақсимкунӣ;
- 3.2. Ҳисобҳои бучавӣ-тақсимкунӣ;
- 3.3. Ҳисобҳои калкулятсионӣ.

Дар ҳолати гузаронидани хароҷотҳои идоракунии ва ташкили истеҳсолот чунин амалиётҳои зерин дода мешавад.

Дебет Ҳисоби 11830 «Хароҷоти умумистехсолий» Кредит

Хароҷоти умумистехсолий	Ҳисобҳои 10720 «Масолех». 10850 «ДК» 10520 «Ҳисоббаробаркунӣ бо ҳайат оид ба музди меҳнат». 22010 «Ҳисоббаробаркунӣ бо таъмингарон ва пудратчиён» ва ғ.

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Ба акидаи мо, ҳисоби 11830 «Хароҷоти умумихоҷагӣ» - ҳисоби дороии ҷамъкунандаю тақсимкунанда буда, дар давоми моҳ дар дебити он хароҷоти идоракунии хоҷагӣ (хароҷоти маъмурӣ-идоракунии, умумихоҷагӣ ва бемахсул) ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар охири моҳ ин хароҷотҳо ба монанди хароҷотҳои умумистеҳсолӣ байни намуду гурӯҳҳои маҳсулоти истеҳсолкардашуда, бештар тоносубан ба сметаи ин хароҷотҳо ба як воҳиди маҳсулот ё ки таносубан ба музди меҳнати коргарони истеҳсолоти асосӣ тақсим карда мешаванд.

Ин хароҷотҳо ба ҷараёни истеҳсолот бевосита алоқаманд набуда, аммо барои идоракунии корхона зарур мебошанд. Хусусан, дар шароити гузариши ба иқтисоди бозорӣ ва ташкили ҳисобгирии муҳосибӣ аз рӯи меъёрҳои ҷаҳонии ҳисобгирӣ ин хароҷотҳо дар ҳисобгирии ҷорӣ дар баланси муҳосибӣ ва нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо тарзи конкретӣ нишон дода мешавад [2, с. 49].

1. 2. Ҳисобҳои бучавӣ-тақсимкунӣ. Ин ҳисобҳо бо мақсади баҳисобгирии хароҷотҳо миёни давраҳои алоҳидаи ҳисоботӣ таъин шудаанд. Онҳо ба ҳисобҳои дорой ва уҳдадорӣ ҷудо мешаванд. Намунаи ҳисоби бучавӣ тақсимкунӣ, ҳисоби 10900 «Хароҷоти давраи оянда» мебошад. Дар ин ҳисоб он маблағро ба ҳисоб мегиранд, ки дар давраи ҳисоботии ҳозира хароҷот шуда, ба давраҳои ҳисоботи баъдина тааллуқ доранд. Аз ҷумла, дар ҳисоб чунин хароҷот дарҷ меёбад: хароҷот барои корҳои омодагии кӯҳӣ, корҳои тайёрӣ ба истеҳсол дар соҳаҳои мавсимии истеҳсолот; сохтани корхонаи нав, таҷҳизот ва агрегатҳо; рекултиватсияи замин; таъмири номунтазами воситаҳои асосӣ дар давоми сол; пардохти иҷора барои давраҳои баъдина ва монанди инҳо. Дар дебити ҳисоби 10900 хароҷот дар лаҳзаи иҷроиши он сабт мегардад. Дар ин маврид амалиёт дода мешавад: Дт ҳисоби 10720 «Масолах», 10850 «Акт», 10110 «Ҳазина», 10210 «Ҳисоби суратҳисоб», 22010 «Ҳисоби ҳисоббаробаркунӣ бо таъмиргарон ва пудрадчиён» ва ғайра ба ҳисоб гирифта мешавад. Аз кредити ҳисоби 10900 хароҷотҳо аз рӯи таъинот ба дебити ҳисоби 11010 «Маблағгузори асосӣ», 10730 «Истеҳсолоти асосӣ», 11830 «Хароҷоти умумихоҷагӣ», 10719 «Хароҷоти муомилот» ва ғайра хориҷ карда мешавад [4, с. 219].

Дебет Соҳти ҳисоби дороии бучавӣ-тақсимкунӣ Кредит

Бақияи аввала – хароҷоти ба давраҳои ҳисоботи баъдина, ки дар давраи пешина ба амал омадааст.	Гардиш – аз ҳисоббарории ҳиссаи хароҷотӣ дар давраи пештара, ки хангоми фаро расидани давраи ҳисоботӣ ба он гузаронида мешавад.
Гардиш - ҳисобгирии хароҷоти давраҳои ҳисоботии оянда дар соли ҷорӣ.	
Бақияи ниҳой - ҳисобгирии хароҷоти давраҳои ҳисоботӣ оянда	

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Барои ҳисобҳои пасивии бучетӣ-тақсимкунӣ ҳисобҳои 22700 «Даромадҳои давраи оянда» ва 22260 «Захираи хароҷотҳои дар пешистода ва пардохтҳо» намуна шуда метавонад.

3.3. Ҳисобҳои калкулятсионӣ. Дар ҳисобҳои калкулятсионӣ хароҷотҳои истеҳсолӣ, ки хангоми тартиб додани ҳисобу китобҳои калкулятсионӣ барои муайян кардани арзиши аслии ҳақиқии намудҳои мушаххаси маҳсулот ба назар гирифта мешаванд, инъикос мегардад. Аз рӯи дебити ҳисобҳои калкулятсионӣ хароҷоти аслӣ, аз рӯи кредит бошад, барориши маҳсулот дар давоми моҳ аз рӯи арзиши меъёрӣ, нақшавӣ ё бо нархи ҳисобгирӣ (яклухт ё шартномавӣ), дар охири моҳ бо арзиши аслӣ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Дар дебити ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти асосӣ» хароҷотҳои ашёи хом ва масолах, нимфабрикатҳо, масолаҳи ёрирасон, музди меҳнати асосӣ ва иловагии коргарони истеҳсолоти асосӣ, ҳиссачудокунӣ аз музди меҳнат ба суғуртаи иҷтимоӣ ва таъминотӣ, фарсудаҳои воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ, хароҷотҳои умумистеҳсолӣ, умумихоҷагӣ ва ҳоказоҳо инъикос карда мешаванд.

Сохтори ҳисобҳои калкулясионӣ

Бақияи аввала - боқимондаи истеҳсолоти нотайёр дар аввали давраи ҳисоботӣ. Гардиш – хароҷоти давраи ҳисоботӣ барои истеҳсолоти маҳсулот. Бақияи ниҳой – боқимондаи истеҳсолоти нотайёр дар охири давраи ҳисоботӣ	Гардиш – арзиши меъёрӣ, нақшавӣ, ё ҳисобии маҳсулоти истеҳсолшуда Фарқияти арзиши асли, маҳсулоти истеҳсолшуда аз нархи ҳисобӣ.

Манбаъ: Таҳияи муаллифон.

Дар кредити ин ҳисоб, дар тӯли моҳ барориши маҳсулоти тайёр аз рӯи арзиши меъёрӣ, асли, нақшавӣ ё ҳисобӣ инъикос мегардад, ки дар охири моҳ таҳрир ва бо истифодаи амалиёти иловагӣ (фарқияти манфӣ) ва ё қалами сурх (фарқияти мусбӣ) ба арзиши асли оварда мешавад.

Усули қалами сурх (сторно) вақте истифода мешавад, ки арзиши асли аз меъёрӣ камтар бошад. Фарқият бо ранги сурх навишта мешавад. Ин нишон медиҳад, ки бо ҳамин миқдор маблағи аввала кам мешавад. Дар ин маврид чунин навишта мешавад: Дт ҳисоби 10740 «Маҳсулоти тайёр», Кт ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти асосӣ».

Агар дар қархона барои ҳисобгирии маҳсулоти истеҳсолшуда, ҳисоби 11830 «Истеҳсоли маҳсулот» истифода бурда шавад, пас хароҷотҳои истеҳсолӣ дар давоми моҳ дар дебети ҳисоби 10730 ба ҳисоб гирифта мешаваду дар охири моҳ аз кредити ҳамин ҳисоб арзиши меъёрии маҳсулоти тайёршуда ба дебети ҳисоби 11830 хориҷ карда мешавад.

Маҳсулоти фурӯхташуда дар давоми моҳ бо арзиши меъёрӣ дар дебети ҳисоби 10719 ва кредити ҳисоби 11830 нишон дода мешавад. Дар охири моҳ фарқи арзиши аслиро аз арзиши меъёрӣ ё нархи ҳисобӣ муайян кардашуда, бо фарқияти он Дт ҳисоби 11830, Кт ҳисоби 10719 ва ё баръакс дода мешавад. Дар охири моҳ арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда аз дебети ҳисоби 11830 ба кредити ҳисоби 10730 кӯчонда мешавад.

Хулосаю пешниҳодҳои дар боло овардашуда чараёни қорӣ қардани СБҲМ дар субъектҳои хоҷагидорӣ тезонида, сифати ахбори субъектҳои хоҷагидориро нисбати фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ баланд мебардорад.

1. Гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва дохил шудан ба бозори ҷаҳонӣ зарурати қорӣ қардани СБҲМ тезонида, вазифаи муҳими сиёсиро иқтисодӣ мешуморем.
2. Таҷрибаҳои аввалини қорӣ қардани СБҲМ дар субъектҳои хоҷагидорӣ мамлакат аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин соҳа ҳоло мутахассисони касбӣ хеле кам буда, рӯз аз рӯз ба онҳо эҳтиёҷ пайдо мешавад.
3. Тайёр қардани мутахассисон оид ба бурдани ҳисобгирӣ мутобиқи меъёрҳои байналҳалқӣ талаб менамояд, ки дар макотиби олӣ, факултаҳои иқтисодӣ, шӯъбаҳои алоҳида оид ба тайёр қардани мутахассисон дар соҳаи истифодабарии СБҲМ омода карда шавад.
4. Бо назардошти тезонидани иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2006 сол «Оид ба чорабиниҳои иловагӣ доир ба қорӣ қардани меъёрҳои байналҳалқии ҳисоботи молиявӣ» дар назди корпоратсияю ширкатҳо, вазоратҳо, алалхусус Вазорати молияи ҚТ курсҳои омӯзиши СБҲМ қорӣ карда шавад.
5. Тавре ки тадқиқот нишон дод, қули низомномаҳо, дастурамалҳо, нақшаи ҳисобҳо оид ба истифодаи СБҲМ бо забони русӣ аз ҷоп бароварда шудааст. Ин дастраси на ҳама мутахассисоне, ки тавваҷҷуҳи омӯзиши СБҲМ доранд, мегардад. Бояд онҳо бо забони давлатӣ фаҳмою саҳеҳ ҷоп карда шаванд.
6. Нақшаи ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ аз камбудӣҳо ҳолӣ нест. Дар натиҷаи муҳоҳисаҳо ду гурӯҳ мутахассисон ақидаҳои муқобил пайдо шуда истодааст. Истифодаи ин ва ё он гурӯҳи ҳисобҳо ва ё ҳисобҳои иловагӣ дар зергурӯҳҳо

махдудият надошта бошанд. Дар мавриди зарурӣ онҳоро истифода бурдан лозим, агар зарурат набошад, истифода набаранд. Ин пешниҳоди мо дар сиёсати ҳисобгирии корхона бояд нишон дода шавад.

7. Омилҳои асосии зарурати пурра гузаштан ба СБҲМ бисёранд. Пеш аз ҳама, ин ба ҷалби сармоя, фаҳмиши ҳолати молиявӣ хоҷагидорӣ субъектҳо, бозоргирии амвол, қобилияти пардохти доштани муассиса ва коғазҳо. Вобаста ба иқтисодии корхонаву муассиса пешниҳод менамоем, ки нақшаи ҳисобҳои СБҲМ дар ду вариант - пурра ва одикардашуда ва ҳисоботи молиявӣ ҳам бо ҳамин мазмун тартиб дода шуда, пешниҳод карда шавад.

Адабиёт:

1. Бобиев И.А. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ: бартарӣ, камбудӣ ва пешниҳод /И.А. Бобиев. – Ҳуҷанд: Ношир, 2013, С. 186-189.
2. Бобомуродов П.Х. Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ / П.Х. Бобомуродов. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. - 216 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25.03.2011 - №702;
4. Каримов Н.Я. Нақшаи ҳисобҳо ва амалиётҳои муҳосибӣ. Дастури методӣ. /Н.Я. Каримов, Б.Қ. Раҳматов. – Душанбе: ДДМИТ, 2020. – 318 с.
5. Ойев Н.А. Моҳияти ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи СБҲМ дар фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ» /Н.А. Ойев, Р. Саидов// Маҷмуаи мақолаҳои ДМТ. - Душанбе, 2014. - 208 с.
6. Раҳимов С.Х. Баҳисобгирии молиявӣ. Дастури таълимӣ /С.Х. Раҳимов, Д.К. Ҳусейнов. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. - 268 с.

УДК: 336.3

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ТАДЖИКИСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Джаборова Мадина Джумаевна – старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: +992918221414. E-mail: madina_jaborova77@mail.ru,

В статье рассмотрены современные тенденции и наиболее важные показатели отечественной промышленности. Автором проведен сравнительный анализ развития промышленной отрасли Таджикистана, рассмотрены основные направления и перспективы устойчивого развития промышленности на основе Государственных программ дальнейшего развития промышленности в стране, показана структура отечественной промышленности. Несмотря на положительные показатели данной отрасли, наблюдается зависимость страны от внешних факторов, тем самым выявлены негативные явления и основные проблемы, влияющие на развитие отраслей промышленной сферы. Отражены существующие нерешенные задачи, которые препятствуют достижению долговременных тенденций для развития данной отрасли.

Ключевые слова: *промышленность, обрабатывающая промышленность, добывающая промышленность, металлургическая отрасль, Валовый внутренний продукт, промышленная продукция, электроэнергия, индустриализация, импортозамещение, инвестиции.*

САНОВАТИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИР

Ҷаборова Мадина Ҷумаевна - муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru

Дар мақола тамоюлҳои муосир ва нишондиҳандаҳои нисбатан муҳими саноати ватанӣ баррасӣ гардидааст. Таҳлили муқоисавии рушди соҳаи саноати Тоҷикистон гузаронида шудааст.

Дар асоси барномаҳои давлатии рушди минбаъдаи соҳаи саноати Тоҷикистон равандҳо ва имкониятҳои рушди устувори кишвар дида баромада шудаанд. Сохтори ватании соҳаи саноат нишон дода шудааст. Ба нишондиҳандаҳои мусбати ин соҳа нигоҳ накарда, вобастагии давлат аз омилҳои беруна мушоҳида мешавад, ки дар асоси он зуҳуроти манфӣ ва масъалаҳои асосӣ ба рушди соҳаҳои саноат таъсир мерасонанд. Масъалаҳои ҳалноёфтае инъикос ёфтаанд, ки барои расидан ба тамоюлҳои дарозмуддат ҷиҳати рушди соҳаи мазкур монеа эҷод менамоянд.

Калидвожаҳо: саноат, соҳаи саноати коркард, саноати истихроҷ, соҳаи металлургӣ, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, маҳсулоти саноатӣ, неруи барқ, саноатигардонӣ, воридотивазкунӣ, сармоягузорӣ.

TAJIKISTAN'S INDUSTRY AT THE PRESENT STAGE

Jaborova Madina Jumaevna - senior Lecturer, Department of economic theory, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, tel: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru

The article discusses current trends and the most important indicators of the domestic industry. A comparative analysis of the development of the industrial sector of Tajikistan is carried out. The main directions and prospects of sustainable development of industry on the basis of State programs for further development of industry in the country are considered. The structure of the domestic industry is shown. Despite the positive indicators of this industry, the country's dependence on external factors is observed, thereby revealing negative phenomena and the main problems affecting the development of industrial sectors. The existing unsolved problems that hinder the achievement of long-term trends for the development of this industry are reflected.

Keywords: industry, manufacturing industry, mining industry, metallurgical industry, gross domestic product, industrial products, electricity, industrialization, import substitution, investment.

Современные тенденции трансформационных процессов мирового экономического положения являются важной составной частью хозяйственного комплекса любой страны, бесспорным фактом считается промышленная отрасль, ядро материального производства.

В данной отрасли формируется львиная доля ВВП и национального дохода и играет ведущую роль в обеспечении различных отраслей экономики новыми материалами и орудиями труда, а также является основным фактором расширенного воспроизводства и научно-технического развития. В современной высоко конкурентной среде промышленность является индикатором экономического развития всех субъектов хозяйствования и решение проблем эффективного развития этой отрасли занимает главенствующее значение.

Учитывая приоритетность сферы промышленности в развитии отечественной экономики страны Лидер нации, основатель мира и национального единства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон объявил 2022-2026 годы «Годами развития промышленности». На сегодняшний день Республика Таджикистан представляется как сырьевой придаток, экспортирующая природные ресурсы, и самая высокая доля в общем объеме промышленной продукции принадлежит горнодобывающей отрасли – 32% в 2021 году. Однако в стране функционируют и развиваются сферы такие, как обрабатывающая отрасль, производство электроэнергии, металлургическая отрасль, пищевая, фармацевтическая, производство хлопчатобумажных изделий, производство строительных материалов и т.д.

Республика Таджикистан обладает существенным сырьевым потенциалом для обеспечения эффективного развития промышленности, а также многими специфическими и природными особенностями.

В настоящее время структура отечественной промышленности делится на три группы:

- добывающая промышленность (добыча полезных ископаемых), к которой относят отрасли, связанные с добычей и обогащением рудного и нерудного сырья;

- обрабатывающее производство, которое включает в себя предприятия по переработке продукции добывающей промышленности, полуфабрикатов, а также по переработке продукции сельского хозяйства, лесного и иного сырья;

- производство и распределение электроэнергии, газа и воды состоит из предприятий, деятельность которых связана со снабжением электроэнергией, газом и водой с использованием постоянной инфраструктуры трубопроводов и линий электропередач.

Основываясь на данных Статкомитета СНГ, Республика Таджикистан в 2021 году заняла первое место по росту промышленности среди стран постсоветского пространства. Объем промышленной продукции в этот период составил 38,8 млрд сомони, что на 23% больше, чем в 2020 году. Например, рост промышленности в РФ составил 5%, в Казахстане - 2,9%, в Узбекистане - 9,5%, в Кыргызстане - 0,2%.

По итогам 2021 года, в общем объеме промышленной продукции, львиная доля приходится на горнодобывающую отрасль – 32%, 20% приходится на производство электроэнергии и 19% - на пищевую промышленность. За анализируемый год страна экспортировала очищенную руду в общем объеме 271 тыс. тонн, цемента - 1,2 млн. тонн и хлопка - более на 100 тыс. тонн. Объем продукции горнорудной отрасли по сравнению с 2020 годом выросла на 61%. Годовой выпуск предприятий данной отрасли составила 12,4 млрд. сомони, что на 4,7 млрд больше, чем в 2020 году. Проведенный анализ свидетельствует о том, что пионером данной отрасли является ООО РМ «Зарафшон» с показателем 64%, небольшой результат принадлежат крупным предприятиям ООО «Пакруд» -13%, и ООО «ТВЕА Душанбе саноати кӯҳӣ» -10%.

Таким образом, несмотря на высокие результаты промышленной отрасли за последние два года, следует отметить, что существуют нерешенные задачи, которые препятствуют достижению долговременных тенденций. По нашему наблюдению, к основным проблемам отечественной промышленности относятся следующие факторы:

- физический и моральный износ основных фондов;
- научно-технологическая отсталость;
- зависимость от внешних рынков, в связи с незавершенным технологическим циклом;
- неполноценность производительности труда и отсутствия высококвалифицированного кадрового потенциала;
- высокие цены на энергетические ресурсы;
- недостаточные инвестиционные вложения;
- отсутствие финансирования исследований для инновационного развития промышленности
- высокий уровень неэффективных бюрократических процедур.

Все перечисленные факторы являются основой низкого спроса на отечественную произведенную продукцию. В связи с усилением глобальной конкуренции и интеграции национальной экономики в мировое хозяйство возникает необходимость в задействовании всех производственных отраслей с целью стабильного развития экономики страны. Таким образом, на основе вышесказанного следует отметить, что научно-методическое обоснование направлений эффективного развития промышленности, ориентированное на использование потенциалов страны, является своевременным и актуальным. Цели развития национальной промышленности на среднесрочный и долгосрочный периоды, должны быть ориентированы на инновационные вызовы мирового хозяйства и развитие эффективной рыночной производственной инфраструктуры.

Для преодоления и устранения негативных долговременных тенденций требуется разработка новых комплексных подходов к развитию промышленных предприятий, основанных на принципах и элементах экономики знаний, а также формирование организационно-экономических инструментов, позволяющих более эффективно создавать и использовать имеющийся ресурсный потенциал [1, с.35].

Учитывая вышесказанное, следует отметить, что именно государство должно реанимировать промышленность посредством принятия различных мер, и такими мерами могут быть:

- принятие стратегии развития промышленности страны на краткосрочную - 1-3 года, среднесрочную - 3-6 лет, долгосрочную - 6 и более лет, с указанием планов, целей, задач и шагов по их реализации. Стратегия должна включать три варианта действий: пессимистичный, реалистичный и оптимистичный;

- разработка и укрепление законодательной базы в сфере промышленности, введение различных преференций, в том числе налоговых, защита прав собственности в случаях, когда промышленные предприятия находятся в частной собственности;

- подготовка высококвалифицированных кадров, в том числе управляющих, инженеров и других специалистов, в которых нуждается промышленность республики, проведение правильной кадровой политики, отказ от системы «клановой», «родственности»;

- проведение усиленной инвестиционно-агитационной, таможенно-тарифной политики, вовлечение в этот процесс возможно большего числа сторон;

- расширение сотрудничества с различными странами по проведению консультаций, мастер классов, обмена специалистами, например, подписание контракта с Турецкой республикой, КНР, Кореей и т.д. для обучения специалистов;

- создание механизмов по увеличению переработки сырьевых ресурсов внутри страны с целью экспорта глубоко переработанной продукции и выпуск высококачественной импортозамещающей продукции для внутреннего рынка;

- моделирование промышленной системы [9, с.108-113].

Мы считаем, что один из подходов решения вышеуказанных проблем является сокращение объемов импорта, и в этом контексте важное значение имеет реализация программы импортозамещающего экономического роста в Республике Таджикистан, как основополагающей экономической политики и стратегии развития [3].

Учитывая все эти обусловлено-объективные особенности, Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, Эмомали Рахмон в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 г. объявил ускоренную индустриализацию страны, четвертой национальной стратегией, которая на прямую связана с необходимостью реализации мероприятий по стимулированию импортозамещающего экономического роста в ближайшей перспективе [2, с.163].

Формирование в национальном хозяйстве рыночной экономики способствовало расширению экономического пространства, требующего пересмотра методическо-концептуальных основ, ориентированных на эффективное развитие и повышения конкурентоспособности отечественной продукции, на основе высокотехнологичных предприятиях. Рост промышленного производства, напрямую зависит от постепенного расширения инвестиционных процессов. Таджикистан имеет высокий потенциал инвестиционных возможностей, которые позволят дать дополнительные 2-2,5% роста экономики в год с учетом улучшения эффективности производства. Анализ факторов роста показывает, что наиболее привлекательными инвестициями являются вливания в энергетический и промышленные сектора, основываясь на надежное удовлетворение внутреннего спроса на энергоресурсы, с целью создания продукции с высокой добавленной стоимостью.

В структуре экономики страны сельское хозяйство составляет значительную долю ВВП, однако после проведения ряда реформ в сфере агропромышленной сферы в 2010 году, пошли на спад посевные площади под хлопок, что отразилось на сокращении доли в ВВП. В настоящее время в экономике Таджикистана сохраняется существенная доля аграрного сектора -22,6% от ВВП, так как основным сегментом национального хозяйства остается сельское хозяйство, в котором преобладает растениеводство и где заняты около 65%

активной части населения страны. Доля промышленного сектора в структуре ВВП составила -17,5%, и торгового сектора - 15,9%. (см.рис.1)

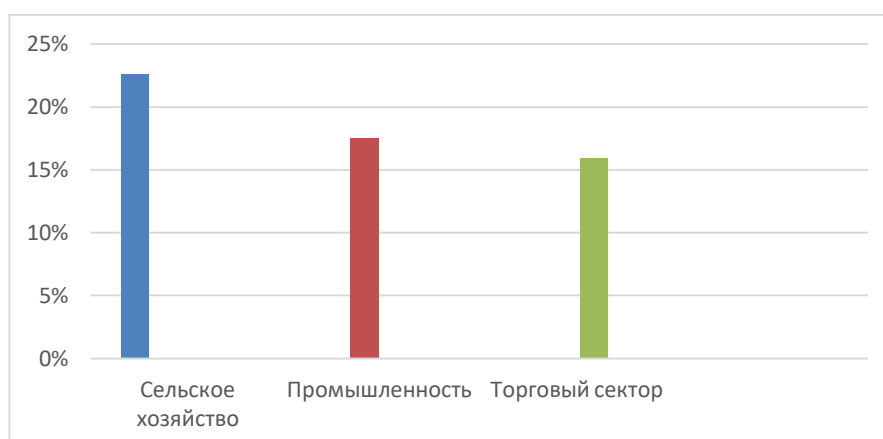

Рисунок 1. Доля промышленного сектора в структуре ВВП

Источник: разработано автором на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

Как показывает проведенный анализ в 2020 году, несмотря на сложную эпидемиологическую ситуацию в стране и в мире, в экономике страны наблюдалось наращивание объемов продукции сельскохозяйственного и промышленного производства, увеличился внешнеторговый оборот, что привело к росту объемов экспорта. Объем промышленного производства за анализируемый период вырос по сравнению с 2019 годом на 9,7%. Как было выше отмечено, рост промышленного производства был обеспечен за счет наращивания объемов в обрабатывающей промышленности на 17,4%, а в добывающих отраслях объем производства сократился на 4,3% по причине снижения мировых цен и сокращение внешнего спроса на продукцию металлических руд. Объем производства продукции сельского хозяйства в 2020 г. вырос на 8,1%, а продукции животноводства - на 10,7%.

В 2015 г. в стране действовало около 2310 промышленных предприятий, обеспечивших выпуск продукции в объеме 15654 млн. сомони, а в 2020 году количество промышленных предприятий составило 2274, что по сравнению с 2015 годом сократилось на 36 единиц. (см. таблицу 1)

Таблица 1. -Основные показатели, характеризующие промышленность Республики Таджикистан

Наименование	Годы						Темпы роста 2015 г. к 2020, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Число промышленных предприятий, всего единиц	2310	2043	1999	2161	2164	2274	-15
Число предприятий в добывающей промышленности, единиц	214	232	226	249	250	261	12
Объем промышленной продукции млн сомони,	15674	18182	22055	24393	27613	31890	105,88
Добывающая промышленность, млн сомони	1641	3004	4524	4686	4853	5123	434,47

Источник: разработано автором на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан за 2015-2020гг.

Так как за последние годы лидирующее место в промышленной отрасли начала занимать добывающая сфера промышленности, соответственно и число предприятий в данной отрасли выросло на 12%, но наблюдается сокращение число предприятий в других сферах промышленности. Объем промышленной продукции с 2015 года по 2020 года увеличился на 12216 млн сомони, и в основном рост наблюдается в обрабатывающей сфере, производства энергетики, добывающей и пищевой сфере. Удельный вес в промышленном производстве приходится на Согдийскую область - 50%, далее у Хатлонской области – 28,6 %, РРП – 11,8%, Душанбе - 8,9%, ГБАО – 0,7%.

Проведенный анализ современного состояния промышленной отрасли Республики Таджикистан свидетельствует о том, что несмотря на положительные показатели данной отрасли, наблюдается зависимость страны от внешних факторов, а также о неконкурентоспособной и неполноценной промышленной продукции с высокой добавленной стоимостью. В связи с этим необходима правильная, взвешенная государственная политика определения тех отраслей промышленности, которые впоследствии могут стать локомотивами для других. На наш взгляд, такими отраслями являются энергетика, пищевая, легкая, цветная металлургия и строительная отрасли. Большинство ученых-экономистов республики придерживаются такого мнения, что государственное регулирование, вмешательство в промышленную сферу должно быть ограниченным или, по крайней мере, согласованным с рыночным механизмом, мы же придерживаемся другой точки зрения. Степень государственного вмешательства на нынешнем этапе развития промышленности республики должна быть максимальной. Так, например, государственное регулирование использовалось для преодоления структурных сложностей в странах Западной Европы и США, в послевоенный восстановительный период в Японии, Франции и Германии, в странах, которые демонстрируют устойчивые темпы высокого экономического роста, – в Индии, Китае, странах Юго-Восточной Азии [4, с.56].

Таким образом, опираясь на мировую практику, появляется необходимость в создании благоприятного климата для размещения внутренних и внешних инвестиций, разработки концепций инновационного развития на основе специфических особенностей страны, моделирование промышленной системы и разработка методов подготовки высококвалифицированных специалистов. В связи с вышеизложенным, промышленная политика государства должна быть разнонаправленной, и для ее решения должны быть использованы разнообразные инструменты и механизмы, начиная с фискальных мер, и заканчивая привлечением иностранных инвестиций.

Литература:

1. Атабаева Ш.А. Современное состояние и перспективы развития промышленных предприятий Республики Таджикистан/ Ш.А. Атабаева // Экономика и предпринимательство. - 2013.- №7. – С. 179-185.
2. Алиджанов Д.А. Импортозамещающий экономический рост в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан): диссертация на соис.уч.ст.д.э.н./ Д.А. Алиджанов. – Худжанд, 2021. – 316 с.
3. Государственная Программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 годы от 26 ноября 2016 года, № 503.
4. Игониная Л.Л. О механизмах переориентации денежных потоков в реальный сектор экономики /Л.Л. Игониная// Финансы. – 2000. - № 10. - С. 57-59.
5. Национальная стратегия развития Таджикистана до периода 2030 года. – Душанбе, 2016 г. – 70 с.
6. Среднесрочная программа развития Республики Таджикистан на 2016-2020 гг. – Душанбе, 2016. – 58 с.
7. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 гг. - Душанбе, 2020. – 64 с.

8. Программа развития цветной и черной металлургии на период до 2025, от 1 марта 2019 года, №93 –12 с.

9. Ходжаев П.Д., Джаборова М.Д. Анализ и оценка экономических показателей современного состояния цветной металлургической отрасли Республики Таджикистан/П.Д.Ходжаев, М.Д.Джаборова//Экономика Таджикистана. – 2021. -№3. – 264с.

10. Хушмуҳаммадзода З., Юсупова Х.Х. Моделикунонии низоми саноатӣ ҷиҳати идоракунии самараноки татбиқи ҳадафи стратегии кишвар / З. Хушмуҳаммадзода, Х.Х. Юсупова// Паёми молия ва ӣқтисод. – 2021. - №3. - (27) – Стр 108-114.

УДК: 338.4

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ҲИФЗИ ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР

Холиқзода Аҳлиддин - муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Телефон: (+992) 931573257. E-mail: holikzodaahliddin@gmail.com

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф дар мақола асосҳои илмиро аз нигоҳи методологӣ ва концептуалӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, мафҳуми бунёдие, ки дар ин раванд истифода карда мешаванд, аз нуктаи назари илмӣ асоснок намудааст.

Бо истифода аз назарияҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба идоракунии ҳифзи иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ, муаллиф фикру ақидаҳои худро баён доштааст. Ҳамзамон, муаллиф дар мақола оид ба таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ дар самти ҳифзи иҷтимоӣ яқинанд модели ҳифзи иҷтимоии аҳолиро пешниҳод намудааст.

Дар хулоса бо нуктаҳои муҳим ақидаҳои муаллиф роҷеъ ба ҳифзи иҷтимоии аҳоли ироа гардидааст.

Калидвожаҳо: ҳифзи иҷтимоӣ, идоракунии иҷтимоӣ, нафақа, моделҳои ҳифзи иҷтимоӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, менечменти иҷтимоӣ, равандҳои руиши иҷтимоӣ, идоракунии фаъолияти иҷтимоӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТОЙ В УСЛОВИЯХ РЫНКА

Холиқзода Аҳлиддин - старший преподаватель кафедры финансов и кредита, Кулябский государственный университет им.А.Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Телефон: (+992) 931573257. E-mail: holikzodaahliddin@gmail.com

В данной статье исследуются теоретические аспекты управления социальным обеспечением в условиях рыночной экономики. В статье автор рассматривает научные основания с методологической и концептуальной точек зрения, а основные понятия, используемые в этом процессе, обоснованы с научной точки зрения.

Используя теории зарубежных и отечественных ученых об управлении социальной защитой в рыночных экономических условиях, автор высказал свое мнение. При этом в статье о социальной защите в развитых зарубежных странах автор представил несколько моделей социальной защиты населения.

В заключении представлены взгляды автора на социальную защиту населения с важными моментами.

Ключевые слова: социальная защита, социальное управление, пенсия, модели социальной защиты, социальная защита населения, социальный менеджмент, процессы социального развития, управление социальной деятельностью.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE MANAGEMENT OF SOCIAL PROTECTION UNDER MARKET CONDITIONS

Kholiqzoda Ahliddin - senior Lecturer of the Department of finance and credit of the faculty of finance and economics Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360. Republic of

This article explores the theoretical aspects of social security management in a market economy. In the article, the author examines the scientific foundations from the methodological and conceptual points of view, and the fundamental concepts used in this process are substantiated from a scientific point of view.

Using the theories of foreign and domestic scientists about the management of social protection in market economic conditions, the author expressed his opinion. At the same time, in his article on social protection in developed foreign countries, the author presented several models of social protection of the population.

In conclusion, the author's views on the social protection of the population with important points are presented.

Key words: social protection, social management, pension, models of social protection, social protection of the population, social management, social development processes, social activity management

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, зарурати таҳкими иҷтимоӣ дар Конститутсияи кишвар дарҷ гардидааст. Воситаи таҷассуми ормонҳои иҷтимоӣ сиёсати иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, ки барои таъмини ҳамгироии инсон ба ҷомеаи зудтағйирёбандаи муосир пешбинӣ шудааст. Ба сифати механизми татбиқи сиёсати иҷтимоӣ бошад, идоракунии иҷтимоӣ ё менеҷменти иҷтимоӣ баромад мекунад. Идоракунии иҷтимоӣ ҳамчун институти иҷтимоӣ зоҳир мешавад, ки аз низоми оқилона сохташудаи институтҳо ва муносибатҳои табиӣ инкишофёфтаи иштирокчиёни муносибатҳои иҷтимоӣ иборат аст.

Мақсади асосии мақолаи мазкур ин омӯзиши асосҳои илмӣ аз нигоҳи методологӣ ва концептуалӣ буда, мафҳуми бунёдии дар ин раванд истифодашаванда аз нуктаи назари илмӣ асоснок кардан мебошад.

Идоракунии иҷтимоӣ ба тағйирёбии равандҳои иҷтимоӣ, ки ба ҳаёти ҷомеа таъсири манфӣ мерасонанд, нигаронида шудааст. Ба ин муносибат, чунин мафҳуме, аз қабилӣ назорати равандҳо аҳамияти калон пайдо мекунад. Дар зери мафҳуми идорашаванда будани раванд имкони воқеии даҳлати оқилона ба ҷараёни он, имконпазирии таъсир расонидан ба ҳаракати барои самти ҷомеа қабилӣ қабул фаҳмида мешавад [1, с. 245].

Ҳадафи мазкур метавонад тавассути сохтан ва тарҳрезии воқеияти нави иҷтимоӣ, равандҳои рушди иҷтимоӣ, муҳити иҷтимоӣ барои инсон мусоид, таъсиси созмонҳои ҷамъиятии ба шароити нав мувофиқ, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва баланд шудани дараҷаи адолати иҷтимоӣ ва ҳамфикрии аҳли ҷамъият ба даст ояд.

Идоракунии фаъолияти иҷтимоӣ ҳамчун як намуди идоракунии иҷтимоӣ таъсири бошуурона ба равандҳои ташкил ва рушди кумаки иҷтимоӣ ва дастгирии аҳоли тавассути муассисаҳои давлатӣ ва шаҳрӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хайриявӣ, роҳбарон ва мутахассисонро ифода мекунад.

Мақсади идоракунии фаъолияти иҷтимоӣ роҳнамоии ташкили хизматрасонии иҷтимоӣ ба шумор меравад, ки ба ҳадди камтарин расонидани зарар аз мавҷудияти мушкilotи иҷтимоӣ ва фаъолсозии иқтисодии ҷомеа, рафъи монеаҳо дар роҳи мутобиқшавӣ ва ҳамгироӣ, одамони суғир ҳифзшаванда дар ҷомеа бо назардошти шароитҳои мавҷудаи имкониятҳои иқтисодии мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ нигаронида шудааст [4, с. 146-152].

Ба андешаи мо, таърифи нисбатан мукаммалтари ҳифзи иҷтимоӣ аз тарафи Н.И. Никифорова пешниҳод гардидааст, ки мазмунӣ зеринро дар бар мегирад: «Ҳифзи иҷтимоӣ ин низоми муносибатҳои иҷтимоӣ, тадбирҳо ва қарорҳои ҳуқуқие мебошад, ки ҳар як узви ҷамъиятро аз таназзули иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ дар натиҷаи ногаҳонӣ ва яқбора бад шудани ҳолати ҷисмонӣ, ки дар шароити некуаҳволии ӯ, таҳдид

ба саломатӣ ва ҳаёт, имконнопазирии дарк намудани неруи меҳнатӣ ва шаҳрвандии худ ҳифз мекунад» [7].

Ба андешаи доктори илмҳои иқтисодӣ А.П. Ковалев: «Таъминоти иҷтимоӣ ин низоми муносибатҳои тақсимкунадааст, ки дар ҷараёни он аз ҳисоби як қисми даромади миллий барои таъминоти моддӣ ва хизмати шаҳрвандон фондҳои ҷамъиятии воситаҳои пулӣ ташкил ва истифода мешаванд».

Тафсири мазкур, ба андешаи мо, ба таври рӯякӣ - сатҳӣ кушода шуда, моҳияти ин мафҳумро ошкор намекунад, зеро хизматрасонии шаҳрвандон на танҳо таъминоти иҷтимоӣ, балки мафҳуми васеъро дар бар мегирад.

Бинобар ин, ба фикри мо, пеш аз ибораи «хизматрасонӣ ба шаҳрвандон» зарур меояд, ки калимаи «иҷтимоӣ» илова карда шавад.

Ҳамин тавр, ба гуфтаи К.С. Батигин: «Таъминоти иҷтимоӣ ин низоми таъминоти моддӣ ва хизматрасонии шаҳрвандон аз рӯи синну сол, беморӣ, маъҷубӣ, бекорӣ, аз даст додани саробон, тарбияи фарзанд ва дигар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун мебошад» [3, с. 7].

Ба андешаи М.И. Хоҷаева: «Вазифаҳои мақсадноки таъминоти иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки вай шакли махсуси қонеъ гардондани эҳтиёҷоти манбаъҳои василаи рӯзгор ва зиндагии пиронсолон ва маъҷубон ба ҳисоб меравад» [12, с. 120].

М.Х. Абдурахмонова чунин таърифи таъминоти иҷтимоиро пешниҳод намудааст: «Таъминоти иҷтимоӣ ин низоми тадбирҳои амалигардонии сиёсати иҷтимоии давлат мебошад, ки ба таъмини шаҳрвандон бо суғуртаи ҳатмии нафақа аз рӯи синну сол, маъҷубият, суғуртаи тиббӣ, кумакпулиҳо барои беморӣ, барои бекорӣ, бо сабаби гум кардани саробон ва дар дигар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун аз ҳисоби маблағҳои ғайрибуҷетӣ ва буҷетӣ имтиёзҳо нигоҳ дошта мешавад» [1, с. 163].

Дар илм ва амалияи муосири иқтисодӣ дар баробари мафҳуми таъминоти иҷтимоӣ, чунин категорияи иқтисодӣ, ба монанди ҳифзи иҷтимоии аҳоли истифода мешавад, ки моҳияти он дар намудҳои хизматрасонии иҷтимоӣ нишон дода шудааст. Аз ин ҷост, ки масъалаи муайян кардани умумият ва тафовути ин мафҳумҳо ба миён омад.

Тавре М.И. Хоҷаева қайд мекунад: «Ҳифзи иҷтимоӣ ва амнияти иҷтимоӣ, ки дар ҷомеа аз ҷониби давлат ташкил карда шудааст, ин як соҳаи ба ҳам пайвастании манфиатҳои ҳаётан муҳими шаҳрвандон, муносибатҳои моликият ва тақсимот, усулҳои ҳуқуқӣ ва усулҳои ба танзим даровардани онҳо, сиёсати иҷтимоии давлат ва ҳуқуқи иҷтимоӣ-иқтисодии инсон мебошад» [12].

Д.У. Султонзода қайд мекунад, ки ҳифзи иҷтимоӣ дар моҳияти худ муҳимтарин механизми мутобиқшавии низоми сиёсӣ мебошад.

Аз интиҳоби самти концептуалии ҳифзи иҷтимоии аҳоли устувории стратегӣ ва устувории як низоми муайяни сиёсӣ ба таври ҷиддӣ вобаста аст [9, с. 5-6].

Асосҳои назариявии идоракунии иҷтимоӣ бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои идоракунии дар коллективҳои истеҳсолӣ дар асарҳои Э. Майо, П. Друкер, Ч. Барнард, Г. Саймон, С. Оптнер, Р. Акофф дар концепсияи «бюрократияи оқилона»-и М. Вебер инъикос ёфтаанд.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳкими ҳифзи иҷтимоӣ, суғуртаи иҷтимоӣ ва таъмини шуғли аҳоли маҷмуи ҷорабиниҳои таъмини кафолатҳои конститусионии ҳуқуқи шаҳрвандони ҷумҳурӣ муайян шудаанд [8].

Мафҳуми идоракуниро дар кори иҷтимоӣ ошкор намуда, Е.И. Холостова онро ҳамчун «низоми идоракунии фасеҳи соҳибкорӣ дар ҷомеа, ки ба танзими самаранокӣ вазъи иҷтимоии ҳамаи иштирокчиёни ҳаёти ҷамъиятӣ ва таъмини рушди онҳо ҳамчун субъекти ҳама гуна муносибатҳои ҷамъиятӣ, таъмини мавҷудияти шоистаи мутамаддин нигаронида шудааст», тавсиф мекунад.

Ба маънои васеъ, идоракунии равандҳои иҷтимоӣ ин таъсири мақсаднок ба шароити зиндагӣ барои мувофиқ кардани онҳо бо ниёзҳои воқеии шахсони алоҳидаро дар назар дорад. Ба маънои маҳдуд ин таъсир ба муносибатҳои байни одамон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ барои беҳтар намудани шароити зиндагонӣ мебошад [10, с. 1158-1170].

Дар сатҳҳои гуногуни ташкили низоми иҷтимоӣ ин тавассути ташаккули қоидаҳои ягонаи рафтори расмӣ ва расонидани таъсири мақсаднок ба унсурҳои низоми иҷтимоӣ ба даст оварда мешавад.

Самаранокӣ чунин таъсир аз бисёр омилҳо вобаста аст, ки яке аз онҳо суръати расонидани иттилооти муҳим ба мухотиби ниҳой мебошад. Охири тавассути технологияҳои коммуникатсионӣ, ки дар ҷомеа хеле маъмуланд, аз ҷумла рақамӣ амалӣ карда мешавад. Дар натиҷа, дар идоракунии иҷтимоӣ тағйироти зерин мушоҳида мешавад:

- дар низоми фаъолияти қонунгузорӣ зиёд шудани шумораи санадҳои меъёрии тасдиқшуда ва муқаррароти дар онҳо пешбинишуда мушоҳида мешавад, ки ба дигаргунсозии сохторҳо ва механизмҳои идоракунии низомҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақавӣ таъсир мерасонанд;

- шакливазкунии ҳокимияти иҷроия дар маҷмӯъ ва сохторҳои идоракунӣ, аз ҷумла чӣ аз ҷиҳати кадрӣ ва чӣ аз ҷиҳати функционалӣ ба вучуд меояд;

- дар сатҳи ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва илмӣ дарки танқидии вазъияти баамаломата инкишоф ёфта, оид ба навсозии низоми идоракунии давлатӣ таклифҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок тартиб дода мешаванд;

- шакливазкунӣ на танҳо таҳияи қоидаҳои нави рафтори корпоративӣ, интиҳоби кадрҳо мувофиқи талаботи навро дар назар дорад, балки ҷорӣ намудани технологияҳои дахлдори рақамӣ, коркард ва нигоҳдории иттилоотро низ дар бар мегирад, ки такмили ҷанбаҳои гуногуни раванди меҳнатро дар соҳаи мазкур таъмин менамояд;

- тартиби институтсионалии ташаккулёфта меъёрҳои рафтори иҷтимоиро, ки ба шароити атроф мувофиқанд, таҷдиди назар мекунад ва бо муҷозот ё таҳримҳои мувофиқ таъмин карда мешавад.

Мазмунӣ равандҳои мазкур аз моҳияти идоракунии иҷтимоӣ ҳамчун таълимот бармеояд, ки тақсими афзалиятҳоро дар татбиқи манфиатҳои асосии иҷтимоии ҷомеа пешбинӣ мекунад. Ин механизмҳои иҷтимоиро ташкил медиҳад. Механизмҳои мазкур маҷмӯи амалҳои дар бар мегирад, ки имкон медиҳанд ба ҳадафи муҳимтарин ба таври оптималӣ ноил шаванд. Доктрина танзими мақсадноки равандҳои ҷамъиятиро амалӣ намуда, маҷмӯи ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъиятиро, ки воқеан устувории ҷомеаро таъмин мекунанд, ба назар мегирад [13, с. 123].

Мақсадҳои идоракунии давлатии ҳифзи иҷтимоӣ бояд нисбат ба категорияҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли фарқ кунанд.

Чуноне ки амалияи ҷамъиятӣ нишон медиҳад, идоракунии низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар марҳалаи ҳозира асосан ба инкишофи шаклҳои ҳифзи иҷтимоии дорои хусусияти пешгирикунанда нигаронида шудааст. Ин, пеш аз ҳама, ба пешгирии мушкилиҳои оилавӣ тавассути сарпарастии оилаҳои дахлдор дахл дорад. Шубҳаҳои тавонбахшии иҷтимоӣ дар марказҳои хизматрасонии иҷтимоӣ, марказҳои бухронӣ ва ғайра таваҷҷуҳи пешгирикунанда доранд [8, с. 72-79].

Бо вучуди ин, вазифаи муҳимтарини хизматрасониҳо андешидани чораҳои пешгирикунанда мебошад. Маънии интизорӣ дар он аст, ки кормандони иҷтимоӣ тавассути мониторинги некуаҳволии иҷтимоии хонаводаҳо хатари камбизоати пешгӯӣ мекунанд (аз ҷои кор аз даст додани аъзои қобили меҳнати хонавода, таваллуди кӯдакон, ба нафақа баромадан, маъҷубӣ ва ғайра) ва барои нигоҳ доштан ё ба худтаъминкунӣ баромадани хоҷагӣ барномаҳо тартиб диҳанд. Сарпарастии пиронсолон (вазъи саломатӣ, даромади миёнаи ҳар сари аҳоли, синну сол, ҳолати

манзил, таркиби оила) хадамот барномаҳои рушди шабакаи муассисаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ ба пиронсолонро (парастории хонагӣ - бинои махсуси истиқоматӣ, мактаб-интернат), дар марги хеши наздик ёрии зарурӣ мерасонад. Сарпарастии оилаҳои фарзанддор ба ташаккули чораҳои пешгирикунанда оид ба мушкилоти оилавӣ мусоидат мекунад.

Аксари муҳаққиқони рус хизматрасониҳои иҷтимоиро ҳамчун зернизомии ҳифзи иҷтимоӣ ва сиёсати иҷтимоӣ медонанд.

Низомии ҳифзи иҷтимоии аҳоли яке аз муҳимтарин қисмҳои таркибии рушди шиддатёбандаи устувори ҷомеа буда, ҳамчун қисми таркибии иқтисоди бозории муосир амал мекунад. Дар давлатҳои мутараққии капиталистӣ ба масъалаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба муҳлати хеле дуру дароз муносибати мунтазам ҷорӣ карда мешавад. Оғози расмӣ дар ин замина, аз тасвиби Санади амнияти иҷтимоӣ дар соли 1935 оғоз мешавад, ки дар он суғуртаи нафақа ва бекорӣ, инчунин ёриҳои пулии (субсидияҳои) давлатӣ ба маҳаллаҳо барои расонидани кумаки иҷтимоӣ ба шахрвандони ниёзманд ҷорӣ карда шудааст.

Қабули қонуни мазкур аз зарурати вусъат додани талаботи самарабахши аҳоли ба миён омад ва дар ҷаҳони капиталистӣ нахустин шуда, расман нақши иқтисодии ҳифзи иҷтимоиро эътироф карда буд. Истифодаи тадбирҳои ҳифзи иҷтимоӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои гуногуни иқтисодӣ, аммо хеле пештар оғоз ёфтааст. Аллакай, аввалин қонунҳо дар бораи суғуртаи ҳатмии кормандон, ки дар солҳои 80-уми асри XIX дар Олмон қабул шуда буданд, имкон доданд, ки дар як вақт сармоя бо мақсади ҷалби бештари он ба иқтисодиёт ҷамъ карда шавад. Барои беҳтар намудани шароити тақрири таҳсилоти кӯдакони қувваи коргарӣ ва ба тартиб андохтани миқёси шуғли аҳоли низ тадбирҳои гуногуни ҳифзи иҷтимоӣ истифода мешуданд.

Мувофиқи таърифи Л. Ржанитсина, дар зери мафҳуми ҳифзи иҷтимоӣ сиёсати давлат оид ба таъмини ҳуқуқ ва кафолатҳои иҷтимоию иқтисодии инсон, сарфи назар аз ҷои истиқомат, миллат, ҷинс, синну сол ва дигар хусусиятҳои объективӣ фаҳмида мешавад [12].

Умуман, ҳифзи иҷтимоии аҳоли ин маҷмуи тадбирҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва ташкилиро дар худ таҷассум мекунад, ки аз ҷониби давлат кафолат дода шуда, аз ҷониби он ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ барои таъмини ҳуқуқи конституционии инсон ва тамоми халқ ба нёматҳои ҳаёти шоиста ба амал бароварда мешавад, яъне, дастгирии некуаҳволии онҳо дар сатҳи меъёрҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ, ки дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ муқаррар карда шудааст [7].

Дар айнаи замон маълум мешавад, ки низомии идоракунии ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба дигаргуниҳои ҷиддӣ, ки гузаришро аз усули «оташ» ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ банақшагирии стратегиро дар бар мегирад, зарур аст. Муҳимтарин шартҳои банақшагирии самаранок бояд тақсими масъулият байни субъектҳои гуногуни ҳифзи иҷтимоӣ бошад.

Ба андешаи мо, шароити номуайянӣ ва хатарҳои муҳталифе, ки ба бозор хос аст, тақозо мекунад, ки вазифаҳои давлатро дар соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, бахусус дар шароити бӯҳрони молиявӣ иқтисодӣ дар ҳоли ҳозир таҳким бахшанд.

Дар ин ҷо натиҷаҳои тадқиқоти илмиро ба назар гирифтани лозим аст. Онҳо тасдиқ мекунанд, ки қисми зиёди аҳолии мамлакат анъанаҳои муносибатҳои падаронаро бо давлат нигоҳ дошта, ҳалли мушкилоти худро дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ ба ихтиёри давлат мегузоранд.

Ҳангоми ҳалли масъалаи таҳияи равишҳои методологӣ, инчунин муайян кардани моҳият ва мазмуни ҳифзи иҷтимоии аҳоли бояд тасаввуроти дақиқ дошта бошад, ки кӣ бояд ҷимоя карда шавад;

- аз чӣ ҳифз кардан ва чаро ҳифз кардан (бо мақсади барқарор намудани шароити таъмини ҳаёт ё на танҳо барқарор намудан ва баробар кардани ин шароит, балки бо мақсади пешгирикунанда ба вуқӯ овардани устувории таъминоти муътадили ҳаёти ҳамаи табақаҳои аҳоли);

- чӣ тавр муҳофизат кардан - аз кадом манбаъҳо ва бо кадом усулҳо ташкилу идора кардани ҳифзи иҷтимоӣ. Дар марҳалаи муосири рушди ҷомеаи шахрвандӣ, аз нуқтаи назари мо, бояд аз муносибати анъанавӣ ба ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун маҷмуи тадбирҳои якдифъаина, чун қоида, чораҳои мутамаркази баланд бардоштани сатҳи зиндагии қишрҳои алоҳидаи ҷомеа - аҳоли, чун як навъ «ёрии таъҷилий» дар шароити номусоиди иқтисодӣ даст кашидан зарур аст. Шояд нуқтаи назаре асосноктар бошад, ки мувофиқи он тамоми аҳоли дар шароити бозор ба ҳимояи иҷтимоӣ эҳтиёҷ дорад, бо назардошти хавфҳои иҷтимоии ин навъи иқтисодиёт.

Тавре маълум аст, дар кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ якчанд моделҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли таҳия ва амал мекунанд, ки аз рӯи ҷабҳаҳои худ фарқ мекунанд:

- модели кишварҳои Скандинавия (ба таври дигар, сотсиал-демократӣ ё модели «хонаи умумихалқӣ» номида мешавад), ки дар он давлат ғамхории асосии ҳифзи иҷтимоӣ ва таъмини иҷтимоии аҳолиро ба уҳда мегирад;

- модели, ки дар ИМА қабул шудааст (ба таври дигар неолибералӣ номида мешавад), ки дар он масъалаҳои таъмини иҷтимоӣ асосан дар сатҳи муносибатҳо, чун қоида, дар созишномаҳои коллективӣ, бевосита байни соҳибкорон ва кормандон муқаррар ва ҳал карда мешаванд;

Давлат дар ин маврид асосан ба сифати суди ҳакамӣ (назоратчӣ ва кафили риояи уҳдадориҳо аз ҷониби тарафҳо) баромад мекунад;

- модели мобайнӣ, ки масалан, дар Олмон (неоконсервативӣ ё христианӣ-демократӣ) истифода мешавад, ки ба ҳалли омехтаи давлатӣ-хусусии масъалаҳои ҳифзи иҷтимоӣ, низомии масъулияти ҳатмии коллективии онҳо таҳти назорати давлат асос ёфтааст.

Мо таъкид менамоем, ки бо умумияти ҳуқуқ ба ҳифзи иҷтимоӣ дар ин самт принципи эҳтиёҷот ва мақсаднокӣ амал мекунад. Мутобиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ шахсони ба дастгирӣ ва кумаки давлатӣ эҳтиёҷдошта бо ду роҳ муайян карда мешаванд: ҳамчун категорияи мушаххас ё аз рӯи меъёри маҳрумият. Агар дар ҳолати аввал суроға ба гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ заиф, ки эҳтиёҷоти онҳо табиӣ (пиронсолон, маъҷубон, кӯдакон, муҳоҷирони иҷборӣ, бекорон ва ғ.) бошад, пас дар ҳолати дуюм зарурат аз тартиби назорати даромадҳои ҳар як муроҷиаткунанда бо баровардани қарори махсус дар бораи зарурати кумак бармеояд [12, с. 42-46].

Роҳи сеюм низ вуҷуд дорад, ки категорияи аз ҷиҳати иҷтимоӣ заифро бо камбизоатӣ дар муайян кардани ниёзҳо муттаҳид мекунад.

Дар хотима таъкид менамоем, ки мушкilotи иҷтимоии аксари табақаҳои осебпазири аҳоли мушкilotи байниидоравӣ, мушкilotи давлат ва ҷомеа мебошанд, аз ин рӯ, барои ҳалли онҳо кӯшишҳои ҳамохангшудаи сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатиро ҳам дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам маҳаллӣ тақозо мекунанд. Яке аз шартҳои, ки самаранокӣ кори иҷтимоиро бо категорияҳои гуногуни аҳоли таъмин менамояд, таҳия ва татбиқи чунин технологияҳои кори иҷтимоӣ мебошад, ки ба даст овардани созиши заруриро байни принципҳои бозории иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоии ҷомеа таъмин мекунанд.

Адабиёт:

1. Абдурахманова М.З. Особенности развития и модернизации системы социальной защиты населения в национальной экономике Таджикистана [Текст]: дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / М.З.Абдурахманова. – Худжанд, 2018. -163с.

2. Айдинян Р. М. Власть и ответственность в организации // Социология и общество: тезисы Первого Всероссийского конгресса «Общество и социология: новые реалии и новые идеи». СПб.: Скифия, 2000.
3. Батыгин К.С., Право социального обеспечения. Общая часть: учебное пособие / К.С. Батыгин. - М., 1998 – 7 с.
4. Вагабов Дж. Ф. Управление социальной работой в Российской Федерации: уровни и основные проблемы реализации /Дж. Ф. Вагабов // Управленческое консультирование. -2015; - (1). С.146-152.
5. Иванов В.Н. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления/В.Н.Иванов, В.И.Патрушев - 2-е изд.перераб. и доп.- М.: Экономика, - 2001. - 324 с.
6. Лепихов, М.И. Конституционно-правовые основы деятельности Российской Федерации по социальной защите населения [Текст] / М.И. Лепихов. – М., 2005.- 297с.
7. Никифорова О.Н. Система социальной защиты населения и ее сущность/О.Н.Никифорова// Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция. – 2011. –№ 2.- С.586-588.
8. Новикова К.Н.Теоретико-методологические основы исследования научной организации управления системой социальной защиты населения /К.Н.Новикова// Ученые записки казанского университета - Том 155, кн. 6 - Гуманитарные науки, 2013. –с.72-79.
9. Султонзода Дж.У. Формирование и развитие системы социальной защиты населения в условиях переходной экономики: на примере Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Дж.У. Султонзода. – Душанбе. - 2002. – 146с.
10. Тихонов А.В. (2020). Актуальность перехода регионов с разным уровнем социокультурной модернизации в посткризисную ситуацию: методологический аспект /А.В.Тихонов// Сборник докладов VI Всероссийского социологического конгресса, Тюмень, 14–16 октября 2020 г. / отв. ред. В.А. Мансуров; ред. Е.Ю. Иванова. - М.: РОС; ФНИСЦ РАН. - С. 1158–1170.
11. Ходжаева М.И. Социальная защита как важнейшая составляющая социальной политики / М.И. Ходжаева // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе. - 2012. - С.120- 128.
12. Хубулури Е.И. Особенности государственной политики и управления социальной защитой населения: теоретико-методологический аспект /Е.И.Хубулури//СОЦИУМ И ВЛАСТЬ No 2 (30). - 2011. - с. 42-46.

УДК: 338(575.3)

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ РУШДИ БАРНОМАВИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Валиев Умедҷон - муаллими калон, мудири кафедраи идораи минтақаҳои ва географияи иқтисодӣ Донишгоҳи давлатии Дангара. Суроға: 735320. Ҷумҳурии Тоҷикистон. н.Дангара, к. Марказӣ, 25. Тел.: (+992) 552-050-525; (+992) 935-256-000, e-mail: umcaid@mail.ru.

Дар мақола асосҳои илмию назариявии рушди барномавии минтақаҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Методологияи рушди минтақа дар умумияти ратсионалии фазои муайяни иқтисодиву географӣ зоҳир мегардад, ки дорои захираҳои моддӣ ва низоми иқтимоиву иқтисодӣ буда, дар он унсурҳои алоҳида бо сохтор, вазифаҳо, алоқаҳо бо муҳити беруна ташиклоти муайяно бунёд менамоянд. Инчунин, дар мақола қайд гардидааст, ки рушди иқтисодӣ шартӣ асоси инкишофи иқтимоӣ-иқтисодии минтақа ба ҳисоб меравад ва ҳуди минтақа аз бисёр ҷиҳат аз он вобаста аст. Аз ин хотир, бадастории суръати баланди рушди иқтисодӣ дар алоқамандӣ бо вазифаҳои рушди иқтимоӣ-иқтисодии минтақа мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: рушди минтақа, низоми иқтимоиву иқтисодӣ, унсурҳои алоҳида, суръати баланди рушди иқтисодӣ, рушди иқтимоӣ-иқтисодии минтақа, усулҳои барномавӣ-мақсаднок, сатҳи рушди иқтимоию иқтисодии минтақа, рушди ҳудудии қувваҳои истеҳсолкунанда, бунёдии ҳудудӣ, стратегияи рушди минтақа, коркарди шаклҳои барнома, иҷроии барнома, тақсимооти минтақавии меҳнат.

НЕКОТОРЫЕ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРОГРАММНОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Валиев Умеджон – старший преподаватель, заведующий кафедрой регионального управления и экономической географии Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320. Республика Таджикистан. Дангаринский район, ул. Маркази, 25. Тел.: (+992) 552-050-525; (+992) 935-256-000. E-mail: umcaid@mail.ru.

В данной статье изучены основы теоретической науки о программном развитии регионов. Методологическое развитие региона проявляется в рациональном обобщении определенного экономико-географического пространства, обладающего материальными ресурсами и социально-экономической системой, в которой отдельные элементы со структурой, задачами, отношениями с внешней средой создают определенную организацию. Также в статье автором отмечается, что экономическое развитие считается главным условием социально-экономического развития региона, и сам регион во многом зависит от него. Поэтому в статье речь идет о достижении высоких темпов экономического развития в связи с задачами социально-экономического развития региона.

Ключевые слова: региональное развитие, социально-экономическая система, отдельные элементы, высокие темпы экономического развития, социально-экономическое развитие региона, программно-целевые методы, уровень социально-экономического развития региона, региональное развитие производительных сил, территориальная основа, стратегия регионального развития, разработка программных форм, программа реализации, региональное разделение труда.

THEORETICAL SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF PROGRAM DEVELOPMENT OF REGIONS

Valiev Umed - senior Lecturer, Head of the Department of Regional Management and Economic Geography, Dangara State University. Address 735320, Republic of Tajikistan, Dangara district, st. Markazi, 25. Tel. for contact: (+992) 552-050-525; (+992) 935-256-000. Email address: umcaid@mail.ru.

This article explores the fundamentals of theoretical science of the programmatic development of regions. The methodological development of the region is manifested in the rational generalization of a certain economic and geographical space that has material resources and a socio-economic system in which individual elements with a structure, tasks, and relations with the external environment create a certain organization. The article also notes that economic development is considered the main condition for the socio-economic development of the region, and the region itself largely depends on it. Therefore, we are talking about achieving high rates of economic development in connection with the tasks of the socio-economic development of the region.

Keywords: regional development, socio-economic system, individual elements, high rates of economic development, socio-economic development of the region, program-target methods, level of socio-economic development of the region, regional development of productive forces, territorial basis, regional development strategy, development program forms, implementation program, regional division of labor.

Таҳия ва татбиқи барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи минтақа дар шароити муосир яке аз самтҳои динамикии таҳқиқоти назариявии идоракунии давлатӣ мебошад. Аҳамияти усулҳои барномавӣ-мақсаднок дар ин самт пайваста меафзояд, зеро татбиқи онҳо робитаи зичи байни маблағҳои ҷудошудаи буҷетӣ ва натиҷаҳои истифодаи онҳоро мувофиқи афзалиятҳои муқарраршуда таъмин менамояд.

Ҳаминро гуфтан бамаврид мебошад, ки танзими рушди минтақавии кишвар яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлати муосир мебошад. Ба тартиб додани барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, чун қоида, нисбат ба минтақаҳои рушдкунанда диққати асосӣ дода мешавад.

Давлат тавассути татбиқи сиёсати мақсаднок ва пайвастаи минтақавӣ ба баланд бардоштани сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа, бартараф намудани тафовути аз ҳад зиёди минтақаҳо аз рӯи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, таъмини фазои хуби сармоягузорӣ дар минтақа диққати махсус равона менамояд.

Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа яке аз унсурҳои банақшагирии доимии рушди минтақа мебошад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки муттасилии мақомоти иҷроия ва қонунгузори минтақавӣ таъмин карда, афзалиятҳои рушди минтақаҳо дар асоси таҷрибаи рушди минтақа оқилона таҳия карда шаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таснифоти мафҳуми “минтақа”, ки аз ҷониби Н.Н. Некрасов пешниҳод гардидааст, то ба имрӯз таснифоти асосии муайяннамоии моҳият ва хусусиятҳои минтақа дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Н.Н. Некрасов мафҳуми “минтақа”-ро чунин тасниф намудааст: “Рушди ҳудудии қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолотӣ, ки ба баррасии бунёдиҳои ҳудудӣ аз нуктаи назари табиати иқтисодӣ ва иҷтимоии он имконият медиҳад” [8].

Қобили тазаккур аст, ки ба хоҳири омӯзиши ҷанбаҳои назариявии рушди барномавии минтақаҳо зарур аст, ки сараввал як қатор мафҳумҳо, ба монанди “минтақа”, “барнома”, “рушди барномавии минтақа” мавриди таснифоти илмӣ қарор дода шавад.

Зери мафҳуми “минтақа” қисме аз ҳудуди дорои умумияти табиӣ, шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва милливу фарҳангӣ мебошад, ки ягонагии онро таъмин менамояд, фаҳмида мешавад. Маҳз ин ягонагӣ сабаби объективӣ ва натиҷаи қонуниятҳои рушди минтақа ба ҳисоб меравад [5].

Дар доираҳои илмӣ, дар асоси омӯзиш ва баррасии ҷанбаҳои мухталифи минтақа, кӯшиш карда шудааст, ки дар таҷассуми мафҳуми “минтақа” унсурҳои созандагӣ истифода карда шавад. Масалан, О.С. Пчелинтсев чунин таснифотро пешниҳод намудааст: “Минтақа - ягонагии табиат, аҳоли ва хоҷагидорӣ дар ҳудуди мазкур мебошад” [11].

Гуфтан бамаврид аст, ки тибқи андешаи Пчелинтсев О.С., дар таҳлил ва баррасии минтақа ба инобат гирифтани хусусияти дурангӣ ё духелагии он зарур аст. Аз як тараф, ин сохторҳои бисёрчена, экологӣ-иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки асосан дар доираи таҳқиқоти байнифаннӣ баррасӣ карда мешавад. Аз тарафи дигар, минтақаҳо ин ҳалқаи сохтори фазоии иқтисодиёт, яъне навъи муҳими низомҳои иқтисодӣ аст, ки дар асоси рушди робитаи мутақобилаи истеҳсолот, аҳоли ва соҳаи захиравӣ пайдо мешаванд.

Минтақаро ҳамчун фазои ягонаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, табиӣ-таърихӣ ва сиёсӣ баррасӣ намуда, М. Барбаков унсурҳои зерини таркибии минтақаро ҷудо намудааст[2]:

- унсури физикиву географӣ, ки бо ягонагии географии минтақа муайян карда мешавад: марказ ва гирду атрофи он;

- унсури иқтисодӣ - қисми маҳдуди фазои ягонаи маҷмуи хоҷагидории миллий. Дар чунин ҳолат характери маҷмуавии минтақа дар низоми ягонаи хоҷагидорӣ бо сохтори мураккаб таҷассум гардидааст;

- таркиби сиёсиву маъмурӣ: ҳудуд - қисми муайяни неруи иҷтимоӣ, табиӣ, инфрасохторӣ, фарҳангӣ-таърихӣ ва фазоии давлат, ки дар доираи ҳуқуқи мақомоти маҳаллӣ қарор дорад[7];

- таркиби иҷтимоӣ-фарҳангӣ: фарҳангро ҳамчун меҳвар баррасӣ намудан зарур аст, ки дар он ҳавасмандии фаъолияти одамон таҷассум мегардад. Мутобиқан, минтақа ин одамон, ки дар ҳудуди он зиндагӣ менамоянд ва умумияти муайяни таърихӣ-фарҳангиро бо тарзи ҳаёти хоси худ бунёд менамоянд, ба ҳисоб меравад;

- таркиби ҳуқуқӣ: фаъолият дар минтақа ба таври ҳатмӣ бо заминаҳои муайяни ҳуқуқӣ танзим карда мешавад;

- таркиби сиёсӣ: минтақа ҳамчун фазои ягонаи сиёсӣ аз маҷмуи идораҳо ва воситаҳо иборат аст, ки тариқи онҳо таъсиррасонӣ ба аҳоли ва ҳокимияти маҳаллӣ дар самти ташаққул, ифоданамоӣ ва тасҳеҳи сиёсати иҷтимоӣ, низоми назорати сиёсии ҳокимият аз болои аҳоли амалӣ мегардад[3].

Қобили тазаккур аст, ки дар асоси таснифоти зикргардидаи минтақа метавон хулосабарорӣ намуд, ки дар он ба таври дақиқ нишондиҳандаҳои муайянкунандаи ҷанбаҳои моҳиятии минтақаро ҷудо намуд:

- минтақа - бунёдии ҳудудии дорои сарҳадоти дақиқи маъмурӣ аст, ки дар доираи он равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии таъмини сифати ҳаёти аҳоли ҳосил мегардад, ки аз мавқеи минтақа дар низоми тақсимои ҳудудӣ ва ҷамъиятии меҳнат бармеояд;

- минтақа ин низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо сохтор, вазифаҳо, алоқаҳо бо муҳити беруна, таърих, фарҳанг ва шароити ҳаёти аҳоли мебошад.

Мутобиқан, зарур аст, ки минтақа ҳамчун низоми сохторҳои худудӣ баррасӣ карда шавад, ки ба ташкилоти ягонаи функционалӣ муттаҳид гардида, мутобиқгардии мавҷудият ва рушди онҳоро таъмин менамоянд.

Бо назардошти таснифоти минтақа зарурат пайдо мешавад, ки ҷанбаҳои назариявии рушди он мавриди таҳлил қарор дода шавад. Дар чунин ҳолат ба инобат гирифта мешавад, ки рушди иқтисодӣ шартӣ асосии инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ба ҳисоб меравад ва ҳуди минтақа, аз бисёр ҷиҳат аз он вобаста аст. Аз ин хотир, бадастории суръати баланди рушди иқтисодӣ дар алоқамандӣ бо вазифаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа баррасӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, моҳияти методологии рушди минтақа дар умумияти ратсионалии фазои муайяни иқтисодиву географӣ зохир мегардад, ки дорои захираҳои моддӣ ва низоми иҷтимоиву иқтисодӣ буда, дар он унсурҳои алоҳида бо сохтор, вазифаҳо, алоқаҳо бо муҳити беруна ташкилоти муайянро бунёд менамоянд.

Зери мафҳуми “барнома” маҷмуи чорабиниҳо, ки ба бадастории мақсади мувофиқ бо назардошти истифодаи муносиби захираҳо дар ҳолати маҳдудиятҳои муайян равона гардидаанд, фаҳмида мешавад [9]. Яъне, зери мафҳуми “барнома” нисбат ба тамоми навъҳои фаъолияти идоракуни - аз низоми лоиҳаҳо, коркарди дақиқи ҷудо намудани маблағи муайян барои маблағгузориҳои чорабиниҳои алоҳида истифода карда мешавад.

Боиси қайд аст, ки характери маҷмуавии барномаҳо тариқи коркарди чорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолотӣ ва ташкилотӣ ба ҳам алоқаманд таъмин карда мешавад.

Тибқи андешаи Бочко В.С.: Барномаҳои маҷмуавӣ оғози ташкилии фаъолияти истеҳсоливу иқтисодӣ баромад менамоянд[6].

Барномаҳои давлатӣ воситаи танзими давлатии иқтисодиёт мебошанд, ки бадастории мақсад ва вазифаҳои афзалиятнокро тариқи истифодаи захираҳои мавҷуда таъмин менамоянд.

Барномаҳо ба ду навъи асосӣ ҷудо карда мешаванд: барномаҳои фаъолияти истеҳсолӣ ва барномаҳои фаъолият, ки рушди иҷтимоӣ-иқтисодиро таъмин менамояд. Илова бар ин, барномаҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои муайян навъбандӣ карда мешаванд: аз рӯи характери масъалаҳои ҳалшаванда: маҷмуавӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ; аз рӯи сатҳ ва ҳаҷми фарогирӣ: умумидавлатӣ, минтақавӣ, соҳавӣ; аз рӯи муҳлати иҷроӣ: кутоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуддат ва ғайра.

Барномаҳо дорои як қатор хусусиятҳои хоси худ мебошанд. Хусусияти муҳими барнома таъиноти дақиқи мақсаднок, яъне нишон додани мақсад ва истифодаи барнома ба ҳисоб меравад. Барои амалӣ намудани ҳар як барнома захираҳои муайян, ба монанди захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ заруранд. Аз ин хотир, хусусияти дигари барнома муайян намудани миқдори захираҳо барои амалӣ намудани он ба таври умумӣ ва ҳам дар қисмҳои таркибии он дар марҳилаи иҷроӣ ба ҳисоб меравад. Хусусияти муҳими барнома ҷудо намудани қисмҳои алоҳидаи таркибӣ - мақсадҳои ҷорӣ, ки унсурҳои алоҳидаи чорабиниҳои маҷмуавиро тасниф менамояд, нақши субъектҳо дар бадастории мақсадҳои ҷорӣ ва ниҳой, марҳилаҳои иҷроии барнома ба ҳисоб меравад. Характери маҷмуавии барнома зарурати амалинамоии чорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва дигар чорабиниҳоро ба миён меорад [12].

Барои коркарди стратегияи рушди минтақа гузаронидани таҳлилҳо талаб карда мешавад. Дар натиҷаи таҳлил, доираи проблемаҳо, ки муайян гардидааст, бояд дар доираи стратегияи рушд ҳал карда шаванд. Барои ҳалли ин проблемаҳо, стратегия бунёди низоми таъминоти иттилоотӣ ва ташкилотиро пешниҳод менамояд. Як қатор проблемаҳо, ки дар натиҷаи таҳлили вазъият ва ҳолат ошкор карда шудаанд, тариқи методи барномавӣ ҳал карда мешаванд[1].

Ғояи асосии методи барномавӣ алоқаи мақсад ва воситаҳои бадастории он ба ҳисоб меравад, ки дар он мақсад дар сохтори муайян ташаккул ёфта, воситаҳо маҷмуи

унсурҳои барнома ба ҳисоб мераванд, ки ҳар яке ба сатҳ ва воситаи ҳалли проблема хизмат менамояд. Аз ин хотир, методи барномавӣ як қатор марҳилаҳои омодагӣ ва амалӣ намудани барномаи маҷмуавиро пешниҳод менамояд: [1]

- **ошкор намудани проблема ва асоснок намудани муҳимияти он.** Дар чунин ҳолат проблема, ки барои фаъолияти муқаррарии минтақа хос нест, ошкор карда мешавад. Илова бар ин, дар ин марҳила воситаҳои мухталифи ҳалли проблема аз нуқтаи назари натиҷаҳо ва хароҷоти зарурӣ баррасӣ гардида, аҳамияти проблема, афзалиятнокӣ ва фаврӣ будани ҳалли он боҳогузурӣ карда мешавад;

- **муайян намудани мақсади барнома.** Вобаста ба ҳаҷм ва доираи проблема мақсади асосиро метавон ба мақсадҳои ҷорӣ ҷудо намуд. Зарур аст, ки ба сохтор ва тобеияти тарафайни низоми мақсадҳо диққат дод, зеро ин хусусият, аз бисёр ҷиҳат, сохтори ҳуди барнома, марҳилаҳо ва услубҳои амалинамоиро муайян менамоянд;

- **муайян намудани нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ.** Дақиқии мақсадҳо бо муайянии миқдории онҳо ба даст оварда мешавад. Дар ҳар як сатҳи ташаккули мақсадҳо зарур аст, ки нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ муайян карда шаванд, ки иҷроиши онҳо шаҳодати ба даст овардани мақсадҳои гузошташуда мегардад.

- **коркарди шаклҳои барнома.** Дар ин марҳила ҷамъоварии далелҳо амалӣ карда мешавад, ки ба тақмили низом ва баинобатгирии фаъолияти объекти барнома мусоидат менамояд. Аз тарафи субъект методҳо, воситаҳо ва захираҳои имконпазири бадастории мақсадҳо баррасӣ карда мешаванд. Шаклҳои гуногуни барнома дар асоси ба инобат гирифтани хусусиятҳои рушди муҳити беруна ё муносибатҳои мухталифи ҳалли проблема ташаккул меёбанд;

- **интиҳоби шакли иҷроиши барнома ва ташаккули маҷмуи ҷорабинҳои амалинамоии он.** Дар раванди интиҳоби шакли иҷроиши барнома зарур аст, ки омилҳои нисбатан муҳим дар марҳилаи мазкур ва дар дурнамои стратегӣ, ки иҷроиши ҳар як шакли иҷроиши барномаро маҳдуд менамоянд, муайян карда шаванд: баҳогузориҳои самаранокӣ ояндабинӣ; муқоисаи захираҳои зарурӣ ва мавҷуда. Дар натиҷа, бояд ҳамон шакле муайян карда шавад, ки ба бадастории мақсадҳо бо самаранокӣ зиёд имконият медиҳад;

- **иҷроиши барнома.** Ҳолати муҳими ин марҳила ташаккули механизми махсуси ташкили идоракунии иҷроиши барнома ба ҳисоб меравад, ки шаклҳо ва методҳои он мувофиқи ҳаҷм ва хусусияти фаъолияти минтақа муайян мегардад, ки ба бадастории сатҳи нисбатан баланди самаранокӣ имконпазир равона гардидаанд;

- **назорат ва тасҳеҳи иҷроиши барнома.** Назорати дуршавии имконпазири нишондиҳандаҳои калидӣ дар раванди иҷроиши барнома амалӣ карда мешавад. Дар натиҷаи таҳлили дуршавиҳо сабаб ва сатҳи таъсири онҳо ба натиҷаи ниҳоии иҷроиши барнома; мақсаднокии бартараф намудани оқибатҳои дуршавӣ ошкор карда мешаванд. Тасҳеҳи ҷорабинҳои барномавӣ бояд имконияти ивазнамоии пурраи онҳо, инчунин шаклҳои имконпазири гузариши таъминоти захиравиро пешниҳод намояд;

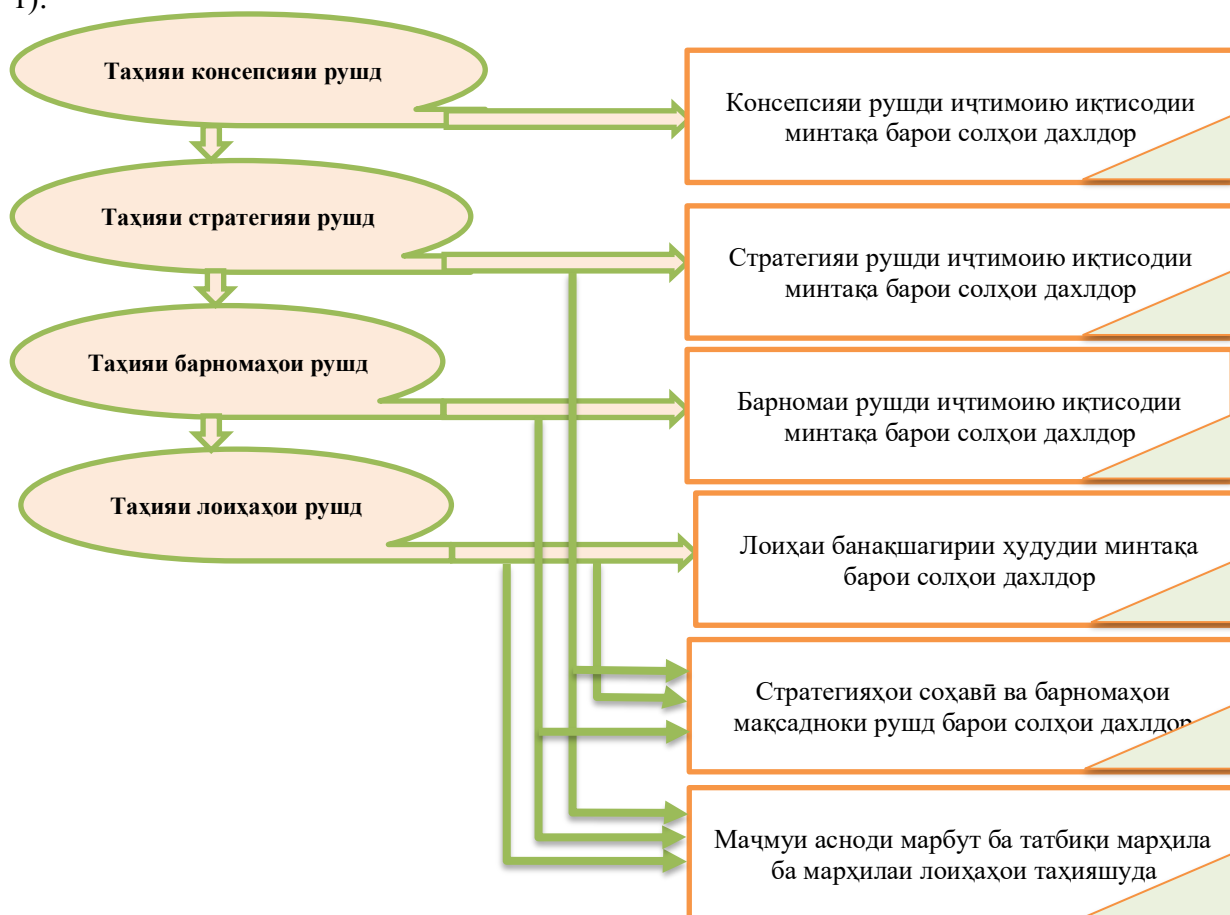
- **натиҷагирии иҷроиши барнома.** Баҳогузориҳои натиҷаи иҷроиши барнома бояд аз рӯи нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ гузаронида шавад. Баҳогузориҳои ниҳой бояд ба баҳогузориҳои самаранокӣ ҳалли проблема ва баҳогузориҳои самаранокӣ ҷорабинҳои барномавӣ барои ҳалли проблема равона карда шавад. Барои муайян намудани самаранокӣ иҷроиши барнома истифодаи баҳогузориҳои низомӣ мувофиқи мақсад аст. Самараи иҷроиши барнома вазифаро аз натиҷаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ-техникӣ ва экологӣ пешниҳод менамояд. Самараи иҷтимоии иҷроиши барномаро метавон ба таври муқоисаи миқдории шароити иҷтимоӣ то ба баъд аз иҷроиши барнома баҳогузурӣ намуд.

Яке аз хусусиятҳои барномаи рушд характери конвенсиалии онҳо мебошад, ки дар нуруи пешбаранда будан ва дар як ҳолат натиҷаи манфиатҳои мувофиқгардидаи тамоми иштирокчиёни раванди ислохоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ баромад намудан, зохир мегардад. Таъсири назаррасро ба сифати коркард ва амалинамоии барномаҳои рушд сатҳи баланди тафсиلى механизмҳои ташкилӣ-иқтисодии идоракунии он, инчунин

чандирии идоракунӣ, ки ба ворид намудани ғаврии тасхехоти зарурӣ дар раванди қабули қарор оид ба ҳаҷми маблағгузорӣ, тақсимои меҳнат, муҳлатҳои иҷроӣш имконият фароҳам меорад, таъсири назаррас мерасонанд. Ба хотире, ки рушд ин гузариш ба вазъияти сифатан нав аст, он ҷанбаҳо муҳим аст, ки барномаи рушд як навъ меёри такрорнашавандаи муносибати эҷодии давлат ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки мафҳуми “барнома” ин як навъ маҷмуи чорабиниҳое ба ҳисоб меравад, ки дар самти бадастории амалӣ намудани мақсади муайян мавриди истифода қарор дода шудаанд. Мафҳуми мазкур нисбати тамоми навъҳои ғаволияти идоракунӣ истифода карда шуда, самт ва сатҳи амалӣ гардидани он аз маблағгузорӣ вобаста мебошад. Амалинамоии барномаҳо тариқи коркарди чорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолотӣ, ташкилотӣ, илий-техникии ба ҳам алоқаманд таъмин карда мешавад. Таҳлили муносибатҳои методологии таҳқиқи рушди минтақа имконият медиҳад ҳулосабарорӣ намуд, ки таҳаввулоти онҳо раванди табиӣ густариши минтақаро ба тарҳи рушди устувор таҷассум менамояд. Аксарияти кишварҳои ҷаҳон саъю кӯшиши худро дар пайравӣ намудан ба принсипҳои он, ки принсипи асосии он ба инобат гирифтани оқибатҳои иҷтимоӣ ва экологии қарорҳои қабулшуда, яъне рушди сифатии иқтисодӣ ва технология, дар самти коҳиш додани сатҳи манфии антропогенӣ ва таъсири техногенӣ ба табиат мебошад, ибраз намудаанд.

Дар шакли умумии худ, рушди барномавии минтақа маҷмуи ҳуҷҷатҳои банақшагирӣ ва барномавӣ мебошад, ки аз нуқтаи назари муҳлат ва уфуқҳои банақшагирӣ, афзалиятҳои стратегӣ, ҳадафҳо ва вазифаҳо ва таъмини захираҳо бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Дар расм нақшаи ҷамъбастии системаи банақшагирии стратегӣ худудӣ дар доираи рушди барномавии минтақа нишон дода шудааст (расми 1).

Расми 1. - Системаи банақшагирии стратегӣ худудӣ дар доираи рушди барномавии минтақа

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар шартномаи барномавӣ ба таври муфассал мундариҷаи қарорҳои қабулгардидаи барномавӣ ва асоснокнамоии онҳо баён карда мешавад, моҳиятан он ҳуҷҷати муҳими расмӣ ба ҳисоб меравад, ки бо шаҳодати он ғайолияти мақомоти давлатӣ шакли ҳатмиро касб менамояд. Шартномаи барномавӣ таҷассуми проблемаҳои асосӣ ва роҳҳои алтернативии ҳалли онҳоро дар бар мегирад.

Хулоса. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки барнома як навъ ғайолият ва маҷмуи чорабиниҳое ба ҳисоб меравад, ки дар самти ба даст овардани мақсади муайян мавриди истифода қарор дода мешавад. Мақсади асосии таҳия ва татбиқи барномаи минтақавии рушди иҷтимоию иқтисодӣ самаранок истифода ва рушди нуруи табиӣ, истеҳсолӣ, меҳнатӣ ва зехнии минтақа, бартариҳои иштироки он дар тақсимои миллӣ ва байналмилалӣ меҳнат мебошад. Амалинамоии барномаҳо тариқи коркарди чорабиниҳои техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолотӣ, ташкилотӣ, илмӣ-техникии ба ҳам алоқаманд таъмин карда мешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки ташаккули назарияи классисӣ бо назардошти қонуниятҳои ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда баррасӣ карда мешавад. Хусусиятҳои тақсимои минтақавии меҳнат бо тафовути минтақавии шароити истеҳсолот: мавҷудият ё ҷой надоштани шароити мувофиқи табиӣ-иқлимӣ, захираҳои табиӣ, таҷрибаи меҳнатии аҳоли ва дигар омилҳо муайян карда мешавад. Дар чунин ҳолат, омилҳо ва падидаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки ба ташаккул ва инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ва равандҳои иҷтимоӣ дар низоми минтақавии давлат ва дар ҳар як минтақа мусоидат менамоянд, аҳамияти хоса касб менамоянд.

Адабиёт:

1. Артоболевский С.С. Западный опыт реализации региональной политики: возможности и ограничения практического использования / С.С. Артоболевский // Региональные исследования. - 2008.- № 3. - С. 3-17.
2. Барбаков О. М. Региональное управление: реалии и перспективы / О. М.Барбаков. - СПб.: Изд-во «Лань», 1999. – 317с.
3. Барзилов С. И. Регион как политическое пространство / С. И. Барзилов, А. Г. Чернышев // Свободная мысль, 1997.- № 2.- С. 40-48.
4. Бочко В. С. Развитие территорий муниципальных образований с использованием программного метода / В.С.Бочко // Экономика региона, 2014. - № 1. - С. 33 - 43.
5. Зенчева Н.В. Экономический анализ дифференциации социально-экономического развития регионов России /Н.В. Зенчева, Б.И. Герасимов. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. – 96с.
6. Кузнецов А.В. Региональная политика стран ЕС / А.В. Кузнецов. - М.: ИМЭМО РАН, 2009. - 189 с.
7. Лексин В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития /В.Н. Лексин, А.Н. Швецов. - М.: УРСС, 1997. – 372с.
8. Некрасов Н.Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы. 2 - е изд. / Н.Н. Некрасов. - М.: Экономика, 1978. – 340 с.
9. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / О.Вальтер. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1995. – 1112с.
10. Панасюк М.В. Управление регионом: территориальный подход / М.В. Панасюк. – Казань: Фолиант, 2005. – 162с.
11. Пчелинцев О.С. Региональная экономика в системе устойчивого развития/ О.С. Пчелинцев. - М.: Наука, 2004.- 257с.
12. Силкина Е. В. Зарубежный опыт государственного регулирования инновационной деятельности / Е.В. Силкина // Инновационные технологии и системы. – Минск. 2006. – С.185.

УДК: 066.001.89

ХУСУСИЯТҶО ВА ПРИНЦИПҶОИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА РАВНАҚИ РАВАНДИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД

***Вазирзода Дилором Рачабмад** – муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб номи А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Телефон: (+992) 985-46-46-93. E-mail: dilorom.rv@mail.ru*

Дар мақола хусусиятҳо ва принципҳои асосии таъшиқу раванди маблағгузори хурд мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшиши намудааст, ки моҳияти масъаларо дар асоси сарчашмаҳои гуногуни илмӣ шарҳ дода, аҳамияти зарурати аввалиндараҷаи онро барои табақҳои аҳолии камбизоат муҳим арзёбӣ намояд. Инчунин, дар мақола муаллиф раванди маблағгузори хурдро як падидаи муҳимми дорои аҳамияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар ҳаёти ҷомеаи башарӣ муаррифӣ карда, дар заминаи омӯзишу таҳлилҳои принципҳои асосии фаъолияти маблағгузори хурдро ошкор ва пешниҳоди муҳаққиқони ояндаи ин мавзӯ кардааст.

***Калидвожаҳо:** маблағгузори хурд, таъшиқу раванди маблағгузори хурд, бонкҳо, хизматрасониҳои молиявӣ, аҳолии камбизоат, хусусиятҳои маблағгузори хурд, қарз, соҳибдорӣ, тиҷорати хурд, бекорӣ, қарзҳои хурд.*

ОСОБЕННОСТИ И ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МИКРОФИНАНСОВОГО ПРОЦЕССА

***Вазирзода Дилором Раджабмад** – старший преподаватель кафедры финансов и кредита, Кулябский государственный университет им. А.Рудакӣ. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Телефон: (+992) 985-46-46-93. E-mail: dilorom.rv@mail.ru*

В статье исследуются особенности и основные принципы формирования и развития микрофинансового процесса. Автор попытался объяснить суть вопроса на основе различных научных источников и оценить его первостепенное значение и необходимость для бедного населения. Также в статье автор представил процесс микрофинансирования как важное явление, имеющее экономическое и социальное значение в жизни человеческого общества, и на основе исследований и анализов выявил основные принципы микрофинансовой деятельности и предложил будущим исследователям этой темы.

***Ключевые слова:** микрофинансирование, микрофинансовые организации, банки, финансовые услуги, малообеспеченное население, особенности, основные принципы микрофинансирования, кредит, предпринимательство, малый бизнес, безработица, малые кредиты.*

FEATURES AND BASIC PRINCIPLES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MICROFINANCE PROCESS

***Vazirzoda Dilorom Rajabmad** - senior lecturer of the department of finance and credit Kulob State University named after A. Rudaki,. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarov street, 16. Phone: (+992) 985-46-46-93. E-mail: dilorom.rv@mail.ru*

The article examines the features and basic principles of the formation and development of the microfinance process. The author tried to explain the essence of the issue on the basis of various scientific sources and assess its paramount importance and necessity for the poor. Also in the article, the author presented the microfinance process as an important phenomenon of economic and social importance in the life of human society, and on the basis of research and analysis revealed the basic principles of microfinance activities and proposed to future researchers of this topic.

***Keywords.** Microfinance, microfinance organizations, banks, financial services, low-income population, features, basic principles of microfinance, credit, entrepreneurship, small business, unemployment, small loans.*

Аксари муҳаққиқон дар шароити имрӯза вазифаи асосии маблағгузори хурдро паст кардани дараҷаи камбизоатӣ ва қашшоқӣ, додани имкон ба ин табақоти аҳоли ва аҳли оилаи онҳо дар мавриди дастрасӣ ба воситаҳои пулӣ барои оғози ягон намуди машғулият ё микробизнес бо мақсади беҳтаргардонии сатҳи зиндагӣшон, иштирок дар

фаъолияти бозорӣ, бунёди ҷойҳои нави корӣ, ҳавасмандгардонии аҳолии қобили меҳнат дар соҳаҳои муайяни иқтисодиёт (растанипарварӣ, чорводорӣ ва ғайра) арзёбӣ менамоянд.

Ҳамчунин, ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд ба соҳибкорони хурд ва намояндагони микробизнес хизматрасониҳои молиявӣ расонида, бо ин роҳ ҷойҳои холигӣ, ки бонкҳои тиҷоратӣ бояд хизматрасонӣ намоянд, пурра намуда, ба ин васила низоми молиявии мамлакатро мустаҳкам мегардонанд, зеро шароитҳои қарздиҳии бонкҳои тиҷоратӣ на ҳама вақт барои соҳибкорони дар боло номбаршуда мувофиқат мекунад [1, с.17-18]. Маблағгузориҳои хурд аз ин равшана ҳамчун шакли чандири қарзи бонкии классикӣ муаррифӣ мегардад, ки ба ашхоси қобилияти меҳнатӣ дошта ва соҳибкор имкон медиҳад, ки ягон намуди микробизнес ё машғулиятро барои худ ё хонаводаашон оғоз намоянд. Ҳамзамон, маблағгузориҳои хурд, ки ба рушди машғулиятҳо ва микробизнесҳо мувофиқат мекунад, дар навбати худ, ба афзоиши пардохти андозҳо ба бучаи давлат мусоидат менамояд. Бар замми ин, маблағгузориҳои хурд ба паст шудани дараҷаи истифодаи сармояи судхӯрӣ, ки асосан характери соягӣ дорад, оварда мерасонад, яъне масъалаҳои қарзу пардохти қарзҳои субъектҳои хурди соҳибкорӣ шаффофият пайдо мекунад.

Дар баробари вазифаҳои дар боло номбаршуда, ва, ҳамчунин, вазифаҳои асосии микроқарзҳо (тақсироти такрористеҳсолӣ, ҳавасмандгардонӣ), ҳамчунин, вазифаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии маблағгузориҳои хурдро иҷро мекунанд. **Ба вазифаҳои иҷтимоии маблағгузориҳои хурд, аз ҷумла микроқарзҳо дохил мегарданд:** - кам шудани сатҳи камбизоатӣ қашшоқӣ ва дастгирии ташаббусҳои соҳибкорӣ; - мавҷудият ва рушди бозори маблағгузориҳои хурд ва микроқарзҳо имконияти шаҳрвандонро барои ташкили микробизнес ё худ машғулиятҳои дигари ғайрирасмӣ-судхӯрӣ» мусоидат намуда, ба шаффофияти ин намуд фаъолият оварда мерасонад; -маблағгузориҳои хурд ба рушди қарзҳои истеъмолий барои аҳолии камбизоату қашшоқ мусоидат менамояд. **Ба вазифаҳои иқтисодии маблағгузориҳои хурд дохил мегарданд:** - тавассути дастрасӣ аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ микробизнес дар шаҳру деҳот рушд карда, ба васеъшавии доираи соҳибкории хурд мусоидат менамояд; - дар ҳолати ба таври воқеӣ ва қонунӣ рушд кардани маблағгузориҳои хурд субъектҳои он ба рушди сифати хизматрасониҳои молиявӣ мусоидат мекунанд, зеро онҳо дар ин сегменти бозор барои бонкҳо рақиб маҳсуб меёбанд ва рақобат ба пастшавии хароҷот ва беҳтаршавии сифат мувофиқат мекунад; - маблағгузориҳои хурд дар ҳолати дуруст ба роҳ мондан метавонад ба мустаҳкамшавии низоми молиявӣ қарзии кишвар мусоидат намояд, аз ҷумла низоми қарзи бонкиро мустаҳкам ва рақобатпазир менамояд; - маблағгузориҳои хурд дар табиати худ як навъи бизнес аст, ки ба муассисони ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд ғайрирасмӣ мегардад. Ҳамин тариқ, нақши микромолиякунонӣ дар ҳавасмандии худмашғулияти аҳолии камбизоату қашшоқ, ташаккул ва рақобат микробизнес аз ҷониби хоҷагиҳои хонаводагӣ дар деҳот ва ҳамчунин дастрасии аҳоли ба қарзҳои истеъмолий хеле бориз аст. Аммо, дар навбати худ, маблағгузориҳои хурд, ҳамчунин, дорои хусусиятҳои ба худ ҳосе мебошад, ки ин падидаи навини иқтисодиро аз дигар навъҳои фаъолияти молиявӣ қарзӣ фарқ мекунонад. Онҳо хусусиятҳои хоси хизматрасониҳои молиявии ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд маҳсуб мешаванд. Муҳимтарини онҳоро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

- 1) дастрасии озод ба микроқарзҳо;
- 2) пешниҳоди микроқарзҳо ба шаҳрвандони камбизоат, махсусан занҳо, модарони танҳо ва модарони серфарзанд, ки барои бозгашту истифодаи мақсадноки микроқарзҳо масъул ҳастанд;
- 3) микроқарзҳо бидуни гарав дода мешаванд;
- 4) ҳангоми истифодаи микроқарзҳо системаи кафолати гурӯҳи истифода мешавад, яъне гурӯҳ барои пӯшонидани қарзи аъзоёнаш ҷавобгар мебошад;

- 5) дастғирӣ ва рушди гурӯҳҳо барои дастрасии микроқарзҳои ояндаи онҳо замина фароҳам меоварад;
- 6) маблағгузориҳои хурд ба ашхоси алоҳида ва хоҷагиҳои хонаводагии камбизоат нигаронида шуда, ҳамчунин, микрокорхонаҳо ва хоҷагиҳои деҳқониву фермериҳо низ аз хизматҳои маблағгузориҳои хурд бархӯрдор менамояд;
- 7) маблағгузориҳои хурд ин фаъолиятест, ки дар худ симбиози ҳадафҳои иҷтимоӣ ва самарайи тиҷоратиро таҷассум менамояд.

Хусусиятҳои вазифавии фаъолияти маблағгузориҳои хурд дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Хусусиятҳои вазифавии маблағгузориҳои хурд ва доираи иҷроиши онҳо.

Сарчашма: коркарди муаллиф

Дар шароити имрӯза барои онҳое, ки дар расонидани хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳолии камбизоату қашшоқ иштирок мекунанд, имкониятҳои нав ба нав фароҳам меояд. Зеро дар марҳилаи кунунии тараққиёти иқтисодиёти муосир сарҳади байни маблағгузориҳои хурд ва сектори молиявии расмӣ муттасил аз байн рафта истодааст. Муассисаҳои маблағгузориҳои хурд, ки фаъолияти худро дар асосҳои ҷамъиятӣ оғоз намуданд, бо гузашти айём ба муассисаҳои молиявии касбӣ табдил меёбанд. Як қисми онҳо ҳатто ба муассисаҳои ғайридавлатӣ табдил ёфтаанд. Мунтазам фаъолияти худро ба асосҳои тиҷоратӣ интиқол намуда, онҳо дар мувофиқат ба ҳамдигар барои таъмини шаффофияти ҳисоботи молиявӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Тадқиқотчиён (А.Карлос, Х.С.Шилендер, М.Харпер)-и раванди маблағгузориҳои хурд кулли ташкилоту муассисаҳоеро, ки дар ин ва ё он шакл ба маблағгузориҳои хурд машғуланд, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунанд:

- ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд, ки мақсади асосиашон гирифтани ғайридастӣ ба шумор намеравад;
- ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд, ки мақсади асосиашон ҳамкориҳои муфид, яъне ҳамкориҳои барои тарафайн ғайридастӣ мебошад;

- ташкилотҳои маблағгузори хурд, ки мақсади фаъолиятҳои гирифтани фоида ба шумор меравад [4, с.16-23].

Хусусияти дигари раванди маблағгузори хурд нақши ташкилотҳо ва созмонҳои байналхалқӣ дар ташаккули равнақи ташкилотҳои маблағгузори хурд арзёбӣ мегардад. Масалан, соли 2004-2005-ум зиёда аз 420 муассисаи маблағгузори хурд ва 53 фонди маблағгузори хурд бо Биржаи маълумотӣ оид ба маблағгузори хурд (Microfinance Information Exchange (MIX)) ҳамкорӣҳои доимӣ доштанд. Зиёда аз 200 муассисаи маблағгузори хурд аз ҷониби Оҷонсиҳои байналхалқии соҳибунвон ҳамчун муассисаҳои молиявии рейтингашон баланд эътироф гардида буданд. Дар айнаи замон (2017-2018) шумораи ин муассисаҳо аз 10 то 15 ҳазор муассисаро ташкил медиҳад [11, с.16].

Солҳои охир арзиши портфели проектҳои гурӯҳҳои Бонки ҷаҳонӣ дар бахши маблағгузори хурд зиёда аз 1 млрд долл. ИМА-ро ташкил медиҳад. Дар доираи ин проектҳо маблағгузори хурди хоҷагии қишлоқ, сектори молиявӣ, системаҳои ҳифзи иҷтимоӣ амалӣ гардонидани мешаванд. Қобили қайд аст, ки ин проектҳо асосан дар он минтақаҳои кураи Замин амалӣ мегарданд, ки дар он ҷойҳо аҳоли ба ин намуди хизматрасониҳои молиявӣ, қарзӣ, суғуртавӣ ва ғ. бештар ниёз доранд. Ин проектҳо аллакай дар мамлакатҳои Африқо, Осиёи Шарқӣ, аз ҷумла дар Хитой, Ветнам ва давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ, хусусан дар Бангладеш амалӣ гардиданд.

Рушду равнақи маблағгузори хурд яке аз вазифаҳои муҳимтарини стратегияи Корпоратсияи байналхалқии молиявӣ (МФК – международная финансовая корпорация) ба шумор меравад. Зеро мақсади асосии ин ташкилоти байналхалқии бонуфуз мусоидат намудан ба камшавии қашшоқӣ бо роҳи тараққӣ додани корхонаҳои хурду хурдтарини сектори хусусӣ мебошад. Дар таърихи 01.01.2005 суммаи проектҳои бахши маблағгузори хурд дар портфели Корпоратсияи байналхалқии молиявӣ (МФК) зиёда аз 256 млн долл. ИМА-ро ташкил медод. Дар ин проектҳо 56 муассиса дар 38 давлат, ки ба зиёда аз 1,3 млн мизоч хизматрасонӣ мекарданд, иштирок намуданд. Суммаи умумии микрокредитҳои МФК дар ин санад зиёда аз 1,5 млрд доллари ШМА-ро ташкил медиҳад. Ҳама қарзҳои, ки МФК бо мақсади тараққӣ додани маблағгузори хурд ҷудо мекунад, аз рӯи нақша-графика муқарраргардида хизматрасонӣ карда мешаванд. Дар структураи минтақавии қарздиҳии маблағгузори хурд минтақаи Европайи Ҷанубӣ, Осиёи Марказӣ бартарӣ доранд. Дар солҳои 2004-2005 диққати МФК-ро давлатҳои Амрикои Лотинӣ ҷалб намудааст. Соли 2006-ум суммаи проектҳои бахши микромолиякунонӣ дар портфели МФК ба андозаи 500 млн долл. ба нақша гирифта шуда буд. Мувофиқи маълумоти нав, маҷмуи портфели қарзии ташкилотҳои маблағгузори хурд 100 млрд доллари ИМА буда, шумораи мизочони онҳо дар соли 2017 зиёда аз 300 млн нафарро ташкил медод, ин дар ҳолатест, ки дар ташкилотҳои маблағгузори хурд талабот анқариби 1 млрд нафар қарзгирандагонро ташкил медиҳад [9].

Ташкилоти дигари байналхалқӣ, ки дар бахши маблағгузори хурд фаъолияти хело ҳам гуногунҷабҳа дорад, ин CGAP (Гурӯҳи консултативӣ оид ба расонидани ёрмандӣҳо ба қашшоқон) мебошад. CGAP ин консорсиум мебошад, ки 29 донори калонтарини хусусӣ, дучониба ва бисёрҷонибаи бахши мазкурро муттаҳид намудааст ва онҳо дар якҷоягӣ барои бунёди низоми молиявии ба аҳолии камбизоату қашшоқ хизматрасон мусоидат мекунанд. Хизматрасониҳои CGAP асосан ба аҳолии камбизоату қашшоқи давлатҳои рӯ ба тараққӣ нигаронида шудааст. CGAP-ро ҳамчун маркази захираҳо, ки ба сифати сарчашмаи қарзҳои тамоми индустрияи маблағгузори хурд хизмат мекунад, муаррифӣ кардан мумкин аст. Ҳамчунон, CGAP амалҳои зеринро анҷом медиҳад:

- стандартҳои заруриро барои бахшҳои маблағгузори хурд муқаррар менамояд;
- усулҳои маблағгузори хурдро кор карда мебарояд;
- тарзҳои гузаронидани амалиётро аз нигоҳи илмӣ-амалӣ асоснок менамояд;

- хизматрасониҳои техники ва консултативиро анҷом медиҳад;
- омӯзиш ва паҳнкунии маълумотро оид ба методҳои пешқадам ташкил менамояд;
- захирахоро барои молиякунонии проектҳои инноватсионӣ сафарбар менамояд [7].

Аз ин нуктаи назар CGAP, МФК, проектҳои гурӯҳҳои Бонки ҷаҳонӣ дар бахши маблағгузори хурд барои дигар ташкилотҳои маблағгузори хурд институтҳои маблағгузори хурд дар сатҳи байналхалқӣ ба шумор мераванд. Дар доираи индустрияи маблағгузори хурд, мафҳуми институтҳои маблағгузори хурд барои ифода намудани доираи васеи ташкилотҳое пайдо гардидааст, ки онҳо таъмини хизматрасониҳои молиявиро барои иттиҳодияҳои қарзӣ, кооперативҳои қарзӣ, ташкилотҳои маблағгузори хурд, бонкҳои тичоратӣ, бонкҳои давлатӣ ва дигар институтҳои молиявии ғайридавлатӣ ба уҳда доранд. Дар аксари ҳолатҳо онҳо ташкилотҳои ғайридавлатӣ мебошанд, ки ба хизматрасониҳои молиявӣ машғуланд. Маҳз фаъолияти ҳамин гурӯҳи ташкилотҳои ғайридавлатӣ ба рушди микроқарзҳо мувофиқат намуда, дар ниҳояти қор, сабаби пайдоиши маблағгузори хурд дар ғушаву канорҳои олам гардиданд. Ин ташкилотҳои ғайридавлатии маблағгузори хурд худро бо таҷҳизоту технологияи муосир таҷҳизонида, барномаҳои самаранокӣ хизматрасониҳои молиявиро ба аҳолии камбизоату қашшоқ қор қарда баромаданд. Маҳз ҳамин гурӯҳи ташкилотҳои маблағгузори хурд ба таври босубот ба омӯзиши проблемаҳо, таҳлили онҳо ва расонидани хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳолии камбизоату қашшоқ машғул гардиданд. Бинобар ин, чунин гурӯҳи ташкилотҳои ғайридавлатиро, ки хизматрасониҳои молиявиро барои дигар ташкилотҳои маблағгузори хурд ва аҳолии камбизоату қашшоқ анҷом медиҳанд, институтҳои маблағгузори хурд меноманд.

Дар баробари онҳо ташкилотҳои дигари пешниҳодкунандаи қарзҳои хурд низ амал мекунанд. Аммо дар бештари мавридҳо қарзҳои хурди онҳо ба аҳолии камбизоату қашшоқ нигаронида нашудааст. Масалан, дар шароити имрӯза қисми зиёди бонкҳои тичоратӣ намудҳои зиёди хизматрасониҳои маблағгузори хурдро анҷом медиҳанд. Аз ин рӯ, аз нигоҳи тараққиёти ояндаи ин муассисаҳо, ки шояд ягон қисмати аҳолии камбизоату қашшоқ аз хизматрасониҳои молиявии онҳо баҳравар гарданд, ин муассисаҳову ташкилотҳоро низ ба институтҳои маблағгузори хурд дохил мекунанд. Институтҳои маблағгузори хурд аз ташкилотҳои ғайридавлатии молиявӣ бо шумораи зиёди мизочонашон метавонанд фарқ кунанд. Институтҳои маблағгузори хурд ҳамчун ташкилот аз ҷузъҳои зиёде таркиб ёфтаанд. Унсурҳои асосии фаъолияти институтҳои маблағгузори хурд инҳоянд: - муқаддима, мақсад ва фалсафаи фаъолият; - идоракунии ва роҳбарият, аз ҷумла менечерони ҷузъу томҳо ва филиалҳо; - низоми идоракунии ахборот; - базаи захираҳои инсонӣ; - базаи захираҳои молиявӣ; - инфрасохтор – биноҳо, нақлиёт, коммуникатсия ва ғ.; - маҳсулот ва хизматрасонӣ; - методология ва инструментҳо; - шабакаи филиалҳо; - низоми расонидани хизматҳо (хизматрасониҳо) – шабакаи марказҳо, бонкҳо, нозирон ва ғ.; - низоми назорати дохилӣ. Дар миёни қисматҳои гуногуни унсурҳои институтҳои маблағгузори хурд аз ҳама муҳимтаринашон фалсафаи фаъолият эътибори онҳо ба шумор меравад. Ин унсур ба тарзи қор, принципҳои фаъолияти институтҳои маблағгузори хурд таъсири бевосита мерасонад. Зеро, агар фалсафаи фаъолияти оғознамудаатонро дуруст муаррифӣ қарда натавонед, он гоҳ дар фаъолияти қории шумо ҳодисаҳои руҳ медиҳанд, ки дар ниҳояти қор, ба обрӯи эътибори шумо таъсири манфӣ мерасонанд. Масалан, дар яке аз шаҳрҳои ҷануби Филиппин як нафар рӯҳонӣ ташкилоти ғайридавлатиеро барои мусоидат намудан ба бехтаргардонии вазъии иҷтимоии аҳолии қашшоқи шаҳр созмон медиҳад. Ин ташкилот барои ҷамъияти қашшоқу камбизоатон либосворӣ, хӯроқа ва доруворӣ ёрӣ мерасонид. Баъди ҷандин соли фаъолият ташкилоти ғайридавлатии мазкур дар ҳаёти худ кооперативи қарзиро бунёд месозад. Аммо баъди як муддати муайяни фаъолияти кооперативи қарзӣ маълум гардид, ки мизочон аз рӯйи қарзҳои худ пардохтро анҷом намедиҳанд ва, ҳамчунин, соири мизочон қарзҳои худро

барнагардонидаанд. Онҳо фикр мекарданд, ки кооперативи қарзӣ ин қисмати васеъшудаи фаъолияти ташкилоти ғайридавлатии мазкур буда, он маблағҳое, ки онҳо гирифтаанд, ҳиссаи онҳо аз ҳисоби ҳамин васеъшавӣ мебошад. CARE Филиппин ин ҳолатро тадқиқ намуда, ба ҳулосае омад, ки ҳуди ҳайати кооператив барои баргардонидану пардохти қарзҳои хурди худ саҳтгирӣ накардаанд. Баъди равшанӣ андохтан ба ин масъала низ кооператив фалсафаи фаъолият ва тарзи корбарии ҳудро тағйир надод. Дар ниҳояти қор, кооперативи қарзии номбурда муфлис гардид [14]. Чунин мисолҳо дар фаъолияти имрӯзаи муассисаҳои маблағгузории хурд зиёданд.

Аз ин рӯ, институтҳои маблағгузории хурд барои эътибори ҳудро нигоҳ доштан бояд фалсафаи фаъолияти ҳудро пурқувват намоянд. Махсусан, институтҳои маблағгузории хурд дар бахши додани қарзҳои хурд, баргардонидани онҳо, пардохти фоизи қарзҳо бояд боэҳтиётона ва ҷиддӣ рафтор намоянд. Онҳо бояд ҳудро чунон муаррифӣ намоянд, ки, дар ҳақиқат, як ташкилоти бооброғу боэътибор дар бизнеси маблағгузории хурд ҳастанд, ки он як шакли фаъолияти бонкӣ ба шумор меравад ва расидан ба ин мақсад яке аз вазифаҳои ниҳонии институтҳои маблағгузории хурд мебошад. Аз ин рӯ, эътибор ва фалсафаи фаъолият яке аз унсурҳои муҳимтарини ташаккулёбӣ ва раванқи институтҳои маблағгузории хурд ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, низомии маблағгузории хурд дар марҳилаи кунунии тараққиёти иқтисодӣ муосир дар зинаи ташаккулёбии тараққиёт қарор дорад. Тавре ки дар мисолҳои боло нишон додем, дар шароити имрӯза қисмати калони муассисаҳои маблағгузории хурд аз ҷониби ташкилотҳои байналхалқӣ ҳамчун муассисаҳои рейтингашон баланд шинохта шудаанд. Ин далели равшани тараққиёти раванди маблағгузории хурд мебошад. Аз ҷониби дигар, дар қисмати зиёди давлатҳои рӯ ба тараққӣ муассисаҳои маблағгузории хурд дар марҳилаи ташаккулёбии инкишоф қарор доранд. Аз ин рӯ, низомии маблағгузории хурд дар назди ҳуд барои оянда вазифа мегузорад, ки миқёси фаъолият ва ҳаҷми хизматрасониҳоро афзун намуда, зиёда аз 3 млрд аҳолии давлатҳои рӯ ба тараққиро, ки аз хизматрасониҳои сектори молиявии расмӣ бархӯрдор нестанд, фаро гирад. Таъсиси бомуваффақияти муассисаҳои маблағгузории хурд исбот намуданд, ки расонидани хизматрасониҳои молиявӣ ба аҳолии камбизоату қашшоқ воситаи самараноки камкунии қашшоқӣ буда, ҳамзамон метавонад бизнеси ғоидаовар бошад.

Қоршиносони СММ бар он ақидаанд, ки барои ба компоненти босуботи низомии молиявӣ табдил додани маблағгузории хурд кӯшиш ба ҳарч додан лозим аст. Ва яке аз монеаҳои асосӣ дар роҳи тараққиёти босуботи маблағгузории хурд маҳдудияти имкониятҳои институтсионалӣ ва ташкилӣ-техникии муассисаҳои маблағгузории хурди ҷаҳона ба шумор меравад. Самаранокии нопурра дар низомии идоракунии ахборӣ ва банақшагирии стратегӣ, ҳароҷоти баланди эксплуатационии ин муассисаҳо далели равшани ин гуфтаҳо мебошанд. Ғайр аз ин, алҳол шумораи ташкилотҳое, ки дар ин дараҷа нигоҳдории боэҳтимоди пасандозҳои аҳолии камбизоату қашшоқро таъмин мекунанд ва пасандозҳои дохилиро самаранок истифода менамоянд, хело кам ҳастанд. Дар ин радиф, ба фикри муҳаққиқон (Г.Огенесян, Т.Зикова, М.Кларисс)-и ин мавзӯ розӣ шудан лозим меояд, зеро онҳо қайд мекунанд, ки ҳарчанд дар самти босуботии раванди маблағгузории хурд ҷорабиниҳои зиёдеро анҷом додан ва проблемаҳои мухталифро ҳал кардан лозим аст, аммо аз хизматрасониҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд бархӯрдор гардонидани аҳолии камбизоату қашшоқ мунтазам ба ҳақиқати воқеӣ табдил ёфта истодааст [8, с.79-83].

Раванди маблағгузории хурд як падидаи муҳими дорои аҳаммияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ буда, дар ҳаёти ҷомеаи башарӣ ба шумор меравад. Чун дигар падидаҳои иқтисодӣ маблағгузории хурд низ моҳияту принципҳои асосии фаъолияти ҳудро дорад. Таҳқиқу таҳлили маводи дастрасшуда ба мо имкон дод, ки назари олимони дар ин самт таҳқиқотбурдари (Р.П. Кристен, Т.Р. Лайман, Р. Розенгбер [5, с.19-20], М.В. Мамута, Д.А. Таджибаева, У.А. Бурҳонов ва Н.У. Машрапова, У.С. Ҳикматов, А. Ҷабборов ва диг.) мавриди баррасӣ қарор диҳем. Дар заминаи омӯзишу таҳлилҳо мо кӯшиш

намудем, ки принципҳои асосии фаъолияти маблағгузори хурдро ошкор ва пешниҳоди муҳаққиқони ояндаи ин мавзӯ намоем. Аз ин рӯ, принципҳои асосии маблағгузори хурдро ба тариқи мухтасар дар нуктаҳои зерин ҷамъбаст намудем:

1. Аҳолии камбизоат ва қашшоқ низ ба хизматрасониҳои гуногуни молиявӣ, аз қабili қарзҳо, пасандози воситаҳо, интиқоли маблағҳо, суғуртакунӣ ва ғ. ниёз доранд. Ва ин хизматрасониҳои номбурда ба ин табақоти аҳоли дар шаклҳои мақбул, чандир ва бо нархҳои барои онҳо дастрас бояд расонида шаванд.

2. Маблағгузори хурд механизми пурқуввати мубориза бар зидди камбизоатӣ қашшоқист. Дастрас гардидани аҳолии камбизоат ва қашшоқ аз хизматрасониҳои молиявӣ боиси он мегардад, ки ин табақоти аҳоли барои афзунгардии даромадҳои худ, бунёди базаи активҳояшон ва муҳофизати хоҷагиҳои хонаводагояшон аз таъсири манфии омилҳои беруна имконият пайдо менамоянд. Маблағгузори хурд ба хоҷагиҳои хонаводагии камбизоат ва қашшоқ имкон медиҳад, ки аз муборизаи ҳаррӯзаи рӯзгузаронӣ ба банақшагирию ояндабинии ҳаёту фаъолияти хоҷагидориашон: маблағгузориҳои пулӣ барои бехтаргардонии таркиби маводи озуқавии аҳли оилаашон, бунёди шароитҳои хуби зиндагӣ, ғамхорӣ оид ба саломатӣ ва маълумоти илмӣ, техникаӣ ва фарҳангии фарзандон оғоз намоянд.

3. Маблағгузори хурд бунёди низоми молиявии самаранокро барои аҳолии камбизоату қашшоқ дар назар дорад. Аҳолии камбизоату қашшоқ қисмати зиёди аҳолии давлатҳои рӯ ба тараққиро ташкил медиҳанд ва ин табақоти аҳоли то ҳол аз хизматрасониҳои молиявии институтҳои молиявии расман эътирофшуда ба таври бояду шояд бархӯрдор нестанд. Дар бештари давлатҳо маблағгузори хурдро ҳамчун ғамхориҳои давлат, сармоядорон ва инвесторҳои иҷтимоӣ барои тараққиёти ҷамъият қабул мекунанд. Аз ин рӯ, ба мақсади баландбардории неру ва фарогири доираҳои васеи аҳолии камбизоату қашшоқ маблағгузори хурд бояд ба унсури ҷудонашавандаи сектори молиявӣ табдил ёбад.

4. Бештари аҳолии камбизоату қашшоқ аз хизматрасониҳои молиявӣ бархӯрдор нестанд. Зеро барои хизматрасонии ин табақаи мизочон миёнаравҳои молиявӣ намерасанд. Аз ин рӯ, институтҳои гуногуни маблағгузори хурд барои пурракунии ин фазои озоди иқтисодӣ ва қонеъ гардонидани табақоти номбурдаи аҳоли арзи вучуд намуданд. Бунёди муассисаҳои фаъолияти худро харидкунанда мақсади асосии маблағгузори хурд нест. Аммо ин ягона роҳест, ки ба ташкилотҳои маблағгузори хурд имкон медиҳад, то фаъолияти худро аз қатъшавӣ нигоҳ доранд ва аҳолии камбизоату қашшоқ мунтазаму доимо аз хизматрасониҳои молиявии онҳо бархӯрдор бошанд.

5. Маблағгузори хурд маънои бунёди муассисаҳои молиявии босуботи маҳаллиро дорад. Бунёди низоми молиявӣ барои аҳолии камбизоату қашшоқ маънои дар маҳалҳо созмон додани ташкилотҳои микро молиявии пурқувватро дорад, ки ба табақоти номбурда муддати дуру дароз хизматрасониҳои молиявиро анҷом дода тавонанд. Ин муассисаҳо бояд имкониятҳои ҷалб намудану истифода бурдани захираҳои молиявии дохилиро дошта бошанд. Зеро бо пурқувватшавии муассисаҳои маблағгузори хурди маҳаллӣ ва бозори сармояи хусусӣ дастгириҳои молиявии давлат, фондҳои гуногуни тараққиёт ва донорҳо кам гардида, баъдан қатъ карда мешаванд.

6. Маблағгузори хурд воситаи универсалӣ нест, ки ҳама проблемаҳоро дар ҳама ҳолату вазъият ҳал намояд. Одамони бенаво, гурусна ва онҳое, ки дар ягон ҷой кор намеkunанд ва қобилияти пардохту баргардонидани қарзҳоро надоранд, ба дигар шаклҳои дастгирӣ муҳтоҷанд. Дар бештари ҳолатҳо грантҳои хурд, тақмили инфрасохтори иҷтимоӣ, бозори кортаъминкунӣ, барномаҳои омӯзишии касбҳои нав ва дигар хизматрасониҳои ғайримолиявӣ метавонанд ба олооти муҳимми пастгардонии сатҳи камбизоатӣ ва решакан кардани қашшоқӣ табдил ёбанд.

7. Маҳдудияти фоизи ставкаҳои қарзӣ метавонад ба дастрас гардидани аҳолии камбизоату қашшоқ ба хизматрасониҳои молиявӣ монеъ гардад. Зеро расонидани хизматрасониҳои қарзӣ барои шумораи зиёди қарзхоҳон аз оилаҳои камбизоат барои

ташкилотҳои маблағгузори хурд хароҷоти гарон мебошад. Аз ин рӯ, агар ставкаи фоизи қарзҳои онҳо нисбати фоизи миёнаи ставкаи қарзи бонкҳо зиёд набояд, онҳо хароҷоти худро рӯпӯш карда наметавонанд. Дар ин ҳолат рушд ва худхаридкунии онҳо асири субсидияҳо ва молиякунонии фондҳои гуногуни давлатию ғайридавлатӣ мегардад. Дар навбати худ, ташкилотҳои маблағгузори хурд низ амалиёти ғайрисамараноки худро ба дӯши мизочон набояд бор кунанд. Яъне, амалиёти бесамарии худро рӯпӯш намуда, ставкаи фоизи қарзҳои худро набояд баланд кунанд.

8. Дастгириҳои давлат аз фаъолияти институтҳои маблағгузори хурд дар он зухур мекунад, ки давлат зимни мусоидат намудан ба рушду равнақи онҳо зиёдтар фоида мебинад. Давлат ба бунёди муҳити мусоид, ки ба тараққиёти хизматрасониҳои молиявӣ мувофиқат намуда, пасандозҳои аҳолии камбизоатро хифз менамояд, хело ҳам нақши муҳимро мебозад. Масалан, дар ҳолати муътадил нигоҳ доштани вазъи макроиқтисодӣ, даст кашидан аз маҳдудкунии ставкаи фоизи қарзҳо, роҳ надодани барномаҳои қарзҳои хусусияти субсидиявидошта дар бозори молиявӣ-қарзӣ, аз зумраи чорабиниҳои мусоидати давлат ба фаъолияти институти маблағгузори хурд ба шумор мераванд. Танҳо дар ҳолатҳои зарурӣ давлат метавонад фаъолияти ташкилотҳои мустақилу босуботи маблағгузори хурдро молиягузорӣ кунад.

9. Субсидияҳои донорҳо (сарпарастҳо) бояд сармояи сектори хусусиро пурра кунанд, на ин ки бо мақсади рақобат ба он ворид гардад. Яъне, аз инструментҳои қарздиҳӣ ва сармоягузорӣ истифода намуда, ба васеъшавии имконоти фаъолияти муассисаҳои маблағгузори хурд мусоидат намоянд, соҳаҳои инфрасохтори (бюрои кредитӣ, ширкатҳои аудитӣ, агентии рейтингӣ ва ғ.) ин бахшро тараққӣ диҳанд ва хизматрасониҳои маҳсулоти эксперименталӣ (озмоишӣ)-ро дар ин бахш дастгирӣ намоянд.

10. Дақиқӣ ва равшании ахборот оид ба фарогирии аҳолии камбизоату қашшоқ аз ҷониби институтҳои маблағгузори хурд аҳамияти муҳимро доро мебошад. Ахбороту маълумоти дақиқ ва стандартикунонидашуда оид ба нишондиҳандаҳои молиявӣ ва иҷтимоии муассисаҳои микромолиявие, ки ба аҳолии камбизоату қашшоқ хизмат мерасонанд, омилҳои зарурии фаъолияти онҳо ба шумор мераванд. Зеро дар ин маълумот ҷонибҳои мусбӣю манфӣи фаъолияти муассисаҳои маблағгузори хурд инъикос меёбанд. Ин маълумот барои органҳои танзимкунандаи фаъолияти муассисаҳои маблағгузори хурд, барои донору инвесторҳо ва, аз ҳама муҳимаш, барои аҳолии камбизоату қашшоқ, ки мизочони ин миёнаравҳои молиявӣ мебошанд, хеле зарур аст.

Хулоса, хусусиятҳо ва принципҳои маблағгузори хурдро мавриди баррасӣ қарор дода, чунин натиҷагирӣҳо намудем:

1. Дар баҳши паст кардани сатҳи қашшоқӣ, хизмату фаъолияти ташкилотҳои маблағгузори хурд шояд дастгирӣ мебошанд.

2. Ҷомеаи ҷаҳонӣ низ дар асоси таҳлилу тадқиқи натиҷаҳои фаъолияти онҳо, ташкилоту муассисаҳои маблағгузори хурдро ҳамчун як ҷузъи зарурӣ дар ин мубориза бар зидди қашшоқию паст намудани сатҳи камбизоатӣ қабул дорад. Ва имрӯзҳо онҳо дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои давлатию ғайридавлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ барои решакан намудани қашшоқӣ дар қураи Замин фаъолият намуда истодаанд.

3. Дар ин замина, омӯзиши хусусиятҳои маблағгузори хурд аз аҳамият ҳолӣ нест, зеро хусусиятҳои ҳар як падидаи нави иқтисодӣ, дар навбати худ, маррифгари паҳлуҳои мусбӣю манфӣи он маҳсуб меёбанд. Мо зимни таҳқиқоти худ як зумра хусусиятҳои маблағгузори хурдро ошкор намудем, ки муҳимтарини онҳоро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст: а) хусусиятҳои функционалӣ ё худ вазифавии маблағгузори хурд; б) хусусиятҳои ҳоси хизматрасониҳои молиявӣи ташкилотҳои маблағгузори хурд; в) хусусияти молиякунонии ташаккулу равнақи ташкилотҳои маблағгузори хурд аз ҷониби ташкилотҳо ва созмонҳои байналмилалӣ; г) хусусияти симбиози маблағгузори хурд (таҷассум намудани симбиози ҳадафҳои иҷтимоӣ ва самарани тичоратӣ).

4. Чун дигар падидаҳои иқтисодӣ маблағгузориҳои хурд низ принципҳои асосии ҷаъолияти худро дорад, ки онҳо, дар маҷмӯъ, моҳият, доираи ҷаъолият, ҳадафу вазиҷаъо ва имқониятҳои ин равандро муайян муаррифи менамоянд.

Адабиёт:

1. Абрамова, М.А. Развитие механизмов регулирования интитутов микрофинансирования и кредитно кооперации в целях стимуляции внутреннего инвестиционного спроса / М.А.Абрамова, С.Е.Дубова, О.В.Захарова // Экономика, налоги, право. - 2018. - №6. - С.17-18.
2. Абрамова, М.А. Формирование качественной инфраструктуры рынка микрофинансирования и кредитной кооперации: зарубежный и российский опыт. Монография / М.А.Абрамова. – М.: РУСАЙНС, 2016. - 228 с.
3. Декларация тысячелетия ООН (принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 18 сентября 2000 г.
4. Карлос, А. Учебные планы и учебные материалы по курсу «Микрофинансирование». Концепция, практика и руководство финансовым посредничеством для бедных слоев населения / А.Карлос, Х.С.Шиллендер, М.Харпер. – Ананд (Гуджарат), Индия, 2002. – С. 16-23.
5. Кристен, Р.П. Положения по анализу микрофинансирования: Руководящие принципы регулирования и надзора в секторе микрофинансирования / Р.П.Кристен, Т.Р.Лайман, Р.Розенгбер. – Вашингтон. Округ Колумбия: Консультативная группа по оказания помощи беднейшим слоям населения / Группа Всемирного банка, 2003. - С.19-20.
6. Кульматова, Р.У. Микрофинансирование в странах с переходной экономикой / Р.У.Кульматова // Финансы и кредит. - 2008. - №33. - С.69-77;
7. Ҷабборов, А. Мабағгузориҳои хурд. Китоби дарсӣ / А.Ҷабборов. - Душанбе: "Ирфон", 2011. - 274 с.
8. Нормы ОНД/БФТ: их значение для поставщиков финансовых услуг, работающих с малоимущим населением. Обзорная статья: CGAP №29. - Вашингтон, Округ Колумбия: CGAP, июль 2005; Microfinance Market Outlook 2016, [http://www.responsability.com/investing/data/docs/en/17813/ Microfinance- Outlook-2016 - EN. pdf.](http://www.responsability.com/investing/data/docs/en/17813/Microfinance-Outlook-2016-EN.pdf);
9. Оганесян, Г. Зарубежный опыт развития микрокредитования / Г.Оганесян. Проблемы развития микрофинансирования в России: сб. науч. трудов. - М.: Финансовый университет, 2011. - 100 с.
10. Панаедова, Г.И. К вопросу о формировании в Российском рынке системы микрофинансирования / Г.И.Панаедова // Финансы и кредит. - 2009. - №15. - С. 2-6.
11. Таджибаева Д.А. Финансовая доступность и микрофинансирование / Д.А.Таджибаева, У.А. Бурхонов и Н.У.Машрапова. – Ташкент: Baktria press, 2018. - 304 с.
12. CARA Philippines, MAP, 1995.
13. Marguerite S. Robinson. The Microfinance Revolution – Volume 2: Lessons from Indonesia. The World Bank, Washington, D.C. Open society institute, New York, 2002 – 463p.
14. Microfinance Barometer 2017 Is microfinance still working? <http://www.microfinancegateway.org/library/microfinance-barometer-2017>.

УДК: 330. (1.32).(575.3)

ВАЗИҶАҶО ВА ТАСНИҶБАНДИИ ИНҶРАСОХТОР ДАР ИҚТИСОДИ БОЗОРИ

Саидов Кароматулло Назарович – муаллими калони кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Доииигоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 935-07-49-33. Email-ksaidov74@mail.ru. tgfeu@tgfeu.tj.

Мақола ба таснифбандии инфрасохтор дар иқтисоди бозорӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар асоси ақидаҳои олимони ватанӣ хориҷӣ доир ба таснифоти инфрасохтор тафсири мафҳумҳои «инфрасохтор», «инфрасохтори бозорӣ»-ро аз ҷиҳати иқтисодӣ пешниҳод намудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки инфрасохтор на танҳо маҷмуи соҳаҳои муайяни хоҷагии халқ, балки таснифоти шароити умумӣ рушди натиҷаҳои истеҳсолоти моддӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Инчунин, аз ҷониби муаллиф таснифбандии таркиботи инфрасохтори иқтисодӣ миллӣ ва вазифаҳои асосии инфрасохтори бозор таҳия карда шудааст.

Калидвожаҳо: сиёсат, иқтисодиёт, иқтисодиёти бозорӣ, идоракунии, шароит, инфрасохтор, инфрасохтори бозор, таснифбандӣ, ташиқулот, рушд, инкишоф.

ФУНКЦИИ И КЛАССИФИКАЦИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Саидов Кароматullo Назарович – старший преподаватель кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 935-07-49-33. Email-ksaidov74@mail.ru. tgfeu@tgfeu.tj.

Статья посвящена классификации инфраструктуры в условиях рыночной экономики. Относительно классификации инфраструктуры на основе мнений отечественных и зарубежных ученых автор представил трактовку понятий «инфраструктура», «рыночная инфраструктура» с точки зрения экономистов. Отмечается, что инфраструктура представляет собой не только совокупность определенных отраслей экономики, но и описание общих условий продуктивного развития материального производства и общественной жизни. Также автором разработана классификация инфраструктуры народного хозяйства и основных функций рыночной инфраструктуры.

Ключевые слова: политика, экономика, рыночная экономика, управление, условия, инфраструктура, рыночная инфраструктура, классификация, формирование, развитие.

FUNCTIONS AND CLASSIFICATION OF INFRASTRUCTURE IN A MARKET ECONOMY

Saidov Karomatullo Nazarovich - Senior Lecturer, Department of Information Systems and Technology in Economics, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: (+992) 935-07-49-33. Email-ksaidov74@mail.ru. tgfeu@tgfeu.tj.

The article is devoted to the classification of infrastructure in a market economy. Regarding the classification of infrastructure based on the views of domestic and foreign scientists, the authors presented their interpretations of the concepts of "infrastructure", "market infrastructure" from the point of view of economists. The authors note that the infrastructure is not only a set of certain sectors of the economy, but also a description of the general conditions for the effective development of material production and social life. The authors also developed a classification of the infrastructure components of the national economy.

Key words: politics, economics, market economy, management, conditions, infrastructure, market infrastructure, classification, formation, development.

Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодиёти кишвар баланд бардоштани нақши инфрасохтор ва инкишофи он бо истифода аз технологияи муосир омили асосӣ мебошад. Доир ба масъалаи маъмур Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот дар солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ» эълон намуданд [5].

Инфрасохтори бозор дар ҳудуди маҷмуи ҷузъҳо, институтҳо ва намудҳои фаъолиятро инъикос менамояд, ки барои фаъолияти самараноки механизми бозор

шароити мусоид фароҳам меоранд. Дар адабиёти иқтисодӣ аз ҷониби олимони қисми зиёди унсурҳои инфрасохтори бозор қайд шудаанд, вале таснифоти дақиқи онҳо вучуд надорад.

Инфрасохтор на танҳо маҷмуи соҳаҳои муайяни хоҷагии халқ, балки тавсифоти шароити умумии рушди натиҷабахши истеҳсолоти моддӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Маҳз сохтани шароити муносибтарин барои истеҳсоли молҳо, ҳаракати озодонаи онҳо ва истеъмоли шахсӣ дар фазои иқтисодии кишвар аз афзалиятҳои мебошад, ки инфрасохторро аз дигар намудҳои фаъолият фарқ кунонида, ҳамчун аломати бунёдии чудо намудани соҳаҳои он аз хоҷагии миллий баромад мекунад. Дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ истеҳсоли молҳои барои ҷамъият зарурӣ, ҷиҳати пешбурди намудҳои гуногуни фаъолият, ҷунон инфрасохтореро тақозо мекунад, ки ба таври ногузир ба таҳаввули хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории комплекси инфрасохтории хоҷагии халқи дилхоҳ мамлакат оварда мерасонад.

Фаъолияти инфрасохтор ва таъсири инфрасохторро ба рушди ҳудудҳои кишвар вазифаҳои ҳудудии инфрасохтор шуморидан мумкин аст. Таснифи инфрасохтор аз рӯи аломати функционалӣ имкон медиҳад, ки ҷунин навъҳои он, ба мисли: истеҳсолӣ, иҷтимоӣ, молиявӣ-қарзӣ, иттилоотӣ, инноватсионӣ, институтсионалӣ ва амсоли он чудо карда шаванд [4, с.128].

Нахустин шуда, дар бораи таснифоти инфрасохтор олими амрикоӣ Розенштейн-Родан таҳқиқот бурда, ин истилоҳро ба илми иқтисодӣ ворид кардааст. Ӯ ду навъи асосии инфрасохтор: хоҷагидорӣ (ё истеҳсолӣ) ва иҷтимоиро аз ҳам чудо кардааст.

Инфрасохтори бозорӣ шартҳои умумии рушди самараноки ҳудудҳои кишварро муайян намуда, шароити беҳтару хубтарро барои истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ, мубодилаи мол ва истеъмоли шахсӣ фароҳам меорад. Ин нуқта инфрасохторро аз хоҷагии миллий ба намуди мустақили фаъолият чудо мекунад.

Ҷустуҷӯи олимони ғарб барои чудо кардани меъёри ба ин ё он соҳаи иқтисодӣ мансуб кардани инфрасохтор боиси кӯшишҳои ҷамъбаст намудани хусусиятҳои барои он хос ва ошкор намудани аломатҳои асосии инфрасохтор гардид. Д. Кларк, Е. Тухтфелд ва дигар иқтисодчиён ҷунин меҳисобанд, ки объектҳои инфрасохтор бо хусусиятҳои тақсимнашаванда будан, самарай беруна доштан, даромаднокии нокифоя доштан, ба механизми бозор итоат накардан фарқ мекунанд.

Я. Штолер се намуди инфрасохторро техникӣ, иқтисодӣ ва институтсионалиро аз ҳам чудо мекунад. Ба аломатҳои техникӣ ӯ тақсимнопазирии иншоот, муҳлати дарози хизмати онҳоро мансуб медонад. Аломатҳои иқтисодӣ гуфта, Я. Штолер самарай иқтисодӣ, ҳислати сармоягузорӣ, ҳиссаи баландро дар хароҷоти сармояи доимӣ, хавфи баланди сармоягузорию мефаҳмад.

Аломатҳои институтсионалӣ - инҳо мавҷудияти институтҳои гуногуни инфрасохтор, норасоии объектҳои инфрасохторӣ, назорат ва роҳбарии марказонидашуда, заминаи қонунгузорию рушди инфрасохторро дар бар мегиранд [1, с.558].

Р. Йохимсен ҷузъҳои таркибии моддӣ, институтсионалӣ ва шахсии инфрасохторро аз ҳам фарқ кардааст. Таҳти мафҳуми таркиботи моддии инфрасохтор ӯ маҷмуи ҳамаи иншоот, таҷҳизот ва воситаҳои истеҳсолиро дар хоҷагии халқ мефаҳмад, ки барои таъмини барқ, таъмини нақлиёт ва телекоммуникатсия, иншоот ва ғайра истифода мешаванд. Инфрасохтори институтсионалӣ муассисаҳои бавучудода ва шакли қонунигирифтаеро фаро мегирад, ки дар онҳо воҳидҳои хоҷагидор тасмимҳои иқтисодии ҳудро ифода карда, онҳоро дар ҳамкорӣ бо дигар соҳибкорон иҷро менамоянд [3]. Инфрасохтори шахсӣ "қобилиятҳои маънавӣ, соҳибкорӣ, касбӣ ва дигари одамонро дар шароити хоҷагии бозорӣ" дар бар мегирад.

Дар ин ҷо метавон мавқеи Р.К. Раҷабовро қайд намуд, ки вай ба инфрасохтор ҳам маҷмуи соҳаҳо ва ҳам шаклҳои алоҳидаи фаъолиятро дохил намудааст [6, с.65]. Аз ин лиҳоз, дар таҳқиқоти проблемаҳои ташаккул ва рушди инфрасохтори бозор аз ҷониби мо ин равию истифода шудааст.

Ш. Раҳимзода дар қори худ қайд менамоянд, ки инфрасохтори бозор дар худ маҷмуи ҷузъҳо, институтҳо ва намудҳои фаъолиятро инъикос менамояд, ки барои фаъолияти самараноки бозор шароити мусоид фароҳам меоранд [7, с.32].

Олимони соҳа инфрасохтори бозорро маҷмуи соҳа ва шаклҳои фаъолияти хоҷагидорие мешуморанд, ки рушд ва фаъолияти самараноки тамоми системаи бозорҳоро бо фарогирии иқтисодии иқтисодӣ, инчунин маҷмуи муносибатҳои иқтисодии бо фаъолияти субъектҳои бозор алоқаманд инъикос менамояд [8, с.232].

Гурӯҳи дигари олимони бар он ақидаанд, ки инфрасохтори миинтақавии бозор маҷмуи соҳа ва шаклҳои фаъолияти хоҷагидорие мебошад, ки рушд ва фаъолияти самаранокии тамоми системаи бозорҳоро дар минтақа бо фарогирии иқтисодии минтақа, инчунин маҷмуи муносибатҳои иқтисодии бо фаъолияти субъектҳои бозор алоқамандро инъикос менамояд [2, с.87].

Ҳамзамон, ҳаминро бояд хотирнишон шуд, ки ақидаҳои як қатор мутахассисони варзидаи соҳаи иқтисод, инчунин нуктаи назари муҳаққиқони машҳури хориҷӣ, ки аз онҳо истинод кардем, онд ба мавҷуд набудани ягонаӣ дар таърифи таркибот, мансубияти соҳавӣ ва минтақавии унсурҳои ҷудогонаи инфрасохтор ҷиддан шаҳодат медиҳанд.

Аз ин ҷо чунин хулоса карда мешавад, ки масъалаи муайян кардани таркиби инфрасохтор ва таснифоти он хеле масъалаи мураккаб буда, ҳалли бечунучарои он таҳқиқоти минбаъдаро дар соҳаи таснифи объектҳо аз рӯи вазифаҳои асосии истеҳсолӣ-хоҷагидорӣ онҳо тақозо менамояд. Бо вучуди ин, зарурати муайян кардани таркиби иншооте, ки дар низоми инфрасохтори хоҷагии миллий дохил мешаванд, аз байн нарафтааст. Қобили зикр аст, ки инфрасохтор бояд тамоми маҷмуи иншооти таъминкунандаи раванди истеҳсолот ва шароитҳои тақдористеҳсоли фаъолияти корхонаҳоро дар бар гирад. Мутобиқи ин, дар ҳаёти он бояд соҳа, намудҳои истеҳсолот ва фаъолияти зерин содир карда шавад: соҳаҳои, ки ба истеҳсолоти асосӣ хизмат мерасонанд; соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ, соҳаҳои институтсионалӣ, коммуникатсионӣ, сармоягузорӣ-молиявӣ, инноватсионӣ-рушдбанда.

Зарур аст, ки ҷузъҳои таркибии инфрасохторро аз рӯи принципи вазифавию мақсаднокии корхонаҳо соҳаҳо ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок гурӯҳбандӣ намуда, дар ин замина соҳаҳои мавзӯии рушди онҳоро муайян ва ҳадафҳою вазифаҳоро ба таври мушаххас аниқ кунем.

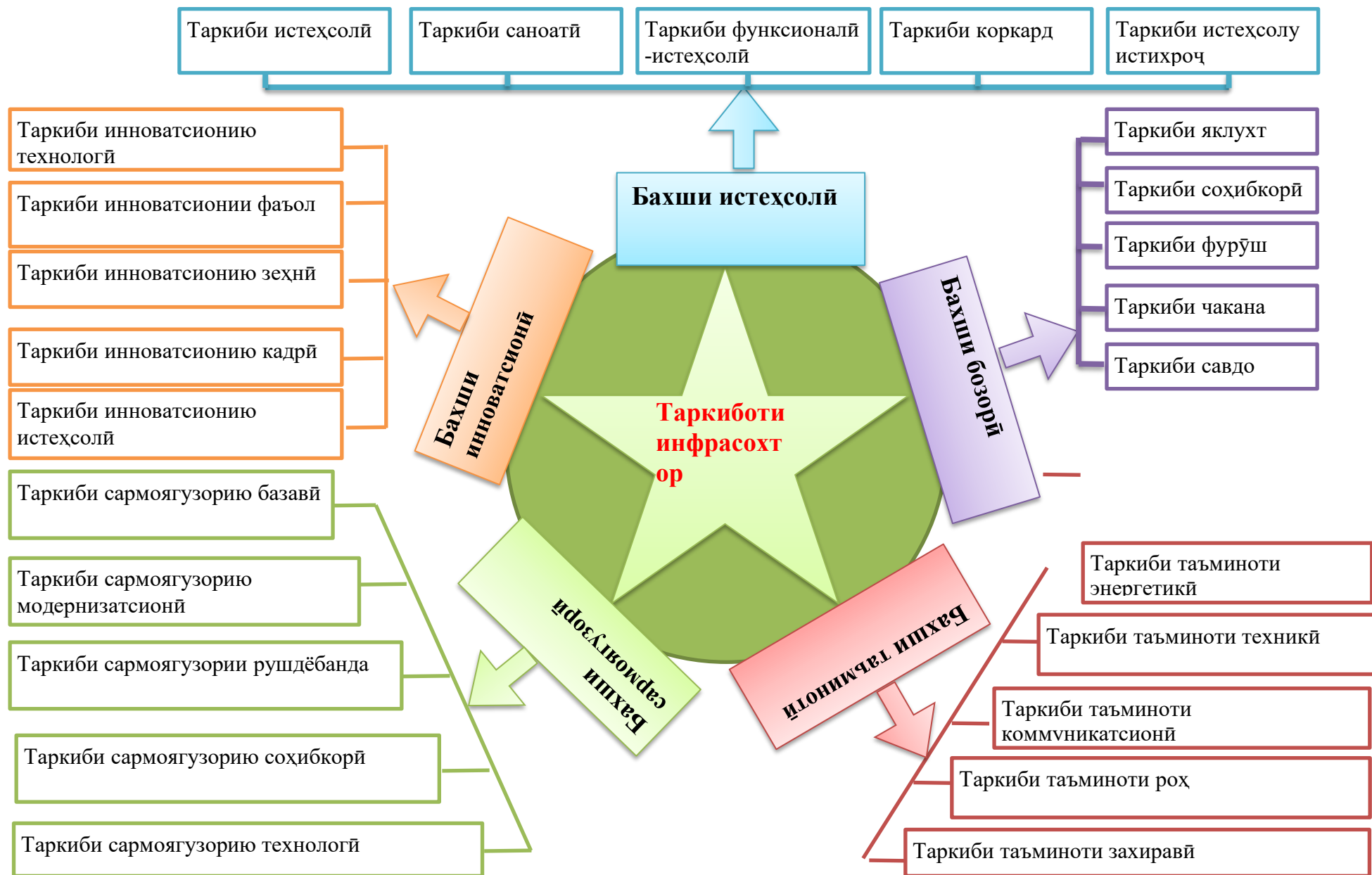
Бо назардошти тамоми мавридҳои дар боло зикргардида мо унсурҳои таркибии инфрасохтор ва намудҳои ба онҳо мувофиқи фаъолияти иқтисодиро, ки таркиби ҷандири онро аз рӯи унсурҳои таъмин менамояд.

Мафҳуми инфрасохтори хоҷагии миллий мазмуни баланди худро дорад: ҳамаи соҳаҳои он, субъектҳо ва намудҳои фаъолият бояд бо ҳамдигар ба як тарзи муайяну махсус мутобиқат кунанд, ҳам аз нуктаи назари объектҳои таъминкунанда ва ҳам дар байни худ мувофиқат карда, дар сатҳи иқтисодӣ миллий қобили идора бошанд.

Чунин равиш имкон медиҳад, ки самтҳои муосири фаъолияти иқтисодӣ, ки суръати рушди устувори иқтисодиро дар хоҷагии халқи мамлакат муайян мекунанд, ба низом дароварда шаванд. Дар ин маврид, инфрасохтор метавонад ва бояд ҳамчун зерсохти иҷтимоӣ иқтисодии рушди иқтисодии иқтисодӣ миллий баррасӣ гардад. Инфрасохтор бо мучтамаи умумихоҷагӣ ҳамгиро гардида, омили муҳимми ҷоннокшавии он, баланд бардоштани самаранокии, ташаккули иқтисодӣ аз нигоҳи сармоягузорӣ ҷолиб, фароҳам овардани заминаҳои рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат махсуб мешавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ гурӯҳбандии рангоранги тамоми маҷмуи соҳаҳои мавҷуданд, ки низоми хоҷагидориро ба вучуд меоранд, ки мо соҳаҳои ҷудогонаи онро бо мақсади муайян кардани ҷойгоҳи соҳаҳои инфрасохтор дар он мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар тамоми таҳқиқоти олимоне, ки ба арзёбии нақши инфрасохтор дар иқтисод бахшида шудаанд, таъкид мекунанд, ки рушди он бояд бо иштироки фаъоли давлат сурат гирад. Давлат тавассути ҷудо кардани маблағҳо барои ташаккул ва рушди инфрасохтор ба таҳкими бахши хусусӣ мусоидат мекунад.

Расми 1. Таснифбандии таркиботи инфрасохтори иқтисодиёти миллӣ* *таҳияи муаллиф

Нисбат ба низоми хоҷагидорӣ мавҷуда дар кишвари мо, дар давраи собиқ ва муосир ҳаминро гуфтан метавон, ки ҳамаи соҳаҳоро ба истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ тақсим кардан мумкин аст. Дар соҳаи истеҳсолот асосан ҳамин ду гурӯҳи соҳаҳоро аз ҳам ҷудо мекунам: а) соҳаи истеҳсолоти моддӣ, ки аз бахшҳои истеҳсолоти моддию молӣ (саноат, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, хоҷагии ҷангал, об), хизматрасонии моддӣ (савдо, корхонаҳои таъмиру тармим) ва инфрасохтори истеҳсоли (нақлиёт, неруи барқ, таъминоти моддӣ-техникӣ) таркиб меёбад; б) соҳаи истеҳсолоти ғайримоддӣ, ки аз инфрасохтори иҷтимоӣ (маориф, илм, фарҳанг, санъат, тандурустӣ) ва соҳаи ғайриистеҳсоли (хизматрасониҳои дастгоҳи давлатию маъмурӣ ва судию юридикӣ) иборат аст.

Ҷадвали 1. - Тафсири мафҳумҳои «инфрасохтор», «инфрасохтори бозорӣ» аз ҷиҳати олимони иқтисоддон

Муаллиф	Тафсири мафҳум
П.Самуэлсон	Маҷмуи шароити умумие, ки рушди матлуби соҳибкорӣ хусусиро дар соҳаҳои асосии иқтисодӣ таъмин намуда, эҳтиёҷоти тамоми аҳолиро қонеъ мегардонанд.
А.Ю. Шарипов	Маҷмуи соҳаҳо ва зерсоҳаҳои хоҷагии халқ, ки ба истеҳсолоти моддӣ хизматрасонии истеҳсоли расонида, гардиши иқтисодиро дар хоҷагии халқ таъмин намуда, барои аҳоли неъматҳои маънавиро таъмин карда, ҷиҳати ҳифзи муҳити атроф шароит фароҳам меорад.
Л.С. Ананева Л.Г. Чернюк	Маҷмуи унсурҳои қувваҳои маҳсулноқ дар намуди соҳаҳо, истеҳсолот ва навъҳои фаъолият, ки ҳам ба тамоми хоҷагии халқ ва ҳам ба соҳаҳо ва комплексҳои алоҳидаи он ҳислати тамомиятро таъмин намуда, таъиноти вазифавиашон аввалан, дар бунёди шароити умумӣ барои таъмини фаъолияти самараноки истеҳсолоти асосӣ ва сониян, дар таъмини такрористеҳсоли қувваи қоидаи ҳаёт мегардад.
Г.А. Голетс	Комплекси сохтҳо, системаҳо, иншоот, ки равандҳои такрористеҳсолро дар соҳаҳои хоҷагидорӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, экологӣ, демографӣ, идорақунии ва сиёсии фаъолияти ҷомеа таъмин месозанд.
Луғати муосири истилоҳоти ҳориҷӣ	Комплекси соҳаҳои ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ, ки ҳислати тобеият ва ёрирасон дошта, ба истеҳсолот хизмат мерасонанд (истеҳсоли) ва шароити зиндагии ҷомеаро таъмин мекунам (иҷтимоӣ).
Луғати калони энциклопедӣ	Маҷмуи иншоот, биноҳо, низомҳо ва ҳадамот, ки барои фаъолияти соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва таъмини шароити зиндагии ҷомеа заруранд.
Луғати иҷтимоӣ-энциклопедӣ	Мучахҳаз будани ҳудудҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо бо вояҳои моддӣ, техникӣ ва институтсионалӣ, ки фаъолият ва такрористеҳсоли низоми мазкурро таъмин менамоянд, зимнан инфрасохтори истеҳсоли истеҳсолоти моддиро таъмин менамояд, инфрасохтори ғайримоддӣ бошад, бо раванди истеҳсол ба таври ғайримустақим алоқаманд аст (тайёрии кадрҳо, таҳсилот, тандурустӣ ва ғ.).
Б.А. Райзберг Л.Ш. Лозовский Е.Б. Стародубцева	Маҷмуи соҳаҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳое, ки ба ин соҳаҳо шомил мешаванд, намудҳои фаъолият, ки барои фаъолияти рӯзмарраи истеҳсолот ва муомилот, инчунин, ҳаёти инфрасохтори истеҳсолию иҷтимоӣ шароити заруриро таъмин мекунам. Ба инфрасохтор, ба ақидаи муаллифони луғати мазкур, роҳҳо, алоқа, нақлиёт, хоҷагии анбор, таъминоти

	берунаи барк, иншооти варзишӣ, кабудизоркунӣ ва ободӣ, корхонаҳои хизматрасонӣ ба аҳоли шомил мешаванд, баъзан, ба инфрасохтор илм, маориф ва тандурустиро низ ворид мекунанд.
С.К. Орловская	Маҷмуи шароити ташкилӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, инчунин иншоот, биноҳо, системаҳо ва ҳадамот, ки барои ғайриқилъатӣ дилхоҳ навъи иқтисодиёт заруранд, раванди истеҳсолоти моддӣ ва таъмини ҳаёти ҳамаҷузъи аҳоли. Ин шароит аз тарафи комплекси соҳаҳо ва бахшҳои ҳамаҷузъ фароҳам оварда мешаванд, ки ба истеҳсолот хизмат мерасонанд, низоми муассисаҳо ва ташкилотҳо, ки ғайриқилъатӣ самараноки корхонаҳои истеҳсолиро таъмин менамоянд, интиқоли беамониати захираҳои моддӣ ва молиявӣ, ҳаракати маҳсулот аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунанда.
О. Мамедов Т. Юрева	Маҷмуи институтҳои байниҳамдигар алоқаманд, ки дар ҳудуди бозорҳои махсус амал мекунанд ва вазифаҳои муайянро оид ба таъмини рӯзгари муқаррари ғайриқилъатӣ онҳо таъмин менамоянд.
В. Кистанов Н. Копилов	Маҷмуи муассисаҳо, ташкилот, корхонаҳои давлатӣ ва тижоратӣ ва ҳадамот, ки ғайриқилъатӣ рӯзмарраи бозорҳои муқаррарӣ таъмин менамоянд.
В. Видяпин Г. Журавлева	Маҷмуи шаклҳои ҳуқуқӣ, ки барои ҳаракати молу хизматрасониҳо, доду гирифтҳо восита мешаванд ё маҷмуи институтҳо, системаҳо, ҳадамот, корхонаҳо, ки ба бозор хизмат расонида, вазифаҳои муайянро оид ба таъмини рӯзгари муқаррари ғайриқилъатӣ он таъмин менамоянд.
А.А. Солеҳзода Ш. Раҳимзода	Маҷмуи ҷузъҳо, институтҳо ва намудҳои ғайриқилъатӣ инъикос менамояд, ки барои ғайриқилъатӣ самараноки механизми бозор шароити мусоид фароҳам меоранд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Соҳаҳои маҷмӯи қисмати мундариҷаи истеҳсолоти моддиро ба вуҷуд оварда, ба қадом навъи соҳаҳои сохтгорсоз: аграрӣ, саноатӣ ё омехта мансуб будани иқтисодиёти миллӣ ё минтақавиро муайян мекунанд.

Рушди минбаъдаи инфрасохтори бозорӣ яке аз афзорҳои самараноктарин ва ояндадори ғуногунрангсозии иқтисодиёт маҳсуб ёфта, инчунин, ба дигаргунсозии шароити бозор мусоидат карда, тақдир барои гузариш ба иқтисодиёти илмталабу инноватсионӣ мегардад.

Адабиёт:

1. Аламшоев, А.К. Роль производственной инфраструктуры в развитии регионов/ А.К. Аламшоев// Актуальные вопросы современной экономики. - 2020. - №6. - С. 557-560.
2. Ашуров, М.Н. Муаммоҳои рушди инфрасохтори савдои наздисарҳадӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н.Ашуров, Ҷ.Бобоев // Паёми молия ва иқтисод. - 2020. - №3 (23). - С. 85-91.
3. Инфраструктура и государственный бюджет / Под ред. проф. Г.П. Солюса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kredit-moskva.ru/kritika02.html>
4. Кузнецова, А.И. Инфраструктура. Вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический подход.Изд 3 / А.И.Кузнецова. - М.: КомКнига, 2013. – 456с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 26.12.2018 с.
6. Раджабов, Р.К. Проблемы формирования и развития региональной транспортной инфраструктуры (на примере Республики Таджикистан). [Текст]: дис. на соиск. учен. степ. докт. экон. наук: 08.00.04. /Р.К.Раджабов. - Душанбе, 2000. - 287с.
7. Раҳимзода, Ш. Ташаккули инфрасохтори бозор ва мушкилиҳои рушди он / Ш.Раҳимзода, М.Н.Ашуров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - №4-2. - С. 30-35.

УДК: 273. 0398

**ТАШАККУЛЁБИИ НИЗОМИ ЭЛЕКТРОНӢ ОМИЛИ БАЛАНД
БАРДОШТАНИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ**

Неъматулло Мирзошох - ассистенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел.: 933242411. Email: mirzosh97@mail.ru.

Каримов Баҳромҷон Исмаилович - ассистенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел: (+992) 904467733. k.bahrom94@mail.ru.

Дар замони рушди бемайлони низоми иттилоотӣ ва торафт мураккаб гардидани муносибатҳои бозорӣ, талабот ба тайёр намудани мутахассисони дорои донишҳои баланди идоракунии тавассути технологияҳои гуногуни коркарди ахбори иқтисодӣ меафзояд. Чуноне ки ба мо маълум аст, ҳоло тараққиёти дилхоҳ соҳаи иқтисодиётро бе таҳлили саривақтии иттилоот тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, мақолаи мазкур маҳз муҳимияти табиқи ҳукумати электрониро дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ намуда, муаллифон паҳлуҳои гуногуни мавзӯи мазкурро таҳлил намудаанд. Ҳамзамон, аз ҷониби муаллифон масъалаҳои амалии Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифта, тавсияҳои мушаххас пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: захираҳои иттилоотӣ, ахбор, ҷамъоварӣ, коммуникатсионӣ, таҳлил, автоматикунории системаҳои иттилоотӣ, каналҳои алоқа, телефон, телеграф, телефакс, шабакаҳои локалӣ, шабакаҳои глобалӣ.

**ОРГАНИЗАЦИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ СИСТЕМЫ - ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ**

Неъматулло Мирзошох - ассистент кафедры прикладной информатики в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Тел.: 933242411. E-mail: mirzosh97@mail.ru

Каримов Баҳромҷон Исмаилович – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 904467733. E-mail: k.bahrom94@mail.ru

С постоянным развитием информационной системы и усложнением рыночных отношений растет потребность в подготовке специалистов с высокими управленческими знаниями и различными технологиями обработки экономической информации. Как известно, сейчас невозможно представить развитие любого сектора экономики без своевременного анализа информации. В статье авторами дается оценка важности внедрения электронного правительства в экономическом развитии Республики Таджикистан, и авторы анализируют различные аспекты этой темы. В то же время авторы изучили реализацию Концепции электронного правительства в Республике Таджикистан и дали конкретные рекомендации.

Ключевые слова: информационные системы, новости, сборник, коммуникация, анализ, автоматизация информационных систем, каналы связи, телефон, телеграф, телефакс, локальные сети, глобальные сети.

**ORGANIZATION OF THE ELECTRONIC SYSTEM - A FACTOR OF IMPROVEMENT
OF PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT**

Nematullo Mirzoshoh - assistant department of applied informatics in economics Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, phone: 933242411. E-mail: mirzosh97@mail.ru

Karimov Bahromjon Ismatulloevich - assistant department management Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, Phone; (+992) 904467733. k.bahrom94@mail.ru

With the steady development of the information system and the growing complexity of market relations the demand for training specialists with high management knowledge and various technologies for processing economic information is growing. As we know now it is impossible to imagine the development of any sector of the economy without timely analysis of information. This article assesses the importance of the implementation of the government in the economic development of the Republic of Tajikistan and the author analyzes various aspects of this topic. At the same time the author proposed the implementation of the Concept of the Government Tajikistan has been studied and specific recommendations have been made in the Republic.

Keywords: information resources, news, collection, communication, analysis, automation of information systems, communication channels, telephone, telegraph, fax, local area networks, global networks.

Рушди низоми идоракунии истеҳсолот ва баҳодихӣ самаранокии барномаҳои электронӣ айни замон дар низоми идоракунии молияи давлатӣ ҳолати дуруст ташкилкунии технологияҳои ҷамъоварӣ, интиқол ва коркарди иттилооти иқтисодӣ ҳамчун механизми амалӣ махсуб меёбад.

Дар ҳамин самт раванди технологияи коркарди иттилоот дар системаҳои иттилоотӣ - маҷмуи амалҳои бо ҳам алоқаманди мубодилаи иттилоот, мувофиқи масъалаҳои гузашташудаи истифодабарандагон, аз давраи бавучудой то коркарди он мебошад.

Новобаста ба шаклҳои ташкилкунии раванди технологӣ бояд ба принципҳои асосии зерин ҷавобгӯ бошад:

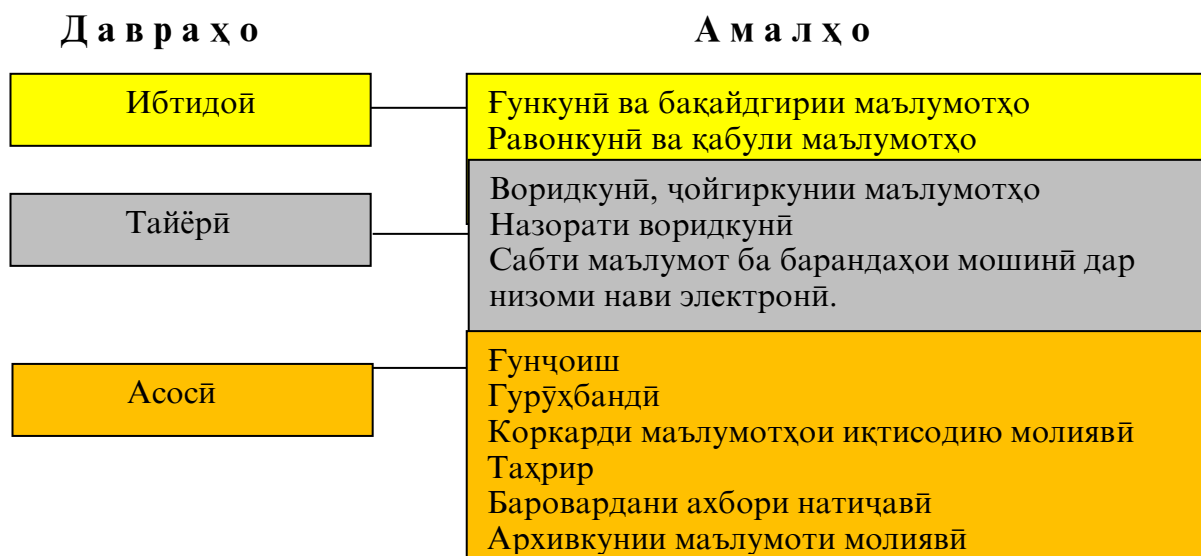
- амалкунии эътимодноки равандҳои идоракунии электронӣ дар низоми идоракунии молияи давлатӣ;
- камкунии хароҷотҳои моддию меҳнатӣ бо ба вуҷуд омадани низоми идоракунии электронии низоми идоракунии молияи давлатӣ;
- сарфакунии вақти коркарди ахбор бо технологияҳои нав тавассути низоми идоракунии электронӣ дар идоракунии молияи давлатӣ.

Барои ҳар як истифодабаранда лозим аст, ки бо тайёркунии маълумотҳои ибтидоӣ, ғункунию нигоҳдории маълумотҳо, пуркунии ҳуҷҷатҳои ғуногун, тайёркунии китобҳои қайдкунӣ, тавассути барномаҳои электронӣ дар идоракунии молияи давлатӣ машғул шаванд. Қисми зиёди вақт дар рафти тайёркунии ҳуҷҷатҳои молиявӣ сарф шуда, бо ба вуҷуд омадани низоми нави электронӣ кам сарфа мегардад. Дар ин маврид, дуруст аст, ки равандҳои технологӣ бо ҳосиятҳои ғуногуни худ асоснок карда мешаванд ва дар байни онҳо асосиашон амалҳои механикунонӣ ва автоматикунонӣ дар соҳи молия ба ҳисоб мераванд [6, с. 125].

Илова бар ин, ба равандҳои технологӣ ва идоракунии молияи давлатӣ он амалҳои дохил шуда метавонанд, ки ҳангоми иҷрои амалиёт истифодабаранда, ақаллан ягон воситаи техникаи одиро истифода барад. Масалан, калкулятор, МЭХ, ё ин ки бисёре аз ҳуҷҷатҳо ба воситаи мошинкаи ҷопкунӣ пур карда мешаванд. Истифодабаранда дар вақти истифодаи ин ғуна воситаҳои техникӣ низ қисми зиёди корро дастӣ иҷро менамояд.

Амалҳои автоматикунонии равандҳои технологияи иттилоот дар низоми идоракунии молияи давлатӣ бошанд, дар худ истифодаи васеи воситаҳои техникаи наватаринро талаб менамоянд ва ҳангоми иҷрошавии онҳо иштироки одам камтар лозим мешавад. Масалан, ҷопи ҳуҷҷатҳои натиҷавӣ дар қоғаз, назорати камеравии кормандон, назорати равандҳои молиявии электронӣ **TFMis/SGB.net** аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабтнамоии барномаҳо, ҳисоботдиҳӣ тавассути барномаи **TFMis/SGB.net** дар идоракунии молия тавассути барномаҳои навро дар бар мегирад.

Давраҳои асосӣ ва амалҳои равандҳои пешравии технологияи идоракунии молияи давлатии коркардро ба таври зерин нишон додан мумкин аст (расми 1):

Расми 1. - Давраҳои асосӣ ва амалҳои равандҳои технологияи коркарди иттилоот дар низомии идоракунии молияи давлатӣ

Ба амалҳои автоматикӣ бошад, чунин амалҳое дохил карда мешаванд, ки дар онҳо таъсири омилҳои субъективӣ кам аст ва техникаи наватаринро талаб менамоянд. Ба ин амалҳои асосӣ нақши муҳимтарин технологияҳои навро иҷро менамояд.

Раванди коркарди иттилооти иқтисодиро дар низомии идоракунии молияи давлатӣ ҳангоми ҳалли дилхоҳ масъалаҳои марбута ба давраҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- коркардҳои ибтидоӣ;
- омодакунӣ;
- асосӣ;
- интиҳой.

Давраи ибтидоӣ-ҷамъоварӣ, бақайдгирии иттилооти ибтидоӣ ва воридкунии он ба компютер ба ҳисоб мераванд. Давраи омодакунӣ гузаронидани иттилоотро ба барандаҳои иттилоотӣ ва назорати онро ифода мекунад. Давраи асосӣ бошад, коркарди бевоситаи иттилоотро таъмин менамояд. Дар давраи интиҳой санҷиш, хатм ва додани натиҷаҳо ба истифодабарандагон иҷро карда мешаванд.

Дар идоракунии равандҳо ва объектҳои иқтисодӣ масъалаҳои муайяни идоракунии мавриди муоина қарор мегиранд. Чунин масъалаҳои идоракунӣ мавҷуданд, ки дар онҳо ҳама ҷараёнҳои коркарди иттилоот аз аввал маълуманд. Чун қоида, ин масъалаҳои доимии ҳалкунанда дар давраҳои муайян мебошанд [8, с. 13].

Ҳалли онҳо, ҳангоми ташкили системаи иттилоотии иқтисодӣ (СИИ), дар навбати аввал, автоматикунонида мешаванд. Аммо, дар ин ҳолатҳо низ, одам аз идоракунии хориҷ карда намешавад, чунки ба зиммаи вай вазифаҳои назораткунӣ, қабули қарори натиҷавӣ оид ба тамоми масъалаҳои асосӣ ва имконияти дигар қардани гузориши масъала меистанд. Мафҳуми идора чун раванди такроршавандаи мураккаб нишон медиҳад, ки коркарди иттилоот аз қабули қарори идоракунии ҷудонашаванда аст [6, с. 21].

Дар шароити ҷудонамоии коркарди иттилоот аз идоракунии, аз як тараф, ҳангоми ихтисосгардонӣ ва аз тарафи дигар, ҳангоми зарурати муттаҳидкунии равандҳои коркард ва қабули қарорҳо ба раванди ягонаи идора масъалаҳои ҷорикунӣ сохтори усулҳои нави коркарди иттилоот ба системаи идоракунӣ ба вуҷуд меоранд.

Ҳангоми сохтани системаҳои автоматикунӣ ин масъалаҳо ҳамавақт дар маркази диққат қарор мегиранд, чунки таъминоти иттилооти яққоя бо зерсохторҳои иҷроӣ

вазифа лоиҳасозӣ карда мешаванд. Масъалаҳои ҷорикунӣ сохтори усулҳои мошинӣ коркарди иттилоот бояд бо қўшишҳои якҷояи кормандони ташкилотҳои идоракунии, ки барои таъминоти барномавӣ ва компютерӣ ҷавобгаранд, ҳал карда шаванд. Тавассути сохторҳои идоракунии бояд ҷараёнҳои коркарди иттилоот бо иттилооти воридшаванда ва хориҷшаванда интиҳоб карда шаванд. Тақмили равандҳои коркарди иттилоот дар маҷмуи ҷораҳо оид ба тақмили идора нақши аз ҳама асосиро мебозанд.

Дар ин маҷмӯъ 3 самтро қайд намудан мумкин аст:

1) Тақмили бутуни сохти иқтисодӣ мебошад. Ба ин самт муайянкунии масъалаҳои глобалӣ, усулҳои идоракунии инкишофи иқтисодӣ, аз тарафи корхона, ҷун ҳалқаи марказии идора, инчунин, баҳодиҳию бамувозинатдарории фаъолияти объектҳои иқтисодиро дохил кардан мумкин аст. Ҳалли ин масъалаҳои пурмазмун таҳлили босифат ва зехниро талаб мекунанду гирифтани натиҷаҳо дар актҳои қонунӣ қарорҳои корхона ба қайд гирифта мешаванд.

2) Инкишоф додани ташкили раванди идоракунии мебошад. Ин самт мақсадҳо ва масъалаҳои ишқишофро дар бар мегирад. Вай аз ҳама зиёдтар таркиби сохторҳои идоракунии истеҳсолот ва тавсифи алоқаҳои байниҳамдигарии онҳоро меомӯзад ва равандҳои қабули қарорҳоро тағйир медиҳад. Ба вай алоқамандии зерсохторҳои поёнӣ, масъалаҳои ба онҳо вобаста, тарҳи (схемаи) фиристодани ҳуҷҷатҳо ба сохторҳои идоракунии тааллуқ доранд. Яке аз чунин тарзҳои инкишоф ташкили системаҳои идоракунии автоматонӣ мебошад [9, с. 121].

3) Инкишоф додани идоракунии молиявӣ бо таъминоти иттилоотӣ ин самт барои ҳуб намудани тавсифҳои он иттилооте равон гаштааст, ки бо он сохторҳои идоракунии молиявиро таъмин мегардонанд. Шакли асосии онҳо ин сохтани системаҳои иттилоотӣ ва экспертӣ, ки тавассути барномаҳои нав ба роҳ монда мебошанд. Агар дар системаҳои идоракунии автоматонӣ ба тамоми раванди идора диққат дода шавад, пас дар системаҳои иттилоотӣ дар идоракунии молияи давлатӣ ба коркарди иттилооти он диққат медиҳанд.

Дар байни самтҳо ва дараҷаҳои контурии идоракунии монандиро овардан мумкин аст. Дар расми 2, тарҳи идоракунии раванди тичоратии як объекти иқтисодӣ оварда шудааст.

Расми 2. - Тарҳи умумии идоракунии раванди тичоратӣ-молиявӣ

Бо ададҳо чунин алоқаҳои иттилоотӣ ифода гаштаанд:

1. Селоби иттилоотӣ, ки аз сохторҳои берунӣ (идорақунанда, захиравӣ, молиявӣ ва монанди онҳо) ворид мегарданд.

2. Иттилоот оид ба шартҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар низоми идоракунии молияи давлатӣ (захираҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ, муҳлатҳои расонидани иттилооти молиявӣ ва ғайра).

3. Таъсироти идорашаванда - расонидани қарорҳои идоракунии молиявӣ ба объекти идора.

4. Иттилоот оид ба амалигардонии низоми электронии молиявӣ таъсироти идора.

5. Иттилоот оид ба натиҷаҳои истеҳсолот ва натиҷаҳои молиявӣ (масалан, коғазҳои қиматнок, чек, пулҳои нақдӣ, маҳсулоти баровардашуда, ҳаҷми фурӯш ва ғайра).

Автоматикунони ҷои кор ин асосан барои ҳамагон истифодабарандагон ташкил карда мешавад, ки онҳо соҳиби донишҳои амиқи соҳаи техникаи ҳисоббарор ва барномасозӣ намебошанд. Дар ин ҳолат, таъиноти асосӣ ҷои кори автоматикунонидашуда ин коркарди тақсимои иттилоот дар ҷойҳои корие мебошад, ки базаҳои маълумотҳои мувофиқи худро, ҳамзамон бо базаҳои маълумотҳои дигар истифода мебаранд.

Ба ҷойҳои кори автоматонидашудаи муҳосиб як катор талаботҳои умумӣ пешкаш карда мешаванд, ки муҳимтаринаш инҳоянд:

- мавҷудияти воситаҳои худии иттилоот;
- имконияти кор дар режимҳои коркарди иттилоот;

- иҷрои талаботҳои асосии эргономикӣ, тақсими оқилонаи вазифаҳо дар байни истифодабарандагон, ҷузъҳои МЭҲ, муҳити атроф, ташкилкунии шароити мусоиди кор бо усулҳои техникӣ, қулайи сохти ҷойи кори автоматонидашудаи баҳисобгирии омилҳои психологӣ истифодабаранда динамикаи шакл ва ранги ҷузъҳои ҷойҳои кори автоматонидашуда ва ғайра;

- ҳосилнокӣ ва эътимоднокии баланди воситаҳои дар системаи ҷойҳои кори автоматонидашуда коркунанда;

- таъминоти барномавии бо масъалаҳои истифодабаранда мувофиқ;
- дараҷаи баландтарини автоматонии амалиётҳои меҳнатталаб;

Ҷойи кори автоматонидашудаи муҳосибон аз чунин унсурҳои сохторӣ тартиб ёфтааст:

- воситаҳои техникӣ, воситаҳои иттилоотӣ, воситаҳои барномавӣ ва таъминоти ташкилӣ.

Воситаҳои техникӣ ҷойи кори автоматонидашудаи муҳосибон асосан аз компютерҳои фардӣ иборат аст, ки мувофиқи талаботҳои ҳар як истифодабарандаи мушаххас ба онҳо дигар воситаҳои ёрирасон ба монанди иттилоотғункунакҳои дискӣ, дастгоҳи чопкунӣ, дастгоҳи графиксоз, воситаҳои пайваستкунӣ бо дигар компютерҳои система ҳамроҳ карда мешаванд.

Дар ҷойи кори автоматонидашудаи муҳосибон бештар компютерҳои фардӣ намуди IBM ва PENTIUM истифода бурда мешаванд. Ба воситаҳои иттилоотии ҷойҳои кори автоматонидашудаи муҳосибон массивҳои иттилоотии дар базаҳои локалии маълумотҳо нигоҳдошташаванда ва системаи идоракунии базаҳои маълумотҳо дохил мешаванд. Воситаҳои барномавии ҷойҳои кори автоматонидашудаи муҳосибон аз системаҳои амалиётӣ, барномаҳои хизматӣ, воситаҳои барномасозӣ, барномаҳои аслии истифодабарандагон, дастаҳои барномаҳои амалиявӣ, редакторҳои матнҳо, протсессорҳои матнӣ ва ҷадвали иборат мебошанд.

Таъминоти ташкилии ҷойи кори автоматонидашуда маҷмуи воситаҳои чорабинӣ мебошад, ки ташкилкунӣ, амалкунӣ ва инкишофи ҷойи кори автоматонидашуда тайёркунии кормандон, банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, назорат, таҳлил ва танзимкунии корҳои истифодабарандагонро таъмин менамояд.

Барои он ки унсурҳои ҷойи кори автоматонидашуда самаранок истифода бурда шавад, ба такроршавии маълумотҳоро ба барномаҳо роҳ дода мешавад. Имконияти мубодилаи иттилооти дар байни компютерҳо ташкил карда ва ҷойи кори автоматонидашуда дар ҳаёти шабакаҳои ҳисоббарор мутаҳид карда шаванд.

Пеш аз он ки ташкили ҷойи кори автоматонидашударо дар ҳаёти шабакаҳои ҳисоббарор муоина намоем, бо мафҳуми умумии шабакаҳои ҳисоббарор шинос мешавем.

Шабакаҳои ҳисоббарор ин маҷмуи компютерҳо ва дигар воситаҳои коркарди иттилоот мебошад, ки бо ҳамдигар бо ёрии хатҳои интиқоли маълумотҳо пайваст гардида, амал мекунанд. Дар ин ҳолат, компютерҳоро бо ҳамдигар мубодила намуда, воситаҳои барномавии иттилоотӣ ва таҷҳизоти ёрирасонро ҳамчун истифода мебаранд.

Шабакаҳои ҳисоббарор дар ҳудуди корхонаҳо, музофотҳо, мамлакатҳо амал мекунад. Ташкил ва амаликунони шабакаҳои ҳисоббарор самаранокии истифодабарии воситаҳои коркарди иттилоотро баланд мебардорад ва истифодабарандагон имконият медиҳад, ки онҳо ресурсҳои пуриқтидори системаи ҳисоббарор, барномаҳо ва бонкҳои маълумотҳоро ҳамчун истифода баранд. Шабакаҳои ҳисоббарор ба чунин гурӯҳи асосӣ чудо мешавад: глобалӣ, музофотӣ ва локалӣ [2, с. 86].

Шабакаҳои ҳисоббарори глобалӣ асосан дар ҳудуди мамлакат ва ё байни давлатҳо амал менамоянд. Шабакаҳои ҳисоббарори музофотӣ дар ҳудуди ноҳияҳо, вилоятҳо ва музофотҳо амал менамоянд. Шабакаҳои ҳисоббарори локалӣ бошад, асосан аз компютерҳои фардӣ иборат буда, дар дохили як корхона ё муассиса ташкил карда мешавад.

Шабакаҳои ҳисоббарори локалӣ аз як файл-сервер, ки вазифаи якчанд ҷои кори автоматонидашударо иҷро менамояд ва ё аз файл серверҳо ва хизматрасониҳои коммуникатсионии зиёде бо дахҳо ва садҳо ҷойҳои кории автоматонидашуда пайваست буда, иборат аст.

Файли сервер мағзи шабакаҳои ҳисоббарори локалиро ташкил менамояд ва он аз компютери персональ пуриқтидор иборат мебошад. Файл-сервер системаи амалиётро ба шабака бор менамояд ва селоби маълумотҳои ба шабака дохилшавандаро идора менамояд. Ҷойҳои кории автоматонидашуда ба файл-серверҳо пайваст мешаванд. Ҳар як ҷои кории шабака аз компютери персоналие иборат мебошад, ки тахти системаи амалиёти худ амал менамояд. Ҳар як ЧКА барномаи махсусро сар медиҳад, ки пардаи шабака ном дорад ва ба компютери фардӣ имконият медиҳад, ки ба файл-сервер алоқа барно намуда, файлҳо, барномаҳои дастгоҳҳои онро истифода барад.

Ҷаъолияти файл-серверро системаи амалиёти шабакавӣ идора менамояд, ки чун системаи амалиёти мухтор амал менамояд (windows NT) бо ҳамон фарқияте, ки он барои идораи равандҳои додугирифтӣ маълумотҳо хизмат мекунад.

Бартариҳои истифодаи ЧКА ва шабакаҳои локалӣ дар ҳалли масъалаҳои муҳосиба чунинанд:

- имконияти мубодилаи диалогии иттилоот ба миён меояд;
- эҳтимолияти ҷой доштани хатоҳо дар ҳуҷҷатҳои муҳосиба кам мегардад;
- сари вақт ҳуҷҷатҳо коркард шуда, маълумотҳои натиҷавӣ гирифта мешаванд;
- меҳнати дастии коркарди иттилоот кам карда мешавад.

Ҳамаи ин омилҳо ба самаранокии иқтисодии коркарди иттилоотӣ муҳосиба оварда мерасонанд.

Дар маҷмӯъ, баъди омӯзиши масъалаи мазкур хулоса намудан мумкин аст, ки ташаккулёбии ҳукумати электронӣ яке аз дастовардҳои муосири инсоният буда, баҳри пешрафт ва самаранок ба роҳ мондани муносибати субъектҳои гуногуни иқтисодӣ, шахсони воқеӣ ва мақомоти давлатӣ мусоидаткунанда ба ҳисоб меравад. Дар баробари амалишавии ҳукумати электронӣ дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои мақомоти давлатӣ, имконият медиҳад, ки тамоми сохтори давлатӣ ва хизматрасониҳо рӯ ба беҳбудӣ ниҳода, барои ҷомеа мувофиқ гарданд. Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки бо ташаккулёбии ҳукумати электронӣ сатҳи зиндагии мардум хеле боло рафта, дар маҷмӯъ, ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар ҳукумати электронӣ мусоидаткунанда мебошад.

Адабиёт:

1. Автоматизированные информационные технологии в банковской деятельности / Под. ред. Г.А. Титоренко. - М.: Финстройинформ, 1998. - 53 с.
2. Автоматизированные информационные технологии в экономике. Учебник / Под общ. ред. М.Т. Трубилина. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 416 с.
3. Автоматизированные информационные технологии в экономике / Под ред. Г.А. Титоренко. - М.: ЮНИТИ, 2002. - 265 с.

4. Атоев А. Ҳукумати электронӣ ва мавқеи Тоҷикистон дар ҷомеаи донишбунёди ҷаҳонӣ / А. Атоев. Душанбе, 2012. - 215 с.
5. Барномаи давлатии рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010: - 2015 [манбаи электронӣ]: Дастрасӣ: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=12543. Муроҷиат: 12.10.2021с
6. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 с: - 125 с. [Манбаи электронӣ]: Дастрасӣ: http://www.adlia.tj/base/show_doc.fwx?rgn=115901. Муроҷиат: 25.10.2021 с.
7. Пажӯҳиши омадагии электронии Тоҷикистон. Тадқиқот (бо дастгирии молиявии Институти «Ҷамъияти Кушода»-и Бунёди Мадад - Тоҷикистон. Дар моҳҳои май-июли соли 2010). - Душанбе, 2010: -97 с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Шарқи озод, 26 апрели соли 2013. -13 с.
9. С. Гадоев, Омӯзиши компютерӣ /С. Гадоев, Б. Саидов / Душанбе, 2009 с. – 209 с.
10. Ҳукумати электронӣ - рушди идорасозӣ ё таҳлил ва амнияти кишвар: [Манбаи электронӣ]: Дастрасӣ: http://www.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=11533. Муроҷиат: 28.10.2021 с.

УДК: 332.142

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ИНКИШОФ ВА АМАЛӢ НАМУДАНИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Нурмахмадова Рухиона Мирмахмадовна - унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Тел.: 918-25-52-74. E-mail: rukshona.mirzoda.87@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф асосҳои назариявии ташаккули сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодиро дар минтақа таҳқиқ менамояд. Муаллиф бо омӯзиши равишҳои назариявии олимони ватанӣ ва хориҷӣ нуктаи назари худро оид ба таърифи мафҳуми минтақа пешниҳод кардааст. Тағйироте, ки дар Тоҷикистон ба амал меоянд, моро водор месозанд ба қолабҳое, ки дар назарияи иқтисодӣ ба амал меоянд, бо диққат назар кунем, зеро амали қонунҳои тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ, моҳияти иҷтимоии робитаҳо ва вобастагии байни унсурҳои гуногуни низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ бидуни сохтани низоми муассири идоракунии дар кишвар, аз ҷумла дар иқтисоди минтақавӣ имконнопазир аст. Низоми идоракунии иқтисодиёти минтақа бояд бо назардошти шароит ва шакли мушаххаси минтақа сохта шавад.

Калидвожаҳо: минтақа, иқтисодиёти минтақавӣ, сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ, низоми минтақавӣ, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, раванди тақрористеҳсолот, неруи минтақавӣ.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА

Нурмахмадова Рухиона Мирмахмадовна - соискатель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 918255274. E-mail: rukshona.mirzoda.87@mail.ru

В данной статье автор исследует теоретические основы формирования социально-экономической политики в регионе. Автор, изучив теоретические подходы отечественных и зарубежных ученых предложил свою точку зрения к определению понятия региона. Преобразования, происходящие в Республике Таджикистан заставляют более внимательно подойти к стереотипам, имеющих место в экономической теории, заново переосмыслить действие законов общественного воспроизводства, выражающих экономическую, социальную сущность связей и зависимостей между различными элементами общественно-экономической системы, без чего невозможно создать эффективную систему управления в стране, в том числе и в региональной экономике. Система управления региональной экономикой должна строиться с учетом специфических условий и закономерностей региона.

Ключевые слова: регион, региональная экономика, социально-экономическая политика, региональная система, социально-экономическое развитие, процесс воспроизводства, региональный потенциал.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF THE SOCIO-ECONOMIC POLICY OF THE REGION

Nurmakhmadova Rukhshona Mirmakhmadovna - applicant for the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: 918-25-52-74. E-mail: rukshona.mirzoda.87@mail.ru

In this article, the author explores the theoretical foundations of the formation of socio-economic policy in the region. The author, having studied the theoretical approaches of domestic and foreign scientists, offered his point of view on the definition of the concept of a region. The transformations that are taking place in the Republic of Tajikistan make us take a closer look at the stereotypes that take place in economic theory, rethink the operation of the laws of social reproduction expressing the economic, social essence of connections and dependencies between various elements of the socio-economic system, without which it is impossible to create an effective system management in the country, including in the regional economy. The management system of the regional economy should be built taking into account the specific conditions and patterns of the region.

Key words: region, regional economy, socio-economic policy, regional system, socio-economic development, reproduction process, regional potential.

Барои консепсияҳои асосии иқтисодии минтақа проблемаҳои тақмили сиёсати иҷтимоию иқтисодии рушди минтақаҳо аҳамияти калон дорад. Мафҳуми «минтақа» дар адабиёти илмӣ ва амалӣ барои истинод ба ҷамъаҳои гуногуни ҳудудӣ истифода мешавад. Минтақа метавонад воҳиди минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳия, шаҳри миёна ё калон бо гирду атрофи он ва дигар воҳидҳои ҳудудӣ бошад.

Мафҳуми «регион» дар забони русӣ назар ба истилоҳи «район» дертар пайдо шудааст. Намуди зоҳирии он, пеш аз ҳама, бо самти нави илми иқтисод – иқтисоди минтақавӣ, ки онро академик Н.Н. Некрасов соли 1975 пешниҳод намуд ва мувофиқи тафсири ӯ, “минтақа - ҳамчун ҳудуди калони мамлакате фаҳмида мешавад, ки шароити табиӣи каму беш якхела ва самти ҳоси тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда дар асоси омӯзиши комплекси сарватҳои табиӣи бо базаи дахлдори мавҷуда ва ояндаи моддию техникӣ, инфраструктураи истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ” фаҳмида мешавад.

Меъёри асосии муайян кардани минтақа умумияти вазифаҳои иқтисодие мебошад, ки дар асоси маҷмуи захираҳои табиӣи истифодашуда ё ба истифода пешбинишуда, сохтори таърихан муқарраршудаи фаъолияти хоҷагӣ ё сохтори нақшагии тараққиёти хоҷагии халқ асос ёфтааст.

Мувофиқи таърифи Р.И. Шнипер (асосгузори мактаби илми ватании раванди такрористеҳсолкунии минтақавӣ), минтақа қисми таркибии раванди ягонаи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ буда, робитаҳои бевосита ва баръакси истеҳсолӣ, иқтисодӣ, захиравӣ, молиявӣ, қарзӣ ва иҷтимоӣ дорад. Дар ин ҷо даврони пурраи такрористеҳсолкунии аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, фондҳои асосӣ ва муомилот, қисми сарвати миллии муомилоти пул, муносибатҳои оид ба истеҳсол, тақсим, мубодила ва истеъмоли маҳсулот ба амал меоянд, алоқаи мутақобилаи идоракунӣ ба амал меояд.

Ба салоҳияти вилоят банақшагирӣ, маблағгузорӣ, қарздиҳӣ, муомилоти пул ва истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ ва комплекси табиӣ дар тақсмоти ҳудудии меҳнат дохил мешавад. А.Г. Гранберг минтақаро ҳамчун ҳудуди муайяне мефаҳмад, ки аз дигар ҳудудҳо бо як қатор ҷиҳатҳо фарқ мекунад ва яқинорагӣ алоқамандии унсурҳои таркибии онро дорад.

Ба фикри профессор А.И. Добринин, минтақаро ҳамчун «қисми аз ҷиҳати ҳудудӣ маҳсусгардондашудаи хоҷагии халқи мамлакат, ки бо ягонагӣ ва бутунии раванди

такрористехсолкунӣ хос аст», фаҳмидан мумкин аст. Аз ин таъриф дида мешавад, ки дар он аломати иқтисодии «ягонагӣ ва бутунии раванди бозсозӣ» мавҷуд аст.

Дар баробари ин, сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун қисми таркибии стратегияи рушди ҷомеа ва сиёсати иқтисодӣ ҳамчун системаи мақсад ва тадбирҳои иқтисодӣ, ки ҳалли вазифаҳои стратегии рушд ва навсозии ҷомеаро таъмин менамоянд, шарҳ дода мешавад [7]. Муаллифони дигар сиёсати иҷтимоиро ҷузъи таркибии сиёсати иқтисодӣ мешуморанд.

Т. Погодина минтақаро категорияи сиёсӣ ва иқтисодӣ дониста, чунин мешуморад: «минтақа» ин аст:

а) қисми таркибии раванди ягонаи хоҷагии халқи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ, ки алоқа ва муносибатҳои мураккаб доранд, дорои захираҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодии аз ҷиҳати шакл ва мазмун хос мебошанд;

б) маҷмуи муносибатҳои субъектҳои хоҷагидор оид ба бегонакунии хусусӣ ё пурра, муваққатӣ ё доимӣ ё ҳамроҳшавии омилҳои истеҳсолӣ, унсурҳои инфрасохторӣ, ки барои ташаккули талабот, пешниҳоди молу хизматҳо ва баланд бардоштани самарائي иҷтимоию иқтисодӣ заруранд;

в) раванди иқтисодӣ ва экологӣ, ки дар он муносибатҳои байни одамон вобаста ба ҳудуди истиқомат ҳамчун объект ва шартҳои муҳимтарини ҳамзистии инсон ва дигар мавҷудии зинда ба амал меоянд.

Фаҳмидани минтақа ҳамчун низоми ҳудудии иҷтимоию иқтисодӣ дар илми ватанӣ ханӯз дар замони шуравӣ инкишоф ёфта буд. Дар баробари ин, чун коида, дар таъриф ба «маҷмуи навъҳои гуногуни қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ» диққат дода мешуд. Дар назарияи иқтисодӣ минтақавии давраи шуравӣ, сарфи назар аз тафовути синоними мафҳуми «минтақа», мавҷудияти се хусусияти он: ҳудуд, махсусгардонӣ ва робитаҳои иқтисодӣ буд.

А.Ч. Маршалова чунин мешуморад: «Минтақа на танҳо зерсистемаи комплекси иҷтимоию иқтисодии мамлакат, балки як қисми нисбатан мустақили чараёни равандҳои сотсиалию иқтисодӣ бо давраҳои пурраи такрористехсолкунӣ, шаклҳои махсуси зухуроти марҳилаҳои такрористехсолкунӣ ва хусусиятҳои хоси он мебошад».

Муносибат ба минтақа ҳамчун бозори дорои сарҳадҳои (минтақаи) муайян ба шароити умумии ғайрииқтисодӣ (иклими қорӣ) ва хусусиятҳои бозорҳои минтақавии молу хизматрасониҳои гуногун, захираҳои меҳнатӣ, қарзӣ ва молиявӣ, коғазҳои қиматнок, иттилоот, донишҳо нигаронида шудааст.

Муҳаққиқони ватанӣ Д. Қандиёрова ва И. Каримова асосҳои назариявии рушди макони иқтисодии минтақаҳоро дар шакли монографияи алоҳида таҳқиқ кардаанд. Дар таҳқиқоти худ равишҳои назариявии омӯзиши иқтисодӣ макониро баррасӣ намуда, онҳо ба ҳулосае омадаанд, ки аввалан, истифодаи муқоисавии назарияҳо ва мафҳумҳои баррасишуда имкон медиҳад, ки равиши мунтазам дар ҳалли масъалаҳои ташаккул ва рушди макони иқтисодии минтақаҳо ба вуҷуд оварда шавад ва сониян, ҳамаи назария ва мафҳумҳои мавриди назар бар меҳвари баррасии омилҳои маконии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа таъяс мекунад [7, с. 24].

Ба ақидаи олими ватанӣ Д.А. Ҳодиев, мафҳуми минтақа дар адабиёти иқтисодӣ вобаста ба вазифаҳои, ки муҳаққиқони алоҳида дар назди худ гузоштаанд, таъриф дода шудааст. Дар ин маврид, муҳаққиқ чунин қайд намудааст: “Тафовут ё умумияти ин ё он таъриф на танҳо аз дидгоҳи муаллифони алоҳида, балки, инчунин, аз давраҳо ва марҳилаҳои таърихӣ инкишоф вобаста мебошад, ки муҳри муайяни ҳудро дар таърифҳои ироашуда гузоштаанд” [14 с. 15].

Ба ақидаи Т.Т. Муслихова, таҳлили таърифҳои мавҷуда дар умум имкон медиҳад, ки ду унсури асосии мафҳуми “минтақа” ҷудо карда шавад. Яъне, умумияти ҷуғрофии ҳудуди муайян ба мисли иқлими ягона, релефи умумӣ, манзараи ягона ва амсоли он.

Дар айни замон, дар ҷумҳурӣ се механизми ташаккул ва татбиқи сиёсати минтақавиро ҷудо кардан мумкин аст: танзими бевосита тавассути таъсири давлат, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ тавассути механизми бозор ва шаклҳои омехта.

Ташаккули сиёсати минтақавӣ дар ҳоли ҳозир дар ду самт – умумихудудӣ ва барномавӣ-худудӣ сураат мегирад. Ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шахрванд, ҳифзи моликият ва тартиботи ҷамъиятӣ вазифаи асосии давлат мебошад. Вай барои кори механизми бозор шароити зарурӣ муҳайё мекунад. Функсияи дуҷумла асосӣ бо пешниҳоди маҷмуи муайяни хизматрасониҳои давлатӣ, ки аз ҳисоби буҷет маблағгузорӣ мешавад, алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз, ки мақомот ва идораҳои ҳамаи вилоятҳо таҳия ва иҷрои буҷети территорияҳоро таъмин менамоянд. Бидуни дахл накардан ба самаранокии сиёсати буҷети минтақавӣ, бояд қайд кард, ки дар айни замон он аз ҳама пешрафтааст. Вазъияти барномаҳои тараққиёти сотсиалии иқтисодии субъектҳои федератсия дигар аст. Муқаррарот дар бораи зарурати таҳияи онҳо дар ҳама оинномаҳо ва конституцияҳои минтақаҳои баррасишуда навишта шудааст. Аммо дар сатҳи ҷумҳурӣ то вақтҳои охир ҳама тартиб ва татбиқи барномаҳо, инчунин, сохтор ва мазмуни онҳо танзим набуд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва дохилӣ нишон медиҳад, ки барномаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ воситаи тавоноии сиёсати минтақавӣ мебошанд. Аммо самарани истифодабарии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз паст аст, ки ин асосан аз таъминоти кофӣ илмӣ вобаста аст.

Ташаккули сиёсати иҷтимоӣ дар сатҳи минтақавӣ падидаи нисбатан нав аст, зеро то оғози ислоҳоти конституционӣ минтақа як барандаи нисбатан мустақили муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ буд ва амалан субъекти сиёсати минтақавӣ набуд, ҳарчанд мушкilotи минтақавӣ, рушди иҷтимоӣ ҳамеша вуҷуд дошт ва сиёсати иҷтимоӣ дар сатҳи минтақавӣ тибқи Маркази қоидаҳои ташкилшуда амалӣ карда мешуд.

Дар шароити ислоҳот ва демократиконии ҷамъият мақомоту идораҳои давлатии вилоят субъекти асосии сиёсати иҷтимоии вилоят мегарданд. Дигаргунсозии низоми ҷамъиятию сиёсии мамлакат бо тағйир додани ҳама модели сиёсати иҷтимоӣ ва оптимизатсияи он ба амал меояд. Гузариш ба модели оқилона – модели сиёсати мақсадноки иҷтимоӣ, ки бо дарназардошти захираҳои воқеан дар ихтиёри давлат мавҷудбуда амалӣ карда мешавад ва ба дастгирии табақаҳои осебпазири аҳоли нигаронида шудааст, дар татбиқи ислоҳоти иҷтимоӣ самти афзалиятнок гардид.

Сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун фаъолияти муайяне мебошад, ки аз чунин қисматҳо иборат аст:

1) муайян кардан ва баҳодихии муқоисавии сифати воқеии ҳаёти ҳамаи гурӯҳҳо ва табақаҳои иҷтимоии аҳоли;

2) пешгӯии пешомадҳои тағйироти эҳтимолии мавқеи гурӯҳу табақаҳои иҷтимоӣ дар зами таъсири омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ;

3) таҳияи принципҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои ташаккул ва татбиқи сиёсати иҷтимоӣ дар асоси таҳлили вазъи гурӯҳҳо ва табақаҳои иҷтимоии аҳоли, ҳолат ва имкониятҳои иқтисодӣ;

4) муайян кардани проблемаҳои умумӣ ва махсуси ҳар як гурӯҳи иҷтимоӣ;

5) дарёфти манбаъҳои маблағгузори фаъолият ва муайян намудани субъектҳои мушаххаси ҳалли баъзе масъалаҳои иҷтимоӣ;

6) таҳияи лоиҳаҳо, барномаҳо ва дигар чорабиниҳо оид ба ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ;

7) омӯзиши муносибати аҳоли ба лоиҳаҳо ва барномаҳои пешниҳодшаванда;

8) тасдиқ кардани лоиҳаю барномаҳо бо назардошти афкори ҷамъиятӣ;

9) татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳо, аз ҷумла назорати татбиқ.

Вобаста ба ин, пешниҳод мегардад, ки дар сиёсати иқтисодӣ маҷмуи тадбирҳои баррасӣ шавад, ки аз ҷониби мақомот ё бо иштироки онҳо амалӣ карда мешаванд ва

ба васеъ намудани иқтидори иқтисодии қаламрави худ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи он, таҳкими рақобатпазирии корхонаҳои маҳаллӣ бо роҳи фароҳам овардани шароити бехтари умумии истеҳсоли нигаронида шудаанд.

Аз ин рӯ, сиёсати минтақавӣ бояд ба принципҳои рушди иҷтимоию иқтисодии давлат мутобиқ буда, ҳамбастагии мақсадҳои сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ ва давлатиро дар бар гирад.

Дар баробари ин, ҳангоми ташаккули сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ бояд хусусиятҳои минтақа: иқтидори он (мавҷудияти захираҳои моддӣ, табиӣ, меҳнатӣ, интеллектуалӣ ва дигар захираҳо) ва пешомадҳои тараққиёт ба назар гирифта шаванд. Принципи ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои минтақавии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ имкон медиҳад, ки мақсадҳои воқеӣ ва роҳҳои ноил шудан ба онҳо ташаккул ёбанд.

Ҳамчунин, дар шароити иқтисоди бозорӣ принципи мувозинат аҳамияти хосса дорад, ки онро ба чанд қисмат ғуруҳбандӣ намудан аз имкон дур нест:

- ҳамчун мувофиқати ҳадафҳои гузашташуда ба захираҳои иқтисодии барои ноил шудан ба онҳо;

- ҳамчун кам кардани нобаробарии иҷтимоӣ, ки дар сурати фарқияти назарраси аҳоли аз рӯйи даромад ба вуҷуд меоянд;

- ҳамчун ҷустуҷӯ ва қабули қарорҳои ҳамоҳангшуда дар тамоми самтҳои сиёсат, дар ҳоле ки бояд манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни татбиқи он – давлат, соҳибкорон ва аҳолии минтақа ба инобат гирифта шаванд.

Адабиёт:

1. Буданов, Г. А. Роль региональных органов власти в формировании социально-экономической политики: этапы эволюции / Г.А. Буданов // ЭКО. - 2008. - № 6. - С. 102-108.
2. Воротилов, В.А. Региональная экономика: российская модель/ В.А. Воротилов. - СПб.: Петрополис, 2000.- С. 341-348.
3. Гладкий, Ю.Н. Основы региональной политики: учебник / Ю.Н. Гладкий, А.И.Чистобаев. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. -659 с.
4. Кандыерова, Д.О. Теоретические основы развития экономического пространства регионов: монография / Д.О. Кандыерова, И.И. Каримов. - Душанбе: ТГФЭУ, 2018. - 220 с.
5. Муслихова, Т.Т. Пояҳои назариявӣ методологии равиши маконӣ дар рушди назарияи иқтисодиёти минтақавӣ / Т.Т. Муслихова// Паёми молия ва иқтисод. – 2021. - №4/1 (29). - С.46-52.
6. Некрасов, Н. Н. Аграрная реформа и аграрная политика в странах Центральной и Восточной Европы / Н.Н. Некрасов, В.И. Назаренко. - Москва, 1975. -167 с.
7. Смирнов, В.М. Государственная региональная политика в современных условиях и социально-экономическая динамика развития регионов / В.М. Смирнов // Бизнес в законе. - 2011. - №6. - С. 276-281.
8. Ходиев, Д.А. К вопросу о размещении предпринимательских структур в экономике /Д.А. Ходиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических и общественных наук. – 2019. - №4. - С.13-18.
9. Шнипер, Р.И. Система управления агропромышленным комплексом: теория, методология, практика: монография / Р.И. Шнипер, А.А. Шутыкова. - М.: Дашков. - 305 с.

УДК: 633.5(575.3)

РУШДИ КЛАСТЕРКУНОНИИ СОҲАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Халифазода Ҷовидон Бобоҳон - ассистенти кафедраи сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 000022336. E-mail: jovidhalifa@mail.ru

Халифаева Муборак Халифаевна - ассистент кафедры менеджмента и инновационных технологий Донишгоҳи давлатии Данғара. Сурога: 735320, н. Данғара, к. Марказӣ 25. E-mail: muborak_marym88@mail.ru

Рушди устувори комплекси агросаноатӣ (КАС) дар минтақаҳои кишвар аз таъшиқ ва рушди кластерҳои агросаноатӣ вобастагии калон дорад. Таъшиқи афзоиши аҳоли ва талаботи бештар ба маҳсулоти озуқаворӣ, маҳдудияти коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, зарурати самаранок амалкарди занҷираи коркарди саноатӣ ва ҳамгироии соҳаҳои комплекси агросаноатиро тақозо менамояд.

Дар мақолаи мазкур ҳолати кунунии рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар вилояти Хатлон мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор гирифта, ба тавсифи корхонаҳои низоми комплекси агросаноатӣ ва мақоми кластерҳои минтақавӣ дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ ва рушди бозори озуқаворӣ дар шароити иқтисодӣ бозорӣ диққати махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: кластери агросаноатӣ, корхонаҳои саноатӣ, рақобатнокии маҳсулот, самаранокии истеҳсолот, рушди иқтисодӣ иҷтимоии минтақа, маҳсулоти озуқаворӣ, соҳаи пахтагорӣ, занҷираи истеҳсолӣ.

РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРИЗАЦИИ СЕКТОРА АПК ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Халифазода Джовидон Бобохон - ассистент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимов, 64/14. Телефон: 000022336. E-mail: jovidhalifa@mail.ru

Халифаева Муборак Халифаевна - ассистент кафедры производственного и инновационного менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, р.Дангара, ул.Маркази 25. E-mail: muborak_marym88@mail.ru

Устойчивое развитие агропромышленного комплекса (АПК) регионов страны зависит от формирования и развития агропромышленных кластеров. Рост населения и увеличение спроса на продукты питания, ограниченность промышленной переработки сельскохозяйственной продукции, необходимость эффективной работы производственной цепочки переработки и интеграции агропромышленного комплекса.

В данной статье рассмотрено и проанализировано современное состояние развития агропромышленного комплекса Хатлонской области с описанием предприятий агропромышленного комплекса и состояния региональных кластеров в повышении эффективности сельскохозяйственного производства и развитии рынка продовольствия в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: агропромышленный кластер, промышленные предприятия, конкурентоспособность продукции, эффективность производства, экономическое и социальное развитие региона, продовольственные товары, хлопковая отрасль, производственная цепочка.

THE DEVELOPMENT CLUSTERING OF THE AIC SECTOR OF KHATLON REGION

Khalifazoda Jovidon Bobokhon - Assistant of the Insurance Department of Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe siti, Nakhimov street 64/14. Phone: 000022336. E-mail: jovidhalifa@mail.ru

Khalifaeva Muborak Khalifaevna - Assistant of the Department of Production and Innovation Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara district, Markazi street 25. E-mail: muborak_marym88@mail.ru

The sustainable development of the agro-industrial complex (AIC) of the country's regions depends on the formation and development of agro-industrial clusters. Population growth and an increase in demand for food, the limited industrial processing of agricultural products, the need for efficient operation of the production chain of processing and integration of the agro-industrial complex.

This article discusses and analyzes the current state of development of the agro-industrial complex of the Khatlon region with a description of the enterprises of the agro-industrial complex and the state of regional clusters in improving the efficiency of agricultural production and developing the food market in a market economy.

Key words: *agro-industrial cluster, industrial enterprises, product competitiveness, production efficiency, economic and social development of the region, food products, cotton industry, production chain.*

Дар шароити ҳозира рушди иқтисодиёти минтақаҳои мамлакат хеле мушкил гардида, зарурати мустаҳкам намудани алоқаҳои хоҷагидорӣ ва шаклҳои гуногуни ҳамгироиро дар низоми комплекси агросаноатӣ (КАС) тақозо менамояд. Бо ҳамин мақсад, барои баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳои КАС ва баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулот аз ҷораҳо ва воситаҳои муҳимтарин истифода бурда, роҳҳои расидан ба ҳадафҳои рушди устувори иқтисодиёти миллиро дар минтақаҳои кишвар бояд таъмин намуд.

Аксари олимон ва мутахассисони соҳа муносибати кластерро нисбати рушди иқтисодиёти минтақавӣ рабт дода, низоми комплекси агросаноатиро дар фаъолияти онҳо мавриди омӯзиш қарор додаанд. Ин ҷо бояд қайд кард, ки бо рушди кластерҳои агросаноатӣ, пеш аз ҳама, ҳосилнокии меҳнат баланд шуда, рушди кооператсия таъмин гардида, ҳамкориҳои судманди истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони молу хизматрасониҳои низоми КАС таъмин карда мешавад.

Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки шакли аз ҳама самараноки ташкили кластерҳои агросаноатӣ ин ҳамкориҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ мебошад, ки дар он мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ дар минтақаҳо, сохторҳои тичоратӣ ва сармоягузориҳои хусусӣ якҷоя иштирок намуда, дар татбиқи лоиҳаҳои низоми КАС фаъолона иштирок менамоянд. Иштироки якҷоя дар кластер барои онҳо имконият медиҳад, ки хароҷоти истеҳсолӣ кам гардида, вазъи молиявии иштирокчиёни онҳо хеле хуб шавад. Махсусан, дар рушди иқтисодиёти минтақа мақоми кластерҳои агросаноатӣ ва фаъолияти самараноки иштирокчиёни он ба воситаи ҳамгироӣ ва алоқаҳои тарафайн, ҳамоҳангсозии ҳамдигарӣ ва истифодаи таҷрибаи якдигар хеле муҳим мебошад. Вобаста ба ин, мо модели концептуалии ташаккулёбии кластерҳои агросаноатиро дар минтақа пешниҳод намудем, ки ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти минтақа ва рақобатпазирии иштирокчиёни он мусоидат намуда, сарчашмаи асосии боигарии давлат мегарданд [10, с. 178-183].

Рушди устувори комплекси агросаноатӣ (КАС)-и дар минтақаҳои кишвар аз ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ вобастагии калон дорад. Тамоюли афзоиши аҳоли ва талаботи бештар ба маҳсулоти озуқаворӣ, маҳдудияти коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, зарурати самаранок амалкарди занҷираи коркарди саноатӣ ва ҳамгироии соҳаҳои комплекси агросаноатиро тақозо менамояд. Дар мақола ба сифати объекти таҳлил ва таҳқиқот рушди соҳаҳои комплекси агросаноатии минтақаи Хатлон интихоб гардида, сараввал каме дар бораи иқтисодии захиравӣ-табии минтақа ва баъдан дар бораи таҳлили вазъи кунунӣ ва баҳои самаранокии фаъолияти кластерҳои агросаноатии минтақаи Хатлон маълумот медиҳем.

Вилояти Хатлон соли 1992 ташкил гардида, маркази он шаҳри Бохтар мебошад. Масофаи вилоят то шаҳри Душанбе қариб 100 км-ро ташкил дода, аз рӯи сатҳи захиравӣ-табӣи вилояти аграрӣ-саноатӣ ба ҳисоб рафта, бо назардошти гуногунрангии шароитҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ ва табиӣ-иқлимӣ ба ду минтақаи калон: минтақаи Вахш ва Кӯлоб тақсим карда мешавад.

Вилоят дар қисми ҷанубу ғарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир шуда, ҳудуди он 24,7 ҳазор км. мураббаъро ташкил медиҳад, ки ба он 17%-и қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Минтақа дар шимол бо ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, дар шарқ бо Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дар ғарб бо Ҷумҳурии Узбекистон ва дар ҷануб бо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ҳамсарҳад мебошад.

Иқлими минтақа хушкӣ буда, ҳарорат дар тобистон то +48 дараҷа гарм ва зимистон то -20 дараҷа хунук мешавад. Аз рӯи сохтори сарҳадӣ-ҳудудии вилоят ба 24 ноҳия, 4 шаҳр ва 22 шаҳрак, 133 ҷамоати деҳот тақсим мешавад. Шугли асосии мардуми минтақа кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, аз рӯи мавқеи ҷуғрофӣ-табӣи барои коркарди

саноатии маҳсулоти кишоварзӣ созгор мебошад. Релефи қаламрави минтақа хусусияти хоси худро дошта, дар минтақа водихо бо минтақаҳои наздикӯхӣ ва кӯхӣ иваз мешавад. Дар қисми поёнии минтақа водихо (даштҳо), дар қисми шарқӣ бошад, дараҳо ва водихо бартарӣ дорад. Худуди вилоятро дар маҷмуъ, кӯхҳо ва доманакӯхҳо ихота намуда, баландии миёнаи онҳо 900-2500 м. баробар мебошад. Дар ҷадвали 1 тавсифи мухтасари вилояти Хатлон оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Тавсифи захиравӣ-табиӣи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2013-2020

№	Нишондиҳандаҳо	2013	2015	2018	2020	2020/2013, %
1.	Сарҳад, ҳазор км ²	24,6	24,6	24,6	24,6	100
2.	Аҳоли, ҳазор нафар	2898,6	2971,5	3047,8	3124,4	107,8
3.	Аҳолии шаҳр, ҳазор нафар	522,1	535,2	547,5	547,5	104,9
4.	Аҳолии деҳот, ҳазор нафар	2376,5	2436,3	2500,3	2500,3	105,2
5.	Зичии аҳоли, ҳазор нафар	115,1	117,8	120,8	123,9	1,7,4
6.	Микдори шаҳрҳо	4	4	4	4	-
7.	Ноҳияҳои минтақа/ҷамоатҳо	24/133	24/133	24/133	24/133	-
8.	Корхонаҳои саноатӣ	446	565	619	537	120,0
9.	Ҳиссаи маҳсулоти саноатӣ, %	41,0	38,4	37,9	33,4	81,5
10.	Ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ, %	20,4	23,4	21,9	20,3	-0,1 п.п.

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, АСПРТ, 2014. - С. 13; 2015. - С. 13; 2016. - С. 13; 2020. - С. 13.

Ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки дар вилоят нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ тамоюли мусбат дорад. Ҳаҷми маҳсулоти ҳолиси минтақавӣ дар давраи таҳлилӣ 2,2 маротиба афзуда, ба 14621,7 миллион сомонӣ баробар шудааст. Ҳамзамон, вазни ҶДМ дар сохтори ММД-и ҷумҳурӣ аз 20,5% то 26,8% афзуда, аҳолии минтақа дар ин давра тақрибан ду баробар зиёд гардида, шумораи корхонаҳои амалкунанда тақрибан 80% зиёд шудаанд. Ҳаҷми умумии АРС дар соли 2020 - 11728,7 миллион сомони ро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2010 - 1,4 маротиба зиёд мебошад.

Дар марҳилаи кунунии тараққиёти иқтисодии кишвар комплекси агросаноатӣ (КАС)-и дар шакли комплекси ягонаи иқтисоди миллӣ фаъолият менамояд. Таркиби ин комплекс аз комплекси соҳаҳои бо ҳам алоқаманд, ки амалкарди муътадили комплекси ягонаи хоҷагии халқи кишварро таъмин намуда, аз соҳаҳои кишоварзӣ, сӯзишвории энергетикӣ, комплекси химиявӣ ҷангал, комплекси мошинсозӣ, комплекси озуқаворӣ ва ғайра таркиб меёбанд [4, с. 59-63].

Комплекси агросаноатӣ дар навбати худ яке аз комплексҳои байнисоҳавӣ ба шумор рафта, дар натиҷаи интегратсия ва ҳамгироии соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ ташаккул ёфта, иштирокчиёни он мақсади ягонаи низоҳӣ доранд. Комплекси агросаноатӣ (КАС) - маҷмуи соҳаҳои ба ҳам алоқаманди иқтисодии миллӣ мебошад, ки барои таъмини талаботи рӯзафзунӣ мамлакат бо маводи озуқаворӣ ва саноат бо ашёи хоми кишоварзӣ нигаронида шудааст. Ба комплекси агросаноатӣ соҳаҳои ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ махсусгардонидашуда, коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, фуруш, истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот барои кишоварзӣ ва соҳаҳои хизматрасонӣ дохил мешавад. Дар ташаккули маҳсулоти кишоварзӣ дар давраҳои гуногуни истеҳсолот, коркард ва муомилот бевосита ё худ бавосита зиёда аз 70 соҳаву зерсоҳаҳо иштирок менамоянд [2, с. 14-23].

Аммо ба комплекси агросаноатӣ танҳо он соҳаҳои дохил карда мешавад, ки аз ҷиҳати ташкилӣ-хоҷагидорӣ, технологӣ ва иқтисодӣ ба ҳам пайваستاанду бевосита дар

раванди истеҳсоли маҳсулот, таъмини техникӣ ва расонидани маҳсулоти ниҳой то ба истеъмолкунандагони ниҳой хизмат мерасонанд.

Қобили қайд аст, ки ба ин соҳаҳо вазифаҳои муайян, алоқаҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ-иқтисодӣ ва мақсади ягонаи ниҳой (таъмини талаботи аҳолии ҷумҳурӣ бо маводи озуқа ва дигар молҳои мавриди ниёзи аввала, ки аз маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол мешаванд) хос мебошад [1, с. 326].

Сохтори ташкилӣ-соҳавии комплекси агросаноатӣ (КАС)-ро дар шароити имрӯза модели се доиравии он ташкил медиҳад, ки соҳаҳои доираи якуми КАС, сиёсати илмӣ-техникиро дар комплекс муайян намуда, ба ташаккули базаи моддӣ-техникии он мусоидат менамояд. Баъдан, самарайи ниҳой дар комплекси агросаноатӣ (КАС) дар дараҷаи муайян аз самарайи техникаи дар кишоварзӣ истифодашаванда вобастагии калон дорад. Доираи дуввуми комплекси агросаноатӣ (КАС) бевосита ҳуди кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, ки ба он соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ ҷудо карда мешавад. Дар раванди инкишофи истеҳсолоти КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмати зиёди воситаҳои истеҳсолот дар ҳамин доира ҷамъ омадааст.

Дар шароити ҳозира дар соҳаи кишоварзӣ ва дар маҷмӯъ - КАС, кластери аграрӣ, агроозукаворӣ ва кластерҳои агросаноатӣ ба таври пурра фаъолият намокунанд. Таҳлили ҷараёни кластерикунӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки кӯшиши ташкил додани кластерҳои агросаноатӣ дар заминаи корхонаҳои агросаноатии амалкунандаи даврони Шӯравӣ бе истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва низоми хоҷагидорӣ, инчунин, аз нигоҳи асоснокии илмӣ самарайи на он қадар хуб медиҳад. Аз ин ҷо, зарурати объективии рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ (КАС) дар заминаи кластерикунӣ, ки рақобатпазирии корхонаҳои агросаноатӣ ва истифодаи самаранокии иқтисодии табиӣ-захиравии минтақаро таъмин менамояд, пеш меояд [9, с. 160-167].

Аз ҷониби дигар, кишоварзӣ дорои воситаи асосӣ, доимӣ ва ивазнашавандаи истеҳсолот - захираҳои заминро мебошад. Маҳсулоти кишоварзӣ пеш аз он, ки ба истеъмолкунандаи ниҳой расонида шавад, дар соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ коркарди саноатиро мегузарад. Умуман, соҳаҳои доираи сеюми КАС-и нигоҳдорӣ, кашонидан, коркарди ибтидоӣ, фуруш ва хизматрасониҳои баъди фуруши маҳсулоти КАС-ро ба уҳда доранд. Қобили қайд аст, ки дар адабиёти иқтисодӣ сохтори функционалии чордоиравӣ ва панҷдоиравии КАС-ро низ ҷудо менамоянд [3, с. 3-18].

Рушди соҳаи пахтакорӣ ва коркарди саноатии он дар ташаккули кластерҳои агросаноатии вилоят мақоми махсус дошта, барои ҳамгироии соҳаи кишоварзӣ ва саноатӣ заминаҳои муфид фароҳам меорад. Вай дар худ зернизоми зиёдеро ҷамъ намуда, аз равандҳои парвариш ва ҷамъоварии ҳосили пахта, коркарди саноатии он, нассочӣ ва дӯзандагӣ, ки якҷанд функсия ва марҳилаҳои раванди истеҳсолот таркиб ёфта, онҳоро ба як объекти истеҳсоли маҳсулот, яъне пахта бо ҳам муттаҳид месозад.

Дар шароити имрӯза дар минтақаи Хатлон қисмати ками нахи пахта дар раванди ояндаи коркарди саноатӣ истифода бурда мешавад, қисмати зиёди он аз сабаби ташаккул наёфтани кластерҳои агросаноатӣ барои содирот ба кишварҳои хориҷӣ нигаронида шудаанд, ки он аз самаранокии пасти фаъолияти занҷираи истеҳсоли-технологии онҳо гувоҳӣ медиҳад.

Ҳамин тавр, омилҳои асосии садди роҳи ташаккул ва рушди заводҳои коркарди саноатии пахтаи хом дар минтақаи Хатлон ба андешаи мо инҳо ба ҳисоб мераванд:

- ба таври лозимӣ фаъолият накардани онҳо, инчунин, сатҳи даромаднокии пасти корхонаҳои коркарди саноатии пахта дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- набудани кафолати саривактии воридшавии ҳаҷми зарурии ашёи хоми пахта ба заводҳои коркарди саноатӣ аз ҷониби корхонаҳои кишоварзӣ;
- мавҷуд набудани рақобати соф миёни заводҳои коркарди саноатии ашёи хоми пахта ва пасту баландшавии нархи он дар бозори ҷаҳонӣ;
- куҳнашавии технологияи коркарди ашёи хоми пахта ва рушди пасти менечменти сифати маҳсулот ва ғайра.

Хусусигардони моликият дар таҷрибаи хоҷагидорӣ самаранокӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои коркарди саноатии пахтаро таъмин карда наметавонад. Заводҳои коркарди пахтаи хом дар навбати худ, ки ба коркарди ашёи хом машғул буда, рақобатпазир набуда, роҳбарони мақомоти идоракунии маҳаллӣ бо ҳар роҳ кӯшиш менамоянд, ки хоҷагиҳоро маҷбур созанд, ки ба корхонаҳои алоҳидае, ки онҳо пешниҳод менамоянд, бояд маҳсулоти худро пешниҳод намоянд, ки дар интиҳо ҳам ба самаранокӣ фаъолияти хоҷагиҳо ва ҳам рақобати пасти миёни корхонаҳои коркарди саноатӣ оварда мерасонад. Бар замми ин, корхонаҳои коркарди саноатии пахта қисмати зиёди маҳсулоти пахтаро дар ихтиёри худ барои коркарди оянда мемонанд, ки ин ба самаранокӣ фаъолияти хоҷагиҳои минтақа таъсири манфӣ мерасонад.

Дар ҷадвали 2 маҳсулоти асосии соҳаи кишоварзӣ ва саноатии содиршавандаи минтақаи Хатлон оварда мешавад.

Ҷадвали 2. - Содироти маҳсулоти асосии агросаноатӣ дар минтақаи Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон

Р/ Т	Маҳсулот	Соли 2015	Соли 2020	Соли 2021
		ҳазор доллари ИМА	ҳазор доллари ИМА	ҳазор доллари ИМА
1	Нахи пахта, бетартиб	50470,5	39685,2	45239,3
2	Костюму шимҳо, бастабандҳо ва ғайра	-	-	-
3	Меваҳои хушк	1381,2	258,8	955,2
4	Пиёз	743,1	2259,8	1051,2
5	Калобаи пахтаи аз 85%-и зиёд	521,0	31164,3	44514,2
6	Костюмҳои варзишӣ ва ғайра	-	-	-
7	Ангур ва шарбатҳои он	2662,7	140,2	1855,5
8	Гелос, шафтолу зардолу	511,8	49,0	105,7
9	Дигар меваҳои тару тоза	-	1,8	4,8
10	Матӯҳои пахтагин	-	-	-
	Ҷамагӣ	56290,3	73559,1	93725,9

Сарчашма: Омори солони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020 // Маҷмуи омори шаҳри Бохтар 2021.

Бояд қайд намуд, ки ҳолати кунунии баҳши пахтакориро ҳамчун ҳолати на он қадар хуб роҳандозӣ намуда, ба он раванди бухрони иқтисодӣ-молиявӣ низ бе таъсир намонда, барои раҳой аз ин вазъият сиёсати саноатикунони босуръат, ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ ба роҳ мондан зарур аст. Зиёдшавии иқтидори заводҳои коркарди ашёи хом пахта танҳо тавассути мусаллаҳгардонӣ ва ҳамгирии соҳаи кишоварзӣ ва саноатӣ, инчунин, дигар соҳаҳои хизматрасонӣ, ба мисли нассочӣ ва дӯзандагӣ, яъне то ба истеъмолкунандаи ниҳой ва содиротӣ расонидани маҳсулоти соҳаи мазкур ба роҳ мондан мумкин аст. Танҳо чунин тадбирҳо метавонад соҳаи мазкурро ба баҳши дарамаднок ва рақобатпазир табдил дода, барои рушди ояндаи кластерҳои агросаноатӣ қадамҳои устувор гузошт. Аз ин рӯ, қисмати зиёди коркарди марҳилаҳои нахи пахта бояд дар дохили кишвар дар заминаи рушди занҷираи кластеркунӣ суръат гирифта, барои истеҳсоли маҳсулоти тайёри ватанӣ равона гардад [6, с. 118].

Иқтидори заводҳои коркарди пахтаи минтақа, дар навбати худ аз рушди саноатӣ нассочӣ ва дӯзандагӣ вобастагии калон дошта, барои коркарди пурраи ашёи хом дар ҳудуди минтақаи Хатлон нигаронида шудааст. Чунин муносибат метавонад баҳши пахтакорӣ минтақаро рақобатпазир намуда, ҳам барои хоҷагиҳо ва ҳам барои давлат самаранок мебошад. Аз ин лиҳоз, бояд марҳилаи коркарди ашёи хом пахта сар карда, аз коркарди нахи он, то ба маҳсулоти ришта, бофандагӣ, нассочӣ ва ғайра дар дохили

минтақа дар раванди кластерикунони комплекси агросаноатӣ ба роҳ монда шавад. Ин чараёни ҳамгирии соҳаи кишоварзӣ ва саноат барои рушди минбаъдаи саноатикунони босуръати кишвар мусоидат намуда, барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, иқтисодии баланди корхонаҳои коркарди пахта ва беҳшавии вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии аҳоли дар минтақа мусоидат намояд.

Ин раванд, пеш аз ҳама, дар заминаи рушди саноатии насосҷӣ ва дӯзандагӣ амалӣ гашта, барои ташаккули кластерҳои агросаноатӣ заминаҳои мусоид фароҳам оварда шавад. Дар ҷадвали 3. ҳолат ва дурнамои рушди бахши насосҷии саноатӣ дар минтақаи Хатлон оварда мешавад.

Ҷадвали 3. - Намудҳои фаъолияти корхонаҳои саноатии насосҷии вилояти Хатлон

№	Намудҳо	Зернизомии фаъолият	Вазъи фаъолияти истеҳсоли	
			Мавҷуд аст	Мавҷуд нест
1.	Ресандагӣ	Ришта аз нахи пахтаи коркардашуда	+	
2.	Истеҳсолоти бофандагӣ	Истеҳсоли матои пахтагӣ	+	
3.	Анҷомии матоҳои насосҷӣ	Хизматрасонии рангу бори нах ва риштаи пахта	+	
		Хизматрасонии оид ба сафедкунӣ ва рангу бори мато		-
		Хизматрасонии марҳилаи ниҳой		-
4.	Истеҳсоли маҳсулоти тайёри насосҷӣ, ба ғайр аз либоса	Истеҳсоли маҳсулоти тайёри насосҷӣ барои хоҷагии хонаводагӣ	+	
		Истеҳсоли маҳсулоти қолин ва қолинӣ		-
		Истеҳсоли маҳсулоти ғайриматой		-
5.	Истеҳсоли маҳсулоти матой	Ресмонҳо, арғамчинҳо, тури ресмонҳо ва занҷираи истеҳсолоти бофандагӣ		-
6.	Истеҳсоли маҳсулоти бофандагӣ	Истеҳсоли маҳсулоти ҷӯроббофӣ ва наскӣ	+	
		Истеҳсоли маҳсулоти пулеворӣ, кардиганҳо ва матоҳои ба инҳо монанд		-
		Истеҳсоли маҳсулоти бофандагии пахтагӣ		-

Сарчашма: Омори солони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020 // Маҷмуаи оморӣ. - шаҳри Бохтар 2021.

Ҳамин тавр, тамоюли асосии рушди бахши пахтакорӣ ба ташаккули кластери агросаноатии дараҷаи даромаднокиаш баланд, рақобатнок ва ба содироти минтақа нигаронида шудааст. Истифодаи технологияи инноватсионӣ дар рушди кластери минтақавии бахши пахтакорӣ ба ҷанбаи дастҷамъонаи ҳамгирии соҳаи кишоварзӣ ва саноатӣ, занҷираи истеҳсолии аз истеҳсолкунанда то ба истеъмолкунандаи ниҳой расонидани маҳсулоти бахши мазкур созгор мебошад [5, с. 268].

Таҷрибаи хориҷии кластерикунонӣ гувоҳи он аст, ки чараёни ҳамгироӣ дар комплекси агросаноатӣ (КАС) ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Масалан, дар ШМА 80%-и ҳаҷми умумии истеҳсоли гӯшти мурғ дар 20 корхона, 20%-и фуруши гӯшти гов ба корхонаҳои кишоварзии ҳамгирии амудӣ ва 25%-и истеҳсоли картошка ба корхонаҳои бузурги агросаноатӣ рост меояд [10, с. 54]. Дар таҷрибаи Япония, Голландия, Булгария, Полша ва Венгрия барои баланд бардоштани самаранокии

хоҷагиҳои хурд, мучаҳҳазгардонии техникӣ нақши муҳим мебозад. Илова бар ин, дар Финландия, Норвегия, Дания, Шветсия, Голландия ва Япония аҳолии соҳаи кишоварзӣ пурра ба ҷараёни ҳамгироӣ фаро гирифта мешавад. Дар Германия ва Франция бошад, зиёда 80%-и корхонаҳои кишоварзӣ дар ҳамгироӣ бо кооперативҳо муттаҳид шудаанд [7, с. 88-93].

Ҳамин тариқ, таҳлили вазъи кунунии рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар минтақаи Хатлон нишон медиҳад, ки барои ташаккул ва рушди ҳамгироии соҳаҳои кишоварзӣ ва саноатии минтақа андешидани чунин тадбирҳо зарур мебошад:

- сабаби асосии рушди пасти комплекси агросаноатӣ (КАС) дар минтақаи Хатлон ин самаранок ғайолият накардани занҷираи истеҳсоли миёни соҳаи кишоварзӣ ва саноатӣ, инчунин, соҳаҳои хизматрасони он мебошад, ки он дар интиҳо ба таъмини беҳатарии озукаворӣ ва рушди босуръати саноатикунонии кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Ин раванд, пеш аз ҳама, ба бухрони молиявӣ-иқтисодӣ, канда шудани алоқа миёни корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, таназзулҳои иқтисодии захиравӣ-табиӣ минтақа, дуруст риоя нагардидани ҷорабиниҳои дастҷамъонаи ҳамгироӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатии минтақа мебошад;

- истеҳсол ва ҳосилнокии пасти зироатҳои асосии кишоварзӣ дар минтақа низ дар нисбати дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ хеле паст буда, он дар риоя нагардидани низоми пешқадами парвариши зироатҳои кишоварзӣ, камтар истифода бурдани нуриҳои минералӣ ва органикӣ, ҷорӣ намудани низоми пешқадами киштгардони заминҳои минтақа, паст будани сифати тухми зироатҳои кишоварзӣ ва муҳофизати биологии растаниҳо ва амсоли инҳо ба вучуд меояд;

- ташаккули ҳамгироии соҳаи кишоварзӣ ва саноатро мо дар бахши пахтакории минтақа мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода, ба ҳулосае омадем, ки танҳо рушди кластерикунонии минтақавии пахта-нассочӣ метавонад рақобатпазирии корхонаҳои ватаниро таъмин намуда, барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулоти ватанӣ ва рушди соҳаи мазкур мусоидат намояд;

- рушди комплекси агросаноатии (КАС) дар минтақа ба мушкilotи ташкилӣ-технологӣ ва иқтисодӣ-хоҷагидорӣ дучор гардидааст. Масоҳати дур аз маркази кишвар, норасоии маблағгузори соҳа ва мавҷуд набудани инфрасохтори дурусти бозорӣ ба рушди кластерҳои агросаноатӣ, баҳусус, коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзи монеаҳои зиёд ба вучуд меорад. Аз ин лиҳоз, дар оянда ба бунёди боғҳои нави ангур, себу нок дар шароити минтақа, рушди дигар бахшҳои асосии кишоварзӣ аҳамияти махсус дода шуда, барои рушди комплекси агросаноатӣ (КАС) дар минтақа заминаҳои устувор мегузорад [8, с. 28].

Ҳулоса, дар асоси гуфтаҳои боло рушди комплекси агросаноатӣ дар минтақаи Хатлон то ҷое таъмин карда шавад, ки барои истеҳсоли маҳсулоти асосии озукаворию саноатӣ ва рушди устувори ин соҳаи иқтисодиёти миллии кишвар заминаҳои мусоид фароҳам оварда шавад. Ҳалли мушкilotи дар боло овардашуда дар минтақа аз ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ ва баҳои нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаи мазкур вобастагии калон дорад, ки дар зербоби ояндаи рисола масъалаҳои мазкур мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

Адабиёт:

1. Давлатзода Қ.Қ. Таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа /Қ.Қ. Давлатзода, Ҷ.Б. Халифазода Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. - 2021. - №3 (55). - С. 88-93.
2. Добрынин В.А. Экономика сельского хозяйства /В.А. Добрынин// -М.: Агропромиздат, 1990. - С. 14-23.
3. Макин Г.И. Организация управления в агропромышленном комплексе/ Г.И. Макин. - М.: АгриПресс, 1992. - С. 75-78.
4. Никонов А. Концепция развития АПК СССР на ближайшие годы и перспективе /А. Никонов//Вестник сельскохозяйственной науки. - 1990. - №8. С. 3-19.

5. Пириев Дж. Зарубежный опыт кластерного развития агропромышленного комплекса / Дж. Пириев, Н.И. Амиров // Доклады таджикской Академии сельскохозяйственных наук. – Душанбе, 2013. - №4 (38). - С.59-63.
6. Портер. М. Конкуренция: пер. с англ. / М. Портер. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. - 496 с.
7. Солеҳзода А.А. Назарияи таҳлили таъмини бехатарии озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он: монография / А.А. Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода. - Душанбе: Ирфон, 2019. – 118 с.
8. Тюнен Й. Изолированное государство / Й. Тюнен. - М.: Экономическая жизнь, 1926. - 326 с.
9. Халифазода Ҷ.Б. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: Баъзе ҷанбаҳои методологии ташаккулёбӣ ва рушди онҳо / Ҷ.Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. - 2021. - №4-2 (54). - С. 160-167.
10. Халифазода Ҷ.Б. Ҷанбаҳои назариявӣ ва хусусиятҳои соҳавию минтақавии ташаккулёбии кластерҳои агросаноатӣ / Ҷ.Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - №1 (25). - С. 178-183.
11. Ҳусейнов М.Н. Ташаккули кластерҳои боғу тоқпарварӣ дар комплекси агросаноатии минтақавӣ (дар мисоли ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон): автореферати дисс. барои дарёфти дараҷаи н.и.и./ М.Н. Ҳусейнов. - Душанбе, 2019. - 28 с.

УДК: 338.46.001

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Гафуров Сорбон Хушдилович, ассистент кафедры государственного и местного управления, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, тел.: 93-417-66-65; email: sorbon9314@mail.ru.

Рахимов Асрор Абдухамитович, ассистент кафедры государственного и местного управления, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5, тел.: 555 555 499; email: asror_26@mail.ru

В настоящей статье рассматриваются теоретические основы исследования инноваций и инновационной деятельности.

Необходимость исследования инноваций и инновационной деятельности является актуальным, так как инновационное развитие представляется в качестве ведущей стратегической цели развития страны, способствующее переходу национальной экономики на новый индустриально-инновационный этап развития.

На основе обобщения научных теорий ведущих ученых представлена авторская позиция по трактовке и соотношению категорий инноваций и новшеств, представлена функциональная последовательность инновационного процесса.

Авторы считают, что инновационный процесс не прерывается, он совершенствуется и становится более результативным и конкурентоспособным.

Ключевые слова: инновация, новшество, нововведение, инновационный процесс, инновационное предпринимательство, результат внедрения, применения новой техники и технологий, инновационная деятельность.

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ

Гафуров Сорбон Хушдилович, ассистенты кафедры идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Дошиғоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбада 48/5, тел.: 93-417-66-65; e-mail: sorbon9314@mail.ru.

Рахимов Асрор Абдухамитович, ассистент кафедры идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, тел.: 555 555 499; email: asror_26@mail.ru

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии тадқиқи инноватсия ва фаъолияти инноватсионӣ оварда шудаанд.

Азбаски рушди инноватсионӣ ба сифати ҳадафи стратегии пешрафти кишвар пешниҳод карда мешавад, ки барои ба марҳилаи нави саноатӣ ва инноватсионӣ гузаштани иқтисодиёти миллӣ мусоидат мекунад, бинобар ин, зарурати таҳқиқи навоарӣ ва инноватсия муҳим аст.

Дар асоси таҳлили назарияҳои илмӣ олимони пешбар назарияи муаллифонида ба алоқамандии категорияҳои инноватсия ва навгонӣ оварда шудааст, таҳлили функционалии пайдарҳамии раванди инноватсионӣ пешниҳод мегардад.

Муаллифон бар он назаранд, ки раванди инноватсионӣ қатънашаванда буда, он тақмил меёбад ва самараноктару рақобатпазиртар мегардад.

Калидвожаҳо: инноватсия, навгонӣ, навҷорисозӣ, раванди инноватсионӣ, соҳибкории инноватсионӣ, натиҷаи ҷоринамоя, истифодаи техника ва технологияи нав, фаъолияти инноватсионӣ.

CONCEPTUAL BASIS OF INNOVATIVE ACTIVITY

Ghafurov Sorbon Khushdilovich - assistant of the department of state and local management of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5, tel.: 93-417-66-65; email: sorbon9314@mail.ru.

Rahimov Asror Abdukhamidovich - assistant of the department of state and local management of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5, tel.: 555 555 499; email: asror_26@mail.ru

The given paper investigates theoretical basis of innovation and innovative activity research.

Since innovative development is presented as a leading strategic purpose of the country's development, which contributes to the transition of the national economy to a new industrial and innovative stage of development, the need to study innovation and innovation is relevant.

Based on aggregation of theories of the leading scientists the author's position upon the categories of innovation and novation and the functional representation of innovation process presented.

The authors believe that the innovation process is not interrupted, it is improved more productive and competitive.

Key words: innovation, novation, innovation process, functional innovation process, Innovative entrepreneurship, the result of implementation, the use of new equipment and technologies, innovative activities.

В современный момент развития социально-экономических отношений актуализируется необходимость исследования инноваций, инновационной деятельности и инновационного предпринимательства. Инновация и инновационная деятельность превратились в основные драйверы экономического роста. Вопросам исследования инноваций уделяется все больше внимания со стороны ведущих ученых, теоретиков и практиков. Инновационное предпринимательство, в свою очередь, привносит значительный вклад в развитие наукоемких производств и в активный диверсифицированный рост передовых стран мира.

В последние годы вопросам исследования инноваций и инновационной деятельности уделяется все большее внимание и в Республике Таджикистан [3, 4, 5].

Инновационное развитие представлено в качестве ведущей стратегической цели развития страны, способствующей переходу национальной экономики на новый индустриально-инновационный этап развития [6].

Однако, как показывает опыт ведущих развитых стран мира, инновационное развитие невозможно без активного развития его субъективной формы – инновационного предпринимательства, выступающего катализатором развития науки и производства. Таким образом, возникает необходимость исследования концептуальных основ инновационной

деятельности и инновационного предпринимательства как основополагающих факторов стратегического развития экономики Республики Таджикистан.

В современной экономической литературе представлены различные трактовки понятия инноваций [5; 6, с.32]. Во многих случаях используются такие трактовки категорий как новшество и нововведение, которые практически используются как синонимы. Но несмотря на это, нами была сделана попытка провести анализ основных точек зрения ведущих ученых, занимающихся исследованием инноваций и обобщить их видение относительно трактовки вышеуказанных категорий таким образом:

- Авторы по-разному признают и представляют понятия новшества, инноваций и нововведения. Степень вариации категорий зависит от уровня и направлений применения категорий;
- Представленные категории описываются или как объект новизны или как процесс, направленный на создание данного объекта.

Наша позиция представляется в анализе контекста инноваций, что подразумевает его восприятие в более широком формате как процесс внедрения новшеств в производство, процедуру его применения и реализации (коммерциализации) (рис.1).

Из рисунка 1 следует, что нововведение представляется как процесс применения новой техники и технологии, совершенствования подходов в организации и управлении предприятия на основе активного применения достижений науки и техники, а также большей доли научного развития предприятия. Другой вывод из данной схемы можно представить как взаимозависимость результативности процесса от интенсификации применения новых методов и технологий в производство. Ну и наконец, это нововведение можно представить в качестве процесса разработки новшества.

Рисунок 1 отображает два типа объекта инновационного процесса: 1 – новшество, выступающее в форме нового продукта или услуги и 2 – не новшество, то есть ранее разработанные объекты (например, технологии), над которыми осуществляются операции модификации, адаптации и т.д.

Сам процесс создания инновационной деятельности подразумевает следующие виды деятельности: 1 – разработка новшеств или так называемую инновационную деятельность и 2 – внедрение новшеств, связанное с адаптацией инновационной деятельности на предприятии. Здесь следует отметить, что сам процесс адаптации новшеств на предприятии связан со значительными изменениями как институционального характера, требующие дополнительного притока инвестиций, так и совершенствования человеческого капитала, необходимого для активизации инновационных процессов.

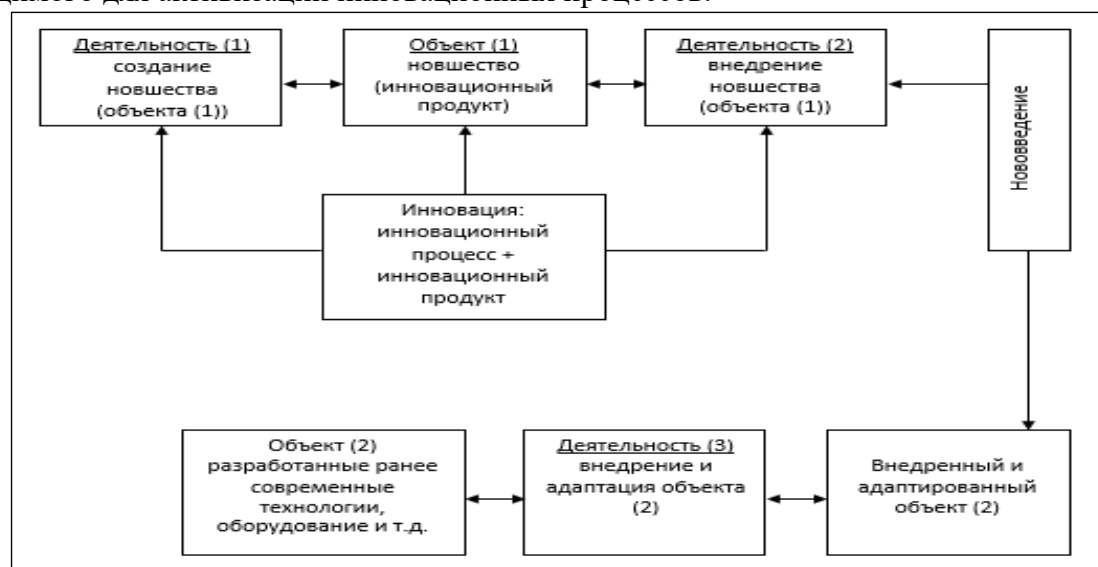

Рис. 1. Соотношение между понятиями “инновация” и “нововведение”

Источник: Разработки авторов.

Более того, анализ контекста представления научных теорий даёт возможность предполагать, что сам термин «нововведение» включает две основные составляющие: продукт - является результатом изобретения, а не внедрения и называется новшеством или результатом внедрения является экономический эффект или применение новой техники и технологий и только это и есть нововведения, сам процесс по внедрению этого новшества в практику.

В современной литературе можно встретить достаточное количество определений, которые можно соотнести с представленным авторским определением системы инноваций. Так, в [6] под инновацией рассматривается “деятельность, направленная на разработку, создание и распространение новых видов изделий, технологий, организационных форм”. Здесь термин инновация рассматривается преимущественно с позиции процесса деятельности, а основные различия между понятиями нововведение и объектом инновационной деятельности, так называемым новшеством, не приводится. В другой работе [7] инновация представлена как результат научного исследования, который внедрен в производство, но существенно отличающийся от аналога. Здесь предлагаемая трактовка категории инновации преимущественно представлена в качестве продукта, а не процесса. Также существуют и другие множественные трактовки, раскрывающие сущность инноваций в качестве других видов деятельности, так или иначе связанных с нововведением.

Таким образом, обобщая представленный анализ по оценке таких экономических категорий, как инновация и нововведение, можно выделить их основные черты различия. К характерным особенностям нововведений следует отнести:

- Целенаправленность и комплексность реализации внедряемого новшества, научно-технического достижения, нового оборудования или технологии, дальнейшее ее распространение (диффузия инноваций) и использование (коммерциализация новшества).
- Наличие положительного результата после внедрения новшества в производство. Результат может быть оценен как с материальной (финансовой, количественной), так и с нематериальной (качественной) точек зрения.
- Существенный синергетический эффект от внедрения новшества, выражающееся в повышении эффективности используемых факторов производства, улучшении технико-экономических параметров производственного процесса и общего состояния деятельности предприятия.
- Наличие значительного комплексного изменения всей производственной структуры в целом, улучшение ее экономических характеристик и как результат повышения уровня её конкурентоспособности.

Говоря об основных чертах инноваций, следует отметить, что инновация как экономическая категория тесно связана с инновационным процессом или в частности с этапами жизненного цикла инновационного процесса. К основным этапам жизненного цикла инновационного процесса относят стадии зарождения инновационной идеи, разработку и внедрения инноваций на рынке, роста рыночного спроса на инновационную продукцию, фазы зрелости инновации с точки зрения степени удовлетворения рыночного спроса, насыщения рынка, в том числе и за счет товаров заменителей и спада рыночного спроса на инновационную продукцию. С общей экономической точки зрения, инновация представляется в качестве обновления основных производственных фондов предприятия или производимой продукции на основе внедрения новшеств – достижений науки, техники, технологии; это закономерный, объективный процесс совершенствования общественного производства.

Не менее важным фактором разработки и развития инноваций и инновационной деятельности считается его финансирование. Учитывая высокую рискованность инновационного процесса отдельное внимание следует уделить венчурному финансированию.

Венчурный капитал предоставляется обычно специализированными фирмами в двух формах:

- 1) прямое инвестирование в акционерный капитал предприятия в обмен на долю или пакет акций этого предприятия;
- 2) инвестиционное кредитование для выполнения рискованных пионерных разработок и внедрения инноваций.

Комплексный характер инноваций, разнообразие областей и способов их использования требуют их классификации. Взяв за основу состав инноваций, можно выделить наиболее общие основания для их дальнейшей систематизации:

- тип новшества (сфера применения);
- степень радикальности (уровень новизны);
- стимул появления (источник формирования потребности).

Приведенная классификация инноваций (рис. 3) позволяет сделать вывод о том, что инновационные процессы многообразны и различны по своему характеру, следовательно, формы их организации, масштабы и способы воздействия на инновационную деятельность также отличаются многообразием. Побудительным мотивом развития инноваций, в первую очередь, является рыночная конкуренция. Производители и потребители в процессе использования устаревшей техники и технологии получают убыток, в результате чего вынуждены сокращать издержки производства на основе внедрения новшества. Предпринимательские фирмы, первыми освоившие эффективные инновации, имеют возможность снижать издержки производства и соответственно стоимость реализуемых товаров (продукции, услуг). Следствием этого является укрепление их позиций в конкурентной борьбе с фирмами, предлагающими аналогичные товары (продукцию, услуги). Таким образом, инновационная деятельность способствует выживанию фирм в конкурентной борьбе. Однако, этот процесс - сложный и противоречивый.

Создание новшества требует затрат капитала и времени на его разработку, в связи с чем возникают инновационные риски (возможность получения отрицательных результатов, отсутствие окупаемости инновационного проекта, неприемлемо большое время разработки новшества и т.д.). Перспективы внедрения и рыночной реализации инновации существенно зависят от того, на какой стадии жизненного цикла (зарождения, роста и зрелости) она находится. Обычно, чем быстрее осуществляется инновационный процесс, тем больше вероятность того, что нововведение будет иметь успех. Большое значение также должно отводиться ускорению создания инновационного продукта. Иногда оно занимает многие годы, а за этот период новшество может устареть, появятся другие, и инновация в задуманном варианте уже не будет иметь никакой ценности. Чем на более ранней фазе жизненного цикла находится инновационный продукт, тем больше его перспективы на рынке. Инновационные продукты, находящиеся на стадии зрелости, как правило, могут быть использованы только для насыщения внутреннего рынка дефицитными товарами. Если инновационный цикл достиг фазы роста, то предприятию гарантирован внутренний спрос, а также для него реален выход на международный рынок. В том случае, если инновационный цикл находится в фазе зарождения, то возможен прорыв в мировую научно-техническую сферу.

Таким образом, анализ категорий инновация и новшество даёт возможность полагать её происхождение и зависимость от самого процесса внедрения новшеств. При этом, нововведение представляется в более общем и широком понятии, включающее широкий спектр категорий объектов и видов инновационной деятельности.

С целью анализа концептуальных основ исследования инновационного процесса нами разработана функциональная последовательность инновационного процесса (рисунок 2).

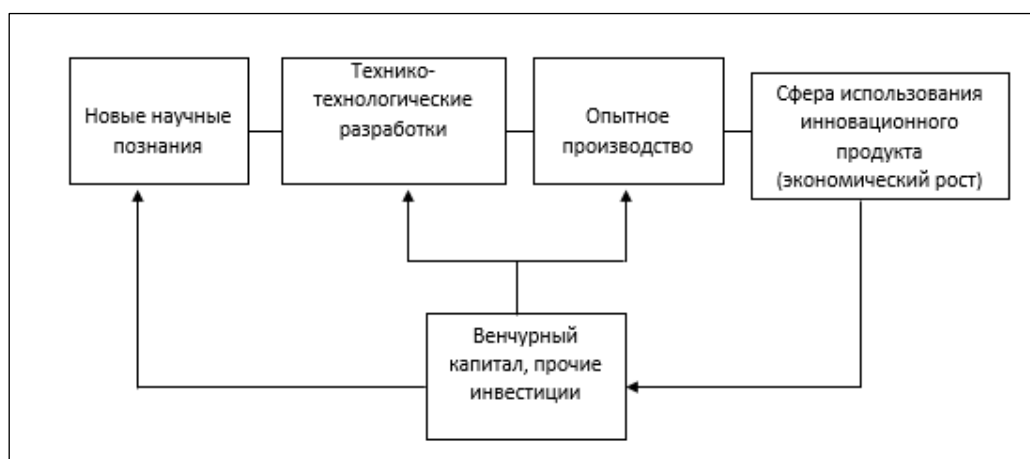

Рис. 2. Функциональная последовательность инновационного процесса

Источник: Разработки авторов.

Согласно рисунку 2, инновационный процесс трактуется с многих точек зрения, что включает в себя и многие показатели. Во-первых, инновационный процесс может быть рассмотрен с точки зрения параллельно-последовательного выполнения научно-исследовательской, научно-технической и производственной деятельности. Во-вторых, его можно представить в качестве основных этапов жизненного цикла нововведения с учетом его временного лага реализации и жизнеспособности на рынке.

В целом, инновационный процесс представляется в качестве последовательного хода событий, в результате которого новшество внедряется в процесс производства, даёт возможные положительные стимулы развитию и начинает распространяться, т.е. происходит диффузия инноваций в другие направления деятельности предприятия [9].

Таким образом, инновационный процесс не прерывается, он совершенствуется, становится более результативным и конкурентоспособным.

Литература:

1. Багриновский К.А. Имитационные системы в планировании экономических объектов / К.А.Багриновский, Н.Е. Егорова. – М.: Наука, 1980. – 237с.
2. Данилин В.И. Система моделей технико-экономического планирования на предприятии / В.И. Данилин. – М.: Информэлектро, 1980. – 53с.
3. Джумаев У.М. Роль инновационного предпринимательства в развитии экономики переходного периода (на примере Республики Таджикистан) / У.М. Джумаев // Вестник Таджикского национального университета, серия экономических наук, №5 (54). – Душанбе, 2009. – с.149-154.
4. Егорова Н.Е. Моделирование деятельности малого предприятия, функционирующего в экономическом симбиозе с крупным промышленным объектом // Экономика и математические методы, 1999, т. 35, №2.
5. Кривякина Е. Большая часть малых предприятий ушла в тень // Финансовые известия, 1996, №98.
6. Малый бизнес в ожидании // Инвестиции, 1995, №2. – С.8-10.
7. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. в 5 т. / Моск. гос. ун-т им. М В. Ломоносова, Благотвор. фонд "Благосостояние для всех"; [науч.-ред. совет: Г. Г. Фетисов (сопред.), А. Г. Худокормов (сопред.) и др.]. - Москва: Мысль, 2004-2005. ISBN 5-244-01039-5
8. Фетисов Э.Н. Предпринимательству – государственную поддержку / Э.Н. Фетисов, И.Г. Яковлев // Социологические исследования, 2014. - №2. – С. 57-64.
9. Tyebiee T., Bruno A. A Model of Venture capitalist Investment Activity // Management Science, 1984, vol. 30, №9.

УДК: 336,3

АСОСҶОИ ЗАРУРАТИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МЕҲНАТИ КОРГАРОН (НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ)

Мирзозода Аҳлиддин Довудхоҷа - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосиби Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 92-776-16-80. e-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ҳавасмандгардонии меҳнати коргарон дар асоси адабиёти иқтисодии ватанию хориҷӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Инчунин, зимни омӯзиши масъалаи мазкур шарҳи пурраи ҳавасмандгардонии меҳнати коргарон аз тарафи муаллиф пешниҳод гардидааст. Дар раванди таҳлил, татбиқи усулҳои ҳавасмандии ду гурӯҳи калони онҳо, ба монанди ҳавасмандӣ тибқи воситаҳои пулӣ ва ғайрипулӣ омӯхта шудааст. Моҳияти иқтисодию иҷтимоии ҳавасмандгардонӣ ва таъсири онҳо ба ташаққули дороиҳои молиявии коргарон арзёбӣ карда шудааст. Инчунин, раванди афзун гардидани музди меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст, ки яке аз усулҳои иқтисодии ҳавасмандӣ маҳсуб меёбад. Дар раванди омӯзиши масъалаҳои ҳавасмандгардонӣ принципҳои таҳия ва татбиқи онҳо таҳлил гардиданд, ки бояд ҳар як корхонаву ширкатҳои тиҷоратӣ ин принципҳоро риоя намоянд. Барои таҳия, татбиқ ва тақмили низомии ҳавасмандгардонии меҳнати коргарон якҷанд тавсияҳо пешниҳод карда шудааст, ки татбиқи амалии онҳо ба сатҳу сифати ҳавасмандии меҳнати коргарон дар корхонаву муассисаҳо таъсирбахш мебошанд.

Калидвожаҳо: низомии ҳавасмандгардонии коргарон, музди меҳнат, усулҳои молиявии ҳавасмандии меҳнат, усулҳои ғайримолиявии ҳавасмандии меҳнат, соати корӣ, сатҳу сифати фаъолияти корӣ, мукофотпулӣ, имтиёзҳои инфиродӣ, мавқеи иқтисодии ҳавасмандӣ.

ОСНОВЫ НЕОБХОДИМОСТИ СТИМУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОГО ПЕРСОНАЛА (ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА)

Мирзозода Аҳлиддин Довудхоҷа - ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: 92-776-16-80. e-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

В данной статье анализируются вопросы стимулирования персонала на основе отечественной и зарубежной экономической литературы. Автором предложено полное объяснение стимулирования трудовой деятельности персонала. В рамках анализа данного вопроса рассмотрены две основные группы методов стимулирования: денежное и неденежное поощрение. Оценена экономическая и социальная природа стимулирования и их влияние на формирование доходов работников. Также проанализирован процесс повышения заработной платы в Республике Таджикистан, что считается одним из экономических методов стимулирования персонала. В процессе изучения вопросов стимулирования проанализированы принципы их разработки и реализации, которым следует следовать каждому предприятию и торговой компании. Предложены рекомендации по разработке, внедрению и совершенствованию системы стимулирования персонала, практическая реализация которых оказывает влияние на уровень и качество стимулирования работников на предприятиях и в учреждениях.

Ключевые слова. Система мотивации персонала, заработная плата, финансовые методы стимулирования персонала, нематериальные методы стимулирования, рабочее время, уровень и качество труда, стипендия, индивидуальные льготы, экономический фактор стимулирования.

THE BASIS OF THE NEED TO STIMULATE LABOR PERSONNEL (THEORY AND PRACTICE)

Mirzozoda Ahliddin Dovudkhoja – assistant of department of accounting of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734025. Republic of Tajikistan Dushanbe, 64/14 Nakhimov street. Phone: 92-776-16-80. e-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

This article analyzes the issues of staff stimulation on the basis of domestic and foreign economic literature. The author offers a complete explanation of the stimulation of the labor activity of the staff. As part of the analysis of this issue, two main groups of stimulation methods are considered: monetary and

non-monetary incentives. The economic and social nature of motivations and their influence on the formation of employees' incomes are assessed. The process of increasing wages in the Republic of Tajikistan is also analyzed, which is considered one of the economic methods of motivating staff. In the process of studying the issues of stimulation, the principles of their development and implementation were analyzed, which should be followed by each enterprise and company. Recommendations are proposed for the development, implementation and improvement of staff stimulation system, the practical implementation of which affects the level and quality of employee stimulation in enterprises and institutions.

Keywords: *staff motivation system, wages, financial methods of staff motivation, non-material methods of motivation, working hours, level and quality of work, scholarships, individual benefits, economic factor of motivation.*

Низоми иқтисодии бозор аз субъектҳо талаби онро мекунад, ки нисбати коргарони худ низомҳои ҳавасмандгардониро дар сатҳи зарурӣ ва бо сифати баланд татбиқ намоянд. Ҳавасмандгардонии коргарон нисбат ба корхона ва шуғли вазифавии онҳо дар замони муосир яке аз омилҳои асосӣ баъди захираҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Сатҳи рушди корхона ва афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, пеш аз ҳама, ба коргарон вобаста мебошад, ки дар натиҷа, онҳо бунёдгари арзишҳои нав дар корхона ба ҳисоб мераванд. Барои дар сатҳи баланд таъмин намудани фаъолияти корхона, ё ташкилот коргарон саҳми арзанда доранд, яъне агар мо ба корхона садҳо миллион сармоя ворид созем, яке аз технологияҳои муосирро ворид намоем ҳам, агар коргарон бо ин технологияҳо шинос набоянд, ё ин ки нисбати онҳо хунукназарӣ намуда, ҳама тарафаи онҳоро дар фаъолияти корхона татбиқ наkunанд, дар натиҷа, сармоя ва технологияҳои вориднамуда ягон аҳамияти иқтисодӣ ба корхона намеоранд.

Сутуни асосии тамоми корхона ва муассисаҳо коргарон ба шумор рафта, онҳоро устувор нигоҳ медоранд. Ҳамзамон, пешбарандаи ҳамаи соҳаҳои ҷамъият аз коргар вобаста буда, рушду тартибот ва низоми он дар ҳамбастагӣ бо коргарон фаъолият мекунад. Аз ин хотир, ҳавасмандгардонии коргарон дар низоми ҷамъият дар мадди аввал меистад. Барои ҳар як корхонаву муассиса, ҳавасмандгардонӣ арзиши олӣ дорад ва манфиатовар низ ба шумор меравад. Чунки инсоният ҳамеша дар тӯли таърих то кунун шароити хуби кориву зиндагиро меҷӯяд. Бинобар ин, ҳавасмандгардонӣ яке аз принципҳои фаъолияти ҳамаи корхонаву муассисаҳо ба ҳисоб меравад.

Дар ҳама давраи замон, синфи коргар дар ҳама мавқеи муайяни худро дошт ва дорад. Аз ин рӯ, барои ҳавасмандгардонии коргарон бояд, пеш аз ҳама, шароити хуби корӣ барои амалигардонии фаъолиятшон пешниҳод карда шавад. Фазаи идеологии коргарон, дар доираи корӣ маҳдуд набояд, то ки коргар худро озод ҳис намояд. Инчунин, имконият фароҳам бошад, ки коргарон барои пешрафти кор андешаҳои худро дар руҳияи озод баён намоянд.

Имрӯзҳо дар баъзе корхонаву муассисаҳо низоми ҳуҷҷатгузори маҳдуд мавҷуд аст, ки барои коргар на он қадар шароити хуби кориро пешкаш менамояд, ки ин боиси вобастагии зиёд барои коргар мегардад. Ин низоми ҳуҷҷатнигорӣ на барои корхона ва на барои коргарон манфиатовар мебошад. Аз дигар тараф, назар афканем, низоми ҳуҷҷатнигорӣ барои коргарон доираи кориро танг намуда, шавқу ҳаваси онҳоро коста мегардонад. Корхона ё худ муассиса, пеш аз ҳама, манфиатҳои тарафайнро дар асоси низоми маҳдуд ба инобат гирад ва бештари имконияти хубро ба коргар пешниҳод намояд. Дар ин ҳолат, коргарон бо шавқу завқи хуб, барои кор равона мегарданд, ки ин намуди фаъолияти онҳо, албатта ба манфиати корхонаву муассиса мебошад.

Масъалаҳои ҳавасмандгардонии коргарон доимо дар таваҷҷуҳи олимони қарор доранд, ки бевосита ба яке аз объектҳои таҳлил мубаддал гардидаанд.

Асосҳои ҳавасмандгардонии меҳнат аз тарафи иқтисодчиёни классикӣ ба монанди А. Смит, Д. Рикардо, Н. Макиавелл, Т. Гобс, А. Пигу, Ч. Кейнс, К. Маркс ва дигарон омӯхта шудааст, ки таҳлилҳои заминавӣ бунёди дар самти мазкур ба ҳисоб мераванд.

Яъне, дар асоси таҳлили олимҳои номбаргардида, таҳлили минбаъдаи масъалаи мазкур ба роҳ монда шудааст.

Ба ақидаи О.Е. Иванова, дар шароити муосир ҳавасмандгардонии коргар яке аз муаммоҳои мубрами мудирияти коргарон ба ҳисоб меравад, ки хоҳиш ва омода будани коргар, зимни фаъолият, яке аз омилҳои асосие мебошад, ки ба дастовардҳои молиявӣ иқтисодии ташкилотҳо таъсиргуздор мебошад [5, с. 116].

Зимнан қайд кард, ки ҳавасмандгардонӣ раванди мушкӣ буда, бояд ба руҳияи коргар таъсиргуздор бошад. Яъне, коргарон ҳавасмандгардониро нисбати фаъолиятшон эҳсос намоянд.

Чорабиниҳое, ки ба мақсади такмил ва татбиқи низоми ҳавасмандгардонии меҳнат, дар он ҳолат амалӣ мегарданд, ки онҳо бояд дар асоси муҳтавои қонунҳои объективӣ иқтисодӣ таҳия шуда бошанд, ки бо ҳамдигар алоқаманданд.

Ҳамчунин, ҳавасмандгардонии коргарон ин маҷмуи фаъолияти роҳбари корхона дар самти беҳтар намудани шарту шароити меҳнатии коргарон ва таҳияи роҳҳои ҷалби мутахассисони малакаи баланддошта, пуртаҷриба ва таҳвили онҳо ба коргарони асосии корхона ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, О.И. Гузенко ва О.Е. Иванова, қайд мекунанд, ки ҳавасмандгардониро бо роҳи додани ҳуқуқи овоз такмил бахшид. Яъне, дар ҳолатҳои зарурӣ ба дигар коргарон барои машварат муроҷиат намудан, ё ин ки зимни ҳалли муаммои мубрам дар фаъолияти корхона, аз усули овоздиҳӣ дар байни коргарон истифода бурд. Дар ин ҳолат, коргар худро як қисми низоми муттаҳид меҳисобад, ки саҳми худро дар рушди корхона мегузорад. Ин гуна усулҳои татбиқи ҳавасмандгардонии коргарон ба фазои дохилии корхона мусбат арзёбӣ мешаванд [4, с. 188].

Ба ақидаи И.В. Лозовая, дар замони муосир идоракунии коргарон дар самти баланд бардоштани самаранокии фаъолияти меҳнат, фишангҳои нави ҳавасмандиро аз худ намуда истодааст. На танҳо ҳавасмандгардонии классикӣ иқтисодӣ ба монанди кумакпулӣ, музди меҳнати баланд, балки усулҳои ғайрииқтисодӣ татбиқ гардида истодааст, ки чорабиниҳое, ки ба фаъолияти ташкилӣ ва руҳияи коргар таъсиррасон ба роҳ монда шудааст [6, с. 73-79].

Дар самти ташкили корхонаи нав, олими дигар бар он ақида аст, ки фаъолияти корхонаҳои навбунёд, бештар ба ҳавфҳои иқтисодӣ наздик буда, дар натиҷаи самаранок татбиқ намудани стратегияи идоракунии коргарон ва иқтисодии онҳо муаммои мазкур бартараф карда мешавад. Раванди таҳияи барномаи идоракунии коргарон ва ҳалли муаммоҳои пайдогардида яке аз самтҳои асосии ширкатҳои навтаъсис ба ҳисоб меравад. Яъне, маҳз чараёни ташаккули ҳавасмандгардонии коргарон ҳамчун ядрои ширкати нав ба ҳисоб меравад, ки онҳоро рақобатпазир мегардонад.

Вобаста ба ин, бояд қайд кард, ки дар ширкатҳо низоми идоракунии коргарон бо комплекси ҳавасмандгардонии онҳо таҳия карда шавад, ки ҳар як коргар аз ин барнома ё низом бояд хабардор ва баҳравар бошад. Низоми кушод метавонад дар корхона фазои фаъолиятро таъмин намуда, коргарро барои дар сатҳи баланд иҷро намудани вазифаҳои инфиродӣ даъват кунад. Дар ин раванд, ба коргар нисбати корхона бояд маълумоти зарурӣ дода шавад, ки тавонад вазифаи худро дар сатҳи лозима иҷро кунад.

Зимнан, корхона ва ширкатҳоро зарур аст, ки дар чараёни таҳияи низом ва ташаккули роҳҳои ҳавасмандгардонӣ тибқи принципҳои зерин фаъолият намоянд [2, с. 124-133]:

- мақсаднок - яъне усулҳои татбиқшаванда бояд коргаронро фаъол намуда, барои расидан ба мақсади стратегияи корхона мусоидат кунанд;
- татбиқшаванда - яъне усулҳо ва роҳҳои ҳавасмандгардонӣ бояд татбиқшаванда бошад, ки дорои воситаҳои захираҳои молиявӣ ва техникӣ бошанд;
- низомсоз - усулҳои истифодашаванда ҳамчун низоми муттаҳид таҳия ва татбиқ гарданд;

- таҳвилӣ - усулҳои татбиқшаванда бояд тавони дигаргун намудани вазъи кориро дошта бошанд;
- самаранокӣ - усули интиҳобгардида бояд самаранокии иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин намуда, зимни ҳароҷоти камтарин таҳия ва татбиқ гардад.

Барои таҳияи низоми самаранокӣ идоракунии коргарон ва ҳавасмандгардонии фаъолияти меҳнатӣ, муҳим он ба шумор меравад, ки концепсияи идоракунии коргарон таҳия, қабул ва татбиқ гарданд, ки дар ширкатҳои алоҳида фарқкунанда мебошад. Яъне, ширкатҳо вобаста ба ҳадафи стратегӣ, миссия ва вазифаҳои худ, ин гуна концепсияро таҳия мекунад, ки бояд ҳадафмандона бошад.

Вобаста ба масъалаи мазкур олимони ватанӣ низ якҷанд корҳои илмӣ бунёдӣ анҷом додаанд, ки дар рушди таҳия ва татбиқи усулҳои ҳавасмандгардонии коргарон саҳми арзанда гузоштаанд. Баъзе аз онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Дар шароити иқтисодиёти бозор, ба ғайр аз тақсимои сармоя, озукаворӣ, ки дар асоси меҳнат ташаккул меёбанд, ҳавасмандгардонии меҳнати коргарони истеҳсолоти ҷамъиятӣ масъалаи мубрам боқӣ мемонад. Низоми ҳавасмандгардонии меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун зинаҳои ба ҳам печида пешниҳод гардидааст, ба монанди: афзоиши даромади корхона дар асоси самаранокии истеҳсолот; афзоиши фонди музди меҳнат, истифодабарии самаранокӣ фонди музди меҳнат барои ҳавасмандгардонии меҳнати ҷамъиятӣ ва коргарони алоҳида, бадастории натиҷаҳои баланди фаъолият, мудирияти минбаъдаи даромади корхонаҳо ва инкишофи минбаъдаи фонди музди меҳнат [11, с. 165].

Лозим ба қайд аст, ки ҳавасмандгардонӣ қобилияти кори коргаронро рушд медиҳад, ҳамзамон ҳавасмандгардонӣ барои ҳалли вазифаҳои дарпешистодаи коргарон равона гардидааст:

1. Вобаста ба масъалаи мазкур, олими дигари ватанӣ баён медорад, ки ҳавасмандгардонӣ раванди мураккаб буда, ба он омилҳои зерин таъсиргузор мебошанд: дониш, дар шароити рушди интенсивии равандҳои илмӣ техникаи мубрам гардидааст; пурзӯр гардидани сифатҳои зерин, ба монанди мақсаднокӣ, эътимод ба комёб гардидан, ки на танҳо ба рушди ҳавасмандгардонӣ, балки ба афзун гардидани фаъолияти меҳнати коргарон таъсир дорад; кафолати ба кор таъмин намудани коргароне, ки маълумоти олӣ надоранд; таҳияи низоми устувори музди меҳнат ва мавҷудияти маданияти корпоративӣ дар ширкат, яъне муносибати роҳбари корхона бо коргарон доир ба муаммоҳои онҳо [9, с. 140-142]. Инчунин, барои тақмили низоми мазкур усулҳои дигар низ дар адабиёти иқтисодӣ пешниҳод гардидаанд: иштироки ҳатмии коргарон дар тақсимои самаранокӣ даромад; истифодаи низоми кумакпулиҳо; баҳогузори таъсири механизми ташкил ва истифодаи самаранокӣ фонди музди меҳнат [10, с. 185].

Асосгузори назарияи ҳавасмандӣ Д. Мак Клеланд [7, с. 24-35], дар таҳлили худ зери унвони “Ҳавасмандии инсон” моҳият ва мазмуни талаботи инсонро ошкор намуда, ба сабабҳои рафтори инсонҳо таваҷҷуҳ намудааст. Дар қисми аввали кори илмӣ, ӯ муаммоҳои ҳавасмандиро, яке аз сабабҳои таҳвили дар ҳаракати инсонҳо, таҳлил намудааст. Зимни омӯзиши назарияи гуногун оид ба ҳавасмандии меҳнат, олими ватанӣ [12, с. 206], қайд мекунад, ки таҳлили муаммоҳои ҳавасмандии фаъолияти меҳнатӣ имрӯз натавонанд мубрам мебошад, ҳатто бисёрҷабҳа ва ниҳоят раванди мушкил низ ҳам ҳаст. Мушкили дар он мебошад, ки масъала на танҳо муаммои фардӣ, балки ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад, ки рушди прогрессивии минбаъдаи ҷамъиятро таъмин мекунад.

Дар раванди омӯзиши масъалаҳои ҳавасмандӣ, олими барҷастаи ватанӣ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Т.Б. Ғаниев дар ҷилди якуми китобашон зери унвони “Менеҷмент” чунин қайд мекунад: “Ҳавасмандӣ ҷамъи ҳолатҳои руҳие, ки рафтори одамонро пурра муайян мекунад, инъикос месозад. Бо ҳолатҳои маънавию зеҳнӣ рафтори инсонӣ тамоми ҳолатҳои одамон: мақсад, ҳавас, афсӯсхӯрӣ, ҳаракат, ақида,

Инчунин, муаллифи дигари ватанӣ зимни омӯзиши селаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт, саҳми усулҳои ҳавасмандӣ, ба монанди маоши 13-ум, кумакпулиҳои якпардохтӣ ва давравиро таҳлил намуда, саҳми онҳоро дар ташаккули селаҳои молиявии хонаводаҳо ва минбаъд дар иқтисодиёти милли баҳогузурӣ намудааст [1, с. 275-282]. Таҳлили адабиёти ватанию хориҷӣ оид ба масъалаҳои ташаккули низоми ҳавасмандгардонии меҳнати коргарон моро водор месозад, ки ҳавасмандгардониро тариқи зайл шарҳ диҳем. Яъне, ҳавасманд намудани коргар раванди мушкил буда, омилҳои дохилию беруна ба инобат гирифта, низомро бо истифода аз усулҳои муосир ташаккул намуда, минбаъд онро дар заминаи молиявии корхона такмил бахшида, коргаронро барои сари вақт анҷом додани вазифаҳои инфиродиашон завқманд намуда, усулҳои истифодаи ҳавасмандгардонӣ бояд ба сифати кори онҳо таъсиргузор бошад.

Моҳияти иҷтимоии ҳавасмандгардонии коргарон дар он зоҳир мегарданд, ки бевосита он бояд ба сатҳи зиндагии коргар таъсир намояд, яъне баъди бадастории ҳавасмандӣ сатҳи зиндагии коргарон беҳтар гардад. Маҳз, ҳамин омил метавонад, ки коргар ба корхона сари вақт ҳозир гардида, вазифаҳои худро ба сифати кафолатнок ва ба хароҷоти умумии камтарин иҷро намояд. Доир ба ҳавасмандӣ дар расми 1, усулҳои он пешниҳод гардидаанд, ки бевосита татбиқи онҳо дар ҳаёти амалии корхона зарур шуморида мешаванд.

**Сарчашма: аз тарафи муаллиф таҳия карда шудааст.*

Таснифоти усулҳои ҳавасмандӣ нишон медиҳанд, ки раванди ҳавасмандгардонидани коргарон нисбати фаъолиятшон бо истифода аз якчанд усулҳо амалӣ карда мешавад, ки ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: ҳавасмандии моддӣ ва ғайрипулӣ. Гурӯҳи ҳавасмандии ғайрипулӣ аз якчанд ҷузъҳои таркибӣ иборат мебошад: фарҳанги корпоративӣ, фазои солими корӣ, шароити рушди инфиродии коргар ва завқоварии мундариҷаи кории коргарон.

Зимни татбиқи усули фарҳанги корпоративӣ, аз тарафи роҳбарони корхона муносибати хуби фарҳангӣ ва маданияти баланди гуманизм дар ҷойи кории кормандон муҳайё бошад, ки бевосита ба фаъолияти коргарон таъсир мерасонад. Яъне, коргарон бо роҳбари корхона ва дигар зинаҳои роҳбарият бе ягон маҳдудият, муаммоҳои худӣ ва корхонаро ҳаллу фасл намояд.

Ташкили фазои солими корӣ бевосита ба уҳдаи роҳбарияти корхона вобаста мебошад, ки ӯ тавонад чунин фазоро дар корхона барпо намояд. Чунин фазои корӣ бояд ба руҳияи равонии коргарон таъсир намуда, онҳоро барои ҳарчи бештар иҷро намудани вазифаҳоишон даъват кунад. Мисол, ташкили ҷорабиниҳои фарҳангӣ руҳбаландкунанда ҳафтае як маротиба дар корхона бо иштироки сарояндагон ва ҳаҷвнигорон барпо карда шавад.

Инчунин, бояд ба коргар вақтҳои иловагӣ аз тарафи корхона пешниҳод шавад, ки коргарон тавонад ба лоиҳаҳои шахсии худ коргузори кунад. Яъне, онҳо набояд дар корхона пурра бо кор банд карда шаванд, ки ин коргурезии коргаронро афзун мекунад. Агар коргар рӯзе ду соате ба корҳои шахсии худ (лоиҳаҳои инвеститсионӣ, тиҷорат, китобхона ва ғайра) машғул шавад, бевосита маҳсулнокии меҳнатӣ ӯ баланд мегардад.

Усули дигари ғайрипулӣ, аз роҳбарони ташкилот ва ширкатҳо талаб мекунад, ки дар корхона коргарон рушди шахсии худро эҳсос намоянд, ки барои такмили шахсияти коргар ҳамаи шароитҳо фароҳам оварда шаванд. Яъне, корхона аз ҳисоби худ, коргаронро ба курсҳои кӯтоҳмуддат ба таҳсил фиристонад, ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ, онҳоро ба зинаҳои роҳбарикунанда дар корхона омода ва таъин намояд.

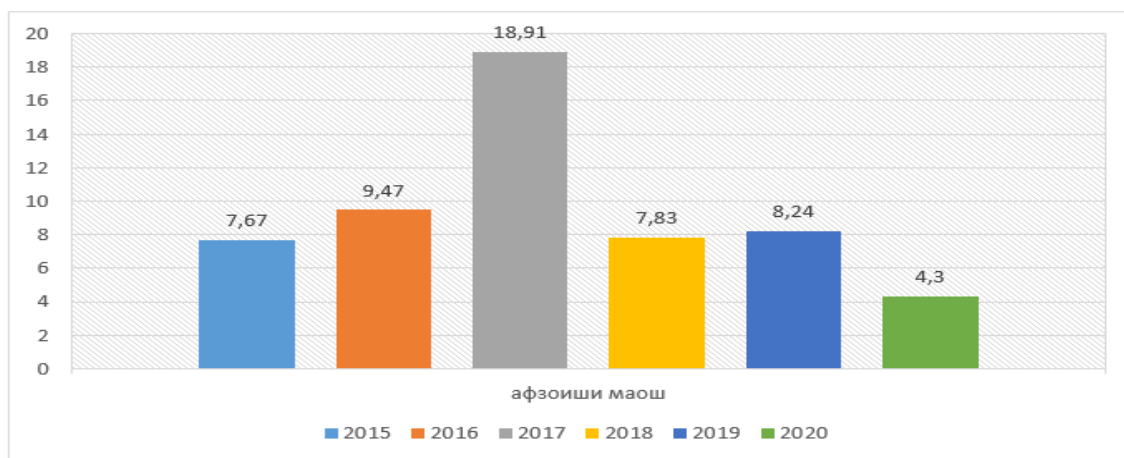
Корхона ё ташкилот коргаронро барои бо завқи баланд иҷро намудани вазифаҳои инфиродияшон даъват кунад. Яъне, ташкилотҳо зимни таҳияи вазифаҳои инфиродии коргарон, бо онҳо суҳбат орошта, дар якҷоягӣ ин гуна вазифа ва уҳдадорихоро вогузори онҳо намоянд. Инчунин, коргарон набояд дар як қолаби маҳдудият фаъолият баранд, барои иҷрои вазифаҳоишон ба онҳо салоҳиятҳои бештар дода шаванд.

Тавре дар боло қайд кардем, гурӯҳи дигари ҳавасмандгардонии коргарон, ин ҳавасмандии моддӣ ба ҳисоб меравад, ки дар навбати худ ба зерсохтори ҳавасмандии мустақим ва ғайримустақими молиявӣ тақсим шудааст. Ҳавасмандии ғайримустақими молиявӣ бо роҳи пешниҳод намудани ба коргарон, автомашинаҳои хизматӣ, алоқаи мобилии ройгон, сафарҳои хизматӣ аз ҳисоби корхона амалӣ карда мешавад. Яъне, агар коргар доимо дар сафарҳои хизматӣ, бе ягон хароҷоти шахсӣ равона карда шавад, ӯ ҳарчи бештар ба он майл мекунад, ки вазифаҳои дар назди ӯ гузошташуда бояд ба манфиати корхона ҳал карда шаванд, ки дар натиҷа, корхона аз чунин рафтори коргар самараи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба даст меорад. Чун аз ҳисоби корхона ба коргар, мошинаи хизматӣ, алоқаи мобилии ройгон ва таоми хароҷоти сафари хизматӣ пардохт карда мешавад, ки бевосита ӯ ҳамаи ин ҷузъиётро ба инобат гирифта, вазифаҳои ӯро пурра иҷро мекунад.

Ба гурӯҳи ҳавасмандии молиявӣ пардохтҳои пулӣ дар назар дошта мешавад, ки ба воситаи пардохти музди маош, мукофотпулӣ, имтиёзҳои пулӣ ва бонус ба роҳ монда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сиёсати пешгирифтаи давлатсозии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, зина ба зина музди маош, ки яке аз сарчашмаҳои асосии даромади

аҳоли ва аз усулҳои муосири ҳавасмандӣ мебошад, зиёд шуда истодааст. Дар диаграммаи 1, нишондиҳандаҳои маош дар тӯли 5 соли охир оварда шудааст.

Диаграмма 1 - Музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшуда (ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %)

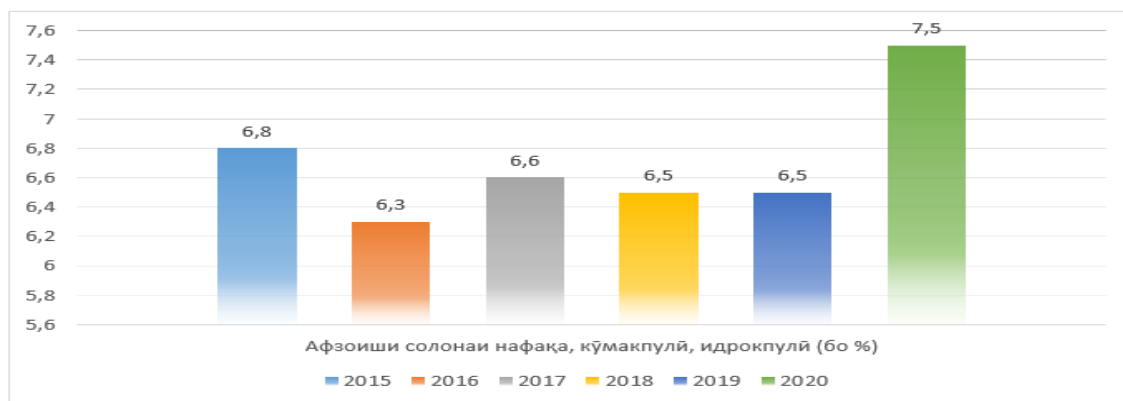
**Сарчашма: Дар асоси маълумоти оморӣ Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ (маҷмуи оморӣ) АОПҚТ, Душанбе - 2021 аз тарафи муаллиф ҳисоб гардидааст.*

Тавре зимни омӯзиши масъалаҳои ҳавасмандӣ қайд намудем, маош ва пардохти саривақтии он метавонад кормандро нисбати фаъолиятш дилгарм намояд. Рақамҳое, ки дар диаграммаи 1. таҳлил шудаанд, нишон медиҳанд, ки маош дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зина ба зина ва сол то сол баланд гардидааст. Дар соли 2017, музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналӣ пардохтшуда аз рӯи ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ нисбати соли 2016 ба 18,91% афзоиш ёфтааст. Ин гуна афзоишбӣ дар дигар солҳо низ ба назар мерасад. Мисол: дар соли 2015 - 7,67%, 2016 - 9,47%, 2018 - 7,83%, 2019 - 8,24%, 2020 - 4,3% баланд гардидааст.

Бевосита, ҳолати мазкур, ба рағбатнок гардидани коргарони ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ мусоидат намуда, ба онҳо барои ҳавасманд гардиданашон заминаҳои мусоид фароҳам меоварад. Дар аксари ширкатҳои тиҷоратӣ, зимни амалӣ намудани усулҳои моддӣ ҳавасмандӣ, маҳсулот ё озуқаворӣ барои кормандонаш бар ивази маблағ пешниҳод мегардад.

Дар зергурӯҳи ҳавасмандиҳои молиявӣ пулӣ, мукофотпулӣ нақши муҳим дорад, ки аз тарафи давлат ба аҳолии ниёзманд ва аз тарафи корхонаҳо ба коргарони худ дар як вақти муайян пардохт карда мешавад. Дар диаграммаи навбатӣ сатҳи афзоиши ин гуна пардохтҳои хусусияти иҷтимоидошта оварда шудааст.

Диаграмма 2. - Афзоиши солони нафақа, кумакупулӣ ва мукофотпулӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2015-2020

**Сарчашма: Дар асоси маълумоти оморӣ Тоҷикистон: 30 соли Истиқлолияти давлатӣ (маҷмуи оморӣ) АОПҚТ, Душанбе - 2021 аз тарафи муаллиф ҳисоб гардидааст.*

Маълумоти диаграммаи 2 нишон медиҳад, ки дар баробари идрорпулиҳо, кумакпулӣ ва нафақа дар ҳавасманд гардидани аҳоли ва коргарони корхонаю ширкатҳои васеъ истифода мегардад. Механизми амалӣ намудани нафақапулӣ маълум мебошад, яъне шахс баъд аз фаъолияти бардавоми корӣ, ба синни соли муайян расида, аз тарафи давлат ба ӯ нафақа таъин карда мешавад, ки дар даврони пиронсолӣ тавонад эҳтиёҷоти худро қонеъ гардонад. Кумакпулӣ ва мукофотпулӣ бевосита нақши ҳавасмандӣ доранд. Тавре мебинем, дар соли 2020 ин гуна пардохтҳо нисбати соли 2019 ба 7,5% афзоиш ёфтаанд. Дар давраи таҳлиле, ки мо ин интиҳоб намудем, яъне аз соли 2015 то 2020 кумакпулию идрокпулиҳо мунтазам зиёд шуда истодаанд. Мисол, соли 2015 - 6,8%, 2016 - 6,3%, 2017 - 6,6% баланд гардидаанд. Танҳо дар солҳои 2018-2019 ин нишондиҳанда бетағйир дар ҳаҷми 6,5% боқӣ мондааст.

Усули дигари ҳавасмандии коргарон ин ҷорӣ намудани бонус аз фаъолият ба ҳисоб меравад, ки дар бонкҳои тижоратӣ бештар ба назар мерасад. Сохтори музди маош дар Тоҷикистонро назар афканем, маоши баландро маҳз кормандони соҳаи бонкдорӣ мегиранд. Яъне, ба ғайр аз маоши ҳатмие, ки бонк бояд тибқи шартномаи меҳнатӣ пардохт кунад, боз маблағҳои ҳаҷман калони бонусӣ бо номи “маоши 13” пардохт карда мешавад, ки кормандонро водор месозад, ки ҳарчи бештар дар мавқеи кории худ устувор монда, ба бонк даромади зиёдеро оранд. Яке аз сабабҳои рушд ёфтани соҳаи мазкур ҳамин мебошад, ки ҳавасмандии пулӣ дар ин соҳа нисбати соҳаи дигар бештар мебошад, ки мутахассисони ботаҷриба ро ҷалб мекунад.

Имтиёзҳо дар пештар дар шакли ғайрипулӣ амалӣ карда мешаванд, ки имрӯз татбиқашон дар сатҳи паст қарор доранд. Ин гуна имтиёзҳо бештар корхонаҳои давлатӣ ба коргаронашон пешниҳод мекунанд. Сабаби кам гардидани онҳо, аз байн рафтани корхонаҳои давлатӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз сабабҳои аз байн рафтани корхонаҳои давлатӣ ин амалӣ намудани сиёсати иқтисоди бозорӣ мебошад, ки ҳукумат кӯшиш дорад, ки бахши воқеии иқтисодиётро соҳибкорон ва корхонаҳои хусусӣ ташаккул диҳанд.

Ҳамин тавр, усулҳои, ки дар боло таҳлил намудем, дар корхона ё ширкат амалӣ шаванд, ба афзоиши истеҳсолоти ҷамъиятӣ мусоидат менамоянд. Барои боз ҳам беҳбуд намудани вазъи ҳавасмандгардонии меҳнати коргарон дар асоси таҳлили анҷомдодашуда тавсия ва ҳулосаҳои зеринро зарур медонем:

1. Зимни омӯзиши муаммои мазкур маълум гардид, ки бештари корҳои илмӣ дар самти ҳавасмандгардонии шуғли меҳнат аз тарафи олимони ватанӣ ва хориҷӣ корҳои зиёд ба анҷом расонида шудааст. Аммо масъалаҳои такмили низом то ҳанӯз ҳам ҳалталаб ва мубрам мебошанд.

2. Дар асоси таҳлили васеи назариявӣ оид ба ҳавасмандгардонӣ пешниҳод гардид, ки аз дигар ақидаҳо бо технологияи амалиаш фарқ мекунад. Яъне, шарҳи тақия бар он карда шудааст, ки бештар барои такмили низоми ҳавасмандгардонӣ аз технологияҳои муосир истифода намуда, ба ҳарчи камтарини умумӣ амалӣ гарданд.

3. Барои таснифи усулҳои ҳавасмандгардонӣ, дар асоси адабиёти иқтисодӣ марбути масъалаи мазкур таснифоти пурраи усулҳои ҳавасмандӣ пешниҳод гардид, ки имкони пурра таҳлил намудани онҳоро дар алоҳидагӣ фароҳам овард.

4. Ўтироф карда шуд, ки яке аз усулҳои молиявии ҳавасмандии коргарон ин музди маош ва бонусҳои пулӣ ба ҳисоб мераванд, ки бевосита афзоиши онҳо ба сатҳи сифати зиндагии мардум мусоидат мекунанд.

5. Барои ноил гаштан ба ҳадафҳои саноатикунони кишвар, дар ҳама шакли корхона, низоми ҳавасмандӣ таҳия ва татбиқ карда шаванд, ки барои ҷалби мутахассисони соҳа мусоидат мекунад.

6. Таҳлили нишондиҳандаҳои ҳавасмандӣ (диаг. 1, 2), нишон доданд, ки музди маош мунтазам дар ҳолати афзоиш қарор дорад. Аммо барои пешгирии муҳочирати

меҳнати ин фишанги иҷтимоӣ то ба ҳол суст истифода мегардад. Яъне, музди коргарони корхонаҳои давлатию хусусӣ дар асоси таваррум зиёд карда шаванд.

Адабиёт:

1. Бобоев Н.М. Селаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт: хусусият ва таҳлили манбаъҳои ташаккули онҳо /Н.М. Бобоев //Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ). - 2022. - №1-2 (98). - С.275-282.
2. Гапонова О.С. Система мотивации персонала как инструмент внутрифирменного планирования в инновационных компаниях ранних фаз развития Сер. «Экономика» /О.С. Гапонова //Вестник Пермского университета/ - 2015. - №1(24). - С.124-133.
3. Гузенко О.И. Экономика труда: учеб. пособие / О.И. Гузенко, О.Е. Иванова. - Донской гос. техн. ун.-т. - Ростов н/Д: ДГТУ, 2018. - 188 с.
4. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент (асосҳои методологӣ) қисми 1 /Т.Б. Ғаниев. - Душанбе: Ирфон, 2016. - 473 с.
5. Иванова О.Е. Оценка эффективности в управлении персоналом: основные методы и направления применения/ О.Е. Иванова // Строительство и архитектура – 2015: материалы Международной научно-практической конференции. - Ростов н/Д: РГСУ, 2015. - С. 116-124.
6. Лозовая И.В. Эффективные методы мотивации персонала /И.В. Лозовая // Территория науки. - 2016. - №6. - С.73-79.
7. Мак Клеланд Д. Мотивация человека /Д. Мак Клеланд. - СПб., 2007. – 672с.
8. Мирзозода А.Д. Ҷанбаҳои назариявии ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатӣ /А.Д. Мирзозода // Кишоварз. - Душанбе, 2021. - №3 (96). - С. 128-133.
9. Рустамов Р.У. Роҳҳои асосии ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон /Р.У. Рустамов, Х.А. Шарипов //Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. - Душанбе, 2021. - №2. - С.140-142.
10. Субхонкулов И.А. Статистическое исследование системы материального стимулирования персонала (на материалах предприятий Союза «Таджикматлубот»): дис.на.сои.кан. экон. наук /И.А. Субхонкулов. - Душанбе, 2020. - 185 с.
11. Худжамкулова Р.Б. Совершенствование механизма оплаты и стимулирования труда на промышленных предприятиях в условиях рыночной экономики: дис.на.сои.кан. экон. наук / Р.Б. Худжамкулова. - Худжанд, 2018. - 165 с.
12. Ходжабекова Г.А. Мотивационные и стимулирующие рычаги повышения оплата труда работников сферы высшего профессионального образования (на материалах Республики Таджикистан): дис. на соис. к.э.н. / Г.А. Ходжабекова. - Душанбе, 2018. - 206 с.

УДК: 338. 49

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Кодирзода Нейматулло Хабиб – соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 907 698469. E-mail: habibzoda0303@gmail.com

В статье рассматривается необходимость ускорения инновационного развития промышленности Республики Таджикистан путем активизации процессов инвестирования в инновационную инфраструктуру. Также отмечается, что инвестиционное обеспечение развития инновационной инфраструктуры возможно при положительных изменениях в структуре национальной финансовой системы и технологиях инвестирования. Задачами развития инновационной инфраструктуры должно стать: предоставление целенаправленной государственной поддержки предприятиям, осуществляющим собственные разработки

инновационного продукта и технологий; создание надлежащих условий деятельности инвестиционных фондов; формирование и эффективное развитие системы информационного обеспечения инновационной деятельности предприятий; создание надлежащих условий деятельности венчурных инвестиционных фондов, технопарков, инновационных агентств и т.д.

Ключевые слова: инновация, инвестиции, инновационная инфраструктура, промышленность, конкурентоспособность, технопарки, устойчивое развитие.

ТАЪМИНОТИ ИНВЕСТИЦИОНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР САНОАТ

Қодирзода Немаматullo Ҳабиб – унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 907 69 84 69. E-mail: habibzoda0303@gmail.com

Дар мақола зарурати суръат бахшидани рушди инноватсионии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути ғайбдорӣ равандро сармоягузорӣ ба инфрасохтори инноватсионӣ баррасӣ шудааст. Ҳамчунин, таъкид гардидааст, ки таъмини сармоягузорию рушди инфрасохтори инноватсионӣ бо тағйироти мусбат дар сохтори низоми миллии молиявӣ ва технологияҳои сармоягузорӣ имконпазир аст. Ҳадафҳои рушди инфрасохтори инноватсионӣ бояд аз инҳо иборат бошанд: дастгирии мақсадноки давлатии корхонаҳое, ки азхудкунии маҳсулот ва технологияҳои инноватсиониро амалӣ менамоянд; фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ғайбдорӣ фондҳои сармоягузорӣ; ташаккул ва рушди самараноки системаи дастгирии иттилоотии ғайбдорӣ инноватсионии корхонаҳо; фароҳам овардани шароити мувофиқ барои ғайбдорӣ фондҳои сармоягузорию венчурӣ, паркҳои технологӣ, агентҳои инноватсионӣ ва ғайраҳо.

Калидвожаҳо: инноватсия, сармоягузорӣ, инфрасохтори инноватсионӣ, саноат, рақобатпазирӣ, паркҳои технологӣ, рушди устувор.

INVESTMENT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INFRASTRUCTURE IN THE INDUSTRY

Kodirzoda Nematullo Khabib - applicant for the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 907 698469. E-mail: habibzoda0303@gmail.com

The article discusses the need to accelerate the innovative development of the industry of the Republic of Tajikistan by intensifying the processes of investing in innovative infrastructure. It is also noted that investment support for the development of innovative infrastructure is possible with positive changes in the structure of the national financial system and investment technologies. The objectives of the development of innovative infrastructure should be: providing targeted state support to enterprises that carry out their own development of innovative products and technologies; creation of proper conditions for the activities of investment funds; formation and effective development of the information support system for innovative activities of enterprises; creation of proper conditions for the activities of venture investment funds, technology parks, innovation agencies, etc.

Key words: innovation, investment, innovation infrastructure, industry, competitiveness, technology parks, sustainable development.

Одним из ключевых вопросов развития инновационной инфраструктуры в современной промышленности Республики Таджикистан выступают вопросы инвестиционного обеспечения. Практика показывает, что все элементы инновационной инфраструктуры нуждаются в постоянных инвестиционных вложениях, в то время как в контексте сегодняшних потрясений угроз привлечения инвестиций сопряжена с многочисленными проблемами и рисками. В связи с этим, важной необходимостью является обоснование форм и механизмов привлечения инвестиций в развитие инновационной инфраструктуры национальной промышленности, так как реализация стратегии ускоренной индустриализации связано с обновлением и развитием важнейших компонентов инновационной инфраструктуры.

Тенденции последних лет показывают, что в условиях индустриально-инновационного развития экономики Республики Таджикистан существует настоятельная необходимость разработки концепции и новых методологических подходов к формированию и управлению инновационной инфраструктуры как специфической составляющей инновационной экономики. Практика промышленно развитых стран мира показывает, что

именно инновационная инфраструктура является элементом, который максимально отличает инновационную экономику от других видов экономики, связывает специфические институты и инновационный потенциал на разных уровнях экономики и управления [1].

В зарубежной литературе данный вопрос исследован в различных ракурсах и аспектах, а в отечественной науке вопросы формирования и развития инновационной инфраструктуры затронуты фрагментарно, отдельного серьёзного исследования по данной проблематике не проводилось. В связи с этим, в отечественной экономике и в системе национальной экономики компоненты инновационной инфраструктуры в отдельности, а сама инфраструктура в целом пока не развиты, а некоторые элементы или находятся в зачаточном состоянии, или пока не созданы. Все это существенно осложняет переход к инновационной экономике, так как не способствует инновационному развитию сфер и отраслей национальной экономики, в частности национальной промышленности Республики Таджикистан.

Вопросы формирования и развития инновационной инфраструктуры также исследованы в работах отечественных авторов. По мнению Ф.А. Кодирова, инновационная инфраструктура выступает фундаментальной основой развития инновационного предпринимательства в производственной сфере. В условиях развития промышленности активизация инвестиционной деятельности рассматривается как ключевой фактор развития инновационной инфраструктуры – как основы развития инновационной деятельности во всех сферах [3].

Обзор литературы позволяет выделить 10 подходов к пониманию функционального назначения инновационной инфраструктуры, что связано с неоднозначностью трактовки и отсутствием общепринятого понимания совокупности понятий, характеризующих инновационное развитие. Так, разные исследователи функцией инновационной инфраструктуры считают обеспечение и повышение эффективности:

- 1) инновационной деятельности;
- 2) инновационного процесса;
- 3) инновационных проектов;
- 4) всех этапов инновационного цикла;
- 5) производства и реализации инноваций;
- 6) функционирование и развитие инновационного предпринимательства и предпринимательства в целом;
- 7) инновационного развития;
- 8) функционирование и развитие национальной инновационной системы;
- 9) формирование и развитие инновационной среды;
- 10) развития инновационной экономики.

Опыт промышленно развитых стран показывает, что основой стабильного и устойчивого развития национальной и региональной экономики, а также ключевым фактором повышения конкурентоспособности производителей промышленной продукции выступает развитая инновационная инфраструктура [4]. Именно основные компоненты инновационной инфраструктуры, которые занимаются научно-техническим и инновационным обеспечением, а также созданием и внедрением инноваций в промышленное производство позволяют повысить устойчивость промышленных предприятий. В данном контексте необходимо констатировать, что активизация инвестиционных процессов и инновационного развития национальной промышленности Республики Таджикистан способно обеспечить структурные изменения, длительное и эффективное экономическое развитие в современных условиях.

Вышеизложенное позволяет отметить, что инвестиционное обеспечение развития инновационной инфраструктуры является неотъемлемым элементом индустриально-инновационного развития экономики Республики Таджикистан [7]. Общеизвестно, что инновации являются движущей силой, инициирующей качественно новые изменения, а инвестиции являются материальной основой их практической реализации, поскольку без инвестиций фактическая реализация инновационного развития невозможна. В данном контексте инновационная инфраструктура создает условие для концентрации

инновационных идей и инвестиционных вложений в рамках отдельных компонентов, которые вместе позволяют развивать инновационную деятельность.

На наш взгляд, инвестиционное обеспечение развития инновационной инфраструктуры необходимо интерпретировать как совокупность механизмов, методов, средств и инструментов государственной экономической политики, бизнеса и рыночных институтов, которые позволяют создать систему формирования, привлечения и аккумуляции инвестиционных ресурсов и их направления на финансирование развития инновационной деятельности и компонентов инновационной инфраструктуры.

В условиях Республики Таджикистан фундаментальная роль в процессах инвестиционного обеспечения развития инновационной инфраструктуры принадлежит государству, поскольку именно от государственной политики в этой сфере зависит формирование правовых основ осуществления инвестиционной деятельности, направленной на создание инновационной инфраструктуры, а также роста эффективности инновационных процессов в национальной экономике.

Важным направлением в активизации инвестиционного обеспечения развития инновационной инфраструктуры выступает применение цифровых технологий в сфере инвестиционной деятельности. Практика показывает, что инвестиционное обеспечение развития инновационной инфраструктуры в условиях перехода к новой цифровой экономике направлено на реализацию определенных задач, связанных с особенностями развития компонентов инновационной инфраструктуры в новых реалиях.

Исследование теоретических вопросов инвестиционного обеспечения развития инновационной инфраструктуры в современных условиях, с учетом будущих технико-технологических изменений, связанных с переходом к цифровой экономике, позволили очертить основные векторы инвестиционного обеспечения развития инновационной инфраструктуры развития промышленности, необходимые для ее структурной, технологической и функциональной трансформации.

В данном контексте существенное значение приобретает инвестиционное обеспечение инновационно-технологического обновления существующих компонентов промышленного комплекса с целью перехода на новый уровень развития [2]. В связи с этим необходимо принять меры по восстановлению инновационной научной технологической активности в создании и последующей поддержке компонентов инновационной инфраструктуры.

Следующим ключевым вопросом развития механизмов инвестирования в инновационную инфраструктуру выступает определение стратегических для страны отраслей, которые являются приоритетными. В этом направлении необходимо дальнейшее развитие приоритетных направлений научных исследований и НИОКР; стратегии промышленного развития, которая позволит на законодательном уровне закрепить, определить стратегические цели формирования инновационной политики государства в сфере промышленности и направить в дальнейшем на реализацию этих целей необходимые инвестиционные ресурсы и механизмы.

В системе инвестиционного обеспечения развития инновационной инфраструктуры ключевое значение имеет формирование благоприятного инвестиционного климата, так как развитие инновационных центров, технопарков, бизнес-инкубаторов, центров инновационного сотрудничества и других без благоприятного климата не смогут быть объектом инвестирования. Кроме того, создание и стимулирование деятельности фондов венчурного инвестирования позволит обеспечить инвестиционный процесс новыми негосударственными источниками инвестирования, основанными на аккумуляции ресурсов частных лиц и бизнеса, их направлении на финансирование инновационной деятельности и реализацию инновационно-инвестиционных проектов.

На основе анализа и исследования различных источников можно сформулировать тезис об повышении актуальности инвестиционного обеспечения развития инновационной инфраструктуры, так как именно инвестиции служат материальной основой создания инновационной инфраструктуры и главным фактором в системе обеспечения ускоренного развития инновационной деятельности. Место и роль инвестиции в развитии инновационной деятельности показаны на рисунке 1.

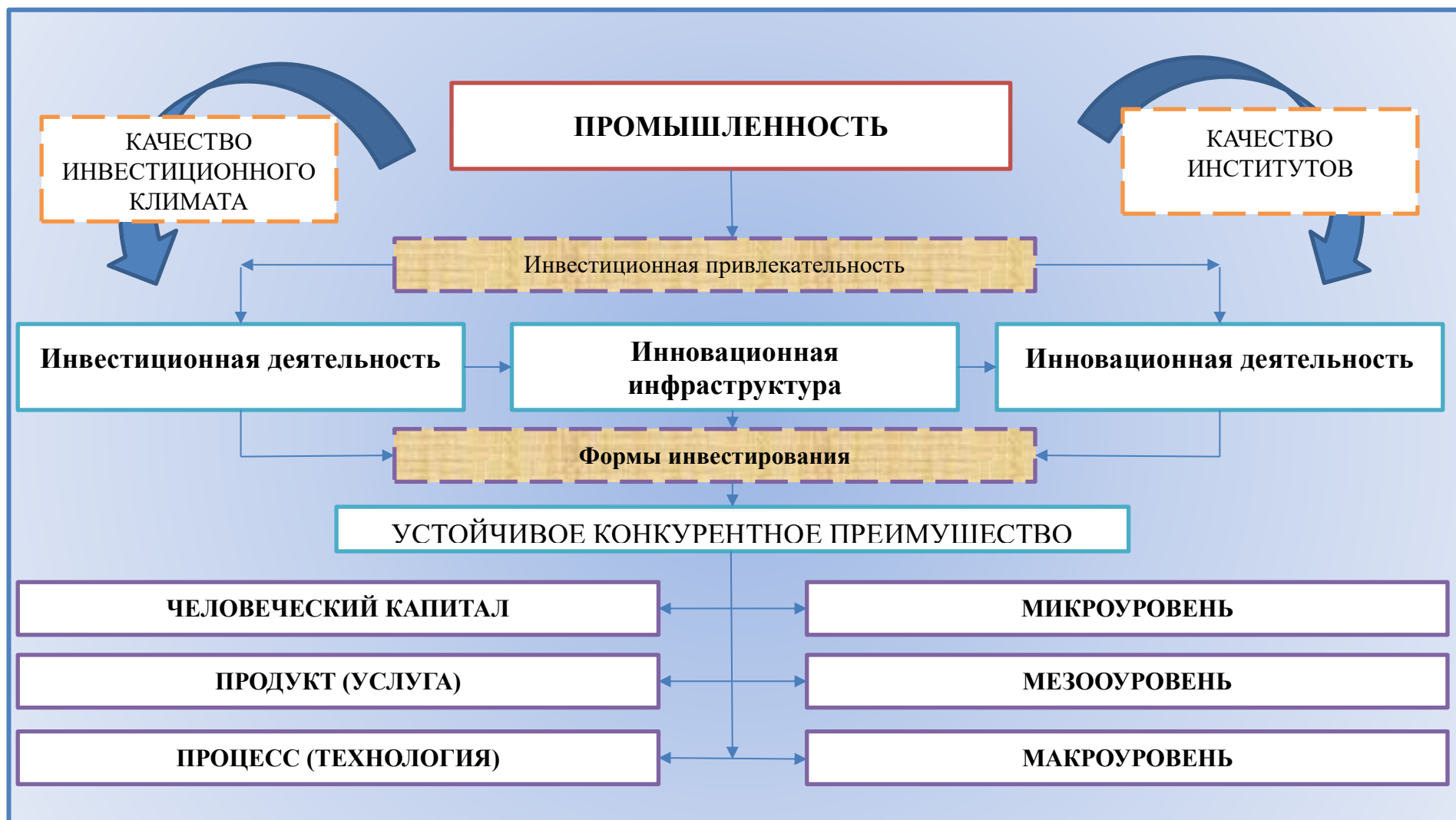

Рисунок 1. Место и роль инвестиции в развитии инновационной деятельности (разработка автора)

Как показано на рисунке инвестиции создают материальную основу для формирования инновационной инфраструктуры, которые, в свою очередь, позволяют развивать инновационную деятельность. Все это в конечном итоге позволяет повысить конкурентоспособность промышленности, что и является главной стратегической целью экономической политики современного Таджикистана.

Необходимо отметить, что инновационное предпринимательство является важным фактором развития экономики. Формирование и развитие инновационного предпринимательства на современном этапе должно поддерживаться соответствующей инновационной инфраструктурой. Но как показывает практика, ключевой проблемой, с которой сталкиваются многие субъекты предпринимательской деятельности - это неравномерное размещение компонентов инновационной инфраструктуры по стране и регионам.

Следовательно, необходимо устранить первостепенные проблемы и разработать политику размещения компонентов инновационной инфраструктуры по регионам страны. Наибольшее количество инноваций и новых технологий исходит из двух административно-территориальных единиц – Душанбе и Согдийская область. В связи с этим, необходимо развивать инновационную инфраструктуру в других регионах, чтобы хозяйствующие субъекты могли развивать инновационное предпринимательство. Решение данной проблемы зависит в первую очередь от объема и эффективности механизмов привлечения инвестиций в инновационную инфраструктуру. Инновационная инфраструктура должна охватывать все звенья инновационного процесса, следовательно, ей должны быть присущи следующие свойства: распространенность во всех регионах, универсальность и гибкость, информационная, кадровая и финансовая обеспеченность, а также конструктивность, обеспечивающая достижение оптимального окончательного результата [6].

Инвестиционное обеспечение развития инновационной инфраструктуры должна быть направлена на создание и поддержание инновационных и научно-технических центров, экспертно-исследовательских центров, развитие информационных систем, создание среды для инновационной деятельности, стандартизация инновационной деятельности по действующим национальным и международным нормам, а также сотрудничество с международными инновационными центрами.

По результатам проведенного исследования можно определить следующие основные направления для активизации инвестиционной деятельности с целью развития инновационной инфраструктуры:

- создание и поддержка деятельности производственно-технологических, инновационных и научных структур;
- развитие экспертных систем по поддержке деятельности экспертно-исследовательских центров, предоставление экспертных выводов;
- развитие информационных систем;
- создание благоприятной среды для развития инновационных процессов, реализации замкнутого инновационного цикла, от идеи до производства и продажи (внедрения) высокотехнологичных продуктов;
- стандартизация инвестиционно-инновационной деятельности в соответствии с международными нормами;
- налаживание сотрудничества с международными финансовыми организациями;
- управление предприятиями (инновационными проектами);

Таким образом, инвестиционное обеспечение развития инновационной инфраструктуры является совокупностью механизмов, методов, средств, инструментов государственной экономической политики, а также единства действий государства, бизнеса и общественных рыночных институтов с целью формирования, привлечения, аккумулирования инвестиционных ресурсов и их направления на финансирование проектов инновационного, технико-технологического развития национальной экономики Республики Таджикистан.

Литература:

1. Абдукодилов, Х. А. Инновационная инфраструктура как основа развития экономики Таджикистана / Х. А. Абдукодилов // Экономика и предпринимательство. – 2019. – № 7(108). – С. 455-458.
2. Гончаров, А. С. Инвестиции в совершенствование и развитие инновационной инфраструктуры организации / А. С. Гончаров // Трансформация процессов управления: менеджмент и инновации, цифровизация и институциональные преобразования: сборник материалов международной научно-практической конференции, Курск, 25 ноября 2021 года. – Курск: Курский государственный университет, 2021. – С. 305-308.
3. Кодиров, Ф.А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства / Ф.А. Кодиров // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 4(24). – С. 49-58.
4. Кодиров, Ф. А. Инфраструктурные аспекты повышения конкурентоспособности промышленных предприятий Республики Таджикистан в современных условиях / Ф. А. Кодиров // Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). – 2022. – № 1(54). – С. 22-28. – DOI 10.47598/2078-9025-2022-1-54-22-28.
5. Кулаков, К. Ю. Инновационная инфраструктура и инновационный климат: экосистема инновационного развития / К. Ю. Кулаков, Н. Г. Верстина, Т. С. Мещерякова // E-Management. – 2022. – Т. 5. – № 1. – С. 32-42. – DOI 10.26425/2658-3445-2022-5-1-32-42.
6. Лукин, А. Г. Инновационный климат, инновационная привлекательность и инновационный потенциал как характеристики внутренней и внешней инновационной среды предприятия / А. Г. Лукин, Ю. И. Ряжева // Современные подходы в управлении экономическими системами в условиях глобальных преобразований: сборник статей по материалам I Международной научно-практической конференции, Самара, 08 октября 2019 года / под общей редакцией Н.А. Дубровиной. – Самара: Издательство Самарского университета, 2020. – С. 131-140.
7. Тохирзода, М. Совершенствование механизмов управления инновационным развитием промышленной системы / М. Тохирзода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2018. – Т. 2. – № 4(44). – С. 63-70.
8. Хачеян, М. А. Элементы механизма формирования инвестиций в инновационную инфраструктуру / М. А. Хачеян // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – Т. 14. – № 37. – С. 216-220.

УДК: 330.322.1

НАҚШИ СОЗМОНҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛИЯВӢ ВА МИНТАҚАВӢ ДАР ТАТБИҚИ ЛОИҲАҶОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Қурбонзода Орзу Рачабалӣ – унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzul10@list.ru

Дар мақолаи мазкур нақши созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ дар татбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ бахшҳои мухталифи иқтисодиёт мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таъмин намудани рушди иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон, бахусус Тоҷикистон ҳангоми маҳдуд будани имкониятҳои молиявии дохилӣ аз воридоти сармояи хориҷӣ вобастагӣ дорад. Бинобар ин, Тоҷикистон дар баробари дигар кишварҳои ҷаҳон бо мақсади ҷалби сармояи хориҷӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ робитаҳои хориҷии худро пайваста васеъ намуда истодааст. Муаллиф бо истифода аз маълумоти омӯрӣ саҳми созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавиро дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳлил намуда, таҳкими ҳамкориҳои дуҷонибаро бо сармоягузорони хориҷӣ муҳим арзёбӣ менамояд. Барои ҷалби манбаъҳои нави сармоягузорӣ, пеш аз ҳама, баланд бардоштани сатҳи эътимоднокии кишвар дар арсаи байналмилалӣ зарур аст. Муҳимтарин аҳаммият барои ин мунтазам гузаронидани ислоҳоти зарурӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ба шумор меравад. Бо мақсади амалишавии марҳилаи дуюми Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки марҳилаи рушди суръатнокӣ ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025), Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025,

Барномаи давлатии рушди содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025 ва Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 қабул гардида, мавриди амал қарор доранд. Бинобар ин, густариши ҳамкориҳои бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ мувофиқи мақсад аст.

Калидвожаҳо: лоиҳаҳои сармоягузорӣ, сармояи хориҷӣ, лоиҳаҳои амалкунанда, маблағҳои қарзӣ, маблағҳои грантӣ, созмонҳои молиявӣ байналмилалӣ ва минтақавӣ, шарикони рушд, воридот, содирот, барномаҳои мақсадноки давлатӣ.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ ФИНАНСОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Курбонзода Орзу Раджабали - соискатель кафедры международных финансово-кредитных отношений, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzu110@list.ru

В данной статье автором рассматривается роль международных финансовых и региональных организаций в реализации государственных инвестиционных проектов в различных отраслях экономики. Обеспечение развития экономики стран мира, особенно Таджикистана, когда внутренние финансовые возможности ограничены, зависит от притока иностранной инвестиции. Поэтому, наряду с другими странами мира, Таджикистан постоянно расширяет внешние связи с международными финансовыми и региональными организациями с целью привлечения иностранного капитала для реализации инвестиционных проектов. Используя статистические данные, автор анализирует вклад международных и региональных организаций в реализацию инвестиционных проектов и считает важным укрепление двустороннего сотрудничества с иностранными инвесторами. Для привлечения новых источников инвестиций необходимо повысить рейтинг страны на международной арене. Важнейшее значение для этого имеет регулярное проведение необходимых реформ в различных сферах экономики. В целях реализации второго этапа Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, в основу которого положен этап опережающего развития привлечения инвестиций (2021-2025 годы), приняты и реализуются: Среднесрочная программа развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы, Государственная программа развития экспорта в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы, Программа государственных инвестиций на 2021-2025 годы и Среднесрочная программа развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021-2025 гг. Поэтому необходимо целесообразно расширять сотрудничество с международными и региональными финансовыми организациями.

Ключевые слова: инвестиционные проекты, иностранный капитал, действующие инвестиционные проекты, заемные средства, грантовые средства, международные и региональные финансовые организации, стратегические партнеры, экспорт, импорт, государственные целевые программы.

THE ROLE OF INTERNATIONAL AND REGIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS IN THE IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS

Kurbonzoda Orzu Rajabali - Applicant of the Department of International Financial and credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14 Phone: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzu110@list.ru

This article discusses the role of international financial and regional organizations in the implementation of public investment projects in various sectors of the economy. Ensuring the development of the economies of the countries of the world, especially Tajikistan, when domestic financial opportunities are limited, depends on the inflow of foreign investment. Therefore, along with other countries of the world, Tajikistan is constantly expanding external relations with international financial and regional organizations in order to attract foreign capital for the implementation of investment projects. Using statistical data, the author analyzes the contribution of international and regional organizations to the implementation of investment projects and considers it important to strengthen bilateral cooperation with foreign investors. To attract new sources of investment, it is necessary to increase the country's rating in the international arena. The most important thing for this is the regular implementation of the necessary reforms in various sectors of the economy. In order to implement the second stage of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, which is based on the stage of advanced development of attracting investments (2021-2025), the Medium-Term Development Program of the Republic of Tajikistan for 2021-

2025, the State Program on export development of the Republic of Tajikistan for 2021-2025, the Public Investment Program for 2021-2025 and the Medium-Term Program for the Development of the Digital Economy in the Republic of Tajikistan for 2021-2025 have been adopted and are being implemented. Therefore, it is advisable to expand cooperation with international and regional financial organizations.

Key words: investment projects, foreign capital, existing investment projects, borrowed funds, grant funds, international and regional financial organizations, strategic partners, exports, imports, government targeted programs.

Созмонҳои молиявии байналмилалӣ (СМБ) ва минтақавӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ нақши арзанда дошта, ғаёлияти онҳо ба таҳкиму густариши муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ қарзии байни давлатҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Ин созмонҳо унсури асосии низоми молиявии байналмилалӣ буда, бо пешниҳоди захираҳои молиявӣ ба рушди иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон ва минтақа таъсири мусбӣ мерасонанд. Бо назардошти афзоиши вобастагии мутақобила зарурати ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ байни кишварҳо ба миён меояд. Мақсад аз воридшавӣ ба созмонҳои минтақавӣ байналмилалӣ, пеш аз ҳама, ба роҳ мондани ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок, инчунин, ҳаллу фасли мушкилоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳадафҳои стратегияи кишвар муайян гардида, татбиқи он дар се марҳила пешбинӣ шудааст. Айни замон мо дар марҳилаи дуюм, яъне «Марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст ва он солҳои 2021-2025»-ро дар бар мегирад, қарор дорем [5]. Дар ин марҳила зиёдшавии ҳаҷми сармоягузорӣ дар баҳши воқеӣ ва инфрасохтор ҳамчун заминаи асосӣ барои рушди иқтисодиёт ба шумор меравад. Афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳо тавассути ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва маблағҳои пасандозҳои дохилӣ ба даст меояд. Вазифаи асосӣ дар ин марҳила аз сафарбар намудани захираҳои молиявии субъектҳои иқтисоди миллий, бонкҳои байналмилалӣ ва шарикони рушд бо мақсади бозсозии сохтории иқтисодиёт иборат аст.

Аз ин рӯ, ҳамкориҳо бо ин созмонҳо, барои дарёфти захираҳои молиявӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва дар маҷмӯъ таъмин намудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ имконият фароҳам меоварад.

Созмонҳои молиявии байналмилалӣ, ки мамлакатҳои ҷаҳон ба онҳо бештар мароқ зоҳир менамоянд – Хазионаи байналмилалӣ асъор (ХБА), Бонки ҷаҳонӣ ва Гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ (Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд, Ассотсиатсияи байналмилалӣ рушд, Корпоратсияи молиявии байналмилалӣ ва Агентии бисёрҷонибаи кафолати сармоягузорӣ) ва ғ. мебошанд. Ин созмонҳо мақсади умумӣ дошта, ҳамкориҳои ҳудуд бо кишварҳои аъзо ҷиҳати муътадил гардонидани вазъи иқтисодиёти ҷаҳон ба роҳ мемонанд. СМБ ва минтақавӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мавқеи муҳимро ишғол намуда, айни замон ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон низ таъсири назаррас мерасонанд.

Бояд қайд намуд, ки пас аз воридшавӣ ба ин созмонҳо мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шарикони бозғамдор дар самти тижоративу иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣ ва техникаӣ густарда гардида, бо назардошти таъмин намудани фазои мусоиди сармоягузорӣ ҳамасола ба иқтисодиёти кишвар сармояи хориҷӣ ворид гардида, татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки кишвар бомаром идома ёфта истодаанд. Муҳимтарин дастоварди Тоҷикистон ин аст, ки тавассути татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок ва гузаронидани ислоҳоти зарурӣ сатҳи камбизоатӣ аз 83 фоизи соли 2000 то 26,3 фоиз коҳиш ёфт. Натиҷаи он буд, ки Тоҷикистон аз рӯйи суръати коҳиши камбизоатӣ дар 15 соли охир ба қатори 10 кишвари бехтарини ҷаҳон шомил шудааст [8].

Ҳукумати мамлакат бо мақсади беҳсозии сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди бахшҳои гуногуни иқтисодӣ, ҳанӯз аз солҳои аввали соҳибистиклолии мамлакат тадбирҳои зарурӣро рӯйи қор ғирифта, бо ҷалби созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ лоиҳаҳои сармоягузорию татбиқ намуда истодааст.

Дар шароити муосир чараҳои инкишоф ва тағйироте, ки дар тамоми унсурҳои низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ ба вуқӯ меоянд, зарурати истифодаи маҷмуи чорабиниҳои муосирро, ки ба таъмини рушди устувори минтақаҳо равона шудаанд, муайян мекунад. Аз ҷониби муҳаққиқон исбот гардидааст, ки барномаҳо ва лоиҳаҳои давлатии ҳадафманд василаи самараноки амалигардонии ҷунин чорабиниҳо ба ҳисоб мераванд [1, с 25].

Аз ҷумла, бо ҷалби маблағҳои созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ ба ҳолати 1 январи соли 2022 78 лоиҳаи сармоягузорию давлатӣ (39 лоиҳаи грантӣ, 7 лоиҳаи қарзӣ ва 32 лоиҳа дар ҳаммаблағгузорию қарз ва грант) дар доираи «Барномаи сармоягузорию давлатӣ барои солҳои 2021-2025» мавриди амал қарор дошта, маблағи умумии онҳо 3,7 млрд доллари ИМА, аз ҷумла 2,1 млрд доллар маблағҳои грантӣ, 1,5 млрд доллар маблағҳои қарзӣ, 111,4 млн доллар саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 14 млн долларро саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷамоатҳо ташкил медиҳад [7, с. 20-21].

Ҷадвали 1. - Саҳми созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба ҳолати 1 январи соли 2022.

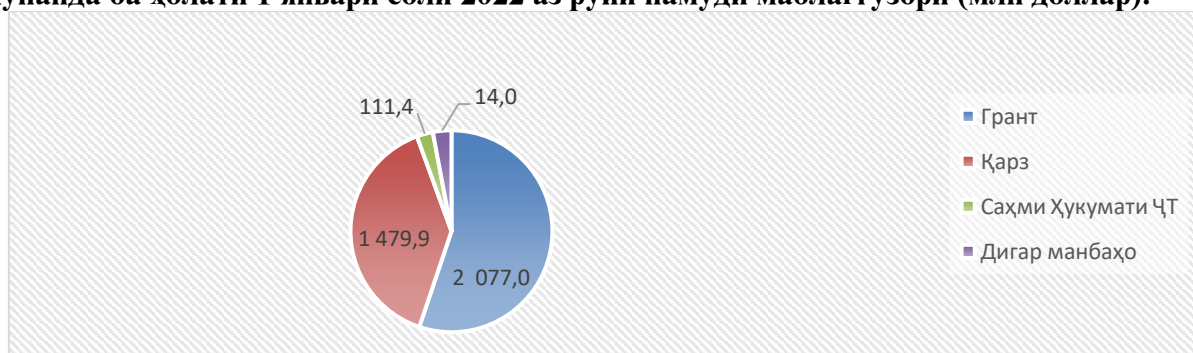
№	Сарчашмаи маблағгузорӣ	Ҳаҷми сармоягузорӣ	
		бо млн доллар	ҳисса бо фоиз
1.	Бонки осиёии рушд	875	24
2.	Бонки ҷаҳонӣ	1219,9	33,5
3.	Бонки аврупоии таҷдид ва рушд	714,5	19,5
4.	Бонки исломии рушд	158,8	4,4
5.	Бонки аврупоии сармоягузорӣ	154,8	4,3
6.	Фонди Саудии рушд	90	2,5
7.	Бонки осиёии сармоягузорию инфрасохторӣ	87,5	2,4
8.	Фонди ОПЕК	72	2
9.	Бонки олмонии рушд	55,5	1,5
10.	Фонди байналмилалӣ рушди кишоварзӣ	32,2	0,9
11.	Дигар созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ/давлатҳои донор	66	1,9
12.	Саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон	97,8	2,7
13.	Дигар сарчашмаҳо (саҳми корхонаҳои давлатии ватанӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷамоаҳо ва ғ.)	14	0,4
	Ҷамағӣ	3638	100

Манбаъ: Ҳисоботи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ барои соли 2021.

Тавре аз ҷадвали 1 бармеояд, созмонҳои мазкур дар татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки кишвар, ки дар доираи «Барномаи сармоягузорию давлатӣ барои солҳои 2021-2025» роҳандозӣ мегарданд, нақши калидӣ доранд. Бояд қайд намуд, ки лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар доираи барномаи мазкур бевосита ба татбиқи ҳадафҳои СМР барои давраи то соли 2030 заминаи мусоид гузошта, ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми кишварамон мусоидат менамоянд.

Қобили қайд аст, ки аз маблағи умумии лоиҳаҳои сармоягузорӣ 56,7 фоизи онро маблағҳои грантӣ, 40 фоиз маблағҳои қарзӣ, 3,3 фоизро саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар манбаъҳо ташкил медиҳад.

Диаграммаи 1. - Сохтори портфели лоиҳаҳои сармоягузори давлатии амалкунанда ба ҳолати 1 январи соли 2022 аз рӯйи намуди маблағгузорӣ (млн доллар).

Манбаъ: Ҳисоботи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ барои соли 2021.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар доираи лоиҳаҳои давлатии сармоягузори амалкунанда аз оғози татбиқ 1,36 млрд доллар маблағҳо барои хариди мол, иҷрои кор ва хизматрасонӣ аз худ гардидааст, ки нишондиҳандаи мазкур 37 фоизи арзиши умумии лоиҳаҳои сармоягузори, ки тавассути созмонҳои молиявии байналмилалӣ ва минтақавӣ маблағгузорӣ мегарданд, ташкил медиҳад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар соли 2021 дар доираи лоиҳаҳои амалкунанда дар маҷмӯъ 481,2 млн доллар дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт аз худ карда шудааст, ки ин ба 96 фоизи нақшаи молиявии солона баробар аст [4, с.226].

Дар байни созмонҳои молиявии байналмилалӣ саҳми Бонки ҷаҳонӣ дар таъмини рушди иқтисодиёти кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон назаррас аст.

Тибқи маълумоти маҳзани низоми иттилоотии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, маҷмуи лоиҳаҳои амалкунанда ва анҷомёфтаи Бонки ҷаҳонӣ беш аз 100 лоиҳаҳо ба маблағи зиёда 2 млрд доллар ташкил менамояд. Бо дастгирии молиявии ташкилоти мазкур 20 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ (қарзӣю грантӣ) дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ, обёрӣ, обтаъминкунӣ, энергетика, нақлиёт, экология/ҳолатҳои фавқулода ва дигар соҳаҳо мавриди татбиқ қарор доранд, ки маблағи умумии онҳо 945,5 млн долларро ташкил дода, аз он 224,3 млн доллар маблағҳои қарзӣ ва 721,2 млн доллар маблағҳои грантӣ мебошанд.

Шарики дигари боэътимоди Тоҷикистон Бонки осиёии рушд (БОР) ба ҳисоб рафта, қарзҳои имтиёзноро барои кишварҳои узв пешниҳод менамояд. Бонки мазкур бештар ба бахши инфрасохтори иҷтимоӣ маблағгузорӣ менамояд. БОР дар татбиқи 169 лоиҳа ва пешниҳоди кумакҳои техникӣ дар Тоҷикистон ба маблағи 2,2 млрд доллар (бо назардошти лоиҳаҳои баанҷомрасида ва амалкунанда), аз ҷумла, дар шакли грантҳо 1,63 млрд доллар, қарзҳои имтиёзноро 498 млн доллар ва кумакҳои техникӣ 66,6 млн доллар сармоягузор аст.

Мутобиқи Нақшаи амалиётии маблағгузори Бонки осиёии рушд барои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2023 ҷиҳати амалисозии лоиҳаҳои афзалиятноки кишвар ҷудо намудани 320 млн доллар, аз ҷумла, дар соли 2021 - 105 млн доллар, соли 2022 - 165 млн доллар ва соли 2023 - 50 млн доллар дар назар аст [6].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Бонки исломии рушд низ ҳамкориҳои мутақобилаи судманд дошта, созмони мазкур бештар дар самти татбиқи лоиҳаҳои соҳаҳои тандурустӣ, маориф, обтаъминкунии аҳоли, бахшҳои инфрасохтори роҳ, энергетика, кишоварзӣ ва обёрӣ (ирригатсия) маблағгузорӣ намудааст. Аз оғози ҳамкориҳо Бонки

исломии рушд 22 адад лоиҳаи сармоягузорию дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти кишвар ба маблағи умумии 246,1 млн доллари ИМА татбиқ намудааст.

Бонки аврупоии таҷдид ва рушд ҳам дар амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши арзанда дошта, бонки мазкур асосан ба рушди бахши хусусӣ, таҳкими бахши молиявӣ, дастгирии инфрасохтори муҳим ва бехсозии сифати таъминот бо неруи барқ, идоракунӣ ва сарфаи неруи барқ, обтаъминкунии аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи хизматрасониҳои коммуналӣ ва рушди соҳаи нақлиёт сармоягузорӣ намудааст. Тибқи маълумоти маҳзани низоми иттилоотии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, бо дастгирии молиявии Бонки аврупоии таҷдид ва рушд 21 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ дар соҳаҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ (обтаъминкунӣ ва идоракунии партовҳои саҳти маишӣ), энергетика ва нақлиёт ба маблағи умумии 649,1 млн доллар мавриди татбиқ қарор доранд, ки аз ин 535,4 млн доллар (82 фоиз) маблағҳои қарзӣ ва 113,8 млн доллар (18 фоиз) воситаҳои грантӣ мебошанд.

Ҳамзамон, боиси қайд аст, ки созмонҳои молиявии дигари бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла Ҳазинаи байналмилалӣ асдор, Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Созмони умумиҷаҳонии савдо ва Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид низ дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва муносибатҳои молиявӣ-иқтисодӣ саҳмгузоранд.

Аз ҷумла, дар ҳамкорӣ бо ХБА, шуруъ аз соли 1998 Ҳукумати Тоҷикистон барномаҳои гуногуни миёнамуҳлатро дар ҷаҳорҷӯбаи механизми васеи қарзидхӣ (ECF) ва механизми қарзидхӣ таъҷилӣ (RCF) амалӣ гардонидани истодааст. Тавассути ин механизмҳо ба ҳолати 1 январи соли 2021 дар маҷмӯъ 78,3 млн СДР ҷудо гардида, Тоҷикистон бо ХБА дар маҷмӯъ 3 барномаи ислоҳоти иқтисодиро роҳандозӣ намудааст.

Созмони ҳамкории Шанхай дар маркази таваҷҷуҳи аҳли башар қарор гирифтааст, зеро ин созмон тайи солҳои фаъолияти муассир ба ниҳоди соҳибнуфус дар сиёсати ҷаҳонӣ таъдил ёфтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон узви фаъоли Созмони ҳамкории Шанхай буда, ҳамкорихоро дар самти сиёсӣ, тиҷоратӣ, иқтисодӣ, илмӣ, техникӣ ва фарҳангӣ, инчунин дар соҳаи маориф, энергетика, нақлиёт, сайёҳӣ, ҳифзи муҳити зист ва ғайра ба роҳ монда, дар таъмини сулҳ, амният ва субот дар минтақа нақши арзанда дорад.

Айни замон созмон аз 9 давлати аъзо (Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Исломии Покистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Узбекистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон), 3 давлати нозир (Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Беларус ва Муғулистон) ва шаш давлати шарикони муколама (Ҷумҳурии Озарбойҷон, Ҷумҳурии Арманистон, Шохигарии Камбоҷа, Ҷумҳурии Федеративии Демократии Непал, Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Демократии Сотсиалистии Шри-Ланка, Мисри Араб ва Арабистони Саудӣ) иборат мебошад.

Саҳми Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид низ дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ назаррас буда, самтҳои асосии кумаки ин созмон аз ислоҳоти институтсионалӣ, барқарорсозӣ ва рушди иқтисодӣ, сармояи инсонӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, мутобиқшавӣ ва тағйирёбии иқлим, тақвияти иқтисодии идоракунӣ, тавсеаи тиҷорати минтақавӣ ва фаромарзӣ ва дигар самтҳо вобаста ба амалишавии Ҳадафҳои Рушди Устувор иборат мебошад. Тибқи нақшаи маблағгузорию солҳои 2016-2022, аз ҷониби зерсохторҳои Созмони Милали Муттаҳид 365 млн доллар маблағ барои лоиҳаҳои гуногун равона шудаанд.

Тоҷикистон узви Созмони умумиҷаҳонии савдо (СУС) буда, шомилшавии кишвари мо, пеш аз ҳама, ба густариши ҳамгироии кишвар ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ мусоидат намуда, барои васеъ гардидани доираи ҳамкорихои мутақобилан судманд ва

химояи манфиатҳои иқтисодии ҷумҳурии заминаи мусоид фароҳам овард. Истифодаи афзалиятҳои муосири низоми бисёрҷонибаи савдои ҷаҳонӣ барои тақмили сохтори идоракунӣ ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос дар соҳаи иқтисодиёт ва савдои байналмилалӣ нақши муҳим мебозад.

Узвияти Тоҷикистон дар СУС имкон дод, ки дар дохили кишвар низоми шаффоф, пешгӯишаванда, ба талаботи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ будани заминаи ҳукукии савдо ва рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ таъмин гардад. Аз оғози узвияти Тоҷикистон дар СУС Ҳукумати кишвар як қатор тадбирҳои заруриро роҳандозӣ намуд. Таҳлилҳои нишон доданд, ки нишондиҳандаи гардиши савдои хориҷӣ пеш аз узвият ба СУС (солҳои 2008-2012) ба ҳисоби миёна 4,3 млрд долларро ташкил дода, баъд аз узвият ба СУС (солҳои 2013- 2020) ба ҳисоби миёна ба 4,5 млрд доллар баробар гардид [4, с.331-335]. Инчунин, доираи робитаҳои берунаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди узвият ба СУС аз 99 то 110 кишвар афзоиш ёфта, нишондиҳандаи гардиши савдои хориҷӣ тадриҷан тамоюли зиёдшавиро касб намуда истодааст. Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда, мувофиқи маълумоти оморӣ, гардиши савдои хориҷӣ дар соли 2020-ум ба 4557,8 млн доллар расид, ки нисбат ба соли 2016-ум 627,9 млн доллар афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи содирот дар ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ аз 22,8 фоизи соли 2016 то 31 фоиз дар соли 2020 афзоиш ва ҳиссаи воридот аз 79,7 фоизи соли 2016 то 69 фоиз дар соли 2020 коҳиш ёфт.

Ҳамзамон, дар соли 2021 ҷиҳати амалисозии 19 лоиҳаи сармоягузорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла бо Гурӯҳи Бонки ҷаҳонӣ, Бонки аврупоии таҷдид ва рушд, Бонки осиёии рушд, Фонди байналмилалӣ рушди кишоварзӣ, Иттиҳоди Аврупо, Фонди авруосиёии муътадилгардонӣ ва рушд ва Ҷумҳурии Мардумии Чин созишномаи қарзӣю грантӣ ва кумаки техникӣ ба маблағи умумии 539,9 млн доллар ба имзо расонида шуд, ки аз он 475,3 млн доллар маблағҳои грантӣ, 62,5 млн доллар маблағҳои қарзӣ ва 2,1 млн долларро саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Дар маҷмӯъ, узвияти Тоҷикистон дар созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ имкон фароҳам намуд, ки дар ҳама бахшҳо ислоҳоти кулӣ амалӣ гардида, рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ таъмин карда шавад.

Хулоса, дар доираи ҳамкорӣҳои мутақобилаи судманд бо созмонҳои молиявӣ байналмилалӣ ва минтақавӣ татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории барномаҳои мақсадноки давлатӣ, аз ҷумла «Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025» муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҷиҳати таҳкими ҳамкорӣҳои мутақобилаи судманд бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ андешидани чораҳои зерин муҳим арзёбӣ мегарданд:

1. Ҳангоми баррасии лоиҳаи Нақшаи амалиётии маблағгузорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ ба лоиҳаҳои сармоягузории «Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025», ки манбаи маблағгузории онҳо муайян нашудааст, диққати аввалиндараҷа дода шавад;

2. Бо мақсади беҳтар гардидани мавқеи Тоҷикистон дар рейтинги «Пешбурди тижорат» тадбирҳои зарурӣ андешида шавад;

3. Ҷиҳати сари вақт аз худ намудани маблағҳои ҷалбшудаи созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ молиявӣ дар доираи лоиҳаҳои амалкунанда чораҳои дахлдор андешида шавад;

4. Ҳамкорӣҳо бо иттиҳодияҳои ҳамгирой ҷиҳати афзоиши ҳаҷми савдои хориҷӣ, бахусус, дар самти содироти молу хизматрасониҳо тақвият бахшида шавад;

5. Бо мақсади дастгирии бахши хусусӣ маблағҳои грантӣ ё қарзҳои имтиёзноки шарикони рушд барои васеъ кардани иқтисоди истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ ҷалб карда шаванд;

6. Ҷиҳати татбиқи марҳилаи дуҷуми СМР-2030, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст, лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо ҷалби маблағҳои созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва минтақавӣ амалӣ гардонидани шаванд.

Ҷадвали 3. - Созишномаҳои нави сармоягузори дар соли 2021 баимзорасида.

	Номи лоиҳа	Маблағи созишнома (млн доллар)
1.	Лоиҳаи обтаъминкунӣ ва корези шаҳри Кӯлоб	8,3
2.	Лоиҳаи таъминоти гармӣ дар шаҳри Душанбе	10,0
3.	Лоиҳаи кам намудани талафоти неруи барқ дар вилояти Хатлон	42,3
4.	Лоиҳаи беҳтар намудани роҳҳои алоқаи минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ (БРАМОМ-4)	132,0
5.	Кумаки техникӣ барои омода намудани лоиҳа оид ба таъмини устувории ландшафтҳо ва фаъолияти хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	0,3
6.	Кумаки техникӣ барои омода намудани лоиҳаи навшозии низомии миллии омор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	0,4
7.	Лоиҳаи навшозии низомии миллии омор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	10,0
8.	Лоиҳаи фавқулодаи муқовимат ба вируси COVID-19 дар Тоҷикистон (маблағгузори иловагӣ)	8,6
9.	Лоиҳаи фавқулодаи муқовимат ба вируси COVID-19 дар Тоҷикистон (маблағгузори дуҷуми иловагӣ)	12,6
10.	Лоиҳаи ислоҳоти системаи андоз	50,0
11.	Лоиҳаи баланд бардоштани устувории кишоварзӣ дар Тоҷикистон	58,0
12.	Лоиҳаи дастгирии расонидани вакцинаҳои зидди COVID-19 (Фонди дастрасии вакцина дар Осиё ва Укёнуси Ором)	26,8
13.	Лоиҳаи кам намудани талафоти неруи барқ дар шаҳри Душанбе	25,0
14.	Маблағгузори иловагӣ барои барномаи мутобикшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва кам кардани таъсири он дар ҳавзаи баҳри Арал	9,0
15.	Маблағгузори иловагӣ барои лоиҳаи электрификатсияи деҳот	10,0
16.	Маблағгузори иловагии лоиҳаи мукамалгардонии идоракунии молияи давлатӣ, марҳилаи II	6,0
17.	Лоиҳаи дастгирии ғизои мактабӣ	1,6
18.	Лоиҳаи ташҳиси мобилии COVID-19	3,0
19.	Созишнома дар бораи пешниҳоди кумаки бебозгашти Ҷумҳурии Мардумии Чин	125,0
Ҷамағӣ		539,9

Сарчашма: www.investcom.tj

Адабиёт:

1. Авдокушин, Е.Ф. Международные экономические отношения. Учебник / Е.Ф.Авдокушин. - М.:Юристъ, 1999. - 368с.
2. Бобин, М.В. Межгосударственные финансово-экономические организации Европы: Правовые аспекты учреждения и деятельности / М.В.Бобин. - М.: Элекс-КМ, 2001. - 176 с.

3. Бородулина, Л.П. Международные экономические организации: учебное пособие / Л.П.Бородулина, И.А.Кудряшова, В.А.Юрга. - М.: ИНФРА-М, 2013. - 368с.
 4. Омори солонан Лумбурии Толикистон, Агентии омори назди Президенти Лумбурии Толикистон. – Душанбе, 2021. – 226 с.
 5. Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030.
 6. Ҳисоботи Вазорати рушди иқтисод ва савдо дар соли 2021.
 7. State Committee on Investment and State Property Management of the Republic of Tajikistan «INVESTMENT OPORTUNITIES IN TAJIKISTAN». P. 20-21.
 8. «Doing business», a World Bank group report 2020.
 9. «Doing business», a World Bank group report 2015.
-

УДК: 338.45 (575.3)

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Рахматзода Рустам – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 734025, просп. Нахимова 64/14, сайт: tgfeu.tj, Email: farzona040789@mail.ru тел: 907708950.

Садриддинов Манучехр Исмолиддинович – к.э.н., директор Филиала Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Худжанд, 734055, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел.: (+992) 918565620.

Шарифзода Шариф Рахим – к.э.н., зав. кафедрой экономики и управления Технологического университета Таджикистана. Адрес: г. Душанбе, Н. Каробоев 63/3, 734061, <https://tut.tj>, e-mail: sharipov,sharif@gmail.com, Тел.: 992 904320006.

В статье анализируется текущее состояние горнодобывающей отрасли и пути её экономического развития в Республике Таджикистан в условиях перехода к зелёной экономике. Использование природных ресурсов играет особую роль в формировании национальной экономики, особенно для регионов страны, где это является важным способом развития жизненного потенциала населения. Горнодобывающая промышленность служит основным показателем экономического роста и прогресса страны. Этот сектор влияет на интересы многих участников, включая государственных властей, инвесторов, подрядчиков, поставщиков и местное население. Основной акцент делается на проблемы, которые существуют в процессе перехода к зелёной экономике в части инфраструктурного обеспечения.

Ключевые слова: промышленность, экономика, зелёная экономика, зелёные инвестиции, горнодобывающий, горный сектор, индустриализация, развитие, предприятие.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ХОЗИРАИ САНОАТИ КУҶӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ САБЗ

Раҳматзода Рустам – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, 734025, хиёбони. Нахимов 64/14, сомона:tgneu@tgfeu.tj, email: farzona040789@mail.ru тел.: 907708950.

Садриддинов Манучеҳр Исломиiddинович – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори Филиали Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, 734055, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Тел: (+992) 918565620.

Шарифзода Шариф Раҳим – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, кӯч. Н. Қаробоев 63/3, 734061, <https://tut.tj>, e-mail: sharipov,sharif@gmail.com, Тел.: 992 904320006.

Дар ин мақола вазъи кунунии саноати кӯҳӣ ва роҳҳои рушди иқтисодии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Истифодаи сарватҳои табиӣ дар таъини хоҷагии халқ, махсусан барои районҳои мамлакат, ки дар ин ҷо роҳи муҳими инкишофи нерӯи ҳаётии аҳоли мебошад, роли махсус мебошад. Саноати истихроҷи маъдан ҳамчун нишондиҳандаи асосии рушди иқтисодӣ ва пешрафти кишвар хизмат мекунад. Ин бахш ба манфиатҳои бисёр ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла мақомоти давлатӣ, сармоягуздорон, нудратчиён, таъминкунандагон ва ҷомеаҳои маҳаллӣ дахл дорад.

Калидвожаҳо: саноат, иқтисод, маъдан, соҳаи мадайн, индустриализация, рушд, корхона.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE MINING INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO A GREEN ECONOMY

Rakhmatzoda Rustam – Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Dushanbe 734025, Nakhimov Ave. 64/14, website: tgfeu.tj, Email: farzona040789@mail.ru Tel: 907708950.

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich – candidate of economic sciences, Director of the Branch of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Khujand, 734055, e-mail: sadrman_s@mail.ru. Tel.: (+992) 918565620.

Sharifzoda Sharif Rahim – candidate of economic sciences, Head of the Department of Economics and Management at the Technological University of Tajikistan. Address: Dushanbe, N. Karoboev 63/3, 734061, <https://tut.tj>, e-mail: sharipov,sharif@gmail.com, Tel.: 992 904320006.

This article analyzes the current state of the mining industry and its economic development paths in the Republic of Tajikistan. The use of natural resources plays a special role in the formation of the national economy, especially for the regions of the country, where it is an important way to develop the vital potential of the population. The mining industry serves as a key indicator of the country's economic growth and progress. This sector affects the interests of many participants, including government authorities, investors, contractors, suppliers and local populations.

Keywords: industry, economy, mining, mining sector, industrialization, development, enterprise.

Республика Таджикистан обладает разнообразными и богатейшими природными ресурсами, а также значительным производственным и минеральным потенциалом, что

создает благоприятные условия для экономического роста. В стране было исследовано и подготовлено более 800 проявлений полезных ископаемых и 600 месторождений промышленного назначения. Республика Таджикистан располагает месторождениями ртути, сурьмы, цинка, свинца, серебра и каменной соли, которые считаются одними из крупнейших на территории стран не зависящих государств. Горнодобывающая отрасль охватывает более 70 видов ресурсов, включая серебро, золото, уголь, вольфрам, олово и другие минеральные материалы.

В этих условиях можно с уверенностью сказать, что горнодобывающий сектор Республики Таджикистана имеет важный экономический потенциал для дальнейшего социально-экономического развития. Исходя из этого важность для создания рабочих мест и решения социально-экономических задач, с 2019 года в стране акцентировано внимание на улучшенной и ускоренной индустриализации. В этих условиях нельзя отрицать роль и место зеленой экономики, как нового направления для экономики Республики Таджикистан.

Зеленая экономика прошла, относительно долгий путь развития в мире. Что касается национальной экономики Таджикистана, то для нас это направление считается новой. По инициативе Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона были приняты различные программы развития отраслей промышленности, в частности горнодобывающей отрасли. В рамках стратегических документов отмечается, что они сосредоточены на мерах по проведению институциональных реформ, эффективном использовании природного капитала, привлечении инвестиций, внедрении современных и инновационных технологий и укреплении международного сотрудничества в сфере «зелёной» экономики [1].

Следует отметить, что «стыковка» между уровнем развития горной промышленности и внедрением уровней зеленой экономики основывается на тех аспектах, которые предполагают проблемы и барьеры для всей национальной экономики. основополагающим считаются экологические последствия, которых на перспективу необходимо устранить. Следует отметить, что для более полного функционирования экономической деятельности в горной промышленности необходимо выделить факторы, которые, безусловно, сдерживают уровень развития всей промышленной отрасли (рис.1).

Рисунок 1. Основные сдерживающие факторы социально-экономического развития национальной экономики.

Источник: Составлен авторами.

Из вышеприведенного рисунка следует, что в горнодобывающей отрасли, как и по всей промышленности, в зависимости от уровня внедрения зеленой экономики необходимо выделить также основные проблемы, которые отмечаются в рамках стратегии развития зеленой экономики (рис.1).

В современных условиях функционирования промышленных предприятий, особенно горного сектора существуют проблемы развития горной промышленности в зависимости от уровня реализации зеленой экономики (рис.2). Важно отметить, что многие аспекты касаются инфраструктурного обеспечения и материально-технического состояния, которые были созданы в течение многих лет (и советского и настоящего времени).

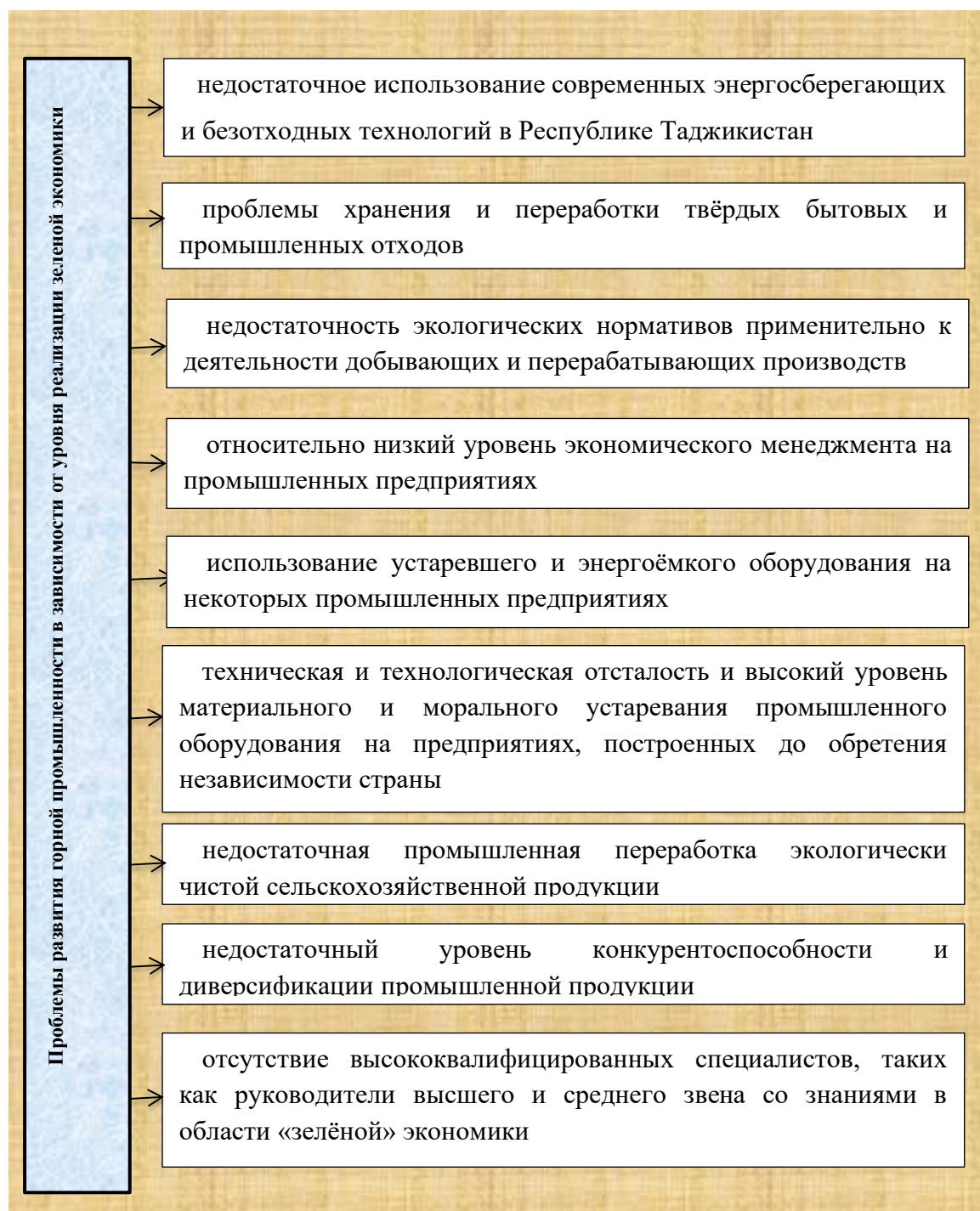

Рисунок 2. Проблемы развития горной промышленности в зависимости от уровня реализации зеленой экономики

Источник: Составлен авторами.

Из рисунка ясно, что в горнодобывающей отрасли существуют относительно большие проблемы, которых необходимо устранить в процессе перехода к зеленой экономике.

В некоторых исследованиях отечественных ученых отмечается о важности совершенствование строительного комплекса с акцентом на разработку эффективных методов земле сберегающего и сейсмостойкого промышленного и гражданского строительство [15, с.24]. Другой важный момент, в результате последовательной модернизации экономической политики в последние годы РТ демонстрировала высокие

темпы роста в промышленности, сельском хозяйстве, торговле; увеличились инвестиции в реальный сектор экономики; возросли реальные доходы населения; улучшились финансовые показатели предприятий и организаций, что способствовало росту доходной базы страны; начался процесс технологического обновления и освоения производства конкурентоспособной продукции [13, с.25]. Не следует забывать и об анализе, оценке и построении различных экономических балансов, в частности межотраслевых балансов, необходимо учесть возможности (экономический потенциал) каждой подотрасли промышленности [14, с.164]. Резюмируя вышеназванную мысль, можно прийти к общему мнению о процессах перехода к зелёной экономике, то есть, каким образом можно сократить выбросы, при условии, что основные производственные средства могут быть также сокращены или заменены на другие более «зелёных» технологий.

Ключевым направлением для достижения этой цели является горнодобывающая отрасль, которая требует особого контроля правительства за исполнением отраслевых программ и инвестиционных проектов.

Теоретические аспекты внедрения зеленой экономики рассматривались различными учеными.

Исследуя промышленный сектор, в частности, горнодобывающую отрасль в пространственном разрезе и в зависимости от уровней перехода к зеленой экономике, отечественный экономист Нарзикулов И.К. отмечает, что на территории крупных городов стран Средней Азии помимо нескольких предприятий шелковой и хлопчатобумажной промышленности, отсутствовали крупные производства фабричного и мануфактурного типа. Он предложил идею о том, что до Октябрьской революции в различных местностях Таджикистана в разной степени в системе мелкого (кустарного) производства были развиты все формы докапиталистического производства, а также в зачаточной форме мануфактура [8, с.69]. Усманова Т.Дж. отмечает, что для решения проблемы экономической оценки природных ресурсов необходимо разработать экономический механизм природопользования для учета природного фактора в решении экономических проблем [17, с.104.].

Таджикистан – горная страна в Центральной Азии с высотами от 300 до 7495 метров, где до 93% территории занимают горы, в том числе массивы Памира и Тянь-Шаня. Страна последовательно проводит рыночные реформы в рамках Национальной стратегии развития до 2030 года, определяя принципы устойчивого роста, такие как превентивность, индустриальность и инновационность. В настоящее время акцент сделан на повышение уровня жизни населения, что уже привело к среднему экономическому росту в 7,3%. В 2020 году рост замедлился из-за пандемии COVID-19, однако в последующие годы он вновь ускорился, превысив 8% [16].

Промышленная сфера, особенно горнодобывающий сектор, играет ключевую роль в экономическом прогрессировании Республики Таджикистан и является важным фактором трансформации страны от агропромышленной модели к индустриальному сельскому хозяйству, согласно Программе ускоренной индустриализации на 2020-2025 годы. Учитывая обилие минеральных ресурсов на территории республики, их извлечение, переработка и рациональное использование становятся критически важными для экономического роста. В 2019 году горнодобывающая отрасль обеспечила государственные доходы в размере 193 миллионов сом., что составило 0,82% от общего дохода. В 2020 году этот показатель снизился до 0,68% (171,5 миллионов сом.), однако в 2021 году снова увеличился до 0,80% (239,4 миллиона сом.) [16].

Горнодобывающая отрасль играет критическую роль в экономике страны. В 2021 году доля этого сектора в общенациональном объеме промышленного производства составила 21,7%, а его вклад в валовой внутренний продукт (ВВП) достиг 8,5%. Изменения в этих показателях говорят о динамике развития горнодобывающей деятельности и её влиянии на экономическую стабильность государства.

Горнодобывающая промышленность не только служит индикатором экономического потенциала, но и отражает уровень развития страны в целом. В данной сфере задействовано множество заинтересованных участников, таких как государственные органы, которые, выполняя функции регулирования, имеют решающее значение для максимизации вклада горнодобывающих компаний в экономику. Кроме того, важную роль играют инвесторы, подрядчики, поставщики, сервисные компании, а также коренные народы и местные сообщества, которые могут оказывать влияние на процессы в отрасли.

Таблица 1. «Основные показатели горнодобывающего сектора»

Всего по стране	Число предприятий			Объем продукции (млн.сом.)			Численность занятых (тыс.чел.)		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Промышленность – всего	2,164	2,283	2,397	27,613	30,890	38,829	84,2	84,3	85,3
Горнодобывающая промышленность	250	264	291	4,853	4,309	8,409	11,1	12,6	13,6
Добыча энергетических материалов, в т. ч.	26	24	29	377	429	485	1,8	1,9	2,3
Добыча угля	18	17	21	327,8	380	430,7	1,3	1,4	1,8
Добыча нефти и природного газа; услуги, связанные с добычей нефти и газа, кроме изыскательских работ	8	7	8	48,8	49,2	53,7	0,5	0,5	0,5
Добыча неэнергетического сырья	224	240	262	4,476	3,879	7,924	9,3	10,7	11,2
Добыча металлических руд	23	26	29	4,317	3,745	7,805	7,5	8,9	9,5
Прочие отрасли горнодобывающей промышленности и разработки карьеров	201	214	233	158,9	133,8	118,5	1,8	1,7	1,8

Источник: 4-й национальный отчет о реализации инициативы прозрачности в добывающих отраслях в республике таджикистан за 2019-2021 гг. [2019-2021 eiti report 0.pdf](#)

Горнодобывающая отрасль дала потенциал обеспечить трудовыми местами в 2021 году, 13.6 тыс. человек, из них 7,6% (1033 чел.) составляли женщины, теперь как в 2019 году и 2020 году часть женщин составила 6,8% от всеобщей числа занятых женщин в

промышленности страны, (соответственно 758 чел. и 857 чел.). При этом в общем по промышленности часть женщин составляла в 2019 году - 20,8% (17,0 тыс.чел.), в 2020 году – 19,3% (16,3 тыс.чел.) и в 2021 году - 21,0% или 17,9 тыс. чел.

Республика Таджикистан труда избыточный регион, для этого создание новых предприятий в этом направлении способствует трудоустройству населения, особенно в дальних регионах страны. Так, только за 2019-2021 гг. создано 41 новое предприятие и численность занятых в этом секторе возросла на 1.1 тысяч человек.

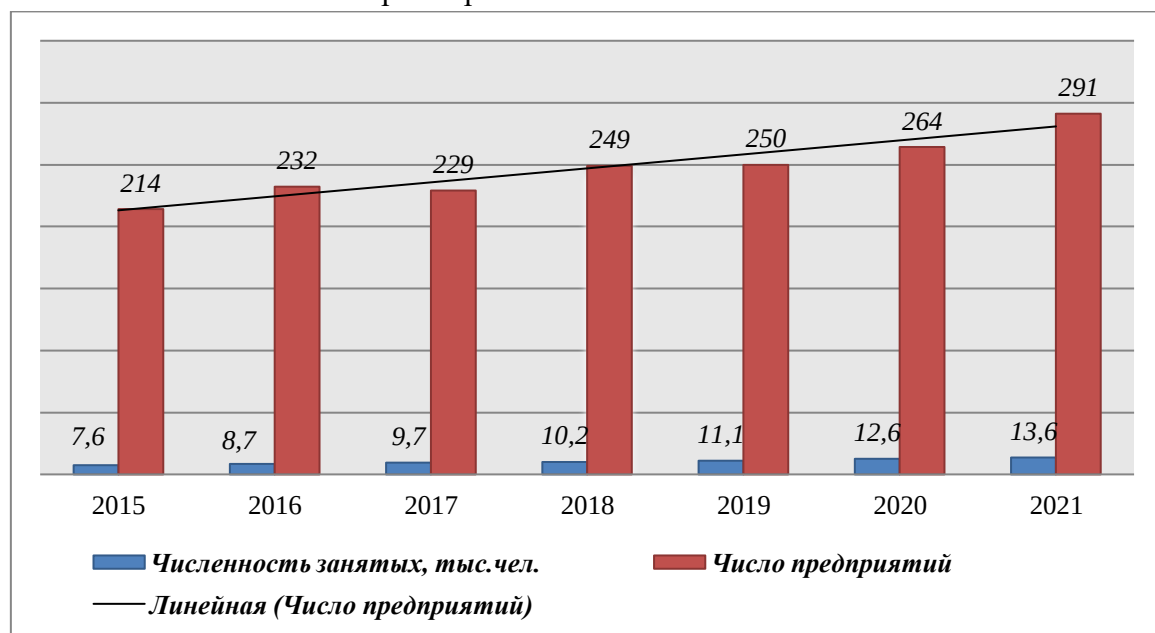

Рис.1. Динамика численности занятых и числа предприятий в добывающей промышленности

Доля добывающей продукции в общем объеме промышленного производства увеличилась с 13,5 в 2015 году до 20,7 в 2021 году, объем промышленного производства увеличился с 15,090 млрд. сом. в 2016 году. до 43,0 млрд.сом. в 2021г., а добывающей промышленности с 3,0 млрд.сом в 2016г. до 8,9 млрд.сом в 2021 г.

Таджикистан труда избыточный регион, поэтому создание новых предприятий в этом секторе способствует трудоустройству населения, особенно в сельских регионах. Так, только за 2016-2021 гг. численность занятых в этом секторе возросла на 3,1 тысяч человек и создано 71 новое предприятие.

В контексте Программы ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы, понятно, что угольная отрасль играет важную роль в обеспечении энергетических потребностей страны, а также в поддержании промышленного роста. Планы по достижению уровня добычи угля в 2,4 миллиона тонн к 2025 году, с учетом роста спроса, свидетельствуют о необходимости комплексного подхода к управлению природными ресурсами.

Сложившаяся структура потребления угля, в том числе в сфере электроэнергетики, подчеркивает значимость угля для различных секторов. Потребление в промышленности и бюджетных учреждениях, а также потребности среди населения, все это требует ясной стратегии не только по увеличению добычи, но и по рациональному расходованию ресурсов.

Запуск ТЭЦ «Фон-Ягноб» также будет иметь значительное влияние на спрос на уголь, что подчеркивает важность планирования и управления ресурсами. Потребление угля для

новых проектов, таких как ТЭЦ, может потребовать пересмотра экспортных стратегий и внутреннего распределения ресурсов.

В условиях экономики Республики Таджикистан структурные преобразования в рамках отраслей национальной экономики осуществлялись за счёт реструктуризации промышленного производства с учетом изменения отношения собственности, формированием частных институтов и в конечном счёте роли государства как регулирующего органа управления и оптимизатора экономической деятельности. С таким утверждением высказался отечественный экономист Низомова Т.Д. [10, с.21]. В данной работе отмечается, что процесс реформы многих отечественных промышленных предприятий, в большей степени завесили от условия и ведения экономической деятельности субъектов, переходом от административной системы к рыночным условиям ведения экономической деятельности. Главной отличительной особенностью процессов реформирования отечественных предприятий были связаны со сменой собственника, который в последующем изменил направления деятельности.

Для повышения эффективности производства и обеспечения рентабельности необходимо приспособиться к изменению и условиям функционирования рынка. Особенности национальной экономики страны связаны непосредственно со структурными изменениями в отраслях национальной экономики. Некоторые отечественные учёные, в частности, Каримова М. структурные изменения связывают, во-первых с «болезнями» таджикской экономики, которая в последние годы развивалась в сырьевом направлении и в ее структуру входили не связанные между собой отрасли и предприятия, которые слабо ориентированы на потребности внутреннего рынка, во-вторых выпускаемая продукция неконкурентоспособна и стихийное развитие рыночных отношений и гражданская война вызвали серьезные изменения в структуре производства, сопровождавшихся снижением его объемов [4, с.35].

Таким образом, развитие эффективных стратегий рационального использования местных минеральных ресурсов и системы управления промышленностью становится ключевым элементом для достижения поставленных целей. Это потребует не только модернизации оборудования и технологий, но и повышения квалификации кадров, улучшения экологических стандартов и создания гибких механизмов управления, способных адаптироваться к изменениям в спросе и предложении.

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 г. // www.president.tj.
2. Достижения промышленности Таджикистана за 30 лет государственной независимости // www.trend.az/casia/tajikistan/3422540.html.
3. Захарова Т. В. «Зеленая» экономика и устойчивое развитие России: противоречия и перспективы // Вестн. Томского гос. ун-та. Экономика. 2015. № 2 (30). С. 116–126.
4. Каримова М. Проблемы структурной перестройки промышленности Таджикистана // Центральная Азия и Кавказ. – 2010. – Т. 13. – №. 2. С.34-43.
5. Лаврикова Ю. Г., Малыш Е. В. Зеленая экономика в кластерном развитии // Региональная экономика: теория и практика. М., 2014. № 36 (363). С. 48–59.
6. Нарзикулов И. К. Очерки истории народного хозяйства Таджикистана (1917-1965 гг.). Издательство «Дониш», Душанбе. 1967. 493 с.

7. Национальная стратегия развития статистики Республики Таджикистан на период до 2030 года, утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 ноября 2019 года, № 585
 8. Низамова Т. Д. Реструктуризация промышленных предприятий Таджикистана в условиях переходной экономики // Автореферат на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Душанбе, 2007. 47 с.
 9. Промышленность Республики Таджикистан. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.-2021.-89с.
 10. Промышленность Республики Таджикистан. Статистический сборник. -Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2021.- С.19-20.
 11. Садриддинов, М. И. Стартовые условия развития экономики Республики Таджикистан / М. И. Садриддинов // Инфраструктурные отрасли экономики: проблемы и перспективы развития. – 2013. – № 2. – С. 23-29.
 12. Садриддинов, М. И. Оценка и построения точечного межотраслевого баланса Республики Таджикистан / М. И. Садриддинов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-1(152). – С. 162-173.
 13. Садриддинов, М. И. Оценка значимости водных ресурсов в формировании пространственной структуры хозяйства Республики Таджикистан: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / М.И. Садриддинов – Новосибирск, 2015. – 164.
 14. Статистический ежегодник. Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- 2021.-420с.
 15. Усманова Т. Д. Теоретические подходы к формированию и проведению макроэкономической политики / Т. Д. Усманова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/10-1(152). – С. 102-105.
 16. Сулаймонов, Ш. Ф. Эффективный сектор бизнес-услуг как условие развития малого и среднего бизнеса в Республике Таджикистан / Ш. Ф. Сулаймонов // Наука и бизнес: пути развития. – 2017. – № 6(72). – С. 59-63. – EDN ZDLYXD.
-

УДК: 338.24

ЗЕЛЕННЫЕ БИЗНЕС-УСЛУГИ: НОВАЯ ПАРАДИГМА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В XXI

Джумъаев Б.М., д.э.н., доцент, заведующий кафедрой «Мировая экономика» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Республика Таджикистан, г. Душанбе.

Рахматзода Рустам – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 734025, просп. Нахимова 64/14, сайт: tgfeu.tj, Email: farzona040789@mail.ru тел: 907708950.

Валиев Низомиддин – к.э.н., доцент МУТПТ.

Один из особенностей развития бизнес-услуг в XXI веке в условиях актуализации экологических проблем и повышения вопросов устойчивого-сбалансирования развития экономики связан с появлением новых видов бизнес-услуг так называемые «зеленые» бизнес-услуги. В условиях трансформации экономической структуры в условиях перехода к "зеленой" экономике некоторые бизнес-услуги также трансформировались на зеленые услуги, ощущая последствия экологических проблем путем внедрения технологий. Поскольку сфера бизнес-услуг становится все более заметной в развитии промышленности и повышении степени индустриализации страны, повысились требования относительно значения таких услуг не только для роста ВВП, но и также сохранения поддержания биосферы с точки зрения экологии.

Зеленые бизнес-услуги – это услуги между предприятиями и организациями, направленные на удовлетворение их потребностей путем соблюдения экологических норм и принципов, что в итоге гарантирует более устойчивое и экологическое развитие промышленности и ВВП страны.

Ключевые слова: сфера услуг, бизнес услуг, рынок бизнес услуг, зеленая экономика, зеленые бизнес услуги

GREEN BUSINESS SERVICES: A NEW PARADIGM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE 21ST CENTURY

Dzhumaev B.M. - Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of "World Economy" of the International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan, Republic of Tajikistan, Moscow.

Rakhmatzoda Rustam – Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economic Analysis of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Dushanbe 734025, Nakhimov Ave. 64/14, website: tgfeu.tj, Email: farzona040789@mail.ru Tel: 907708950.

Valiev Nizomiddin - PhD in Economics, Associate Professor of IUTIT

One of the features of the development of business services in the 21st century in the context of the actualization of environmental problems and the increase in issues of sustainable-balancing economic development is associated with the emergence of new types of business services, the so-called "green" business services. In the context of the transformation of the economic structure in the context of the transition to a "green" economy, some business services have also transformed into green services, feeling the consequences of environmental problems through the introduction of technologies. Since the sphere of business services is becoming increasingly noticeable in the development of industry and increasing the degree of industrialization of the country, the requirements have increased regarding the importance of such services not only for GDP growth, but also for maintaining the biosphere from an environmental point of view.

Green business services are services between enterprises and organizations aimed at meeting their needs by complying with environmental standards and principles, which ultimately guarantees a more sustainable and environmentally friendly development of industry and the country's GDP. Key words: services sector, business services, business services market

Keywords: services sector, business services, business services market, green economy, green business services

БИЗНЕС-ХИЗМАТРАСОНИҲОИ САБЗ: ПАРАДИГМАИ НАВИ РУШДИ УСТУВОР ДАР АСРИ 21

Ҷумъаев Б.М. - д. э. н., дотсент, мудири кафедраи "иқтисоди Ҷаҳонӣ" - и донишгоҳи Байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе.

Раҳматзода Рустам – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе, 734025, хиёбони Нахимов 64/14, сомона:tgneu@tgfeu/tj, email: farzona040789@mail.ru тел.: 907708950.

Валиев Низомиддин - н.и.и., дотсенти ДБССТ

Яке аз вилжагилҳои рушди бизнес-хизматрасонилҳои дар асри 21 дар шароити мулбрамгардии мушкилоти экологӣ ва афзоиши масъалаҳои рушди устувор ва мутавозини иқтисодӣ бо пайдоиши навгилҳои нави хизматрасонии соҳибкорӣ, ба истилоҳ бизнес-хизматрасонилҳои сабз алоқаманд аст. Дар шароити табилди сохтори иқтисодӣ дар давраи гузариши ба иқтисоди «сабз» баъзе хизматрасонилҳои соҳибкорӣ низ ба хадамоти сабз табилд ёфта, таъсири мушкилоти экологиро тавассути қорӣ намудани технология эҳсос мекунад. Азбаски соҳаи бизнес-хизматрасонилҳои дар рушди саноат ва баланд шудани сатҳи индустрикунонии кишвар мавқеаи беиштар пайдо мекунад, талабот ба аҳамияти ин гуна хизматрасонилҳои на танҳо барои афзоиши ММД, балки барои нигох доштани биосфера аз муҳити зист афзун мегардад.

Бизнес-хизматрасонилҳои сабз ин хизматҳои байни корхонаҳои ва ташилотҳои мебошанд, ки ба қонеъ кардани нилъзҳои онҳо бо риояи стандартҳои ва принципҳои экологӣ нигаронида шудаанд, ки дар нилҳоят рушди устувор ва аз қилҳати экологӣ тозаи саноат ва ММД-и кишварро таъмин мекунад.

Калид вожаҳои: бахши хизматрасонӣ, бизнес-хизматрасонилҳои, бозори хизматрасонии тиқоратӣ, иқтисоди сабз, бизнес-хизматрасонилҳои сабз.

В последние годы в зависимости от повышения роли и значения бизнес-услуг в развитии экономики и расширения спектра таких услуг по мере развития информационно-коммуникационных технологий повышается интерес ученых и исследователей по систематизации его видов и разработки новых классификаций таких услуг. Однако, многообразие форм и видов бизнес-услуг, а также регулярное совершенствование новых видов бизнес-услуг не позволяет разработать единственную классификацию, которая бы охватила все услуги. Классификация осуществляется на основе деления видов услуг по соответствующим признакам. Разработка общепринятой классификации бизнес-услуг позволяет не только группировать каждую под отрасль сектора бизнес-услуг на основе их специфических особенностей и экономической сущности, но позволит правильно оценивать закономерности формирования и развития определенных видов бизнес-услуг с учетом совершенствования системы статистического учета таких услуг.

Несмотря на то, что в экономической литературе встречаются различные классификации бизнес-услуг, большинство из них не могут выражать все свойства услуг, оказываемые между предприятиями и организациями. Так как в условиях развития цифровой экономики и повышения роли знаниеемких бизнес-услуг в формировании экономики знания, появляются новые виды услуг и исчезают невостребованные. В этих условиях существующие классификации бизнес-услуг не отвечают требованиям современной

экономики, что актуализирует вопросы разработки новых видов услуг, которые раскрывают более широкие виды деятельности между организациями и предприятиями.

В экономической литературе многие ученые и международные организации разрабатывали классификацию услуг по различным критериям. К таким классификациям относятся классификации Д. Белла, К. Лавлоку, Международная стандартная отраслевая классификация, классификация услуг, принятой МВФ, Временный Единый Классификатор Продукта Организации Объединенных Наций и др. Однако, относительно классификации бизнес-услуг было уделено меньше внимания. В большинстве имеющихся классификаций основными критериями группировки услуг является способ предоставления их поставщикам, а не покупателям.

Поэтому использование имеющихся классификаций бизнес-услуг не позволяет оценивать качество закупаемых услуг профессиональными покупателями.

Таким образом, из-за неоднородности видов услуг как экономическая категория, считаем целесообразным определить охват содержания понятия «бизнес-услуги». В экономической литературе наиболее часто цитируемыми классификациями бизнес-услуг являются классификация Института управления поставками и школы бизнеса В. П. Карей в Университете штата Аризона в рамках исследования цепочки поставок и закупок, а также классификация Винстры, Аксельсона и др.

Винстра Ф. и др. предлагают классификацию, состоящую из четырех различных видов бизнес-услуг: [7, с.48].

- компонентные услуги – это довольно неизменяемая часть приобретаемых услуг, которую бизнес-клиенты предоставляют конечному потребителю;
- полуобработанные услуги - это такие виды услуг, которые после изменения их структуры со стороны бизнес-клиентов предлагаются конечному потребителю;
- инструментальные услуги - это услуги, которые используются как средство или инструмент, покупаемые предприятием для производства собственной продукции или оказываемых услуг;
- потребляемые услуги - это такие виды бизнес-услуг, которые полностью используются покупаемым предприятием и не являются частью предлагаемых услуг конечному потребителю.

Данная классификация услуг имеет много преимуществ для оценки B2B сделок. Во-первых, это классификация является наиболее независимой от подотраслевых характеристик бизнес-услуг и позволяет предприятиям лучше управлять качеством предоставляемых услуг. Например, услуги по сохранению здания и сооружения могут быть отнесены, как к категории потребляемых услуг для производственных предприятий, так и к компонентным услугам для агентств недвижимости и риэлтерских компаний.

Таким образом, предприятия и организации могут принимать различные методы управления качеством бизнес-услуг для одних и тех же видов услуг. Кроме того, применение данной классификации на практике позволяет предприятиям и организациям предоставлять информацию о предлагаемых бизнес-услугах своим клиентам, даже если они не разрабатывали общую схему управления качеством услуг для полного спектра предоставляемых услуг.

Широкий охват сектора услуг делает трудным выделить все виды бизнес-услуги из широкого спектра предлагаемых услуг. В экономической литературе, также выделяются две

категории частных услуг, такие как профессиональные услуги (или бизнес-услуги) и персональные услуги.

По классификации Винстры Ф., бизнес-услуги включают в себя компьютерные, профессиональные услуги (юридические, бухгалтерские, маркетинговые, технические, инженерно-архитектурные, рекламные и консультирование), исследования и разработки, а также другие услуги, такие как услуги агентств по трудоустройству работников и услуги колл-центров.

Североамериканская система отраслевой классификации выделяет следующие основные виды профессиональных услуг: информационные услуги (публикации, программное обеспечение, телекоммуникации и Интернет); финансовые и страховые; недвижимость; профессиональные, научные и технические услуги (бухгалтерский учет, юридические, консалтинговые и инжиниринг); управление компаниями и предприятиями, управленческие услуги и обработка отходов.

Необходимо отметить, что по мере развития экономики и науки, категория бизнес-услуг расширилась, эти услуги прошли определенные этапы своего жизненного цикла, что в итоге привело к разработке новых видов и исчезновению старых, а также совершенствованию структуры рынка бизнес-услуг посредством пополнения видов и подвидов бизнес-услуг по мере развития научно-технического прогресса и инноваций.

Таким образом, бизнес-услуги в более широком виде сформировались после перехода страны в рыночные условия. Бизнес-услуги создают необходимые условия для функционирования целого комплекса экономики страны и способствуют развитию широких производственных и иных отношений между различными субъектами первичных, вторичных и третичных секторов экономики.

По мере формирования и развития рынка бизнес-услуг и видов бизнес-услуг можно различать первоначальные бизнес-услуги и современные виды бизнес-услуг. Например, бухгалтерские услуги и консультационные услуги возникли еще в древности. Как справедливо отмечает Оганисян Н.А., в древние времена общество прибегало к консультационной помощи, бухгалтерские и аудиторские услуги появились в XIX веке, хотя другие услуги, как аутсорсинг является явлением XX века.

Международная теория и практика не имеют единого подхода к определению и классификации бизнес-услуг. В классификации ВТО особо выделена перечень услуг, именуемая как бизнес-услуги. В литературных источниках они часто именуются как деловые услуги. Согласно трактовке ВТО к бизнес-услугам обычно относятся услуги в форме B2B. Здесь в качестве субъектов процессов продажи и покупки выступают юридические лица [11,с.51].

В работах Червякова Л. М., Мальцевой А. А. выделяются 3 вида бизнес-услуг, такие как аренда, услуги для бизнеса, и услуги для развития бизнеса (табл. 1.). В данной классификации в рамках бизнес-услуг объединяются также услуги, которые связаны с ведением бизнеса.

Таблица 1. Классификация бизнес-услуг

	Виды бизнес-услуг	Наименование подвидов бизнес-услуг

1.	Услуги аренды	– услуги аренды офисных помещений; – услуги аренды производственных помещений; – услуги аренды лабораторных помещений; – услуги аренды конференц-центра (переговорной); – услуги аренды высокотехнологического оборудования;
2.	Услуги для бизнеса	– информационные услуги; – офисные услуги; – административно-хозяйственные услуги; – ресурсообеспечение и логистика; – организационные услуги;
3.	Услуги для развития бизнеса	– услуги по поиску и привлечению инвестиций; – экспертиза инновационных решений; – консалтинговые услуги; – юридические услуги; – коучинг и менторство; – осуществление трансфера технологий; – услуги в области составления счетов, бухгалтерского учета и отчетности налогоплательщика; – финансовые услуги, включая услуги по финансовому посредничеству, и связанные с ним вспомогательные услуги; – услуги по найму рабочей силы и обеспечению персоналом (аутстаффинг)

Особой формой бизнес-услуг является знаниеемкие бизнес-услуги. Знаниеемкие бизнес-услуги – это специфическая форма бизнес-услуг, которая позволяет инновационное развитие потребителя бизнес-услуг благодаря генерированию и распространению опыта и знаний.

Знаниеемкие бизнес-услуги часто характеризуются как “интеллектуальные бизнес-услуги”. Однако с нашей точки зрения интеллектуальные бизнес-услуги характерны для бизнес-услуг, которые требуют не только определенных навыков и умения от поставщика, но и требуют умственных и духовных способностей поставщика, для предоставления которых требуется высокообразованный интеллект.

По мнению Котоминой О.В. «важная особенность знаниеемких бизнес-услуг состоит в высоком уровне их кастомизации, т.е. четкой спецификации потребностей клиента и оказании услуг, наилучшим образом удовлетворяющих эту потребность» [14, с.28].

Котомина О.В. различает 10 видов интеллектуальных бизнес-услуг таких как: «рекламные услуги, маркетинговые, аудиторские, IT-консалтинг, кадровый консалтинг, инженеринговые услуги, финансовое посредничество, юридические услуги, услуги в области недвижимости и девелопмента и риэлтерские услуги, дизайнерские услуги» [14, с.28].

Песоцкая Е.В. и Муравьев А.М., отмечают, что бизнес-услуги имеют недостаточную структуризацию и в науке не имеется однозначный подход к классификации форм бизнес-услуг [18, с.60].

Николайчук Н.Е. по целевому принципу различает 31 видов бизнес-услуг, такие как производственные услуги, строительство, инжиниринг и надзор за строительством, транспортно-экспедиторские услуги, лизинг технических средств, риэлтерские услуги, торгово-посреднические услуги, информационно-вычислительные услуги, услуги связи, банковские услуги, страховые услуги, инвестиционные услуги, юридические услуги, консалтинг, маркетинговые услуги, рекламные услуги, паблик рилейшнз, франчайзинг, коммерческие разработки и внедрение технических новшеств, предпродажные услуги, послепродажные услуги, бухгалтерские услуги, услуги в сфере повышения квалификации, медицинское обслуживание предприятий и организаций, офисные услуги, услуги по проведению корпоративной разведки и организации, контрразведки, услуги по разрешению конфликтов, услуги по найму рабочей силы и подбору кадров, проведение различного рода экспертиз, геология и разведка недр, услуги по организации переездов и прочие услуги [17,с.67].

Хотя на первый взгляд данная классификация кажется наиболее разветвленной, однако является слишком измельченной, так как многие виды указанных видов услуг можно объединить в одну группу. Например, банковские услуги, страховые услуги, инвестиционные услуги в целом предоставляют финансовые услуги, рекламные услуги и паблик рилейшнз является частью маркетинговых услуг и т.д.

В классификации ВТО/ ГАТС бизнес-услуги делятся на 6 групп (табл.2).

Таблица 2. Классификация бизнес-услуг в соответствии с ВТО/ ГАТС

КЛАССИФИКАЦИЯ УСЛУГ	ОПРЕДЕЛЕНИЕ	НАИМЕНОВАНИЕ
1. Профессиональные услуги	Профессиональная услуга — независимая услуга, оказываемая физическим лицом, осуществляющим профессиональную деятельность в конкретной области услуг в ответ на запросы организаций или отдельных клиентов (граждан).	–юридические; –аудиторские; –инженерные услуги; –услуги в области налогообложения; –архитектурные; –медицинские; –стоматологические; –ветеринарные и др.
2. Компьютерные и связанные с ними услуги	Компьютерные услуги, оказываемые с помощью компьютера, обслуживание компьютерной техники.	–услуги по применению програм-много обеспечения; –услуги по обработке данных; –услуги по обслуживанию и ремонту вычислительной техники.
3. Услуги в области исследований и разработок	Деятельность поставщиков услуг в сфере фундаментальных, прикладных и экспериментальных	–деятельность в сфере научных исследований и разработок; –экспериментальная или теорети-ческая

	разработок.	деятельность; – исследования и разработки в области биотехнологии; – научные исследования и разработки в области нанотехнологий и др.
4. Услуги, связанные с недвижимым имуществом	Услуги в сфере покупки и продажи собственного недвижимого имущества.	– риэлтерские услуги; – услуги по оценке помещений и др.
5. Услуги по аренде/лизингу операторов	Вид экономической деятельности по передаче собственности на временное владение и пользование за определенную плату.	– услуги по аренде судов; – аренда воздушных судов и других транспортных средств) и др.
6. Другие услуги, связанные с предпринимательской деятельностью	Вид деятельности, направленное на поддержку предпринимательской деятельности.	– консультационные услуги по вопросам управления; – услуги по исследованию рынка и выявлению общественного мнения; – услуги в области рекламы; – по подбору персонала; – полиграфические и издательские услуги и др.

При разработке классификации форм бизнес-услуг также следует учесть характеристику ряда факторов, которая определяет особенности формирования и развития рынка бизнес-услуг. К таким факторам относятся ограниченность числа потенциальных клиентов бизнес-услуг, наличие высокого уровня профессионализма клиентов, территориальная поляризация производителей и потребителей бизнес-услуг, непосредственные отношения поставщика и потребителя услуги в ходе ее предоставления.

Игнатьева А.В. и Максимов М.М. дают классификацию бизнес-услуг по критериям направлений их развития. В частности они выделяют следующие виды бизнес-услуг: – аудит, бухгалтерское обслуживание, юридическое обслуживание, управленческое консультирование, деловая информация, реклама и отношения с общественностью, тренинг, рекрутмент и инвестиционное обслуживание [12,с.123].

Зорин М. в качестве приоритетных видов бизнес-услуг выделяет инжиниринг, логистические услуги, IT-услуги, правовые услуги, финансовые услуги, консалтинговые, научно-исследовательские услуги, маркетинговые и рекламные услуги, PR, и услуги бизнес-образования, рекрутмент [11,с.55].

Тюкавкин Н. М., обобщая существующие классификационные признаки бизнес-услуг, предлагает классификацию по критериям функционального предназначения бизнес-услуг, сегментации потребителей, места нахождения покупателя, степени квалификации персонала,

степени стандартизации, по уровню новизны и инноваций предоставляемых услуг и по степени участия в международном обмене (табл.3). [21,с.82].

Таблица 3. Классификация организаций-производителей по формированию деловых услуг

п	Признак классификации	Организации-поставщики
.	По отраслевой специализации	– моноотраслевые; – узкоспециализированные; – многоотраслевые.
.	По функциональным задачам	Решающие проблемы в области: – ценообразования; – корпоративной стратегии; – технологической стратегии; – товарной стратегии; – стратегии информационных технологий и т. д.
.	По месту нахождения покупателя	– внешних потребителей; – внутренних потребителей.
.	По степени квалификации персонала	– высокой квалификации; – необходимой квалификации; – минимального опыта и навыков у персонала.
.	По степени стандартизации	– алгоритмированные; – единичного исполнения.
.	По уровню новизны и инноваций предоставляемых услуг	– инновационные; – модернизированные; – модифицированные.
.	По получателям услуги	– заказчики; – посредники; – третьи, не заинтересованные в оказании услуги лиц.
.	По степени участия в международном обмене	– услуги, как объекты внешней торговли; – услуги, не являющиеся предметом экспорта; – услуги, экспортного и импортного типа.

Необходимо отметить, что во многих классификациях бизнес-услуг имеются спорные моменты, а иногда они охватывают, также комплекс неосязаемых видов экономической деятельности за рамки предприятий и организаций. Типология форм и видов бизнес-услуг значительно расширилась за период трансформации рынка услуг и повышения роли технологии в процессе предоставления бизнес-услуг. Тюкавкин Н.М., наряду с «профессиональными бизнес-услугами и техническими бизнес-услугами», также выделяет «прочие бизнес-услуги». Интересно отметить и тот факт, что «информационные услуги» занимают довольно малую часть оборота бизнес-услуг [21, с.82]. Наряду с существующими

видами бизнес-услуг в предложенной классификации Тюкавкина Н.М. включены также услуги в сфере бизнес-образования, делового туризма, прототипирования и др.

Поворина Е.В. на основе анализа классификационных критериев, используемых для группировок отдельных видов услуг, выделяет ряд критериев классификации бизнес-услуг, важнейшими из которых является критерий классификации по степени новизны бизнес-услуг, функция менеджмента, реализация которой способствует бизнес-услугам и воздействиям бизнес-услуг на объект [19, с.60]. (табл. 4).

Таблица 4. Классификация услуг предприятиям и организациям

Критерий	Классификационные группы	Виды услуг предприятиям и организациям
Функция менеджмента, реализации которой способствуют услуги	услуги планирования	Консалтинговые услуги в области разработки стратегических и иных планов
	услуги организации и координации	ИТ-услуги, консалтинг по разработке организационных структур, кадровый консалтинг, подбор кадров и пр.
	услуги мотивации	Консалтинговые услуги по разработке систем мотивации, тимбилдинг, тренинги и пр.
	услуги контроля	Инжиниринг систем безопасности и контроля, аудиторские услуги и пр.
Воздействие на объект	услуги, ориентированные на менеджмент	Юридическое обслуживание
	услуги, ориентированные на активы	Аудиторские услуги Банковские услуги
	услуги, ориентированные на жизненный цикл конечной продукции	Услуги разработки дизайн-проектов и пр.

В экономической литературе также различают традиционные и продвинутые бизнес-услуги, различия между которыми основаны на степень технологичности и знаниеемкости таких услуг. Таким образом, бизнес-услуги, для предоставления которых требуются мало технологий и которые не являются знаниеемкими, считаются традиционными бизнес-услугами. В то время бизнес-услуги, для предоставления которых требуется высокий уровень технологической интенсивности и человеческих ресурсов обладающие определенным уровнем знаний и навыков, считаются передовыми.

По мере расширения концентрации промышленных и иных предприятий и организаций в своей основной деятельности появляются новые виды бизнес-услуг или новые сферы специализации для предоставления бизнес-услуг под влиянием появления новых технологий, повышения значения человеческого фактора, а также роста интернационализации.

Голубкова И. и Михалова В., в качестве новых направлений развития бизнес-услуг, выделяют стратегические бизнес-услуги [3, с.31]. Поставщики таких услуг специализированные в отрасли, которые имеют стратегическое значение для фирм клиентов,

сами не в состоянии из-за финансовых и кадровых ресурсов обеспечить себя такими услугами. Другие компании вынуждены приобрести такие услуги у специализированных фирм, так как они не могут нанимать специалиста того уровня, который способен предоставить такие услуги из-за высокого уровня специализации и хорошего уровня образования. Сотрудники таких фирм, предоставляющих стратегические бизнес-услуги, в основном, высокообразованные, часто они также работают в передовых центрах исследований и разработок, а предоставляемые ими услуги носят индивидуальный и специфический характер. Поэтому другие компании совсем не в состоянии предоставить такие услуги. Одним из возможных способов решения этой проблемы является аутсорсинг.

Основными факторами развития стратегических бизнес-услуг в условиях глобализации является рост значения услуг в продвижении бизнеса, развития экономики основанной на знаниях, которое опирается на опыт и специализированные услуги, расширение специализации и усиление разделения труда в реальном секторе экономики, развитие аутсорсинга в этапе интернационализации производства и развития малых и средних предприятий, которым необходимы внешние услуги для пополнения собственных внутренних ресурсов.

Один из особенностей развития бизнес-услуг в XXI веке в условиях актуализации экологических проблем и повышения вопросов устойчивого-сбалансирования развития экономики связан с появлением новых видов бизнес-услуг так называемые «зеленые» бизнес-услуги. В условиях трансформации экономической структуры в условиях перехода к "зеленой" экономике некоторые бизнес-услуги также трансформировались на зеленые услуги, ощущая последствия экологических проблем путем внедрения технологий.

Поскольку сфера бизнес-услуг становится все более заметной в развитии промышленности и повышении степени индустриализации страны, повысились требования относительно значения таких услуг не только для роста ВВП, но и также сохранения поддержания биосферы с точки зрения экологии. Таким образом, зеленые бизнес-услуги – это услуги между предприятиями и организациями, направленные на удовлетворение их потребностей путем соблюдения экологических норм и принципов, что в итоге гарантирует более устойчивое и экологическое развитие промышленности и ВВП страны [1].

Зеленые бизнес-услуги позволяют осуществлять необходимый контроль при оказании бизнес-услуг при загрязнении воздуха, очистки сточных вод, управление и переработка твердых отходов, восстановление и очистка почвы и грунтовых вод, контроль шума и вибрации, производство возобновляемой энергии, экологический мониторинг, экологическое строительство, экологические исследования и разработки, охрана природы и др.

Экологически чистые компании могут в большей степени использовать информационные коммуникационные технологии и модель электронного бизнеса в своих операциях, чтобы при предоставлении более качественных услуг клиентам была обеспечена устойчивость, которая может повысить их качество. Сектор экологических услуг состоит из разнородного набора производителей технологий, товаров и услуг, которые измеряют, контролируют, восстанавливают, предотвращают, лечат, минимизируют, исследуют экологический ущерб, наносимый воздуху, воде и почве, а также проблемы, связанные с отходами, шумом, биоразнообразием и ландшафтами. Следствием всего этого является то, что службы должны использовать зеленую технологию, которая помогает предотвращать или минимизировать загрязнение, а также измерять и предотвращать истощение ресурсов [13,с.18].

Ресурсосберегающие услуги помогут минимизировать потери природных ресурсов. Наряду с удовлетворением всех заинтересованных сторон также важно, чтобы конечной целью каждой сервисной организации была первостепенная задача - эффективное использование ресурсов и защита окружающей среды. Поэтому все сервисные организации следуют «зеленой» бизнес-модели, которая включает «зеленый» во все процессы, в которых предоставляется услуга. Когда фирмы оказывают такие услуги, они также должны сосредоточиться на экономических и социальных выгодах. Бизнес-модель должна быть уникальной и дифференцированной, чтобы в мире конкуренции они выделялись, а также выступали в качестве образца для подражания других фирм, добавляя компонент зеленого в процессе создания услуг, операций обслуживания и предоставления услуг. Учитывая эти особенности, Айтал П.С. и Прити С. дают следующую классификацию бизнес-услуг с учетом их роли в защите экологии (табл.5).

Таблица 5. Классификация видов бизнес-услуг с учетом их роли в защите экологии

Вид бизнес-услуг	Описание	Наименование услуг
Зеленая реклама	Производство и распространение информации для привлечения внимания к объекту рекламирования в более экологической и социально-чувствительной форме, который не приносит вреда окружающей среде.	Реклама продуктов компании, связанные с экологически чистыми продуктами питания, возобновляемыми источниками энергии, компании, занимающиеся экологической и социальной работой и т. д.
Зеленые финансы	Оказание банковских и страховых услуг в сфере пропаганды экологически чистых услуг, экологические услуги предоставленные банками в виде зеленых ссуд, зеленых сберегательных счетов, мобильного банкинга, зеленых кредитных карт, онлайн-транзакций и т.д.	Инвестиции проектам, не наносящим ущерба окружающей среде, проекты по выработке электроэнергии, оказание услуг по переходу на безбумажное обслуживание клиента, услуги по установке банкоматов работающих на солнечных батареях и др.
Зеленая торговля	Услуги в сфере купли-продажи товаров предприятий и организаций деятельность, которых нацелена на улучшение состояния окружающей среды.	Услуги по утилизации отходов в точки розничной торговли, магазинах и супермаркетах; Услуги по внедрению системы естественного освещения логистических комплексов и складов, специализирующие на доставке и хранении товаров и т.д.
Зеленый деловой туризм	Организация услуг делового туризма с учетом сохранения экономического, социокультурного и	Услуги в сфере сохранения природного наследия и биоразнообразия страны, услуги в сфере мониторинга состояния

	экологического баланса.	туристических объектов страны, услуги по проведению корректирующих и предупреждающих действий в сфере охраны окружающей среды, услуги по организации экологического туризма и др.
Зеленые транспортные услуги	Оказание транспортных услуг для нужд бизнеса с позиций минимизации экологических издержек	Оказание услуг по передвижению товаров, которые не наносят вреда здоровью человека и экосистеме, услуги по минимизации транспортных выбросов и отходов, услуги по снижению шума транспортных средств, услуги по уменьшению углеродного следа транспортных средств, услуги в сфере перехода транспортных средств на возобновляемые источники топлива, развитие программного обеспечения в сфере онлайн-бронирования, отслеживания направления транспортных средств и т.п.
Зеленая дистрибуция	Услуги в сфере доставки готовой продукции конечному покупателю или потребителю с минимизацией промышленных отходов и выбросов на окружающую среду, во всех цепочках поставки.	Услуги по «зеленой» упаковке товара (использование упаковки меньшего размера, использование экологически чистых упаковочных материалов и попытка минимизировать количество материалов для распаковки); по развитию «зеленой» логистики, внедрение системы онлайн-отслеживания товаров, отслеживание транспортных средств с использованием ИКТ.
Зеленые электронные коммуникации	Осуществление коммуникации с использованием электронных технологий, не приносящие вреда окружающей среде.	Услуги в сфере уменьшения бумажного документооборота в предприятиях и организациях; автоматизация системы документооборота на предприятиях.
Зеленые ИТ услуги	Использование энергосберегающих ИТ технологий для нужд бизнеса.	Строительство экологически чистых зданий, использование электронных транспортных средств, энергоэффективное освещение, использование экологически чистых

		ИТ оборудования
Зеленые риэлтерские услуги	Использование экологически чистых продуктов при строительстве зданий и сооружений.	Использование экологически чистых материалов организация переработки строительных отходов, внедрение энергосберегающих строительных технологий и технологий, не наносящие вреда окружающей среде.
Зеленый лизинг	Аренда оборудования, техники и технологии, не приносящие вреда окружающему миру.	Лизинг транспортных средств с минимальными выбросами в атмосферу, работающие на сжиженном природном газе, на электродвигателях, и с гибридными силовыми установками.
Услуги по поддержке зеленого бизнеса	Поддержка развития бизнеса без нанесения вреда экологии.	Услуги по уменьшению потребления материальных ресурсов, производство продукции с минимальным эко следом, сортировка и переработка отходов и др.
Зеленый маркетинг	Концепция устойчивого маркетинга в процессе поддержания прибыльности организаций, удовлетворение потребностей потребителей без нанесения вреда обществу.	Продвижение товаров и услуг, которые оказывают минимальное негативное влияние на окружающую среду, повышение узнаваемости бренда и повышение объема продаж, а также лояльности потребителей, за счёт использования экологических технологий производств и выпуска экологически чистой продукции.

В данной классификации авторы делают акцент на то, как бизнес-услуги могут трансформировать себя в зеленые бизнес-отрасли, с точки зрения их возможностей в решение экологических проблем. Также отмечается, что рост бизнес-услуг будет способствовать внедрению новой технологии в сфере оказания зеленых услуг, которые, в свою очередь, будут способствовать формированию зеленой экономики, благодаря их способности поддерживать чистую и устойчивую окружающую среду.

Для предоставления бизнес-услуг требуется наличие четырех факторов, известных как факторы высокой степени: высокий уровень знаний, высокий уровень технологий, высокая степень взаимодействия и высокая степень инноваций. Среди этих факторов наиболее важное место занимает высокий уровень знаний. К таким знаниям относятся не только кодифицированные знания, но также и скрытые знания, которыми владеют поставщики бизнес-услуг.

Конечно, в практике очень трудно оценить и доказать степень знаниеемкости бизнес-услуг. Но, чтобы бизнес-услуги были конкурентоспособными и смогли удовлетворять потребности современных клиентов, они должны регулярно обновляться и основываться на

новейших управленческих решениях, которые обычно требуют высокого уровня знаний. Для поставщиков бизнес-услуг знания рассматриваются не только как важный инструмент, но и как ядро их конечного продукта. Поставщики бизнес-услуг несут ответственность за объединение знаний из разных источников и за распространение самих знаний. Все вышеперечисленные условия навязывают необходимость внедрения наивысшего уровня доступных технологий.

Высокая степень взаимодействия означает, что на каждом этапе подготовки услуг существует тесный контакт и сотрудничество между фирмой, заказывающей услугу и поставщиком услуг. Взаимодействие между клиентом и продюсером в последнее время является другим важным показателем, определяющим качество бизнес-услуг. Консультации, способствующие обмену информацией и точек зрения, необходимы на каждом этапе процесса создания услуг, что дает возможность получить эффект синергии.

Таким образом, в предлагаемой классификации находят отражение важнейшие экономические критерии, которые определяют соответствие поставщика бизнес-услуг на оказание соответствующего вида деятельности.

Литература

1. Aithal P. S. How service industries can transform themselves into green business industries / P.S.Aithal, S.Preethi, J.Preethi // MPRA Paper No.71767, posted 06 Jun 2016 UTC – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71767/> (Дата обращения – 23.12.2017 г.)
2. Axelsson B. Companies buy services, don't they? / B.Axelsson // Proceedings 9th IPSERA Conference, Canada, 2000. – P.43.
3. Holubcova I. Present and future of outsourcing and business services in new EU member states / I.Holubcova, V.Michalova // Global Academic Society Journal: Social Science Insight. – Bratislava, 2008. –Vol. 1, – №1. – P. 31.
4. Martin H. Barriers to productivity growth in business services / H.T.Martin, E.N.Katrine // Copenhagen: Copenhagen Economics, 2013. – P.32.
5. Muller E. What we should know about knowledge-intensive business services / E. Muller, D. Doloreux // Technology in Society. – Karlsruhe, 2009. – № 31(1). – P.65.
6. Vamsi K. B. Global Competitiveness and Knowledge Intensive Business Services // 18th European Advanced Studies Institute in Regional Science // – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wz.uni.lodz.pl/ersa/abstr/bommakanti_p.pdf (дата обращения – 16.06.2018 г.)
7. Wynstra F. An application-based classification to understand buyer–supplier interaction in business services / F.Wynstra, W.Van der Valk. // International Journal of Service Industry Management. – Eindhoven: 2006. -Vol. 17, - № 5.– P.480.
8. Гаджиева А. Г. Цифровизация и занятость: роль отраслей сектора услуг / А.Г. Гаджиева // Инновации. – СПб.: ГЭТУ «ЛЭТИ», 2018. - № 2 (232), – С.69.
9. Дергунова М. И. «Зеленый» маркетинг и его особенности / М. И. Дергунова, М.С. Говорова, А.В. Мельникова, В.Л. Мельникова. // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы III Междунар. науч. конф. – М.: Буки-Веди, 2015. – С. 72.
10. Дорошенко М. Интеллектуальные деловые услуги: российский опыт / М. Дорошенко, Й. Майлс, Д. Виноградов // Форсайт. – М.: Высшая школа экономики, 2014.–т. 8. – № 4. – С. 27.

11. Зорин М. Логистика в составе клиентоориентированного сервиса деловых услуг / М.Зорин // Логистика. – М.: «Агентство Маркет Гайд», 2012. – №12. – С.55.
 12. Игнатьева А.В. Исследование систем управления. / А.В.Игнатьева, М.М.Максимов // – М.: Юнити, 2014. – С.123.
 13. Казанцева А.Н. Вопросы разработки и реализации государственной политики в сфере производства и обращения экологически чистой продукции / А.Н.Казанцева // Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологии. – СПб.: ГЭУ, 2018. – № 2 (36). – С.18.
 14. Котомина О. В. Межрегиональный обмен интеллектуальными деловыми услугами в России / О.В. Котомина // Известия РАН серия географическая. – М.: Российская академия наук, 2015. - № 5. – С. 28.
 15. Кулибанова В.В. Маркетинг: сервис / под ред. А.Н. Азрилияна. СПб.: Питер, 2000.- С. 86.
 16. Надеин Н.В. Специфика и особенности деловых услуг / Н.В.Надеин // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – Новосибирск: «Центр развития научного сотрудничества». – 2015. – № 21. – С. 224.
 17. Николайчук В.Е. Маркетинг и менеджмент услуг / В.Е. Николайчук // «Деловой сервис».– СПб.: Питер, 2002. – С.67.
 18. Песоцкая Е.В. Рынок услуг управленческого консалтинга: структурная диагностика / Е.В. Песоцкая, А.М. Муравьев // Экономическое возрождение России. - Санкт-Петербург: 2006. - № 3. – С.60.
 19. Поворина Е. В. Современные подходы к классификации услуг предприятиям и организациям / Е.В. Поворина // Научный журнал СЕРВИС PLUS. –М.: РГУТИС, Том 8, 2014. -№ 2. – С.60.
 20. Сараев А.Л. К оценке прибыли и затрат предприятий, модернизирующих структуру производства / А.Л.Сараев, Л.А.Сараев // Вестник Самарского государственного университета, 2013. - № 1 (102). - С. 186.
 21. Тюкавкин Н.М. Анализ основных тенденций формирования и развития сферы деловых услуг / Н.М. Тюкавкин // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2016. – №6. – С. 82.
 22. Нурализода, А. Н. Приоритеты и развитие сферы услуг для повышения уровня благосостояния населения Республики Таджикистан / А. Н. Нурализода, Ш. Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 2(18). – С. 21-26. – EDN VCPDTM.
 23. Сулаймонов, Ш. Ф. Инновационные тенденции в сфере бизнес-услуг / Ш. Ф. Сулаймонов, В. В. Смирнов // Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики и торговли: Сборник трудов научной и учебно-практической конференции. В 3-х частях, Санкт-Петербург, 06–07 июня 2017 года. Том Часть 3. – Санкт-Петербург: Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования "Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого", 2017. – С. 243-249. – EDN YSUPYX.
-

**МУАММОҲОИ РАВАНДИ МАБЛАҒГУЗОРИИ БУЉЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР
СОҲАИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Икромов Фазлиддин Нуриддинович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел.:** 981-07-67-67, **E-mail:** Fazliddin-91-91@mail.ru

Шарифзода Бунёд Хушвахт – унвонҷӯи кафедраи молия ва сугуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел.:** (+992) 888-00-10-00.

Изатуллоев Мухаммадсаид Насимҷонович – ассистенти кафедраи омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 730467, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. **Тел.:** (+992) 905-66-47-47. **E-mail:** muhammadsaid.izatullov@mail.ru

Таҳқиқотҳо собит намуд, ки аҳамияти калони хароҷотҳои буҷет ин ҳалли масъалаҳои баҳиш иҷтимоӣ, хусусан соҳаи маориф мебошад. Ин масоил дар вақти гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ аҳамияти бузург дошта, раванди таъмини сармаринокии онҳо дар низоми хароҷотҳои буҷети давлатӣ боз муаммоҳои навро ба миён меорад. Аҳамияти калони ин хароҷотҳо ба он оварда мерасонад, ки барои ҳалли масоили иҷтимоӣ механизми маблағгузори он дигар карда мешавад.

Воситаҳои буҷетӣ сарчашмаҳои асосии таъмини молиявии хароҷотҳо барои маориф баҳисоб мераванд. Зарурияти молиякунонии буҷетии соҳаи маориф ба хусусиятҳои хизматрасонии таълимӣ ҳамчун моли ҷамъиятӣ, нақши онҳо дар тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии давлат вобаста аст. Таркиби маблағҳои молиявӣ барои ниғаҳдори муассисаҳои маориф аз рӯйи сатҳи буҷет гуруҳбандӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: масоил, маориф, буҷет, хароҷот, даромад, маблағгузорӣ, тақсим, смета, буҷети давлатӣ, нақша, иҷроии, банақшагири ва ғайраҳо мебошанд.

**ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В
СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Икромов Фазлиддин Нуриддинович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой управления государственными финансами Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Тел.:** 981-07-67-67, **E-mail:** Fazliddin-91-91@mail.ru

Шарифзода Бунёд Хушвахт – соискатель кафедры финансов и страхования Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Тел.:** (+992) 888-00-10-00.

Изатуллоев Мухаммадсаид Насимджонович – ассистент кафедры статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. **Адрес:** 730467, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. **Тел.:** (+992) 905-66-47-47. **E-mail:** muhammadsaid.izatullov@mail.ru

Исследования доказали, что важнейшую часть бюджетных расходов составляет решение вопросов социальной сферы, особенно в сфере образования. Эти вопросы имеют большое значение в период перехода к рыночной экономике, а процесс обеспечения их эффективности в системе расходов государственного бюджета порождает новые проблемы. Большая значимость этих расходов приводит к тому, что механизм финансирования меняется в целях решения социальных вопросов.

Бюджетные средства считаются основным источником финансового обеспечения расходов на образование. Необходимость бюджетного финансирования сферы образования зависит от особенностей образовательных услуг как общественного блага, их роли в социально-экономическом развитии государства. Состав финансовых средств на содержание образовательных учреждений сгруппирован по уровням бюджета.

Ключевые слова: проблемы, образование, бюджет, расходы, доходы, финансирование, ассигнования, смета, государственный бюджет, план, реализация, планирование и др.

PROBLEMS OF FINANCING THE STATE BUDGET IN THE FIELD OF EDUCATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Ikromov Fazliddin Nuriddinovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Public Finance Management, Tajik National University. **Address:** 734025, 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan. **Tel.:** 981-07-67-67, **E-mail:** Fazliddin-91-91@mail.ru

Sharifzoda Bunyod Khushvakht - is an applicant for the Department of Finance and Insurance of the Tajik National University. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Tel.:** (+ 992) 888-00-10-00.

Izatulloev Muhammadsaid Nasimdzhonovich - assistant of the Department of Statistics of the Tajik State University of Finance and Economics. **Address:** 730467, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. **Tel.:** (+ 992) 905-66-47-47. **E-mail:** muhammadsaid.izatulloev@mail.ru

Studies have proven that the most important part of budget expenditures is the solution of social issues, especially in the field of education. These issues are of great importance during the transition to a market economy, and the process of ensuring their effectiveness in the system of expenditures of the state budget creates new problems. The greater importance of these costs leads to the fact that the financing mechanism is changing in order to address social issues.

Budget funds are considered the main source of financial support for education costs. The need for budgetary financing of the education sector depends on the peculiarities of educational services as a public good, their role in the socio-economic development of the state. The composition of funds for the maintenance of educational institutions is grouped by budget levels.

Keywords: problems, education, budget, expenses, income, financing, appropriations, estimate, state budget, plan, implementation, planning, etc.

Воситаҳои буҷетӣ сарчашмаҳои асосии таъмини молиявии хароҷотҳо барои маориф бахисоб мераванд. Зарурияти молиякунонии буҷетии соҳаи маориф ба хусусиятҳои

хизматрасонии таълимӣ ҳамчун моли ҷамъиятӣ, нақши онҳо дар тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии давлат вобаста аст.

Таркиби маблағҳои молиявӣ барои нигоҳдории муассисаҳои маориф аз рӯйи сатҳи буҷет гуруҳбандӣ карда мешаванд. Буҷети ҷумҳуриявӣ дар худ се роҳи ҷудо кардани маблағҳо дарбар мегирад:

1. Барои нигоҳдории муассисаҳои таълимии тобеъияти ҷумҳуриявӣ буда;

2. Барои иҷрои барномаҳои таълимии ҷумҳурӣ;

3. Субвенсияҳои таълимӣ дар доираи трансфертҳо ба минтақаҳо, ки ба кумаки молиявӣ муҳтоҷ ҳастанд. Маблағҷудокуниҳо аз сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ ба маблағҷудокуниҳои ҷумҳуриявӣ монанд буда, маблағҳо барои нигоҳдории муассисаҳои таълимии тобеъияти маҳаллӣ ва иҷрои барномаҳои худиро дарбар мегиранд.

Дар он ҳолате, ки молиягузории муассисаҳои маориф ё ин ки ҷорабиниҳо аз буҷетҳои сатҳҳои гуногун амалӣ гардад, мафҳуми «молиягузории бисёр ҷабҳагӣ» истифода бурда мешавад.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини ислоҳоти соҳаи маориф дигаргун намудани шакли маблағгузорӣ аст. Бо назардошти ин масъалаи муҳим моҳи ноябри соли 2012 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба шаклҳои нави идора ва маблағгузорӣ гузаронидани муассисаҳои таълимии умумии шаҳри Кӯлоб, ноҳияи Ёвони вилояти Хатлон, шаҳри Хучанди вилояти Суғд, шаҳри Хоруғи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳри Ваҳдат» қабул гардид.

Моҳи ноябри соли 2014 бо мақсади тавсияи ислоҳот дар соҳаи маблағгузорӣ ва идораи соҳаи маориф Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори рақами 502 «Дар бораи гузаронидани баъзе муассисаҳои таълимии умумӣ ба шакли нави идора ва маблағгузорӣ» - ро қабул намуд, ки тибқи он дар қатори мактабҳои таҷрибавии шаҳру ноҳияҳои номбаршуда, аз 1–уми январӣ соли 2015 муассисаҳои таълимии шаҳри Сарбанди вилояти Хатлон, ноҳияи Бобочон Ғаффуров ва шаҳрҳои Қайроқум, Чкалови вилояти Суғд, ноҳияи Шугнони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе ва ноҳияи Шаҳринав низ ба шакли нави идора ва маблағгузорӣ мегузаранд.

Бо назардошти натиҷаҳои хуби бадастомада Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори дигарро аз 30 – юми июни соли 2015, рақами 350 «Дар бораи давраҳои гузаронидани муассисаҳои таълимии умумӣ ба шакли нави идора ва маблағгузорӣ» ба тавсиб расонид. Дар доираи ин қарор аз 1–уми январӣ соли 2016 муассисаҳои таълимии шаҳри Нораки вилояти Хатлон, ноҳияҳои Сино, Фирдавсӣ ва Исмоили Сомонӣ шаҳри Душанбе, ноҳияҳои Рудакӣ, Турсунзода ва Ҳисор ба шакли нави идора ва маблағгузорӣ гузаштанд.

Низомии маблағгузории сарикасӣ ба дастовардҳо ва натиҷаи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ нигаронида шудааст ва дар робита бо дигар қорҳои (ташаббусҳо) дорои аҳамияти Миллӣ ва ҷумҳуриявӣ, чун зиёд кардани музди меҳнати (маоши) кормандони соҳаи маориф, боиси пешрафт ва сифатнокии хизматрасониҳои таълимӣ мегардад. Бинобар ин, директорони мактабҳо бояд ба таври мустақил роҳи дурусти ташкил ва роҳи қорҳо пайдо намоянд, бояд донанд ки маблағҳо барои чи қор сарф кунанд, муносибаташон бо ҳайати омӯзгорон ва дигар кормандони мактаб чи гунна бошад, чи тавр метавон аз таҷҳизоти мактаб ва маводи таълим самаранок истифода бурд ва монанди инҳо.

Гузариш ба маблағгузории сарикасӣ (ба ҳар як хонанда) аз мақсадҳои зерин пайгирӣ менамояд:

баланд бардоштани маҳсулноки ва истифодаи дурусти буҷетӣ;

- ✚ ба вуҷуд овардани замина барои қабули қарор дар сатҳи мактаб;
- ✚ таъмини мустақилияти мактаб дар масълаи банақшагирии хароҷот ва даромадҳои ғайрибуҷетӣ;
- ✚ танзими рақобати солими байни мактабҳо барои баланд бардоштани сифати таълим;
- ✚ ба кор гирифтани равишҳои мухталиф нисбат ба мактаб;
- ✚ ба мақомоти худ идоракунӣ ва падару модарон додани иҷозати назорати харҷи маблағҳо;
- ✚ ба вуҷуд овардани замина барои ташкили оқилонаи кори мактаб, дуруст ба роҳ мондани фаъолияти он, сарфаи маблағ ва тақсими мақсадноки он;

Чунин тарзи маблағгузорӣ бояд ба принципҳои зерин мувофиқат кунад:

- ✚ баробарии параметрҳои аввалия;
- ✚ бархурдҳои (равешҳои) мухталиф ба муассисаҳо.

Гузариши масъалаҳои таълими ба маблағгузории меёри (сарикасӣ) ду марҳиларо дар бар мегирад:

Марҳалаи I – солҳои 2013 – 2015. Дар ин давра буҷети мактаб дар чаҳорҷуби маблағҳои ҷудонамудаи буҷет, бидуни меёрҳои ягонаи дар асоси мизони маош (ставка) ва миқдори синфҳо муайяншуда, таҳия мегардид. Яъне, ин тарзи харҷи маблағ вобаста ба нишондоди шуъбаи маорифи шаҳр ё ноҳия дар асоси мизони маош (ставка) ва миқдори синфҳо пеш бурда мешуд ва ин тарзи кор ба он оварда расонд, ки музди маоши кормандони соҳа ба ҳисоби миёна 90 фоизи маблағи ҷудошударо ташкил медод.

Соли 2013-яқ(5) шаҳру ноҳияи ҷумҳури (304 мактаб) ба маблағгузории меёри (сарикасӣ) гузаронида шуд.

Соли 2015 боз 7 шаҳру ноҳияи ҷумҳури (ҳамагӣ 12 шаҳру ноҳия – 545 мактаб) ба маблағгузории меёри (сарикасӣ) гузаронида шуд.

Соли 2016 ба маблағгузории меёри (сарикасӣ) боз 7 шаҳру ноҳияи дигари ҷумҳури (ҳамагӣ 19 шаҳру ноҳия – 1090 мактаб) гузаронида шуд.

Марҳалаи II – солҳои 2016 – 2018. Ба мактабҳо маблағ дар асоси меёрҳои ягонаи минималӣ ба як хонанда ва як мактаб вобаста ба типии мактаб, бо назардошти коэффисиентҳои махсуси тасдиқшуда, ҷудо мегардад.

Меёри сарикасӣ яке аз он механизмҳои, ки метавонад сифати хизматрасониҳои таълимиро беҳтар намояд.

Дар робита ба ин 1 – уми октябри соли 2015 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (рақами 505) қабул гардид, ки дар он меёр барои як хонанда ва як мактаб вобаста ба типии он ва коэффисиентҳои махсус низ муайян ва тасдиқ гардидааст.

Бо мақсади татбиқи ин қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меёри барои мактабҳои таҷрибавиро таҳия дар мушовараи Вазорати маориф тасдиқ намуд:

1. Низомномаи мактабҳои таҷрибавӣ;
2. Оинномаи намунави;
3. Барномаи гузаронидани таҷриба;
4. Дастурамали маблағгузории меёри (сарикасӣ) барои соли 2016 ва солҳои минбаъда.

Дастурамали мазкур тартиб ва шартҳои нави маблағгузорию муассисаҳои таҳсилоти умумиро барои як хонанда пешбинӣ кардааст. Мақсадҳои асосии Дастурамал аз нуқтаҳои зерин иборатанд:

- ✚ таъмини истифодаи босамар ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ;
- ✚ танзими рақобати солим байни муассисаҳои таълимӣ;
- ✚ кор гирифтани равишҳои мухталиф нисбат ба муассисаҳои таълимӣ;
- ✚ муҳайё намудани замина ва шароити мусоид барои фаъолияти дуруст ва собити муассисаи таълимӣ;
- ✚ додани маблағҳо барои мактабҳои таҷрибавӣ дар пакети ягона (маблағи умумӣ) бидуни тақсимот ба моддаҳои гуруҳбандии буҷетӣ.

Бо назардошти маҳдудияти дастрасӣ ба ахбор ва талаботи руҳафзун ба дониш, аз ҷумла дар масъалаи маблағгузорию меъёри (сарикасӣ) ин маҷмуаи санадҳои меъёрию ҳуқуқи таҳия ва доир ба шаклҳои нави маблағгузорӣ тавсияҳо пешниҳод гардиданд. Мақсади аз таҳияи ҳуҷҷати мазкур мусоидат ба гузариши бомуваффақияти мактабҳо ба маблағгузорию меъёри (сарикасӣ) ва ҳамзамон расонидани ёрии методӣ ба директорони мактабҳо, шуъбаҳои маориф ва ҳамаи он нафароне аст, ки ба татбиқи маблағгузорию меъёри машғуланд.

То гузаштан ба маблағгузорию меъёри директорони мактаб наметавонанд, ки чи қадар маблағ барои мактаб махсусан барои пардохти хароҷоти коммуналӣ, зарур аст, чи бояд қард, ки маблағи барои таълим ҷудонамудаи ноҳия ё шаҳр сарфа шавад, ба таълимгоҳи Ў барои ҳайати хурди хизматгузорӣ чанд ставка ҷудо шудааст ва монанди инҳо. Ў барои донишмандони ин ҳама хоҳиш ва зарурат надошт, чунки ҳамаи маблағҳо дар ихтиёи шуъбаи маориф ва ҷамоатҳо буд.

Шакли нави маблағгузорӣ ба директорони таълимгоҳҳо мустақилияти қомилро пешбини наметавонад:

1. онҳо мустақилияти иқтисодӣ доранд, метавонанд фаъолияти худро ба таври самаранок ба танзим дароранд;
2. онҳо буҷети мактаби худро таҳия наметавонанд, ки баъд дар мақомоти идораи маҳалли дахлдор тасдиқ мешавад;
3. ба буҷети таълимгоҳ дигар захираҳои пулию молӣ, чун даромад аз хизматрасониҳои иловагии таълимӣ, маблағҳои спонсорҳо, грантҳо аз ҳисоби сармоягузoron ва ғайра низ ҷалб наметавонанд, ки баъдан барои ҳама гунна мақсад, аз ҷумла пардохти ҳавасмандгардонии омӯзгорон истифода мебаранд;
4. метавонанд кормандони ғайрипедагогиро дар асоси қарордод ба кор қабул ё аз кор озод наметавонанд;
5. директор менечери соҳибтаҳассус ва иқтисодчии хуб мешавад.

Муносибат намудани шабакаҳои муассисаҳои таълимӣ:

1. аз нав ташкил намудани мактаб бо миқдори қами хонандагон бо роҳи мутахид намудани мактаби таҳсилоти асосӣ ва умумии бо назардошти ҷойгиршавии онҳо;
2. тағйири шакли муассисаҳои таълимӣ бо назардошти имкони тадбиқи зинаи муайяни барномаҳои таҳсилоти умумӣ (мактабҳои миёнаро ба асосӣ, мактабҳои асосиро ба ибтидоӣ ва баръакс);

Қор бо захираҳои кадрӣ:

- ✚ муносиб намудани қадвали штатии таълимгоҳ бо назардошти миқдори хонандагон ва барномаҳои таълимии истифодашаванда;

- ✚ пайдо шудани маблағ барои гузаронидани омӯзгорон аз курси такмили ихтисос;
- ✚ чӯдо намудани маблағ барои хариди адабиёти методӣ аз фанҳои гуногуни таълим.
- ✚ Навсозии дохили соҳавӣ:
- ✚ ба таври муносиб фаро гирифтани хонандагон дар синфҳо, бо назардошти миқдори умумии хонандагони таълимгоҳ;
- ✚ ташкили дурусти миқдори синфҳои паралел;
- ✚ ворид намудани тағйирот ба сарбории омӯзгорон ва хонандагон аз ҳисоби шумора ва фарогирии дурусти хонандагон дар синфҳо;
- ✚ танзими фонди музди меҳнати омӯзгорон.

Чанде аз мактабҳо бо дарёфти мустақилияти пулию молӣ дар ҳамкори бо ҷомеа шакли шаффофӣ идораро ба роҳ монданд. Ин барои истифодаи босамари маблағҳои бучет имкон дод.

Дар ҳамаи таълимгоҳҳои таҷрибавӣ кумитаи падару модарон ё «Ассотсиатсияи волидайн ва омӯзгорон» амал мекунанд. Кумитаҳои падару модарон яқоя бо директор масъули идораи фаъолияти мактабанд, аз ҷумла дар масъалаи банақшагирӣ ва назорати сарфи маблағҳо.

Кумитаҳои падару модарон дар асоси «Дастурамали маблағгузории сарикасӣ» ҳақдоранд аз роҳбарияти таълимгоҳ доир ба маблағҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ маълумот пурсанд, аз иҷрои сметаи даромадҳо ва хароҷоти мактаб огоҳ бошанд, дар таҳияи бучети мактаб иштирок намоянд доир ба истифодаи захираҳои пулию молии таълимгоҳ пешниҳод манзур созанд.

Ин тарзи пешбурди кор фаъолияти шаффофӣ пулию молии мактабро дар назар дорад. Барои даст ёфтан ба ин мақсад дар мактабҳо доир ба шакли нави идора ва маблағгузорӣ гушаҳо ташкил карда мешаванд. Дар гуша ҳамаи санадҳои меъёрии мактаби таҷрибавӣ, нусхаи сметаи даромадҳо ва хароҷоти таълимгоҳ ва иҷрои ҳармоҳаи он овехта мешаванд. Чунин фаъолият муносибат байни таълимгоҳ ва ҷомеаро боз ҳам мустақкам менамояд ва эътибору нуфузи мактабро баланд мебардорад. Намунаи ҳуби чунин тарзи кор мактабҳои ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе, Ваҳдат ва Кулоб мебошанд. Кумитаҳои падару модарони мактабҳо дар тартиб додани бучети мактаб иштирок менамоянд ва ҳамчунин муаллифони лоиҳаҳои барқароркунӣ ва мавзӯи ҳастанд, ки аз ҷониби ширкатҳои хориҷӣ маблағгузорӣ мешаванд. Дар шаҳри Ваҳдат 151 лоиҳа, дар шаҳри Кӯлоб 99 лоиҳа ва дар ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе 25 лоиҳа навишта шудааст.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадем ки, дар бисёр мактабҳо синфхонаҳо нодуруст ва ғайриоқилона истифода мешаванд, чунон ки дар синфхонае, ки барои 25 нафар хонанда пешбини шудааст, 12 – 13 нафар мешинанд. Аз ин, рӯ дар чунин мактабҳо маблағи музди меҳнати кормандон хеле калон аст ва имкон намерасад, ки маблағ барои иҷрои корҳои дигари дар бучет пешбинишуда истифода шавад. Яъне, ҳар қадар ки синф зиёд аст, ҳамон қадар масруфияти (сарбории) таълимии омӯзгорон баланд мешавад ва барои иҷрои корҳои дигар маблағ камтар мемонад. Роҳбарияти мактабҳо ҳангоми таҳияи ҳарҷномаи (сметаи) даромад ва хароҷоти таълимгирандагон 90 фоизи маблағи ҷудошударо барои музди меҳнати кормандон ва андоз пешбинӣ менамоянд. Дар ин ҳолат барои нигоҳдошти базаи моддию техникаи мактаб маблағи хеле ночиз боқӣ мемонад. Барои ба танзим даровардани ин ҳолат

директорони мактабҳо ва мудирони шуъбаҳои маорифро зарур аст, ки ба шумора ва фарогирии хонандагон дар синфҳо диққат диҳанд.

Дар дастурамали мактабҳои таҷрибавӣ, ки Вазорати маориф аз 6-уми январи соли 2015, таҳти рақами 1/14 тасдиқ намудааст, зикр шудааст, ки шумора ва фарогирии хонандагон дар синфҳои муассисаҳои таълимии таҷрибавӣ бояд на камтар аз 25 нафар бошад. Дар сурати аз меъёр кам будани шумораи хонандагон дар синфҳо директорро зарур аст, ки ҳаёти хонандагони мактабро бознигари кунад ва он ҷо, ки имкон ҳаст синфҳоро ихтисор намояд. Бо ин роҳ метавон маблағи музди меҳнати кормандонро ба танзим даровард. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мақсаднок ва самаранок истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ чӣ ҳаёти рушди соҳаи маориф, бахусус дастгирии насли наврас дар доираи ваколатҳои худ тамоми чораҳои заруриро меандешад.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини ислоҳоти соҳаи маориф дигаргун намудани шакли маблағгузорӣ аст, мақсади аз дигаргунсозӣ мусоидат ба гузариши бомуваффақияти мактабҳо ба маблағгузори меъёри (сарикасӣ) ва ҳамзамон расонидани ёрии методӣ ба директорони мактабҳо, шуъбаҳои маориф ва ҳамаи он нафароне аст, ки ба татбиқи маблағгузори меъёри машғуланд. То гузаштан ба маблағгузори меъёри директори мактаб наметонист, ки чи қадар маблағ барои мактаб махсусан барои пардохти хароҷоти коммуналӣ, зарур аст, чи бояд қард, ки маблағи барои таълим ҷудо намудаи ноҳия ё шаҳр сарфа шавад, ба таълимгоҳи ӯ барои ҳаёти ҳуди хизматгузорӣ чанд ставка ҷудо шудааст ва монанди инҳо ҷиғуна аст. Ӯ барои донишҷуи ин ҳама хоҳиш ва зарурат надошт, чунки ҳамаи маблағҳо дар ихтиёи шуъбаи маориф ва ҷамоатҳо буд. Ин тарзи пешбурди қор ғайриқонунии шаффофӣ пулиро молики мактабро дар назар дорад. Барои даст ёфтан ба ин мақсад дар мактабҳо доир ба шакли нави идора ва маблағгузорӣ гушаҳо ташкил карда мешаванд. Дар гуша ҳамаи санадҳои меъёрии мактаби таҷрибавӣ, нусхаи сметаи даромадҳо ва хароҷоти таълимгоҳ ва иҷроӣ ҳармоҳаи он овехта мешаванд. Чунин ғайриқонун муносибат байни таълимгоҳ ва ҷомеа боз ҳам мустаҳкам менамояд ва эътибори нуфузи мактабро баланд мебардорад.

Дар натиҷаи омӯзиши таҳқиқоти мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сиёсати иҷтимоии давлат аз як тараф ба ҳифзи иҷтимоии аҳоли нигаронида шуда бошад аз тарафи дигар ба ҳалли муаммои инкишофи стратегияи мамлакат ва омӯзонидани бозомӯзидани фарзандони Тоҷикистон, ки ҳалқунандаи ҳамаи масоилҳо мебошад, нигаронида шудааст. Сиёсати пешагардида муайянқунандаи ояндаи кишвар ва рушди ҳамаҷонибаи он мебошад. Бинобар ин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инкишофи соҳаи маориф диққату эътибори хоса медиҳад ва ба талаботҳои иқтисодӣ ҷаҳонӣ мувофиқат кардани он ҳаракат менамояд.

Аз ҷумла давлати мо ба ҳамаи шаҳрвандон маълумоти умумӣ ройгонии ибтидоии умумии таълим ва ибтидоии касбӣ, инчунин дар асоси “Маркази тестӣ” маълумоти миёнаи олий ва баъди маълумоти олии касбиро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ ва маҳаллӣ қафолат медиҳад, агар гирифтани ин гуна маълумот бори аввал сураи гирад нисбати қўдакони ятиму бепарастор дар мувофиқа бо мақомоти васоити парасторӣ қарор қабул намуд, ки мақомоти маҳаллии идораи маориф бо мувофиқаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тамоми хароҷотҳои ин гуна қўдакони ятиму бепарасторро масъалаи бо қор таъмин намудан ё ба мактаби дигар гузаронидани чунин хонандагонро ҳал менамояд.

Бо мақсади амалӣ гардонидани Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.06.2012 таҳти

рақами 291 «Дар бораи нақшаи тадбиқи ислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 2012-2017» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-уми июни соли 2015 таҳти рақами 350 «Дар бораи марҳилаҳои гузариши муассисаҳои умумӣ ба шаклҳои нави идоракунӣ ва маблағгузорӣ» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2015 таҳти рақами 505 «Оид ба тасдиқи Қоидаҳои маблағгузорию меъёри (сарикасӣ)-и муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар» 19 шахру ноҳияҳо озмоишӣ таҷрибаи ҷорӣ намудани шаклҳои нави идора ва маблағгузорӣ: инчунин ҳисоби буҷетҳои маблағҳои озмоишӣ дар асоси меъёрҳои барои ҳар як хонанда ва ҳар як мактаб вобаста аз типии мактабҳо бо истифодабарии коэффитсиентҳои истифода мешавад, ки ин метавонад муалिमони моро бо музди маош таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Акрамова Х.А. Проблемы бюджетирования, учёта и контроля затрат и калькулирования в текстильной промышленности / Х.А. Акрамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2016. - №2/1 (193). - С.34-41.
2. Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015.
3. Барномаи миёнамуҳлати хароҷоти давлатӣ (БМХД) барои солҳои 2017- 2019.
4. Бегматов А.А. Масъалаҳои методологии илми молия ва инкишофи муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосир // Паёми молия ва иқтисод. - №2 (14). (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе: ДДМИТ, 2018. – С.19-27.
5. Икромов Ф.Н. Масоили назариявӣ амалии фонди нафақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.Н. Икромов, Ш.М. Давлатмуродов // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 1 (25). С. 87-94.
6. Икромов Ф.Н. Танзими давлатии фаъолияти сармоягузорию хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.Н. Икромов, Ф.М. Сабурзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 10-1.
7. Исмонов Ф.Б. «Рушди маблағгузорию соҳаи маориф дар давраи Истиқлолият» китоби дарсӣ / Ф.Б. Исмонов Душанбе, 2011.
8. Лушин С.И. Финансы: учебник / под ред. С.И. Лушина, В.А. Слепова. – 2-е изд. – М.: Экономистъ, 2006. – 682 с.
9. Молияи Тоҷикистон (маҷмӯаи оморӣ). Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе – 2020.
10. Обидов Ф.С., Улугходжаева Х.Р., Рахимов З.А. Финансы. - Душанбе: Ирфон, 2010. -150с.
11. Одинаев К.С. Низомии хазинадорӣ. Воситаи таълимӣ / К.С.Одинаев ва диг. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2020. – 160с.
12. Сафаров, Б. Г. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии мафҳуми сармоягузорию хориҷӣ / Б. Г. Сафаров, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 4-2(34). – Р. 34-42. – EDN BSYDQP.

МУНДАРИҶА

ИҚТИСОДИ	
Абдуалимзода Ҳ.А., Махкамов И.Ш. ОИД БА ҶАНБАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАЪМИНИ НИЗОМИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	5
Шарифзода М.М., Маҳмадалӣ Б.Н. ВАЗЪИ РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ЭКОЛОГӢ	12
Ҷонмамадов Ш.Б., Ҷураева Х.Ҳ. МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ФАЗОӢ ВА МИНТАҚАВИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН	18
Кошинова М.Р., Сафарзода М.С. УСУЛҲОИ ТАҲЛИЛИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲОИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	29
Шарилов Б.М., Комилова К.Н. РАВИШҲОИ НАЗАРИЯВӢ ОИД БА МУАЙЯН НАМУДАНИ МОҲИЯТИ ФАӢОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢ ДАР БОНКИ ТИҶОРАТӢ	39
Набиев Т.Т. ХИТОӢ ВА СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАӢ: РУШДИ ҲАМКОРИҲО	45
Ҳоҷаев П.Д., Сафаров Ф.Ҳ. БАӢЗЕ ҶАНБАҲОИ МУАЙЯНКУНӢ ВА БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ ИННОВАТСИЯ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ	51
Ҳикматов У.С., Фафуров П.Ҷ., Раҳимов Р.Р. ДУРНАМОИ РУШДИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКИИ МАНЗИЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	57
Мирсаидов С.А., Акимов С.М. ФАӢОЛ ГАРДОНИДАНИ МУНОСИБАТҲОИ СТРАТЕГӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ КАС-И ВИЛОЯТИ ХАТЛОН	67
Сафаров Б.Г., Раҳимов Р.С. ҶАЛБИ САРМОЯ БА РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	74
Тӯхтаев Т.М. ИЛЛАТҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИНФРАСОХТОРИ МОЛИЯВИИ МУОСИР	80
Муслихова Т.Т., Ҷулиев М.Ҳ. МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ НИЗОМИ МОЛИЯВИӢ БОНКӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТ	90
Шералиев Э.Н., Бахтиёр С. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ НИЗОМИ МАӢМУРИКУНОНИИ АНДОЗ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА	96
Мирзоева Е.Ш. МУАММОҲОИ ТАШАККУЛИ ИНФРАСОХТОРИ ИННОВАТСИОНӢ БАРОИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	102
Убайдов Ф.С. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲДИДИ ИҚТИСОДИЁТИ НИҲОНӢ БА ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ	110
Ҳоҷахонов А.А. ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ МАНБАӢҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР РУШДИ КАС-И ТОҶИКИСТОН	115
Сохатская Н.П., Муратова А.Э. ТАҲЛИЛИ МАРКЕТИНГИИ БОЗОРИ ХӢРОКИ УМУМӢ: НАМУДҲО, УСУЛҲО, ВОСИТАҲО	122
Ашуров М.Н., Исвалиев Б.Ҷ. ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ДАСТГИРИИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР МИНТАҚА	130
Ҳайтов С.П. ВАЗИФАИ АНДОЗ ВА ШАКЛҲОИ АМАЛӢ ГАРДОНИДАНИ ОН ДАР МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ	138
Ҳамидов А.Х., Ҳалилзода У.Ш. ҶАНБАҲОИ МЕТОДӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ МАҲАЛЛИИ АРЗЁБИИ САТҲИ ТАЪМИНИ АҲОЛӢ БО МАВОДИ ХӢРОКВОРӢ	143
Қодирова Г.Т. ЗАМИНАҲОИ ҶУДОШАВИИ НИЗОМИ ЯГОНАИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ	151

Аҳмадов Ф.М., Шоасалов Н.Қ. ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ САТҲИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	160
Сулаймонзода Ш.Ф. ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ БАЪЗЕ САМТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ТИҶОРАТИЮ ХИЗМАТРАСОНИИ СОҲИБКОРОН: МУАММОҲО ВА РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУРАККАБИ ИҚТИСОДИ	169
Олимов Д.А., Иброҳимов Т.Р. ТАСНИФОТ ВА ИСТИФОДАИ НАҚШАИ ХИСОБҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ТИБҚИ СБҲМ ДАР КОРХОНАҲО	176
Ҷаборова М.Ҷ. САНОАТИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИР	185
Холиқзода А. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ҲИФЗИ ИҶТИМОӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР	191
Валиев У. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ РУШДИ БАРНОМАВИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	197
Вазирзода Д.Р. ХУСУСИЯТҲО ВА ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА РАВНАҚИ РАВАНДИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД	204
Саидов К.Н. ВАЗИФАҲО ВА ТАСНИФБАНДИИ ИНФРАСОХТОР ДАР ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ	212
Неъматуллои М., Каримов Б.И. ТАШАККУЛӢИ НИЗОМИ ЭЛЕКТРОНӢ ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ	219
Нурмаҳмадова Р.М. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ИНКИШОФ ВА АМАЛӢ НАМУДАНИ СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА	225
Халифазода Ҷ.Б., Халифаева М.Х. РУШДИ КЛАСТЕРКУНОНИИ СОҲАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН	229
Ғафуров С.Х., Раҳимов А.А. АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ	237
Мирзозода А.Д. АСОСҲОИ ЗАРУРАТИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МЕҲНАТИ КОРГАРОН (НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ)	243
Қодирзода Н.Х. ТАЪМИНОТИ ИНВЕСТИТСИОНИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР САНОАТ	251
Қурбонзода О.Р. НАҚШИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛИЯВӢ ВА МИНТАҚАВӢ ДАР ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ	257
Раҳматзода Р., Садритдинов М.И., Шарифзода Ш.Р. ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ ХОЗИРАИ САНОАТИ КУҲӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ САБЗ	265
Ҷумъаев Б.М., Раҳматзода Р., Валиев Н. БИЗНЕС-ХИЗМАТРАСОНИҲОИ САБЗ: ПАРАДИГМАИ НАВИ РУШДИ УСТУВОР ДАР АСРИ 21	274
Икромов Ф.Н., Шарифзода Б.Х., Изатуллоев М.Н. МУАММОҲОИ РАВАНДИ МАБЛАҒГУЗОРИИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	290

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ	
Абдуалимзода Х.А., Махкамов И.Ш. ОБ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОМ АСПЕКТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	5
Шарифзода М.М., Махмадали Б.Н. СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА В УСЛОВИЯХ ОРГАНИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ	12
Джонмамадов Ш.Б., Джураева Х.Х. ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ И РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ	18

Кошонова М.Р., Сафарзода М.С. МЕТОДЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	29
Шаринов Б.М., Комилова К.Н. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КОММЕРЧЕСКОМ БАНКЕ	39
Набиев Т.Т. КИТАЙ И ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА: РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА	45
Ходжаев П.Д., Сафаров Ф.Х. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ	51
Хикматов У.С., Гафуров П.Дж., Рахимов Р.Р. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО ЖИЛИЩНОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	57
Мирсаидов С.А., Акимов С.М. АКТИВИЗАЦИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АПК ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ	67
Сафаров Б.Г., Рахимов Р.С. ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	74
Тухтаев Т.М. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ СБОИ СОВРЕМЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ	80
Муслихова Т.Т., Джулиев М.Х. ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВО-БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИКИ	90
Шералиев Э.Н., Бахтиёр С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В РАЗВИТИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	96
Мирзоева Е.Ш. ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ДЛЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	102
Убайдов Ф.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ УГРОЗЫ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ НА РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	110
Ходжахонов А.А. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ ИСТОЧНИКОВ В РАЗВИТИИ АПК ТАДЖИКИСТАНА	115
Сохатская Н.П., Муратова А.Э. МАРКЕТИНГОВЫЙ АНАЛИЗ РЫНКА ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ: ВИДЫ, МЕТОДЫ, ИНСТРУМЕНТЫ	122
Ашуров М.Н., Исвалиев Б.Дж. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПОДДЕРЖКИ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНЕ	130
Хаитов С.П. НАЛОГОВАЯ ЗАДАЧА И ФОРМЫ ЕЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ В РЫНОЧНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ	138
Хамидов А.Х., Халилзода У.Ш. МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ЛОКАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ОБЕСПЕЧЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ПРОДУКТАМИ ПИТАНИЯ	143
Кодирова Г.Т. ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗДЕЛЕНИЯ ЕДИНОЙ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА	151
Ахмадов Ф.М., Шоасалов Н.К. СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОСНОВНОГО УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	160
Сулаймонзода Ш.Ф. ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ТОРГОВО-СЕРВИСНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ: ПРОБЛЕМЫ И ЕЕ РАЗВИТИЕ В СЛОЖНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ	169
Олимов Д.А., Иброхимов Т.Р. КЛАССИФИКАЦИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ ПЛАНА СЧЕТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА СОГЛАСНО МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ПРЕДПРИЯТИИ	176
Джаборова М.Дж. ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ТАДЖИКИСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ	185

ЭТАПЕ	
Холикзода А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТОЙ В УСЛОВИЯХ РЫНКА	191
Валиев У. НЕКОТОРЫЕ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРОГРАММНОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	197
Вазирзода Д.Р. ОСОБЕННОСТИ И ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МИКРОФИНАНСОВОГО ПРОЦЕССА	204
Саидов К.Н. ФУНКЦИИ И КЛАССИФИКАЦИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ	212
Неъматуллои М., Каримов Б.И. ОРГАНИЗАЦИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ СИСТЕМЫ - ФАКТОР СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ	219
Нурмахмадова Р.М. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА	225
Халифазода Дж.Б., Халифаева М.Х. РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРИЗАЦИИ СЕКТОРА АПК ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ	229
Гафуров С.Х., Рахимов А.А. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	237
Мирзозода А.Д. ОСНОВЫ НЕОБХОДИМОСТИ СТИМУЛИРОВАНИЕ ТРУДОВОГО ПЕРСОНАЛА (ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА)	243
Кодирзода Н.Х. ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ	251
Курбонзода О.Р. РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ ФИНАНСОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ	257
Рахматзода Р., Садриддинов М.И., Шарифзода Ш.Р. АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ	265
Джумъев Б.М., Раҳматзода Р., Валиев Н. ЗЕЛЕННЫЕ БИЗНЕС-УСЛУГИ: НОВАЯ ПАРАДИГМА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В XXI	274
Икромов Ф.Н., Шарифзода Б.Х., Изатуллоев М.Н. ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	290

THE CONTENTS

ECONOMY	
Abdualimzoda H.A., Makhkamov I.Sh. ON THE INSTITUTIONAL ASPECT OF ENSURING THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	5
Sharifzoda M.M., Mahmadali B.N. THE STATE OF DEVELOPMENT OF THE REGIONAL MARKET UNDER THE CONDITIONS OF THE ORGANIZATION OF THE ENVIRONMENTAL SYSTEM	12
Jonmatadov Sh.B., Juraeva Kh. Kh. THE MAIN ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE SPATIAL AND REGIONAL ECONOMY OF THE KHATLON REGION	18
Koshonova M.R., Safarzoda M.S. SMALL ENTERPRISES FINANCIAL SUSTAINABILITY ANALYZING METHODS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	29
Sharipov B.M., Komilova K.N. THEORETICAL APPROACHES TO DETERMINING THE ESSENCE OF MARKETING ACTIVITIES IN COMMERCIAL BANK	39
Nabiev T.T. CHINA AND THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION: DEVELOPING COOPERATION	45

<i>Khojaev P.D., Safarov F.H.</i> SOME ASPECTS OF DETERMINING AND EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF INNOVATION IN INDUSTRIAL ENTERPRISES	51
<i>Hikmatov U.S., Ghafurov P.J., Rakhimov R.R.</i> DEVELOPMENT PROSPECTS OF MORTGAGE HOUSING LENDING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	57
<i>Mirsaidov S.A., Akimov S.M.</i> ACTIVATION OF STRATEGIC RELATIONS IN INCREASING COMPETITIVENESS OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN KHATLON REGION	67
<i>Safarov B.G., Rakhimov R.S.</i> ATTRACTION OF INVESTMENTS FOR THE DEVELOPMENT OF PRODUCTION INFRASTRUCTURE IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	74
<i>Tukhtaev T.M.</i> THE INSTITUTIONAL FAILURES OF THE MODERN FINANCIAL INFRASTRUCTURE	80
<i>Muslikhova T.T., Juliev M.H.</i> THE MAIN ISSUE OF IMPROVING THE FINANCIAL AND BANKING SYSTEM OF THE ECONOMY	90
<i>Sheraliev E.N., Bakhtiyor S.</i> THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF TAX ADMINISTRATION IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES	96
<i>Mirzoeva E.Sh.</i> PROBLEMS OF FORMING INNOVATIVE INFRASTRUCTURE FOR INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	102
<i>Ubaidov F.S.</i> THEORETICAL ISSUES OF THE SHADOW ECONOMY THREATS ON THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY	110
<i>Khodzhahonov A.A.</i> EFFICIENCY OF USING FINANCIAL SOURCES IN THE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN TAJIKISTAN	115
<i>Sokhatskaya N.P., Muratova A.E.</i> MARKETING ANALYSIS OF THE CATERING MARKET: TYPES, METHODS, TOOLS	122
<i>Ashurov M.N., Isvaliev B.J.</i> CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE SUPPORT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE REGION	130
<i>Haitov S.P.</i> THE TAX TASK AND FORMS OF ITS IMPLEMENTATION IN MARKET ECONOMIC RELATIONS	138
<i>Khamidov A.Kh., Khalilzoda U.Sh.</i> METHODOLOGICAL ASPECTS AND LOCAL FEATURES OF ASSESSING THE LEVEL OF PROVISION OF THE POPULATION WITH FOOD	143
<i>Qodirova G.T.</i> PREREQUISITES FOR SEPARATING A UNIFIED ACCOUNTING SYSTEM	151
<i>Ahmadov F.M., Shoasalov N.Q.</i> STATISTICAL ANALYSIS OF BASIC LEVEL INDICATORS LIFE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	160
<i>Sulaymonzoda Sh.F.</i> THEORETICAL ANALYSIS OF SOME DIRECTIONS OF TRADING AND SERVICE ACTIVITIES OF ENTREPRENEURS: PROBLEMS AND ITS DEVELOPMENT IN DIFFICULT ECONOMIC CONDITIONS	169
<i>Olimov D., Ibrohimov T.R.</i> CLASSIFICATION AND APPLICATION OF ACCOUNT PLAN ACCOUNT ACCOUNT ACCORDING TO INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS IN COMPANIES	176
<i>Jaborova M.J.</i> TAJIKISTAN'S INDUSTRY AT THE PRESENT STAGE	185
<i>Holikzoda A.</i> THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE MANAGEMENT OF SOCIAL PROTECTION UNDER MARKET CONDITIONS	191
<i>Valiev U.</i> THEORETICAL SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF PROGRAM DEVELOPMENT OF REGIONS	197

<i>Vazirzoda D.R.</i> FEATURES AND BASIC PRINCIPLES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE MICROFINANCE PROCESS	204
<i>Saidov K.N.</i> FUNCTIONS AND CLASSIFICATION OF INFRASTRUCTURE IN A MARKET ECONOMY	212
<i>Nematulloi M., Karimov B.I.</i> ORGANIZATION OF THE ELECTRONIC SYSTEM - A FACTOR OF IMPROVEMENT OF PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT	219
<i>Nurmakhmadova R.M.</i> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF THE SOCIO-ECONOMIC POLICY OF THE REGION	225
<i>Khalifazoda J.B., Khalifaeva M.Kh.</i> THE DEVELOPMENT CLUSTERING OF THE AIC SECTOR OF KHATLON REGION	229
<i>Ghafurov S.Kh., Rahimov A.A.</i> CONCEPTUAL BASIS OF INNOVATIVE ACTIVITY	237
<i>Mirzozoda A.D.</i> THE BASIS OF THE NEED TO STIMULATE LABOR PERSONNEL (THEORY AND PRACTICE)	243
<i>Kodirzoda N.Kh.</i> INVESTMENT SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INFRASTRUCTURE IN THE INDUSTRY	251
<i>Kurbonzoda O.R.</i> THE ROLE OF INTERNATIONAL AND REGIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS IN THE IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS	257
<i>Rakhmatzoda R., Sadriddinov M.I., Sharifzoda Sh. R.</i> ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE MINING INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO A GREEN ECONOMY	265
<i>Dzhumaev B.M., Rakhmatzoda R., Valiev N.</i> GREEN BUSINESS SERVICES: A NEW PARADIGM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE 21ST CENTURY	274
<i>Ikromov F.N., Sharifzoda B.Kh., Izatulloev M.N.</i> PROBLEMS OF FINANCING THE STATE BUDGET IN THE FIELD OF EDUCATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	290

Ба таваҷҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сархат аз ғушаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул чудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои ҷоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қисминос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳойи пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Сафарзода Ф.Х.
Мухаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Сафарзода Ф.Х.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Ҳакимова Р.Н., Ҷобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журналы: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Safarzoda F. Kh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Khakimova R.N., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев

Ба ҷоп супорида шуд 18.10.2022. Ба ҷоп иҷозат шуд 19.10.2022
Формати 60x84 1/8. Коғазӣ офсетӣ.
Ҳуруфи адабӣ. Ҷопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 19,1 ҷ. ҷ.. Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ ҷоп шудааст

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Сдано в набор 18.10.2022. Подписано в печать 19.10.2022
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объём 19,1 усл. печ.л. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 19/10/2022
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 19,1 conv. b.p. Circulation 100 copies.
Printed in the printing house of TSUFE